

KASB-HUNAR TA'LIMI

Профессиональное образование
Professional education

Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal
2025-yil, 8-son

Muassislar:

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi,
Pedagogik innovatsiyalar, professional
ta'limboshqaruv hamda pedagog kadrlarni qayta
tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti

Bosh muharrir: Z.Y.XUDAYBERDIYEV

Ijrochi direktor: H.SIROJIDDINOV

Tahrir hay'ati:

M.XOLMUXAMEDOV, R.X.JO'RAYEV,

A.Q.JALALOV, A.R.XODJABAYEV

J.SH.SHOSALIMOV, A.NABIYEV,

A.A.HASANOV, H.SIROJIDDINOV,

K.M.GULYAMOV

Jurnal 2000-yildan nashr etila boshlangan.
O'zbekiston matbuot va axborot agentligida
2007-yil 3-yanvarda qaytadan ro'yxatga olinib,
0109-raqamli guvohnoma berilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya komissiyasi
tomonidan 2017 yil 29 avgustdagi 241/8 qarori
bilan Pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiyalar
yuzasidan asosiy ilmiy natijalarni chop etishga
tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Manzil: 100095, Toshkent sh., Olmazor tumani

Universitet ko'chasi, 2-uy

Tel.: 90-979-75-89; 94-677-90-32;

E-mail: kasbhunartalimi@mail.ru,
ksbjurnal@inbox.uz.

Nashr uchun mas'ul

H.Sirojiddinov

Sahifalovchi:

I.Sirojiddinov

Tahririyat fikri muallif nuqtai nazariga to'g'ri
kelmasligi mumkin.

Tahririyatga yuborilgan maqolalar tahrir etilmaydi
va egasiga qaytarilmaydi.

Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Kasb-hunar ta'limi"
jurnalidan olingani izohlanishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 10.10.2025-yil.

Bichimi 60x84 1/8

Bosma tabog'i 10. Adadi 60 nusxa.

Buyurtma "PROFIEDUPRESS" MChJ

bosmaxonasida chop etildi.

Korxona manzili: Toshkent shahri, Sirg'ali tumani,

Yangi Sirg'ali ko'chasi, 18-uy

МУНДАРИЖА

Yuldashov Sh.S. Pedagogik ta'limda mediakompetentlikni shakllantirish jarayonida raqamli resurslardan foydalanish samaradorligi	3
Karimova Z.O. Формирование иноязычных умений говорения у студентов на материале текстов социально-политической тематики	5
Samijonov A.I. Pedagogik ta'lim jarayonida raqamli nazorat tizimlaridan foydalanish samaradorligi va rivojlantirish yo'nalishlari	8
Mirzaakbarov D.D. Interaktiv raqamli darsliklar asosida bo'lajak pedagoglarning kognitiv salohiyatini rivojlantirishning metodik asoslari	10
Садирходжаева Н.С. Основные качества руководителя-лидера	12
Xamrakulova K. Qulay ta'lim muhiti yaratishda ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirishning samarali usullari	16
Xanbabayev X.I. Oliy ta'lim muassasalari talabalarining raqamli kompetentligini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari	21
Kakhorova M.A. Theoretical perspectives on the role of individual differences in foreign language learning	25
Davletova.A. Kattalarni o'qitish texnologiyasi	29
Absamatov Z.A. Talabalarining axborotli-intelektual ko'nikmalarini rivojlantirish shart-sharoitlari	32
Abdulkhayev A.A. Methods of forming a creative pedagogical environment using multimedia tools	39
Ikromova G.A., Tojiyeva D.A. Psixologik-pedagogik shart-sharoitlar asosida o'quvchilarning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish	45
Muzaffarova X. Innovatsion yondashuv asosida bolalarni nutqini rivojlantirish	49
Akramova X.S., Mullayeva M.M. Inklyuziv ta'limda imkoniyati cheklangan bolalarni oilaviy hayotga tayyorlashda pedagogik-psixologik muammolar	52
Arifxo'djayev G'., Vahobova M.N. Nutqi to'liq rivojlanmagan 3-4 yoshli bolalarda so'z yasashda pedagogik - psixologik jihatlarini o'rgatish	57
Shoyunusova A. Ingliz tilida gapirish ko'nikmasini shakllantirishda pedagogik texnologiyalarning ahamiyati	61
Asrorova Ch.B. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini mantiqiy fikrlashini shakllarning real hayotdagi buyumlarga o'xshatish orqali shakllantirish	66
Avezova M.H. Biologiyani o'qitishda gamifikatsiya texnologiyalarining qo'llanilishi va inklyuzivlik jihatlarini	70
Axadova K.S. Muhandislik yo'nalishi talabalariga ixtisoslik fanlarini integratsion o'qitishda loyiha asosida o'qitishning didaktik asoslari	74
Arifxo'djayev G'., Xalilova CH.Sh. Imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etishda tibbiy- reabilitatsion diagnostikasi	79
O'smanova D.Z. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining adabiy-nutqiy kompetensiyasini diagnostika va korreksiya qilishning tajriba-sinov ishlari tahlili	85
Gulyamova A.A. Oligofrenopedagogika sohasida kasbiy kompetentlik tushunchasining mohiyati va mazmuni	88
Shermatova S.R. Induktiv va deduktiv tafakkur mexanizmlarining zamonaviy ta'lim jarayonidagi o'rni	92
Xoldarova I.V. Boshlang'ich sinflarda integrallashgan darslarning afzalliklari	96
Jabborova U.Y. Texnologiya darslarida o'quvchilarning texnik savodxonligini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari	99
Karimova S.O'. O'quvchi yoshlar tarbiyasida maqsad qo'yish kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik jihatlarini	103
Rashidova G.G'. Tarbiya metodikasi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar tahlili	109
Temurova G.X., Ibragimova O.B. Eshitish qobiliyati zaif bolalarda musiqiy va ritmik harakatlarni rivojlantirish asoslari	112
Narbayeva M.X. Muloqot kompetensiyasi: tushuncha, tarkibi va shakllanish mexanizmlari	116
Ollaberganova M.X. Talabalarda tarjima jarayonida frazeologik kompetentligini shakllantirishning pedagogik asoslari	120
Abdurazakova D.A. Texnik oliy o'quv yurtlarida mutaxassislik fanlarini o'qitishning zamonaviy yo'llari	124
Asrorova O.O. Biologiya ta'limida tizimli-faoliyatli yondashuvning nazariy-metodologik asoslari	127
Isomiddinov A.B. Etnomadaniy kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari	132
Akbarov A.A. Turizm sohasida tarjimonlik faoliyatining ijtimoiy-	

pedagogik ahamiyati	137
Doniyorova S.H.E. Oliy ta'lim muassasalarida milliy estetik tarbiya tizimi.....	143
Маликова М.К. Биология дарсларида мактаб ўқувчилари учун шахс дунёқараш тушунчасининг психологик тавсифи	150
Маннапова М. 7-8 Sinflarda ingliz tili ta'limida clil ning qo'llanilishining metodik imkoniyatlari	155
Abduraimov A.O. Integrativ o'quv dasturlari yordamida tibbiyot talabalari kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirish	162
Xayrullaev A.I. Bo'lajak muhandislarning metakasbiy kompetentsiyalarini shakllantirishda fizika fanining imkoniyatlari	167
Ibragimova S.B. Xorijiy tilni o'zlashtirish ko'nikmalarini rivojlantirishda kredit-modul tizimining pedagogik va psixologik xususiyatlari	173
Qurbanova I.A. Maxsus jismoniy mashqlar orqali yosh badmintonchilarning koordinatsion qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi	176
Kenjayeva R.H. Texnologik ta'limda o'qituvchilarni tayyorlashning zamonaviy talab va yondashuvlari	180
Sobirov Q.G'. Klinik amaliyot jarayonida tibbiyot talabalari liderlik qobiliyatlarini shakllantirish mexanizmlari	183
Boboxujayev J.U. Pedagogik deontologiya tushunchasi va uning ta'limdagi ahamiyati	188
Toshpulatova M.K. Korpusga asoslangan o'qituvchilar tayyorlash modelining nazariy asosi	192
Jololdinov A.T. Zamonaviy yondashuvlar asosida kartografiyani o'qitish metodikasini takomillashtirish	197
Дадабоева Г.А. История улучшения качества в здравоохранении (Узбекистана и Германии)	203
Salimova S.F. Bo'lajak biologiya o'qituvchilarini baholash tizimini modernizatsiyalash- jahon tajribasi va kvalimetrik tahlil	208
O'ktamov M.M. Gender yondashuvlarni ta'lim tizimiga tatbiq etishning ilmiy-amaliy samaradorligi	212
Mirzaliyeva G.A. Funksional savodxonlik tushunchasining shakllanish tarixi va uning unesco, oecd hamda xalqaro baholash tizimlaridagi talqini.....	216
Nazarova D.A. Universal dizayn – har bir o'quvchiga mos ta'lim muhitini yaratish omili	222
Axmedov H.U. Ingliz tili darslarida muloqot faoliyatini cheklovchi pedagogik omillar: metod, o'qituvchi va baholash tizimi	226
Muslimova D. The importance and effectiveness of audio tools in developing english speaking skills for visually impaired students	232
Mamadaliyev N.A. “Ma'lumotlar tuzilmasi va algoritmlar” fanida raqamli texnologiyalar vositasida dasturiy ta'minotni takomillashtirish usullari	237
Raxmatova S.A. Maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirishning ilmiy-pedagogik asoslari	244
Nomozova O'A. Oilada er va xotin muloqotida konstruktiv muloqotning ahamiyati	250
Omonov B. O'zbekistonda milliy ekologik madaniyatni shakllantirishning dolzarbligi va amaliy tasnifi	256
Ubaydullayeva G.O. Informatika fanini inklyuziv sinflarda o'qitishning innovatsion yondashuvlari	262
Talabova D.T. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish	268
Abdullayeva Z.Q. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash asosida talabalarining reflektiv tafakkurini rivojlantirish metodikasini amaliyotda joriy etish yo'llari	272
Pazilova D.X. Talabalarning ijtimoiy media tarmoqlari asosida axborot kompetentligini rivojlantirish yuzasidan xorijiy tajribalar tahlili	275
Maksudbekova X.X. Dizartriyada nutq motorikasini rivojlantirishda artikulyatsion gimnastika va nafas terapiyasining ahamiyati	279
O'tbasarova U.M., Maksudbekova X.X. Korreksion ta'limda milliy qadriyatlar asosida tarbiya berishning ilmiy-pedagogik asoslari	283
Abidova N.Z. Bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirish uchun pedagogik kompetensiya-kontekstli texnologiyalari.....	288
Danaboeva G.M. Ta'lim jarayonida xalq og'zaki ijodi namunalari o'rganish	293
Azizov O.E. Pedagogika kolleji o'quvchilari kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishning mantiqiy funksiyalar tuzilmasi	291

PEDAGOGIK TA'LIMDA MEDIAKOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISH JARAYONIDA RAQAMLI RESURLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI

YULDASHOV SHERZOD SATTOROVICH
FarDU mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Maqolada pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarda mediakompetentlikni shakllantirishda raqamli resurslardan foydalanish samaradorligi tahlil qilinadi. Mediakompetentlik o'qituvchining kasbiy tayyorgarligida eng muhim ko'nikmalardan biri bo'lib, uning rivojlanishi o'quvchilarda media madaniyatni shakllantirishga ham bevosita ta'sir qiladi. Raqamli resurslar — onlayn platformalar, interaktiv darsliklar, multimedia materiallari va mobil ilovalar — ta'lim jarayonini individuallashtirish, o'quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish va mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli resurslardan samarali foydalanish mediakompetentlikni oshirish bilan birga o'qituvchilarning pedagogik mahoratini ham kuchaytiradi.

Kalit so'zlar. Mediakompetentlik, raqamli resurslar, pedagogik ta'lim, samaradorlik, multimedia, innovatsion texnologiyalar, o'qituvchi tayyorgarligi.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida ta'lim jarayonini innovatsion texnologiyalarsiz tasavvur qilish qiyin. O'qituvchidan faqat bilim beruvchi emas, balki o'quvchilarni raqamli muhitda faoliyat yuritishga tayyorlay oladigan shaxs sifatida faoliyat yuritish talab qilinmoqda. Shu bois pedagogik ta'limda mediakompetentlikni shakllantirish dolzarb masalaga aylanmoqda. Mediakompetentlikni rivojlantirishda raqamli resurslarning o'rni beqiyos, chunki ular ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, o'quvchilarning bilimga qiziqishini oshirish, ijodkorlikni rivojlantirish va mustaqil o'qishga yo'naltirish imkonini beradi.

Mediakompetentlik o'qituvchining media axborotni idrok etish, uni tahlil qilish, yaratish va o'quv jarayonida qo'llash ko'nikmalarini qamrab oladi. Shu bois pedagogik ta'limda bu kompetensiyani shakllantirishda raqamli resurslardan foydalanish alohida metodik yo'nalish sifatida qaraladi. Raqamli resurslar o'z ichiga onlayn kurslar, elektron darsliklar, virtual laboratoriyalar, multimedia dasturlari, mobil ilovalar va interaktiv ta'limiy platformalarni oladi. Ularning samaradorligi shundaki,

ular o'quv jarayonini individuallashtirishga, talabalarning bilim olish sur'atini mustaqil belgilashga va o'zlashtirishni monitoring qilishga keng imkon beradi.

Pedagogik tajriba ko'rsatadiki, raqamli resurslardan muntazam foydalanish talabalarda nafaqat texnologik ko'nikmalarni, balki tanqidiy tafakkur va ijodiy faoliyatni ham rivojlantiradi. Masalan, multimedia vositalari yordamida yaratilgan ta'limiy materiallar an'anaviy darsliklarga nisbatan talabalar uchun ko'proq motivatsiya uyg'otadi, chunki ular vizual, audial va interaktiv elementlarni o'z ichiga oladi. Bu esa o'quv jarayonini qiziqarli, samarali va esda qolarli qiladi.

Shuningdek, mobil ilovalar orqali mustaqil o'qishga keng imkoniyat yaratilmoqda. Talabalar turli media vositalar yordamida darslarga tayyorlanishi, testlardan o'tishi, onlayn seminar va vebinarlarda ishtirok etishi mumkin. Bu jarayon ularning mediakompetentligini rivojlantirish bilan birga, mustaqil bilim olish ko'nikmalarini ham kuchaytiradi. Virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar esa o'qituvchiga dars jarayonida real tajribalarni interaktiv tarzda namoyish

etish imkonini beradi, bu esa talabalar uchun chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli resurslardan samarali foydalanish bo'lajak o'qituvchilarda quyidagi o'zgarishlarni yuzaga keltiradi: ijodiy fikrlash darajasi 30 foizga, tanqidiy tafakkur ko'nikmalari 35 foizga, o'zini-o'zi baholash va mustaqil ishlash malakalari esa 40 foizga oshadi. Shu bilan birga, o'qituvchilarning darslarga bo'lgan qiziqishi ham sezilarli darajada ortadi. Demak, raqamli resurslar pedagogik ta'limda mediakompetentlikni shakllantirishning eng samarali vositalaridan biridir.

Mahalliy va xalqaro tajriba qiyosiy tahlili ham bu jarayonni tasdiqlaydi. Masalan, Finlandiya ta'lim tizimida raqamli resurslardan foydalanish majburiy element sifatida belgilangan bo'lib, ularning yordamida o'qituvchilarda media savodxonlik shakllantiriladi. Singapurda media loyihalar orqali talabalar turli raqamli mahsulotlar

yaratishga yo'naltiriladi. O'zbekistonda esa raqamli ta'lim resurslari keng joriy qilinmoqda, jumladan "ZiyoNET" platformasi, elektron kutubxonalar va raqamli laboratoriyalar orqali talabalar bilim olish imkoniyatiga ega bo'lmoqdalar.

Xulosa qilib aytsak pedagogik ta'limda mediakompetentlikni shakllantirish jarayonida raqamli resurslardan foydalanish yuqori samaradorlikka ega. Ular ta'lim jarayonini yanada interaktiv, ijodiy va shaxsga yo'naltirilgan shaklda tashkil etish imkonini beradi. Raqamli resurslardan foydalanish bo'lajak o'qituvchilarni raqamli jamiyat talablariga moslashgan, media savodxon, ijodkor va mustaqil pedagog sifatida tayyorlashga xizmat qiladi. Shu bois ta'lim tizimida raqamli resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, metodik qo'llanmalarni ishlab chiqish va o'qituvchilarning mediakompetentligini oshirish bo'yicha kompleks yondashuv zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. UNESCO. Global Media and Information Literacy Assessment Framework. Paris: UNESCO, 2013. – 90 p.
2. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027. Brussels: EC, 2020. – 74 p.
3. Potter, W. J. Media Literacy. Thousand Oaks: SAGE, 2016. – 560 p.
4. Buckingham, D. Teaching Media in a Digital Age. Cambridge: Polity Press, 2019. – 240 p.
5. Siemens, G. Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. International Journal of Instructional Technology and Distance Learning, 2005. – Vol. 2(1). – P. 3–10.
6. Saidov U. Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar. Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi, 2020. – 215 b.
7. Islomova M. Pedagogik ta'limda mediakompetentlikni shakllantirish metodlari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. – 185 b.
8. Livingstone, S. Media Literacy and the Challenge of New ICTs. The Communication Review, 2004. – Vol. 7(1). – P. 3–14.

ФОРМИРОВАНИЕ ИНОЯЗЫЧНЫХ УМЕНИЙ ГОВОРЕНИЯ У СТУДЕНТОВ НА МАТЕРИАЛЕ ТЕКСТОВ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ТЕМАТИКИ

КАРИМОВА З.О.

ст. преподаватель факультета филологии ДжГПУ

Аннотация. В статье рассматривается проблема формирования иноязычных умений говорения у студентов национальных групп, изучающих русский язык как иностранный (РКИ) на уровне В1. Особое внимание уделяется использованию текстов социально-политической тематики в качестве материала для стимулирования речевой деятельности и расширения словарного запаса, необходимого для обсуждения актуальных вопросов современности. Авторы предлагают методические рекомендации по отбору и адаптации текстов, а также анализируют примеры упражнений, направленных на активизацию лексико-грамматических навыков и развитие умений монологической и диалогической речи.

Ключевые слова: русский язык как иностранный; узбекские студенты; иноязычные умения говорения; социально-политическая тематика; текстоцентрический подход; активизация лексики; развитие коммуникативных компетенций.

Одним из важнейших аспектов обучения русскому языку как иностранному является формирование умений говорения, позволяющих свободно и уверенно выражать свои мысли и участвовать в коммуникации на различные темы. Для узбекских студентов, традиционно ориентированных на грамматическую точность и письменную речь, развитие навыков устной коммуникации представляет особую сложность. В этой связи, актуальным становится поиск эффективных методов и приемов, стимулирующих речевую деятельность и предоставляющих студентам возможность практиковаться в использовании русского языка в реальных ситуациях общения.

Тексты социально-политической тематики, благодаря своей актуальности и проблемности, представляют собой ценный материал для развития умений говорения. Обсуждение политических событий, социальных проблем и международных отношений способствует расширению словарного запаса, необ-

ходимого для выражения собственного мнения и участия в дискуссиях. Формирование умений говорения на иностранном языке основывается на коммуникативном подходе, который предполагает использование аутентичных материалов, моделирование реальных ситуаций общения и активное участие студентов в речевой деятельности. В контексте обучения РКИ узбекских студентов целесообразно использовать текстоцентрический подход, при котором работа над текстом становится отправной точкой для развития коммуникативных навыков.

Уровень В1 предполагает владение языком, достаточное для понимания основных идей четких сообщений на знакомые темы, а также для участия в большинстве ситуаций общения, возникающих во время пребывания в стране изучаемого языка. Это означает, что студенты должны уметь выражать свое мнение, описывать события, задавать вопросы и отвечать на них в рамках изученной тематики.

Как показывает наша практика обучения, при отборе текстов социально-политической тематики необходимо учитывать ряд критериев.

Актуальность: тексты должны отражать современные события и проблемы, представляющие интерес для студентов.

Аутентичность: использование оригинальных текстов из газет, журналов, интернет-источников позволяет студентам познакомиться с реальным языком и культурой.

Доступность: уровень сложности текста должен соответствовать уровню владения языком В1. При необходимости текст может быть адаптирован, например, путем упрощения грамматических конструкций и замены сложных слов на более простые синонимы.

Разнообразие жанров: использование текстов различных жанров (статьи, интервью, репортажи, комментарии) позволяет студентам познакомиться с различными стилями речи и расширить свой словарный запас.

Рассмотрим примеры упражнений, которые целесообразно использовать на занятиях. Для активизации лексико-грамматических навыков и развития умений монологической и диалогической речи можно использовать следующие типы упражнений.

На предтекстовом этапе: Прогнозирование содержания текста по заголовку и иллюстрациям. Обсуждение ключевых слов и понятий, связанных с темой текста. Актуализация личного опыта и знаний студентов по данной теме.

На этапе чтения текста: Поиск в тексте ответов на вопросы. Выделение основной идеи и ключевых аргументов. Составление плана текста. Пересказ текста (краткий, подробный, от лица разных

персонажей).

На послетекстовом этапе: Ответы на вопросы, требующие выражения собственного мнения. Дискуссия по теме текста. Составление диалогов, моделирующих реальные ситуации общения. Написание эссе или реферата по теме текста. Ролевые игры, в которых студенты выступают в роли политиков, журналистов, экспертов и т.д.

Рассмотрим пример конкретного задания. Вот отрывок из новостной статьи, адаптированный для уровня В1 и подходящий для обсуждения со студентами на занятии РКИ, посвящённом выборам в России.

Задание:

1. Прочитайте текст и выделите основные факты о выборах.

2. Ответьте на вопросы: Когда проходили выборы? Кто участвовал в выборах? Какие результаты были получены?

3. Выразите свое мнение о выборах в России.

4. Проведите дискуссию в группах по вопросу о важности выборов для развития демократии.

Заголовок: В России прошли выборы депутатов Государственной Думы
Текст: В воскресенье, 19 сентября, в России прошли выборы. Люди выбирали депутатов в Государственную Думу – это парламент России. В выборах участвовали разные политические партии. Голосование проходило в течение трёх дней, чтобы всем было удобно прийти на избирательные участки. Многие люди пришли проголосовать. Главная задача депутатов Государственной Думы – принимать новые законы для России. Эти законы влияют на жизнь всех людей в стране. Результаты выборов показали, что большинство голосов получила пар-

тия «Единая Россия». Другие партии тоже получили места в Думе. Сейчас политики обсуждают результаты выборов и говорят о том, что будет дальше. Новая Государственная Дума начнёт свою работу в октябре.

Методические рекомендации. До прочтения предлагаем студентам ознакомиться с адаптированными словами и выражениями (для облегчения понимания): депутаты: люди, которых выбирают, чтобы они представляли интересы народа в парламенте; Государственная Дума: Парламент России; партия: группа людей, которые имеют общие политические взгляды; избирательные участки: места, где люди голосуют; законы: правила, которые нужно соблюдать всем людям в стране; большинство: самое большое количество. Лексика для запоминания: выборы, депутат, Парламент, голосование, закон, большинство, партия, избирательный участок.

Перед чтением текста можно провести небольшую беседу о выборах в целом и в России в частности. Во время чтения можно задавать вопросы для проверки понимания. После чтения можно провести дискуссию на тему важности

выборов и демократии. Можно попросить студентов пересказать текст своими словами. Можно организовать ролевую игру, в которой студенты будут выступать в роли журналистов, политиков или избирателей. Преимущества данного текста, на наш взгляд, заключаются в следующем: простая структура и понятный язык; содержит основные факты о выборах в России; дает возможность обсудить тему выборов в Узбекистане и понятие демократии; включает полезную лексику, связанную с политикой и общественной жизнью.

Таким образом, использование текстов социально-политической тематики в обучении русскому языку как иностранному является эффективным способом формирования иноязычных умений говорения у узбекских студентов на уровне В1. Правильный отбор и адаптация текстов, а также использование разнообразных упражнений, направленных на активизацию лексико-грамматических навыков и развитие коммуникативных компетенций, позволяет студентам преодолеть языковой барьер и уверенно участвовать в общении на актуальные темы современности.

Использованная литература:

1. Вакула Е.А., Колесникова В.В., Можаяева Е.Ю. Особенности преподавания русского языка как иностранного китайским слушателям на начальном этапе обучения // Современные проблемы науки и образования. 2018. № 4. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=27790> (дата обращения: 31.03.2025)
2. Гао Фэнлань. Особенности обучения русскому языку в китайских вузах // Педагогическое образование в России. 2016. № 12. С. 41–45.
3. Колкер Я.М., Устинова Е.С., Еналиева Т.М. Практическая методика обучения иностранным языкам. М.: Академия, 2000. 258 с.
4. Щукин А.Н. Методика обучения речевому общению на иностранном языке. М.: Икар, 2011. 454 с.

PEDAGOGIK TA'LIM JARAYONIDA RAQAMLI NAZORAT TIZIMLARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI VA RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI

SAMIJONOV AZIZBEK ISMOILJON O'G'LI
FarDU doktranti

Annotatsiya. Maqolada pedagogik ta'lim jarayonida raqamli nazorat tizimlaridan foydalanish samaradorligi tahlil qilinadi. An'anaviy nazorat shakllari raqamli davr talablariga to'liq javob bermayotgani bois, elektron nazorat vositalari, test platformalari, masofaviy monitoring tizimlari va sun'iy intellekt asosidagi baholash dasturlaridan foydalanish zaruriyati kuchaymoqda. Tadqiqotda raqamli nazorat tizimlarining talabalarda o'zlashtirish samaradorligi, metakognitiv ko'nikmalar, mustaqil ishlash malakalari va kreativ fikrlashni rivojlantirishdagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, xalqaro tajribalar hamda mahalliy amaliyotlar asosida raqamli nazorat tizimlarini takomillashtirish yo'nalishlari bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar. Raqamli nazorat tizimi, pedagogik ta'lim, elektron baholash, masofaviy monitoring, sun'iy intellekt, ta'lim samaradorligi.

Pedagogik ta'lim jarayonida nazorat qilish tizimi talabalarning bilim darajasi, kasbiy tayyorgarlik ko'rsatkichlari va mustaqil ishlash qobiliyatlarini baholashning eng muhim vositasidir. Raqamli texnologiyalarni joriy etish bu jarayonni yanada samarali qilish, shaffoflikni ta'minlash hamda talabalarda o'zini-o'zi nazorat qilish ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Bugungi kunda ta'lim jarayonida raqamli nazorat tizimlaridan foydalanish pedagogik samaradorlikni oshirish bilan birga, o'quv jarayonini raqamli transformatsiya sharoitiga moslashtirishda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Raqamli nazorat tizimlari pedagogik ta'lim jarayonida talabalarning bilimni aniqlash va baholashni interaktiv, tezkor va aniq shaklda amalga oshirishga xizmat qiladi. Elektron test platformalari orqali talabalar bilimni real vaqt rejimida nazorat qilish, xatolarni avtomatik tahlil qilish va individual tavsiyalar berish mumkin. Bu jarayon an'anaviy yozma yoki og'zaki nazorat usullariga nisbatan samaraliroq

bo'lib, talabalarda o'z ustida ishlash motivatsiyasini kuchaytiradi.

Shuningdek, masofaviy monitoring tizimlari ta'lim sifatini nazorat qilishning zamonaviy shakli hisoblanadi. Ular talabalarning onlayn darslardagi ishtirokini, topshiriqlarni bajarish samaradorligini va o'zlashtirish darajasini doimiy kuzatib borish imkonini beradi. Bu tizimlar yordamida o'qituvchi har bir talabaga individual yondashuv asosida tahlil olib boradi va natijalardan kelib chiqib metodik tavsiyalar ishlab chiqadi.

Sun'iy intellekt asosidagi baholash dasturlari esa nazorat tizimining yangi bosqichi sifatida e'tirof etilmoqda. Ular talabalarning matnli ishlarini plagiatga tekshiradi, yozma topshiriqlarni avtomatik baholaydi va bilim darajasini aniqlashda ob'yektivlikni ta'minlaydi. Shuningdek, adaptiv tizimlar talabalar bilim darajasiga mos ravishda topshiriqlarni shakllantirib, ularni individual o'quv trayektoriyasi bo'yicha rivojlantiradi.

Xalqaro tajribalar ham raqamli nazorat

tizimlarining samaradorligini tasdiqlaydi. Masalan, AQSh universitetlarida Moodle, Canvas va Blackboard kabi Learning Management System (LMS) platformalari orqali nazorat qilish tizimlari keng qo'llaniladi. Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida talabalar bilimni adaptiv testlar orqali baholash amaliyoti keng yo'lga qo'yilgan. Singapur va Janubiy Koreyada esa sun'iy intellekt asosidagi monitoring tizimlari nafaqat ta'lim sifatini nazorat qiladi, balki o'quvchilarning psixologik holatini ham tahlil qiladi.

O'zbekiston ta'lim tizimida ham raqamli nazorat tizimlari bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. HEMIS axborot tizimi orqali talabalar reytinglari yuritilmoqda, elektron test dasturlari va plagiatsga qarshi tekshiruv tizimlari qo'llanilmoqda. Shu bilan birga, ayrim oliy ta'lim muassasalarida masofaviy imtihon platformalari yo'lga qo'yilgan. Ammo bu jarayonni yanada samarali qilish uchun texnik infratuzilmani kengaytirish, professor-o'qituvchilarni raqamli kompetensiyalar bo'yicha tayyorlash va

metodik qo'llanmalar ishlab chiqish zarur.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli nazorat tizimlari talabalarning bilimni o'zlashtirish samaradorligini 20–25 foizga, mustaqil ishlash malakasini 30 foizga oshirgan. Bu esa raqamli nazorat tizimlaridan foydalanish nafaqat ta'lim sifati, balki talabalarning kognitiv va ijodiy salohiyatini rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Pedagogik ta'lim jarayonida raqamli nazorat tizimlaridan foydalanish samaradorligi yuqori bo'lib, u ta'lim jarayonining shaffofligi, tezkorligi va aniqligini ta'minlaydi. Elektron test tizimlari, masofaviy monitoring, sun'iy intellekt asosidagi baholash dasturlari va adaptiv platformalar talabalar bilimni individual tarzda baholash imkonini yaratadi. Shu bois, O'zbekiston ta'lim tizimida raqamli nazorat tizimlarini rivojlantirish uchun infratuzilmani kengaytirish, metodik asoslarni ishlab chiqish va o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirish bugungi kunda dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers. Paris: UNESCO, 2018. – 92 p.
2. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027. Brussels: EC, 2020. – 74 p.
3. Anderson, L. W., Krathwohl, D. R. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. New York: Longman, 2001. – 352 p.
4. Buckingham, D. Teaching Media in a Digital Age. Cambridge: Polity Press, 2019. – 240 p.
5. Saidov U. Ta'limda raqamli texnologiyalarni qo'llashning nazariy asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 210 b.
6. Islomova M. Oliy ta'limda elektron nazorat tizimlarining samaradorligi. Toshkent: Universitet, 2022. – 188 b.

INTERAKTIV RAQAMLI DARSlikLAR ASOSIDA BO'LAJAK PEDAGOGlARNING KOGNITIV SALOHlYATINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI

MIRZAAKBAROV DILSHOD DOVLATBOYEVICH
FarDU mustaqil izlanuvchsi

Annotatsiya. Maqolada interaktiv raqamli darsliklardan foydalanish orqali bo'lajak pedagoglarning kognitiv salohiyatini rivojlantirishning metodik asoslari yoritiladi. Kognitiv salohiyat o'qituvchining kasbiy tayyorgarligida muhim ko'rsatkichlardan biri hisoblanib, u bilimni qabul qilish, qayta ishlash, qo'llash va yangi bilim yaratish jarayonlarini qamrab oladi. Interaktiv darsliklarning multimedia elementlari, virtual topshiriqlar, test tizimlari va adaptiv funksiyalari o'quv jarayonini individuallashtirish, ijodiy fikrlashni rivojlantirish hamda talabalarda o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. Xalqaro tajribalar va mahalliy amaliyotlar tahliliga tayangan holda maqolada metodik yondashuvlar tizimlashtirilgan va takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. Interaktiv darslik, raqamli ta'lim, kognitiv salohiyat, bo'lajak pedagog, metodik asoslar, media kompetensiya, innovatsion texnologiyalar.

Ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasi o'quv jarayonida yangi shakl va metodlarni joriy etishni taqozo qilmoqda. Shu jarayonda interaktiv raqamli darsliklar zamonaviy ta'lim vositasi sifatida alohida o'rin tutmoqda. Ular o'zida multimedia materiallari, vizualizatsiya, interaktiv topshiriqlar, test tizimlari va virtual laboratoriyalarni jamlagan bo'lib, o'quvchilarning bilim olish jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Ayniqsa, pedagogik ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarning kognitiv salohiyatini rivojlantirishda interaktiv darsliklardan foydalanish dolzarb metodik masalalardan biridir. Chunki bo'lajak o'qituvchilar nafaqat nazariy bilimlarga, balki mustaqil fikrlash, axborotni tahlil qilish va ijodiy yondashuv ko'nikmalariga ega bo'lishlari zarur.

Kognitiv salohiyat o'quvchining bilimlarni idrok etish, xotirada saqlash, qayta ishlash va amalda qo'llash qobiliyatini bildiradi. U pedagogning kasbiy tayyorgarligi uchun asosiy poydevor hisoblanadi. Interaktiv raqamli darsliklar ushbu jarayonlarni samarali tashkil qilish uchun keng imkoniyat yaratadi. Ular bir

tomondan o'quv materialini ko'rgazmali va tushunarli qiladi, ikkinchi tomondan talabaning mustaqil o'rganish, bilimni nazorat qilish va o'z-o'zini rivojlantirish ko'nikmalarini kuchaytiradi.

Metodik jihatdan interaktiv darsliklardan foydalanish uch bosqichda amalga oshirilishi mumkin: bilimni egallash bosqichi, bilimni mustahkamlash bosqichi va bilimni amalda qo'llash bosqichi. Birinchi bosqichda darslikning multimedia elementlari orqali yangi bilim beriladi. Ikkinchi bosqichda interaktiv mashqlar, test topshiriqlari va virtual tajribalar orqali bilim mustahkamlanadi. Uchinchi bosqichda esa talabalardan loyiha ishlari, muammoli vaziyatlarni hal qilish yoki mustaqil taqdimotlar tayyorlash talab etiladi. Shu tariqa interaktiv darslik kognitiv faoliyatni bosqichma-bosqich rivojlantirishga yordam beradi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, interaktiv darsliklar yordamida kognitiv salohiyatni rivojlantirish ko'plab davlatlarda ustuvor vazifaga aylangan. Masalan, Finlyandiya ta'lim tizimida adaptiv elektron

darsliklar qo'llanilib, ular talabalarning o'zlashtirish darajasiga mos ravishda topshiriqlarni avtomatik tarzda sozlaydi. AQShda interaktiv e-darsliklarda gamifikatsiya elementlari keng joriy qilingan bo'lib, ular o'quvchilarda motivatsiyani oshiradi va bilim olish jarayonini qiziqarli qiladi. Singapurda esa elektron darsliklar loyihaviy va muammoli ta'lim usullari bilan integratsiya qilingan.

Mahalliy tajribaga nazar tashlaydigan bo'lsak, O'zbekistonda ham interaktiv darsliklar yaratish va ta'lim jarayoniga tatbiq etish bo'yicha muayyan ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, "ZiyoNET" portali, elektron kutubxonalar va universitetlarda tajriba tariqasida joriy qilingan raqamli platformalar buni tasdiqlaydi. Shu bilan birga, interaktiv darsliklardan foydalanish metodikasini yanada takomillashtirish, o'quv dasturlarini moslashtirish va professor-o'qituvchilarni malakasini oshirish talab etilmoqda.

Tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatadiki, interaktiv darsliklardan muntazam foydalanish talabalarda tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini 35 foizga, ijodiy fikrlash qobiliyatini 30 foizga oshiradi. Shuningdek, talabalarning o'z-o'zini nazorat qilish darajasi va metakognitiv malakalari ham sezilarli darajada rivojlanadi. Bu esa kognitiv salohiyatning metodik asoslarini

interaktiv vositalar bilan uyg'unlashtirish ta'lim samaradorligini sezilarli oshirishini ko'rsatadi.

Shunday qilib, interaktiv darsliklar asosida kognitiv salohiyatni rivojlantirishning metodik asoslari talabning bilim olish jarayonini individuallashtirish, o'zlashtirish darajasini monitoring qilish, ijodiy fikrlashga yo'naltirish va mustaqil o'qishga rag'batlantirish tamoyillariga asoslanadi.

Xulosa qilib aytganda interaktiv raqamli darsliklar bo'lajak pedagoglarning kognitiv salohiyatini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Ular bilim olish jarayonini interaktiv, ko'rgazmali va talaba shaxsiga yo'naltirilgan shaklda tashkil etadi. Metodik asoslar shuni ko'rsatadiki, interaktiv darsliklardan foydalanish bo'lajak pedagoglarda tanqidiy tafakkur, ijodiy fikrlash, metakognitiv malaka va mustaqil o'qish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Xalqaro tajriba bu yo'nalishda samarali natijalar bergan bo'lsa, mahalliy tajribalar endilikda shakllanib bormoqda. Shu bois, ta'lim tizimida interaktiv darsliklarni yaratish va tatbiq etish bo'yicha kompleks metodik yondashuvlarni ishlab chiqish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish va o'qituvchilar malakasini oshirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. Paris: UNESCO, 2011. – 124 p.
2. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027. Brussels: EC, 2020. – 74 p.
3. Buckingham, D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. Cambridge: Polity Press, 2003. – 256 p.
4. Potter, W. J. Media Literacy. Thousand Oaks: SAGE, 2016. – 560 p.
5. Siemens, G. Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. International Journal of Instructional Technology and Distance Learning, 2005. – Vol. 2(1). – P. 3–10.
6. Saidov U. Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 215 b.
7. Islomova M. Pedagogik ta'limda raqamli resurslardan foydalanish metodlari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. – 185 b.
8. Livingstone, S. Children and the Internet: Great Expectations, Challenging Realities. Cambridge: Polity Press, 2009. – 256 p.

ОСНОВНЫЕ КАЧЕСТВА РУКОВОДИТЕЛЯ-ЛИДЕРА

САДИРХОДЖАЕВА НИЛУФАР САЙДУЛЛАХОДЖАЕВНА

Ташкентский государственный медицинский университет кафедра общественного здоровья и менеджмента номер

Аннотация. В современных условиях стремительных социальных, экономических и технологических изменений возрастает значимость лидерских качеств руководителя. Успешная организация требует не только формального управления, но и способности вдохновлять, направлять и объединять коллектив вокруг общих целей. В статье рассматриваются ключевые качества руководителя-лидера, их роль в повышении эффективности деятельности организации, а также особенности формирования лидерских компетенций.

Ключевые слова: лидерство, руководитель, качества лидера, стратегическое мышление, эмоциональный интеллект, мотивация, ответственность, коммуникация, управленческие компетенции, организационная эффективность.

Annotation. In today's environment of rapid social, economic, and technological change, the importance of leadership qualities in managers is increasing. A successful organization requires not only formal management, but also the ability to inspire, guide, and unite the team around common goals. The article examines the key qualities of a leader-manager, their role in improving the effectiveness of an organization, as well as the characteristics of the formation of leadership competencies.

Key words: leadership, manager, leadership qualities, strategic thinking, emotional intelligence, motivation, responsibility, communication, management competencies, organizational effectiveness.

Annotatsiya. Hozirgi jadal ijtimoiy, iqtisodiy va texnologik o'zgarishlar sharoitida menejering yetakchilik fazilatlarining ahamiyati ortib bormoqda. Muvaffaqiyatli tashkilot nafaqat rasmiy boshqaruvni, balki jamoani umumiy maqsadlar atrofida ilhomlantirish, yo'naltirish va birlashtirish qobiliyatini ham talab qiladi. Maqolada rahbarning asosiy fazilatlari, ularning tashkilot samaradorligini oshirishdagi roli, shuningdek, yetakchilik vakolatlarini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: yetakchilik, menejer, yetakchilik fazilatlari, strategik fikrlash, hissiy intellekt, motivatsiya, mas'uliyat, aloqa, boshqaruv kompetentsiyalari, tashkiliy samaradorlik.

ВВЕДЕНИЕ

Современный эффективный лидер должен обладать обширными знаниями и практическими умениями в таких областях, как стратегическое управление, экономика, социальная психология, управление людьми, бизнес-процессами и многими другими компетенциями.

Лидер - это не только врожденные способности, но и широкий набор профессиональных, наработанных навыков. Если у вас был опыт лидерства, и это

пришлось вам по душе, или даже если просто с интересом читаете о лидерах и следите за их работой, значит, вы вполне годитесь для развития в себе лидерских качеств. Чётко определив собственные сильные и слабые стороны, все перечисленные выше качества лидер может развивать упорным трудом и на протяжении всей жизни их совершенствовать. Вот несколько простых рекомендаций по выработке лидерских качеств.

Настоящий лидер всегда на пере-

довой. В выбранной сфере деятельности он разбирается во важных вопросах, для чего требуется постоянно учиться. Настоящий авторитет зарабатывается безупречной компетентностью. Возможности для повышения квалификации в современном мире огромные. Выберите себе дело, в котором желаете преуспеть и изучайте его как можно более досконально. Не бросайте развиваться, этот процесс не должен останавливаться никогда, как не останавливаются прогресс и развитие общественных отношений. Лидер самостоятелен. Подавляйте в себе желание переложить ответственность за принятие трудного решения. Не бойтесь груза ответственности, преодолев этот страх и справившись со сложной задачей, вы сможете поверить в себя. Постепенно беритесь за все более сложные задачи - именно так зарабатывается авторитет среди коллег и окружающих, точно так же вы будете расти и в собственных глазах. Лидер обладает высоким эмоциональным интеллектом (EQ). Необходимо научиться владеть не только своими эмоциями, но и управлять коллективом, чтобы даже конфликты и разногласия приносили пользу общему делу. Лидер должен быть всяким, уметь проявлять негибкую управленческую волю в моменты острых кризисов и поощрять команду к самостоятельному творческому поиску, когда обстоятельства позволяют. Применяйте интуицию, привлекайте и удерживайте лучших сотрудников, при этом решительно избавляйтесь от балласта. Лидер должен уметь быть политиком, инженером, драматургом, психологом и выбирать оптимальную роль в конкретной ситуации. Лидер инициативен. К лежащему менеджеру успех не спешит. Проявляйте активность, смело

заявляйте о себе и своей готовности действовать и принимать решения. Люди не только тянутся к смелым и независимым личностям, но и готовы следовать за ними, братья за работу с вдохновением и всеми силами. В этом заключается сама суть лидерства. Лидер открыт новому. Косность лидеру - не товарищ. Лидер должен уметь выходить за рамки, смотреть на картину как можно шире. Не забывайте перенимать передовые методы, доказавшие свою эффективность. Сами предлагайте почерпнутые свежие идеи. Обкатывайте их в своей команде. Ищите среди своих подчиненных сторонников своих идей, жаждущих нового, и выделяйте им ответственные задачи. Такое делегирование непосредственно разгружает самого менеджера и обеспечивает профессиональный и личностный рост подчиненных. Инвестируя в развитие лидерских качеств, менеджеры могут не только повысить собственную эффективность, но и положительно повлиять на свои команды и общий успех организации. Это может включать предоставление возможностей для обучения, наставничества, а также создание культуры, которая поощряет непрерывное обучение и рост.

Основная часть. Лидерство является важнейшим фактором управления, определяющим успешность развития организаций в условиях конкурентной среды. Если руководитель управляет с опорой на формальные полномочия, то лидерство предполагает способность оказывать влияние, основанное на личных качествах и авторитете. Современные исследования подтверждают, что именно синтез управленческих и лидерских характеристик формирует модель эффективного руководителя.

Основные качества руководителя-лидера

1. Стратегическое мышление

Лидер должен видеть перспективу развития, формировать миссию и долгосрочные цели организации. Стратегическое мышление позволяет руководителю принимать взвешенные решения, учитывающие изменения внешней среды.

2. Коммуникативная компетентность

Эффективное взаимодействие с сотрудниками, умение слушать, аргументировать и убеждать являются важными инструментами лидерства. Согласно теории эмоционального интеллекта, высокий уровень коммуникаций способствует созданию доверительной атмосферы в коллективе.

3. Эмоциональный интеллект

Способность понимать собственные эмоции и эмоции других, управлять ими и использовать для мотивации сотрудников. Руководитель-лидер обладает эмпатичен и способен предотвращать конфликты.

4. Ответственность и надежность

Лидер берет на себя ответственность за результаты деятельности команды. Это качество формирует доверие к руководителю и укрепляет его авторитет.

5. Мотивационная способность

Умение вдохновлять сотрудников, формировать внутреннюю мотивацию и стимулировать к достижению целей. Харизматичное лидерство нередко основано именно на способности пробуждать энтузиазм.

6. Гибкость и адаптивность

Современные организации функционируют в условиях постоянных изменений, поэтому лидер должен обладать готовностью к трансформациям, принимать инновации и быстро реагировать на

новые вызовы.

7. Этическая культура

Лидер, обладающий нравственными принципами и ценностями, формирует у сотрудников чувство справедливости, что положительно влияет на корпоративную культуру и имидж организации.

Роль лидера в развитии организации. Эффективный руководитель-лидер способствует росту производительности труда, снижению текучести кадров и формированию сильной корпоративной культуры. Его лидерские качества напрямую связаны с удовлетворенностью сотрудников и инновационным развитием организации.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Современный руководитель-лидер должен объединять в себе целый спектр личностных и профессиональных качеств. Наиболее значимыми являются стратегическое мышление, коммуникативные навыки, эмоциональный интеллект, ответственность и способность мотивировать коллектив. Формирование данных качеств является важнейшей задачей как для самих руководителей, так и для образовательных и корпоративных программ подготовки управленцев. Подводя итог, можно отметить, что руководитель-лидер - это не просто формальный глава коллектива, а личность, способная вдохновлять, направлять и объединять людей ради достижения общих целей. Его ключевыми качествами являются ответственность, стратегическое мышление, умение принимать решения, коммуникативные навыки, справедливость и эмоциональный интеллект. Важную роль играют также способность к мотивации сотрудников, готовность к инновациям и умение адаптироваться к изменениям.

Таким образом, эффективный руководитель-лидер сочетает в себе профессиональную компетентность и высокие личностные качества. Именно гармония этих характеристик обеспечивает успешное управление, развитие организации и формирование здорового психологического климата в коллективе.

Использованная литература:

1. Bass B.M. *From Transactional to Transformational Leadership: Learning to Share the Vision*. Organizational Dynamics, 1990.
2. Goleman D. *Emotional Intelligence*. Bantam Books, 2013.
3. Yukl G. *Leadership in Organizations*. Pearson, 2012.
4. Адизес И. К. **Идеальный руководитель. Почему им нельзя стать и что из этого следует. *— М.: Альпина Пабlishер, 2019.
5. Афанасьев В. Г. **Социальное управление. ** — М.: Наука, 2018.
6. Базаров Т. Ю. **Управление персоналом: учебник. ** — М.: Юрайт, 2021.
7. Блэйк Р., Моутон Д. **Научный менеджмент и лидерство. ** — М.: Дело, 2017.
8. Друкер П. Ф. **Эффективный руководитель. ** — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2020.
9. Журавлёв А. Л. **Психология управления. ** — М.: Академический проект, 2019.
10. Кузнецов И. Н. *Лидерство и руководство в организации. * - СПб. Питер, 2020.
11. Левин К. **Динамика групп. ** — СПб. Питер, 2018.
12. Роббинс С. П., Джадж Т. А. Организационное поведение. - М.: Вильямс, 2021.
13. Хекхаузен Х. **Мотивация и деятельность. ** — СПб. Питер, 2019.

QULAY TA'LIM MUHITI YARATISHDA OTA-ONALARNING PEDAGOGIK MADANIYATINI OSHIRISHNING SAMARALI USULLARI

KUMUSH XAMRAKULOVA

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti "Pedagogik ta'lim" kafedrasi tayanch doktoranti

Anotatsiya: Mazkur maqolada qulay ta'lim muhitini shakllantirish jarayonida ota-onalarning pedagogik madaniyatini yuksaltirish masalalari chuqur tahlil qilinadi. Ta'lim jarayonida oila va maktab hamkorligi, tarbiyaviy jarayonning samaradorligini oshirishda ota-onalarning pedagogik savodxonligi va ijtimoiy-pedagogik faoliyati alohida ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotda zamonaviy pedagogik nazariyalar hamda xorijiy va milliy tajribalar asosida ota-onalarning ta'lim-tarbiya jarayonidagi o'rni ilmiy asosda yoritilib, ularning pedagogik madaniyatini rivojlantirishning samarali mexanizmlari ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: Pedagogik madaniyat, ota-onalar savodxonligi, qulay ta'lim muhiti, maktab-oila hamkorligi, ijtimoiy kompetensiya, tarbiya samaradorligi, zamonaviy pedagogika, pedagogik innovatsiyalar.

Аннотация: В данной статье подробно анализируются вопросы повышения педагогической культуры родителей в процессе формирования благоприятной образовательной среды. В образовательном процессе особое значение имеет сотрудничество семьи и школы, педагогическая грамотность родителей и их социально-педагогическая активность в повышении эффективности воспитательного процесса. В исследовании на основе современных педагогических теорий, а также зарубежного и национального опыта, научно обоснована роль родителей в образовательном и воспитательном процессе, а также разработаны эффективные механизмы развития их педагогической культуры.

Ключевые слова: Педагогическая культура, грамотность родителей, благоприятная образовательная среда, сотрудничество школа–семья, социальная компетенция, эффективность воспитания, современная педагогика, педагогические инновации.

Abstract: This article provides an in-depth analysis of the issues related to enhancing parents' pedagogical culture in the process of creating a favorable educational environment. In the educational process, the cooperation between family and school, parents' pedagogical literacy, and their socio-pedagogical activity play a crucial role in increasing the effectiveness of upbringing. Based on modern pedagogical theories, as well as foreign and national experiences, the study scientifically substantiates the role of parents in the educational and upbringing process and develops effective mechanisms for improving their pedagogical culture.

Keywords: Pedagogical culture, parental literacy, favorable educational environment, school–family cooperation, social competence, effectiveness of upbringing, modern pedagogy, pedagogical innovations.

Kirish: XXI asrda insoniyat taraqqiyoti shiddat bilan rivojlanib, globallashuv, raqamli transformatsiya, innovatsion texnologiyalarning keng joriy etilishi va ijtimoiy institutlarning hamkorlik shakllarining yangilanishi ta'lim tizimini ham tubdan o'zgartirdi. Bugungi kunda ta'limning asosiy vazifasi nafaqat bilim berish, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirish, uning ijtimoiy

hayotga muvaffaqiyatli integratsiya qilinishini ta'minlash, ijodkor va raqobatbardosh bo'lishiga sharoit yaratishdan iborat. Shu nuqtayi nazardan, qulay ta'lim muhiti yaratish masalasi zamonaviy pedagogikaning markaziy muammolaridan biriga aylandi. Qulay ta'lim muhiti deganda o'quvchilar uchun qulay psixologik, ma'naviy, ijtimoiy va moddiy sharoitlar yaratilib, ularning o'z qobiliyatlarini

erkin namoyon qilishi va mustaqil rivojlanishi uchun imkoniyat taqdim etuvchi muhit tushuniladi[1]. Bunday muhitni shakllantirish esa faqat maktab va o'qituvchilar zimmasiga yuklatiladigan vazifa emas, balki oilaning, xususan ota-onalarning pedagogik madaniyat darajasi bilan ham chambarchas bog'liqdir. Ota-onalarning pedagogik madaniyati tushunchasi ilmiy adabiyotlarda keng qo'llaniladi va turli jihatlarida talqin qilinadi. Pedagogik madaniyat, avvalo, shaxsning pedagogik bilim, ko'nikma va kompetensiyalar majmuini, tarbiyaviy faoliyatda zamonaviy metod va texnologiyalarni qo'llash qobiliyatini, bola shaxsiga insonparvarlik asosida yondashuvni anglatadi[2]. Bu tushuncha ota-onalarning farzand tarbiyasiga bo'lgan mas'uliyati, oilaviy munosabatlarni pedagogik resurs sifatida ishlata bilishi, tarbiyaviy jarayonni ongli va maqsadli tashkil etishi bilan ham uzviy bog'liqdir. Shunday ekan, ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish qulay ta'lim muhiti yaratishda asosiy mezonlardan biri sifatida namoyon bo'ladi[3]. Chunki bola tarbiyasining dastlabki poydevori oilada qo'yiladi va bu poydevorning mustahkamligi uning keyingi ta'limiy faoliyatiga, ijtimoiylashuviga, jamiyatga integratsiya jarayonlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bugungi kunda ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish masalasining dolzarbligi bir necha global va milliy omillar bilan belgilanadi. Birinchidan, globallashtirish va axborotlashuv jarayonlari bolalarning ongiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalaridan oqib kelayotgan ma'lumotlar oqimi farzandlarning dunyoqarashini, qadriyatlarini va xulq-atvorini shakllantirishda hal qiluvchi o'ringa ega bo'lib qoldi. Agar ota-onalar zamonaviy pedagogik bilimlarga ega bo'lmasalar, farzandlarini bu jarayonlarda to'g'ri yo'naltira olmaydilar. Ikkinchidan, zamonaviy jamiyatda ta'lim sifatiga bo'lgan talab tobora ortib bormoqda. Raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, inson kapitalini

rivojlantirish masalalari nafaqat davlat siyosatida, balki oilaviy darajada ham muhim vazifa sifatida qaralmoqda[4]. Bu esa ota-onalardan pedagogik savodxonlikni oshirishni talab qiladi. Uchinchidan, bolaning psixologik barqarorligi, ijtimoiy muhitga moslashuvi ham ota-onalarning pedagogik madaniyatiga bevosita bog'liqdir. Oilada noto'g'ri tarbiya usullaridan foydalanish bolada turli psixologik muammolarga sabab bo'lishi mumkin, bu esa uning ta'lim jarayoniga salbiy ta'sir qiladi. To'rtinchidan, milliy qadriyatlarni asrab-avaylash va rivojlantirish ham ota-onalarning pedagogik madaniyat darajasi bilan belgilanadi. Globallashtirish sharoitida milliy tarbiya elementlarini farzand ongiga singdirish ota-onalarning asosiy vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda olib borilayotgan keng ko'lamlı ta'lim islohotlari ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish masalasiga ham alohida e'tibor qaratmoqda. Maktab ta'limida davlat va jamiyat hamkorligi kengaytirilib, ota-onalar bilan ishlash mexanizmlari takomillashtirilmoqda. Jumladan, "Oila va maktab hamkorligi", "Ota-onalar universiteti", "Pedagogik savodxonlik maktablari" kabi tashabbuslar yo'lga qo'yildi[5]. Ushbu tashabbuslarning asosiy maqsadi ota-onalarning pedagogik bilimlarini yangilash, ularni zamonaviy pedagogik metod va texnologiyalar bilan tanishtirish, ularning tarbiyaviy kompetensiyalarini oshirishdan iboratdir. Shuningdek, ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan raqamlashtirish jarayonlari ota-onalar uchun ham yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Onlayn kurslar, masofaviy treninglar, ota-onalarga mo'ljallangan vebinarlar orqali ular o'z pedagogik savodxonligini oshirishlari mumkin. Bu esa ota-onalarning qulay ta'lim muhiti yaratishda faolroq ishtirok etishlariga zamin hozirlaydi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlarda ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish bo'yicha samarali tizimlar shakllangan. Masalan, Skandinaviya

mamlakatlarida ota-onalarga muntazam ravishda treninglar o'tkaziladi, ular farzand tarbiyasi bo'yicha zamonaviy metodlar bilan tanishtiriladi. AQShda esa maktablar qoshida faoliyat yurituvchi oilaviy maslahat markazlari ota-onalarga pedagogik va psixologik yordam ko'rsatadi. Germaniyada ota-onalar uchun maxsus kurslar ishlab chiqilgan bo'lib, ular oilaviy tarbiya, kommunikativ ko'nikmalar, konfliktlarni boshqarish usullariga qaratilgan[6].

Adabiyotlar tahlili: Qulay ta'lim muhitini yaratishda ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirishga oid masalalar xalqaro ilmiy doiralarda ham keng tadqiq etilgan bo'lib, bu yo'nalishda olib borilgan izlanishlar pedagogika va psixologiya fanlarining turli konseptual yondashuvlarini shakllantirishga sabab bo'lgan. Xususan, amerikalik olim Joyce L. Epsteinning ota-onalar va maktab hamkorligi haqidagi ilmiy ishlari alohida e'tiborga loyiqdir. Epstein o'zining "School, Family, and Community Partnerships" nomli konseptual modeli orqali ota-onalar, maktab va jamiyat o'rtasidagi uch tomonlama aloqaning ta'lim samaradorligiga ta'sirini chuqur yoritib bergan[7]. Uning fikricha, maktab va ota-onalar o'rtasidagi muntazam hamkorlik faqat bolaning o'quv faoliyatini yaxshilash bilan cheklanmay, balki uning ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirish, motivatsiyasini oshirish va shaxsiy rivojlanishiga ham kuchli ta'sir ko'rsatadi. Epsteinning tadqiqotlari ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirishni tizimli yondashuv asosida tashkil etish zarurligini asoslab beradi. U ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilishning oltita yo'nalishini (ota-onalik, muloqot, volontyorlik, uyda o'qitish, qaror qabul qilishda ishtirok etish, jamiyat bilan hamkorlik) ishlab chiqib, ularni amaliyotda qo'llash orqali qulay ta'lim muhiti shakllanishiga erishish mumkinligini ko'rsatib berdi. Shuningdek, ingliz olimi David Hopkinsning pedagogik yetakchilik va ta'lim muhitini modernizatsiya qilishga oid ishlari

ham mazkur mavzuga bevosita daxldordir. Hopkinsning nazariyasiga ko'ra, qulay ta'lim muhiti faqat o'qituvchilar faoliyati bilan emas, balki ota-onalarning faol hamkorligi va ularning pedagogik madaniyat darajasi bilan ham chambarchas bog'liq. U ta'lim sifatini oshirishda "inklyuziv hamkorlik" konsepsiyasini ilgari surib, bunda maktab rahbariyati, o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi samarali kommunikatsiyaning ahamiyatini ta'kidlaydi. Hopkinsning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish jarayoni faqat nazariy bilim berishdan iborat emas, balki ular o'z farzandlari bilan munosabatlarda qo'llay oladigan amaliy ko'nikmalarni shakllantirishni ham qamrab olishi kerak[8]. Ayniqsa, u ota-onalarni ta'lim jarayoniga faol jalb etish uchun interaktiv treninglar, seminarlar va qo'llanmalar muhim o'rin tutishini ta'kidlab o'tadi. Epstein va Hopkinsning qarashlarini tahlil qilgan holda shuni aytish mumkinki, ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish qulay ta'lim muhiti shakllanishining muhim determinantidir. Ikkala olimning tadqiqotlari turli yondashuvlarga asoslangan bo'lsa-da, ular ota-onalar va maktab o'rtasidagi uzviy hamkorlikni ta'lim samaradorligining asosiy sharti sifatida ko'rsatadi. Epsteinning modeli ko'proq ota-onalarni ta'lim jarayoniga tizimli jalb etish mexanizmlarini ishlab chiqishga qaratilgan bo'lsa, Hopkinsning yondashuvi pedagogik hamkorlikni boshqaruv va yetakchilik nuqtayi nazaridan tahlil qiladi. Shu bois bu ikki olimning qarashlarini integratsiya qilish orqali ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirishga kompleks yondashuvni ishlab chiqish mumkin: bir tomondan, ota-onalarning bilim va ko'nikmalarini muntazam ravishda rivojlantirish, ikkinchi tomondan esa maktab va ta'lim tizimi rahbariyatining ular bilan hamkorlikni samarali boshqarishi orqali qulay ta'lim muhitiga erishish mumkin.

Metodologik qism: Mazkur tadqiqotda qulay ta'lim muhiti yaratishda ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirishning samarali

usullarini ilmiy asosda tahlil qilish va nazariy hamda amaliy asoslarini ishlab chiqish uchun kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi, bunda fenomenologik tahlil usuli ota-onalarning pedagogik madaniyat darajasi va uning ta'lim jarayonidagi aksini aniqlashga imkon bergan bo'lsa, sistemali-analitik yondashuv ta'lim muhiti, oila va maktab hamkorligi o'rtasidagi murakkab o'zaro aloqalarni yaxlit tizim sifatida o'rganishga xizmat qildi, shuningdek, qiyosiy-pedagogik metod yordamida xorijiy tajribalar, xususan, Epstein va Hopkins konseptual yondashuvlari milliy ta'lim sharoitlari bilan solishtirilib, ularning samarali jihatlari aniqlab olindi, pedagogik diagnostika va monitoring metodlari orqali ota-onalarning pedagogik savodxonligi darajasini baholash hamda ularni rivojlantirish mexanizmlarining natijadorligini aniqlash imkoniyati yaratildi, shu bilan birga, interaktiv metodlardan – suhbat, intervyu, anketalash va fokus-guruh tahlili kabi usullardan foydalanish ota-onalarning real pedagogik ehtiyojlarini, shuningdek, ularning qulay ta'lim muhitini yaratishdagi o'rni va mas'uliyatini aniqlashga yordam berdi, tadqiqotning nazariy asosini zamonaviy pedagogika va sotsiologiya fanining konsepsiyalari tashkil etib, ularda insonparvarlik, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv va ijtimoiy hamkorlik prinsiplari asosiy metodologik negiz sifatida qabul qilindi.

Natijalar: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirishga qaratilgan tizimli yondashuv qulay ta'lim muhitini yaratishda hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'lib, birinchidan, ota-onalarning pedagogik bilimlari, tarbiyaviy ko'nikmalari va kommunikativ kompetensiyalari rivojlanishi natijasida maktab va oila o'rtasidagi hamkorlik sezilarli darajada mustahkamlandi, ikkinchidan, pedagogik savodxonlik darajasi yuksalgan ota-onalarning o'z farzandlariga nisbatan individual yondashuvlari, psixologik qo'llab-quvvatlash imkoniyatlari va tarbiyaviy

faoliyatdagi samaradorligi oshib, bu esa o'quvchilarda ijobiy ta'limiy motivatsiya, ijtimoiy faollik va shaxsiy mas'uliyatning kuchayishiga olib keldi, uchinchidan, xorijiy tajriba asosida ishlab chiqilgan metodlarni mahalliy sharoitlarda qo'llash oila va maktab o'rtasidagi uzviy integratsiyani ta'minlab, ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirishning yangi samarali mexanizmlarini shakllantirishga imkon berdi, natijada ta'lim muhiti nafaqat psixologik barqarorlik va intellektual rivojlanishga xizmat qiluvchi makon sifatida, balki ijtimoiy hamkorlikning kuchli platformasiga aylanganligi kuzatildi.

Muxokama: Qulay ta'lim muhiti yaratishda ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish masalasi bo'yicha xalqaro miqyosda turli nuqtayi nazarlar mavjud bo'lib, ushbu boradagi ilmiy munozaralar asosan ota-onalar va maktab o'rtasidagi hamkorlikning nazariy konsepsiyalari hamda amaliy mexanizmlarini sharhlashga qaratilgan. Jumladan, Joyce Epsteinning "School-Family-Community Partnership" modeli va David Hopkinsning "Whole-School Reform" konsepsiyasi ota-onalarning pedagogik jarayondagi o'rni va mas'uliyatini turlicha talqin etishi bilan diqqatga sazovor. Epsteinning fikricha, ta'lim tizimida samarali natijalarga erishish uchun ota-onalarning pedagogik savodxonligi, ular tomonidan ta'lim jarayoniga muntazam va faol aralashuv muhim determinant sifatida qaraladi. Uning yondashuviga ko'ra, maktab, oila va jamiyat o'zaro hamkorlik qilgandagina o'quvchilarda ijtimoiy kompetensiyalar, mas'uliyat hissi va ijobiy ta'limiy motivatsiya shakllanadi[9]. Shu bois, u ota-onalar uchun doimiy pedagogik treninglar, seminarlar va turli ko'rinishdagi interaktiv mashg'ulotlarni tashkil etishni zaruriy shart sifatida ta'kidlaydi. Biroq Hopkins bu masalaga biroz boshqacha nuqtai nazardan yondashadi. Uning konsepsiyasida ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish zarur bo'lsa-da, ta'lim jarayonining muvaffaqiyati asosan maktabning ichki

boshqaruv tizimi, pedagoglarning professional kompetensiyalari va o'quv muassasasining tashkiliy-madaniy muhitiga bog'liq, deb hisoblanadi. Hopkins nazariyasiga ko'ra, ota-onalarning ishtiroki ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, biroq bu ishtirok qat'iy tizimlashtirilmagan taqdirda, maktabdagi islohotlarning barqarorligi va samaradorligiga putur yetkazishi ehtimoli mavjud[10]. Shu bois, u ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirishni qo'shimcha omil deb hisoblab, asosiy e'tiborni maktabning institutsional salohiyati va rahbarlik faoliyatiga qaratishni ma'qul ko'radi. Ushbu ikki olim o'rtasidagi polemika shuni ko'rsatadiki, ota-onalarning pedagogik madaniyati masalasiga yondashuvlar universal emas, balki har bir ta'lim tizimining ijtimoiy, madaniy va tashkiliy kontekstidan kelib chiqqan holda shakllanishi lozim. Epsteinning yondashuvi ijtimoiy kapitalning oshishi orqali qulay ta'lim muhitini shakllantirishga qaratilgan bo'lsa, Hopkinsning konsepsiyasi institutsional

barqarorlikni ta'minlashni ustuvor deb biladi. Tadqiqot natijalari esa ushbu ikki qarashning integratsiyasidan samarali model yaratish mumkinligini ko'rsatadi, ya'ni ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirishga qaratilgan tashabbuslar maktab ichki tizimi va tashkiliy-madaniy muhit bilan uyg'unlashgandagina haqiqiy natija beradi.

Xulosa: Qulay ta'lim muhiti yaratishda ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish nafaqat oila va maktab o'rtasidagi hamkorlik samaradorligini ta'minlovchi muhim mexanizm, balki ta'lim jarayonining sifatini oshirish, o'quvchilarning intellektual, ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishini kafolatlovchi strategik omil sifatida ham namoyon bo'ladi. Tadqiqotda aniqlanishicha, ota-onalarning pedagogik savodxonligi yuqori bo'lganda, ular farzandlarining o'quv faoliyati, tarbiyaviy intizomi va psixologik holatiga yanada sezilarli ta'sir ko'rsatishi, o'z navbatida, maktabning tarbiyaviy-madaniy muhitini yanada qulaylashtirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kozimbekovna D. G. TA'LIM MUASSASALARIDA MUAMMOLI O'QUVCHILAR PSIXOLOGOGIYASI //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2025. – T. 46. – №. 3. – C. 70-74.
2. Abdusattarovna O. X., Shohbozbek E. IJTIMOIIY FALSAFADA ZAMONAVIIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR ASOSIDA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISH //Global Science Review. – 2025. – T. 4. – №. 5. – C. 175-182.
3. Sayyoraxon P. TA'LIMNING MAZMUN-MOHIIYATI, RIVOJLANISH HAMDA KAMOL TOPISHDAGI O'RNI //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2025. – T. 47. – №. 3. – C. 198-202.
4. Diloram M., Shohbozbek E. O'ZBEKISTONDA YOSHLARNING MA'NAVIIY DUNYO QARASHINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI //Global Science Review. – 2025. – T. 4. – №. 5. – C. 207-215.
5. Shukrona X., Gulsanam U., Rayxona U. TA'LIM TARBIYA JARAYONIDA OILA MAHALLA VA TA'LIM MUASSASASI INTEGRATSIYASI //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2025. – T. 44. – №. 2. – C. 293-301.
6. Atxamjonovna B. D., Shohbozbek E. RESPUBLIKAMIZDA MAKTABGACHA TA'LIMDA YOSHLARNING MA'NAVIIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISH //Global Science Review. – 2025. – T. 4. – №. 5. – C. 221-228.
7. Sharopova Z. F. Ta'lim texnologiyalari //Navro 'z', Toshkent. – 2019.
8. Shodiyona J. TA'LIM MUASSASALARIDA SOG'LOM VA IMKONIIYATI CHEKLANGAN YOSHLAR O'RTASIDAGI MULOQOTNING IJTIMOIIY PERTSIPSIYASI //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – T. 42. – №. 1. – C. 104-107.
9. Егращбаев Ш. O'zbekiston sharoitida uzluksiz ta'lim tizimi orqali yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirish //Объединяя студентов: международные исследования и сотрудничество между дисциплинами. – 2025. – T. 1. – №. 1. – C. 314-316.
10. Shukrona X., Gulsanam U., Rayxona U. TA'LIM TARBIYA JARAYONIDA OILA MAHALLA VA TA'LIM MUASSASASI INTEGRATSIYASI //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2025. – T. 44. – №. 2. – C. 293-301.
11. Muruvvat A., Shohbozbek E. O'ZBEKISTONDA MA'NAVIIY VA AHVOQIIY QADRYATLARDA MAKTABGACHA TA'LIMNING RO'LI //Global Science Review. – 2025. – T. 3. – №. 2. – C. 246-253.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING RAQAMLI KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

XANBABAYEV XAKIMJAN IKRAMOVICH

Qo'qon davlat universiteti "Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt" kafedrası
professori, p.f.d (DSc)

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli kompetentlikni rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik xususiyatlari shaxslarning raqamli texnologiyalar bilan samarali va mas'uliyatli munosabatda bo'lish qobiliyatiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy va ta'lim omillarining kesishishi, raqamli kompetentlikni rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik xususiyatlari va bo'lajak o'qituvchi shaxsini ijtimoiylashtirishning falsafiy va pedagogik-psixologik omillari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: raqamli kompetensiya, raqamli savodxonlik, media savodxonlik, reflektiv amaliyot, hamkorlik va ishtirokchi ta'lim, inklyuziv ta'lim, o'qituvchi shaxsini ijtimoiylashtirish.

Аннотация. В статье анализируются социально-педагогические особенности развития цифровой компетентности, взаимосвязь социальных и образовательных факторов, влияющих на способность личности эффективно и ответственно взаимодействовать с цифровыми технологиями, социально-педагогические особенности развития цифровой компетентности, а также философские и педагогико-психологические факторы социализации будущего учителя.

Ключевые слова: цифровая компетентность, цифровая грамотность, медиаграмотность, рефлексивная практика, совместное и совместное обучение, инклюзивное обучение, социализация личности учителя.

Annotation. This article analyzes the socio-pedagogical characteristics of digital competence development, the intersection of social and educational factors that affect individuals' ability to interact effectively and responsibly with digital technologies, the socio-pedagogical characteristics of digital competence development, and the philosophical and pedagogical-psychological factors of socialization of the future teacher.

Keywords: digital competence, digital literacy, media literacy, reflective practice, collaborative and participatory education, inclusive education, socialization of teacher personality.

Dunyoda talabalarining ijtimoiy faolligini, tashabbuskorligini qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan va raqamli texnologiyalarga oid motivatsiyasini, ijodiy qobiliyatini oshirishga, kognitiv fikrlashini hamda kompetentligini rivojlantirishni zamonaviy yondashuvlarini tadbiq etish va metodik ta'minotini takomillashtirishda Moodle, ATutor, Ilias, Sakai, OLAT, LAMS, Dokeos, Claroline kabi tizimlardan va kompyuterning simulyator, diagnostik dasturlaridan foydalanishga qaratilgan ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Tadqiqot natijalari talabalarining raqamli texnologiyalarga oid kompetentligini rivojlantirish uchun metodik asoslarini takomillashtirishda vebga yo'naltirilgan

didaktik o'quv vositalarni ishlab chiqishni pedagogik mexanizmlarini takomillashtirishga doir ilmiy-nazariy ishlanmalar samaradorligini oshirish dolzarb ahamiyatga egadir.

Raqamli kompetensiyaning rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik xususiyatlari raqamli savodxonlikni, hamkorlikda o'rganishni, media savodxonligini, texnologiyalardan axloqiy foydalanishni, inklyuziv kirishni, uzluksiz o'rganishni va shaxslarga raqamli texnologiyalar bilan mas'uliyat bilan shug'ullanish huquqini berishni rag'batlantirishni o'z ichiga oladi. Ta'lim tizimlarida ushbu xususiyatlarni hal qilish orqali shaxslar raqamli asrda rivojlanish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va munosabatlarni rivojlantirishlari mumkin[1].

Bo'lajak o'qituvchi larning ijtimoiylashuvi ham falsafiy, ham pedagogik-psixologik omillarni o'z ichiga oladi. Falsafiy omillar ularning axloqiy asoslarini shakllantiradi, pedagogik-psixologik omillar esa bo'lajak o'qituvchilarning rivojlanishini tushunishga, samarali muloqotga, madaniy munosabat va refleks amaliyotiga qaratilgan. Ushbu omillarni hisobga olgan holda, bo'lajak o'qituvchilar inklyuziv va kengaytiruvchi ta'lim muhitini yaratishga yaxshiroq tayyorlanishi mumkin.

Ijtimoiylashtirishning falsafiy omillari oliy ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchining e'tiqodi, qadriyatlar va munosabatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu omillar ularning ta'lim, o'qitish va tarbiyachi rolini tushunishlariga ta'sir qiladi. Bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiylashuvida falsafiy omillarning roli va ta'sirining ba'zi asosiy jihatlari quyidagicha [4]:

1. Gnoseologiya: bilim va o'rganish haqidagi falsafiy e'tiqodlar bo'lajak o'qituvchining bilimlarni qanday egallashi va uzatilishi haqidagi tushunchasini shakllantiradi. Bu ularning o'qitish usullariga, o'quv dasturlarini ishlab chiqish yondashuvlariga va o'rganish tabiatiga qarashlariga ta'sir qiladi;

2. Axloq va qadriyatlar: falsafiy qarashlar bo'lajak o'qituvchining axloqiy asoslari va qadriyatlariga rahbarlik qiladi, ularning sinfdagi qarorlari va harakatlariga ta'sir qiladi. Adolat, halollik va xilma-xillikni hurmat qilish kabi axloqiy jihatlar ularning talabalar, hamkasblar va o'quv muhiti bilan o'zaro munosabatlarini shakllantiradi;

3. Metafizika: voqelik tabiati va inson mavjudligi haqidagi falsafiy qarashlar bo'lajak o'qituvchining ta'lim maqsadi va mazmunini tushunishiga ta'sir qiladi. Bu qarashlar ularning ta'lim maqsadlari, shaxs rivojlanishining tabiati va ta'limning jamiyatdagi roli haqidagi e'tiqodlarini shakllantiradi;

4. Pedagogik modellar: falsafiy qarashlar bo'lajak o'qituvchining muayyan pedagogik modellarni qabul qilishini ma'lum qiladi. Misol uchun, pragmatizmga mos keladigan o'qituvchi

tajribaviy o'rganish va muammolarni hal qilishga urg'u berishi mumkin, konstruktiv o'qituvchi esa talabaga yo'naltirilgan, so'rovga asoslangan yondashuvlarni targ'ib qilishi mumkin;

5. Ijtimoiy va madaniy kontekst: falsafiy omillar ta'lim jarayoni sodir bo'ladigan ijtimoiy va madaniy kontekstni, jumladan, bo'lajak o'qituvchining o'ziga xos madaniy kelib chiqishi hamda ijtimoiy qadriyatlarini ham hisobga oladi. Bu omillar ularning o'qitish amaliyotiga, o'quv dasturi qarorlariga va turli xil talabalar populyatsiyasi bilan aloqaga ta'sir qiladi;

6. Tanqidiy fikrlash va mulohaza yuritish: falsafiy omillar bo'lajak o'qituvchilarda tanqidiy fikrlash va mulohaza yuritish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ular o'zlarining ta'lim amaliyotlarini takomillashtirish va talabalar o'rtasida intellektual o'sishni rag'batlantirish uchun taxminlar, noto'g'ri qarashlar hamda asosiy e'tiqodlarni so'roq qilish va tekshirishni rag'batlantiradilar;

7. Shaxsiy identifikatsiya va kasbiy identifikatsiya: falsafiy omillar bo'lajak o'qituvchining shaxsiy va kasbiy shaxsini shakllantiradi. Ularning falsafiy e'tiqodlari ta'lim tizimidagi tajribalari, qadriyatlar va ijtimoiylashuvi bilan o'zaro ta'sir qiladi, bu ularning o'ziga xos o'qituvchilik falsafasi hamda kasbiy o'ziga xosligini shakllantirishga olib keladi;

8. O'qitish amaliyotiga ta'siri: falsafiy omillar bo'lajak o'qituvchining o'qitish amaliyoti, baholash usullari va sinfni boshqarish strategiyasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ular ta'lim strategiyalari, o'quv dasturlarini loyihalash va qulay o'quv muhitini yaratish bo'yicha qarorlarni qabul qiladi.

Umuman olganda, oliy ta'limda ijtimoiylashuvning falsafiy omillari talabaning dunyoqarashi, o'qitishga bo'lgan yondoshuvi va rahbarlik tamoyillarini yoritadi. Bu omillar ularning ta'limga bo'lgan e'tiqodiga, o'qituvchi sifatidagi rolga va oliy ta'lim tizimida talabalarning intellektual, ijtimoiy

hamda hissiy rivojlanishiga ta'siriga sezilarli ta'sir ko'rsatadi [3].

Oliy ta'lim tizimida talabalarning ijtimoiylashuvida psixologik omillar katta rol o'ynaydi. Bu omillar ularning hissiy farovonligiga, o'ziga ishonchiga va o'zaro munosabatlarga yordam beradi, bularning barchasi o'qituvchi sifatida muvaffaqiyatga erishish uchun muhimdir. Bu yerda oliy ta'limda talabalarning ijtimoiylashuvida psixologik omillarning roli va ta'sirining asosiy jihatlarini quyidagicha e'tirof etish mumkin [4]:

1. O'ziga bo'lgan ishonch: bo'lajak o'qituvchilar uchun o'z kuchi, muvaffaqiyatga erishish qobiliyatiga ishonish, ishonch kabi psixologik omillar juda muhimdir. Oliy ta'lim dasturlari amaliy tajribalar orqali muvaffaqiyatga erishish, konstruktiv fikr-mulohazalarni bildirish va malaka oshirish orqali o'z-o'zini samaradorligi tuyg'usini rivojlantirishi kerak. O'ziga bo'lgan kuchli ishonch hissinini rivojlantirish bo'lajak o'qituvchilarni samarali o'qitish va talabalar hayotiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligiga ishonch bilan qurollantiradi;

2. Hissiy aql va empatiya: hissiy aql va empatiya bilan bog'liq psixologik omillar bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiylashuviga sezilarli darajada ta'sir qiladi. O'z-o'zini anglash, o'zini o'zi boshqarish, empatiya va samarali muloqot kabi hissiy intellekt ko'nikmalarini rivojlantirish bo'lajak o'qituvchilarga hamkasblar va ota-onalar bilan ijobiy munosabatlar o'rnatishga yordam beradi. Hissiy intellekt ularning hissiy ehtiyojlarini tushunish va qondirish qobiliyatini oshiradi, qo'llab-quvvatlovchi va inklyuziv ta'lim muhitini yaratadi;

3. Bardoshlilik va bardosh berish strategiyalari: chidamlilik va kurash strategiyalari bilan bog'liq psixologik omillar o'zlarining kasbiy faoliyatida turli qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin bo'lgan bo'lajak o'qituvchilar uchun juda muhimdir. Oliy ta'lim dasturlari engish strategiyalarini, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini va ijobiy

fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlarini taqdim etish orqali chidamlilikni rivojlantirishi kerak. Bo'lajak o'qituvchilarni chidamlilik vositalari bilan jihozlash orqali ular stressni samarali boshqarishlari, o'zgarishlarga moslashishlari va o'qitish davomidagi to'siqlarni engib o'tishlari mumkin;

4. Madaniy kompetensiya va xilma-xillikni anglash: madaniy kompetensiya va xilma-xillikni anglash bilan bog'liq psixologik omillar bo'lajak o'qituvchilar uchun juda muhimdir. Oliy ta'lim turli madaniyatlar, istiqbollar va kelib chiqishini tushunish va qadrlashga yordam berishi kerak. Madaniy kompetensiya va sezgirlikni rivojlantirish bo'lajak o'qituvchilarga xilma-xillikni nishonlaydigan hamda ijobiy talabalar tajribasini rag'batlantiradigan inklyuziv va adolatli o'quv muhitini yaratishga imkon beradi;

5. Proaktiv fikrlash va o'z-o'zini anglash: bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiylashuvi jarayonida faol fikrlash va o'z-o'zini anglash kabi psixologik omillar muhim ahamiyatga ega. Tanqidiy o'z-o'zini aks ettirish va o'z-o'zini anglashni rag'batlantirish ularning kuchli tomonlarini, yaxshilash sohaslarini hamda noto'g'ri tomonlarini aniqlashga yordam beradi. Bu o'z-o'zini aks ettirish ularning o'qitish amaliyoti haqida fikr yuritish, o'qitish strategiyalarini moslashtirish va doimiy ravishda o'zini-o'zi takomillashtirishga intilish qobiliyatini oshiradi;

6. Sinfni boshqarish va xulq-atvorni boshqarish ko'nikmalari: sinfni boshqarish va xatti-harakatlarni boshqarish qobiliyatlari bilan bog'liq psixologik omillar bo'lajak o'qituvchilarning ijobiy hamda yaxshi boshqariladigan sinf muhitini saqlashda samaradorligiga sezilarli darajada ta'sir qiladi. Oliy ta'lim dasturlari talabalarning xulq-atvorini tushunish, xatti-harakatlarni boshqarishning samarali strategiyalarini amalga oshirish va qulay ta'lim muhitini yaratish uchun talabalar bilan ijobiy munosabatlar o'rnatish bo'yicha treningni ta'minlashi kerak;

7. Hamkorlik va jamoada ishlash ko'nikmalari: hamkorlik va jamoada ishlash qobiliyatlari bilan bog'liq psixologik omillar bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiylashuviga yordam beradi. Oliy ta'lim safari davomida hamkorlikdagi tajribalar jamoada ishlash, muammolarni hal qilish va samarali muloqotni rag'batlantiradi. Ushbu ko'nikmalarni shakllantirish bo'lajak o'qituvchilarni hamkasblari, ota-onalari va kengroq ta'lim hamjamiyati bilan hamkorlikda ishlashga tayyorlaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiylashuviga turli omillar, jumladan, oiladagi tarbiya, ta'lim muassasalari, madaniy va jamiyat normalari, ommaviy axborot vositalari va texnologiyalar, shaxsiy tajribalar, kasbiy tayyorgarlik, o'rnak va aks ettirish ta'sir qiladi. Bu omillar ularning o'qituvchilik faoliyatiga tayyorlanish jarayonida kasbiy o'ziga xosligi, pedagogik e'tiqodi va amaliyotini shakllantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Budantsev DV. Digitalization in the field of education: A review of Russian scientific publications. *Young Scientist*. 2020;27(317):120-127
2. Fuentes A., López J., & Pozo, S. Analysis of the digital teaching competence: Key factor in the performance of active pedagogies with augmented reality. *REICE. Revista Iberoamericana Sobre Calidad, Eficacia y Cambio En Educación*. 2019.17(2), 27–42
3. Starkey L.A Review of research exploring teacher preparation for the digital age. *Cambridge Journal of Education*. 2020. 50(1), 37–56
4. Зимняя И.А. Компетентностный подход. Каково его место в системе подходов к проблемам образования. *Высшее образование сегодня*. 2006. № 8. С. 20–26
5. Bekchonova Sh.B. «Pedagogical design of distance learning processes in the electronic information and educational environment of continuing education». *European research: innovation in science, education and technology. collection of scientific articles. Ixiii international correspondence scientific and practical conference*. London, United Kingdom, may 6-7, 2020. 79-83 pFerrari A., 2012. *Digital competence in practice: An analysis of frameworks*. Sevilla: JRC IPTS.]
6. Mamatov D.N., Bekchanova Sh.B. "Oliy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanib sirtqi ta'limda masofaviy o'qitishning «blended learning» texnologiyasidan foydalanish". "Raqamli iqtisodiyot: yangi Uzbekistonni yangi texnologiyalar, platformalar va biznes modellari orqali rivojlantirishning yangi bosqichi" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyaning materiallari.3-qism. Toshkent-2020 y. 88-93 b.

THEORETICAL PERSPECTIVES ON THE ROLE OF INDIVIDUAL DIFFERENCES IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING

KAKHOROVA MUKHABAT ASKARALIYEVNA

Teacher of Uzbek and foreign languages department № 1

Tashkent State Medical University

Annotation. This paper explores theoretical perspectives on the role of individual differences in foreign language learning. The findings suggest that recognizing individual variability is essential for effective and equitable language teaching. The paper concludes that individualized approaches, grounded in an understanding of these differences, can significantly enhance both the process and outcomes of foreign language education.

Key words: training, communication, emphasis, knowledge, motivation, native language, different methods.

Annotatsiya. Ushbu maqola chet tilini o'rganishda individual farqlarning roli haqidagi nazariy nuqtai nazarlarni o'rganadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, individual o'zgaruvchanlikni tan olish samarali va adolatli tilni o'rgatish uchun zarurdir. Maqolaning xulosasiga ko'ra, ushbu farqlarni tushunishga asoslangan individual yondashuvlar chet tilini o'qitish jarayonini ham, natijalarini ham sezilarli darajada yaxshilashi mumkin.

Kalit so'zlar: trening, muloqot, urg'u, bilim, motivatsiya, ona tili, turli xil usullar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические взгляды на роль индивидуальных различий в изучении иностранных языков. Результаты исследования свидетельствуют о том, что признание индивидуальных различий необходимо для эффективного и справедливого обучения языку. В статье делается вывод о том, что индивидуализированные подходы, основанные на понимании этих различий, могут значительно улучшить как процесс, так и результаты обучения иностранным языкам.

Ключевые слова: обучение, коммуникация, акцент, знания, мотивация, родной язык, различные методы.

In the field of foreign language education, considerable attention has been devoted to individual psychological traits that influence the learning process. Since language, learning is sometimes experienced as difficult or discouraging, researchers highlight the impact of factors such as anxiety, motivation, apprehension, self-confidence, and self-esteem on learners' performance and overall achievement. The relevance of this topic is determined by the fact that today more and more teachers note certain problems in learning English and mastering the material. Students often refer to language inability in such situations. Nevertheless, there are cases when a person knows one or even two languages, however, are not able to

master a third. In this case, the reason may be the teaching method or the incompatibility of the student and teacher at the psychological level.

Motivation is one of the most robust predictors of persistence and attainment. Gardner's socio-educational model emphasized integrative and instrumental orientations alongside attitudes toward the learning situation (Gardner, 1985). Subsequent work by Dörnyei reframed motivation dynamically via the L2 Motivational Self System, highlighting learners' possible selves and self-regulation across time (Dörnyei, 2005; Dörnyei & Ushioda, 2011). Recent studies broaden the affective landscape to include enjoyment,

grit, and mindsets, suggesting that positive emotions and beliefs can buffer anxiety and sustain effort (Dewaele & MacIntyre, 2014; Teimouri et al., 2018; Lou & Noels, 2019).

Language learning aptitude - traditionally measured by tests like MLAT - captures sensitivity to phonemic coding, grammatical induction, and associative memory (Carroll, 1990). Skehan (1998) and Robinson (2001, 2005) advanced complementary views: Skehan linked aptitude to trade-offs among complexity, accuracy, and fluency, while Robinson's Cognition Hypothesis posited aptitude-task complexity interactions. Newer instruments (e.g., LLAMA) and process-focused accounts connect aptitude components to specific stages of input processing and implicit learning (Meara, 2005; Wen et al., 2017).

Traits such as extraversion, openness, and neuroticism correlate modestly with outcomes but often act through willingness to communicate (WTC) and anxiety (MacIntyre & Charos, 1996). Foreign Language Classroom Anxiety (FLCAS) reliably predicts lower performance and participation, whereas enjoyment correlates with increased engagement (Horwitz et al., 1986; Dewaele & MacIntyre, 2014). These findings support classroom climates that normalize risk-taking and provide autonomy.

English, although an easy language to learn, is not always so easy to learn in reality. Difficulties in each individual case may be caused by different reasons, but in this article, I would like to list the most common ones.

The first mistake. Thinking in your native language. It occurs in almost everyone who begins to learn a language and even in those who have been learning it for a long time. The essence is that a person thinks in his native language, translating it into a foreign one. This makes communication difficult and

makes phrases too literal and Uzbek (in our case). Learning to overcome the language barrier in your thoughts is extremely important; otherwise, you will not be able to speak English fluently.

Error 2. Incompetence of the teacher. This may include ineffective demonstration of material, incorrect pronunciation and accent. Often, English teachers in schools and universities know the language at the level of a scientific linguist, but speak with an accent that students adopt from the very first lessons. Training/communication with native speakers will help you avoid this mistake.

The third mistake. Self-criticism. Setting the bar high and trying to achieve results in the shortest possible time is a sure way to failure. Subsequently, the student loses the desire to learn the language, and he considers himself one of those who are not good at languages. Setting a goal to learn to speak fluently and competently is the right goal, but you need to understand that the results will not be immediate.

The fourth mistake. Extreme emphasis on grammar. Such an approach can be either a teacher's mistake or a student's mistake, who decided that language learning is based on grammar. In fact, memorizing the rules will do little if a person is not able to perceive speech by ear, or does not know how to express himself in a foreign language at all. The process of studying grammar should not be isolated from other processes of language learning, since exclusively "technical" knowledge of the subject does not contribute to speaking a foreign language and overcoming the barrier.

Error 5. Weak motivation. If a person takes up learning a language under the threat of dismissal or due to possible job privileges, this is not the motivation, since he studies certain circumstances, and not by his own

desire. In this case, there is no involvement in the learning process, it is uninteresting and the brain subconsciously resists receiving new information.

Error number sixth is neglect of independent learning. Many people are sure that it is enough to turn to a good professional, and he will teach them how to speak. For their part, they consider it sufficient to attend classes and be diligent students. However, in practice this turns out to be not enough. Without constant self-education (and this includes watching films in English, reading literature, and studying various features of the language, slang, etc.), knowledge of English does not rise to the required level. Again, without interest and complete dedication to the subject, the result will be minimal.

The popular methods of teaching English:

1. Typical. It is most common in schools and universities, despite the fact that it shows little effectiveness in comparison with other teaching methods. This technique is a program working with grammar. The basis of training is performing exercises based on learned rules. As a rule, speaking and listening comprehension is not easy for students.
2. Methods of studying with native speakers. As noted above, this technique helps students avoid typical mistakes in pronunciation and not adopt the accent of a non-native speaker teacher. When communicating with a person from a different language background, attention is concentrated on establishing contact with him, mental activity aimed at listening to the words of the teacher, trying to understand him (which can be very difficult at first).

3. Matrix method. This is by far the most effective teaching method. The essence of this approach is that first, a person must learn to perceive a foreign language by ear (just as children learn a language without knowing

the rules of grammar). For this purpose, the program includes listening to dialogues and texts in English, which the creator called the matrix.

Experts call the matrix method of teaching innovative in learning English, since it is based on a person's subconscious abilities and the learning process is easy and interesting.

Language learning is the process of acquiring knowledge about the corresponding language, while the concept of language acquisition does not imply a distinction between the concepts of language knowledge and language proficiency. This is speech and language, phenomena that are inextricably linked with each other, but different. Language is a system of signs that serves as a means of human communication. Speech is a process of communication that involves the generation and understanding of statements created based on a particular language. Language is common to all people; speech is specific, individual and unique. In each of them, due to the specifics of formation and functioning, the attention of researchers is focused on different aspects and relationships. For example, linguists are interested in the relationship between language and a mental process such as thinking.

When teaching a foreign language, it is impossible to remove the native language from the student's consciousness, and therefore, it is impossible to form pure bilingualism. Foreign language teachers know that sometimes it feels like our lesson has really failed, despite careful planning, good preparation and knowledge of the subject. Teachers often ask themselves questions such as "What is the problem?", "Does this have anything to do with my teaching?", "Or is it because of the interests and motivation of the students?", "Or is it because of other

influencing factors?" Answering these questions can be critical to achieving better teaching results.

Theoretical perspectives on individual differences demonstrate that learner variability is central to foreign language acquisition.

Motivation, aptitude, personality, and cognitive factors interact with instructional practices to influence outcomes. Addressing these differences through individualized approaches enhances both effectiveness and equity in language education.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Godwin-Jones, R. "Emerging Technologies: Language Learning & Technology." *Language Learning & Technology*. 2015; 19(1): 6-11.
2. Askaraliyevna, K. M. (2025). SOME BARRIERS OF TEACHING LISTENING AND EFFECTIVE TECHNIQUES TO OVERCOME THEM. *EduVision: Journal of Innovations in Pedagogy and Educational Advancements*, 1(3), 98-103.
3. Kakhorova, M. A. (2024). THE USE OF QUALITATIVE AND MIXED METHODS INVESTIGATING LEARNERS IN THEIR CLASSROOMS. *Academic research in educational sciences*, (1), 579-587.
4. Kaxorova, M. A. (2024). THE PHENOMENA OF WORD FORMATION IN LATIN AS AN EXAMPLE OF CARDIOLOGICAL TERMS. *Academic research in educational sciences*, (1), 483-488.
5. Askaraliyevna, K. M. (2024). Essential Guidelines for Proficient Foreign Language Learning. *Miasto Przyszłości*, 52, 532-534.
6. Kakhorova, M. A. (2023). NUTRITION OF SURGICAL PATIENTS. *Modern Scientific Research International Scientific Journal*, 1(8), 172-180.
7. Kakhorova, M. A. (2024). COMPREHENSIBLE INPUT AS THE MOST IMPORTANT FACTOR ON LEARNING OTHER LANGUAGE. *World of Scientific news in Science*, 2(5), 272-280.
8. Kakhorova, M. A. (2024). INTRODUCTION OF THE TPR APPROACH IN THE CONTEXT OF INTENSIFYING LEARNING ACTIVITIES IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS. *World of Scientific news in Science*, 2(3), 270-280.
9. Askaraliyevna, K. M. (2024). Effectiveness of Strategy-Based Instruction on Language Learning. *International Journal of Formal Education*, 3(3), 252-254.
10. Carroll, J. B. (1990). Cognitive abilities in foreign language aptitude: Then and now. In T. S. Parry & C. W. Stansfield (Eds.), *Language aptitude reconsidered* (pp. 11–29). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
11. Cohen, A. D. (2011). *Strategies in learning and using a second language* (2nd ed.). Routledge.
12. Dewaele, J.-M., & MacIntyre, P. D. (2014). The two faces of Janus? Anxiety and enjoyment in the foreign language classroom. *Studies in Second Language Learning and Teaching*, 4(2), 237–274. <https://doi.org/10.14746/ssl.2014.4.2.5>

KATTALARNI O'QITISH TEXNOLOGIYASI

DAVLETOVA.A.

Berdoq nomidagi QQDU tayanch doktoranti

Annotatsiya: Umrbod ta'lim g'oyasi asosida inson hayotining turli bosqichlarida kasbiy va shaxsiy rivojlanish uchun qayta – qayta o'qish zarurati yuzaga kelmoqda. Shu bois, kattalarni o'qitish – bu alohida yondashuv va texnologiyalarni talab qiluvchi pedagogik jarayon hisoblanadi. Mazkur maqolada kattalar ta'limiga oid zamonaviy texnologiyalar, ularning xususiyatlari, motivatsiya usullari, an'anaviy ta'limdan farqlari hamda amaliy tavsiyalar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: kattalar ta'limi, texnologiya, motivatsiya, interaktiv texnologiyalar, training, keys study, google classroom, brainstorming.

Bugungi kunda inson faoliyatining barcha sohalarida axborot texnologiyalaridan foydalanish dolzarb hisoblanadi. Axborotlashtirish sanoatning barcha tarmoqlari va xizmat ko'rsatish sohasiga ta'sir ko'rsatdi. Jamiyat rivojining hozirgi bosqichida kreativ, nostandart fikrlaydigan, o'z sohasida yangi usullarni taklif qila oladigan professional mutaxassislariga ehtiyoj tobora ortmoqda. Har bir soha uchun kadrlarni tayyorlash ta'lim beruvchining zimmasiga yuklatilgan vazifadir.

Mamlakatimizda ta'lim sohasida yuz berayotgan islohatlar va global o'zgarishlar, ayniqsa, katta yoshdagi shaxslarning ta'limga bo'lgan ehtiyojini sezilarli darajada oshirmoqda. Umrbod ta'lim g'oyasi asosida inson hayotining turli bosqichlarida kasbiy va shaxsiy rivojlanish uchun qayta – qayta o'qish zarurati yuzaga kelmoqda. Shu bois, kattalarni o'qitish – bu alohida yondashuv va texnologiyalarni talab qiluvchi pedagogik jarayon hisoblanadi.

Zamonaviy fan va amaliyot o'z arsenalida ta'lim oluvchilar va o'qituvchilarning har qanday ehtiyojlarini amalga oshirish uchun yetarli bo'lgan texnologiyalarning sezilarli xilma-xilligiga ega. Kattalarni o'qitish texnologiyasi o'qitish jarayonining asosiy bosqichlari bo'yicha guruhlangan ta'lim oluvchilar va ta'lim beruvchilarning muayyan operatsiyalari, texnik harakatlari va funktsiyalari

tizimidan iborat.

Ta'limning andragogik modeli ta'lim maqsadlari, o'rganilayotgan fanning o'ziga xos xususiyatlari, ta'lim muhitining xususiyatlari, mashg'ulot turlari, ta'lim oluvchilarning tayyorgarlik darajasi va ularning tajribasiga bevosita bog'liq holda kattalarni o'qitishning interfaol usullaridan foydalanishni nazarda tutadi. Ushbu ma'lumotlarni hisobga olgan holda, A.V. Mordovskaya ta'limga gumanitar yondashuv uchun eng maqbul bo'lgan usul - metod - vosita mezonini asos qilib olgan holda interaktiv texnologiyalarning o'z tasnifini beradi. Natijada interfaol o'qitish texnologiyalari tasnifi dialog, o'yin, trening texnologiyalari orqali ifodalanishi mumkin.

Katta yoshdagilarning samarali ta'lim olish muammosi kontekstida "o'quvchilarning qobiliyatlari, ma'naviyati, mustaqilligini shakllantirish, o'z-o'zini tarbiyalash va o'zini o'zi anglash istagini rivojlantirish uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratish uchun o'quv jarayonining mazmuni va tashkil etilishini o'zgartirishni" o'z ichiga olgan shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari qiziqish uyg'otadi. Ular orasida O.A.Ivanova quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- modulli o'qitish texnologiyasi;
- modulli-reytingli o'qitish texnologiyasi;
- o'qitishning modul-kredit texnologiyasi;
- moslashuvchan o'qitish tizimi;

- to'liq o'zlashtirish texnologiyasi;
- turli darajadagi o'qitish texnologiyasi;
- individual ta'lim trayektoriyalari texnologiyasi;
- paratsentrik o'qitish texnologiyasi;
- nazorat-tuzatish texnologiyasi;
- o'qitishning individual-brigada texnologiyasi;
- o'qitishning brigada-individual texnologiyasi.

Kattalarni o'qitish – bu o'z ehtiyoji, shaxsiy va kasbiy maqsadlari uchun ta'lim olayotgan katta yoshdagi shaxslarni o'rgatish jarayonidir. Bu jarayonda quyidagi xususiyatlar asosiy o'rin tutadi:

1. Shaxsiy motivatsiya va maqsadga yo'nalganlik

Kattalar ko'p hollarda bilimni tashabbusi bilan, ma'lum muammoni hal etish yoki ish faoliyatini yaxshilash maqsadida o'zlashtiradi. Shuning uchun ularda ta'limga nisbatan yuqori ma'suliyat va faol ishtirok kuzatiladi.

2. Hayotiy tajriba

Kattalarda ma'lum bir ish va hayotiy tajriba bo'lganligi sababli, ular ta'lim jarayonida faol muloqot qiluvchi, tanqidiy fikrlaydigan o'quvchiga aylanadi.

3. Ijtimoiy muammolar bilan bog'liq o'quv maqsadlari

Kattalar ko'pincha ta'limni jamiyatdagi mavqeyni mustahkamlash, yangi ish topish yoki mavjud mutaxassisligida yuqori malakani egallash maqsadida oladi.

Kattalarni o'qitishda qo'llaniladigan texnologiyalar an'anaviy ta'lim shaklidan keskin farq qiladi. Quyidagi asosiy texnologiyalarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Interaktiv texnologiyalar

- Treninglar va seminarlar: ishtirokchilarni faollashtiradi, tajriba almashishga yordam beradi.

- Keys study (vaziyat taxlili): hayotdan olingan muammoli holatlarni taxlil qilish orqali bilim va ko'nikmalarni mustahkamlaydi.

- Rolli o'yinlar: ish joyidagi voqealarni modellashtirish orqali tajriba orttiriladi.

2. Raqamli ta'lim texnologiyalari

- Onlayn kurslar: Coursera, EdX, Khan Academy kabi platformalarda o'zlashtiriladi.

- LMS(Learning Management System): Moodle, Google Classroom, Edmodo.

- Vebinar va video darslar: masofadan ta'lim olish imkonini beradi.

3. Faol ta'lim usullari

- Miya shturmi (brainstorming)

- Guruhli muhokamalar

- Loyihalar asosida ta'lim

Kattalik dunyosini xis qilish, tabiiy va ijtimoiy olamda o'z o'rnini anglash orqali ifodalanadi, kattalikni hayot faoliyatining muhim sifati deb belgilash mumkin. Kattalik hayotning ma'lum bir davrigina emas, balki amalga oshirilgan ishlar uchun ma'suliyat va javobgarlik xissi hamdir, bunda ta'lim yoki o'qitishning o'ri beqiyos sanaladi.

Bilim, ko'nikma va malakalarni doimo yangilab turish, qo'shimcha manbalarni egallash zaruriyati quyidagi holatlar bilan izohlanadi:

- katta odam hayotida turli muammolarning yuzaga kelishi, ularni hal etish uchun qo'shimcha bilim va tajribalarni egallash zaruriyati;

- har qanday yoshdagi kishilarda axborotga bo'lgan ehtiyojining mavjudligi;

- kishida ta'lim olishga bo'lgan mayli-ishtiyoqning so'nmaganligi;

- kishining o'z hayoti va faoliyati davomida tajriba to'plab borishi;

Kattalarga ta'lim berishning o'ziga hos jihatlari ko'zda tutgan holda, zamonaviy insonga kim, qachon, qaerda va qanday ta'lim berishni oydinlashtirib olish lozimdir.

Kattalarni o'qitishda psixologik va ijtimoiy omillar katta ahamiyatga ega va shu bois, motivatsiya va o'qish muhitini yaratish lozim. Quyidagi yollar orqali o'quv motivatsiyasini oshirish mumkin:

1. O'zaro hurmatga asoslangan muhit yaratish;

2. O'quvchilar tajribasini tan olish va undan foydalanish;

3. Ochiq muloqot va teng munosabat;
4. Shaxsiy maqsadlarga erishish imkoniyatini ko'rsatish.

Kattalarni o'qitishda o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, rahnamolik qiluvchi, sherik, maslahatchi vazifasini bajaradi va quyidagi kompetentsiyalar talab etiladi:

- Kommunikativ mahorat;
- Dialog olib borish qobiliyati;
- Raqamli texnologiyalardan foydalanish;
- Psixologik etuklik va hamdardlik.

Kattalarni o'qitish – bu o'z ehtiyojlari, tajribasi va maqsadlari bilan o'ziga xos o'quvchilarni o'rgatish jarayonidir. Ushbu

jarayonda texnologiyalar, motivatsiya, psixologik yondashuvlar va amaliy usullar asosiy o'rin tutadi.

Samarali ta'lim uchun quyidagilarni tavsiya qilamiz:

1. O'quvchi markazlashgan , interaktiv darslar tashkil etish.
2. Har bir ishtirokchining tajribasiga tayanish.
3. Raqamli texnologiyalarni to'liq jalb etish.
4. Motivatsion muxit yaratish
5. O'qituvchilarning anrdagogik tayorgarligini kuchaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nog'monova A.M.- " Kattalat ta'limi asoslari", Toshkent, 2020.
2. Knowles, M. (1984). The Adult Learner: A Neglected Species. Houston: Gulf Publishing.
3. Yuldashev Q.X. – " Pedagogika: umumiy nazariy va metodik asoslari", Toshkent, 2018.
4. Merriam, S.B., & Bierema, L.L. (2014). Adult learning: Linking theory and Practice. San Francisco: Jossey- Bass.
5. Dunyo andragogika markazlari faoliyatiga oid tahlillar- YUNESKO hisobotlari, 2021.

TALABALARNING AXBOROTLI-INTELEKTUAL KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH SHART- SHAROITLARI

ABSAMATOV ZUXRIDDIN AXMAD O'G'LI

Qarshi davlat texnika universiteti, Oliy matematika kafedrası dotsent v.b.

Annotatsiya: Oliy ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri — zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega, mustaqil fikrlovchi, innovatsion yechimlarga qodir kadrlarni tayyorlashdan iborat. Shu ma'noda, talabalarning axborotli-intellektual ko'nikmalarini rivojlantirish bugungi ta'lim islohotlarining markaziy yo'nalishiga aylanmoqda.

Kalit so'zlar: intellektual salohiyat, axborotli-intellektual ko'nikmalar, kompetensiya, psixologik sharoitlar, intellektual, kompetensiya.

Kirish. Globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida O'zbekiston oliy ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri — zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega, mustaqil fikrlovchi, innovatsion yechimlarga qodir kadrlarni tayyorlashdan iborat. Shu ma'noda, talabalarning axborotli-intellektual ko'nikmalarini rivojlantirish bugungi ta'lim islohotlarining markaziy yo'nalishiga aylanmoqda. Intellektual salohiyat — bu nafaqat bilimlarni o'zlashtirish, balki o'z fikrini asoslash, tanqidiy tahlil qilish, muammolarga innovatsion yondashish va hayotiy qarorlar qabul qilish qobiliyatidir. Mazkur kompetensiyalarni shakllantirish esa faqatgina darslik va an'anaviy metodlar bilan emas, balki har tomonlama qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhiti va psixologik hamda tarbiyaviy sharoitlar orqali amalga oshiriladi.

Zamonaviy yondashuvlar shuni ko'rsatmoqdaki, intellektual rivojlanish — bu ko'p omilli jarayon bo'lib, unda pedagogik metodlar, texnologik vositalar, talabaning shaxsiy faolligi va uni o'rab turgan psixologik muhit birgalikda ishlashi kerak. Ayniqsa, ta'lim jarayonida hamkorlikka asoslangan ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, norasmiy o'rganish shakllari, ijodkorlikni

rag'batlantiruvchi muhit, raqamli resurslardan foydalanish, va eng muhimi — o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan ichki ehtiyoj muhim o'rin tutadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan "Yangi O'zbekiston – yangi ta'lim" tamoyili, davlat dasturlari va oliy ta'limni raqamlashtirishga qaratilgan islohotlar aynan mana shu jihatlariga urg'u bermoqda. Jumladan, intellektual ko'nikmalarni shakllantirishda psixologik barqarorlik, motivatsion qo'llab-quvvatlash, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va innovatsion o'qitish uslublari asosiy poydevorga aylanmoqda.

Talabalarning intellektual ko'nikmalarini rivojlantirishga boyituvchi o'quv muhitini tarbiyalovchi turli psixologik va tarbiyaviy sharoitlar ta'sir ko'rsatadi. Asosiy omillar orasida samarali o'qitish usullarini integratsiyalash, o'z-o'zini tarbiyalashni rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlovchi ta'lim ramkalarini yo'lga qo'yish kiradi. Ushbu elementlar birgalikda talabalarning intellektual qobiliyatini oshiradi va ularni kelajakdagi muammolarga tayyorlaydi.

Talabalarning axborotli-intellektual ko'nikmalarini rivojlantirish zamonaviy ta'lim jarayonining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu jarayonga ta'sir etuvchi asosiy

omillar sifatida psixologik muhit va ta'lim sharoitlarini ko'rsatish mumkin. Har ikki omil o'zaro uyg'unlikda ishlaganda, talabalar nafaqat bilim olish, balki o'z fikrini mustaqil shakllantirish, tanqidiy tahlil qilish va amaliy muammolarga innovatsion yechim topish ko'nikmalarini rivojlantira oladi. Ushbu yondashuv o'quvchilarni o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini anglashga jalb etish muhimligini ta'kidlaydi, bu ularning intellektual o'sishi uchun juda muhimdir [1].

Psixologik sharoitlar talabaning ichki holati, o'qishga bo'lgan motivatsiyasi, o'zini anglash darajasi va emotsional barqarorligi bilan chambarchas bog'liqdir. Ayniqsa, talabaning o'z-o'zini baholashi, o'ziga bo'lgan ishonchi, ijobiy rag'bat va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash darajasi uning intellektual faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bunday psixologik omillar o'z o'rnida chuqurroq o'rganishga, murakkab axborotni tahlil qilishga va ijodiy fikrlashga undaydi. Aksincha, haddan ortiq stress, baholashdagi adolatsizlik yoki ijtimoiy befarqlik talabaning fikrlash salohiyatini pasaytirishi mumkin. Shu bois, sog'lom psixologik muhit yaratish – intellektual kompetensiyani rivojlantirish uchun zaruriy shartdir. Talabalarni intellektual jihatdan qarshi turadigan stsenariylarni yaratish ularning kognitiv qobiliyatlarini rag'batlantirishi va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini oshirishi mumkin.[1]

Ta'lim sharoitlari esa intellektual o'sishga bevosita ta'sir etuvchi tashkiliy va metodik omillarni qamrab oladi. Bu, eng avvalo, o'quv muhitining interfaolligi, texnologik vositalar bilan ta'minlanganligi, pedagogik yondashuvlarning zamonaviyligi va ta'lim jarayonining moslashuvchanligi bilan belgilanadi. Interaktiv vositalar, multimedia platformalari, onlayn kutubxonalar va raqamli laboratoriyalar talabalarning axborot bilan ishlash va tahlil qilish ko'nikmalarini mustahkamlashda katta ahamiyatga ega.

Shuningdek, o'quv dasturlarining talabaning individual ehtiyojlariga moslashtirilganligi, hamkorlikka asoslangan ta'lim uslublarning qo'llanilishi ham bu borada muhim rol o'ynaydi. Bunda o'qituvchining roli alohida ta'kidga loyiq.

An'anaviy ma'ruza beruvchi o'qituvchidan farqli o'laroq, zamonaviy pedagog talabaning fikrini yo'naltiruvchi, ularni muammolar ustida mustaqil ishlashga rag'batlantiruvchi shaxsga aylanishi kerak. O'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan formativen baholash, loyiha asosida o'rganish, refleksiya va portfolio yuritish kabi metodlar talabalarning fikrlash faoliyatini sezilarli darajada kuchaytiradi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, talabalarning axborotli–intellektual ko'nikmalarini samarali rivojlantirish uchun psixologik va ta'lim sharoitlari birgalikda uyg'unlashtirilgan holda tashkil etilishi lozim. Talabalarning axborotli–intellektual ko'nikmalarini rivojlantirishda qo'llanilayotgan o'qitish usullari va metodologik ramkalar ularning fikrlash salohiyati, muammolarni hal qilish qobiliyati va tanqidiy yondashuvini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ayniqsa, raqamli transformatsiya sharoitida talabalarning faolligini oshirish, ularni o'z-o'zini rivojlantirishga undash, o'quv jarayonini individual ehtiyojlarga moslashtirish kabi yondashuvlar pedagogik tizimning ajralmas bo'lagiga aylanmoqda.

Hamkorlikda o'rganish (collaborative learning) modeli bugungi kunda eng samarali metodlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Bu yondashuvga ko'ra, talabalar bilim olish jarayonida bir-biri bilan ijtimoiy muloqotga kirishadi, muammolarni birgalikda hal qiladi va tanqidiy fikr yuritadi. Vasodavanning tadqiqotiga ko'ra, hamkorlikda o'rganish jarayonida birgalikda yaratilgan ta'lim vositalari (masalan, interaktiv slaydlar, videodarslar, viktorinalar, guruhli loyihalar)

talabalar o'rtasidagi ijtimoiy o'zaro ta'sirni kuchaytiradi. Bu esa, o'z navbatida, talabaning tanqidiy fikrlash salohiyatini, bilimlarni sintez qilish va real hayotga moslashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Birgalikda ta'lim vositalaridan foydalanish intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan ijtimoiy o'zaro munosabatlar orqali tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilishni rag'batlantiradi[2].

Shuningdek, kompetensiyaga yo'naltirilgan ta'lim ham intellektual ko'nikmalarni tizimli rivojlantirishda muhim pedagogik asos bo'lib xizmat qiladi. Abdullina tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonlari o'quvchilarda zaruriy bilim, ko'nikma va kompetensiyalarni chuqur egallash, ularni amalda qo'llay olish va o'z-o'zini baholash imkoniyatlarini oshirishi aniqlangan. Bunday yondashuvlar, ayniqsa, kasbiy tayyorgarlik jarayonida talabalarni intellektual jihatdan puxta tayyorlashga xizmat qiladi.

Kompetensiyaviy yondashuvda o'quv natijalari aniq belgilangan bo'lib, ular faqat nazariy bilimlarni emas, balki real vaziyatlarda zarur bo'lgan fikrlash, tahlil qilish, qaror qabul qilish va ijodkorlik kabi intellektual kompetensiyalarni qamrab oladi. Bu esa talabaning umumiy aqliy faolligini oshirish bilan birga, uni raqobatbardosh ishchi kuchi sifatida shakllantirishga zamin yaratadi.

Kompetensiyaga asoslangan o'qitishga e'tibor intellektual qobiliyatlarni tizimli rivojlantirishga yordam beradi, o'quvchilarning ta'lim davomida kerakli bilim ko'nikmalarini egallashlarini ta'minlaydi [3].

Demak, zamonaviy o'qitish usullari – hamkorlikda o'rganish, kompetensiyaga asoslangan yondashuv va faol ta'lim texnologiyalari – axborotli–intellektual ko'nikmalarni shakllantirish va

rivojlantirishda zamonaviy ta'limning asosiy yo'nalishlari sifatida qaralmoqda.

Talabalarining axborotli–intellektual ko'nikmalarini rivojlantirishda o'quv muhitining sifati va uning qo'llab-quvvatlovchi xususiyatlari hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ayniqsa, raqamli transformatsiya va murakkab bilimlar tizimi hukmronlik qilayotgan zamonaviy davrda o'quv muhitining shunchaki ma'lumot uzatish joyi emas, balki shaxsiy va intellektual rivojlanishga imkon beruvchi dinamik makon sifatida shakllanishi talab etiladi.

Rivojlanish muhiti talabaning fikrlash salohiyati, ijodkorligi va o'zini anglash qobiliyatini rivojlantiruvchi ijtimoiy, emotsional va akademik imkoniyatlar majmui hisoblanadi. Murodovanning fikricha, bunday muhitda talabalar nafaqat o'z bilimlarini mustahkamlash, balki erkin fikr yuritish, yangi g'oyalar ilgari surish va muammolarga turlicha yondashish imkoniyatiga ega bo'ladilar. U o'z tadqiqotlarida o'quv muhiti necha darajada ochiq, qo'llab-quvvatlovchi va motivatsion bo'lsa, talabalar o'rtasida intellektual tashabbus ham shuncha yuqori bo'lishini isbotlagan. Talabalarining aqliy rivojlanishi va ijodkorligiga mos keladigan muhitni yaratish intellektual salohiyatni rivojlantirish uchun juda muhimdir [4.] Shuningdek, uzluksiz psixologik va ta'limiy qo'llab-quvvatlash talabalarining intellektual ko'nikmalarini barqaror rivojlantirishda muhim vosita sifatida e'tirof etiladi. Tur va hamkorlarining izlanishlari shuni ko'rsatadiki, o'quv jarayonida doimiy ravishda beriladigan maslahat, emotsional yordam, shaxsga yo'naltirilgan fikr-mulohazalar va faol ishtirokni rag'batlantiruvchi vositalar – bu talabaning turli kontekstlarga tezda moslashish qobiliyatini, o'zini namoyon etish va fikrini erkin ifoda etish salohiyatini sezilarli darajada oshiradi.

Bunday muhitda o'zaro hurmat, ishonch,

tengimkoniyatlar, konstruktiv fikr almashinuvi va faol tinglash madaniyati ustuvorlik kasb etadi. Talaba o'zini qadrlangan, eshitilgan va qo'llab-quvvatlangan deb his qilganda, u o'qishga yanada faol yondashadi, murakkab masalalarni tahlil qilishga intiladi va o'z intellektual salohiyatini to'liq namoyon eta oladi.

Intellektual ko'nikmalarning rivojlanishiga shaxslarning bilim o'sishiga, ayniqsa ta'lim sharoitida xizmat qiladigan turli pedagogik va ekologik sharoitlar ta'sir qiladi. Asosiy omillar orasida innovatsion o'qitish usullarini integratsiyalash, tanqidiy fikrlashga e'tibor qaratish va qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini tarbiyalash kiradi. Ushbu elementlar zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyat qozonish uchun zarur bo'lgan intellektual imkoniyatlarni birgalikda rivojlantiradi. Intellektual ko'nikmalarni rivojlantirishda qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitlarini shakllantirish zaruriy shartdir. Bu muhitda nafaqat ta'limiy resurslar, balki emotsional barqarorlik, psixologik xavfsizlik va motivatsion omillar ham uyg'unlikda ishlashi talab etiladi.

Axborotli-intellektual ko'nikmalarni shakllantirish va ularni mustahkamlash jarayonida pedagogik yondashuvlar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ayniqsa, XXI asrda raqamli texnologiyalar keng joriy etilayotgan bir sharoitda, an'anaviy o'qitish uslublari o'z o'rnini innovatsion va talaba faolligiga asoslangan strategiyalarga bo'shatmoqda. Bugungi kunda intellektual kompetensiyani rivojlantirish bo'yicha pedagogik yondashuvlar ikki asosiy yo'nalishda — texnologik innovatsiyalar va tanqidiy fikrlashga yo'naltirish orqali amalga oshirilmoqda.

Innovatsion o'qitish usullari o'zida raqamli platformalar, multimedia vositalari, onlayn-interfaol muhitlar, virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalarni

mujassamlashtiradi. Izat va hammualliflarining tadqiqotlariga ko'ra, zamonaviy texnologiyalarning ta'limga integratsiyasi talabalarda nafaqat bilimlarni chuqur o'zlashtirishni, balki bilishga bo'lgan ishtiyoq, faol ishtirok, mustaqil fikrlash va muloqot ko'nikmalarini ham oshiradi. Interfaol strategiyalar, masalan, loyihaga asoslangan ta'lim, kvestlar, reflektiv topshiriqlar va o'yinlashtirish elementlari talabalar o'rtasida ijtimoiy va kognitiv faollikni kuchaytiradi. Bunday usullar zamonaviy ta'lim muhiti uchun muhim bo'lgan ko'p darajali fikrlash va kontseptual yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy texnologiyalar va interfaol ta'lim strategiyalaridan foydalanish talabalarda ishtirok etish va bilish qobiliyatlarini oshiradi[5].

Bundan tashqari, tanqidiy fikrlashga qaratilgan ta'lim strategiyalari hozirgi zamon ta'lim tizimlarida markaziy o'ringa chiqmoqda. Izat va boshqalarning 2024-yilda o'tkazgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga asoslangan o'qitish metodlari – savol-javob, bahs-munozara, tahliliy esse, ijtimoiy stsensariylar asosida muhokama, ierarxik fikrlash xaritalari – talabaning o'z qarashlarini asoslash, muqobil fikrlarni baholash va mantiqiy xulosalarga kelish ko'nikmalarini mustahkamlashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ta'lim tizimlari XXI asr uchun zarur bo'lgan tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlariga tobora ko'proq urg'u bermoqda. [5]

Tanqidiy fikrlashga asoslangan yondashuvlar nafaqat ilmiy bilimlarni o'zlashtirishda, balki turli axborot oqimlari orasida ishonchli va asosli ma'lumotlarni farqlay olish, qarorlar qabul qilish va muammolarni strategik yechishga tayyor bo'lgan mutaxassisni shakllantirishda ham muhimdir. Bu pedagogik tamoyil,

shubhasiz, talabaning kognitiv mustaqilligi va intellektual yetukligini ta'minlaydi. Zamonaviy ta'lim paradigmasida o'quv muhitining sifati talabalarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda hal qiluvchi omil sifatida qaralmoqda. O'quv muhiti — bu nafaqat darsxona yoki auditoriya joylashgan jismoniy makon, balki undagi ijtimoiy, psixologik, madaniy va pedagogik omillarning uyg'unlashgan majmuasidir. Aynan shu muhitda talabaning bilim olishga bo'lgan munosabati shakllanadi, mustaqil fikrlash va ijodkorlik rivojlanadi, tanqidiy tahlil qilish va muammolarni hal qilish ko'nikmalari chuqurlashadi.

Norasmiy ta'lim elementlarini rasmiy o'quv jarayoniga integratsiyalash intellektual ko'nikmalarni sezilarli darajada oshiradi. Johnson tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tadqiqot, tajriba almashinuvi, jamoaviy tahlil va ochiq muhokama kabi norasmiy o'rganish shakllari rasmiy ta'lim bilan uyg'unlashganda, talabalar faolligi, mas'uliyati va fikr yuritish salohiyati ancha ortadi. Norasmiy ta'limda ustuvor bo'lgan erkinlik, hamkorlik va muammolarga ijodiy yondashuv talabalarni real hayotiy vaziyatlarga tayyorlashda samarali mexanizm bo'lib xizmat qiladi. Norasmiy o'rganishning hamkorlik va tadqiqot kabi jihatlarini rasmiy ta'limga kiritish intellektual mahoratni rivojlantirishni sezilarli darajada yaxshilashi mumkin[6].

Bundan tashqari, qo'llab-quvvatlovchi muhitning mavjudligi ham talabaning intellektual o'sishida muhim rol o'ynaydi. Kargapolitseva va Zhanturganova o'z tadqiqotlarida ijodiy fikrlashga yo'naltirilgan, ijobiy emotsional fon bilan boyitilgan, xatolardan qo'rqmaslik tamoyiliga asoslangan o'quv muhiti talabalarning iste'dodini ochish va umumiy intellektual salohiyatini shakllantirishda muhim o'rin tutishini ta'kidlaydilar. Bunday muhitda talabalar

o'zini erkin his qiladi, fikr bildirishdan tortinmaydi va bilim olishni shaxsiy qadriyat sifatida qabul qiladi. Bu esa o'z navbatida ularning bilimga chanqoqligini, izlanish ruhini va reflektiv tafakkurini rivojlantiradi. Ijodkorlik va intellektual qiziqishni rag'batlantiruvchi muhit iste'dod va umumiy intellektual o'sishni rivojlantirish uchun juda muhimdir.[7]

Shuningdek, zamonaviy o'quv muhitida faoliyatga asoslangan yondashuvlar, o'zaro munosabatlarni rag'batlantiruvchi interaktiv vositalar, mentorlik va psixologik qo'llab-quvvatlash kabi omillar mavjud bo'lishi zarur. Bu omillar orqali nafaqat o'quv natijalarining sifati oshadi, balki har bir talabada o'z salohiyatini ochish, o'zini anglash va rivojlantirish uchun imkoniyatlar paydo bo'ladi. Intellektual ko'nikmalarni rivojlantirishda samarali o'quv muhiti yaratish — bu ta'lim mazmunini yangilashdan ko'ra kengroq va murakkabroq vazifa bo'lib, u pedagogik yondashuvlar, madaniy qadriyatlar, texnologik imkoniyatlar va psixologik farovonlik kabi ko'plab omillarni o'z ichiga oladi.

Zamonaviy bilimlar jamiyati shiddat bilan o'zgarayotgan globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida yashamoqda. Bunday sharoitda har qanday kasbiy sohada muvaffaqiyatga erishish, ayniqsa, intellektual salohiyatni saqlash va rivojlantirish, faqat boshlang'ich ta'lim bilan cheklanib qolmasdan, butun hayot davomida o'z-o'zini rivojlantirish va yangiliklarga moslashishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, umr bo'yi o'rganish (lifelong learning) tushunchasi bugungi kunda ta'limning strategik tamoyiliga aylanmoqda.

Oglitomonidanolibborilgantadqiqotlarda keltirilishicha, o'z-o'zini tarbiyalash, bilimga nisbatan ijobiy munosabat, yangilikka ochiqlik va o'zgaruvchan sharoitlarga tez moslashish qobiliyati — intellektual

kompetensiyani umr bo'yi saqlash va yanada chuqurlashtirish uchun zarur bo'lgan muhim omillardir. O'z-o'zini tarbiyalash va yangi qiyinchiliklarga moslashish qobiliyati hayot davomida intellektual ko'nikmalarni saqlash va oshirish uchun juda muhimdir[8].

Umr bo'yi o'rganish faqat rasmiy ta'lim tizimida emas, balki norasmiy (informal) va noan'anaviy (non-formal) o'rganish shakllari orqali ham amalga oshiriladi. Onlayn kurslar, ochiq ta'lim platformalari (masalan, Coursera,

Khan Academy, edX), mobil ilovalar, podkastlar va vebinarlar orqali bilim olishning yangi shakllari intellektual rivojlanishga xizmat qilmoqda. Bu esa talabaning faqat o'qituvchi nazoratida emas, balki o'z ixtiyori va tashabbusi bilan o'rganishiga asoslangan individual rivojlanish trayektoriyasini shakllantiradi.

Talabalarning axborotli-intellektual ko'nikmalarni rivojlantirish omillari

Asosiy yo'nalishlar	Tarkibiy elementlar	Intellektual rivojlanishdagi roli
Psixologik sharoitlar	Motivatsiya, emotsional barqarorlik, o'z-o'zini anglash	Shaxsiy barqarorlikni ta'minlaydi, fikrlash salohiyatini rag'batlantiradi
Ta'lim sharoitlari	Texnologik ta'minot, metodik moslashuvchanlik, interfaol muhit	Bilimlarni chuqur egallashga va amaliy qo'llashga imkon beradi
Pedagogik yondashuvlar	Hamkorlikda o'rganish, tanqidiy fikrlash, innovatsion metodlar	Fikrlash faoliyatini faollashtiradi, tahlil va baholashni kuchaytiradi
O'quv muhiti	Norasmiy ta'lim elementlari, ijodiy va ishonchli muhit	Ijtimoiy va kognitiv faollikni oshiradi, ijodkorlikni rivojlantiradi
Uzluksiz rivojlanish	O'z-o'zini rivojlantirish, hayotiy moslashuv, digital savodxonlik	Intellektual salohiyatni saqlab qoladi va yangilab boradi

Xulosa qilib aytganda, talabalarning axborotli-intellektual ko'nikmalarini rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu jarayonni muvaffaqiyatli tashkil etishda psixologik muhit, pedagogik yondashuvlar va qo'llab-quvvatlovchi ta'lim sharoitlari hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. O'quv muhiti faqat bilim berish emas, balki talabani shaxs sifatida rivojlantirish, mustaqil fikr yuritishga undash, tanqidiy va ijodiy qarorlar qabul qilishga tayyorlash imkonini beradigan ijtimoiy-psixologik makonga aylanishi zarur.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hamkorlikda o'rganish, kompetensiyaviy

yondashuv, tanqidiy fikrlashni rag'batlantirish, innovatsion texnologiyalardan foydalanish va umr bo'yi o'rganishga tayyorlik kabi metodlar axborotli-intellektual salohiyatni chuqurlashtirishda eng samarali vositalardandir. Shu bilan birga, o'quv jarayonini emotsional barqarorlik, ijtimoiy ishonch, erkin fikr almashinuvi va motivatsion muhit bilan boyitish orqali talabalar o'z fikrini erkin ifodalashga, murakkab muammolarni tahlil qilishga va innovatsion yondashuvlar ishlab chiqishga tayyor bo'ladi.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimi oldida turgan muhim vazifa – bu shaxsiylashtirilgan, zamonaviy pedagogik yondashuvlarga

asoslangan, texnologik va emotsional kelajakdagi amaliy tadqiqotlar, o'quv jihatdan qo'llab-quvvatlovchi o'quv dasturlarini yangilash va ta'lim siyosatini muhitini shakllantirishdan iborat. Ushbu takomillashtirishda muhim metodologik asos maqolada bayon etilgan tahlillar va tavsiyalar bo'lib xizmat qilishi mumkin.

 Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tur, O., Shabunina, V., Butyrina, M., Tur, A., Krot, V., & Denys, M. (2021). Psychological and Educational Conditions for Developing Intellectual Competence of Electrical Engineering Students. <https://doi.org/10.1109/MEES52427.2021.9598774>
2. Vasodavan, V., DeWitt, D., & Alias, N. (2021). Framework for developing intellectual skills using collaborative learning tools: the experts' consensus. 6(1), 284–308. <https://doi.org/10.24200/JONUS.VOL6ISS1PP284-308>
3. Abdullina, G. T., Ortaev, B. T., & Zhetibaev, K. M. (2013). Technology for Development of Intellectual Skills of the Future Teachers From the Perspective of the Competence Approach. [http://www.idosi.org/mejsr/mejsr13\(5\)13/10.pdf](http://www.idosi.org/mejsr/mejsr13(5)13/10.pdf)
4. Murodova, Z. R. (2020). The formation and definition of the intellectual potential in education. *Theoretical & Applied Science*, 82(02), 113–116. <https://doi.org/10.15863/TAS.2020.02.82.20>
5. Izat, M., Soliev, I. S., & Kolumbayeva, Sh. Zh. (2024). The effectiveness of methods in the formation of intellectual skills of preschool children. *Habarşy - Abaj Atyndagy Almaty Universiteti. Pedagogika Gylymdary Seriâsy*, 84(4). <https://doi.org/10.51889/2959-5762.2024.84.4.033>
6. Johnson, S. D. (1997). *Learning Technological Concepts and Developing Intellectual Skills* (Vol. 7, pp. 161–180). Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-94-011-5598-4_13
7. Kargapolitseva, D. S., & Zhanturganova, J. A. (2022). Consolidation of general and additional education as a condition for development intellectually gifted person. *Vestnik Orenburgskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 236, 33–39. <https://doi.org/10.25198/1814-6457-236-33>
8. Uzokov, S. Z. ogli. (2024). Development of students' intellectual competence. *Current Research Journal of Pedagogics*. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crijp-05-04-08>

METHODS OF FORMING A CREATIVE PEDAGOGICAL ENVIRONMENT USING MULTIMEDIA TOOLS

ABDULKHAYEV ABDUVOKHID ABDULBORI UGLI

Teacher at Namangan State Pedagogical Institute

Abstract. This article is devoted to the study of the role of multimedia tools in the process of forming a creative pedagogical environment in the modern education system. The study analyzes the possibilities of multimedia technologies for increasing educational efficiency, developing students' creativity, and implementing innovative pedagogical approaches. The article presents, from a pedagogical point of view, the use of multimedia tools in various educational processes, their advantages and disadvantages, as well as practical recommendations for forming a creative pedagogical environment.

Keywords. Multimedia tools, creative pedagogical environment, innovative education, digital technologies, interactive education, virtual educational environment, pedagogical innovation, educational efficiency, creativity development, multimedia education

At the beginning of the 21st century, the profound transformations taking place in the education system, the rapid advancement of digital technologies, and the evolving learning needs of the modern generation of students have necessitated a rethinking of the pedagogical process. The integration of multimedia tools into the educational process has not only transformed teaching methods but has also created the necessity to reshape the entire pedagogical environment. A creative pedagogical environment is regarded as an educational space that enables the development of students' creative abilities, fosters independent thinking skills, and supports the application of innovative approaches.

The role of multimedia tools in this process is invaluable, as they eliminate the limitations of traditional teaching methods and open up new possibilities.

Theoretical Foundations and Pedagogical Approaches.

Constructivist Learning Theory: The sociocultural theory developed by Lev Vygotsky[1] serves as an important foundation

for the use of multimedia tools in education. Vygotsky's concept of the "Zone of Proximal Development" (ZPD) provides the opportunity to create a learning environment tailored to students' individual abilities and needs through the use of multimedia technologies.

Jean Piaget's Theory of Cognitive Development also plays a significant role in the pedagogical application of multimedia tools. According to Piaget, children actively participate in the process of constructing knowledge, and multimedia tools can enhance this process by making learning more effective and engaging.

Constructivist Pedagogy: The pragmatic foundations of pedagogy developed by John Dewey [7] are of great importance in the methodology of using multimedia tools. Dewey's principle of "learning by doing" is implemented at a new level through multimedia technologies.

Pedagogical Potential of Multimedia Tools
Visual Educational Tools: Visual instructional tools created through multimedia technologies significantly contribute to

enhancing students' memory retention and improving their conceptual understanding. These tools serve as cognitive supports by presenting information in both visual and textual forms, enabling learners to process content more effectively.

The Dual Coding Theory, developed by Allan Paivio in 1971, provides a theoretical foundation for this approach. According to this theory, the simultaneous processing of visual and verbal information leads to more effective memory encoding and retrieval. In pedagogical contexts, the integration of visual aids—such as images, diagrams, animations, and videos—alongside verbal explanations creates dual pathways for understanding, thereby increasing learning efficiency and promoting deeper cognitive engagement.

Interactive Educational Technologies: The constructivist theory developed by Seymour Papert (1928–2016) serves as a foundational guiding principle in the development of the interactive capabilities of multimedia tools. Papert's theory, often referred to as constructionism, emphasizes learning through active creation and experimentation, where students construct knowledge by engaging directly with digital tools and educational content.

His influential "Mindstorms" concept, which promotes learning through exploration, problem-solving, and programming, has had a lasting impact on modern multimedia-based educational software. Today's interactive learning technologies reflect this philosophy by providing learners with opportunities to manipulate, create, and experiment within dynamic digital environments—thus fostering deeper understanding and long-term knowledge retention.

Virtual and Augmented Reality in Education: Howard Gardner's Multiple Intelligences Theory [8] provides a theoretical

basis for understanding how multimedia tools can be adapted to accommodate diverse learning styles. According to Gardner, individuals possess various forms of intelligence—such as linguistic, logical-mathematical, spatial, musical, bodily-kinesthetic, interpersonal, intrapersonal, and naturalistic—which influence how they learn and process information.

Multimedia technologies, particularly virtual reality (VR) and augmented reality (AR), offer dynamic and flexible platforms for engaging these different intelligences. Through immersive and interactive experiences, these technologies allow educators to design instructional environments that support the development of all eight intelligence types. As a result, learners can engage with content in ways that align with their cognitive strengths, leading to more personalized and effective educational outcomes..

Methods for Creating a Creative Pedagogical Environment.

Digital Storytelling: Digital storytelling is one of the most effective multimedia tools for developing students' creative abilities. This method, studied extensively by Bernard Robin (2008), integrates narrative skills with technological literacy and creative thinking. By engaging in the process of creating digital stories—combining images, audio, video, and text—students are encouraged to construct meaningful narratives while simultaneously enhancing their digital competencies.

In educational contexts, digital storytelling not only strengthens learners' ability to express ideas but also fosters critical thinking, collaboration, and reflective learning. It represents a powerful pedagogical approach for promoting creativity in a digitally enriched learning environment..

Gamification: The method of gamification, extensively studied by Karl Kapp [10], highlights one of the most powerful aspects of

multimedia tools in education. Gamification involves the integration of game-based elements-such as points, levels, challenges, and rewards-into the learning process to increase student engagement and motivation.

By incorporating these elements, gamified learning environments encourage active participation, sustain learner interest, and enhance the overall effectiveness of instruction. Multimedia platforms that utilize gamification strategies can create dynamic, interactive educational experiences that not only make learning enjoyable but also promote deeper understanding and long-term retention.

Project-Based Learning: The Project-Based Learning (PBL) methodology, developed by the Buck Institute for Education [3], unlocks the full potential of multimedia tools in the learning process. This approach engages students in solving real-world problems through sustained inquiry, collaboration, and the creation of tangible products. By incorporating multimedia technologies-such as digital presentations, video production, and online research-students develop critical thinking, problem-solving, and communication skills that are directly applicable to real-life contexts.

Blended Learning: The Blended Learning model, systematically explored by Clayton Christensen [4], offers an effective integration of traditional face-to-face instruction with digital technologies. This hybrid approach enables personalized and flexible learning experiences, where students can engage with content at their own pace while still benefiting from direct teacher interaction. Blended learning has become one of the most practical and impactful strategies for creating a creative pedagogical environment, as it allows for the seamless combination of various multimedia tools, interactive platforms, and collaborative learning formats.

Types of Multimedia Tools and Their

Pedagogical Applications

Audiovisual Tools: significantly enhance the effectiveness of teaching by simultaneously engaging students' auditory and visual channels. This dual-channel stimulation facilitates deeper understanding and stronger retention of information.

Richard Mayer's Multimedia Learning Theory [15] provides the theoretical foundation for the use of audiovisual materials in education. According to this theory, learning is most effective when multimedia elements are designed to optimize cognitive load, allowing learners to process and integrate information without becoming overwhelmed. Audiovisual tools, when used strategically, support meaningful learning by aligning with how the human brain naturally processes multimodal information.

Interactive Whiteboards and Projectors: Interactive whiteboards have become an integral component of modern classrooms. Research conducted by Northcote et al. (2010) demonstrates that the use of interactive whiteboards can increase student engagement in lessons by up to 40%.

These technologies allow for dynamic content delivery, real-time interaction, and collaborative learning experiences. By integrating multimedia elements such as images, videos, and digital annotations, interactive whiteboards and projectors create more immersive and participatory learning environments, thereby enhancing both motivation and learning outcomes.

Virtual Laboratories: Virtual laboratories are particularly valuable in science and technology education. A meta-analysis conducted by Zacharia and Olympiou (2011) revealed that virtual labs are most effective when used in combination with traditional, physical laboratories. This blended approach enhances conceptual understanding, procedural skills,

and learner engagement by allowing students to simulate, experiment, and repeat complex processes in a controlled digital environment.

Mobile Technologies: Mobile technologies enable students to access learning materials anytime and anywhere, thus supporting flexible and personalized education. The concept of mobile learning (m-learning), as explored by Crompton and Burke [5], opens up vast opportunities for fostering a creative pedagogical environment. Mobile apps, cloud-based platforms, and interactive content allow learners to collaborate, explore, and create beyond the limits of the physical classroom, empowering more autonomous and continuous learning experiences.

Pedagogical Effectiveness and Assessment Criteria

Bloom's Taxonomy and Multimedia: The taxonomy of educational objectives developed by Benjamin Bloom [2] serves as an important foundation for evaluating the pedagogical effectiveness of multimedia tools. The modern version of Bloom's Taxonomy [2] has been updated to reflect the possibilities offered by digital technologies

Kirkpatrick Evaluation Model: The four-level evaluation model developed by Donald Kirkpatrick [11] provides a comprehensive framework for assessing the educational effectiveness of multimedia tools.

Reaction

Learning

Behavior

Results

Practical Application and Experiences

Experience from the Finnish Education System

The Finnish education system offers world-renowned experiences in using multimedia tools to create a creative pedagogical environment. The so-called "Finnish Miracle," analyzed by Pasi Sahlberg (2011), fully reveals

the pedagogical potential of multimedia technologies.

Singapore's "Smart Nation" Initiative: Educational reforms implemented under the Singaporean government's "Smart Nation" initiative clearly demonstrate the potential of multimedia tools in fostering a creative pedagogical environment. This experience, studied by Pak Tee Ng (2017), has served as a model for many countries around the world.

South Korea's "u-Learning" System: South Korea's "ubiquitous learning" (u-Learning) system represents one of the most advanced applications of multimedia tools in education. Evaluated by Lee and Chan (2007), this system has enabled students to access learning anytime and anywhere

Methods for Developing Creativity.

Torrance Test of Creativity: The creativity test developed by E. Paul Torrance (1966) is widely used to measure the effectiveness of multimedia tools in fostering creativity. The test evaluates four key indicators.:

Fluency

Flexibility

Originality

Elaboration

Osborn-Parnes Creative Problem Solving Model:

The creative problem solving model developed by Alex Osborn (1963) and Sidney Parnes (1967) serves as an important methodological foundation for the use of multimedia tools..

De Bono's "Six Thinking Hats": The "Six Thinking Hats" technique developed by Edward de Bono [6] enhances the potential of multimedia tools in creating a creative pedagogical environment.

Technological Infrastructure and Technical Requirements:

Hardware Support: Modern hardware is

essential for the effective use of multimedia tools. Devices such as computers, tablets, smartphones, interactive whiteboards, and other technological equipment are necessary for creating a creative pedagogical environment..

Software Support: Modern software tools provide extensive opportunities for creating and managing multimedia content. Programs such as Adobe Creative Suite, Articulate, and Camtasia support teachers in their creative pedagogical activities..

Internet and Cloud Technologies: Cloud technologies offer excellent opportunities for storing, sharing, and collaboratively developing multimedia content. Platforms such as Google Workspace, Microsoft 365, and Zoom are essential tools for creating a creative pedagogical environment..

Challenges and Limitations:

Digital Divide: The issue of the digital divide limits the potential of multimedia tools in shaping a creative pedagogical environment. This challenge, studied by Van Dijk (2020), remains relevant for many countries.

Cybersecurity Issues: Cybersecurity concerns related to the use of multimedia tools require special attention in the process of creating a creative pedagogical environment. This issue, studied by Linehan et al. [13], demands a distinct and careful approach.

Teachers' Professional Preparedness: The effective use of multimedia tools largely depends on teachers' professional preparedness. The TPACK model (Technological Pedagogical Content Knowledge), developed by Mishra and Koehler (2006), provides a critical foundation for addressing this issue..

Future Prospects:

Artificial Intelligence and Education: The integration of artificial intelligence (AI) technologies into the field of education is significantly expanding the potential of multimedia tools to support the development

of a creative pedagogical environment. As forecasted by Luckin et al. [14], this advancement may fundamentally transform educational systems.

AI-powered tools can personalize learning experiences, provide real-time feedback, automate assessment processes, and adapt instructional content based on individual student needs. These innovations not only enhance teaching effectiveness but also empower students to take more active and autonomous roles in their own learning journey.

Blockchain Technologies: Blockchain technologies are creating new opportunities in the field of education. As explored by Grech and Camilleri [9], this technology has the potential to play a significant role in shaping a creative pedagogical environment. By ensuring transparency, security, and decentralization in educational data management, blockchain can support innovative instructional models, personalized learning pathways, and verifiable assessment systems thus enhancing trust, accessibility, and learner autonomy in digital education.

Internet of Things (IoT): Internet of Things (IoT) technologies further enrich the potential of multimedia tools in shaping a creative pedagogical environment. As predicted by Minerva et al. (2015), the evolution of IoT is expected to elevate the quality of education to an entirely new level. By connecting physical objects to digital networks, IoT enables real-time data collection, context-aware learning environments, and intelligent classroom management systems. These advancements allow for more personalized, interactive, and efficient learning experiences, fostering deeper student engagement and adaptive instruction

Conclusion

The role of multimedia tools in shaping a creative pedagogical environment is invaluable. In modern educational systems, the effective

of teachers' professional competencies, technological infrastructure, and instructional methodologies.

Looking ahead, the advancement of emerging technologies such as artificial intelligence (AI), blockchain, and the Internet of Things (IoT) is expected to further expand the possibilities of multimedia in cultivating creative pedagogical settings. The success of this process will rely on a balanced collaboration between educators, learners, and technology.

-

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ERTAK QAHRAMONLARI OBRAZLARIDAN FOYDALANISHNING ILMIY- PEDAGOGIK ASOSLARI

**IKROMOVA GULHIDA AHMADILLO QIZI- FarDU katta o'qituvchisi,
Filologiya fanlar bo'yicha falsafa doktori [PHD]
TOJIYEVA DILNAVOZ ABDUVOHID QIZI - FarDu 2-kurs magistranti**

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida ertak qahramonlari obrazlaridan foydalanishning ilmiy-pedagogik asoslari yoritilgan. Ertaklarning bola psixologiyasi, axloqiy qarashlari va ijodiy qobiliyatlariga ta'siri ilmiy nazariyalar asosida tahlil qilindi. Tadqiqot davomida ertak qahramonlari orqali o'quvchilarda halollik, mehnatsevarlik, do'stlik va bag'rikenglik kabi fazilatlarni shakllantirish imkoniyatlari ko'rsatildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, dars jarayonida ertaklardan foydalanish o'quvchilarning o'qishga qiziqishini oshiradi, nutq va tafakkurni rivojlantiradi hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhini tarbiyalaydi.

Kalit so'zlar: ertak, obraz, boshlang'ich ta'lim, axloqiy tarbiya, ijodkorlik, qadriyat.

Аннотация. В данной статье рассмотрены научно-педагогические основы использования образов сказочных героев в процессе начального образования. Анализируется влияние сказок на психологию ребёнка, его нравственные представления и творческие способности. В ходе исследования показано, что через образы героев у учащихся формируются такие качества, как честность, трудолюбие, дружба и толерантность. Результаты подтверждают, что использование сказок в образовательном процессе повышает интерес к учёбе, развивает речь и мышление, а также воспитывает уважение к национальным и общечеловеческим ценностям.

Ключевые слова: сказка, образ, начальное образование, нравственное воспитание, творчество, ценности.

Kirish. Boshlang'ich ta'lim – bu bolaning shaxsiy rivojlanishi, dunyoqarashi va ma'naviy-axloqiy qarashlari shakllanadigan eng muhim bosqichdir. Shu davrda o'quvchilarda bilimga qiziqish uyg'otish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, jamiyatga foydali inson qilib voyaga yetkazish o'qituvchining asosiy vazifalaridan biridir. Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: “Farzandlarimizni har tomonlama yetuk, bilimli, komil insonlar qilib tarbiyalash – yangi O'zbekiston taraqqiyotining hal qiluvchi omilidir” [1].

Ushbu so'zlardan ko'rinib turibdiki, yosh avlodning ta'lim-tarbiyasi masalasi mamlakatimiz taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shu jarayonda xalq og'zaki ijodining nodir namunalaridan biri bo'lgan ertaklar va ularning qahramonlari obrazlari alohida o'rin tutadi. Ertaklarda xalqning hayotiy

tajribasi, orzu-umidlari, axloqiy mezonlari va estetik qarashlari mujassam bo'lib, ular bolalarda yaxshilik va yomonlikni farqlash, ezgulik va adolatni qadrlash, mehnatsevarlik, halollik va jasurlik kabi fazilatlarni shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, ertak qahramonlarini dars jarayoniga jalb etish o'quvchilarda tasavvur, ijodkorlik, nutq madaniyatini rivojlantiradi. Demak, ertak qahramonlari obrazlaridan foydalanishning ilmiy-pedagogik asoslarini chuqur o'rganish va ularni boshlang'ich ta'limda samarali qo'llash bugungi kun ta'lim tizimining dolzarb vazifalaridan biridir.

Adabiyotlar sharhi. Boshlang'ich ta'lim jarayonida ertak qahramonlari obrazlaridan foydalanish masalasi ko'plab ilmiy va metodik adabiyotlarda yoritilgan bo'lib, ularning tahlili ushbu mavzuning ilmiy-pedagogik asoslarini chuqur anglash imkonini beradi.

Avvalo, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev o'z asarlarida yosh avlod tarbiyasi va ularning barkamol inson bo'lib voyaga yetishi masalasiga alohida e'tibor qaratadi. Jumladan, u zotning "Yangi O'zbekiston strategiyasi" nomli asarida: "Bolalarni ezgu fazilatlar ruhida tarbiyalash, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq qilib voyaga yetkazish bizning eng muhim vazifamizdir" [1] deb ta'kidlanadi. Bu fikrlar ertaklarning tarbiyaviy ahamiyatini amaliy jihatdan asoslab beradi.

Pedagog olimlardan A. Qodirovning "Xalq og'zaki ijodi va tarbiya" nomli tadqiqotida ertaklarning yosh avlodni axloqiy tarbiyalashdagi o'rni keng tahlil qilingan bo'lib, unda ertak obrazlarining o'quvchilar uchun qanchalik qiziqarli va esda qolarli vosita ekanligi qayd etilgan [2].

Shuningdek, rus olimasi L. Vygotskiy o'zining "Bolalar psixologiyasi va madaniy rivojlanish" asarida ertaklarning bolaning tasavvurini shakllantirish, xayoliy tafakkurni kengaytirish va ijtimoiy tajribaga tayyorlashdagi ilmiy-psixologik asoslarini izohlaydi [3].

Bu g'oyalar boshlangan maktab yoshidagi bolalar tafakkurining obrazlilik xususiyati bilan chambarchas bog'liqdir.

O'zbek adabiyotshunosi M. Qodirova "Boshlang'ich ta'limda milliy ertaklardan foydalanish metodikasi" asarida ertaklarning didaktik imkoniyatlari, xususan, ularning nutqni rivojlantirish va o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishdagi o'rni haqida qimmatli ilmiy-metodik tavsiyalar beradi [4].

Shu asosda aytish mumkinki, ertaklar va ularning qahramonlari obrazlari boshlang'ich ta'limda nafaqat ma'naviy-axloqiy, balki ta'limiy va psixologik ahamiyatga ega bo'lib, bu haqda xalqaro va milliy miqyosda ko'plab tadqiqotlar olib borilgan.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda boshlang'ich ta'lim jarayonida ertak qahramonlari obrazlaridan foydalanishning ilmiy-pedagogik asoslari o'rganildi. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi yondashuvlarga asoslanadi:

Ilmiy-nazariy yondashuv

Pedagogika va psixologiya fanida shakllangan nazariy qarashlar, xalq og'zaki ijodining tarbiyaviy ahamiyatiga oid ilmiy manbalar tahlil qilindi.

Shavkat Mirziyoyevning ta'lim-tarbiya masalalariga doir asarlari hamda milliy taraqqiyot konsepsiyasida ilgari surilgan g'oyalar asos sifatida olindi.

Pedagogik kuzatuv va tahlil

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining dars jarayonida ertaklarga bo'lgan munosabati, ularning qiziqishlari, qahramonlarga bergan baholari amaliy kuzatuv orqali o'rganildi.

O'qituvchilarning tajribalaridan foydalanib, ertaklardan ta'limiy vosita sifatida samarali foydalanish usullari tahlil qilindi.

Taqqoslash va qiyoslash metodi

Xalq ertaklari va jahon ertaklari qahramonlari obrazlari o'rtasida qiyosiy tahlil qilinib, ularning o'quvchilar tarbiyasidagi umumiy va farqli jihatlari aniqlab berildi.

Milliy qadriyatlarni singdirishdagi imkoniyatlar xalq ertaklari orqali, umuminsoniy g'oyalarni esa boshqa xalqlar ertaklari orqali tahlil qilishga alohida e'tibor qaratildi.

Didaktik tajriba va sinov

Ertaklarni dars jarayoniga qo'shish, rolli o'yinlar, dramatizatsiya va qayta hikoyalash metodlari orqali bolalarning nutq, tafakkur va ijodiy qobiliyatlari kuzatildi.

O'quvchilarning axloqiy qarashlaridagi o'zgarishlar baholandi.

Statistik va tahliliy usullar

O'quvchilarning ertaklarni o'zlashtirish darajasi, ulardagi qiziqish, xotirlash va qayta hikoya qilish ko'nikmalari statistik ko'rsatkichlar asosida umumlashtirildi.

Natijalar diagramma va jadval asosida ifodalanib, ilmiy xulosalarga kelindi.

Natijalar. Tadqiqot davomida boshlang'ich ta'lim jarayonida ertak qahramonlari obrazlaridan foydalanish samaradorligi o'rganildi va quyidagi natijalarga erishildi:

Axloqiy tarbiya samaradorligi

O'quvchilar ertak qahramonlari orqali

halollik, mehnatsevarlik, saxiylik, do'stlik va jasurlik kabi fazilatlarni chuqurroq anglashlari kuzatildi.

Qahramonlarning ijobiy xatti-harakatlarini o'zlashtirish natijasida bolalarning axloqiy qarashlari ijobiy tomonga o'zgardi.

Nutq va tafakkur rivoji

Ertaklarni qayta hikoya qilish, dramatisatsiya qilish jarayonida o'quvchilarning og'zaki nutqi ravonlashdi, so'z boyligi sezilarli darajada oshdi.

Bolalarning mantiqiy fikrlash va mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalari shakllandi.

Ijodkorlik va tasavvur kengayishi

Qahramonlarni obraz sifatida tasvirlash, ularning xatti-harakatlarini tahlil qilish va rollarga bo'lib ijro etish o'quvchilarda ijodiy yondashuvni rivojlantirdi.

Bolalarning fantaziyasi va obrazli tafakkuri faollashdi, ular o'z hikoyalari va ertaklariga yangicha syujet qo'shishga intildilar.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish

O'zbek xalq ertaklari orqali o'quvchilar milliy urf-odat, an'ana va qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalandi.

Jahon ertaklari bilan tanishtirish esa bolalarning dunyoqarashini kengaytirib, boshqa xalqlarning madaniyatiga nisbatan qiziqish uyg'otdi.

Ta'lim jarayoniga ijobiy ta'sir

Dars jarayoniga ertak obrazlarini qo'shish o'quvchilarda fanlarga qiziqishni oshirdi.

Qiziqarli usullar (rolli o'yinlar, sahnalashtirish) orqali bilimlarni o'zlashtirish samaradorligi yuqori bo'ldi.

Muhokama. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich ta'lim jarayonida ertak qahramonlari obrazlaridan foydalanish nafaqat ta'limiy, balki tarbiyaviy jarayonni ham sezilarli darajada samarali qiladi. Ertaklar bolalarning yoshiga mos bo'lgan obrazli tafakkurni rivojlantiradi, chunki bu davrda ularning ongida real voqelikni to'liq idrok etishdan ko'ra tasavvur va fantaziya

yetakchi o'rin tutadi. Shu bois ertak obrazlari bolaning ongiga tez singadi va unda barqaror axloqiy qarashlarni shakllantiradi.

Tajriba jarayonida aniqlanishicha, ertak qahramonlarini darslarga jalb etish o'quvchilarning o'qishga qiziqishini kuchaytirgan, bilimlarni tezroq va mustahkamroq o'zlashtirishlariga yordam bergan. Ayniqsa, rolli o'yinlar va dramatisatsiya metodlari orqali dars o'tilganda, bolalarning faol ishtiroki va mustaqil fikrlash qobiliyati keskin oshgani kuzatildi. Bu esa Vygotskiy nazariyasida ta'kidlanganidek, bola ijtimoiy muhit orqali rivojlanishini yana bir bor amalda tasdiqlaydi.

Shuningdek, ertaklardan foydalanish jarayonida o'quvchilar o'zlarini qahramonlar o'rniga qo'yish orqali empatiya tuyg'usini rivojlantirdilar, bu esa jamiyatda ijobiy munosabatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Milliy ertaklar orqali o'quvchilarda o'z xalqining qadriyatlariga hurmat uyg'onsa, jahon ertaklari orqali boshqa madaniyatlarga nisbatan bag'rikenglik hissi kuchaydi.

Muhim jihatlardan biri shuki, ertak qahramonlari obrazlari o'quvchilar ongiga bevosita ta'sir etishi natijasida ularning ijtimoiy moslashuvi yengillashdi, axloqiy qarorlar qabul qilish ko'nikmalari shakllandi. Bu esa boshlang'ich ta'lim jarayonida ertaklarning nafaqat bilim beruvchi, balki shaxsni tarbiyalovchi vosita sifatidagi o'rnini yaqqol ko'rsatadi.

Xulosa va tavsiyalar. Yuqorida keltirilgan nazariy va amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, ertak qahramonlari obrazlaridan foydalanish boshlang'ich ta'lim jarayonida nihoyatda samarali metod hisoblanadi. Ertaklar bolalarning yoshiga mos ravishda ularning tasavvur dunyosini boyitadi, obrazli tafakkurini kengaytiradi, axloqiy fazilatlarini shakllantiradi hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdiradi. Shuningdek, ertak qahramonlari o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, nutq madaniyatini takomillashtirish va ta'limga bo'lgan qiziqishini

oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa sifatida quyidagilarni ta'kidlash mumkin: Ertak obrazlari o'quvchilarning axloqiy qarashlarini shakllantiradi va ularni ezgulikka undaydi. Dars jarayonida ertaklardan foydalanish o'quvchilarning nutqini, tafakkurini va ijodkorligini rivojlantirishda samarali vositadir. Milliy ertaklar orqali o'quvchilarda o'z xalqining qadriyatlariga sadoqat, jahon ertaklari orqali esa boshqa xalqlarga hurmat va bag'rikenglik tarbiyalanadi. Ertaklarni drammatizatsiya qilish, qayta hikoya qilish, qahramonlarni tahlil etish metodlari o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlab, ularni mustaqil fikrlashga o'rgatadi.

Tavsiyalar. Boshlang'ich sinf darslarida xalq ertaklari asosida maxsus didaktik

materiallar ishlab chiqish va ularni amaliyotga keng joriy etish.

Ertaklarni sahnalashtirish, rollarga bo'lib o'qish, tanlovlar o'tkazish orqali o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish.

O'qituvchilar uchun ertaklardan foydalanish metodikasiga oid qo'llanmalar tayyorlash va malaka oshirish kurslarida keng qo'llash.

Bolalar psixologiyasi nuqtai nazaridan ertaklarning ta'siri chuqur o'rganilib, zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirilishi lozim.

Milliy ertaklarni xorijiy ertaklar bilan uyg'unlashtirib o'quvchilarda dunyoqarashni kengaytirishga e'tibor qaratish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
2. Qodirov A. Xalq og'zaki ijodi va tarbiya. – Toshkent: Fan, 2019.
3. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. – Москва: Педагогика, 1991.
4. Qodirova M. Boshlang'ich ta'limda milliy ertaklardan foydalanish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
5. Hasanboyeva O. Boshlang'ich ta'lim metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2018.
6. To'raeva M. Bolalar adabiyoti va uni o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2017.
7. Propp V. Morfologiya skazki. – Москва: Лабиринт, 2001.
8. Jalolov J. Ta'lim jarayonida innovatsion metodlar. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
9. Karimova V. Psixologiya: umumiy va amaliy masalalar. – Toshkent: Universitet, 2019.
10. Umumta'lim maktablari uchun davlat ta'lim standarti. – Toshkent: Xalq ta'limi vazirligi, 2021.

INNOVATION YONDASHUV ASOSIDA BOLALARNI NUTQINI RIVOJLANTIRISH

XAYITGUL MUZAFFAROVA

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Maxsus pedagogika kafedra dotsenti

Annotasiya. Maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotida kompyuter texnologiyadan foydalanish bolaga kompyuterni o'rgatish emas, balki atrof-muhitga nisbatan qiziqishini orttirish, bolada faol ijodiy faoliyatni shakllantirish, nutq nuqsoniga ega bolaning nutqini to'g'rilashda kompyuter dasturlaridan foydalanish, logoped o'z mashg'ulotida kompyuter taqdimoti, grafika, animatsion tasvirlardan foydalanish orqali frontal mashg'ulolarni jonlantirishi, bolani qiziqishini orttirishi, ko'zlangan maqsadga ijobiy natija orqali erishishi mumkinligi haqidagi fikr-mulohazalari bayon qilingan.

Kalit so'zlar. Kompyuter, ko'nikma, dastur, texnologiya, interfaol electron doska, rasm, dinamik o'zgarish, fon, rangi, animatsion qahramonlar, markerli doskalar, matn grafik, aqliy hujum.

Annotation. In the article, the use of computer technology in a preschool educational organization is not to teach a child a computer, but to increase his interest in the environment, to form an active creative activity in a child, to use computer programs to correct the speech of a child with a speech impediment, and a speech therapist is his occupation. In the article, the opinions that using computer presentation, graphics, animated images can enliven frontal training, increase the child's interest, and achieve the intended goal with a positive result are stated.

Keywords. Computer, skill, program, technology, interactive electronic board, picture, dynamic change, background, color, animated characters, marker boards, text graphics, brainstorming.

Maktabgacha ta'lim tizimi bolani har tomonlama sog'lom kamol topib shakllanishini ta'minlaydi, bolada o'qishga nisbatan intilish hissini uyg'otadi va uni muntazam ta'lim olishga tayyorlaydi. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi qonunining 11-moddasida "Maktabgacha ta'lim bola shaxsini sog'lom va yetuk, maktabda o'qishga tayyorlangan tarzda shakllantirish maqsadini ko'zlaydi. Bu ta'lim 6-7 yoshgacha oilada, maktabgacha ta'lim muassasalarida va mulk shaklidan qat'iy nazar boshqa ta'lim muassasalarida olib boriladi" deb belgilab qo'yilgan. Hozirgi kunda maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga yanada yuqori talablar qo'yilmoqda. Bu talablarga javob berish nutqni rivojlantirishga oid yangi izlanishlarni taqozo etadi[1].

A.N.Leonty'ev "bola nutqini rivojlantirish, eng avvalo, til qobiliyatini shakllantirishni talab qiluvchi muloqot shakllarini rivojlantiruvchi

demakdir" deb ta'kidlagan. O'zining nazariyalarida bola nutqining shakllanishini 4 davrga bo'lgan:

1. Tayyorlov davri - 1 yoshgacha.
2. Bog'chagacha bo'lgan davr - 3 yoshgacha.
3. Maktabgacha bo'lgan davr - 7 yoshgacha
4. Maktab davri.

Nutqni egallab olishning eng muhim bosqichlari maktabgacha yoshga to'g'ri keladi. Maktabgacha yoshda bola birinchi navbatda artikulyatsion jihatdan oson talaffuz qilinadigan lab-lab, lab-tish undoshlarini o'rganadi[2].

3-7 yoshgacha bo'lgan davrda bolalarda eshitish malakasi rivojlanib boradi, bu esa bolaning o'z talaffuzini nazorat qilishga imkon yaratadi. Ba'zi hollarda bola o'z kamchiligini to'g'rilaydi. Unda fonematik idrok shakllanib boradi. Ye.I.Tixeyeva, Ye.A. Flerina, O.I.Solovyev kabi pedagoglar maktabgacha

yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga oid metodikalar ishlab chiqishgan. Ye.I.Tixeyeva tilni o'rganishni ilk bolalik chog'idan boshlash zarur, deb hisoblashgan[4]. Chunki to'g'ri nutq ko'nikmasi oilada orttiriladi. Ye.I.Tixeyevaning fikricha, maktabgacha ta'lim muassasasi bolalarning barcha qobiliyatlarini rivojlantirgan holda nutqni egallashning juda ahamiyatli va muhim qobiliyatiga e'tiborni qaratish darkor: "chunki nutqni muntazam o'rgatish, nutq va tilni metodik rivojlantirish maktabgacha ta'lim tashkilotidagi tarbiya ishlarining asosini tashkil qilmog'i lozim".

Ma'lumki, maktabgacha ta'limning asosiy maqsadi bola shaxsini sog'lom va yetuk, maktabda o'qishga tayyorlangan tarzda shakllantirishdan iborat. Ushbu maqsadni amalga oshrishda hozirgi asr-axborot asri ekanligidan kelib chiqqan holda maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayoniga axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish davr taqozasidir. Bugungi kunda maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyachilarining asosiy vazifalari bolalarda iqtidor va qobiliyatni yanada o'stirish, ularning bilim olish istiqbolini rivojlantirishdan iborat.

Shunga ko'ra, tarbiyachi mashg'ulotlarda turli o'quv pedagogik dasturlardan, elektron qo'llanmalardan, pedagogik o'yinlardan foydalansa tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasidagi to'siq yo'qoladi, bolalarning xarakteri kengroq ochiladi. Bolalarda kuzatuvchanlik, xotira diqqati kuchayadi chunki, mashg'ulotda majburiy bilim berish bo'lmaydi, bilimni ixtiyoriy qabul qilish orqali ijobiy natijaga erishadi. MTMlarda pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish kunning dolzarb muammolaridan biri bo'lib hisoblanadi[2].

Kuzatishlar shuni ko'satadiki, 80-90 % bolalar kompyuter o'yinlarini o'ynashga qiziqishar ekan. Bundan dalolat beradiki, yosh bolalarni qiziqishlariga qarab turli xildagi o'yinlar, mashg'ulotlar, rangli tas'virdagi chizmalarni ko'rsatish orqali ularning dunyoqarashini, axloqiy madaniyatini

shakllantirish mumkin ekan. Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolada nutqni egallash qobiliyatini jadal rivojlantirish uchun barcha shart-sharoitlarni yaratish lozim[4].

Nutqni rivojlantirishga oid qo'yiladigan asosiy talablar bolani individual qiziqishlarini inobatga olish, mashg'ulotlarni jonli o'tkazish, harakatlanish va sinab ko'rish, original didaktik materiallardan foydalanish bularning barchasi bolalarni ruhan va jismonan rivojlantirish asosib bo'lib hisoblanadi. Hozirgi kunda barcha maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutqni rivojlantirishda yangi pedagogik texnologiya sifatida kompyuter texnologiyalaridan foydalanib kelinmoqda. Kompyuter texnologiyasi nutqni rivojlantiruvchi samarali vositalardan biridir. Shu sababli, ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ham kompyuter texnologiyalaridan foydalanish faol joriy qilinmoqda. Shunga asosan maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mo'ljallangan ko'plab kompyuter animatsion dasturlar ishlab chiqilgan. Ushbu dasturlar bolani diqqat, xotira, tafakkur jarayonlari va nutqini rivojlantiradi. Lekin mantiqsiz yaratilgan ba'zi dasturlar talabga javob bermaydi. Maktabgacha ta'lim tashkilotida kompyuter texnologiyadan foydalanish bolaga kompyuterni o'rgatish emas, balki atrof-muhitga nisbatan qiziqishini orttirish, bolada faol ijodiy faoliyatni shakllantirishga qaratilgan. Nutq nuqsoniga ega bolaning nutqini to'g'rilashda kompyuter dasturlaridan foydalanish nafaqat chet elda, balki o'zimizda ham tobora kengayib bormoqda. O'yin va mashg'ulotlarda foydalaniladigan dasturlar bolani imkoniyat darajasi, individual qiziqishi va yoshiga qarab moslashtiriladi. Bola bilan logopedik mashg'ulotni olib borish jarayonida barcha ommaviy kompyuter dasturlaridan foydalanib bo'lmaydi. Nutqiy nuqsoni mavjud bolalarning imkoniyat darajasi talabiga javob beradigan kompyuter dasturlaridan foydalanish kerak.

Nutqni rivojlantirishda an'anaviy mashg'ulotning kamchiligi tovushni bir xil

leksik takrorlanishi hamda monoton harakatlar bolani tez charchatib qo'yadi. Logoped o'z mashg'ulotida kompyuter taqdimoti, grafika, animatsion tasvirlardan foydalanish orqali frontal mashg'ulolarni jonlantirishi, bolani qiziqishini orttirishi, ko'zlangan maqsadga ijobiy natija orqali erishishi mumkin. Kompyuterdagi mehnat ko'nikmalarini rivojlantiruvchi dasturlar orqali bolada qo'shimcha ishni bajarishga nisbatan ishtiyoq kuchayadi, natijada bolada o'ziga bo'lgan ishonchi ortadi. Shuningdek bola bu jarayonda qo'rquv va bezovtalikdan halos bo'ladi, mashg'ulotlarda faollashadi.

Ilg'or axborot texnologiyalaridan biri bo'lgan interfaol electron doskalarining afzalligi shundaki, rasmlarning dinamik o'zgarishi fon rangi, animatsion qahramonlarning nutqi bolani diqqatini o'ziga tortadi. Bu mo'jizaviy doska zamonaviy texnologiya rivojlanishining eng yuqori cho'qqisidir. Ular oddiy markerli doskalar kabi ko'rinishga ega bo'lib, ularda yoziladigan har bir matn grafik ko'rinish, chizma kabilar kompyuter ekranlarida tez paydo bo'ladi. Interfaol electron doskalar aqliy hujum uchun ajoyib vositadir. Bolalarda nutqning Grammatik tuzilishi va fonetik eshituvni rivojlantiradi, yozma nutq buzilishlarini oldini

oladi. Sanitariya- epidemiologiya meyoriga ko'ra 5-6 yoshli maktabgacha yoshdagi bola uchun kompyuter texnologiyalaridan foydalanib mashg'ulot o'tish haftasiga 2-3 marta 10-15 daqiqa o'tkazilishi shart. Dasturlardagi fon diqqatni chalg'itmaydigan, ko'zni toliqtirmaydigan bo'lishi lozim. Maxsus effektlardan mo'tadil foydalanish bolani qiziqishini kuchaytiradi, bolada ijobiy hissiy kayfiyat yaratadi[3].

Xulosa qilib aytganda, kompyuter texnologiyalaridan foydalanish mashg'ulotni samarali, jozibali va zamonaviylashtirish imkonini beradi. Kadrlar tayyorlash milliy dasturida ham zamonaviy axborot texnologiyalar, kompyuterlashtirish va kompyuter tarmoqlari negizida ta'lim jarayonini axborot bilan ta'minlashni rivojlanib borishi ko'zda tutilgan. Bugungi kunda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish bolani o'qitish va rivojlantirishning sifat jihatdan yangi tarkibiga mos keladigan bilimni uzatishning yangi usuli deb hisoblash mumkin. Ushbu usul bolaga ravon gapirish, qiziqish bilan o'qish, yangi bilimlarni olish, ma'lumot manbalarini topish va intellektual faoliyatni rivojlantirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muzaffarova X.N. Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta'lim muassasalariga tadbiq etish // Respublika ilmiy-nazariy anjuman materiallari 1bo'lim. Nekis, — 2018. 127-130 b
2. Muzaffarova X.N. Ta'lim – tarbiya jarayonida innovatsion usullardan foydalanishda o'qituvchining mahorati// Pedagogikaning dolzarb muammo va yechimlari Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari —Jizzax, 2021-№ 3. 99-103 b
3. Скоропупова Н.Л. Профессиональные компетенции учителя – логопеда//<https://www.conseducer.ru/index.php/pedagogchtenya/111-2mos/295-skoropupova1r>. Серпухов-2022 г
4. Yakubjanova D.B. "Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari boshlang'ich sinflarida korreksion-rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalarini takomillashtirish" Avtoref. Ped.fan.doktori (DSs) - T.: TDPU, 2021. 21- B

INKLYUZIV TA'LIMDA IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MUAMMOLAR

AKRAMOVA XAFIZA SAMADOVNA
JDPU Maxsus pedagogika kafedra dotsenti
MULLAYEVA MOXINUR MARAT QIZI

**JDPU 70110301 - Maxsus pedagogika: logopediya mutaxassisligi 2- bosqich
magistranti**

Annotatsiya: Imkoniyati cheklangan bolalarni tarbiyalash masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalardan biriga aylanib bormoqda. Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasi, imkoniyatlari, xususiyatlari va qobiliyatlariga ko'ra maxsus yoki umumiy ta'lim tizimida ta'limni amalga oshirish maqsadida inklyuziv ta'lim tizimi amalga oshirilmoqda hamda imkoniyati cheklangan bolalarni oilaga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Dunyo tajribasiga ko'ra, maktablarda kiritish ko'pincha tengdoshlari bilan birga o'rta maktablarda nogironlar ta'lim sifatida qaraladi (Judi Kugel'mas) biroq, inklyuziv ta'lim mohiyati bilim va bilim hali jamiyatda etarli emas. "Inklyuziv "va" integrallashgan " terminlari ko'pincha bir xil ma'noda ishlatiladi. inklyuziv ta'lim tizimi amalga oshirishda oila — jamiyatning bir bo'lagi, uning asosiy yacheykasidir. Shuning uchun oilaning o'z vazifalarini muvaffaqiyatli bajarishi nafaqat uning ichki holatiga, shu bilan birga jamiyatning ijtimoiy sog'lomligiga ham ta'sir etadi. Shunday ekan, jamiyatni sog'lomlashtirish uchun eng avvalo oilaviy munosabatlarni yo'lga qo'yish, oilaning faqat ichki muammolarinigina emas, balki umumijtimoiy muammo- larni ham hal qilishga hissa qo'shishini ta'minlash lozimligi muximdir.

Kalit so'zlar: Ta'lim, oilaga tayyorlash, bolalar, nogironlar, maxsus ta'lim, umumiy ta'lim, inklyuziv ta'lim, ijtimoiy ajratish, maktab, nogironlar, yaxlit, jins, umumiy ta'lim muassasalari.

KIRISH. Sharqning mashhur allomalari Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg'ariy, Kaykovus, Xotam ibn Tay, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Rizouddin ibn Faxriddin, Muqimiy, Furqat, Zavqiy, Uvaysiy, Nodira, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy kabi ko'plab olim va yozuvchilar bu masalalar yuzasidan o'zlarining durdona fikrlarini tarixda qoldirib ketganlarki, ular hozirgi zamon uchun ham katta ijtimoiy va mafkuraviy ahamiyatga egadir. Ularning asarlarida oila va oilaviy munosabatlarga ham alohida e'tibor berilgan, shuning uchun biz yuqoridagi buyuk mutafakkirlarning ayrim pedagogik va psixologik qarashlari yoritilgan asarlarini tahlil etish orqali mazkur muammolarning naqadar dolzarb ekanligini bayon etishimiz samarali deb hisoblanib kelindi. Oila va

uning alohida a'zolari, ayniqsa, uning farzandlari bir-biriga bog'liq ekanligi qadimdan ma'lum.[2] Har bir a'zo va oila quyi tizimi ko'p qirrali oilaviy munosabatlar kontekstida hayotiy rol va funksiyalarni bajaradi. Bugun butun dunyoda inson kapitali uchun kurash, eng katta sarmoya farzandni yaxshi bilimli bo'lishiga, kelajakda oilaviy hayotga tayyorligi, tarbiyasiga tikilayotgan bir vaqtda, farzand tarbiyasiga e'tiborsizlik illati kuchayib borayotganligi hammamizni tashvishlantiradi. Sharq mutafakkirlarining barchasini g'oyaviy jihatdan birlashtirgan asos shu bo'lganki, ular shaxs tarbiyasi va kamolotida oilaning, oilaviy tarbiyaning rolini yuqori qo'yishgan, ayniqsa, shaxsning aqliy va axloqiy kamolotida oilaning o'rni, ota-ona va yaqin kishilarning yo'naltiruvchi va tarbiyalovchi vazifalariga alohida e'tibor berganlar. Ular faqat oiladagina rivojlanishi

mumkin bo'lgan sifatlar — halollik, poklik, mardlik, mehribonlik, haqgo'ylik kabi qator fazilatlarini barcha sifatlardan yuqori qo'yishlari bilan birga insoniy munosabatlarda namoyon bo'ladigan yuksak fazilatlar, avvalo, ota-onadan bolaga o'tishi va ularning jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta'siri kabi qimmatli fikrlar va bu boradagi amaliy ko'rsatmalarni o'z falsafiy-axloqiy, sotsiologik va psixologik qarashlarida ifodalab berganlar.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR Mazkur maqolani tahlil qilish jarayonida 2022–2026-yillarda yangi O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning yettita ustuvor yo'nalishi bo'yicha "Taraqqiyot strategiyasi" doirasida oila institutini, ma'naviy axloqiy asoslar va an'anaviy oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash, yoshlarni nikoh va oilaviy hayotga tayyorlash, oilalardagi nizoli vaziyatlar va ajrimlarning oldini olish borasida yagona davlat siyosati amalga oshirilmoqdaligi haqida hamda ilmiy bilishning mantiqiylik, tarixiylik, izchillik va obyektivlik usullaridan keng foydalanildi. Inklyuziv ta'limda nogiron bolalarni o'qitish va tarbiyalash muammolari haqida qisqacha tahlil olib borildi. Крыжановская Л.М. "Психологическая коррекция в условиях инклюзивного образования. Пособие для психологов и педагогов" nomli kitobi mantiqiy tahlil sifatida olindi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR Inklyuziv ta'lim tizimida quyidagi maqsad va vazifalarning hal etilishi talab etiladi: - Oila-nikoh munosabatlari va oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi, xalqaro huquq normalari va talablariga javob beradigan qonunchilik bazasi uzluksiz takomillashtirilmoqda. Xususan 2018 yil 27 iyundagi PQ-3808-son "O'zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida", 2020 yil 13 oktyabrdagi PQ-4860-sonli "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"

Qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 31 dekabrda 820-son "Oila institutini yanada rivojlantirish va yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash chora-tadbirlari to'g'risida" Qarorlari, hamda boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda ham bir qataor vazifalar belgilanganligi ta'lim muassasasida imkoniyati cheklangan bolalar va usmirlarning ta'lim olishlari uchun zaruriy psixologik-pedagogik, korreksion sharoitlarni yaratish, ularning imkoniyatiga yunaltirilgan umumta'lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish orqali ruxiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashtirishni amalga oshirish; - o'quvchilarning ta'limdagi tenglik xuquqini kafolatlash; - jamiyatning va oilaning faol ishtirokida nogiron va saglom bolalarning extiëjlarini qondirish, ijtimoiy xaëtga erta moslashtirish; - imkoniyati cheklangan bolalar va usmirlarni oilalardan ajramagan xolda yashash xuquqini ruëbga chiqarish; - jamiyatda imkoniyatti cheklangan bolalar va usmirlarga nisbatan dustona va mexr-muxabbatli munosabatni shakllantirishdir. Inklyuziv ta'limning muammolari. Ko'plab davlatlarda inklyuziv ta'limni joriy etish bo'yicha davlat normativ xujjatlarida qayd qilinmaganligi; Nogiron bolalarga nisbatan salbiy munosabat; imkoniyati cheklangan bolalar ijtimoiy rivojlanishining muhim qismi- ularning oilaga moslashuvi va oilaviy hayotda to'laqonli ishtirok etishidir. Imkoniyati cheklangan bolalarning hamjamiyatda ko'rinmaslik muammosi; Imkoniyati cheklangan bolalarning maktabda ko'rinmaslik muammosi; Moddiy mablag' muammolari; Ta'lim muassasalarini moslashtirish; Sinfda o'quvchilar sonining ko'pligi; Kambag'allik; Jinsiy tafovutlarga qarab kamsitish; Imkoniyati cheklangan bolalarning boshqalarga qaramligi; Favqulodda vaziyatlar, mojarolar, qochoqlar; Kadrlar masalasidagi muammolar. Haqli savol tug'iladi, nima uchun imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'lim tizimiga jalb etish kerak? Yuqorida keltirilgan

dalillarni hal etib inklyuziv ta'lim tizimiga o'tishga qanday zaruriyat bor? Imkoniyati cheklangan bolalar uchun oila nafaqat tarbiya va qo'llab quvvatlash manbai, balki ularning asosiy muloqot muhitidir. Ammo ota-onalar ota-onalar va boshqa oila a'zolari, ko'pincha bolalar bilan muloqot qilishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Ushbu qiyinchiliklar nafaqat kommunikatsiya cheklovlari, balki maxsus pedagogika va psixologik yondoshuvlar haqida yetarli bilimning yo'qligi bilan ham bog'liqligi. Darhaqiqat, bu ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish va oilaga tayyorlash oson kechmaydi.

Ammo bu ta'lim tizimining nafli jixati juda ko'p ular sirasiga qo'yidagilar kiradi: imkoniyati cheklangan bolalarning oilaviy muhida psixologik va ijtimoiy moslashuvini ta'minlash, ota-onalar va oila a'zolarining bunday bolalar bilan samarali muloqot qilish ko'nikmalarni shakllantirishdir. Shu bilan birga imkoniyati cheklangan bolalarning va ota onalarning ham bu boradagi roli va mas'uliyatini tushunishga yordam beradi. Imkoniyati cheklangan bolalar va ota-onalar o'rtasida o'zaro tushunish va qo'llab quvvatlash orqali oilaviy munosabatlarni mustahkamlash va ularning jamiyatga to'laqonli integratsiyasiga xizmat qilishi va inklyuziv ta'lim qashshoqlik iskanjasidan qutilishga imkon beradi; Inklyuziv ta'lim barcha uchun ta'lim sifatini yaxshilaydi; Kamsitishlarni oldini oladi; Inklyuziv ta'lim yanada inklyuzivlikka olib keladi.1 Inklyuziv ta'limning prinsiplari: 1. Insonning qadr qimmat, uning qobiliyati va yutuq'iga bog'liq emas. 2. Har bir inson o'ylash va xis qilish qobiliyatiga ega. 3. Har bir kishi eshitish va muloqot qilish qobiliyatiga ega. 4. Har bir kishi bir-biriga muxtoj. 5. Shaxsning to'liq va haqiqiy ta'lim olishi faqat real hamkorlikda amalga oshadi. 6. Hamma kishilar o'z tengdoshlarini qo'llab quvvatlashga muxtoj. 7. Hamma ta'lim oluvchilarni yutuqqa erishishiga ularning nimadir qila olmasligi emas, balki nimanidir

qila olishidir. 8. Hamkorlik qilish kishi haetini har tomonlama ko'chaytiradi. Inklyuziv ta'lim tizimi qo'yidagi ta'lim muassasalarni o'z ichiga oladi; maktabgacha umuta'lim, umu o'rta ta'lim, o'rta maxsus kasb-xunar va oliy ta'lim. Bu ta'lim muassasalarning maqsadi bolalarning ta'lim olishi va kasb-xunarga tayirlashda ularning o'rtasidagi to'siqlikni bartaraf etib ochiq ta'lim muxitini yaratishdan iborat.

Umumta'lim maktablarda alohida dastur va darsliklardan foydalanish imkoniyati bo'lmaydi. Oilalarga eshitish kamchiligining surunkali ta'siri, shu jumladan, eshitish va nutq bilan bog'liq muammolar va stressli sharoitlar salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, eshitish kamchiligining bolalar va ularning oilalariga to'liq ta'sirini bartaraf etish uchun oilaviy munosabatlar va funksiyalarga qanday ta'sir qilishini tushunish muhimligi. Inklyuziv ta'lim tizimi integratsiyalashgan ta'lim tizimidan uzinig mazmun – moxiyati, maqsadi, vazifalari va xarakat dasturi bilan farqlanadi. Bolaning tarbiya va o'quv faoliyatida orqada qolishi psixik funksiyalarni o'zlashtirmaganligi natijasidir. Masalan, bolaning kiyim kiyishida ketma-ketlikning buzilishi uning xotirasi zaifligidan emas, balki ushbu jarayonni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan malakalarni egallamaganligi tufayli ro'y beradi. Bunday psixik muammoni psixoreksiyalash usullari bilan birga bolaga kiyimlarni to'g'ri ketmaketlikda kiyish tasvirlangan rasmlar taqdim etilishi mumkin. L.S.Vigotskiy ijtimoiy muhit sog'ligi imkoniyatlari cheklangan bolalar uchun birinchi darajali ahamiyatga egadir, degan g'oyani ilgari suradi. 2 Xuddi shuningdek, u imkoniyati cheklangan bolalarning rivojlanishini ildizi yomon o'simlikka o'xshatadi. «Uning ingichkagina ildizlari oziqlantiruvchi tuproqning qatlamlari va shakliga mos kelmaydi. Ular o'zo'zicha tuproqning oziqa beruvchi qatlamlariga yetib borolmay, quruq va zaharli qatlamga kirib qoladi. Bunday o'simlik muvofiq sharoitlarda

gullashi mumkin edi, biroq odatdagi sharoitda taraqqiyotning cho‘qqisiga yetmasdan, bujmayib so‘lib qoldi», deydi. 3 Binobarin, ta'lim-tarbiya tizimini har bir millat va elatning o‘ziga xos tomonlari, milliy an‘analari, urf-odatlar, davlatning maqsad-vazifalari hamda tarbiyalanuvchilarning ruhiy va jismoniy rivojlanishidagi xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Imkoniyati cheklangan bolalarda kattalar bolaning rayiga, mustaqil bo‘lishiga qarshi turmasdan, mumkin qadar istagi, intilishiga yordam bersalar, uning shaxsini shakllantirish jarayonidagi qiyinchiliklar o‘z-o‘zidan barham topadi. Imkoniyati cheklangan bolada o‘jarlik, qaysarlik, itoatsizlik xususiyatlari paydo bo‘lishi bu kattalarning haddan tashqari paypaslaganliklari oqibatida vujudga keladi. Oilalar surunkali eshitishdagi buzilishlar va nutq bilan bog‘liq muammolar stress omillarini boshdan kechirganda, oilaning optimal faoliyatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Aqliy kamchiliklarning natijasidagi salbiy omillar ta‘sirini, shuningdek, kundalik hayotning yuqori yuklamasi va qiyinchiliklari bilan bog‘liq azob-uqubatlarni oshiradi. Muammoni hal qilish uchun resurslar tugab borganda, oilaviy munosabatlar va zarardan himoya qilish, asosiy ehtiyojlarni ta‘minlash, moslashish va rivojlanish qobiliyati kabi hayotiy funktsiyalar xavf ostida qoladi, bu ko‘pincha inqirozlarning doimiy sikllariga olib keladi. Garchi ota-onalarning javobi va oilaning ishlashi eshitish kamchiligi va ularning bolalarga ta‘siri, shu jumladan davolash natijalari o‘rtasidagi kuchli vositachilar ekanligi keng e‘tirof etilgan.

Psixolog olimi L.M.Krijanovskaya imkoniyati cheklangan bolalarning inklyuziv ta'lim tizimida ta'lim-tarbiya berishda psixologik korreksiyalash metodlari orqali tarbiyalash yo‘llarini keng yoritib bergan. Uning fikricha, inklyuziv ta'lim tizimida ta'lim-tarbiya ishlarida oilaga tayyorlashning samarali bo‘lishi, yaxshi yutuqlarga erishishda maktab psixologi, pedagog,

tarbiyachi va ota-onalar hamkorligi uzviy bog‘langan bo‘lishi lozim.⁴ Inklyuziv ta‘lim tizimida jahon miqyosida amaliyotga joriy qilish borasida bugungi kunga qadar ham juda ko‘plab muammolar va to‘siqlar mavjud. Ular jumlasiga quyidagilar kiradi: Salbiy munosabat; Hamjamiyatda ko‘rinmaslik; Moddiy mablag‘ muammolari; Jismoniy moslashtirish; Sinfdagi o‘quvchilar soni; Qaramlik; Jinsiy belgilarga qarab kamsitish;

Salbiy munosabat-maxsus ehtiyojli bolalarning umumta‘lim muassasalari tizimida ta‘lim tarbiya olaishlari uchun eng katta to‘siq bo‘lsa kerak. Salbiy munosabat muammosining mazmuni shundaki, ota-onalar, hamjamiyat a‘zolari, o‘qituvchilar, umumta‘lim muassasalari hodimlari, boshqaruv organlaridagi hatto maxsus ehtiyojli bolalarning o‘zlaridagi umumta‘lim muassasalarida ta‘lim tarbiya olishlariga nisbatan qashiliklari va buni istamasliklaridir. Bunga sabab nogironlarga nisbatan insonlardagi noto‘g‘ri fikr, ular to‘g‘risida ma‘lumotlarning yetishmasligi, nogiron bolalarning chegaralangan muhitda o‘sganligi va boshqalardir. Hamjamiyatda ko‘rinmaslik muammosining mazmuni shundaki, ko‘pincha ko‘plab maxsus ehtiyojli bolalar ota-onalar tomonidan qattiq bektiladi.

Ularni uyga qamab hech kimga ko‘rsatmaydilar, ro‘yxatga olish jarayonida nogiron bolasi to‘g‘risida hech bir ma‘lumot berilmaydi. Natijada ko‘plab nogiron bolalar hamjamiyatda ishtirok etishdan mahrum bo‘ladilar. Ular to‘g‘risida hech bir ma‘lumotni bo‘lmasligi ta‘lim-tarbiya muassasalariga qatnamasliklariga olib keladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR Inklyuziv ta‘limni amaliyotga joriy etish ustida olib borilgan tajribalardan shu narsa o‘z isbotini topdiki, har qanday imkoniyati cheklangan bolalarni oilaga tayyorlash o‘z vaqtida aniqlab mutaxassislariga murojaat qilinsa va imkoniyati cheklangan bolalarni oilaga tayyorlash kursi ko‘p yo‘nalishli va o‘zaro bog‘liq bilim sohalariga asoslanadi. Chunki

jamiyatning taraqqiyotini belgilab beradi. Oila va jamiyatning o'zaro aloqadorligi o'z-o'zidan ota-onalar zimmasiga imkoniyati cheklangan bolalar tarbiyasini to'g'ri tashkil etishdek muhim ijtimoiy vazifani yuklaydi. Ya'ni inklyuziv ta'limning samarasi yuqori darajada bo'ladi.

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011 yil 13 sentabrdaqi "Imkoniyatlari cheklangan imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat ta'lim muassasalari to'g'risidagi me'yoriy-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash haqida"gi 256-sonli Qarori / O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2011 y
2. Shoumarov G.B. Oilaviy hayotga tayyorlash (yordamchi maktab, maktab-internatlarning 9-sinfi uchun mo'ljallangan uslubiy qo'llanma) "Extremum Press" MChJ Toshkent. 2015. – 128 b
3. Akramova X.S. Aqli zaif 4-5-sinf o'quvchilarida mehnat ko'nikmalarini shakllantirishda kompyuter dasturidan foydalanish texnologiyasi: Avtoref. diss. ped. fan. dok (PhD)... - T.: TDPU, 2020. —24 b.
4. Крыжановская Л.М. Психологическая коррекция в условиях инклюзивного образования. Пособие для психологов и педагогов. – М.: «Владос», 2013. 83-6.
5. Maktablar hamma uchun – Save the children – 2002y. 20/23 bet
6. Pulatov Sh.N.Sankhya-ancient Indian philosophical school. //PUSTAK BHARATI RESEARCH JOURNAL// JAN-June. ISSUE Toronto, Canada. No: 1-2, 2020.
7. PULATOV SH.N. XIX asr oxiri - XX asr boshlarida Hindistondagi ijtimoiysiyosiy vaziyat. Academic Research In Educational Sciences. Volume 1. 2020 468- 474 P.
8. Po'latov, Sh.N., Rabindranat Tagorning Hindiston ilm-ma'rifatga qo'shgan xissasi.// "SCIENCE AND EDUCATION" Scientific journal Volume 1, Special issue 2020 136-144 P.
9. Po'latov, Sh.N., Hindistonda pedagogik ta'limning rivojlanish bosqichlari. //“SCIENCE AND EDUCATION” Scientific journal Volume 1, Special issue 2020 21-27 P.
10. Jurayev SH.S., Abu Ali ibn Sinoning falsafiy qarashlarida baxt-saodat masalasi // Academic Research In Educational Sciences. 2 (Special Issue 1), 395-401 P.

NUTQI TO'LIQ RIVOJLANMAGAN 3-4 YOSHLI BOLALARDA SO'Z YASASHDA PEDAGOGIK - PSIXOLOGIK JIHATLARNI O'RGATISH

G'.ARIFXO'DJAYEV

JDPU Maxsus pedagogika kafedrası tibbiyot fanlari nomzodi

VAHOBOVA MOXIDA NE'MAT QIZI

70110301 - Maxsus pedagogika: Logopediya mutaxassisligi 2-bosqich
magistri

Annotatsiya. Ushbu maqolada Nutqi to'liq rivojlanmagan 3-4 yoshli bolalarda so'z yasashda pedagogik - psixologik jihatlarni o'rgatish bo'yicha ishlarning samaradorligini oshirishga ilmiy yondashuvlar asosida nutq faoliyati motivatsiyasini boyitish.

Tayanch so'zlar va iboralar: nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar nutq faoliyati, morfemalar sistemasi, lug'at boyligi, alaliya, afaziya, shuningdek, rinolaliya, dizatriya, duduqlanish, fonetik-fonematik rivojlanish.

Nutqbuzilishlarini tahlil qilish tamoyillariga ta'rif bergan dastlabki tadqiqotchilardan biri R.YE.Levina hisoblanadi. Bundan oldin ham ko'pchilik olimlar nutq buzilishlari, ularning kelib chiqish sabablarini, bartaraf etish hamda fiqo-mulohazalar bildirganlar. XIX asr oxiri XX asr boshlarida Yevropa tibbiyotining nutq buzilishlarini o'rganish borasida qo'lga kiritgan muvaffaqiyatlarining katta ta'siri bo'lib, A.Kusmaul nutq buzilishlarining dastlabki turlari haqidagi yig'ilgan tasavvurlarini tanqid ostiga oldi; ularni sistemalashtirdi, atamalarni tartibga keltirdi.

Chet ellik va rus tadqiqotchilari V.Oltushevskiy, G.Gutsman, E.Freshels, S.M. Dobrogayevlarning ishlarida asos qilib olindi. Buning umumiy tomoni ko'p edi; etlopotogeneztik mezon bilan to'ldirilgan klinik yondashuv, buzilishlarning alohida turlari bilan kasallikning u yoki bu patologik shakli o'rtasidagi bog'lanish, bunday xollarda nutq buzilishlari ko'pincha u yoki bu kasallikning alomati sifatida talqin qilinardi, shuningdek, tasnif tili bunda lotin va grekcha so'z yasovchi elementlaridan tashkil topgan atamalardan qo'llanilgan. Tasniflar o'rtasida buzilishlarni guruhlashning turli prinsiplari,

shuningdek, u yoki bu mezonni tasniflashning muhimlik darajasiga bo'lgan qarashlaridagi ayrim qarama-qarshiliklar bilan bog'liq nomutanosibliklar ham kuzatiladi.

Nutqiy sistema bosh miya a'zolarining faoliyatiga asoslanadi. Ulardan har biri nutq faoliyatining o'ziga xos vazifasini bajaradi. A.R.Luriya miya faoliyatini uchta funksional blokka ajratadi.

1-blok - bosh miya po'stlog'i osti haqidagi bilimlarni o'z ichiga oladi. U bosh miya qatlami tonusining normalligi va uning tetiklik holatini ta'minlaydi.

2-blok - orqa miya qatlami katta yarim sharlari bo'laklarni o'z ichiga oladi, tashqi dunyodan olingan sezgi axborotlarini qabul qiladi, qayta ishlaydi va saqdaydi. U bilish jarayonining amalga oshiradigan asosiy miya apparati hisoblanadi. Uning tuzilishi birlamchi, ikkilamchi va uchlamchi doiralarga ajratadi. Birlamchi doira - miya qatlamlarining proyeksion doiralardir, uning neyronlari juda ham yuqori darajada o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Ularda alohida sezgi a'zolaridan sezgi axborotlarini qabul qilish hodisasi yuz beradi. Miya qatlami apparatlarining birlamchi doiralari ustidan ikkilamchi

doiralar qurilgandir. Ular birlamchi doira orqali olingan qo'zg'alishlarni tahlil qiladi. Ikkilamchi doiralar kabi o'zining ixtisosiy modelligi (ko'rish, eshitish)ni saqlaydi. Birlamchi va ikkilamchi doiralar u yoki bu analizatorlar (ko'rish, eshitish)ning bosh miya qatlami birikmasini o'zida namoyon etadi. Uchlamchi doiralar analizatorlarning miya kqtlami bo'linmalarini o'zgartirish doiralari hisoblanadi. Ular turli modallikda olingan sezgi axborotlarini tahlil, sintez, integratsiya qilish vazifasini o'taydi. Ularning faoliyati asosida sintezlarning beqaror va tashqi darajasidan simvolik darajaga e'tiborni qaratish munosabatlari murakkab logik-grammatik so'zlar qurilish haqidagi bilimlar bilan ish ko'rishga o'tish sodir bo'ladi.

3-blok katta yarim sharlar qobig'ining oldingi bo'limlari (motor, motor oldi va old frontal soxa) doirani o'z ichiga oladi. Bu blok inson faoliyatining rejalashtirish, moslashtirish va nazorat qilishni ta'minlaydi. U, shuningdek, miya qobig'i ostidagi a'zolar faoliyati barcha sistemalarning tonusi va tetik holatini ular faoliyati oldiga qo'yilgan vazifalarga muvofiq moslashtirishni amalga oshiradi. Nutq faoliyati barcha bloklarning birgalikda ishlash natijasida vujudga keladi. Shu bilan birga har bir blok nutq jarayonida alohida maxsus o'ziga xos xususiyati bilan ishtirok etadi.

Tadqiqotchilar bolalardagi nutq buzilishlari tasnifi masalalarini ishlab chiqishda ikkita yo'nalishga ajraladilar. Birinchi yo'nalish tarafdorlari nutq buzilishlarining umumiy logopediyaga daxldor an'anaviy nomenklaturasini saqlab qoldilar. Lekin uni yangi mazmun bilan boyitdilar. Boshqa yo'nalish tarafdorlari an'anaviy bo'lgan nomenklaturani inkor etdilar va nutq buzilishlarining yangi guruhini tuzdilar. Shunday qilib, nutq buzilishining ikki turi tibbiy-pedagogik va psixolo-pedagogik

va pedagogik turini R.YE.Levina asoslab berdi. Nutqning to'liq rivojlanmay qolishi - turli xil murakkab nutqiy kamchilikdir, bunda nutq sistemasining tovush chiqarish va ma'noli tomonlariga taalluqli barcha komponentlarining shakllanish jarayoni buzilgan bo'ladi. Umumiy alomatlar sifatida quyidagilar qayd qilinadi; nutq rivojlanishining kech boshlanishi, lug'at boyligining kamligi, agrammatizm, talaffuzdagi nuqsonlar, falmalar tuzilishidagi nuqsonlar.

Nutqning bunday rivojlanmay qolishi turlicha darajalarda aks etishi mumkin; nutqning yo'qolishi yoki uning noaniq bog'lanishsiz holatidan mukammal holatigacha, lekin bunda fonetik va leksik grammatik rivojlanmay qolish elementlari bo'ladi. Bolada nutq vositalarining shakllanganlik darajasiga qarab to'liq rivojlanmay qolishi uch darajaga bo'linadi. P.K.Anoxin, A.N.Leontyev, A.R.Luriya va boshqa olimlarning olib borgan tadqiqotlariga ko'ra, har qanday psixik funksiyalarning asosi alohida "markazlav" bo'lmay, balki markaziy asab sistemasining turli joylarida joylashgan murakkab funksiyalar tuzumi hisoblanadi. Odam nutqi tushunarli va manoli bo'lishi uchun nutq azolarining harakatlari aniq va to'g'ri bo'lishi kerak. Qadimgi grek faylasufi va shifokori Gippokrat bir qator nutq buzilishlarining sababini ko'rsatib o'ttan.

Yana boshqa grek faylasufi Aristotel nutq hosil bo'lish jarayonini periferik nutq apparatining anatomik tuzilishi bilan bog'lab, anatomik tuzilishdagi kamchiliklarni nutq buzilishiga sabab qilib ko'rsatgan.

Yuqoridagilardan shuni aytish mumkin, antik davr olimlarining tadqiqotlaridayoq nutq buzilishi sabablarini tushunishda ikki yo'nalishga bo'lishgan.

Nutq buzilishlari sababi deganda - organizmga tashqi yoki ichki zararli

omilning ta'sir etishi yoki ularning o'zaro aloqasini tushunish mumkin, qaysiki, bu nutq buzilishi xususiyatini aniqlaydi. Nutq buzilishining umumiy ko'rinishi ko'pchilik olimlar va tadqiqotchilar har xil fikrlarida isbotladilar. Rivojlanish anomaliyasini bartaraf etishda, tarbiya muhim rol o'ynaydi. Chunki bola hayotining bu davri psixologik rivojlanishining ko'plab tomonlari, sensor va motor sohasining shakllanishi uchun sinteziv hisoblanadi.

Bu davrda ruhiy funksiyalar o'zining optimal rivojlanish yo'lini o'taydi, o'zaro aloqalarda ham umuman ongda murakkab tabaqalanish yuz beradi.

R.YE.Levina o'zining tadqiqot ishlarida alohida nutqiy kamchiliklarning ko'rinishini ifodalash va til vositalari holatini hamda kommunikativ jarayonlarini aks ettiruvchi bir qator ko'rsatmalar bo'yicha bolaning anomal rivojlanish holatini tasavvur etishdan ilgari so'rilishiga imkon beruvchi materiallarni ishlab chiqdi. Anomal nutqiy rivojlanishni bosqichma-bosqich dinamik tuzilishni o'rganish asosida past darajadagi rivojlanishdan yanada yuqoriga o'tishni belgilovchi o'ziga xos qonuniyatlar ham ochib berildi. Har bir daraja o'sha bog'liq nutq komponentlarini shakllanishni orqaga tortuvchi birlamchi va ikkilamchi nuqsonlarning namoyon bo'lishi ma'lum nisbatlari bilan xarakterlanadi.

Bolalarning o'yini nazariyasiga A.Flerina, YE.I. Tixeyeva, YE.A.Arkin kabi olimlar asos soldilar, keyinchalik R.Y.Lextman-Abramovich, N.M.Aksarina, A.P.Usova, D.V.Mendjeritskaya, R.I.Jukovskaya, T.A.Markova, S.L.Novosyolova, YE.V.Zvorigina (21) va boshqalarning tadqiqot ishlari bolalar o'yini mavzusini ishlab chiqishga bag'ishlanadi.

A.V.Zaporojets bolalar o'yinini ilk yoshdan boshlab kuzatib borishi natijasida uni

harakatga keltiruvchi sabablar, rivojlanish qonuniyatlari, har xil yosh bosqichlarida bolalar o'yinining o'ziga xos tomonlari, mazmuni va tuzilishini o'rganish zarurligini ta'kidlaydi.

O'yin bola uchun haqiqiy hayotdir. Agar tarbiyachi bolalar o'yinini oqilona tashkil eta olsagina u ijobiy natijalarga erishish mumkin. A.P. Usava shunday degan edi: "Bolalar hayoti va faoliyatini to'g'ri tashkil etish – ularni to'g'ri tarbiyalash demakdir. Bolalarni tarbiyalashda o'yin shuning uchun ham samarali natija beradiki, o'yinda bola yashashni o'rganmaydi., balki o'z hayoti bilan yashaydi.

Bola nutqining to'g'ri rivojlanishi nafaqat fonematik idrok va nutqning talaffuz tomonining rivojlanish darajasi, balki, atrofdagilar nutqida hamda shaxsiy nutqda so'zning tovush tarkibini farqlash imkoniyati bilan belgilanadi. Maktabgacha tarbiya yoshdagi rivojlanuvchi nutqning asosiy funksiyalaridan biri – kommunikativ funksiya yoki muloqot funksiyasidir. Ilk bolalik chog'idanoq bola nutqdan muloqot vositasi sifatida foydalanadi. Muloqot kattalar va kattaning ishtirokidagi aniq vaziyat bo'is yuzaga keladi. U yoki bu harakatlar va predmktlar bo'is aniq vaziyatda muloqot etish vaziyatli nutq yordamiga amalga oshadi. Mazkur nutq biron- bir faoliyat bilan bog'liq ravishda yoki yangi predmetlar yoki voqea-hodisalar bilan tanishish davomida yuzaga keluvchi savollarni, savollarga javoblarni, ma'lum talabalarni ifodalaydi.

Xulosa qilib aytganda nutqining to'g'ri rivojlanishi nafaqat fonematik idrok va nutqning talaffuz tomonining va so'z yasallishini rivojlanish o'zaro munosabatlarning shakllanishi ro'yobga chiqarilishi va texnologiyalarni ta'minlovchi infarmatsion ematsional va predmetli o'zaro ta'sir jarayoni tushuniladi. Bola shaxsining

qanday shaxsiy sifatlarning tarkib topishi ko'p jixatdan uning atrofdagilar bilan bo'lgan o'zaro munosabati xarakterga bog'liqdir.

1. Akramova X.S. Aqli zaif 4-5-sinf o'quvchilarida mehnat ko'nikmalarini shakllantirishda kompyuter dasturidan foydalanish texnologiyasi: Avtoref. diss. ped. fan. dok (PhD)... - T.: TDPU, 2020. —24 b.
2. Abu Ali Ibn Sino "Tib qonunlari" 3 jildlik saylanma xalq merosi, 2013
3. Amirsaldova Sh. M "Maxsus psixologiya" Toshkent 2019
4. Korreksion rivojlantiruvchi ta'lim – tarbiyaning mazmuni usullari va shakllari. (ilmiy metodik to'plam) Toshkent – 2008.
5. Mo'minova L. R. "O'quvchilarni logopedik tekshirish va o'qitish" Toshkent – 2012.
6. Maxsus ta'limning uzlusiz tizimi va mazmunini modernizatsiyalashtirish – defektologiyaning dolzarb muammolari. Respublika ilmiy – amaliy anjumanining maqsadlar to'plami. Toshkent 2011.

INGLIZ TILIDA GAPIRISH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

SHOYUNUSOVA AROFAT

Wise school maktabi ingliz tili o'qituvchisi, erkin tadqiqotchi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz tilida gapirish ko'nikmalarini shakllantirish jarayonida zarur bo'lgan asosiy kompetensiyalar yoritiladi. Bugungi globallashuv davrida ingliz tili xalqaro muloqot, ta'lim va kasbiy faoliyatda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois o'quvchilarda ingliz tilida erkin va ravon so'zlasha olish malakasini rivojlantirish ta'lim jarayonining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Xususan, kommunikativ yondashuv, interaktiv mashg'ulotlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion ta'lim metodlari asosida gapirish ko'nikmalarini rivojlantirishning afzalliklari yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: ingliz tili, kompetensiya, gapirish ko'nikmasi, lingvistika, madaniyatlararo muloqot, kommunikativ kompetensiya, innovatsion texnologiya.

Annotation: This article highlights the core competencies required in the process of developing speaking skills in English. In today's era of globalization, English has become crucial in international communication, education, and professional activities. Therefore, fostering students' ability to speak fluently and confidently in English is considered as one of the key priorities of the educational process. In particular, the advantages of enhancing speaking skills through the communicative approach, interactive activities, information and communication technologies, and innovative teaching methods are discussed.

Keywords: English language, competence, speaking skills, linguistics, intercultural communication, communicative competence, innovative technology.

Аннотация: В данной статье освещаются основные компетенции, необходимые в процессе формирования навыков говорения на английском языке. В условиях глобализации английский язык приобретает особое значение в международном общении, образовании и профессиональной деятельности. В связи с этим развитие у учащихся умений свободно и бегло выражать свои мысли на английском языке является одним из приоритетных направлений образовательного процесса. В частности, раскрываются преимущества развития навыков говорения на основе коммуникативного подхода, интерактивных занятий, информационно-коммуникационных технологий и инновационных методов обучения.

Ключевые слова: английский язык, компетенция, навыки говорения, лингвистика, межкультурная коммуникация, коммуникативная компетенция, инновационные технологии.

Kirish. Jahonda jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan integrasiyalashuv jarayoni va xalqlarning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hamkorligi chet tillarni o'rganishga bo'lgan qiziqish, ehtiyoj va intilishini yanada kuchaytirishning innovatsion texnologiyalari amaliyotga tatbiq etilmoqda. Chet tillarni o'rganishni gapirish ko'nikmalarini shakllantirish, optimal usullarni tanlash,

o'quvchilarni Oliy ta'limga sifatli tayyorlash uchun ta'lim dasturlari, innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash metodikasini takomillashtirish, xorijiy tilni o'rgatish mazmunini modernizasiyalashtirish bo'yicha tizimli ishlar olib borilmoqda.

Respublikamizda so'ngi yillarda fan va texnologiya rivoji, yosh avlodning ko'p madaniyatli dunyoda raqobatbardosh bo'lishi

ulardan bir necha tillarni mukammal bilishini hamda mustaqil fikrlash, muloqot madaniyati, ijodkorlik va nutqiy faollikni rivojlantirish orqali ingliz tilida samarali muloqot qilishga erishish imkoniyati yaratilmoqda. Shu bilan birgalikda, "Maktabgacha, umumiy o'rta, professional va oliy ta'lim o'quv dasturlari va fanlarning uzluksizligini ta'minlash" vazifasi ustuvor etib belgilangan[1]. Natijada, ingliz tilini o'qitish ko'nikmalarini zamonaviy, raqamli pedagogik texnologiyalar orqali o'qitish hamda o'rgatishda multimedia texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari kengayadi.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda barkamol avlodni tarbiyalash masalalariga katta e'tibor qaratilib, yoshlar va ularning tarbiyasi masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi darajasiga ko'tarilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarorida ta'lim tizimini rivojlantirishning maqsadlari va ustuvor yo'nalishlari belgilab berildi. Bu borada ta'lim tizimini rivojlantirish, ta'lim sohasidagi me'yoriy-huquqiy bazani yanada takomillashtirish, ta'lim tizimiga innovatsiyalarni, ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish vazifalariga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Xususan, ta'lim va tarbiyaning Davlat standartida ta'lim tizimini zamonaviy talablarga asoslangan holda tashkil etish, yoshlar ta'limi va rivojlanishidagi mazmunning tarkibiy qismlariga integratsiya, xilma-xillik va moslashuvchanlik tamoyillari asosida yondashish muhim ahamiyat kasb etadi[2]. Ta'lim muassasalarida chet tillarini o'qitishga alohida e'tiborning ortishi soha vakillariga ulkan ma'suliyatni yuklashi bilan ajralib turadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Mamlakatimizda ingliz tilida gapirish ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha bir qator olimlar o'z tadqiqot ishlarini olib borganlar. Jumladan, Ch.Rahmonova o'z tadqiqotlarida gapirishni shakllantirish murakkab pedagogik

muammo ekanligini ta'kidlab, o'quvchilarda og'zaki nutqni rivojlantirish jarayonida kommunikativ yondashuvning o'rni muhim ekanini ko'rsatib bergan. Olimaning fikricha, gapirish — bu grammatik, fonologik, semantik va pragmatik bilimlarni uyg'unlashtiruvchi "ijodiy va ko'p qirrali jarayon"[6].

Gapirish ko'nikmasini rivojlantirish uchun so'zlarning ma'nosini to'g'ri anglash, ularni nutq kontekstida qo'llash, nutq bo'laklarining mantiqiy ketma-ketligiga amal qilish hamda oldingi tajriba va bilimlardan samarali foydalanish zarur. Nutqiy muloqotda asosiy g'oyani anglash, savollarga javob bera olish, muallifning maqsadini tushunish va ohangni sezish gapirish samaradorligini oshiradigan muhim ko'nikmalardir[5].

So'z boyligini oshirish, muloqotni tanqidiy tahlil qilish, turli vaziyatlarda erkin fikr bildirish va suhbatlarda ishtirok etish gapirish jarayonida tushunish va xulosa chiqarishga yordam beradi[4]. Tadqiqotchilar J.Adam va P.Borilarning ta'kidlashicha, o'quvchilarning nutqni o'zlashtirish qobiliyati ularning lug'at boyligi va kognitiv rivojlanish darajasiga bog'liq. So'zlarni tez va aniq tanlay olish esa ravon gapirish uchun zaruriy shart hisoblanadi[3].

G.Tompkins fikriga ko'ra, o'quvchilarda gapirish jarayonida monitoring qilish va savol berish ko'nikmalarini shakllantirish, ya'ni "Men aytayotgan fikrim muhimmi?", "Bu vaziyatda boshqacha qanday so'zlashim mumkin?" kabi savollarni qo'ya olish ularning nutqiy mustaqilligini oshiradi. Shuningdek, mavzuni oldindan bilish, yaxshi rivojlangan til sezgisi va xulosa chiqarish qobiliyati samarali gapirish uchun muhim xususiyatlardandir[7].

Muhokama va natijalar. Har qanday chet tilini o'qitish o'qish, yozish, tinglab tushunish va gapirish (reading, writing, listening and speaking skills) kabi majburiy ko'nikmalarni rivojlantirish va takomillashtirishni nazarda tutadi. Bizningcha gapirish ko'nikmasini egallashdagi qiyinchiliklar bir qator obyektiv va subyektiv sabablar bilan izohlanadi.

Obyektiv sabablar sifatida biz quyidagilarni ko‘ramiz: mashg‘ulotlarning moddiy-texnik jihozlanishining yetarli emasligi; o‘quv-uslubiy majmuaning gapirish ko‘nikmasini rivojlantirish jarayonida qo‘yilgan maqsad va vazifalarga mos kelmasligi; gapirish amaliyoti bo‘yicha auditoriya mashg‘ulotlariga ajratilgan vaqtning yetarli emasligi; o‘quvchilarning haddan tashqari katta bo‘lishi natijasida har bir o‘quvchilarning og‘zaki muloqotga ajratilgan vaqtining kamayishi; o‘qituvchining yetarli darajadagi kompetensiyaga ega emasligi.

Subyektiv sabablar esa o‘quvchilarning psixologik va emotsional holatlari (o‘ziga ishonchsizlik, past o‘zini past baholash, xato qilishdan qo‘rquv va h.k.), mamlakatshunoslik, madaniyatshunoslik, lingvistika kabi fanlar bo‘yicha bilimlarning yetarli emasligi, lug‘at boyligining cheklanganligi va uni faol leksika sifatida qo‘llay olmaslik bilan izohlanadi.

Ingliz tilida gapirish ko‘nikmalarini shakllantirish jarayonida yuzaga keladigan barcha ushbu qiyinchiliklar “til to‘sig‘i”ni hosil qiladi. Uni yengib o‘tish uchun o‘qituvchidan yuqori darajadagi kompetensiya talab qilinadi – mashg‘ulotlarni to‘g‘ri rejalashtirish va tashkil qilish, o‘quvchilarning psixoemotsional xususiyatlarini hisobga olish, har bir o‘quvchini alohida rag‘batlantirish va guruhni umumiy qiziqishga jalb qilish, ishonch va qo‘llab-quvvatlash muhitini yaratish, o‘quvchilarni muvaffaqiyat sari ruhlantirish. Shu bois ingliz tilini o‘qitishda gapirish ko‘nikmalarini rivojlantirish va takomillashtirish-ning zamonaviy, qulay usullarini yaratish masalasi dolzarbdir.

Bugungi zamonaviy sharoitda, butun jahon hamjamiyati polimadaniy yo‘nalish, xalqaro hamkorlik va kommunikatsiya orqali resurslarni oshirishga intilayotgan bir paytda, ingliz tili asosiy muloqot va hamkorlik, bilim va tajriba almashish vositasi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu bois kommunikativ ko‘nikmalarni, xususan gapirishni o‘qitish ingliz tili amaliy mashg‘ulotlarining asosiy maqsadi bo‘lishi lozim. Gapirish produktiv

nutqiy faoliyat turi sifatida belgilanadi, unda og‘zaki muloqot yuz beradi va uning asosi “talaffuz, ritmik-intonatsion hamda leksik-grammatik ko‘nikmalar”dan tashkil topadi[11]. Chet tilida gapira olish, o‘z fikrini ifoda qilish ikki turdagi ko‘nikmani o‘z ichiga oladi – dialogik va monologik muloqot qobiliyati. Ularni rivojlantirish orqali o‘qituvchi o‘quvchilarga turli uzunlikdagi nutqiy birliklar (so‘z, so‘z birikmalari, gaplar, og‘zaki va yozma xabarlar) yordamida fikrlarni shakllantirish va ifodalashni o‘rgatadi. Ushbu nutq birliklari gapirish mashqlarini bajarish jarayonida o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtiriladi.

Ko‘plab tadqiqotchilar (Saliyeva Z.I., Frolova N.A., Kabakchi M.K. va b.) gapirish ko‘nikmasini chet tilini o‘rganishda asosiy va eng muhim jihat deb hisoblaydilar, chunki u rivojlantirilmasdan samarali nutqiy faoliyat va og‘zaki muloqot imkonsizdir[11].

Professor E.I. Passovning fikricha, chet tilida nutqiy faoliyatni amalga oshirish qobiliyati quyidagi shartlarni o‘z ichiga oladi: o‘quvchining motivatsiyasi, maqsadga yo‘naltirilganligi, shaxsiy qiziqishi, nutqiy va tafakkur faolligi, o‘quv jarayonidagi o‘zaro ta’sir, emotsional va shaxsiy kontaktdorlik, muloqotning vaziyatlilik, o‘quv materiallarining mazmunlilik va yangiligi, so‘zlashuvda verbal va nonverbal vositalardan foydalanishdagi ifodalilik[10].

N.A. Frolova va I.V. Aleshanovanning ta’kidlashicha, gapirish “nihoyatda ko‘p qirrali va murakkab hodisa bo‘lib, uni yetarli darajada egallash, avvalo, elementar kommunikativ kompetensiyaga erishish demakdir”[13].

O.A. Biryukova o‘z tadqiqotlarida intervyu metodiga alohida e’tibor qaratadi va uni gapirish ko‘nikmasini rivojlantirishda samarali hamda “adolatdan tashqari e’tiborsiz qoldirilgan” usul deb hisoblaydi. Intervyu ikki yoki undan ortiq suhbatdoshlar ishtirokidagi dialog shaklida o‘tkazilib, Passov tomonidan ko‘rsatib o‘tilgan zarur ko‘nikmalarni talab qiladi. Biryukova intervyu metodini boshqa nutqiy uslublar bilan bir qatorda kommunikativ

yondashuv doirasida amalga oshishini va ingliz tilini o'qitishning asosiy maqsadlariga mos kelishini ta'kidlaydi[8].

Gapirishni rivojlantirishda yana bir samarali vosita – badiiy, hujjatli, ilmiy filmlar va madaniy meros, tarixiy yodgorliklar, tabiiy hodisalar, geografik xususiyatlarga oid videomateriallarni tomosha qilishdir. Ular o'quvchilarga bosma materiallarda uchramaydigan mavzular bilan tanishish imkonini beradi, auditoriyada muhokama qilish uchun manba bo'ladi, og'zaki va yozma topshiriqlar uchun resurs sifatida xizmat qiladi.

Biroq filmlardan foydalanishda ayrim cheklovlar mavjud: ular mashg'ulotdan keyingi amaliy topshiriqlarni tayyorlash uchun o'qituvchidan ko'p vaqt talab qiladi, bu esa o'qituvchilarning mashg'ulotdan voz kechishiga sabab bo'lishi mumkin.

Shuningdek, gapirishni rivojlantirishda monologik va dialogik nutq turlaridan faol foydalanish keng tarqalgan. I.A. Bredixinaning fikricha, "dialogik va monologik nutq o'rtasidagi farq shartli hisoblanadi"[9], chunki har ikkala turda ham tinglovchi mavjud bo'ladi. Bu esa monologik nutqni ham og'zaki muloqot jarayoniga, ya'ni dialogik nutqqa kiritish imkonini beradi.

Dialogik nutqni rivojlantirish uchun o'quvchilardan quyidagi ko'nikmalar talab qilinadi:

- turli xil savollar tuzish (umumiy, maxsus, alternativ va qo'shma savollar);
- savollarga izchil va mantiqiy javob berish;
- muloqot jarayonida suhbatdoshning reaksiyasini ifodalovchi replikalardan foydalanish;
- nutqda kirish iboralardan foydalanish;
- rozi bo'lish yoki rozi bo'lmaslik, shubha, iltimos, maslahat ifodalaridan foydalanish.

Gapirish ko'nikmasini egallash o'quvchilarning xotira xususiyatlari bilan ham bog'liq. Xotira vaqt jihatdan: darhol, qisqa muddatli, operativ, uzoq muddatli va genetik xotiraga bo'linadi. Tahlilchiga qarab

esa: harakat, ko'rish, eshitish, hid bilish, his qilish, emotsional va boshqa turlarga ajratiladi. Masalan, yangi lug'atni yodlash uni muntazam takrorlash orqali uzoq muddatli xotiraga o'tkazishni talab qiladi.

Biroq so'zlarni mashqlarda takrorlash ko'pincha o'quvchilarni zeriktiradi, motivatsiyani kamaytiradi. Shu bois XVIII-XIX asrlarda nemis olimlari J.Pestalozzi va H.Ebbinghauslar mnemotexnika usulidan keng foydalanadi. Mnemotexnika yangi ma'lumotni obrazlar orqali eslab qolish ilmidir. Bu usul chet tilidagi so'zlarni yodlashni samaraliroq qiladi va o'quvchilarda doimiy qiziqish, mustaqil ta'lim olish qobiliyatini rivojlantiradi.

O'quvchilarni faol nutqiy faoliyatga jalb etish, ingliz tilida tabiiy muloqot muhitini yaratish – bu o'qituvchining vazifasi bo'lib, u har doim ham osonlik bilan hal etilavermaydi. Og'zaki ingliz tili amaliyoti bo'yicha dastur (Oral practice guide) ishlab chiqish, unda nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan amaliy topshiriqlar batafsil yoritilishi, metodik tavsiyalar berilishi ilmiy yangilik kasb etadi va keyingi ilmiy-amaliy ishlanmalar doirasida tuzilib, o'quv jarayoniga tatbiq etilishi mumkin.

Mazkur maqolada olib borilgan tahlillar natijasiga ko'ra bizningcha, ingliz tilida gapirish ko'nikmalarini shakllantirish jarayonida yuzaga keladigan asosiy qiyinchiliklar va ularni keltirib chiqaruvchi omillar sifatida quyidagilar ajratib ko'rsatish mumkin:

Birinchidan, psixologik noqulaylik. Sabablar: o'z kuchiga ishonchsizlik, auditoriya oldida xato qilishdan qo'rqish, tanqidga uchrashdan hadiksirash.

Ikkinchidan, fikrlarning yo'qligi yoki ularni so'z orqali ifodalash qiyinligi. Sabablar: past diqqat jamlanishi, e'tiborsizlik, cheklangan lug'at boyligi.

Uchinchidan, o'zbek tilida gapirishga moyillik. Sabablar: muayyan mavzuga oid faol leksikaning lug'at boyligida yetishmasligi, tabiiy muloqot muhitining yo'qligi tufayli yuzaga keladigan emotsional tanglik.

To‘rtinchidan, o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasi va nutqiy faoliyatdagi ishtirokining tengsizligi. Sabablar: ayrim o‘quvchilar yaxshi tayyorlangan va ingliz tilida erkin gapira oladi, boshqalar esa qiynaladi, kam so‘zlaydi yoki “ko‘zga tashlanmasdan chetda qolishni” afzal ko‘radi. Natijada ular kamroq nutqiy amaliyotga ega bo‘ladi, jamoaviy muloqotga jalb qilinmaydi va motivatsiyani yo‘qotadi.

Demak, guruh qancha kichik bo'lsa va o'quvchilar tayyorgarligi hamda nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirish darajasi bir-biriga yaqin bo'lsa, gapirish ko'nikmasini o'rgatish jarayoni shuncha samarali va muvaffaqiyatli kechadi.

Bizningcha, gapirish ko'nikmasini o'rgatishda o'qituvchi nafaqat yaxshi metodologik va texnologik resurslarga ega bo'lishi, balki o'zining psixologik-pedagogik bilimlarini faol qo'llay olish, o'quvchilarning individual va yosh xususiyatlarini, ularning o'qishga bo'lgan motivatsiya darajasini hisobga olishi shart. Gapirish ko'nikmasi, boshqa har qanday ko'nikma kabi, o'z-o'zidan shakllanmaydi, balki uni maqsadli ravishda o'rgatish, puxta tayyorgarlik ko'rish va o'quv jarayonini samarali tashkil etish talab etiladi. Bu

esa jarayonning barcha ishtirokchilari o'rtasida faol kommunikativ o'zaro hamkorlikni yo'lga qo'yishni, gapirish ko'nikmalarini rivojlantirishning barcha zamonaviy usullarini hisobga olishni taqozo etadi.

Xulosa qilib aytganda, gapirish ko'nikmasini shakllantirish har bir ingliz tili o'rganuvchisining egallashi lozim bo'lgan muhim mahoratdir. Bu nafaqat fikrlarni og'zaki ifodalash, balki muloqot jarayonida o'zaro tushunishni ta'minlash, nutqiy madaniyatni rivojlantirish hamda til kompetensiyalarini kengaytirishga yordam beradi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xususan, interaktiv metodlar, AKT vositalari va innovatsion yondashuvlardan foydalanish o'quvchilarda gapirish ko'nikmalarini samarali shakllantirishga imkon yaratadi.

Ingliz tilini o'qitishda gapirish ko'nikmalarini rivojlantirish va takomillashtirish muammosi bo'yicha ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'qituvchi va o'quvchilar kommunikativ kompetensiyasi ustuvor maqsad sifatida belgilanadi. Chunki darsni to'g'ri tashkil etish va faol nutqiy metodlardan foydalanish orqali talabalar qiziqishi ortadi, "til to'sig'i" yengiladi, darsda ishonch muhitini yaratish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 4884-sonli qarori. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 07.11.2020 y., 07/20/4884/1484-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2020 yil 22-dekabrdagi "Ta'lim va tarbiyaning Davlat Standartini tasdiqlash to'g'risida" gi 802-son qarori.
3. Adam J. Developing oral fluency in EFL learners: Vocabulary and cognitive aspects. London: Routledge. 2015.
4. Bori P. Critical thinking and communication skills in second language learning. Cambridge: Cambridge University Press. 2016
5. Davis M. Speaking instruction: The two keys. Charlottesville, VA: Core Knowledge Foundation. 2006
6. Rahmonova Ch.F. The specific peculiarities of teaching speaking in b1 level classes. Filolgiya fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan diss. O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti. –T: 2023. 23-b.
7. Tompkins, G. E. Language arts: Patterns of practice (8th ed.). Boston, MA: Pearson. 2011.
8. Бирюкова О.А., Саушкина А.И. Метод интервью на уроке английского языка как средство развития навыков говорения (старшая ступень обучения). Научное обозрение. 2018; № 3
9. Бредихина И.А.Методика преподавания иностранных языков: Обучение основным видам речевой деятельности: учебное пособие. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2018.
10. Пассов Е.И. Терминосистема методики, или Как мы говорим и пишем. Санкт-Петербург: Златоуст, 2009
11. Салиева З.И. Говорение и его роль в практическом овладении иностранным языком. Проблемы современного образования. 2015; № 5
12. Сауткина И.С. Формирование умений в говорении при обучении иностранным языкам. Система упражнений. Образовательный портал. Электронный журнал. Социальная сеть для учителей, путеводитель по образовательным учреждениям, новости образования. 2014.
13. Фролова Н.А., Алещанова И.В. К вопросу о способах формирования навыков говорения на иностранном языке у студентов ВПО. Успехи современного естествознания. 2014; № 11-1: 108 – 110

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI MANTIQUIY FIKRLASHINI SHAKLLARNING REAL HAYOTDAGI BUYUMLARGA O'XSHATISH ORQALI SHAKLLANTIRISH

ASROROVA CHAROS BAXTIYOR QIZI.

Qarshi davlat texnika universiteti assistenti

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini geometrik shakllarni hayotimizda uchraydigan narsalarga o'xshatish orqali o'stirish usullari yoritib berilgan. Ular uchun mantiqiy fikrlash, masalalarni yechish va axborotlarni tahlil qilishda muhim vositadir. Mantiqiy fikrlash o'quvchilarga murakkab vaziyatlarni tushunishga, fikrlarini aniq ifoda etishga va muammolarni izchil hal etishga yordam beradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy fikrlashini rivojlantirishda shakllarni real hayotdagi buyumlarga o'xshatish usuli samarali hisoblanadi. Bu yondashuv o'quvchilarga geometrik figuralarning xususiyatlarini yaxshiroq tushunishga, ularni kundalik hayotdagi obyektlar bilan bog'lashga yordam beradi. Shu tariqa, nafaqat shakllarni tanish, balki ularning funksiyasini va o'zaro munosabatlarini mantiqan anglash ko'nikmasi hosil bo'ladi. Ushbu metod o'quvchilarning diqqatini jamlash, tasavvuriy fikrlash va tahliliy qobiliyatlarini oshiradi, natijada mustahkam bilim bazasi yaratiladi.

Kalit so'zlar: Mantiq, fikr, tafakkur, mulohaza, mantiqiy masala, boshlang'ich sinf, kvadrat, uchburchak, stol, doska, to'g'ri to'rtburchak, doira.

Аннотация: В статье раскрываются методы развития у младших школьников навыков логического мышления через уподобление геометрических фигур предметам из окружающей жизни. Для них логическое мышление является важным инструментом при решении задач и анализе информации. Логическое мышление помогает учащимся понимать сложные ситуации, чётко выражать свои мысли и последовательно решать проблемы. Метод сопоставления фигур с реальными предметами эффективен для развития логического мышления младших школьников. Такой подход способствует лучшему пониманию свойств геометрических фигур и связывает их с объектами из повседневной жизни. Таким образом формируется не только узнавание фигур, но и понимание их функций и взаимосвязей на логическом уровне. Данный метод улучшает концентрацию внимания, развивает образное мышление и аналитические способности, что в итоге приводит к созданию прочной базы знаний.

Ключевые слова: Логика, мысль, мышление, рассуждение, логическая задача, младший школьник, квадрат, треугольник, стол, доска, прямоугольник, круг.

Kirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mantiqiy fikrlashni rivojlantirish o'quv jarayonining muhim qismidir. Mantiqiy fikrlash qobiliyati o'quvchilarga muammoni hal qilish, sabab-oqibat aloqalarini anglash va umumlashtirishni o'rgatadi. Shu maqsadda, shakllarni real hayotdagi buyumlarga o'xshatish usuli bola ongida mavhum tushunchalarni aniq va yaqinlashtirilgan ko'rinishda tasavvur qilishga yordam beradi.

Bugungi kunda boshlang'ich sinf

o'quvchilarida matematika darsida geometrik shakllar bilan ishlash ulardan mantiqiy fikrlash orqali muhim va foydali ma'lumotlarni ajratib olishni talab etadi. Bu jarayon muhim ahamiyatga ega. Geometrik shakllar (doira, to'g'ri to'rtburchak, uchburchak va boshqalar) boshlang'ich sinf darslarining ajralmas qismi hisoblanadi. Shakllarni o'rganishda ularning xususiyatlarini faqat qog'ozda emas, balki hayotdagi ob'ektlar bilan bog'lash yosh o'quvchilarning qiziqishini oshiradi.

Hozirgi paytda maktablarda boshlang'ich sinflarda matematika o'qitishning asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarni har tomonlama yetuk insonlar qilib tarbiyalash hisoblanadi. Bunda ularda matematika bo'yicha bilimlar berish bilan birga ularga o'rganilayotgan bilimlarni asosli va puxta bo'lishini ta'minlash, ularni qo'llay olish ko'nikma va malakalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa matematika darslarida fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish hamda ularni kelgusida olingan bilimlarni ongli hayotiy faoliyatda muvaffaqiyatli qo'llashlari uchun zarur ko'nikma va malakalarni shakllantirish boshlanqich matematik ta'limning asosiy vazifalariga aylanishi lozim. Shu nuqtai nazardan o'quv jarayonida matematik masalalar, jumladan hayotiy mazmunli, ularning to'plagan tajribasiga asoslangan masalalarni yechish usullariga va ularni qo'llashga o'rgatish o'ziga xos xususiyatlarga ega, ularni ta'lim mazmuni va o'rganilayotgan tushunchalar mohiyatini ochib berishda foydalanish, o'zaro aloqadorlikda va o'quvchilar amaliy faoliyati tajribasi bilan qo'shgan holda o'qitish dolzarb masalalardan hisoblanadi. Bu usullarni ishlab chiqish va amalda qo'llash o'qitish sifat va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Mantiq – nafaqat fikrlash qobiliyati, balki izchil va to'g'ri mulohaza yuritish hamda oldiga qo'yilgan masala yoki muommaga to'g'ri yechim topish hamdir. Ya'ni insonlarning kundalik faoliyatida shuningdek munosabatlarida foydali, aniq, asosli ya'ni mantiqiy o'ylay olishi tushuniladi.

Mantiqiy fikrlash – shaxs ijodiy faolligining muhim qirrasini o'zida aks ettirgan fikrlashning oliy pog'onalaridan biri bo'lib, ketma-ketlik hamda izchillik asosida fikrlarning bog'lanishini bildiradi. Demak, mantiqiy fikrlash – inson tomonidan ko'rib, eshitib, bilib, his qilib va anglab olingan borliq, voqelik yoki taassurotlarning boshqalar

uchun ham tushunarli tarzda tafakkur etilishini anglatadi. Mantiqiylik – tafakkurning yozma va og'zaki nutqda fikrlash qonunlariga amal qilish jarayonidir.

Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish usullari – mantiqiy o'yinlar, topishmoqlar, masalalar va boshqotirmalarni yechish va bajarish, shaxmat o'ynash, kitob o'qish, tanqidiy fikrlashni o'rganish, munozara va bahslarda ishtirok etish, fikrlash jarayonini tasavvur qilish, vaziyatlarni simulyatsiya qilish, kundalik yuritish va boshqalar. Bu jarayonda har bir elementga jiddiy e'tibor qaratish, turli xil predmetlar o'rtasidagi bog'liq bo'lmagan yoki mavhum bo'lgan jihatlarni qidirib topish, yangi faktlarni aniqlash va taqqoslash orqali mantiqiy fikrlashni rivojlantirish mumkin. O'quv jarayonida esa, mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan topshiriqlardan foydalanish ko'p hollarda loyihalar metodi, tadqiqot metodi, dasturlashtirish va muammoli o'qitish metodlaridan foydalanishni ham taqozo etadi. Mantiqiy fikrlashni aniqlashning bir necha usullari mavjud:

Birinchisi, bu tafakkur orqali dunyoni o'zlashtirib borishga qaratilgan murakkab bilim jarayoni;

Ikkinchisi, doimiy ravishda yangi narsalarni, yangiliklarni qidirish va kashf etish.

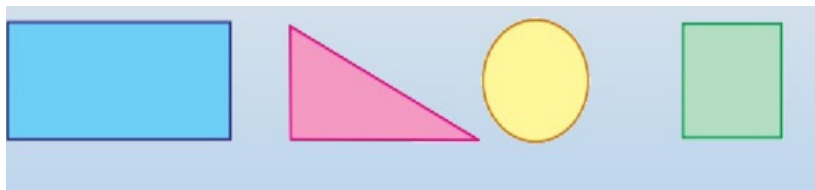
Fikrlash bu – insonda muammoli vaziyat vujudga kelgan vaqtdan boshlanadi va chuqurroq o'ylab javob berishni talab qiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematika darsida geometrik shakllar va ular haqida ma'lumotlarni shu shakllarni hayotimizda uchraydigan yoki dars xonasidagi biror bir predmetga o'xshatish orqali tushuntirish pedagogni ishini osonlashtiradi va bolalarga matematik shakllarni mantiqiy fikrlash orqali tushunishga yordam beradi. Natijada, o'quvchilarda mantiqiy fikrlash qobiliyati ham ortadi.

Mantiqiy fikrlashga undaydigan geometrik

masalalarni ko'rib chiqamiz,

1-masala. Berilgan shakllardan kvadrat, to'g'ri to'rtburchak, doira va uchburchaklarni topib chiqing.

Yechish. Bu masalani yechishni boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'rgatish uchun bu shakllarni xonadagi predmetlarga o'xshatib chiqamiz. Avvalo, kvadratdan boshlaymiz, uni xona devorida ilingan ko'rgazmali qurolimizga hamma atroflari tengligi orqali o'xshashini tushuntiramiz. Keyin xona doskasini o'zaro ikkita tomoni tengligi bilan to'g'ri to'rtburchakka, uchburchak shaklidagi ko'rgazmali qurolimiz ko'rinishi jihatidan uchburchakka o'xshashini hamda xonadagi globusni shakli jihatidan doira o'xshashini tushuntiramiz. Natijada, o'quvchilarimiz geometrik shakllarni oson topishadi va masalani mantiqiy fikrlash orqali ishlashadi.

2-masala. Agar hamma tomoni teng bo'lsa bu shakl kvadrat bo'lishini ko'rsating.

Yechish. Bu masalani yechish uchun kvadrat shakldagi yasalgan ko'rgazmali qurolimizni olamiz va uni hamma tomonini o'quvchilar ko'z oldida o'lchagich bilan o'lchaymiz. Natijada hamma tomoni tengligini ko'ramiz va o'quvchilarga bu shakl kvadrat ekanligini tushuntiramiz hamda ularga mantiqiy fikrlash orqali ko'rinishi kvadratga o'xshashini ko'rsatamiz.

Yuqorida na'muna sifatida berilgan masalalarda mantiqiy fikrlash jarayonini namoyish etuvchi misollar keltirilgan. Bu misollar orqali o'quvchilar mantiqiy tafakkurlarini rivojlantirishlari, masalalarni hal etish jarayonida izchil va aniq fikrlashni o'rganishlari mumkin. Mantiqiy fikrlashni

o'stirishda har bir masalaning yechimi chuqur tafakkur va izchillikni talab qiladi, bu esa o'quvchilar uchun muhim ko'nikma hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini mantiqiy fikrlashini shakllarning real hayotdagi buyumlarga o'xshatish orqali shakllantirish uchun quyidagi o'qitish metodlarini qo'llash mumkin:

a) Ko'rgazmali metod. Shakllarni real hayotdagi obyektlarga taqqoslab ko'rsatish. Masalan, uchburchak shaklini dafn qilingan tomosha konusga yoki sirka shishasiga o'xshatish. Bu usul o'quvchilarning vizual xotirasini rivojlantiradi va tushunishni osonlashtiradi. Chunki aksariyat bolalar boshlang'ich geometrik tushunchalarni ko'rish orqali o'rganadilar. Shuning uchun ushbu tanlagan metodimiz dars jarayonida pedagog ishini osonlashtiradi.

b) Muloqotli (so'zli) metod. O'qituvchi shakl va uning o'xshash obyektlari haqida savollar berib, o'quvchilarning fikr yuritishini rag'batlantiradi. Masalan: "Bu kvadrat qayerda uchraydi? Qaysi narsalar kvadrat shaklga o'xshaydi?" Bu usul orqali o'quvchilar shakllar haqida ma'lumotlarga ham ega bo'ladi va mantiqiy fikrlay boshlaydilar hamda shakllarni ta'rifini eshitishlari bilan u shakl nomini ayta boshlashadi.

c) Loyihalash (amaliy) metod. O'quvchidan shaklga o'xshash obyektlarni topishi yoki o'z qo'llari bilan shakl yaratishi talab qilinadi. Bu metod tafakkurni faol holatda rivojlantiradi.

Bu usul orqali o'quvchilarni nafaqat mantiqiy fikrlashi balki amaliy ko'nikmalari ham ortadi. Natijada, o'quvchilar yasagan shakllarini nomlari orqali o'rganadilar va shakl haqida savol berishganda oson topishadi.

d) O'yin usuli. Shakllar bilan bog'liq o'yinlarni tashkil etish — masalan, shakllarni birlashtirish orqali yangi buyum hosil qilish. Bu metod motivatsiyani oshiradi va ijodiy fikrlashni rag'batlantiradi. Bu usul o'quvchilarni dars jarayonida zerikib qolmasliklarini ham oldini oladi va dars jarayonini qiziq o'tishi uchun ham yordam beradi. Natijada o'quvchilar ham darsni zavq bilan o'tqazishadi ham mavzuni o'rganishadi.

Bu metodlar quyidagicha qo'llaniladi:

- Sinfda o'qituvchi shakllarning rasm va haqiqiy buyumlardagi ko'rinishlarini ko'rsatadi.

- Darslarni amaliy mashg'ulotlar bilan boyitadi; masalan, geometrik shakllar yordamida kichik konstruksiyalar yasash.

- Shakl va buyumlar orasidagi o'xshashliklar bo'yicha dialog o'tkazadi, o'quvchilarga savollar bilan fikr yuritishni o'rgatadi.

- Integratsiya usulida boshqa fanlardan (masalan, atrof-muhit, lug'at) real hayot namunalarini o'rganishga yo'naltiradi, bu esa mantiqiy fikrlashni chuqurlashtiradi.

Ushbu metodlar yordamida boshlang'ich sinf o'quvchilari nafaqat shakllarni taniydi, balki ularni kundalik hayotdagi buyumlar bilan bog'lab, mantiqiy fikrlash qobiliyatini mustahkamlaydilar. Natijada, o'quvchilar predmetlarni yanada tushunarli qabul qilib, ijodiy va tanqidiy fikrlashga tayyor bo'lishadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar, o'yinlar va masalalar bilan shug'ullanishga o'rgatib borilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi. Bu ularga kelajakda keng tafakkurli, oliyjanob inson bo'lib yetishishlarida hamda qobiliyatlarni shakllantirishda poydevor bo'ladi.

Bu usul orqali holi maktabdagi geometriya va uni shakllari nimaligini tushunmaydigan o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini va geometriya faniga qiziqishini oshirish mumkin. Natijada, o'quvchilarni dars jarayoniga qiziqtirish ham mumkin.

Xulosa. Shakllarni real hayotdagi buyumlar bilan bog'lash boshlang'ich sinf o'quvchilarida mantiqiy fikrlashni faol shakllantirishning muhim usuli sanaladi. Bu yondashuv orqali o'quvchilar nafaqat geometrik bilimlarni o'zlashtiradi, balki ularni amaliy hayot bilan bog'lash orqali mustahkam va ko'lamli fikrlash qobiliyatiga ega bo'ladilar. Shu sababli, darslarda shakllarni kundalik hayot misollari bilan o'rgatish pedagogik jarayonni samaraliroq qiladi hamda o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini mantiqiy fikrlashiga shakllarning real hayotdagi buyumlarga o'xshatish usuli bilan shakllantirish dars jarayonining samaradorligini oshiradi. Bu yondashuv o'quvchilarning mavzuga qiziqishini kuchaytiradi, geometrik tushunchalarni yaxshiroq o'zlashtirishiga xizmat qiladi. Natijada, bolalarda nafaqat bilim, balki mustahkam mantiqiy fikrlash va ijodkorlik ko'nikmalari shakllanadi.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. Sharipov M., Fayzixojaeva D. Mantiq. O'quv qo'llanma. —G'afur G'ulom: Toshkent, 2004- y.
2. Jumayev M.E. Bolalarda matematika tushunchalarini shakllantirish nazariyasi.-T.: "IlmZiyo", 2005-y.
3. Jumayev M.E. "Matematika o'qitish metodikasidan praktikum" Toshkent, O'qituvchi 2004- y.
4. Quchqorov A., Ismailov Sh. "Mantiqiy masalalar" 2008-y.
5. Jumayev M.E., Tadjiyeva Z. „Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi“ Toshkent.: Bayoz, 2023-y.
6. Ziyonet.uz
7. Matematika.uz

BIOLOGIYANI O'QITISHDA GAMIFIKATSIYA TEKNOLOGIYALARINING QO'LLANILISHI VA INKLYUZIVLIK JIHATLARI

AVEZOVA MUHAYYO HASAN QIZI
Buxoro davlat universiteti Biologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada biologiya ta'limida gamifikatsiya texnologiyalarining qo'llanilishi va ularning inklyuzivlik jihatlari yoritiladi. Gamifikatsiya o'quvchilarda motivatsiya, qiziqish va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita sifatida qaraladi. Reyting tizimi, ball to'plash, virtual laboratoriyalar, onlayn viktorinalar hamda mobil ilovalar orqali biologiya darslarini yanada interaktiv tashkil etish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, dars jarayoniga "quest" va "challenge" kabi topshiriqlarni kiritish o'quvchilarni faol ishtirok etishga undashi ko'rsatib beriladi. Maqolada gamifikatsiyaning inklyuzivlik jihatlari alohida o'rganilib, imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun teng sharoit yaratishdagi afzalliklari tahlil qilinadi. Virtual muhit va gamifikatsiyalangan dasturlar nogironligi bo'lgan o'quvchilarga ham biologik jarayonlarni o'rganishda qulaylik tug'dirishi qayd etiladi.

Kalit so'zlar: biologiya ta'limi, gamifikatsiya texnologiyalari, interaktiv o'qitish usullari, inklyuziv ta'lim, ta'limda innovatsion yondashuvlar, o'yinlashtirilgan o'quv jarayoni, virtual laboratoriyalar, personalizatsiyalangan ta'lim, ta'limning kelajak tendensiyalari.

Аннотация. В данной статье рассматриваются применение технологий геймификации в биологическом образовании и их инклюзивные аспекты. Геймификация рассматривается как эффективное средство для развития у учащихся мотивации, интереса и навыков самостоятельного мышления. Анализируются возможности организации биологических уроков в более интерактивной форме с использованием рейтинговой системы, накопления баллов, виртуальных лабораторий, онлайн-викторин, а также мобильных приложений. Кроме того, показано, что включение в учебный процесс заданий формата «quest» и «challenge» побуждает учащихся к более активному участию. В статье отдельно изучаются инклюзивные аспекты геймификации, а также её преимущества в создании равных условий для учащихся с ограниченными возможностями. Отмечается, что виртуальная среда и геймифицированные приложения создают удобства для учащихся с инвалидностью в процессе изучения биологических процессов.

Ключевые слова: биологическое образование, технологии геймификации, интерактивные методы обучения, инклюзивное образование, инновационные подходы в образовании, игровой учебный процесс, виртуальные лаборатории, персонализированное обучение, тенденции развития образования.

KIRISH

Biologiya ta'limi asosan nazariy bilimlar va amaliy mashg'ulotlarga tayanib kelgan. So'nggi yillarda esa o'quv jarayonida gamifikatsiya texnologiyalarini qo'llash orqali ta'lim jarayoni yanada interaktiv va qiziqarli tus ola boshladi. O'yin elementlaridan foydalanish nafaqat o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, balki ularning individual qobiliyatlariga mos ta'lim olish imkonini ham

beradi. Gamifikatsiya texnologiyalari biologiya ta'limida yangi pedagogik yondashuv sifatida talabalarning bilimlarini mustahkamlash, amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish va o'quv jarayonida inklyuzivlikni ta'minlashda muhim o'rin tutadi [1]. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG 4) sifatli va inklyuziv ta'limni yo'lga qo'yishni taqozo etadi [2]. Biologiya darslarida gamifikatsiya texnologiyalarini tatbiq etish

mazkur maqsadga mos ravishda ta'limni hammaning qiziqishi va imkoniyatlariga moslashtiradi.

UNESCO tomonidan 2021-yilda qabul qilingan "Sun'iy intellekt etikasi bo'yicha tavsiyalar"da ham ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanishda adolat, shaffoflik va inklyuzivlikni ta'minlash zarurligi ta'kidlanadi [3]. Shu ma'noda, gamifikatsiya texnologiyalari ta'limda inson huquqlari va erkinliklarini hurmat qilgan holda bilim berishning samarali vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya (CRPD)" ning 24-moddasida barcha bosqichlarda ta'limning inklyuzivligini ta'minlash majburiyati belgilangan. Biologiya darslarida gamifikatsiya elementlaridan foydalanish imkoniyati cheklangan o'quvchilarni ta'lim jarayoniga faol jalb etishga, ularning ehtiyojlariga mos sharoit yaratishga xizmat qiladi.

MATERIAL VA METODLAR

Ushbu tadqiqotda gamifikatsiya texnologiyalarining biologiya ta'limida qo'llanilishiga oid nazariy manbalar o'rganildi hamda mavjud amaliy tajribalar tahlil qilindi. O'quv jarayonida gamifikatsiya elementlaridan foydalanish o'quvchilarning motivatsiyasi va darslarda faolligini oshirishda samarali ekanligi kuzatildi.

Biologiya darslarida quyidagi gamifikatsiya elementlari keng qo'llanildi:

Reyting va ball tizimi – o'quvchilar topshiriqlarni bajarish jarayonida ball to'plab, sinf ichida raqobatbardoshlikni oshiradi.

Virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar – murakkab biologik jarayonlarni xavfsiz va qiziqarli muhitda o'rganish imkonini beradi.

O'quv vazifalarini "quest" va "challenge" tarzida berish – o'quvchilar topshiriqlarni sarguzasht yoki sinov ko'rinishida bajarib, dars jarayoniga yanada faol jalb qilinadilar.

Onlayn test va viktorinalar – qisqa vaqt ichida bilimlarni nazorat qilish va tahlil qilish imkonini beradi.

Gamifikatsiyalangan mobil ilovalar – masalan, Kahoot, Quizizz va Classcraft kabi dasturlar dars jarayonini qiziqarli interaktiv shaklga keltiradi, individual va guruhviy raqobatni rivojlantiradi.

Gamifikatsiya elementlari biologiya darslarini tashkil etishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. An'anaviy ta'lim jarayonida ko'p hollarda nazariy ma'lumotlarni o'zlashtirish va laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazish markazda bo'lgan bo'lsa, gamifikatsiya texnologiyalari bu jarayonga interaktivlik va ijodkorlikni olib kiradi. O'yin mexanizmlaridan foydalanish orqali o'quvchilar murakkab biologik jarayonlarni qiziqarli topshiriqlar, musobaqalar va reyting tizimlari orqali o'zlashtiradilar.

Masalan, suyaklarning tuzilishi va kimyoviy tarkibini o'rganishda o'yin shaklidagi topshiriqlardan foydalanish orqali o'quvchilar suyaklarning tashqi va ichki qatlamlari, ularning tarkibidagi organik va noorganik moddalar hamda ularning funksional ahamiyatini yanada chuqurroq o'zlashtiradilar. Virtual laboratoriya sharoitida suyakning turli qismlarini bosqichma-bosqich tahlil qilish, "quest" ko'rinishidagi topshiriqlar orqali esa kalsiy va fosforning suyak mustahkamligidagi rolini o'rganish mumkin.

Gamifikatsiya texnologiyalari o'quvchilarning faolligini oshirish, darslarda raqobat va hamkorlik muhitini yaratish orqali ta'lim jarayonida motivatsiyani kuchaytiradi. Jarayon davomida qo'llaniladigan ball to'plash, reytinglar va virtual mukofotlar kabi elementlar o'quvchilarda mas'uliyat hissini shakllantirib, o'z bilimlarini doimiy rivojlantirishga undaydi. Bundan tashqari, bu texnologiyalar imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun ham qulay sharoit yaratib, ta'lim jarayonida teng

imkoniyatni ta'minlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR .

Gamifikatsiya texnologiyalari ta'lim jarayonida ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar tufayli yuzaga keladigan tengsizliklarni kamaytirishga xizmat qiladi. Resurslari cheklangan maktablarda yoki rivojlanayotgan hududlarda tahsil olayotgan o'quvchilar ham onlayn testlar, virtual laboratoriyalar, interaktiv o'yinlar va mobil ilovalar orqali yuqori sifatli biologiya ta'limidan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Gamifikatsiya elementlari (reyting, ball tizimi, mukofotlar) qo'shimcha moddiy infratuzilmasiz ham qo'llanilishi mumkinligi sababli biologiyani o'qitish yanada arzon va keng qamrovli bo'ladi.

Bunday imkoniyatlar BMTning Barqaror Rivojlanish Maqsadlari, xususan 4-Maqсад – barcha uchun inklyuziv va sifatli ta'lim tamoyillariga hamohangdir. Gamifikatsiyadan foydalanish orqali ta'limda yutuq tafovutlarini kamaytirish va teng imkoniyatlarga asoslangan global ta'lim hamjamiyatini shakllantirish mumkin.

Gamifikatsiya texnologiyalarining biologiya ta'limiga integratsiyasi o'quvchilarning darslarga bo'lgan qiziqishi va ishtirokini sezilarli oshiradi. Reyting tizimlari, musobaqa elementlari, "quest" va "challenge" tarzidagi topshiriqlar, shuningdek, Kahoot, Quizizz va Classcraft kabi mobil ilovalar o'quv jarayonini jonli va zavqli qiladi.

Masalan, o'quvchilar ekologik tizimlarni o'rganishda o'yin shaklidagi topshiriqlarni bajarar ekan, turli organizmlarning o'zaro ta'sirini vizual tarzda kuzatib, murakkab biologik tushunchalarni chuqurroq o'zlashtiradilar. Shuningdek, gamifikatsiya turli o'quv uslublarini (vizual, eshitish, amaliy) qo'llab-quvvatlab, barcha o'quvchilarni dars jarayoniga faol jalb etadi.

Amaliy tajribalar (Case Studies)

1-tajriba: "Gamifikatsiyalangan test

tizimi" maktabda qo'llanishi

Bir umumta'lim maktabida biologiya fanidan onlayn test va viktorinalar gamifikatsiya elementlari bilan boyitildi. Reyting jadvallari va mukofot tizimi natijasida o'quvchilar orasida raqobat muhiti shakllanib, umumiy natijalar 20–25% ga yaxshilandi. O'qituvchilar o'quvchilarni o'z vaqtida baholash va qo'llab-quvvatlash imkoniyatiga ega bo'ldilar.

2-tajriba: Virtual laboratoriyalar orqali biologiyani o'qitish

Bir universitetda gamifikatsiyaga asoslangan virtual laboratoriya dasturi joriy qilindi. O'quvchilar uy sharoitida turib, laboratoriya mashg'ulotlarini simulyatsiyalar yordamida bajarish imkoniga ega bo'ldilar. Bu esa ayniqsa imkoniyati cheklangan va masofadan ta'lim olayotgan talabalar uchun qulaylik yaratdi. Talabalar ushbu tajribani an'anaviy laboratoriyalarga yaqin sifatda baholadilar.

3-tajriba: Gamifikatsiyalangan ekologiya loyihasi

Bir o'rta maktabda ekologiya bo'limini o'rganishda o'quvchilarga "o'yinli loyiha" topshirildi: ular turli guruhlariga bo'linib, hayvonlar va o'simliklarning "rolini o'ynashdi", populatsiyalar o'zgarishi jarayonini modellashtirdilar. Ushbu loyiha o'quvchilarda ekologik tushunchalarni mustahkamladi va hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini rivojlantirdi.

Biologiya ta'limida gamifikatsiya texnologiyalarini qo'llash o'quvchilarning motivatsiyasini oshiruvchi, ularni faol o'quv jarayoniga jalb qiluvchi hamda inklyuzivlikni ta'minlovchi muhim vositadir. Reyting va ball tizimlari, virtual laboratoriyalar, mobil ilovalar va musobaqaviy topshiriqlar nafaqat bilimlarni samarali o'zlashtirishni ta'minlaydi, balki imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun ham qulay sharoit yaratadi.

Shunday qilib, gamifikatsiya biologiya

darslarida tenglik, qiziqish va samaradorlikni oshirishga xizmat qiluvchi, zamonaviy ta'limni yangi bosqichga olib chiquvchi texnologiya sifatida qaralishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., Nacke, L. (2011). From game design elements to gamefulness: Defining "gamification." Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference, 9–15.
2. Buckley, P., Doyle, E. (2017). Individualising gamification: An investigation of the impact of learning styles and personality traits on the efficacy of gamification using a prediction market. Computers & Education, 106, 43–55.
3. Ibáñez, M. B., Delgado-Kloos, C. (2018). Augmented reality for STEM learning: A systematic review. Computers & Education, 123, 109–123.
4. Surendeleg, G., Murwa, V., Yun, H.K., Kim, Y.S. (2014). The role of gamification in education – a literature review. Contemporary Engineering Sciences, 7(29), 1609–1616.
5. Subhash, S., & Cudney, E. A. (2018). Gamified learning in higher education: A systematic review of the literature. Computers in Human Behavior, 87, 192–206.
6. Hursen, C., & Bas, C. (2019). Use of gamification applications in science education. International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET), 14(1), 4–23.
7. Hamari, J., Shernoff, D. J., Rowe, E., Coller, B., Asbell-Clarke, J., & Edwards, T. (2016). Challenging games help students learn: An empirical study on engagement, flow, and immersion in game-based learning. Computers in Human Behavior, 54, 170–179.
8. Domínguez, A., Saenz-de-Navarrete, J., de-Marcos, L., Fernández-Sanz, L., Pagés, C., & Martínez-Herráiz, J. J. (2013). Gamifying learning experiences: Practical implications and outcomes. Computers & Education, 63, 380–392.
9. OECD (2020). The Impact of COVID-19 on Education – Insights from Education at a Glance 2020. OECD Publishing. (Inklyuziv va masofaviy ta'limga oid qismi)
10. United Nations (2015). Sustainable Development Goal 4: Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all. UN Publishing.

MUHANDISLIK YO'NALISHI TALABALARIGA IXTISOSLIK FANLARINI INTEGRATSION O'QITISHDA LOYIHA ASOSIDA O'QITISHNING DIDAKTIK ASOSLARI

AXADOVA KOMILA SAID QIZI,
PhD, dotsent v.b., Jizzax politexnika instituti

Annotatsiya. Mazkur maqolada muhandislik yo'nalishi talabalari uchun ixtisoslik fanlarini o'qitishda integratsion yondashuv va loyihaga asoslangan ta'lim metodining didaktik asoslari tahlil qilingan. Ta'lim jarayonida fanlararo aloqadorlikni ta'minlash, nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirish hamda talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, maqolada loyihaviy faoliyat orqali talabalarning ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishning samarali usullari asoslab berilgan. Integratsion o'qitishning didaktik modeli hamda uning muhandislik ta'limidagi ahamiyati amaliy misollar bilan tasdiqlangan.

Kalit so'zlar: integratsion o'qitish, loyihaviy ta'lim, didaktik asoslar, muhandislik ta'limi, kasbiy kompetensiya, innovatsion metodlar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются дидактические основы проектного обучения в процессе интеграционного преподавания специальных дисциплин для студентов инженерных направлений. Особое внимание уделено обеспечению междисциплинарных связей, сочетанию теоретических знаний с практической деятельностью, а также развитию профессиональных компетенций будущих инженеров. Автор обосновывает эффективность проектной деятельности как средства формирования у студентов творческих способностей, критического мышления и навыков использования информационных технологий. Представлена дидактическая модель интеграционного обучения и раскрыта её роль в современном инженерном образовании.

Ключевые слова: интеграционное обучение, проектное обучение, дидактические основы, инженерное образование, профессиональная компетенция, инновационные методы.

Kirish. Hozirgi davrda oliy ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri — bo'lajak muhandislarni raqamli iqtisodiyot sharoitida samarali faoliyat yurita oladigan, innovatsion fikrlovchi, mustaqil qaror qabul qila oladigan, keng ko'lamli texnik va kasbiy kompetensiyalarga ega mutaxassislar sifatida tayyorlashdan iboratdir. Shu nuqtayi nazardan, muhandislik ta'limida fanlarni o'qitish metodikasini takomillashtirish, ularning o'zaro integratsiyasini ta'minlash hamda loyiha asosida o'qitish kabi zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish zarurati dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Globalashuv, raqamlashtirish va sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi

sharoitida muhandislik ta'limida an'anaviy yondashuvlardan tashqari, integratsion o'qitish konsepsiyasi asosiy o'ringa chiqmoqda. Chunki bu yondashuv o'quv jarayonini fanlararo bog'liqlikda tashkil etish, talabalarni murakkab muammolarni hal etish uchun tizimli fikrlashga o'rgatish, real ishlab chiqarish jarayonlariga yaqinlashtirish imkonini beradi. Fanlararo integratsiya nafaqat bilimlarni o'zlashtirish darajasini oshiradi, balki ularni amalda qo'llash, tahlil qilish, umumlashtirish va yangilik yaratish qobiliyatlarini shakllantiradi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonini faollashtirishda samarali yondashuvlardan biri bu — loyihaga asoslangan ta'lim (Project-Based Learning) metodidir. Ushbu metod o'quvchini

real hayotiy vaziyatlarga asoslangan amaliy topshiriqlarni mustaqil va jamoaviy tarzda bajarishga yo'naltiradi. Ayniqsa, muhandislik yo'nalishidagi fanlarda loyiha asosida o'qitish talabalarning texnik tafakkuri, kreativ fikrlash va analitik qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Integratsion o'qitish va loyihaga asoslangan ta'limning uyg'unligi esa ta'lim jarayonida yangi sifat bosqichini yuzaga keltiradi. Bunda o'quvchilar turli fanlar bo'yicha olingan bilimlarini yagona tizimda qo'llash orqali aniq loyiha yechimlarini ishlab chiqadi. Masalan, muhandislik fanlari bilan informatika, matematika, iqtisodiyot yoki ekologiya fanlari integratsiyasi natijasida kompleks muhandislik loyihalari ishlab chiqilishi mumkin.

Shunday qilib, "Muhandislik yo'nalishi talabalari uchun ixtisoslik fanlarini integratsion o'qitishda loyiha asosida o'qitishning didaktik asoslari" mavzusining dolzarbligi quyidagi omillar bilan belgilanadi:

- bo'lajak muhandislarning amaliy va nazariy bilimlarini uyg'unlashtirish zarurati;
- fanlararo bog'liqlikni ta'minlash orqali o'qitish sifatini oshirish ehtiyoji;
- loyiha faoliyati orqali talabalarda mustaqil fikrlash, muammoni hal etish va innovatsion yechimlar yaratish kompetensiyalarini shakllantirish zaruriyati;
- zamonaviy raqamli vositalar asosida integratsion loyihaviy ta'limni tashkil etish ehtiyoji.

Adabiyotlar sharhi va nazariy asosi. Bir qarashga ko'ra, loyiha asosidagi o'qitish talabalarning o'qish natijalarini sezilarli darajada yaxshilashi, jumladan akademik yutuqlari, motivatsiyasi va yuqori darajadagi fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishi mumkin. Karpudewan va boshqalar [8] loyihaviy o'qitish usuli yordamida o'rta maktab o'quvchilarining energetik savodxonligini oshirish imkoniyatlarini o'rgangan. Tadqiqotning miqdoriy natijalari shuni ko'rsatdiki, PBL dasturida ishtirok etgan talabalar energiya bilan bog'liq bilimlar, munosabatlar, xulq-

atvor va e'tiqodlar bo'yicha an'anaviy dastur asosida o'qitilgan talabalarga qaraganda yuqori natijalar ko'rsatgan.

Shuningdek, Zhang [9] tomonidan loyihaviy o'qitishdan oldin va keyin 21 nafar xususiy universitet talabasiga qo'llanilgan ichki motivatsiya o'lchov natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalar qiziqishi, mustaqilligi va bilimga bo'lgan ishonchida sezilarli o'zgarishlar yuz bergan va bu ularning ichki o'rganishga bo'lgan motivatsiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan.

Biazus va Mahtari [10] tomonidan o'tkazilgan kvazi-eksperimentda loyiha asosidagi ta'lim va to'g'ridan-to'g'ri o'qitish modellarining ta'siri solishtirilib, PBL modeli o'rta maktab o'quvchilarining ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda sezilarli ta'sir ko'rsatgani aniqlangan. Parrado-Martínez va Sánchez-Andújar [11] to'qqizinchi sinf o'quvchilarining ingliz tilida yozish ko'nikmalariga PBLning ta'sirini o'rganib, loyihaviy ta'limdagi hamkorlik asosidagi faoliyatlar o'quvchilarning tanqidiy fikrlashi, muloqot va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirganini, ingliz tili yozma ko'nikmalarini sezilarli darajada oshirganini ko'rsatdi.

Hernández-Ramos va De La Paz [12] tomonidan olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, PBL sharoitida o'qigan talabalar nazorat guruhiga qaraganda kontent bilimlari va tarixiy tafakkur ko'nikmalarida yuqori o'sishga erishganlar. Aksariyat tadqiqotchilar STEM ta'limini loyihaviy yondashuv shakli sifatida baholab, PBL va STEM integratsiyasi ta'limga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlab, bu usulning afzalliklari kamchiliklaridan ustun ekanini qayd etadilar Boshqa qarashga ko'ra esa, loyiha asosidagi o'qitishning ta'siri an'anaviy o'qitish bilan

solishtirganda bir xil yoki ayrim hollarda salbiy bo'lishi mumkin. García-Rodríguez va boshqalar

[13] bakalavriat ta'limida talabalar markazli PBL yondashuvi orqali ko'nikmalarni rivojlantirish samaradorligini tekshirgan.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, muammoni hal qilish va axborotni boshqarish kabi umumiy vositaviy kompetensiyalar rivojlanmagan.

Çakici [14] tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda esa loyiha asosidagi o'quv faoliyatlari beshinchi sinf o'quvchilarining tabiiy fanlar bo'yicha yutuqlarini sezilarli darajada oshirgani aniqlangan bo'lsada, ularning fanlarga nisbatan munosabatlarida o'zgarish kuzatilmagan. Gratchev va Jeng [15] esa an'anaviy o'qitish usullari bilan loyiha asosidagi faoliyatlarni birlashtirish talabalar o'quv tajribasini yaxshilaydimi degan savolni o'rganib, 3 yil davomida yig'ilgan ma'lumotlarga asoslanib ikki guruh natijalari o'xshash bo'lganini, talabalar esa yangi o'qitish usullarini qabul qilishga kamroq motivatsiyaga ega bo'lganliklarini ko'rsatdi.

Shuningdek, Parrado-Martínez va Sánchez-Andújar [11] tadqiqotida PBLning joriy etilishi natijasida talabalar jamoaviy ish, muloqot va ijodkorlikka bo'lgan e'tiborlari sezilarli darajada o'zgarmaganligi aniqlangan.

Metodologiya: Mahsulot ishlab chiqarish jarayonida to'rt asosiy bosqich mavjud: birinchi – g'oya shakllantirish (konseptuallashtirish), ikkinchisi – loyihalash, uchinchisi – sinovdan o'tkazish va oxirigisi – ishlab chiqarish.

1. G'oya shakllantirish (Konseptuallashtirish): Avvalo barcha talabalar birgalikda yig'ilib, kvadrosikl (to'rt g'ildirakli mototsikl) g'oyasini shakllantiradilar. Bu bosqichda kvadrosiklning taxminiy umumiy o'lchamlari, taxminiy og'irligi, maksimal tezligi, undan kutilayotgan quvvat va burash momenti (torque), tashiy oladigan yoqilg'i miqdori kabi omillar aniqlanadi. Shu parametrlar asosida dvigatel va yoqilg'i baki tanlanadi. Ushbu bosqichda belgilangan taxminiy konstruktsiya keyingi – loyihalash bosqichiga o'tkaziladi. Agar loyihalash natijasida bu tuzilma amalga oshmaydiganligi aniqlansa, jarayon yana boshidan boshlanadi.

2. Loyihalash: Bu bosqich, ayniqsa yangi ishtirokchilar uchun, eng murakkab bosqichlardan biridir. Kvadrosiklning turli

qismlari Solidworks (CAD platformasi) dasturida loyihalanadi. Bu faqat asosiy ramka va "wishbone"lar (g'ildirakni tutib turuvchi qo'llar)ni emas, balki uzatma zanjiri, orqa tishli g'ildirak, g'ildirak markazlari kabi boshqa komponentlarning mukammal o'lchamlarini ham aniqlashni o'z ichiga oladi. Dizayn yengil bo'lishi kerak, lekin yuqori strukturaviy mustahkamlikni saqlab qolishi lozim.

Ushbu bosqichdagi navbatdagi muhim jihat – bu konstruksiyaning materialini tanlashdir. Bu juda muhim, chunki strukturaviy barqarorlik va chidamlilik aynan tanlangan materialga bog'liq. Agar metall juda yumshoq bo'lsa, bosim ostida sinib ketadi; agar juda qattiq bo'lsa, zarba kuchi haydovchiga o'tadi. Har ikki holatda ham ramka loyiha ehtiyojlari va talablariga javob bermaydi.

Bu bosqich odatda eng uzoq davom etadigan bosqich bo'lib, har bir komponent uchun optimal dizaynni topish uchun ko'plab sinov va xatolardan o'tish kerak bo'ladi. Maqsad – yuqori strukturaviy mustahkamlikka ega, lekin yengil va ishlab chiqarishga qulay bo'lgan konstruksiyalarni yaratishdir. Aynan shu qism dizayn jihatidan eng katta moslashuvchanlikni ta'minlaydi va ko'pincha tanlov (musobaqa)larda g'alaba keltiruvchi omilga aylanishi mumkin.

Natijalar. Loyihaviy yondashuvning ta'lim oluvchilarga ta'siri: So'nggi empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, loyihaviy yondashuv (Project-Based Learning, PBL) muhandislik talabalari uchun juda katta foyda keltiradi:

- Kognitiv va texnik ko'nikmalar: PBL tanqidiy fikrlash, dizayn asosida fikrlash va soha bo'yicha texnik ko'nikmalarni rivojlantiradi [6].

- Hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish: Talabalar jamoaviy ishlash, muloqot qilish, yetakchilik qilish va loyiha boshqaruvi kabi muhim kompetensiyalarni egallaydilar [5]

- Motivatsiya va ishtirok darajasi: Real va dolzarb muammolar ustida ishlash orqali talabalar yuqori motivatsiya va chuqurroq o'zlashtirishni namoyon etadilar [7]

- Uzoq muddatli eslab qolish va bilimni qo'llash: Loyiha orqali o'rganish uzoq muddatli bilimni saqlash va yangi vaziyatlarda uni qo'llash qobiliyatini rivojlantiradi [8]

Amerika Muhandislik Ta'limi Jamiyati (ASEE) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar PBL integratsiyalangan kurslarda talabalar bilim yutuqlarida sezilarli yaxshilanishlar borligini tasdiqlaydi.

Muhandislik o'quv dasturlarida PBLni joriy etish. Muhandislik ta'limida Loyihaviy yondashuvni muvaffaqiyatli joriy etish ehtiyotkorlik bilan rejalashtirilgan o'quv dasturi va dars dizaynini talab qiladi. Asosiy strategiyalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Kurs maqsadlari va real hayotdagi muammolar bilan mos keluvchi loyihalarni ishlab

chiqish

- Jamoaviy hamkorlik va muammolarni hal qilish uchun ko'mak va yo'l-yo'riq (scaffolding) taqdim etish

- Formativ baholash uslublari va refleksiya mashg'ulotlarini kiritish

- Akademik bilim va sanoat talablari o'rtasida muvofiqlikni ta'minlash

Muammolar va e'tiborli jihatlar. Afzalliklariga qaramay, loyihaviy yondashuvni joriy etish ba'zi muammolarni keltirib chiqaradi:

- Rejalashtirish va darsni olib borish uchun ko'p vaqt talab etilishi

- Jamoaviy loyihalar sababli baholashning murakkabligi

- O'qituvchilarni o'qitish va ularning fikrlash tarzini o'zgartirish zarurati

- Ayniqsa katta guruhlarda resurslarning yetishmasligi

Bu to'siqlarni bartaraf etish uchun tizimli qo'llab-quvvatlash, uzluksiz baholash va o'qitish va o'rganishdagi innovatsion madaniyat zarur.

Xulosa. Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, muhandislik yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda integratsion o'qitish

va loyihaga asoslangan ta'lim metodlarining uyg'un qo'llanilishi o'quv jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Mazkur yondashuvlar o'quvchida nafaqat fanlararo bilimlarni chuqur o'zlashtirish, balki ularni real hayotiy muammolarni hal etishda qo'llash kompetensiyasini shakllantirishga yordam beradi.

Integratsion o'qitishning asosiy ustunligi shundaki, u o'quv jarayonini sun'iy ravishda ajratilgan fanlar to'plami sifatida emas, balki yagona bilimlar tizimi sifatida ko'radi. Muhandislik fanlarini matematika, informatika, iqtisodiyot, ekologiya yoki menejment bilan integratsiyalash orqali talabalarda murakkab tizimli muammolarga kompleks yondashish, sabab-oqibat aloqalarini anglash, modellash va tahlil qilish ko'nikmalari rivojlanadi.

Loyihaga asoslangan o'qitish esa o'quv jarayonini amaliy yo'naltiradi — bunda talaba real hayotda mavjud muammolarga o'xshash vaziyatlarda mustaqil va jamoaviy faoliyat olib boradi, natijada o'zining nazariy bilimlarini amaliyot bilan uyg'unlashtiradi. Ushbu metodning o'ziga xos jihati — o'quvchini ijodiy fikrlash, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish, loyihani rejalashtirish va natijani baholash jarayonlariga faol jalb etishidir.

Integratsion o'qitish va loyihaviy metodlarning birgalikda qo'llanilishi o'qituvchining rolini ham o'zgartiradi: u endi faqat bilim beruvchi emas, balki o'quv jarayonini yo'naltiruvchi, maslahat beruvchi, hamkor sifatida namoyon bo'ladi. Natijada, ta'lim jarayonida subyekt-subyekt munosabati shakllanadi, bu esa talabalarning motivatsiyasini oshiradi, ularni faol o'quv subyekti sifatida namoyon etadi.

Tajriba tahlillari shuni ko'rsatadiki, integratsion o'qitish asosida loyihaviy yondashuvdan foydalanish quyidagi natijalarga olib keladi:

- talabalarning kasbiy kompetensiyalari, ayniqsa texnik, kommunikativ, tahliliy, kreativ va ijtimoiy kompetensiyalari rivojlanadi;

- o'quv jarayonida nazariya va amaliyot o'rtasidagi uzviy bog'liqlik ta'minlanadi;

- talabalar o'zining kasbiy yo'nalishiga oid aniq loyihalarni ishlab chiqish orqali mehnat bozoriga tayyor bo'lgan holatga keladi;

- o'qituvchilarda zamonaviy pedagogik yondashuvlarni amaliyotda qo'llash tajribasi ortadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari integratsion va loyihaviy ta'limning raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirilishi ta'lim samaradorligini yanada oshirishini ko'rsatadi. Onlayn platformalar, virtual laboratoriyalar, simulyatsiya dasturlari, masofaviy hamkorlik vositalari talabalarga o'qitish jarayonida keng imkoniyatlar yaratadi. Bu esa raqamli ta'lim

muhi sharoitida o'quvchi faoliyatining mustaqilligi, ijodkorligi va analitik fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Yuqoridagilarga asoslanib aytish mumkinki, integratsion yondashuv asosida loyiha asosida o'qitish muhandislik ta'limining sifatini tubdan oshirish, bo'lajak muhandislarning raqobatbardoshligini ta'minlash va ularni innovatsion fikrlovchi mutaxassislar sifatida shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Mazkur yondashuvni o'quv jarayoniga tizimli ravishda tatbiq etish oliy ta'limda ta'lim sifatini oshirish, fanlararo hamkorlikni kengaytirish va innovatsion ta'lim muhi yaratishda samarali natijalar beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Weihua Zhang, (2014). Problem-Based Learning in Nursing Education. *Advances in Nursing*, DOI: 10.1155/2014/125707
2. Biazus va Mahtari (2022). "The Impact of Project-Based Learning (PjBL) Model on Secondary Students' Creative Thinking Skills" *Nashr: International Journal of Essential Competencies in Education*, 1(1), 38–48. DOI: 10.36312/ijece.v1i1.752
3. Parrado-Martínez va Sánchez-Andújar (2020): "Development of Competences in Postgraduate Studies of Finance: A Project-Based Learning (PBL) Case Study" *International Review of Economics Education*, 35, 100192. DOI: 10.1016/j.iree.2020.100192
4. Gratchev va Jeng (2018) "Introducing a Project-Based Assignment in a Traditionally Taught Engineering Course" *European Journal of Engineering Education*, 43(5), 788–799. DOI: 10.1080/03043797.2018.1441264

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI INKLYUZIV TA'LIMGA JALB ETISHDA TIBBIY- REABILITACION DIAGNOSTIKASI

G'.ARIFXO'DJAYEV

JDPU Maxsus pedagogika kafedrasi tibbiyot fanlari nomzodi

XALILOVA CHAROS SHAMSIDDIN QIZI

70110301 - Maxsus pedagogika: Logopediya mutaxassisligi 2-bosqich magistri

Annotatsiya: Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etish yo'llari. Inklyuziv ta'limning mazmun, mohiyati hamda integratsiyalashgan ta'limga imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etishda tibbiy- reabilitacion diagnostikasi bo'yicha ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: integratsiya, yashash huquqi, korreksion sharoit, imkoniyati cheklangan, nuqson, kompleks, pedagogik-psixologik, tibbiy-reabilitacion diagnostikasi, inklyuziv ta'lim

Abstract: This article explores ways to engage children with disabilities in inclusive education. Information is provided on the content and essence of inclusive education, as well as medical and rehabilitation diagnostics for involving children with disabilities in integrated education.

Keywords: integration, right to life, correctional conditions, disability, defect, complex, pedagogical-psychological, medical-rehabilitation diagnostics, inclusive education

Аннотация: В этой статье рассматриваются способы вовлечения детей с ограниченными возможностями в инклюзивное образование. Приведены сведения о содержании, сущности инклюзивного образования и медико-реабилитационной диагностике вовлечения детей с ограниченными возможностями в инклюзивное образование.

Ключевые слова: интеграция, право на жизнь, коррекционные условия, инвалидность, дефект, комплекс, педагогико-психологическая, медико-реабилитационная диагностика, инклюзивное образование

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, sayyoramiz aholisining 15 foizi (bir milliarddan ortiqroq inson) nogirolikning u yoki bu turidan aziyat chekadi. 60 yoshdan oshganlarning 46 foizini nogironligi bo'lgan shaxslar tashkil qiladi. Yer yuzidagi nogironligi bor insonlarning 10 foizi esa bolalardir. Ularning hayot tarzini yaxshilashga dunyo miqyosida e'tibor qaratish maqsadida BMT tomonidan Xalqaro nogironlar o'n yilligi deb belgilangan edi. Mazkur o'n yillik yakunida BMT Bosh Assambleyasining 37-yalpi majlisida qabul qilingan rezolyusiyaga muvofiq, 3 dekabr Xalqaro nogironlar kuni deb e'lon qilingan. Mazkur xalqaro hujjatga muvofiq, BMTga a'zo barcha mamlakatlarga, shuningdek, tegishli tashkilotlarga nogironligi bo'lgan shaxslarning to'laqonli hayot

kechirishi, ta'lim olishi, salomatligini tiklashi va mehnat qilishi uchun muntazam tarzda zarur shart-sharoitlar yaratib berish, mazkur kunni keng miqyosda nishonlash tavsiya etilgan. Imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etish esa hozirgi kunda davlat siyosati darasiga ko'tarilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 13 oktyabrdagi PQ-4860-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida "Imkoniyati cheklangan bolalarga ta'lim va tarbiya berishning muqobil shakllarini yaratish, mazkur toifa bolalarni har tomonlama kompleks rivojlantirishning innovatsion va axborot-kommunikasion texnologiyalarini amaliyotga joriy etish" ustuvor vazifalar sifatida

belgilandi. Natijada, mamlakatimizda sog'lom bolalar kabi kar va zaif eshituvchi bolalarni har tomonlama sifatli ta'lim bilan ta'minlash, mexanizmlarini yanada takomillashtirish uchun keng imkoniyatlar yaratildi.

Tibbiy-pedagogik komissiya tarkibi. Nutq kamchiligiga ega bo'lgan bolalarni saralash va ularni komplektlashtirish bo'yicha tibbiy-pedagogik komissiya viloyat (shahar, tuman) xalq ta'limi bo'limlarida tashkil etiladi. Uning tarkibiga quyidagilar kiradi:

— xalq maorifi bo'limining mudiri

— komissiya raisi;

— komissiya a'zolari: bolalar psixonevrologi, ixtisoslashtirilgan maktabgacha tarbiya muassasasining rahbari (bolalar uyining direktori, bolalar bog'chasi va yasli-bog'chaning mudiri), katta logoped (viloyat, shahar, rayonning), maktabgacha tarbiya muassasalarining logopedlari; — ko'rik kotibi. Tibbiy-pedagogik komissiya tarkibini xalq maorifi bo'limi sogliqni saqlash bo'limlari bilan kelishgan holda tasdiqlaydi. Tibbiy-pedagogik komissiya ish kunlarida uning a'zolari asosiy ish joylaridagi vazifalaridan ozod qilinadilar. Tibbiy-pedagogik komissiya ma'lum bir grafik asosida ishlaydi, ish faoliyatini fevral oyidan boshlaydi. U ning birinchi kengashida komissiya tarkibi va komissiya a'zolarining vazifalari tasdiqlanadi. Yillik reja muhokama qilinadi va tasdiqlanadi, unda quyidagilar aniqlab olinadi:

— bolalarni maktabgacha tarbiya muassasalariga saralash; ularni maktabgacha tarbiya muassasalaridan chiqarish (muddat tugagach) yuzasidan majlislar oyda (haftada) necha marta o'tkaziladi;

— nutq kamchiliklari tashxisi aniqlangach, bolalarni maktabgacha tarbiya muassasalaridan chiqarish;

— muayyan bir kunda bola qaysi nutq kamchiliklari bo'yicha tekshirilyapti (yoshini hisobga olgan holda) va boshqa tashkiliy masalalar. Tibbiy-pedagogik komissiya a'zolari oldida quyidagi vazifalar turadi;

— bolani nutq kamchiligiga ega bo'lgan

bolalar maktabgacha tarbiya muassasalariga qabul qilish lozim yoki lozim emasligini aniqlash;

— bolani qaysi guruhga qabul qilish;

— bolani qanday o'qitish muddatiga qabul qilish.

Ajratish bosqichi. Nogiron odamlarning hayoti, asosan, yakka lab qo'yishlar bilan bog'liq. Ko'plab jamiyatlarda nogiron odamlarga qo'rquv va past nazar bilan qarab, ulardan voz kechib kelinmoqda. Nogiron odamlar haddan tashqari og'ir kambag'allikdan qiynalishadi. Agar ularga biror ish berilsa, bu ish eng yomon ishlardan biri bo'ladi. Ularning qalbida shayton o'rnashib olgan yoki ular yovuzlik va jodugarlik qurbonlari, deb qabul qilinganligi sababli, ba'zi hollarda ataylab ularni o'ldirishadi. Rivojlanishning bu bosqichida nogiron odamlarga ahamiyat bermaslik, ularni qabul qilmaslik, azoblash va ulardan foydalanish oqibatida ularni jamiyatning chiqindilari deyishgan.

Shug'ullanish bosqichi. Nogiron odamlarga diniy va insonparvarlik nuqtai nazaridan yordam beriladi va ular haqida qayg'uriladi. Ko'p hollarda bunday munosabatlar noodatiy uyushmalar tomonidan amalga oshiriladi. Nogiron odamlar, asosan, yordam berish ob'ektidir. Ular o'zlariga ko'rsatilayotgan yordamlarning sifatini baholay olishmaydi. Ko'pgina rivojlanayotgan mamlakatlarda bu kabi ishlar ta'lim tizimida nogiron bolalar uchun Maxsus ta'limning paydo bo'lishi bilan amalga oshiriladi. Jamoaviy modelning umumiy qismi sifatida maxsus ta'lim ko'ngilli, asosan, missionerlar (Xristian dinini targ'ib qiluvchilar), uyushmalar tomonidan amalga oshiriladi. Ular hukumat nomi bilan ish ko'rishadi. Lekin ular faoliyatiga hukumat aralashmaydi. Ular o'z-o'zini boshqaruvchi bir qancha maxsus muassasalarni tashkil etishgan. Bunday muassasalarga jalb qilingan bolalar yaxshi ta'lim-tarbiya olishadi, lekin ota-onalari va qarindosh-urug'lari bilan kam aloqada bo'lishadi. SHu sababli, ularning ko'pchiligi ikkinchi nogironlikni orttirib olishadi. Bu

ularning segratsiya (ajralgan holda bo'lish) darajasini yanada yomonlashtiradi. Bolalarning ba'zilar butun umrlarini ushbu maktablarda o'tkazishadi.

Reabilitatsiya bosqichi. Bu bosqichda insonlarning nogironligi tufayli bajara olmaydigan faoliyatlarni bajarish qobiliyatlari va ularning imkoniyatlari darajasini kengaytirish haqida fikr yuritiladi. SHu sababli, bu bosqichda nogiron odamlar uchun nafaqat ta'lim-tarbiya, balki ularning ishlab chiqarish faoliyatlarini oshiruvchi treninglar ham olib boriladi. Ular ob'ekt emas, balki sub'ekt vazifasini o'taydilar. Natijada ularning nima qila olmasligi emas, balki ular nimalar qilishga qodir ekanligi diqqat markazida turadi. Lekin bunday reabilitatsiya uyushmalar doirasida va asosan, beg'araz yordamlar asosida amalga oshiriladi. Bu bilan bir vaqtda majburiy ta'limni joriy etish orqali oddiy maktablarda maxsus sinflar ochilmoqda. Bunday fikr hamma holatlarda ham nogironlarga bo'lgan achinishdan kelib chiqavermaydi. Balki bunday bolalarning sinfda mavjudligi bunga asosiy sababdir. Bu bosqichda saralash quroli sifatida aqliy testlar juda muhim rol o'ynaydi. Maktablarda esa, asosan, bolalarning o'zlashtirish darajasini aniqlash uchun belgilangan qat'iy imtihonlar tizimiga asoslangan holda qayta tanlanadi. «Bu kabi ajratishlar tez-tez uchrab turadi va ta'lim muassasalarida ta'lim olishni xohlagan bolalarning uchdan bir qismini yoki hatto yarmini ushbu joydan chiqarib yuborishga xizmat qiladi.

Integratsiya (aralashuv, qo'shiluv) bosqichi. Jamiyat rivojining nogiron odamlarga butunlay moslashayotganligi ushbu yangi paydo bo'lgan bosqichning dalilidir. Nogironlik shaxsni o'rab turgan atrof-muhit o'rtasidagi aloqaning natijasi sifatida ko'riladi. Jamiyat o'zining har bir a'zosiga moslashishga harakat qiladi. Bu shuni bildiradiki, biz barcha kuchimizni odamlarni jamiyatga emas, balki jamiyatni odamlarga moslashtirishga sarflashimiz kerak. Nogiron odamlarni reabilitatsiya qilish to'liq qatnashish

va tenglik maqsadiga erishish uchun yetarli emas. Jamiyatning boshqa a'zolariga mavjud imkoniyatlarni nogironlardan tortib olish ham ularni nogiron qilishdir. Rivojlanish, asosan, o'z hayotlarini boshqarishning uddasidan chiqa oladigan odamlarga bog'liq haqiqatdir. Beg'araz yordam esa boshqalar yordamiga muhtoj bo'lib qolgan odamlar haqidadir.

Diagnostika bosqichda nogiron bolalarning tarbiya jarayoni ancha qiyin kechadi. Vaholanki, ularni diagnostik qilishda xatti-harakatiga adekvat, mutanosib tarbiyaviy tadbir topib qo'llash mutaxassis bo'lmagan tarbiyachilarga tarbiya jarayonini jiddiy mashaqqatga aylantirib qo'yishi mumkin. Masalan, aqliy xususiyatida jizg'anaklik, chayirlik, xarxasha, bir so'z bilan aytganda, asabiy nuqsonli nogironga biror axloq yoki odob normalarini singdirish u yoqda tursin, unga ushbu normalarni eslatish, aytishning o'zi jiddiy janjalga, xarxashaga olib kelishi mumkin. Odatda, bunday xususiyatli bolalar o'z quvvatidagi xavfsizlik nuqsonini bilmagan holda odamlarning nazarida, guruhning diqqat markazida bo'lishni yaxshi ko'radi. Demak, ularning xatti-harakatida chapanalik, maqtanchoqlik, voqea va narsalarni silliqalashtirish, bo'rttirishga moyillik kuchli bo'ladi. Ayni shu harakatlari bilan ular o'z shaxslarini birinchi o'ringa ko'tarib ko'rsatishga doim urinib yurishadi. Aqliy jihatdan boshqalardan ustun bo'lmasligiga qaramasdan, tengdoshlari ustidan hukmronlik qilish, ularga buyruq berishni yoqtiradi. Natijada ular orasida ko'pgina janjallar, noroziliklar xulq, axloq va xarakterlarining nomutanosibligidan kelib chiqadi. Ayni shu hollarni inobatga olgan holda bunday nogiron bolalar tarbiyasi sog'lom bolalarga nisbatan integratsion yo'nalishda emas, differentsiallashgan holda, ya'ni uchinchi guruh nogironlar va sog'lom bolalar tarbiyasi jiddiy farq qilmog'i kerak. Hozirgi vaqtda inklyuzivda diagnostik qilishda ta'lim-tarbiyada ijtimoiy-psixologik jihatlar nogironlikning turlariga bog'liq holda bo'ladi. Nogironlik darajalarining yoki guruhlarining ortib borishi tarbiyaning psixologik

xususiyatlarini yaxshilaydi.

Demak, bu joyda biz ko'rsatib o'tgan nogironlikning o'zini tarbiyada uch guruhga ajratish va 1-2 guruh nogironlarini iloji boricha sog'lom bolalar bilan yaqinlashtirib, tarbiya jarayonini uyushtirish jamiyatni sog'lomlashtiradi, degan xulosaga olib keladi. Bu o'rinda hozirgi tarbiya jarayoni ayni shu yo'nalishda borayotganini ko'ramiz. Ma'lumki, bola ongiga aloqador nogironlik mavjudligi ta'lim borasida sog'lom bolalar bilan bir xil qobiliyatga ega bo'lishga yo'l qo'ymaydi. Bunday hol sog'lom bolalarning ta'limida nogironlardan o'zib ketishi va nogiron bolaning butun sinfni orqaga tortishiga olib kelishi aniq. SHuning uchun ham a'zolarida nuqsoni bir-biroviga o'xshash va yaqin bo'lgan bolalarning alohida sinflarini tashkil qilib o'qitish maqsadga muvofiqdir.

Hayotda insonning tabiat tomonidan yaratilishi mo'jizadir, jamiyat tomonidan uning qalbiga yo'l topilishi va ayniqsa, nuqsoni bor bolalarning jamiyatdan chetda qolmasligi muhim e'tiborga loyiq va ayniqsa, jamiyat o'z orasidan hech bir nogironni siqib chiqarmasligi kerak. Ularning tarbiyasini to'g'ri tashkil qilish va aynan shularga bo'lgan muomalaga qarab har qanday jamiyatning sog'lomligini baholasa bo'ladi.

O'zbekistonning integratsiyalashgan (inklyuziv) ta'lim sohasidagi siyosati yosh fuqarolarning ta'lim olishlari uchun optimal sharoitlar yaratilishiga qaratiladi va quyidagi maqsadlar bajarilishiga yo'naltiriladi:

- bolaning o'ziga xos ta'limga ehtiyojlarini mumkin qadar erta (hayotining dastlabki oylaridan) aniqlash;
- o'ziga xos ta'lim ehtiyojlari mavjud bolalarning barchasini ta'limga jalb etish;
- imkoniyatlari cheklangan bolalarni sog'lom tengdoshlari qatoriga integratsiyalash uchun sharoitlar yaratish;
- imkoniyatlari cheklangan shaxslarning o'ziga xos ta'lim ehtiyojlarini qondirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish;
- inklyuziv ta'lim muhitida

ishlayotgan pedagoglarga malakali uslubiy yordam ko'rsatish va rag'batlantirish;

- uyg'un rivojlangan avlodni tarbiyalashga qaratilgan davlat siyosatini ta'lim vositalari yordamida qo'llab-quvvatlash;

Mazkur maqsadlarga erishish, quyidagi vazifalar majmuasining amalga oshirilishini taqozo etadi:

- imkoniyatlari cheklangan bolalarning ehtiyojlaridan kelib chiqib, maxsus integratsiyalashgan (inklyuziv) ta'lim mazmunini ilmiy-uslubiy jihatdan ishlab chiqish;
- maxsus integratsiyalashgan (inklyuziv) ta'limni uning barcha pog'onalarida tashkil etish, boshqarish va muvofiqlashtirish prinsiplari va mexanizmlarini ishlab chiqish;
- maxsus integratsiyalashgan (inklyuziv) ta'limning huquqiy asoslarini takomillashtirish, uning me'yoriy huquqiy jihatdan ta'minotini ta'lim siyosatining maqsad va vazifalariga moslashtirish;
- bolalarning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda sifatli ta'lim olishda teng imkoniyatlarga ega bo'lishning davlat tomonidan kafolatining amalga oshirilishini ta'minlaydigan tashkiliy-boshqaruv mexanizmlarini yaratish;
- maxsus integratsiyalashgan (inklyuziv) ta'lim muassasalari uchun pedagogik kadrlarni tayyorlash, malakasini oshirish ishlarini takomillashtirish;
- maxsus integratsiyalashgan (inklyuziv) ta'lim muammolarini ilmiy-nazariy va ilmiy-uslubiy nuqtai nazardan ishlab chiqilishini ta'minlaydigan ilmiy-pedagogik kadrlarning kasbiy tayyorgarligi va malakasini oshirish;
- O'zbekistonning bu faoliyatga davlat, jamoatchilik tashkilotlari, ota-onalarni keng jalb qilishga qaratilgan ta'lim siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishning davlat-jamoatchilik mexanizmlarini rivojlantirish;
- mintaqalarning imkoniyatlaridan kelib chiqib, integratsiyalashgan (inklyuziv) ta'lim holati va rivojlanish tendensiyalarini monitoring qilish tizimini yaratish;
- integratsiyalashgan (inklyuziv) ta'lim

sohasida o'qituvchilar, o'quvchilar, ota-onalar, jamoa tashkilotlari xodimlari uchun o'quv metodik majmualar va ommabop adabiyotlarni yaratish;

tibbiy- reabilitasion diagnostik komissiya xulosasi;

Ta'lim olganligi to'g'risidagi xujatlar (ta'lim muassasalarida o'qiyotgan bolalar uchun);

O'qish joyidan ta'limning muddati, o'quv fanlarini o'zlashtirishi va xulq - atvori, o'quvchiga yakka tartibda ko'mak berish borasida amalga oshirilgan chora tadbirlarning batafsil tahlili aks ettirilgan ma'lumotnoma va tavsifnoma (ta'lim muassasalarida o'qiyotgan bolalar uchun);

O'quvchilarning yashash joyidagi shifoxona bosh vrachi tomonidan imzolangan, uning rivojlanishi tarixidan mufassal ko'chirma.

Inklyuziv ta'lim sinflari va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarga quyidagi toifadagi bolalar qabul qilinadi:

Eshtishda nuqsoni bo'lgan bolalar (eshitish qobiliyatining yo'qotilishi 60 Db gacha bo'lgan rivojlanishida qo'shimcha buzilishlar bo'lmagan bolalar);

Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar (ko'rish qobiliyatining buzilishi 0.1 gacha bo'lgan rivojlanishida qo'shimcha buzilishlar bo'lmagan bolalar);

Somatik kasalliklar (psixofizik va nutqning rivojlanish darajasi yoshiga mos kelmaydigan bolalar);

Nutqida og'ir nuqsonlar bo'lgan bolalar (alaliya, dislaliya, afaziya, rinolaliya, dizatriya, psixik - nutqiy rivojidagi sustlik, duduqlanish);

Tayanch harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalar (bolalar serebral falaji, skolioz, poliomieli, miopatiya, osteomieli, amputatsiya, bo'y o'sishining yetishmovchiligi

—
pakanalik);

Aqliy rivojlanishi saqlangan holda tayanch harakat tizimidagi buzilishi bo'lgan bolalar;

Aqliy rivojlanishi saqlangan yoki ruhiy

rivojlanishda orqada qolgan bolalar (o'zi harakat qila oladigan yoki qo'shimcha moslamalar va nogironlik aravachasida harakatlana oladigan bolalar serebral falaji);

Intellectual rivojlanishning potensial buzilmagan imkoniyatlari bilan ruhiy rivojlanishda orqada qolgan bolalar;

Xulq - atvor va ruhiyatning qo'pol buzilishlarisiz autistik spektri buzilgan bolalar;

Intellectual rivojlanishi saqlanib qolgan, tutqanoq holatida bo'lgan bolalar (agar bola antikonvulsant dorisini qabul qilganda, tutqanoq bir oyda bir martadan oshmagan paytda).

Imkoniyatlari cheklangan bolalarning, hoh u maxsus maktab, maktabgacha muassasalar bo'lsin, hoh umumta'lim muassasalari qoshidagi sinf yoki guruhlar bo'lsin, hoh uyda ta'lim olish bo'lsin – o'qitishning barcha shakllari–ta'lim sohasiga jalb qilinishi ma'lum jihatdan integratsiya jarayoni hisoblanadi, chunki o'qish davrida va undan keyin ham bu bolalar boshqa bolalar, shu jumladan umumta'lim muassasalarda ta'lim olayotgan bolalar bilan o'zaro muloqotda bo'ladilar, ularning ijtimoiy moslashuvi va jamiyatga uyg'unlashuvi ta'minlanadi. Biroq, ta'lim olish uchun mos shart-sharoitlarni tanlash har bir bolaning va ota- onasining huquqi hisoblanadi. tibbiy- reabilitasion diagnostik komissiya mutaxassislari zimmasiga bolaning ruhiy-jismoniy holatini o'rganish va tashxis qilish vazifasi yuklangan bo'lib, bolani har tomonlama tekshirish natijasida bolalarni o'qitish va ularga mos keladigan ta'lim sharoitini aniqlashga doir tavsiyalar beriladi. Shunday qilib, o'ziga xos ehtiyojlari bo'lgan bolaning umumta'lim sohasiga samarali jalb qilinishi uchun quyidagilar zarur:

- bolaning rivojlanishida ijobiy natijalarga erishishga imkon beradigan korreksion tadbirlarni erta yoshdan boshlash

- umumiy ta'limga jalb qilingan har bir bola uchun tibbiy-psixologik-pedagogik kuzatuvni, ya'ni mutaxassislarning doimiy yordamini tashkil etish;

• ruhiy-jismoniy rivojlanishi va ta'lim ehtiyojlaridan kelib chiqib, imkoniyatlari cheklangan har bir bolaning sog'lom bolalar bilan birgalikda tarbiya va ta'lim olishining zarur shakllarini tanlashni ta'minlash;

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizku,

bolaning ta'lim tizimiga jalb qilinishining biror ko'rinishi u uchun oddiy va foydali bo'lishi darkor, ayni paytda bu imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etishning tibbiy- reabilitasion diagnostik qilishda bolalarni ta'limga jalb qilish samarali bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. R. Sh. Shomaxmudova. "Maxsus va inklyuziv ta'lim" uslubiy qo'llanma. Toshkent- 2011 yil.
2. X.S.Akramova, X.N.Muzaffarova, G'.S.Arifxodjayev, G.X.Temurova, X.F.Berdiyev. Inklyuziv ta'lim. Gospital pedagogika. Darslik. Dimal-2025. 2016 yil.
3. "Дакарские рамки действий"- ЮНЕСКО-2000 йил. Францияда chop etilgan. Кислицина И.К. «Инклюзивное образование-образование для всех»(основные понятия и краткий обзор международного опыта) создано при поддержке Европейского Союза. Ташкент, 2004
4. Akramova X.S. Aqli zaif 4-5-sinf o'quvchilarida mehnat ko'nikmalarini shakllantirishda kompyuter dasturidan foydalanish texnologiyasi: Avtoref. diss. ped. fan. dok (PhD)... - T.: TDPU, 2020. —24 b

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING ADABIY-NUTQIY KOMPETENSIYASINI DIAGNOSTIKA VA KORREKSIYA QILISHNING TAJRIBA-SINOV ISHLARI TAHLILI

O'SMANOVA DILOROMXON ZIYODINOVNA

Andijon davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti, Andijon viloyati
PMM o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining adabiy-nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda o'qish savodxonligi fanining pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Tajriba-sinov ishlari jarayonida jami 423 nafar o'quvchi jalb etildi. Natijalar tahlili shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhi o'quvchilarining o'zlashtirish ko'rsatkichi nazorat guruhiga nisbatan 13,4 % yuqori bo'ldi. Maqolada diagnostika va korreksiya jarayonlari, ularning samaradorligi haqida ilmiy-pedagogik tahlil keltirilgan.

Аннотация: В данной статье рассматривается педагогическое развитие читательской грамотности в процессе развития литературно-речевой компетентности учащихся начальной школы. В экспериментальной работе приняли участие 423 учащихся. Анализ результатов показывает, что уровень усвоения материала учащимися экспериментальной группы на 13,4% выше, чем в контрольной группе. В статье представлен научно-педагогический анализ и проверка.

Abstract: This article discusses the pedagogical development of reading literacy in the development of literary and speech competence of elementary school students. A total of 423 students were involved in the experimental work. The analysis of the results shows that the level of mastery of students in the experimental group is 13.4 percent higher than that of the control group. The article presents a scientific and pedagogical analysis and verification.

Kalit so'zlar: Adabiy-nutqiy kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, o'qish savodxonligi, diagnostika, korreksiya, tajriba-sinov, pedagogik imkoniyatlar.

Ключевые слова: Литературно-речевая компетентность, компетентностный подход, читательская грамотность, диагностика, коррекция, экспериментальное тестирование, педагогические возможности.

Keywords: Literary and speech competence, competency-based approach, reading literacy, diagnostics, correction, experimental testing, pedagogical opportunities.

Kirish. Bugungi kunda boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning adabiy-nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biridir. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar natijasida o'qish savodxonligi fanining imkoniyatlaridan foydalanib, adabiy-nutqiy kompetensiyani diagnostika va korreksiya qilish samaradorligini oshirish zaruriyati yuzaga kelmoqda. Shu bois ushbu tadqiqotda tajriba-sinov ishlari tashkil etilgan holda, ularning natijalari ilmiy tahlil qilindi. 2022-2023-o'quv yilining 1-choragida tadqiqot yuzasidan amaldagi holatni o'rganish uchun

tajriba-sinov ishlari bosqichma-bosqich amalga oshirilishi boshlangan. Tadqiqot davomida birinchi (tayyorlov) bosqichi belgilangan holda o'quvchilarning bilim darajalari ma'lum diagnostik tahlillarga ko'ra belgilangan mezonlar asosida o'lchandi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4884-sonli qaroriga ko'ra, har bir fan kesimida ma'ruza, amaliy (seminar) va laboratoriya mashg'ulotlari, mustaqil ishlar bo'yicha elektron modullarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish hozirgi kunda sezilarli darajada samarali amalga oshirilmoqda [1].

Kompetensiyaviy yondashuv, lingvodidaktik tamoyillar, matn bilan ishlashning metodik xususiyatlari hamda shaxsiy rivojlanish imkoniyatlari ilmiy asoslangan holda tahlil qilinadi. Kompetensiyaviylikka asoslangan yondashuv bu ta'lim natijasiga yo'naltirilgan yondashuv bo'lib, natijada olingan ma'lumotlarning yig'indisi emas, balki insonning turli muammoli vaziyatlarda harakat qilish qobiliyati ko'rib chiqiladi [2].

Kompetensiya (lotincha so'z bo'lib, erishaman, to'g'ri kelaman ma'nolarini bildiradi) – sub'ektning maqsadini qo'yish hamda unga erishish uchun tashqi va ichki zahiralarni samarali amalga oshirishga tayyorgarligi, boshqacha qilib aytganda, bu sub'yektning muayyan faoliyat obyekti bilan bog'liq muammolarni muvaffaqiyatli hal etishga doir shaxsiy qobiliyatidir. Kompetensiya – ma'lum bir sohada samarali ijodiy faoliyat uchun zarur bo'lgan o'quvchining avvaldan belgilangan ta'limiy tayyorgarligiga qo'yiladigan ijtimoiy talablar (me'yorlar)dan ham o'zib ketishidir [3].

Tadqiqot metodologiyasi. O'quvchilarda mavjud ko'nikmalar masalan, o'qib tushinishi, matnni qayta hikoya qilish, og'zaki muloqot va yozma ifoda kabi adabiy-nutqiy kompetensiya elementlarini aniqlangan holda, baholash mezonlarini milliy baholash dasturiga moslashtirildi. "Cho'pon va olma daraxti" hikoyasi tanlangan holda test materiallari va topshiriqlar, matnli topshiriqlar, og'zaki suhbat, yozma ijodiy ishlar ishlab chiqildi [4]. Bundan tashqari boshlangich sinf o'quvchilarini o'qish savodxonligini baholash bo'yicha topshiriqlar

ham tahlil qilinib, "Malika va malla tovuq" matni ham olindi. [P.Andersen. 5]. Uchta hududiy mintaqalari (Andijon, Farg'ona va Jizzax viloyatlari), hududlararo qiyosiylik tamoyili asosida, ularning umumlashtirish imkoniyatini kuchaytirish maqsad qilib qo'yildi. Shahar va qishloq maktablarining o'quvchilari respondent sifatida tanlanib, turli ijtimoiy qatlam vakillarining ijtimoiy-madaniy muhiti o'rganildi. O'qituvchilarning tajribasi inobatga olinib, tajriba bosqichiga o'tildi. Demak ushbu viloyatlarning tanlanishi tadqiqot natijalarining isbotliliigi, qamrovi va umumlashtirish imkoniyatini ta'minlashga qaratildi.

Tajriba-sinov ishlari jarayonida jami 423 nafar (211 nafari tajriba guruhiga, 212 nafari esa nazorat guruhiga) o'quvchi jalb qilindi. Tajriba guruhida o'qish savodxonligi fanidan maxsus metodik yondashuv (o'qish va tushunishga oid topshiriqlar, og'zaki va yozma nutqni baholash hamda kuzatish va berilgan yozuv daftaridagi topshiriqlarlar) asosida bilim o'zlashtirishlari tahlil qilindi. Tahlillar asosida pedagoglar uchun treninglar, master klaslar va darslar tashkil etildi. O'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarning adabiy-nutqiy kompetensiyalarini qay darajada ekani aniqlangach, har bir o'quvchining statistik tahlili o'tkazildi. Dinamik kuzatish orqali dastlabki va yakuniy ko'rsatkichlarni taqqoslash orqali tajriba samaradorligi o'rganildi. Korreksion ishlanmalar orqali kamchiliklar aniqlangan o'quvchilar uchun differensial mashqlar ishlab chiqildi. Nazorat guruhida esa an'anaviy usullar qo'llanildi.

Tajriba natijalari quyidagi 1-jadvalda keltirilgan:

1-jadval.

Guruh	Ishtirokchilar soni	Natija (foiz)
Tajriba guruhi	211	O'zlashtirish darajasi 13,4 % yuqori
Nazorat guruhi	212	Me'yoriy natija

Bu jarayonda interfaol metodlar (rolli o'yinlar, dramatizatsiya, suhbat texnologiyalari) orqali og'zaki nutqni rivojlantirish, ijodiy yozuv mashqlari bilan yozma nutqni mustahkamlash va refleksiya va self-assessment o'quvchilarga o'z ishini baholash menonlari asosida tahlil qilishni o'rgatish ishlari amalga oshirildi [6].

Tahlil va natijalar. O'qitishning rivojlantiruvchi vazifasi o'quvchi nutqining, fikrlashi, shaxsning sensorli va harakatlanish sohalari, emotsional-irodaviy, intellectual sohalarini rivojlantirishda o'z aksini topadi. O'qitish jarayonida o'quvchini aqliy rivojlantirish, aqliy faoliyat usullari, analiz qilish, taqqoslash, tasniflash, kuzatish, xulosa chiqarish, obyektlarning muhim belgilarini ajrata bilish, faoliyat maqsadi va usullarini aniqlashni bilishga o'rgatish, uning natijalarini tekshirishni malakasini rivojlantirishga erishiladi [7].

Matn topshiriqlarini baholash bo'yicha belgilangan mezonlar: motivatsion, kognitiv va amaliy mezonlar ishlab chiqildi va o'quvchilarda qay biri yuqori ekani ko'rib chiqildi. Ko'rsatkich darajalari yuqori, o'rta va quyi darajada tahlil qilindi.

Ta'lim jarayonida o'qitishning boshlanishi, o'rtasi va oxirida o'quvchi til ko'nikmalarining, kognitiv va metakognitiv strategiyalar hamda mazmun shakllantirishda

birlamchi bilim va ko'nikmalar majmuasidan foydalanadi. Bundan tashqari o'quvchilarining nutqiy kompetensiyasini o'qish savodxonligi fani asosida diagnostika qilishning pedagogik imkoniyatlari bo'yicha o'tkazilgan tajriba-sinov ishlarining tajriba boshidagi (Tb) va tajriba oxiridagi (To) natijalari tahlil qilinib, nazariy asoslari amaliy dalillar bilan boyitildi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, tajriba guruhida qo'llanilgan diagnostika va korreksiya ishlari o'quvchilarning adabiy-nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda samarali bo'ldi. Bu esa metodik yondashuvning ilmiy va amaliy ahamiyatini tasdiqlaydi.

Xulosa va tavsiyalar.

1. O'quvchilarning adabiy-nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda o'qish savodxonligi fanining pedagogik imkoniyatlari yuqori samaradorlikka ega.

2. Tajriba-sinov natijalari diagnostika va korreksiya ishlari kompetensiyaviy yondashuv jarayoni o'quvchilar nutqiy ko'nikmalarini shakllantirishda an'anaviy usullardan ustunligini ko'rsatdi.

3. Boshlang'ich ta'lim amaliyotida metodik yondashuv (4-sinf o'quvchisining o'qish jarayonida hosil bo'ladigan ko'nikmalarini diagnostika qilish (muallif metodikasi)ni keng joriy etish maqsadga muvofiqdir.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4884-sonli qarori.-Toshkent, 2020. <https://lex.uz/ru>
2. Xudoyberdiyeva D. Nutqiy kompetensiyani shakllantirishda integrativ yondashuv. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2022.
3. O'smanova D.Z. Zamonaviy dars jarayonida adabiy-nutqiy kompetensiyani shakllantirish, ilg'or pedagogik texnologiyalar orqali rivojlantirish. ADPI. Ilmiy xabarnomasi. №3/2024. <https://zenodo.org/records/13292287> 57-61-betlar.
4. Usmanova D.Z. Xalqaro baholash dasturlari orqali o'quvchilar dunyoqarashi, ruhiy xolatini pedagogik diagnotsik tahlili hamda baholashning ta'lim jarayonidagi o'rni. TDPI Ilmiy-nazariy jurnal. 2022/9. 34-41-betlar.
5. O'quvchilarning matematika, tabiiy-ilmiy fanlar, hamda o'qish savodxonligini baholashga mo'ljallangan topshiriqlar to'plami. Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi. 46-53-betlar.
6. Jumayev M. Boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligini rivojlantirish. – Toshkent: Fan, 2021.
7. F.O.Mirzayeva. Pedagogika nazariyasi va tarixi. (Darslik). – T.: «Innovatsion rivojlanish nashryot – matbaa uyi», 2023 –.304 b.

OLIGOFRENOPEdagogika sohasida kasbiy kompetentlik tushunchasining mohiyati va mazmuni

GULYAMOVA AZIZA ANVAROVNA

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti
oligofrenopedagogika kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya Ushbu maqolada oligofrenopedagogika sohasida kasbiy kompetentlik tushunchasining nazariy-metodologik asoslari, tarkibiy komponentlari va zamonaviy sharoitlarda rivojlanish tendensiyalari tahlil qilingan. Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlovchi mutaxassislarning kasbiy kompetentligini tashkil etuvchi kognitiv, texnologik, kommunikativ va refleksiv-aksiologik komponentlar yoritilgan. Inklyuziv ta'lim paradigmasi, raqamli transformatsiya va evidence-based amaliyot kontekstida oligofrenopedagoglarning kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan zamonaviy talablar ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari bo'lajak oligofrenopedagoglarni tayyorlash tizimini takomillashtirish va maxsus pedagogika mutaxassislarning kasbiy kompetentligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: oligofrenopedagogika, kasbiy kompetentlik, intellektual nuqson, inklyuziv ta'lim, maxsus pedagogika, korreksion-rivojlantiruvchi ta'lim, defektologiya, evidence-based amaliyot, assistiv texnologiyalar, multidisiplinar yondashuv.

Аннотация В данной статье анализируются теоретико-методологические основы, структурные компоненты и современные тенденции развития понятия профессиональной компетентности в области олигофренопедагогики. Рассматриваются когнитивный, технологический, коммуникативный и рефлексивно-aksiologicheskii komponenty professional'noy kompetentnosti spetsialistov, rabotayushchix s det'mi s intellektual'nymi narusheniyami. Issleduyutsya sovremennyye trebovaniya k professional'noy podgotovke oligofrenopedagogov v kontekste inkluzivnoy obrazovatel'noy paradigmy, tsifrovoy transformatsii i dokazatel'noy praktiki. Rezul'taty issledovaniya imeyut vazhnoye znachenie dlya sovershenstvovaniya sistemy podgotovki budushchix oligofrenopedagogov i povysheniya professional'noy kompetentnosti spetsialistov korrktsionnoy pedagogiki.

Ключевые слова: олигофренопедагогика, профессиональная компетентность, интеллектуальные нарушения, инклюзивное образование, специальная педагогика, коррекционно-развивающее обучение, дефектология, доказательная практика, ассистивные технологии, мультидисциплинарный подход.

Kirish

XXI asrning boshlarida global ta'lim makonida kuzatilayotgan paradigmal o'zgarishlar, inklyuziv ta'limning keng miqyosda joriy etilishi va maxsus ehtiyojli bolalarga nisbatan yondashuvning tubdan o'zgarishi oligofrenopedagoglarning kasbiy tayyorgarligiga yangicha qarashni taqozo etmoqda. Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining 2023-yildagi ma'lumotlariga ko'ra, dunyo aholisining taxminan 1-3 foizi turli darajadagi intellektual rivojlanish nuqsonlari bilan

yashaydi, bu esa 75-200 million kishini tashkil etadi. O'zbekistonda esa Vazirlar Mahkamasining 2023-yildagi ma'lumotlariga asosan, 95 mingdan ortiq intellektual rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar maxsus ta'lim-tarbiyaga muhtoj hisoblanadi.

Tarixiy jihatdan oligofrenopedagogika fanining shakllanishi XIX asr oxiri - XX asr boshlariga to'g'ri keladi. Jan-Mark Gaspard Itar, Eduard Segen, Mariya Montessori kabi buyuk mutafakkirlarning ilmiy izlanishlari intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish mumkinligini

isbotladi. Sobiq Sovet Ittifoqi makonida L.S. Vigotskiy tomonidan yaratilgan "defektning ijtimoiy kompensatsiyasi" nazariyasi oligofrenopedagogikaning ilmiy-metodologik poydevorini tashkil etdi. Vigotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" kontsepsiyasi bugungi kungacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan va zamonaviy korreksion pedagogikaning asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda oligofrenopedagogika sohasi yangi rivojlanish bosqichiga qadam qo'ydi. 2020-yilda qabul qilingan "Maxsus ta'lim to'g'risida"gi Qonun, 2022-2026-yillarga mo'ljallangan "Inklyuziv ta'limni rivojlantirish kontsepsiyasi" kabi me'yoriy-huquqiy hujjatlar intellektual nuqsonli bolalarning sifatli ta'lim olish huquqini kafolatlaydi. Biroq, ushbu islohotlarning muvaffaqiyati bevosita oligofrenopedagoglarning kasbiy kompetentlik darajasiga bog'liq.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdiki, an'anaviy defektologik yondashuv o'rniga yangi, integrativ paradigma shakllangan. Bu paradigma doirasida intellektual nuqson tibbiy muammo sifatida emas, balki ijtimoiy-pedagogik hodisa sifatida ko'rib chiqiladi. BMTning 2006-yilda qabul qilingan "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyasi ta'lim sohasida diskriminatsiyaga yo'l qo'ymaslik, tenglik va universal dizayn tamoyillarini ilgari suradi. Bu esa oligofrenopedagogdan nafaqat maxsus metodikalarni bilishni, balki umumta'lim tizimida inklyuziv muhit yaratish, me'yoriy rivojlanishdagi tengdoshlari bilan birgalikda ta'lim olish sharoitlarini ta'minlash ko'nikmalarini ham talab qiladi.

Raqamli transformatsiya davri oligofrenopedagogika amaliyotiga yangi imkoniyatlar olib kirdi. Sun'iy intellekt texnologiyalari, virtual reallik vositalari, adaptiv ta'lim platformalari intellektual

nuqsonli bolalar uchun individuallashtirilgan ta'lim traektoriyalarini yaratish imkonini bermoqda. Masalan, AQShda keng qo'llanilayotgan "Boardmaker" dasturi, Evropada mashhur "Grid 3" platformasi yoki mobil ilovalar ("Proloquo2Go", "LAMPWords for Life") muloqot qobiliyati cheklangan bolalar uchun alternativ kommunikatsiya vositalariga aylandi. Biroq, O'zbekistondagi oligofrenopedagoglarning aksariyati hali ham ushbu zamonaviy vositalardan samarali foydalanish ko'nikmalariga ega emas.

Neyrofanlarning rivojlanishi intellektual nuqsonlarning neyrobiologik mexanizmlarini chuqurroq tushunish imkonini berdi. Neyroelastisite kontsepsiyasi, epigenetik omillarning roli, sensor integratsiya nazariyasi kabi yangi ilmiy yo'nalishlar oligofrenopedagogika amaliyotini boyitmoqda. Zamonaviy oligofrenopedagog ushbu bilimlarni amaliy faoliyatida qo'llay olishi, evidence-based (dalillarga asoslangan) metodlarni tanlashi va individual yondashuvni ta'minlashi zarur. Shuningdek, zamonaviy jamiyatda oligofrenopedagogning roli sezilarli darajada kengaydi. U nafaqat o'qituvchi va tarbiyachi, balki konsultant, moderator, inklyuziv jarayonlar koordinatori, oila terapevti vazifalarini ham bajaradi. Multidisiplinar yondashuv doirasida oligofrenopedagog tibbiyot mutaxassislari (nevrolog, psixiatr), psixolog, logoped, ergoterapevt, ijtimoiy pedagog bilan samarali hamkorlik qilishi lozim.

Pandemiya davri ta'lim tizimidagi raqamli transformatsiyani jadallashtirdi va onlayn korreksion-pedagogik xizmatlarning rivojlanishiga turtki bo'ldi. Telereabilitatsiya, distant konsulting, gibrid ta'lim formatlari oligofrenopedagogdan yangi kompetentsiyalarni - raqamli savodxonlik, onlayn didaktika, virtual muhitda korreksion ish olib borish mahoratini

talab qilmoqda. Shunday qilib, zamonaviy oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligi murakkab, ko'p qirrali fenomen bo'lib, u fundamental nazariy bilimlar, innovatsion texnologiyalarni qo'llash mahorati, yuqori darajadagi kommunikativ ko'nikmalar, uzluksiz professional rivojlanishga tayyor bo'lish va gumanistik qadriyatlarga asoslangan dunyo qarashini o'z ichiga oladi. Ushbu maqolaning maqsadi - oligofrenopedagogika sohasida kasbiy kompetentlik tushunchasining zamonaviy talqinini ochib berish, uning tarkibiy qismlarini tahlil qilish va rivojlantirish yo'llarini belgilashdan iborat.

Kasbiy kompetentlik tushunchasi pedagogik fanlar tizimida ko'p qirrali hodisa sifatida talqin etiladi. V.A. Slastenin ta'kidlashicha, kasbiy kompetentlik - bu mutaxassisning kasbiy faoliyatni samarali amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlarining integrativ birligi hisoblanadi. A.K. Markova fikricha, kasbiy kompetentlik mutaxassisning kasbiy vazifalarni hal qilishga psixologik va amaliy tayyorgarligini aks ettiradi.

Oligofrenopedagogika kontekstida kasbiy kompetentlik tushunchasi o'ziga xos xususiyatlarga ega. N.M. Nazarova ta'kidlaganidek, oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligi intellektual rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning individual-tipologik xususiyatlarini chuqur bilish, korreksion-rivojlantiruvchi ta'lim jarayonini loyihalash va amalga oshirish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Xalqaro tajribada (AQSh, Germaniya, Finlyandiya) maxsus pedagogika mutaxassislarining kompetentligi "evidence-based practice" (dalillarga asoslangan amaliyot) paradigmasi doirasida ko'rib chiqiladi. Bu yondashuv oligofrenopedagogdan ilmiy tadqiqotlar natijalariga asoslangan zamonaviy metodlar va texnologiyalarni qo'llash

ko'nikmalarini talab qiladi.

Zamonaviy ilmiy-pedagogik adabiyotlar tahlili asosida oligofrenopedagog kasbiy kompetentligining quyidagi komponentlarini ajratish mumkin:

Kognitiv komponent - intellektual nuqsonlarning etiologiyasi, patogenezi va fenomenologiyasi bo'yicha chuqur nazariy bilimlarni; oligofrenopedagogika, maxsus psixologiya, neyropsixologiya, neyrofiziologiya sohalaridagi fundamental bilimlarni; korreksion-pedagogik jarayonning qonuniyatlari va tamoyillarini bilishni o'z ichiga oladi.

Texnologik komponent - diagnostika metodikalarini qo'llash malakasi; individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish; korreksion-rivojlantiruvchi texnologiyalarni tanlash va qo'llash; kompensator mexanizmlarni shakllantirish bo'yicha maxsus metodikalarni egallashni nazarda tutadi. Bu komponent doirasida oligofrenopedagog AAC (Alternative and Augmentative Communication) vositalari, sensor integratsiya metodlari, kognitiv rivojlantirish texnologiyalarini puxta bilishi zarur.

Kommunikativ komponent - intellektual rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan samarali muloqot o'rnatish; ota-onalar va oila a'zolari bilan konsultativ ish olib borish; multidisiplinar jamoa (psixolog, logoped, nevropatolog, psixiatr) tarkibida ishlash ko'nikmalarini qamrab oladi.

Refleksiv-aksiologik komponent - o'z kasbiy faoliyatini tahlil qilish va baholash; uzluksiz kasbiy rivojlanishga intilish; inklyuziya va normalizatsiya g'oyalariga asoslangan qiymat yo'nalishlarini shakllantirish; professional etika normalari va deontologik tamoyillarga rioya qilishni o'z ichiga oladi.

Inklyuziv ta'lim paradigmasi doirasida oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligi

yangi o'lchovlarga ega bo'lmoqda. Birinchidan, universal dizayn tamoyillari asosida ta'lim muhitini moslashtirishga qodir bo'lish. Ikkinchidan, differensiallashgan va individuallashtirilgan yondashuvlarni umumta'lim sharoitida qo'llay olish. Uchinchidan, neyrodiversitet kontseptsiyasini tushunish va qo'llash.

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi oligofrenopedagogdan yangi kompetentsiyalarni talab qilmoqda: assistiv texnologiyalardan foydalanish, raqamli ta'lim resurslarini yaratish va adaptatsiya qilish, onlayn formatda korreksion mashg'ulotlar o'tkazish malakasi.

DSM-5 va ICD-11 klassifikatsiyalarining joriy etilishi intellektual nogironlik spektrini yanada chuqur tushunishni, komorbid holatlarni hisobga olishni va kompleks yondashuvni amalga oshirishni taqozo etadi.

Oligofrenopedagogika sohasida kasbiy

kompetentlik - bu dinamik, ko'p o'lchovli fenomen bo'lib, u mutaxassisning intellektual rivojlanishida nuqsoni bo'lgan shaxslar bilan samarali ishlash qobiliyatini ta'minlaydi. Zamonaviy sharoitlarda oligofrenopedagog kompetentligi an'anaviy defektologik bilim va ko'nikmalardan tashqari, inklyuziv amaliyot, raqamli texnologiyalar, evidence-based yondashuvlar va multidisiplinar hamkorlik ko'nikmalarini ham qamrab olishi lozim. Oligofrenopedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish yo'llari orasida uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish, xalqaro tajriba almashinuvi, innovatsion metodikalarni o'rganish va amaliyotga joriy etish, ilmiy-tadqiqot faoliyatida ishtirok etish muhim o'rin tutadi. Faqat yuqori darajadagi kasbiy kompetentlikka ega mutaxassislarga intellektual nuqsonli bolalarning ta'lim olish huquqini to'liq ta'minlay oladi va ularning hayot sifatini yaxshilashga hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Markova A.K. Psixologiya professionalizma. - M.: Znanie, 1996.
2. Nazarova N.M. Spetsialnaya pedagogika: istoriya razvitiya nauchnogo znaniya. - M.: Akademiya, 2020.
3. Slasten V.A., Podymova L.S. Pedagogika: innovatsionnaya deyatelnost. - M.: Magistr, 1997.
4. Malofeev N.N. Spetsialnoe obrazovanie v menyayushemysya mire. - M.: Prosveshenie, 2019.
5. Thompson J.R., et al. Supports Intensity Scale. Washington: AAIDD, 2015.

INDUKTIV VA DEDUKTIV TAFAKKUR MEXANIZMLARINING ZAMONAVIY TA'LIM JARAYONIDAGI O'RNI

SHERMATOVA SAXOBAXON RAXMONBERDI QIZI

Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta'lim tizimi mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotining ustuvor omili sifatida tahlil qilinib, uning mazmunini takomillashtirishda induktiv va deduktiv tafakkur mexanizmlarining pedagogik imkoniyatlari nazariy va amaliy jihatdan asoslab berilgan. Ayniqsa, bu tafakkur turlarini o'quv jarayoniga samarali integratsiya qilish orqali talabalarda mustaqil fikrlash, mantiqiy tahlil qilish hamda muammolarga analitik yondasha olish kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik yondashuvlar yoritilgan. Shu bilan birga, zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonida talabalar induktiv va deduktiv fikrlash malakalarini qay darajada egallaganini aniqlashga qaratilgan metodik yondashuvlar haqida ham ilmiy asoslangan qarashlar bayon etilgan.

Аннотация: В данной статье система образования рассматривается как приоритетный фактор социально-экономического развития страны, и обоснованы теоретические и практические аспекты педагогического применения механизмов индуктивного и дедуктивного мышления в совершенствовании её содержания. Особое внимание уделяется педагогическим подходам, направленным на формирование у студентов навыков самостоятельного мышления, логического анализа и аналитического подхода к решению проблем за счёт эффективной интеграции указанных видов мышления в учебный процесс. Также в работе представлены научно обоснованные взгляды на методические подходы к оценке уровня сформированности у студентов индуктивного и дедуктивного мышления в условиях современного образовательного процесса.

Kalit so'zlar: ta'lim mazmuni, pedagogik loyihalash, ta'lim samaradorligi, pedagogik hamkorlik, ko'nikmalarni o'zlashtirish, shaxsning shakllanishi.

Ключевые слова: Индуктивное мышление, дедуктивное мышление, эффективность образования, аналитическое мышление, педагогическая методика.

Kirish

Zamonaviy global jamiyat va kuchayib borayotgan raqobat sharoitida ta'lim tizimidan yuqori sifat va samaradorlik talab qilinmoqda. Bugungi kunning o'quvchisi yoki talabasidan faqatgina bilimlarni yod olish emas, balki ularni tizimli tahlil qilish, mantiqiy asosda xulosa chiqarish va mustaqil ravishda murakkab muammolarni hal eta olish kabi yuqori darajadagi kognitiv ko'nikmalarni egallashi kutiladi. Ana shunday qobiliyatlarni shakllantirishda pedagogik jarayonda induktiv va deduktiv tafakkur mexanizmlarining ahamiyati beqiyosdir.

Induktiv tafakkur - bu konkret faktlar, kuzatuvlar yoki individual misollar asosida

umumiy qonuniyatlar va xulosalar hosil qilish jarayoni bo'lib, u o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Boshqa tomondan, deduktiv tafakkur esa ma'lum umumiy qoidalar yoki nazariy printsiplardan kelib chiqib, individual holatlar va masalalarni yechish mexanizmini tashkil qiladi. Bu tafakkur turi o'quvchilarda tizimli fikrlash, dalil asosida qaror qabul qilish va mavjud bilimlarni amaliyotga tatbiq etish ko'nikmalarini rivojlantirishda asosiy vosita hisoblanadi. Pedagogik amaliyotda induktiv va deduktiv tafakkurni maqsadli va tizimli ravishda qo'llash ta'lim jarayonining sifatini sezilarli darajada oshirishga imkon beradi. Didaktik usullar va o'quv materiallari ushbu

tafakkur shakllariga mos ravishda tuzilganda, o'quvchilarning fikrlash faoliyati faollashadi, tanqidiy yondashuv va analitik tafakkur ko'nikmalari mustahkamlanadi. Natijada, talabalarda mustaqil o'rganish, muammolarni turlicha tomondan tahlil qilish va kreativ yondashuvlarni qo'llash kabi qobiliyatlar rivojlanadi.

Zamonaviy ta'lim muhitida, ayniqsa, oliy va kasb-hunar ta'limida induktiv va deduktiv metodlarning uyg'unligi o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuvlar o'quvchilarning o'z bilimlarini mustahkamlashiga, yangi bilimlarni chuqurroq anglashiga va ularni amaliyotda qo'llashga tayyorlanishiga yordam beradi. Shu bilan birga, pedagoglar uchun ham didaktik jarayonda ushbu tafakkur mexanizmlarini samarali integratsiya qilish imkoniyatlarini kengaytirish o'quv jarayonini yanada interaktiv, muloqotga asoslangan va o'quvchilar ehtiyojlariga moslashgan holga keltirishga zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Induktiv va deduktiv tafakkur mexanizmlarining ta'lim jarayonidagi ahamiyati haqida ko'plab ilmiy tadqiqotlarda chuqur tahlillar olib borilgan. Mahalliy va xalqaro darajadagi izlanishlar ushbu tafakkur shakllarining talabalarning kognitiv rivojlanishida, shuningdek mantiqiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi.

Jerome Bruner (1960) "The Process of Education" nomli asarida induktiv tafakkurga asoslangan o'quv metodologiyasining samaradorligini ilgari suradi. Uning fikricha, talabac avvalo aniq misollarni o'rganib, ularning asosida umumiy qonuniyatlarni shakllantirishi lozim, bu esa o'rganish jarayonini faollashtiradi hamda mustaqil bilim egallashni rag'batlantiradi.

John Dewey (1933) esa o'z ishlarida deduktiv tafakkur va mantiqiy fikrlashning ta'limdagi o'rni va ahamiyatini alohida ko'rsatgan. Deweyning pedagogik yondashuvida o'quvchilarning mavjud

bilimlardan foydalangan holda yangi ma'lumotlarni tahlil qilish va mustaqil xulosalar chiqarishlari ustuvor vazifa sifatida qaraladi.

Lev Vygotsky (1978) "Mind in Society" asarida tafakkur rivojlanishini ijtimoiy-madaniy kontekstda o'rganib, induktiv va deduktiv fikrlash uslublarining kognitiv jarayonlarda uyg'unlashuvi muhimligini ta'kidlaydi. U pedagogik amaliyotda bu ikki yondashuvni uyg'un qo'llash orqali talabalarning yuqori darajadagi fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish mumkinligini bildiradi.

So'nggi yillarda O'zbekiston ta'lim tizimida ham induktiv va deduktiv metodlarning qo'llanilishi bo'yicha ilmiy tadqiqotlar faol amalga oshirilmoqda. Masalan, Xodjayev (2021) pedagogik innovatsiyalar doirasida bu yondashuvlarning samaradorligini o'rganib, zamonaviy ta'lim dasturlariga ularni muvaffaqiyatli integratsiya qilish usullarini taklif etadi. Karimova (2022) esa oliy ta'limda talabalarning tafakkur salohiyatini rivojlantirishda induktiv va deduktiv metodlarning roli hamda ularni baholash usullarini ishlab chiqishga katta e'tibor qaratadi. Bundan tashqari, so'nggi pedagogik tadqiqotlar induktiv va deduktiv tafakkur mexanizmlarini birgalikda qo'llash ta'lim jarayonining tizimli va mantiqiy o'tishini ta'minlashda samarali ekanligini ko'rsatadi. Ushbu metodlar talabalarning mustaqil fikrlash va muammoni yechish ko'nikmalarini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi. Adabiyotlar tahlili shuni isbotlaydiki, induktiv va deduktiv tafakkur mexanizmlari zamonaviy ta'lim jarayonida nafaqat bilimlarni yetkazish vositasi, balki o'quvchilarning yuqori darajadagi kognitiv qobiliyatlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Ularni ta'limga maqsadli va tizimli integratsiya qilish pedagogik jarayonning samaradorligini sezilarli darajada oshirish imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Induktiv tafakkur talabalarda konkret ma'lumotlardan umumiy qonuniyatlarni aniqlash qobiliyatini shakllantiradi, bu esa

ularning mustaqil bilim qidirish va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Deduktiv tafakkur esa o'rgatilgan umumiy tamoyillar asosida aniq va murakkab vaziyatlarni tushunishga yordam berib, fikrlash jarayonini tizimli va maqsadli yo'naltiradi.

Ta'lim jarayonida induktiv tafakkur metodlari sifatida muammo asosida o'rganish, tajriba va kuzatuvlar orqali umumiy qoidalarni shakllantirish, o'quv faoliyatini o'zlashtirishda kashfiyot va eksploratsiya usullari keng qo'llaniladi. Deduktiv metodlarda esa umumiy nazariy tamoyillarni tushuntirish, mantiqiy xulosalar chiqarish, misollar orqali qoida asosida vaziyatlarni tahlil qilish amaliyotlari asosiy o'rin tutadi.

Pedagogik amaliyotda induktiv va deduktiv yondashuvlarning uyg'unligi ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tafakkur mexanizmlarining samarali integratsiyasi talabaning tanqidiy fikrlash va analitik qobiliyatlarini rivojlantiradi, murakkab muammolarni hal qilish va yangi bilimlarni chuqurroq o'zlashtirish imkonini kengaytiradi. Shuningdek, ta'lim jarayonida induktiv va deduktiv metodlarni uyg'unlashtirish talabalarining o'z-o'zini baholash va reflektiv fikrlash ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Ta'lim jarayonida induktiv va deduktiv tafakkur mexanizmlarini samarali rivojlantirish uchun innovatsion pedagogik metodlarni qo'llash muhimdir. Quyidagi metodlar talabalarining mustaqil fikrlash va tanqidiy tahlil qobiliyatlarini oshirishga xizmat qiladi.

Learning Analytics metodi ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'rganish faoliyati, tafakkur jarayonlari va natijalarini tizimli ravishda yig'ish va tahlil qilishga asoslangan ilmiy yondashuvdir. Ushbu metod orqali o'quvchilarning induktiv va deduktiv tafakkur qobiliyatlari, ya'ni konkret ma'lumotlardan umumiy qonuniyatlarni aniqlash hamda umumiy tamoyillar asosida yangi vaziyatlarni tahlil qilish darajasi aniq va objektiv tarzda o'lchanadi. Bu esa o'qituvchilarga har bir o'quvchining individual zaif va kuchli

tomonlarini aniqlash hamda ta'lim jarayonini shaxsiylashtirilgan yondashuv asosida samarali tashkil etish imkonini yaratadi. Learning Analytics metodidan foydalangan holda o'quvchilarning tafakkur jarayonidagi kamchiliklari va afzalliklari aniqlanib, o'qituvchilar darslarni optimallashtirish va o'quvchilarga maxsus yordam ko'rsatishda yuqori samaradorlikka erishadilar. Shuningdek, bu yondashuv o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini chuqurlashtirish va mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi, bu esa ta'lim sifatining sezilarli darajada oshishiga olib keladi.

Inquiry-Based Learning (so'roq asosidagi o'rganish) metodi talabalarining o'zlaridan savollar shakllantirish va o'rganish jarayonini mustaqil boshqarishga yo'naltirilgan yondashuvdir. Ushbu metod induktiv tafakkur mexanizmining rivojlanishini rag'batlantiradi, chunki o'quvchilar konkret muammolarni tahlil qilgan holda o'zlari umumiy tamoyillarni aniqlashga o'rgatiladi. Shu bilan birga, ular deduktiv fikrlash orqali olingan qoidalarni yangi vaziyatlarga muvaffaqiyatli tatbiq etishni o'zlashtiradilar. Inquiry-Based Learning metodi talabalar orasida o'z-o'zini boshqarish, mustaqil tadqiqot olib borish hamda analitik fikrlash ko'nikmalarining shakllanishiga xizmat qiladi. Bundan tashqari, ushbu yondashuv muammolarni hal qilishda yaratuvchanlik va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini kuchaytiradi. Ta'lim jarayoni interaktiv va jozibador xarakterga ega bo'lib, o'quvchilarning o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi.

Virtual and Augmented Reality (VR/AR) metodi zamonaviy texnologiyalar yordamida o'quvchilarga interaktiv va real hayotiy yoki simulyatsiya qilingan muhitlarda ta'lim olish imkonini beradi, bu esa ularning amaliy ko'nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi. VR va AR texnologiyalari o'quvchilarga induktiv va deduktiv tafakkur mexanizmlarini haqiqiy vaziyatlarda yoki ularning virtual modellarida qo'llash imkoniyatini yaratadi,

bu esa fikrlash jarayonlarini yanada jonli va samarali tashkil etadi. Kutilayotgan natijalar sifatida o'quvchilarning ta'lim jarayoniga qiziqishi va diqqat-e'tibori oshadi hamda ularning faol ishtiroki kuchayadi. Murakkab tushunchalar vizual vositalar yordamida aniqroq tushuntiriladi, bu esa tafakkur jarayonini soddalashtiradi. Shuningdek, ushbu metod mustaqil va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarining sezilarli darajada rivojlanishiga xizmat qiladi. Natijada, o'quvchilarning analitik va tanqidiy fikrlash qobiliyatlari ortadi, ular esa real hayotdagi murakkab muammolarga tayyor bo'lish imkoniga ega bo'ladilar.

Bugungi zamonaviy ta'lim amaliyotida induktiv va deduktiv tafakkur mexanizmlarining uyg'unlashtirilgan holda qo'llanishi ta'lim jarayonining samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biridir. Induktiv tafakkur yordamida o'quvchilar alohida fakt va

hodisalardan kelib chiqib umumlashtirilgan bilimlarni hosil qilsalar, deduktiv tafakkur ularga umumiy nazariy qoidalarni amaliy holatlarda tatbiq etish imkonini beradi. Bu ikki tafakkur turining o'zaro integratsiyasi o'quvchilarda tahliliy, reflektiv va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, bilimlarni chuqur o'zlashtirish va ularni turli sharoitlarda qo'llash imkoniyatini kengaytiradi. Shuningdek, pedagogning didaktik mahorati asosida induktiv va deduktiv usullardan muvozanatli foydalanish ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirishga, o'quvchilarning mustaqil o'rganish va ijodiy faoliyatga bo'lgan ehtiyojini oshirishga xizmat qiladi. Shu bois, induktiv va deduktiv tafakkur mexanizmlarini kompleks qo'llash zamonaviy ta'lim jarayonida nazariy bilimlar va amaliy faoliyatning uzviyligini ta'minlovchi metodologik zarurat sifatida qaraladi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bruner, J. S. (1960). The Process of Education. Cambridge, MA: Harvard University Press: pp. 12–35.
2. Dewey, J. (1933). How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process. Boston: D.C. Heath & Co: pp. 45–76.
3. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press: pp. 56–70.
4. Ходжаев Н. Н. (2021). Таълимда инновацион методлар. Тошкент: Ўзбекистон педагогика нашриёти: Б. 88–95.
5. Каримова М. А. (2022). Олий таълимда фикрлаш фаолиятини ривожлантириш йўллари // Педагогик инновациялар, №3(14): Б. 55–60.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA INTEGRALLASHGAN DARSLARNING AFZALLIKLARI

XOLDAROVA IRODAXON VALIJONOVNA
Boshlang'ich ta'lim uslubiyoti kafedrası professori

Annotatsiya: ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda integrallashgan darslarning mohiyati va afzalliklari tahlil qilingan. Integratsiya jarayonining nazariy asoslari, buyuk allomalar va zamonaviy pedagog olimlarning qarashlari, hamda interfaol metodlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari yoritilgan. Integrallashgan ta'limning o'quvchilar tafakkurini rivojlantirish, bilimlarni yaxlit tizimda shakllantirish, ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi ahamiyati asoslab berilgan.

Аннотация: в данной статье анализируется сущность и преимущества интегрированных уроков в начальных классах. Освещены теоретические основы интеграционного процесса, взгляды великих учёных и современных учёных-педагогов, а также возможности использования интерактивных методов и информационно-коммуникационных технологий. Обосновано значение интегрированного образования в развитии мышления учащихся, формировании знаний в целостной системе, развитии творческого и критического мышления.

Abstract: this article analyzes the essence and advantages of integrated lessons in elementary grades. The theoretical foundations of the integration process, the views of great scholars and modern pedagogic scientists, as well as the possibilities of using interactive methods and information and communication technologies are highlighted. The importance of integrated education in the development of students' thinking, the formation of knowledge in an integrated system, and the development of creative and critical thinking is substantiated.

Kalit so'zlar: integratsiya, boshlang'ich ta'lim, interfaol metodlar, innovatsion yondashuv, kompetensiya, tafakkur.

Ключевые слова: интеграция, начальное образование, интерактивные методы, инновационный подход, компетентность, мышление.

Key words: integration, primary education, interactive methods, innovative approach, competence, thinking.

Kirish

Bugungi kunda ta'lim jarayonini takomillashtirish, o'quvchilarda mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni shakllantirish davr talabi hisoblanadi. Integratsiyalashgan darslar mazkur jarayonning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytiradi, bilimlarni uzviy bog'lanishda o'zlashtirish imkonini beradi. Prezidentimiz

Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Yangi avlodni tarbiyalashda ta'limning sifati va samaradorligi eng muhim mezon hisoblanadi".

Asosiy qism

Dastlab integratsiya tushunchasiga to'xtalib o'tamiz. Integratsiya — lotincha "integration" ("tiklash, birlashtirish") so'zidan olingan bo'lib, ta'lim jarayonida fanlarni, bilimlarni va ko'nikmalarni yagona tizimda o'zaro bog'lab o'qitishni anglatadi. Uning asosiy maqsadi o'quvchilarda bilimlarni tizimlashtirish, mustaqil va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish hamda nazariya va amaliyotni uyg'unlashtirishdan iboratdir.

Integratsiya atamasi qadimdan mavjud bo'lib, buyuk mutafakkirlarimizning ilmiy qarashlarida ham muhim o'rin tutgan. Abu

Nasr Forobiy ta'limni bir butun jarayon sifatida talqin etib, fanlarni uzviy bog'lash inson kamolotida asosiy shartlardan ekanini ta'kidlagan. Ibn Sino esa bilimlarni alohida emas, balki yaxlit qabul qilish tafakkurni rivojlantiradi, deya qayd etgan. Beruniy esa ilm-fanlarning o'zaro aloqadorligini tahlil qilib, bilimlarning yagona tizimda qaralishi lozimligini asoslab bergan. Zamonaviy pedagogikada ham integratsiya masalasi muhim o'rin egallaydi. V.A.Slastenin o'quv jarayonida integratsiya o'quvchilarda bilimlarni mustahkam va tizimli o'zlashtirishni ta'minlashini ta'kidlagan. K.D.Ushinskiy esa fanlarni bog'lab o'qitish orqali o'quvchilar tafakkuri va nutqini rivojlantirish mumkinligini yozib qoldirgan.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlardan foydalanish orqali nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayoni yanada samarali bo'ladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarni tayyorlashda innovatsion yondashuvlar va metodlarni qo'llash nafaqat ularning kasbiy mahoratini oshirish, balki o'quvchilarda muloqot madaniyatini shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Interfaol o'qitish usullari, masalan, guruhli ishlash va rolli o'yinlar, o'qituvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Boshlang'ich ta'limda bu jarayon ayniqsa muhim, chunki kichik yoshdagi o'quvchilar voqelikni bir butun sifatida idrok etadilar. Agar bilimlar alohida fanlarga bo'lib berilsa, ular orasidagi bog'liqlikni tushunish o'quvchi uchun qiyinlashadi. Shu sababli integrallashgan darslar o'quv materialining yaxlitligini ta'minlab, bolaning tafakkurini mantiqiy bog'liqlikda rivojlantiradi.

Integratsiyaning quyidagi turlari ajratiladi: fan ichidagi integratsiya bo'lib, bir fan doirasidagi mavzularni o'zaro bog'lab o'qitish jarayoni hisoblanadi. Keyingisi fanlararo integratsiya bo'lib, turli fanlarni o'zaro bog'lash orqali yaxlit bilim beriladi. Uchinchi kompleks (tematik) integratsiya

bo'lib, biror mavzu asosida bir nechta fanlarni uyg'unlashtirish orqali bilim berilsa, transdistsiplinar integratsiyada – real hayotiy muammolarni yechishda fanlar chegarasidan chiqib o'qitiladi.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida integratsiya qilinadigan darslarni tashkil etishda zamonaviy interfaol metodlar katta ahamiyatga ega. Xususan:

- “Klaster” metodi bilimlarni tizimlashtirishni osonlashtiradi;
- “Aqliy hujum” – erkin fikrlash va yangi g'oyalar yaratishga undaydi;
- “Insert” – o'quvchilarning mavjud bilimlarini yangi ma'lumotlar bilan bog'laydi;
- “Rolga kirish” metodi – ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantiradi. Bu metodlar orqali o'quvchilarning nafaqat bilim manbayi, balki darsga bo'lgan qiziqishi ham ortadi.

Bundan tashqari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ham integratsiya jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Darslarni integratsiya qilish orqali o'quvchilarning ham ta'limiy, ham tarbiyaviy jihatlari o'sadi. Ular atrofdagi hayotiy jarayonlarni faqatgina bir yoqlama emas, balki ko'p qirrali nuqtayi nazardan ko'rib chiqishni o'rganadilar. Integratsiya bolalarda nazariy bilimlarni amaliy hayot bilan bog'lash imkonini beradi. Shu tariqa, ta'lim jarayoni hayotiy tajriba bilan uyg'unlashadi. Integrallashgan darslarning afzalliklari: o'quvchilarning bilimlari yaxlit tizimda shakllanadi, fanlararo bog'liqlik ta'minlanadi, o'quvchilar ijodiy va tanqidiy fikrlashga o'rgatiladi, hayotiy muammolarni hal qilishda bilimlarni qo'llash imkoniyati yaratiladi, ta'lim jarayoniga qiziqish ortadi. Masalan, ona tili va tabiatshunoslik fanlarini integratsiyalashgan holda o'qitish o'quvchilarda badiiy matn va tabiat hodisalarini birgalikda anglash ko'nikmasini shakllantiradi. Masalan, boshlang'ich sinfda “Suv” mavzusi o'rganilsa: Ona tili fanida – suv haqidagi matnlar ustida ishlash, insho yozish; Tabiatshunoslik fanida – suvning xossalari va tabiatdagi ahamiyatini tahlil qilish; Matematika fanida – suv idishlari hajmini

o'lash va taqqoslash; Tasviriy san'at fanida – suv manzaralarini chizish orqali ijodiy ifodani shakllantirish mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'lim jarayonida integratsiya asosida tashkil etilgan darslar zamonaviy pedagogikaning muhim yo'nalishlaridan biri sanaladi. Integrallashgan ta'lim o'quvchilarda bilimlarning parchalanib ketishini oldini olish, ularni yaxlit dunyoqarash asosida shakllantirish hamda ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. O'quvchilar o'z fikrlarini ifoda etish, bahs-munozara yuritish, hamkorlikda

ishlashni o'rganadilar. Boshlang'ich ta'limda integrallashgan darslarning asosiy afzalligi shundaki, ular o'quvchi tafakkurini bir butun tarzda shakllantiradi, bilimlarini hayot bilan bog'laydi, tafakkur va ijodkorligini rivojlantiradi, o'quv faoliyatiga qiziqishini kuchaytiradi, kommunikativ ko'nikmalarini shakllantiradi va ta'limni yanada samarali qiladi. Integratsiya jarayonida o'qituvchi o'z oldiga nafaqat bilim berish, balki bolalarning ijodiy qobiliyatlarini ochish, ularda mustaqil fikrlash va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish kabi muhim vazifalarni qo'yadi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent, 2021.
2. Forobiy A.N. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Fan, 1993.
3. Ibn Sino. Donishnoma. – Toshkent: Fan, 1980.
4. Сластенин В.А. Педагогика. – Москва: Академия, 2002.
5. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. – Москва, 1988.
6. Jalolov J. Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar. – Toshkent: Fan, 2019.
7. Qodirov A. Boshlang'ich ta'lim metodikasi. – Toshkent, 2020.
8. Hasanboyeva O. Pedagogika asoslari. – Toshkent, 2018.
9. Rajabov U. Zamonaviy ta'lim jarayonida integratsiya. – Samarqand, 2021.
10. Karimova V. Interfaol metodlar va ularning samaradorligi. – Toshkent, 2020.

TEKNOLOGIYA DARSLARIDA O'QUVCHILARNING TEXNIK SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

JABBOROVA UMIDA YUSUPOVNA
Jizzax davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada texnologiya darslarida o'quvchilarning texnik savodxonligini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Texnik savodxonlik zamonaviy jamiyatda hayotiy kompetentsiya sifatida ko'rib chiqilgan. Maqolada nazariya va amaliyot uyg'unligi, yosh xususiyatlarini hisobga olish, loyiha asosidagi ta'lim, muammoli ta'lim yondashuvi, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, differensiallashuv printsiplari va baholash tizimining xususiyatlari tahlil qilingan. Amaliy mashg'ulotlar, ustaxonalarda ishlash va jamoaviy loyihalar texnik savodxonlikni rivojlantirishning asosiy vositalari sifatida ko'rsatilgan. Maqolada texnologiya darslarining pedagogik, psixologik va texnik jihatlarning uzviy birlashuvi ta'kidlangan hamda o'qituvchining professional mahorati va zamonaviy ta'lim usullarining ahamiyati asoslangan.

Kalit so'zlar: texnik savodxonlik, texnologiya darslari, amaliy mashg'ulotlar, loyiha asosidagi ta'lim, muammoli ta'lim, pedagogik yondashuvlar, o'quv jarayoni, differensiallashuv, baholash tizimi, jamoaviy ishlash

Аннотация. В статье освещаются особенности развития технической грамотности учащихся на уроках технологии. Техническая грамотность рассматривается как жизненно важная компетенция в современном обществе. В статье анализируются единство теории и практики, учёт возрастных особенностей, проектное обучение, проблемный подход, использование современных технологий, принцип дифференциации и особенности системы оценивания. Практические занятия, работа в мастерских и коллективные проекты представлены как основные средства развития технической грамотности учащихся. В статье подчёркивается органическое единство педагогических, психологических и технических аспектов уроков технологии, а также обосновывается важность профессионального мастерства учителя и современных методов обучения.

Ключевые слова: техническая грамотность, уроки технологии, практические занятия, проектное обучение, проблемное обучение, педагогические подходы, учебный процесс, дифференциация, система оценивания, коллективная работа

Zamonaviy jamiyatning tez sur'atlarda rivojlanishi, texnologik yangiliklar va innovatsiyalarning kundalik hayotimizga chuqur kirib borishi ta'lim tizimiga ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Bugungi kunda texnik savodxonlik shunchaki qo'shimcha ko'nikma emas, balki har bir inson uchun zarur bo'lgan hayotiy kompetentsiyaga aylanib bormoqda. Texnologiya darslari esa o'quvchilarning texnik savodxonligini shakllantirish va rivojlantirishda markaziy o'rinni egallaydi. Bu jarayon o'ziga xos xususiyatlarga ega

bo'lib, pedagogik, psixologik va texnik jihatlarning uzviy birlashuvini talab etadi.

Texnik savodxonlik tushunchasi keng qamrovli bo'lib, u nafaqat texnik qurilmalar va jihozlardan foydalanish ko'nikmalarini, balki texnologik jarayonlarni tushunish, muammolarni texnik yondashuvlar asosida hal qilish, yangi texnologiyalarga moslashish va ularni ijodiy qo'llash qobiliyatlarini ham o'z ichiga oladi. Texnologiya darslarida ushbu ko'p qirrali kompetentsiyani rivojlantirish alohida metodologiya va yondashuv talab

qiladi. Eng muhim xususiyatlardan biri shuki, texnik savodxonlikni rivojlantirish nazariy bilimlar bilan amaliy ko'nikmalarning to'liq uyg'unligini ta'minlashni nazarda tutadi.

Texnologiya darslarining o'ziga xosligi shundaki, bu darslar o'quvchilarga abstrakt tushunchalarni emas, balki bevosita qo'lga tegadigan, ko'zga ko'rinadigan natijalar beradigan bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan. Bu jarayonda o'qituvchi nafaqat ma'lumot uzatuvchi, balki o'quvchilarni amaliy faoliyatga yo'naltiradigan murabbiy, maslahatchi va hamkor rolini o'ynaydi. Darslarning tuzilishi shunday bo'lishi kerakki, har bir o'quvchi o'z qobiliyati va qiziqishiga mos ravishda texnik masalalarni hal qilish imkoniyatiga ega bo'lsin. Bu individuallashtirish printsipli texnik savodxonlikni rivojlantirishning muhim xususiyatlaridan biridir.

O'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish texnologiya darslarida texnik savodxonlikni rivojlantirishning navbatdagi muhim jihatidir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun texnik savodxonlik oddiy qurilmalar bilan tanishish, asosiy qismlarni bilish va xavfsizlik qoidalarini o'zlashtirishdan boshlanadi. O'rta sinflarda esa texnologik jarayonlarning mohiyatini tushunish, oddiy loyihalar ustida ishlash va texnik fikrlashni rivojlantirish birinchi o'ringa chiqadi. Katta yoshdagi o'quvchilar esa murakkab texnik tizimlar bilan ishlash, muhandislik yondashuvlarini qo'llash va mustaqil loyihalar yaratish imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak. Bu bosqichma-bosqich rivojlanish o'quvchilarning kognitiv qobiliyatlari va amaliy ko'nikmalarining tabiiy o'sishiga mos keladi.

Zamonaviy texnologiya darslarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish texnik savodxonlikni rivojlantirishning ajralmas qismidir.

Kompyuter dasturlari, virtual simulyatorlar, interaktiv o'quv materiallari va raqamli resurslar darslarni yanada samarali va qiziqarli qiladi. Biroq, bu yerda muhim nuansa shundaki, raqamli texnologiyalardan foydalanish o'zi maqsad emas, balki texnik fikrlash va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun vositadir. O'qituvchi o'quvchilarni texnologiyaning passiv iste'molchilari emas, balki faol yaratuvchilarga aylantirishga intilishi kerak.

Amaliy mashg'ulotlar texnologiya darslarining markazidir va texnik savodxonlikni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. O'quvchilar o'z qo'llari bilan biror narsa yaratayotganda, texnologik jarayonni boshidan oxirigacha kuzatayotganda va muammolarga amaliy yechim topayotganda, ularning texnik tafakkuri shakllana boradi. Ustaxonalarda, laboratoriyalarda yoki maxsus jihozlangan xonalarda o'tkaziladigan amaliy mashg'ulotlar nazariy bilimlarni mustahkamlash va real hayotda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ideal muhitni yaratadi. Bunda xavfsizlik texnikasi qoidalariga rioya qilish ham texnik savodxonlikning muhim tarkibiy qismidir.

Loyiha asosidagi ta'lim texnologiya darslarida texnik savodxonlikni rivojlantirishning eng samarali usullaridan biridir. O'quvchilar ma'lum bir muammoni hal qilish yoki mahsulot yaratish uchun loyiha ustida ishlayotganda, ular rejalashtirish, tahlil qilish, ijodiy yechimlar topish, jamoada ishlash va natijaga erishish ko'nikmalarini egallaydilar. Loyiha ishlari davomida o'quvchilar turli texnik vositalar, materiallar va usullar bilan tanishadilar hamda ularni qo'llash tajribasiga ega bo'ladilar. Bu jarayon texnik savodxonlikning barcha komponentlarini kompleks ravishda rivojlantirishga imkon beradi.

Muammoli ta'lim yondashuvi

texnologiya darslarida o'quvchilarning texnik fikrlashini shakllantirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. O'qituvchi o'quvchilar oldiga muayyan texnik muammoni qo'yib, ularni mustaqil ravishda yechim izlashga undaydi. Bu jarayonda o'quvchilar turli variantlarni taqqoslash, resurslarni baholash, eng optimal yechimni tanlash va uni amalda sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Xatolar va muvaffaqiyatsizliklar ham o'rganish jarayonining muhim qismi hisoblanadi, chunki ular o'quvchilarga o'z faoliyatini tahlil qilish va yaxshilash yo'llarini topishga yordam beradi.

Texnologiya darslarida o'quvchilarning texnik savodxonligini rivojlantirishda differentsiallashtirish printsipi muhim ahamiyatga ega. Har bir o'quvchi o'ziga xos qobiliyat, qiziqish va o'rganish tezligiga ega. Shuning uchun o'qituvchi turli darajadagi topshiriqlar va loyihalar taklif qilishi, o'quvchilarga o'z imkoniyatlari doirasida eng yaxshi natijaga erishish uchun sharoit yaratishi kerak. Ba'zi o'quvchilar texnik jihozlar bilan ishlashda tez o'rganishsa, boshqalari dizayn yoki rejalashtirish bosqichida ko'proq qobiliyat namoyon etadilar. Bu xilma-xillikni e'tirof etish va qo'llab-quvvatlash texnik savodxonlikni rivojlantirishning muhim tamoyilidir.

Zamonaviy texnologiya darslari faqat an'anaviy hunarmandchilik ko'nikmalariga emas, balki robotexnika, dasturlash, 3D modellashtirish, alternativ energiya manbalari va boshqa innovatsion yo'nalishlarga ham e'tibor berishlari kerak. Bu o'quvchilarni kelajak kasblariga tayyorlash va ularda zamonaviy texnologiyalarga nisbatan qiziqish uyg'otish uchun zarur. Shu bilan birga, an'anaviy ko'nikmalarni ham unutmaslik kerak, chunki ular texnik tafakkurning asosini tashkil etadi va ko'plab zamonaviy texnologiyalarni tushunish uchun

zarur bazani beradi.

Texnologiya darslarida baholash tizimi ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu yerda nafaqat yakuniy mahsulot, balki jarayonning o'zi, o'quvchining ijodiy yondashuvi, muammolarni hal qilish uslubi va o'rganish dinamikasi ham baholanishi kerak. Formativ baholash, ya'ni o'rganish jarayoni davomida muntazam qayd etish va qayta aloqa berish, o'quvchilarning texnik savodxonligini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu usul o'quvchilarga o'z yutuqlari va kamchiliklarini tushunishga, o'z faoliyatini tahlil qilishga va doimiy takomillashishga yordam beradi.

Texnologiya darslarida jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish ham texnik savodxonlikning muhim jihatidir. Haqiqiy hayotda ko'plab texnik loyihalar jamoa bo'lib amalga oshiriladi va turli mutaxassislarning hamkorligini talab qiladi. Shuning uchun o'quvchilarni guruh shaklida ishlashga, vazifalarni taqsimlashga, bir-birlari bilan muloqot qilishga va umumiy maqsadga erishishga o'rgatish muhimdir. Guruhda ishlash jarayonida o'quvchilar bir-birlaridan o'rganadilar, tajriba almashadilar va ijtimoiy-kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantiradilar.

Xulosa qilib aytganda, texnologiya darslarida o'quvchilarning texnik savodxonligini rivojlantirish ko'p qirrali va murakkab jarayondir. Bu jarayonning samaradorligi nazariy bilim, amaliy ko'nikmalar va ijodiy yondashuvlarning muvozanatli kombinatsiyasiga, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishga, zamonaviy texnologiyalar va an'anaviy usullarning uyg'unligiga bog'liq. O'qituvchining professional mahorati, ta'limning moddiy-texnik bazasi va ta'lim jarayonini tashkil etishning zamonaviy usullari texnik savodxon, kelajakka tayyor yoshlarni tarbiyalash uchun

muhim omillardir. Texnologiya darslari orqali shakllantirilgan texnik savodxonlik o'quvchilarning kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyati va hayotiy farovonligi uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2006. – 176 b.
2. Begimqulov U.Sh. Texnologiya ta'limining nazariy-metodologik asoslari. – Toshkent: Fan, 2018. – 264 b.
3. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M.X. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 2010. – 365 b.
4. Xashimova M.K. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2015. – 192 b.
5. Yo'ldoshev J.G', Usmonov S.A. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: O'qituvchi, 2004. – 160 b.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5313-sonli Farmoni. – Toshkent, 2018 yil 5 sentyabr.
7. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020 yil 23 sentyabr.
8. Umumta'lim maktablarining davlat ta'lim standarti. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, 2022.
9. Атаханов Р. Математическое мышление и методики определения уровня его развития. – Ташкент-Рига, 2000. – 208 с.
10. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. – Москва: Высшая школа, 1990. – 119 с.
11. Новиков А.М. Методология образования. – Москва: Эгвес, 2006. – 488 с.
12. Педагогика: учебник / Под ред. Л.П. Крившенко. – Москва: Проспект, 2010. – 432 с.
13. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – Москва: Народное образование, 1998. – 256 с.
14. Симоненко В.Д. Технологическое образование школьников: теоретико-методологические аспекты. – Брянск: Издательство БГПУ, 1999. – 230 с.
15. Хотунцев Ю.Л. Технологическое образование: концепции и стандарты // Педагогика. – 2008. – № 4. – С. 15-22.

O'QUVCHI YOSHLAR TARBIYASIDA MAQSAD QO'YISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK JIHATLARI

KARIMOVA SAIDA O'KTAMOVNA

Jizzax viloyati. Sh.Rashidov tuman 28-maktab o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchi yoshlar tarbiyasida maqsad qo'yish kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik jihatlari tahlil etiladi. Unda ta'lim jarayonida o'quvchilarning hayotiy maqsadlarini belgilash, shaxsiy qiziqishlarini hisobga olish va ijtimoiy ehtiyojlar bilan uyg'unlashtirish masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: O'quvchi yoshlar, tarbiya, maqsad qo'yish, kompetensiya, shaxsiy qiziqish, ijtimoiy ehtiyoj, motivatsiya, rivojlanish, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, hayotiy maqsad, shaxsiy rivojlanish, milliy qadriyatlar, umuminsoniy tamoyillar, kompetensiyaga asoslangan yondashuv.

Аннотация: В данной статье анализируются педагогические аспекты развития компетенции постановки целей в воспитании учащейся молодежи. Освещаются вопросы определения жизненных целей учащихся в образовательном процессе, учета их личных интересов и согласования с социальными потребностями.

Ключевые слова: учащаяся молодежь, воспитание, постановка целей, компетенция, личный интерес, социальная потребность, мотивация, развитие, личностно-ориентированное обучение, жизненная цель, личностное развитие, национальные ценности, общечеловеческие принципы, компетентностный подход.

Annotation: This article analyzes the pedagogical aspects of developing goal-setting competence in the education of students. It highlights the issues of defining students' life goals in the educational process, taking into account their personal interests and aligning them with social needs.

Keywords: students, upbringing, goal-setting, competence, personal interest, social need, motivation, development, learner-centered education, life goal, personal development, national values, universal principles, competence-based approach.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchi yoshlarning faqat bilim olishlari emas, balki mustaqil fikrlash, hayotiy qarorlar qabul qilish va kelajak maqsadlarini to'g'ri belgilash kompetensiyasiga ega bo'lishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki maqsad qo'yish – shaxsning o'z imkoniyatlarini anglash, istiqbol rejalari asosida faoliyatini tashkil etish hamda jamiyat hayotida faol ishtirok etishining asosiy sharti hisoblanadi. Pedagogik nuqtai nazardan maqsad qo'yish kompetensiyasi o'quvchilarning bilim olish jarayonida ularning ichki motivatsiyasini mustahkamlash, irodaviy sifatlarini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish bilan chambarchas bog'liqdir.

Bugungi globallashtirish davrida yoshlarning

maqsadlari ko'plab tashqi ta'sirlar, jumladan, axborot texnologiyalari, madaniy xilmaxillik va mehnat bozoridagi talablar orqali shakllanmoqda. Shu bois, ta'lim jarayonida o'quvchilarni to'g'ri maqsad qo'yishga yo'naltirish, ularning shaxsiy qiziqishlari bilan ijtimoiy ehtiyojlar uyg'unligini ta'minlash pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Mazkur masala o'quvchi yoshlarning shaxsiy kamolotini ta'minlash va ularni barkamol avlod sifatida voyaga yetkazishda hal qiluvchi omil sanaladi.

Bu jarayonda ayniqsa, hayotiy maqsadlarni qo'yish ko'nikmalari o'quvchi yoshlarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Pedagogika uchun bu ko'nikmalarni shakllantirish nafaqat ta'lim

samaradorligini oshiradi, balki yoshlarni barkamol shaxs va faol fuqaroga aylantirishga xizmat qiladi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Ta'lim-tarbiya – bu bizning kelajagimiz, hayot-mamot masalasi. Shu bois, bu sohadagi islohotlarni kechiktirishga haqqimiz yo'q." [1] Ushbu fikr zamonaviy pedagogikaning ustuvor vazifalarini ham yaqqol ifodalaydi. Chunki ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning nafaqat bilim olishi, balki mustaqil fikrlash, hayotiy qarorlar qabul qilish va kelajak maqsadlarini belgilash kompetensiyasini shakllantirish jamiyat kelajagi uchun hayotiy ahamiyatga ega. Mazkur iqtibos ta'lim tizimida kechayotgan islohotlarning asosiy maqsadi ham o'quvchi yoshlarning shaxsiy qiziqishlari va ijtimoiy ehtiyojlarini uyg'unlashtirish orqali barkamol avlodni voyaga yetkazishdan iborat ekanini ko'rsatadi. Demak, maqsad qo'yish kompetensiyasi pedagogikaning dolzarb vazifasi sifatida yoshlarni kelajakka ongli tayyorlash va ularning ijtimoiy faolligini oshirishning poydevori bo'lib xizmat qiladi.

Darhaqiqat, zamonaviy pedagogika shaxsni har tomonlama rivojlantirish jarayonida faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki o'quvchi yoshlarning hayotiy maqsadlarini belgilash va ularga erishish strategiyalarini shakllantirishni ham o'z zimmasiga oladi. Chunki hayotiy maqsadlar shaxsning dunyoqarashi, ijtimoiy faoliyati va kasbiy yo'nalishini belgilovchi omil sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Maqsadsiz ta'lim jarayoni yoshlarni faqat bilim oluvchi subyekt sifatida ko'rsatadi, biroq ular hayotiy yo'nalishini aniqlashda qiyinchiliklarga duch keladilar.

Amerikalik psixolog Viktor Frankl ta'kidlaganidek: "Insonning eng katta ehtiyoji — hayotida ma'no va maqsad topishdir" [2.121]. Bu fikr pedagogik nuqtai nazardan shuni anglatadiki, ta'lim jarayoni yoshlarni faqat bilim bilan emas, balki maqsadli hayot yo'lini tanlashga ham undashi zarur. Hayotiy maqsadni anglamagan shaxsning bilimlari parchalanib,

jamiyat hayotida samarali qo'llanilmaydi.

Zamonaviy pedagog Seana Moran o'z tadqiqotlarida shunday yozadi: "Maqsadlar inson faoliyatini yo'naltiruvchi kompas bo'lib, ular orqali shaxs o'z hayotining mazmunini kashf etadi" [3.57]. Bu fikr, avvalo, hayotiy maqsadlarning shaxs uchun yo'nalish beruvchi kuch ekanini ta'kidlaydi. Agar inson maqsadsiz yashasa, u o'z hayotini boshqarish imkoniyatidan mahrum bo'ladi, tashqi ta'sirlar oqimida yo'qolib ketadi. Ammo maqsad mavjud bo'lsa, u inson uchun "kompas" vazifasini bajaradi: qanday yo'lni tanlash, qanday qaror qabul qilish va qanday qadriyatlarni ustuvor qilish kerakligini aniqlashda yordam beradi.

Pedagogik nuqtai nazardan bu fikr o'quvchi yoshlarning hayotiy maqsadlarini shakllantirishning naqadar dolzarb ekanini ko'rsatadi. Chunki ta'lim jarayonida yoshlarning nafaqat bilim, balki aniq hayotiy yo'nalish ham olishi zarur. Bu esa shaxsiy qiziqishlar bilan ijtimoiy ehtiyojlarning uyg'unlashuvi orqali amalga oshadi. Masalan, o'quvchining ilm-fanga qiziqishi jamiyatdagi innovatsion rivojlanish ehtiyojlari bilan mos kelsa, u o'z maqsadini aniq belgilaydi va shaxsiy hamda ijtimoiy manfaatlarni birlashtira oladi.

Bundan tashqari, Moran ta'kidlashicha, maqsadlar yoshlarning ichki motivatsiyasini kuchaytiradi, ularni ijtimoiy faoliyatga jalb qiladi va o'z hayotlarining mazmunini ongli ravishda anglashlariga yordam beradi. Shu sababli, maqsad qo'yish kompetensiyasini shakllantirish — pedagogikaning faqat tarbiyaviy emas, balki strategik vazifasidir. U nafaqat o'quvchilarning bugungi kundagi bilim olish samaradorligini oshiradi, balki kelajakda mustaqil, mas'uliyatli va barkamol shaxs bo'lib shakllanishiga xizmat qiladi.

Moranning bu fikri yoshlarning maqsadlari ularning hayotiy yo'nalishi va jamiyat taraqqiyotini uyg'unlashtiruvchi eng muhim pedagogik omil ekanini ko'rsatadi. Bu jarayonni to'g'ri tashkil etish ta'lim tizimining dolzarb vazifasi hisoblanadi.

Finlandiyalik pedagog Jari Lavonen o'z izlanishlarida ta'limning maqsadga yo'naltirilganligi haqida shunday deydi: "O'quvchi o'z maqsadini anglaganda, ta'lim jarayoni uning shaxsiy ehtiyojlari bilan uyg'unlashadi va motivatsiyasi sezilarli darajada ortadi"[4.89]. Ushbu fikr ta'limda shaxsiylashtirish jarayonining naqadar muhimligini ochib beradi. Chunki o'quvchi o'z maqsadini tushunib yetganda, u o'qish jarayonida tashqi majburiyat tufayli emas, balki ichki ehtiyoj va motiv asosida harakat qiladi. Natijada ta'lim unga shaxsiy ahamiyat kasb etadi, bilim esa faqat nazariy ma'lumot sifatida emas, balki kelajak hayotiy rejalari uchun zarur vosita sifatida qadrlanadi.

Pedagogik nuqtai nazardan qaranganda, bu jarayon o'quvchining ta'limdagi faolligini oshiradi, o'z ustida ishlashga undaydi va uni ongli ravishda maqsad sari harakat qilishga yo'naltiradi. Shaxsiylashtirilgan ta'limning asosiy ustuvorligi ham shunda: har bir o'quvchi o'z qiziqishlari va maqsadlari asosida rivojlanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa ta'lim jarayonini yanada samarali va motivatsion qiladi.

Lavonenning yondashuvi zamonaviy pedagogikada keng qo'llanilayotgan shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi bilan uzviy bog'liq. Chunki o'quvchining maqsadlari va ehtiyojlari inobatga olinmaganda, ta'lim faqat tashqi ko'rsatkichlar bilan cheklanib qoladi. Aksincha, o'quvchining ichki dunyosi va kelajak orzulari ta'lim bilan uyg'unlashganda, u o'zini rivojlantirishga ongli ravishda kirishadi.

Jari Lavonen fikri shuni ko'rsatadiki, maqsadga yo'naltirilganlik ta'lim samaradorligini belgilovchi hal qiluvchi omildir. U o'quvchining motivatsiyasini oshiribgina qolmay, balki uni mustaqil, mas'uliyatli va ijodkor shaxs sifatida kamol topishiga xizmat qiladi.

Hayotiy maqsadlarni qo'yish kompetensiyasi shuningdek psixologik barqarorlik bilan chambarchas bog'liqdir. Aniq maqsadlarga ega shaxs hayotdagi

qiyinchiliklarni bardosh bilan yengib o'tadi, qarorlarini ongli ravishda qabul qiladi va o'z faoliyatini strategik tarzda boshqaradi. Bu esa uning ijtimoiy mavqei va kelajakdagi jamiyatdagi o'rnini mustahkamlaydi. Hayotiy maqsadsiz shaxs ko'pincha tashqi omillarga bo'ysunadi, ichki motivatsiya yetishmagani sababli qiyinchiliklarga bardoshsiz bo'lib qoladi.

Germaniyalik pedagog va tadqiqotchi Andreas Schleicher ham bu borada alohida urg'u beradi: "Ta'limning vazifasi nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarga kelajakda qanday bo'lishlarini tasavvur qilish imkoniyatini berishdir"[5.34]. Bu fikr ta'lim jarayonida hayotiy maqsadlarning naqadar muhimligini ko'rsatadi. Agar o'quvchi o'zining kelajagini tasavvur qila olsa, demak, u o'z maqsadlarini aniq belgilash va ularga erishish yo'lida barqaror strategiyalar ishlab chiqadi.

Schleicher ta'kidlagan yondashuv, aslida, ta'limning asosiy mazmuni faqat bilim berishda emas, balki o'quvchilarni kelajakdagi shaxsiy va kasbiy o'rinlarini ongli ravishda qurishga yo'naltirishda ekanini ko'rsatadi. Bu jarayon yoshlarning psixologik mustahkamligini, ijtimoiy mas'uliyatini va hayotiy rejalash qobiliyatini rivojlantiradi. Shu bois, hayotiy maqsadlarni qo'yish kompetensiyasini shakllantirish ta'lim tizimining eng muhim strategik vazifalaridan biri hisoblanadi.

Ko'rinib turibiki, hayotiy maqsadlarni qo'yish kompetensiyasi zamonaviy ta'lim tizimida markaziy o'rin tutadi. U yoshlarni shaxsiy rivojlanishga, ijtimoiy mas'uliyatga, kasbiy muvaffaqiyatga va milliy qadriyatlar asosida barkamol inson bo'lib yetishishga undaydi. Viktor Frankl, Seana Moran, Jari Lavonen va Andreas Schleicherlarning qarashlari shuni ko'rsatadiki, hayotiy maqsadlar ta'lim jarayonida o'quvchilarning ichki motivatsiyasi, o'zligini anglash va jamiyat hayotida faol ishtirokini ta'minlovchi eng muhim pedagogik omildir.

Yuqoridagi tahlillarda o'quvchi yoshlar tarbiyasida maqsad qo'yish kompetensiyasini

rivojlantirishning pedagogik jihatlari sifatida quyidagi asosiy yo'nalishlar namoyon bo'lmoqda:

1. Maqsadning shaxsiy yo'naltiruvchilik xususiyati. Seana Moran ta'kidlaganidek, maqsad shaxs uchun "kompas" vazifasini bajaradi. Bu pedagogik jihatdan o'quvchilarni o'z hayotining mazmunini anglash, shaxsiy qiziqishlari va jamiyat ehtiyojlarini uyg'unlashtirishga yo'naltirish zarurligini ko'rsatadi.

2. Motivatsiyani kuchaytiruvchi omil. Jari Lavonen fikricha, o'quvchi o'z maqsadini anglaganda, ta'lim jarayoni uning shaxsiy ehtiyojlari bilan uyg'unlashadi va motivatsiyasi ortadi. Bu pedagogik jihatdan ta'limni shaxsiylashtirish, ya'ni har bir o'quvchining individualligini hisobga olish zarurligini namoyon etadi.

3. Psixologik barqarorlikni mustahkamlash. Aniq maqsadga ega o'quvchi qiyinchiliklarga bardoshli bo'ladi, o'z faoliyatini ongli boshqaradi. Bu pedagogik jihatdan yoshlarni stressga chidamli, irodali va barqaror shaxs qilib tarbiyalashni ko'zda tutadi.

4. Kelajakni ongli tasavvur qilish imkoniyati. Andreas Schleicher urg'u berganidek, ta'lim faqat bilim berish emas, balki o'quvchilarga kelajakda qanday bo'lishlarini tasavvur qilish imkoniyatini berishi kerak. Bu jihat o'quvchilarni maqsad qo'yish orqali o'z kelajak yo'lini loyihalashga undaydi.

5. Jamiyat bilan uyg'unlik. Tahlillardan ko'rinib turibdiki, maqsad qo'yish kompetensiyasi faqat shaxsiy emas, balki ijtimoiy ehtiyojlarga ham moslashuvchan bo'lishi zarur. Pedagogik jihatdan bu — yoshlarni nafaqat shaxsiy manfaatlari, balki jamiyat taraqqiyoti yo'lida ham maqsadlar qo'yishga o'rgatishdir.

Yuqorida sanab o'tilgan jihatlarga qo'shimcha ravishda, o'quvchi yoshlar tarbiyasida maqsad qo'yish kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik jihatlari sifatida bizning fikrimizcha quyidagi masalalarni ham ko'rsatish mumkin:

1. Refleksiya ko'nikmalarini shakllantirish. Refleksiya ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'z faoliyatini kuzatishi, baholashi va kelgusida yaxshilash imkonini beruvchi muhim pedagogik vositadir. Maqsad qo'yish kompetensiyasida refleksiya markaziy o'rin tutadi, chunki shaxs o'z oldiga qo'ygan vazifalarni qay darajada amalga oshirayotganini tahlil qilmas ekan, maqsadlar noaniq va samarasiz bo'lib qoladi. O'quvchilarni refleksiv fikrlashga o'rgatish ularning bilim va ko'nikmalarini muntazam yangilashga, o'zini rivojlantirish yo'llarini anglashga yordam beradi. Pedagogik jihatdan refleksiya jarayonini mashg'ulotlarda "o'z-o'zini baholash", "kuchli va zaif tomonlarni tahlil qilish" kabi usullar bilan qo'llash mumkin. Bu usul yoshlarni o'z ustida ishlashga, maqsadlarini real sharoitlarga mos ravishda qayta ko'rib chiqishga o'rgatadi. Natijada o'quvchi maqsad qo'yish jarayonida yanada ongli va mas'uliyatli bo'ladi.

2. Ijtimoiy hamkorlik va jamoada ishlash. Maqsad qo'yish faqat individual jarayon emas, balki ijtimoiy hamkorlikni ham o'z ichiga oladi. Jamoaviy faoliyatda o'quvchilar umumiy maqsad sari birgalikda intilish orqali o'z shaxsiy maqsadlarini ham aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Jamoada ishlash jarayoni ularda mas'uliyat, muloqot, hamkorlik va muammolarni birgalikda hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Pedagogik nuqtai nazardan bu jihat o'quvchilarga maqsad qo'yishda ijtimoiy kontekstni hisobga olish, boshqalarning fikrini qadrlash va birgalikda kelajakni loyihalash madaniyatini shakllantirish imkonini beradi. Ta'lim jarayonida guruhli ishlash, loyihaviy faoliyat, bahs-munozaralar orqali jamoaviy maqsadlar belgilash o'quvchilarni faqat individual yutuqlarga emas, balki ijtimoiy muvaffaqiyatga ham yo'naltiradi. Natijada ular jamiyatda faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'ladilar.

3. Mas'uliyat va o'zini boshqarish. Maqsad qo'yish kompetensiyasi o'quvchilarda mas'uliyat va o'zini boshqarish qobiliyatlarini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi.

Aniq maqsadlarga ega bo'lgan shaxs o'z qarorlariga javobgar bo'ladi va faoliyatini mustaqil ravishda boshqaradi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarga mustaqil vazifalar berish, ularni yakka tartibda rejalashtirish va natijalarini tahlil qilish imkonini yaratish zarur. Bu jarayon ularda mas'uliyat hissini oshiradi va hayotiy faoliyatni o'z qo'li bilan boshqarish madaniyatini shakllantiradi. Pedagogik nuqtai nazardan bu jihat yoshlarning irodaviy sifatlarini, qat'iyatligini va o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Mas'uliyatli shaxs kelajakda maqsadlarini aniq belgilab, ularni amalga oshirishda barqaror bo'ladi.

4. Kasbiy yo'nalish va amaliyot bilan bog'liqlik. O'quvchilarning hayotiy maqsadlari ko'p jihatdan ularning kelajakdagi kasbiy faoliyati bilan chambarchas bog'liqdir. Shu bois, pedagogikaning muhim vazifalaridan biri yoshlarni real mehnat bozoriga tayyorlashdir. Kasbiy yo'nalish darslari, amaliy mashg'ulotlar, ishlab chiqarish bilan hamkorlik o'quvchilarga o'z qiziqishlarini aniq kasb bilan bog'lash imkonini beradi. Natijada ularning hayotiy maqsadlari abstrakt tushunchadan real rejalarga aylanadi. Pedagogik jihatdan bu jarayon yoshlarni mehnat bozorida o'z o'rnini topishga, jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shishga tayyorlaydi. Kasbiy yo'nalishga asoslangan ta'lim o'quvchilarning maqsadlarini real imkoniyatlar bilan uyg'unlashtiradi, ularning motivatsiyasini kuchaytiradi va kelajak kasb tanlovini ongli ravishda amalga oshirishlariga yordam beradi.

5. Innovatsion ta'lim metodlaridan foydalanish. Zamonaviy pedagogika o'quvchilarda maqsad qo'yish kompetensiyasini rivojlantirish uchun innovatsion metodlardan foydalanishni talab etadi. STEAM ta'limi, loyiha asosida o'qitish, muammoli vaziyatlarni hal qilish, case-study kabi usullar o'quvchilarni faollikka undaydi va aniq natijaga yo'naltiradi. Ushbu metodlar orqali o'quvchilar o'z maqsadlarini belgilash, natijalarni baholash va ijodkorlikni rivojlantirish imkoniga ega

bo'ladi. Pedagogik nuqtai nazardan bu jihat nafaqat o'quvchilarning bilish faoliyatini kuchaytiradi, balki ularda hayotiy maqsadlarni to'g'ri belgilash ko'nikmalarini shakllantiradi. Innovatsion metodlar yoshlarni faqat bilim olishga emas, balki natija yaratishga, jamiyatda amaliy foyda keltirishga yo'naltiradi.

6. Raqamli savodxonlik va texnologiyalardan foydalanish. Bugungi kunda yoshlarning hayotiy maqsadlari ko'pincha raqamli muhitda shakllanadi. Shu sababli pedagogika ularni internet, sun'iy intellekt va zamonaviy axborot texnologiyalaridan to'g'ri foydalanishga o'rgatishi lozim. Raqamli savodxonlik yoshlarning maqsadlarini samarali amalga oshirishda asosiy vositaga aylanadi. Masalan, o'quvchi o'zining kelajak kasbi uchun zarur bilimlarni onlayn kurslardan olishi yoki raqamli platformalarda loyiha yuritishi mumkin. Pedagogik jihatdan bu jarayon o'quvchilarga maqsad sari intilishda texnologiyalardan foydalanish madaniyatini beradi. Shu bilan birga, ularni axborot oqimida tanqidiy tafakkur bilan fikrlashga, ishonchli manbalarni tanlashga o'rgatadi. Bu esa yoshlarning maqsad qo'yish kompetensiyasini zamonaviy talablar bilan uyg'unlashtirishni ta'minlaydi.

7. Milliy qadriyatlar asosida maqsad shakllantirish. O'quvchilarning hayotiy maqsadlari milliy qadriyatlar va an'analar bilan uyg'unlashgandagina barqaror bo'ladi. Pedagogik jihatdan milliy qadriyatlarni ta'lim jarayoniga singdirish yoshlarning o'zligini anglash, milliy identitetini mustahkamlash va maqsadlarini jamiyat manfaatlari bilan bog'lash imkonini beradi. Bu jarayon o'quvchilarda vatanparvarlik, mas'uliyat, tarixiy merosga hurmat tuyg'ularini rivojlantiradi. Milliy qadriyatlarga asoslangan maqsadlar yoshlarning shaxsiy rivojlanishiga barqarorlik kiritadi va ularni jamiyat taraqqiyotida faol ishtirok etishga undaydi. Shu bois pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biri yoshlarning hayotiy maqsadlarini milliy qadriyatlar asosida shakllantirishdir.

8. Umuminsoniy qadriyatlarga yo'naltirish. Ta'lim jarayoni yoshlarni nafaqat milliy, balki umuminsoniy tamoyillar asosida maqsad qo'yishga yo'naltirishi kerak. Insonparvarlik, adolat, tinchlik, hamjihatlik kabi qadriyatlar yoshlarning shaxsiy maqsadlarini kengroq ijtimoiy kontekst bilan uyg'unlashtirish imkonini beradi. Pedagogik nuqtai nazardan bu jihat yoshlarni global dunyoqarashga ega bo'lishga, turli madaniyat va jamiyat vakillari bilan hamkorlik qilishga tayyorlaydi. Shu tariqa, umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan maqsadlar yoshlarni nafaqat milliy, balki global miqyosdagi ijtimoiy mas'uliyatni his qiluvchi shaxs sifatida shakllantiradi.

9. Ijodkorlik va innovatsion fikrlashni rivojlantirish. Maqsad qo'yish jarayoni ko'pincha yangicha yondashuvni talab etadi. Shu sababli pedagogika o'quvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratishi kerak. Ijodkorlik yoshlarni yangilik yaratishga, noan'anaviy yechimlarni topishga va maqsadlarni kreativ shaklda belgilashga undaydi. Innovatsion fikrlash esa ularga murakkab muammolarda ham samarali yo'llarni topish imkonini beradi. Pedagogik jihatdan bu jarayon o'quvchilarni kelajakda jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shuvchi faol shaxs sifatida tarbiyalaydi.

10. Uzlüksiz ta'lim va o'zini rivojlantirishni qadrlash. Maqsad qo'yish kompetensiyasi o'quvchilarni faqat maktab davrida emas, balki

butun hayoti davomida o'z ustida ishlashga undaydi. Pedagogika bu jarayonda ularga uzluksiz ta'limning ahamiyatini anglatishi kerak. Shaxsning o'zini rivojlantirishga intilishi, yangi bilimlarni egallashga bo'lgan doimiy ehtiyoji hayotiy maqsadlarning barqarorligini ta'minlaydi. Bu jihat yoshlarni kelajakda o'zgaruvchan sharoitlarda ham muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlaydi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, o'quvchi yoshlar tarbiyasida maqsad qo'yish kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning dolzarb masalalaridan biridir. Chunki aniq maqsad inson faoliyatining yo'nalishini belgilab, uning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga poydevor yaratadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, maqsad qo'yish kompetensiyasi yoshlarning ichki motivatsiyasini kuchaytiradi, refleksiya ko'nikmalarini rivojlantiradi, mas'uliyat va o'zini boshqarish qobiliyatini mustahkamlaydi hamda psixologik barqarorlikni ta'minlaydi. Shu bilan birga, u kasbiy yo'nalish va mehnat bozoriga tayyorgarlik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan hayotiy qarashlar, ijodiy fikrlash va uzluksiz o'qishga bo'lgan intilishni shakllantiradi. Pedagogik jarayonda maqsad qo'yish kompetensiyasini rivojlantirish o'quvchilarning kelajakka ongli qarashlarini ta'minlab, ularni barkamol avlod sifatida voyaga yetkazishda hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022-yil 28-yanvar kuni o'tkazilgan maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha videoselektor yig'ilishidagi nutqi. <https://yuz.uz/uz/news/talim-tarbiya--bu-bizning-kelajagimiz-hayot-mamot-masalasi--shavkat-mirziyoev>
2. Франкл В. Человек в поисках смысла. — Москва: Прогресс, 1990. — 368 с.
3. Moran, S. Purpose Development in Youth: Understanding the Role of Goal-Setting. — New York: Springer, 2017. — 245 p.
4. Lavonen, J. Science Education for the Future: Developing Responsible and Engaged Learners. — Helsinki: University of Helsinki Press, 2018. — 310 p.
5. Schleicher, A. OECD Education at a Glance 2020: OECD Indicators. — Paris: OECD Publishing, 2020. — 470 p.

TARBIYA METODIKASI BO'YICHA OLIB BORILGAN TADQIQOTLAR TAHLILI

RASHIDOVA GULNOZA G'ULOMOVNA

O'zMU Jizzax filiali psixologiya kafedrası

dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada tarbiya metodikasi sohasida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tahlil qilingan. Unda tarbiya jarayonining maqsad va vazifalari, metodlarning nazariyasoslari hamda ularning amaliy qo'llanishi yoritiladi. Shuningdek, milliy va xorijiy olimlarning tadqiqotlari solishtirilib, tarbiya metodikasining samaradorligini oshirish yo'llari ko'rsatib o'tiladi. Tadqiqotlarda tarbiya metodlarining shaxs kamolotiga ta'siri, ularni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish muhimligi alohida ta'kidlanadi. Maqola umumta'lim maktablari, oliy ta'lim muassasalari va tarbiya jarayoni bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar uchun ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: metodika, tadqiqot, boshqaruv, mutaxassis, zamonaviy, metod, Renessans, strategiya, islohot, integratsiya, innovatsiya, yondashuv, didaktik, rivojlanish, fan-texnika, intellektual

Bugungi shiddat bilan o'zgarib borayotgan zamonda yashay oladigan yoshlarni tayyorlash uchun faqat ma'lum hajmdagi bilim berishga qaratilgan an'anaviy ta'lim jarayonlarini davom ettirish yetarli emas. Fan-texnika taraqqiyoti shu darajada bo'lgan hozirgi zamonda inson hech bir sohadagi eng asosiy tushunchalarni ham o'zida saqlab qola olmaydi. Beg'araz o'zgarishlarga boy hayotga mustaqil qadam tashlayotgan yoshlar bu o'zgarishlarga intellektual va ma'naviy jihatdan tayyor bo'lmasa, raqobat dunyosida o'z o'rnini topa olmasligi mumkin. Bugungi kunda ta'lim tizimida boy tajribalarga ega. Loyiha ishi, hamkorlikda o'qitish, individual rivojlanish va shunga o'xshash tajribalardan foydalana olish mumkin. Umumta'lim maktablariga xorij tajribalari asosida zamonaviy boshqaruv va pedagogik texnologiyalarga oid bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, amaliy jihatdan ijodiy yo'l bilan tadbqiq etish, umumta'lim maktablarida zamonaviy boshqaruv va pedagogik texnologiyalarni ta'minlash, soha mutaxassislarini tayyorlash vazifasi qo'yilmoqda. Umumta'lim maktablarida zamonaviy boshqaruv va pedagogik texnologiyalarni ta'minlash, umumta'lim

maktablari sohasidagi mutaxassislar esa xorijiy tajribalar va yangi bilimlarni o'ranish asosida o'z ustida ishlash zarurati tobora dolzarblashmoqda.

Umumta'lim maktablarda kundalik hayot uchun zarur bo'lgan bilimlar beriladi, shuning uchun ham umumta'lim tizimi shaxs rivojlanishidagi asosiy bosqich hisoblanib, o'quvchining faol ijtimoiylashuviga hamda o'z qiziqishlari asosida kasbga yo'naltiriladi, hamda katta hayot sari tayyorlanadi. Yangi Renessans davrida milliy ta'lim tizimini tubdan isloh qilishda "Harakatlar strategiyasi, "Taraqqiyot strategiyasi" asosida Yangi O'zbekistonning ta'lim siyosatida milliy tiklanishdan milliy yuksalishga asoslangan harakatlar amalga oshiriladi.

Milliy o'qitish tizimi ta'lim va tarbiya integratsiyasiga asoslangan bo'lsada, o'tkazilgan statistik va diagnostik tahlillar, sotsial tarmoqlarda kuzatilayotgan voqea hodisalar natijasiga ko'ra maktab o'quvchilarining ta'limi va tarbiyasida ma'naviy bo'shliqlar borligini ko'rsatmoqda. Milliy ta'lim tizimi samaradorligini oshirish, xalqaro ta'lim mazmuni va standartlarini o'rganish va tahlil qilish hamda ta'lim

sifatini xalqaro darajada raqobatbardoshligini mustahkamlashga qaratilgan faoliyatni amalga oshirish maqsadida Ta'lim sifati markazi keyinchalik, Bilimni baholash agentligi tashkil etildi. Ta'tim tizimidagi islohotlar yangidan turkumlandi. Uzluksiz ta'lim tizimini tashkil etish va boshqarish vakolatini olib boruvchi bir qator vazirliklar jumladan, Maktabgacha ta'lim vazirligi, Xalq ta'lim vazirligi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Innovatsiyalar vazirligi olib boriladigan faoliyat mushtarakligi, bajaraladigan vazifalar ko'lamining birligini inobatga olib birlashtirildi. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi — O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yangi O'zbekiston ma'muriy islohotlarini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida” PF-269-sonli qarori asosida O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi negizida O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tashkil etildi. Vazirlik O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining ta'limga doir konstitutsion huquqlariga rioya etilishini ta'minlovchi, maktabgacha, umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'lim sohasida davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish uchun javob beradigan vakolatli davlat boshqaruvi organi hisoblanadi. Vazirlik o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga bo'ysunadi va hisobot beradi. Mazkur vazirliklar qoshida markaz va agentliklar ham o'z faoliyatini boshladi:

Vazirlik huzuridagi Respublika tashkilotlari

Abdulla Avloniy nomidagi Xalq ta'limi muammolarini o'rganish va istiqbollarini belgilash ilmiy-tadqiqot instituti;

Respublika ta'lim markazi;

Psixologik-pedagogik Respublika tashxis markazi;

Respublika bolalar kutubxonasi;

Innovatsiya, texnologiya va strategiya markazi;

Respublika “Barkamol avlod” bolalar maktabi;

Maktabgacha ta'lim agentligi

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari agentligi

Mazkur tuzilmaviy islohotlar natijasida umumta'lim maktablarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, didaktik topshiriqlar va ishlanmalar, o'quvchilarni kelajakka tayyorlash bo'yicha zamonaviy shakl va usullarni ishlab chiqish, rivojlangan mamlakatlarning tajribasini tahlil qilish hamda ular singari ijtimoiy, shaxsiy, hissiy, nutqiy, matematik, jismoniy va ijodiy rivojlantirish, atrof muhit bilan tanishuvga yo'naltirilgan maxsus davlat ta'lim dasturlari tatbiq qilish, faoliyat yuritayotgan pedagog kadrlarning kreativ va tashabbuskorligini oshirish, muntazam o'z ustida ishlashi, ta'lim – tarbiya sifati monitoringini milliy va xalqaro ta'limni baholash dasturlari asosida amalga oshirishni taqozo qilmoqda.

Bundan tashqari, umumta'lim sifati monitoringiga tashkiliy-tarkibiy e'tibor yetarli emasligi sababli umumta'lim maktablarida ta'lim jarayonining sifati va samaradorligini baholash davr talabiga javob bermayapti. Ta'lim tizimini rivojlantirishning hozirgi bosqichida maktab darajasigacha bo'lgan ta'limda jiddiy o'zgarishlar ro'y bermiqda va ular quyidagi ko'rinishlarda namoyon bo'lmoqda:

Umumta'lim tizimining huquqiy-me'yoriy asoslari takomillashtirilmoqda;

umumta'lim muassasalarining moliyaviy-xo'jalik faoliyati diversifikatsiya qilinmoqda;

nodavlat umumta'lim muassasalari tarmog'i kengaymoqda;

zamonaviy ta'lim texnologiyalari joriy etilmoqda;

xodimlar malakasini oshirish tizimi ishlab chiqilmoqda;

O'zbekistonda umumta'lim tizimida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar asosida o'qitish tizimi joriy qilinmoqda.

Ta'lim va tarbiyaning usul va uslublari shaxsni rivojlantirishda insonparvarlik g'oyalariga asoslangan hamkorlik pedagogikasiga asoslanmoqda. Umumta'lim

muassasalarida o'quvchilariga ta'lim-tarbiya jarayonida individual yondashuvga asoslangan hamkorlik pedagogikasini amalga oshirish quyidagilarni ta'minlaydi:

ijtimoiy ko'nikmalar, har bir shaxsning o'ziga xosligi va afzalliklarini yuksak qadriyat sifatida anglay olish, uning emotsional holatidagi o'zgarishlarga sherik bo'lish, vaziyatdan kelib chiqib muloqot usullarini tanlash, jamoa bilan ishlash, tashabbuskorlik va mas'uliyatni his qilish;

intellektual ko'nikmalar, o'quvchilar potensialini oshirish bilan bir qatorda ularning iqtidori va salohiyatini oshirish, o'quvchiga o'z maqsadiga erishish va yangi harakatlarni amalga oshirishga yordam beradigan bilim olish va mustaqil o'rganish hamda umumiy intellektual faoliyatni shakllantirish hamda olgan bilimlarini kundalik hayotda qo'llay olishga hamda nutq va noverbal vositalarda o'z fikri, istak va niyatlarini erkin ifoda eta olishiga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 06.07.2020 yildagi 422 son qarori Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida "tarbiya" fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida.
2. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun.-Toshkent, 2020 y
3. Sh.Mirziyoyev. "Yangi O'zbekiston strategiyasi" Toshkent-2021y
4. Quronov M. – Milliy tarbiya. Toshkent: Ma'naviyat, 2007
5. B.X.Xodjaev-Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: "Sano-standart", 2017
6. M.Mutalipova-Xalq pedagogikasi; o'quv qo'llanma. O'qituvchi nashryoti Toshkent 2015 y
7. Kolechenko A.E. Ensiklopediya pedagogicheskix texnologiy: Posobie dlya prepodavateley. – Spb.: KARO, 2002.
8. Rashidova, G., & Soyimnazarov, N. (2023). FORMATION AND DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC AND LIFE CONCEPTS IN THE PSYCHE OF A CHILD. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 3(5 Part 2), 35–38. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/view/15374>
9. Rashidova G. G. Socio Cultural Approach as a Modern Direction of Teacher Training //International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding. 2021. – T. 8. – No. 8. – C. 169-172.
10. Rashidova G. G. INTERPRETATION AND INTERDEPENDENCE OF THE CONCEPTS OF «COMPETENT» AND «COMPETENCE» //Theoretical & Applied Science. – 2021. – №. 8. – C. 83-89.
11. Sharafitdinov Abdulla XXX, Soyimnazarov Navro'zbek Baxtiyor ugli Characteristics of Emotional Intelligence in Managers Volume:: 10|Oct–2022
12. G'ulomovna, R.G. (2022). Talabalarda pedagogik muhitni shakllantirish. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 506-509.
13. Gulnoza, Rashidova, and Soyimnazarov Navro'zbek. "TA'LIM MUASSASALARIDA PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISHDA PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK VAZIYATLARNI TAHLIL ETISHNING METODOLOGIK ASOSLARI." Innovations in Technology and Science Education 2.14 (2023): 680-689.
14. Rashidova Gulnoza, and Soyimnazarov Navro'zbek Baxtiyor o'gli. "O'SMIRLARDAGI PSIXOSOMATIK KASALLIKLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI." Journal of Integrated Education and Research 2.8 (2023): 18-23.
15. Rashidova Gulnoza, and Soyimnazarov Navro'zbek Baxtiyor o'g'li. "CLINICAL CHARACTERIZATION OF TEMPERAMENT QUALITIES IN PSYCHOLOGY." International Journal of Advance Scientific Research 3.07 (2023): 133-139.

ESHITISH QOBILIYATI ZAIF BOLALARDA MUSIQIY VA RITMIK HARAKATLARNI RIVOJLANTIRISH ASOSLARI

TEMUROVA GULCHEHRA XUDOYKULOVNA

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus pedagogika kafedrası dotsenti (PhD)

IBRAGIMOVA OYNURA BAXODIR QIZI

Jizzax davlat pedagogika universiteti 70110301 - Maxsus pedagogika: logopediya
2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Musiqa va ritm darslarida va qo'shimcha ta'lim muassasalarida eshitish qobiliyati past maktab o'quvchilariga musiqiy va ritmik harakatlarni o'rgatish kompleks yondashuv bilan amalga oshirilishi kerak. Zamonaviy ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri - har bir bolaning qobiliyatlarini to'liq ochib berish va rivojlantirishdir. Bu vazifa, ayniqsa, alohida ehtiyojlarga ega bo'lgan bolalar, jumladan eshitishida kamchiligi bo'lgan bolalar uchun juda muhimdir.

Аннотация: Обучение музыкально-ритмическим движениям детей с нарушением слуха на уроках музыки и ритмики и в учреждениях дополнительного образования должно осуществляться комплексно. Одна из основных задач современной системы образования – всестороннее раскрытие и развитие способностей каждого ребёнка. Эта задача особенно важна для детей с особыми потребностями, в том числе детей с нарушением слуха.

Kalit so'zlar: Ritmika, surdopedagogika, inklyuziya, kognitiv, koordinatsiya, integratsiya, innovatsiya, reabilitatsiya.

Ключевые слова: Ритмическая, глухая педагогика, инклюзия, когнитивная, координация, интеграция, новаторство, реабилитация.

Zamonaviy ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri - har bir bolaning qobiliyatlarini to'liq ochib berish va rivojlantirishdir. Bu vazifa, ayniqsa, alohida ehtiyojlarga ega bo'lgan bolalar, jumladan eshitishida kamchiligi bo'lgan bolalar uchun juda muhimdir. Ushbu toifadagi bolalarning ta'lim-tarbiyasi va rivojlanishi uchun maxsus yondashuvlar va usullar talab etiladi. Shunday usullardan biri - ritmika mashg'ulotlaridir.

Musiqa va ritm darslarida va qo'shimcha ta'lim muassasalarida eshitish qobiliyati past maktab o'quvchilariga musiqiy va ritmik harakatlarni o'rgatish kompleks yondashuv bilan amalga oshirilishi kerak.

Eshitish qobiliyati zaif bolalarda musiqiy-ritmik harakatlarni rivojlantirish tarbiyaviy va tuzatish ishlarining muhim yo'nalishlaridan biridir. Harakatni musiqaga o'rgatishning mazmuni, uslubiy va tashkiliy tarkibiy

qismlari musiqani idrok etish qobiliyatini (individual eshitish vositalaridan foydalangan holda), vosita ko'nikmalarini, belgilangan harakatlar va ularning kompozitsiyalarini musiqaga ijro etishni va musiqiy-plastik improvizatsiyani (talabalar qabul qilinganda va har bir o'quv yilining oxirida) dinamik o'rganish natijalarini hisobga oldi.

Nogiron bolalar uchun maxsus ta'lim tizimida badiiy pedagogik

texnologiyalar ishlab chiqilgan va keng qo'llanilgan.

Bu texnologiyalar musiqani idrok etishga, musiqiy ijrochilik faoliyatining asosiy turlariga, jumladan, harakatga o'rgatishga asoslangan

talabalarning psixofizik xususiyatlarini hisobga olgan holda musiqaga;

ularning to'liqligini ta'minlaydigan ta'lim va tuzatish muammolarini hal qilish

rivojlanish (N.G. Aleksandrova, L.I. Belyakova, G.A. Volkova, O.P.

Gavrilushkina, V.A. Griner, T.A. Dobrovolskaya, I.V. Yevtushenko, M.A.

Kasitsyna, N.G. Kononova, I.Yu. Levchenko, E.A. Medvedeva, E.V. Oganessian, E.V. Paramonova, L.I. Plaksina, N.A. Rychkova, N.A. Tugova, G.R. Shashkina,

E.Z. Yaxnina, E.J. Dalcroze, P. Guberina, E. Kilinska-Ewertovska, C. Orff, C.

Shvabe, B. Smit va boshqalar). Tuzatish va rivojlantirish ishlari psixovegetativ jarayonlarni, fiziologik funktsiyalarni va psixoemotsional holatni tartibga solishning rivojlanishiga, shuningdek, vosita tizimi, kognitiv jarayonlar va nutqning buzilishlarini tuzatishga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan raqs terapiyasi va psixogimnastikani o'z ichiga olgan kinesiterapiyaga turli xil yondashuvlardan foydalanadi. (V.M. Bexterev, G.A. Volkova, I.Yu. Levchenko, Yu.P. Lisitsin, E.A. Medvedeva, V.I. Petrushin, E.P. Shepulin, S.V. Shushardjan, F. Aleksandr, Sankt-Bankov, L. Bonev, A. Loven, V. Reyx va boshqalar), A.L.

Karlar ta'limida musiqa san'ati bilan bog'liq ta'lim va tuzatish ishlarining muhim yo'nalishlaridan biri musiqa va ritmik harakatlarni rivojlantirishdir. Ilmiy-metodik asoslar

harakatlarni musiqaga o'rgatish asosiy tamoyillarga asoslanadi

maxsus ta'lim tizimi (I.G. Bagrova, R.M. Boskis, L.A.

Golovchits, A.G. Zikeev, S.A. Zikov, T.S. Zikova, K.V. Komarov, K.G. Korovin,

E.P. Kuzmicheva, O.I. Kukushkina, N.N. Malofeev, M.I. Nikitina, L.P.

Noskova, T.V. Pelymskaya, G.N. Penin, F.F. Rau, E.G. Rechitskaya, S.V. Satsevich,

N.F. Slezina, K.I. Tudjanova, N.D. Shmatko, E.Z. Yaxnina va boshqalar).

Bolalarda tuzatish va takomillashtirish bo'yicha maxsus ish

vosita sohasi (R.D. Babenkova, N.G. Baikina, A.P. Gozova, V.V.

Dzyurich, V.A. Kakuzin, A.O. Kostanyan, T.V. Rozanova, G.V. Trofimova, E.V.

Xoxryakova va boshqalar), imkoniyatlar bo'yicha zamonaviy tadqiqotlar natijalari musiqani idrok etish (elektrakustik uskunalar yordamida)

(E.N. Abilova, A.S. Kagarlitskaya, G.V. Korotkova, N.A. Tugova, E.V.

Paramonova, E.Z. Yaxnina va boshqalar).

Qo'shimcha ta'limning boshlang'ich bosqichida eshitish qobiliyati zaif bolalarga musiqa tinglash imkoniyati bir necha bor taklif qilingan. Bolalar individual harakatlarni (asosiy, gimnastika va raqs) va ularning kompozitsiyalarini, jumladan, xalq, bal va zamonaviy raqslarni audioyozuvlarga to'g'ri, ifodali va ritmik tarzda bajarishni o'rgandilar. Ushbu jarayon davomida harakat buzilishlari tuzatildi va to'g'ri pozitsiya ishlab chiqildi. O'qituvchi tomonidan tavsiya etilgan individual harakatlar va kompozitsiyalarni ifodali ijro etish ustida ishlash orqali ham, musiqiy va plastik improvizatsiyani rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashqlar va etyudlarni bajarish orqali ham o'quvchilarning badiiy va ijodiy rivojlanishiga katta ahamiyat berildi, bolalarning musiqiy tasvirni ifodali va ritmik harakatlar orqali etkazishdagi mustaqilligini bosqichma-bosqich kengaytirish.

Mazmun, tashkil etish va o'qitish usullari bolalarning musiqiy idrok etish qobiliyatini (individual eshitish vositalaridan foydalangan holda), ularning motorli ko'nikmalarini, belgilangan harakatlar va ularning musiqa kompozitsiyalarini ijro etishini, musiqiy va plastik improvizatsiyani (qabul qilinganda va har bir o'quv yili natijalari asosida) dinamik o'rganish natijalarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan.

Amaldagi musiqa va ritm o'quv dasturining mazmuni kengaytirilib,

o'quvchilarning audioyozuvlarni idrok etishini rivojlantirish, musiqiy va plastik improvizatsiyani rivojlantirish bo'yicha ixtisoslashtirilgan ishlarni o'zichiga oladi. Har bir o'quv yili yakunlari bo'yicha o'tkazilgan baholash va nazorat tajribalari natijalariga ko'ra, harakat ko'nikmalarini rivojlantirish, musiqaga tayanch, gimnastika va raqs harakatlarini bajarish bo'yicha o'quv dasturi talablari hamda ularning kompozitsiyalari aniqlangan; original badiiy kompozitsiyalar, musiqiy va plastik tadqiqotlar, musiqiy va harakatli o'yinlar ishlab chiqilgan.

Eshituvchi va zaif eshituvchi o'quvchilar bilan qo'shma mashg'ulotlar o'tkazildi. Tayyorgarlik ishlari o'quv jarayoni ishtirokchilariga (talabalar, ota-onalar va o'qituvchilar) darslarning mazmuni, tashkil etilishi va maqsadlarini, shu jumladan bolalarda bag'rikenglikni tarbiyalash, shuningdek, eshitish qobiliyati zaif bolalar va ularning tengdoshlari o'rtasidagi og'zaki muloqotning imkoniyatlari va xususiyatlarini tushuntirishdan iborat. Muhokamalarning mazmuni bolalar, ota-onalar va o'qituvchilarning qo'shma darsdan tashqari mashg'ulotlarga bo'lgan munosabatini aniqlashga qaratilgan so'rov natijalari va ularning eshitish qobiliyati zaif odamlarning muloqot qobiliyatlari haqidagi tasavvurlari asosida ishlab chiqilgan. Ushbu qo'shma darsdan tashqari mashg'ulotlar davomida eshitish qobiliyati zaif bolalar bilan og'zaki muloqot talablari yozma topshiriqlar varaqlari, sxemalar, chizmalar, rasmlar va kompyuter taqdimotlari yordamida amalga oshirildi. Eshituvchi va zaif eshitadigan bolalar o'rtasidagi muloqot og'zaki nutqqa asoslangan. Shu bilan birga, eshitish qobiliyatiga ega o'quvchilar ba'zan o'z tashabbusi bilan tabiiy imo-ishoralarni qo'llashdi, eshitish qobiliyati zaif bolalar esa aniqroq gapirishga harakat qilishdi; agar ular og'zaki muloqotda qiyinchiliklarga duch

kelsa, o'qituvchi tegishli yordam ko'rsatdi. Mashg'ulotlar davomida talabalar bir-birlari bilan mazmunli, faol munosabatda bo'lishga va do'stona munosabatda bo'lishga ataylab rag'batlantirildi.

Biroq, bugungi kunga kelib, ishlashga kompleks yondashuv

musiqaga va ritm darslarida va darsdan tashqarida musiqaga harakat qilish bo'yicha ishlanmadi. Ushbu yondashuv musiqaga idrokini, vosita ko'nikmalarini, to'g'ri, ifodali va ritmikni rivojlantirish bo'yicha maxsus ishlarni birlashtiradi.

musiqaga individual harakatlar va badiiy kompozitsiyalarni ijro etish, musiqiy va plastik improvizatsiyani yagona o'quv va tuzatish jarayoniga aylantirish. Qolaversa, joriy dasturlar maktab boshida va har bir o'quv yili oxirida ko'p qirrali dinamik tadqiqotlar ma'lumotlariga asoslanib, o'quvchilarning musiqaga harakatini bajarishining o'ziga xos xususiyatlariga yetarlicha javob bermaydi. Eshitish qobiliyati zaif bolalarning musiqiy ijro faoliyatining ushbu turidagi imkoniyatlaridan, ba'zi o'quvchilar ma'lum pedagogik sharoitlarda eshitish tengdoshlari bilan teng sherik sifatida harakat qilishlariga qaramay, sinfdan tashqari mashg'ulotlarda deyarli foydalanilmaydi. Aniqlangan qarama-qarshiliklar, muammoning nazariy jihatdan yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi va uning amaliy ahamiyati boshlang'ich sinflarda eshitish qobiliyati past o'quvchilarning musiqiy-ritmik harakatini rivojlantirish samaradorligini oshirishning pedagogik shartlarini ishlab chiqish bilan bog'liq maxsus tadqiqotlarni talab qildi.

Talabalarda musiqiy va ritmik harakatlarni samarali rivojlantirishning muhim sharti sinfdan tashqari maxsus mashg'ulotlarni joriy etish,

tabaqalashtirilgan yondashuvdan foydalangan holda musiqiy va ritmik faoliyat bilan mazmunli va uslubiy davomiylik asosida

ishlab chiqilgan. Heterojenlikni hisobga olish kerak

dagi musiqiy harakatlarning rivojlanish darajasi bo'yicha talabalar soni

ko'p bosqichli dasturlar va tashkilotga

asoslangan o'quv rejasi

guruhni shakllantirish (shu jumladan eshitish qobiliyatiga ega bolalar bilan birgalikdagi mashg'ulotlar uchun).

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avdeenko, E.S., "Eshitish qobiliyati past maktab o'quvchilarining musiqiy-plastik rivojlanishi bo'yicha eksperimental ishlarning natijalari", in: A.I.
2. Gerzen nomidagi Rossiya davlat pedagogika universiteti. Magistratura daftarlari. № 34 (74). II qism (Pedagogika, Psixologiya,
3. Ta'lim nazariyasi va metodikasi). Sankt-Peterburg, 2008 yil, 9-14-betlar (0,2 bet).
4. D.B.Yakubjanova, X.S.Akramova, G.X.Temurova. —Mehnat va predmetli amaliy ta'lim texnologiyasill Darslik – T.: Metodist nashriyoti, 2023yil. 246 bet.
5. "Логопедик массаж" ўқув қўлланма (2023)
6. Название журнала: Белорусско-Узбекский научно-методический журнал ISSN 2181-2896 journal-miptk.uz 2024 y may
7. Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal 2024-yil, 6-son Kasb-hunar ta'limi №4, 2024 E-mail: kasbhunartalimi@mail.ru, ksbjurnal@inbox.uz.

MULOQOT KOMPETENSIYASI: TUSHUNCHA, TARKIBI VA SHAKLLANISH MEXANIZMLARI

NARBAYEVA MALOHAT XUDAYBERDIYEVNA

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti, PhD

Annotatsiya. Maqolada muloqot kompetensiyasining nazariy-konseptual asoslari, tarkibiy komponentlari va shakllanish mexanizmlari kompleks tahlil qilingan. Muloqot kompetensiyasining pedagogik, lingvistik va psixologik jihatlarini, zamonaviy yondashuvlar kontekstida uning tuzilishi, rivojlanish bosqichlari va shakllantirishning pedagogik shartlari ilmiy asoslangan. Tadqiqotda kompetensiyaga asoslangan yondashuv, kommunikativ til o'qitish nazariyasi, Yevropa tillar bo'yicha umumiy ko'rsatkichlar doirasi hamda muloqot kompetensiyasini baholash mezonlari keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: muloqot kompetensiyasi, kommunikativ kompetensiya, lingvistik kompetensiya, diskursiv kompetensiya, sotsiolingvistik kompetensiya, strategik kompetensiya, sotsiomadaniy kompetensiya, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, til o'qitish metodikasi.

Аннотация. В статье комплексно проанализированы теоретико-концептуальные основы, структурные компоненты и механизмы формирования коммуникативной компетенции. Научно обоснованы педагогические, лингвистические и психологические аспекты коммуникативной компетенции, её структура, этапы развития и педагогические условия формирования в контексте современных подходов. В исследовании подробно освещены компетентностный подход, теория коммуникативного обучения языкам, общеевропейские компетенции владения иностранными языками, а также критерии оценки коммуникативной компетенции.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, коммуникационная компетенция, лингвистическая компетенция, дискурсивная компетенция, социолингвистическая компетенция, стратегическая компетенция, социокультурная компетенция, компетентностный подход, методика преподавания языков.

Annotation. The article provides a comprehensive analysis of the theoretical and conceptual foundations, structural components, and formation mechanisms of communicative competence. The pedagogical, linguistic, and psychological aspects of communicative competence, its structure, stages of development, and pedagogical conditions for its formation are scientifically substantiated within the framework of modern approaches. The study thoroughly discusses the competence-based approach, the theory of communicative language teaching, the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), as well as the criteria for assessing communicative competence.

Keywords: communicative competence, communication competence, linguistic competence, discursive competence, sociolinguistic competence, strategic competence, sociocultural competence, competence-based approach, language teaching methodology.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim paradigmasi bilimlarni uzatishdan kompetensiyalarni shakllantirishga o'tishni ta'kidlaydi va bu o'zgarish butun dunyo ta'lim tizimlarida kuzatilmoqda. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv (competence-based approach) bilimlar, ko'nikmalar va shaxsiy sifatlarning integratsiyasini nazarda tutadi hamda o'quvchi yoki talabani real hayot

vaziyatlarida o'z bilimlarini samarali qo'llay oladigan, muammolarni hal qila oladigan, muvaffaqiyatli faoliyat yurita oladigan shaxs sifatida shakllantirishga qaratilgan. Ushbu kontekstda muloqot kompetensiyasi (communicative competence) nafaqat chet tillarni o'qitishning asosiy maqsadi, balki zamonaviy insonning hayotiy zaruriyati va professional faoliyatining muhim komponenti hisoblanadi.

Muloqot kompetensiyasi tushunchasi ikkinchi yarmida lingvistika va pedagogika fanida shakllandi va doimiy rivojlanib bordi. Dell Hymes 1966-yilda birinchi marta "communicative competence" terminini kiritgan va u Noam Chomsky ning "linguistic competence" (lingvistik kompetensiya) konsepsiyasini tanqid qilgan holda, tilni bilish nafaqat grammatik qoidalarni bilish emas, balki tilni ijtimoiy kontekstda to'g'ri va maqsadga muvofiq qo'llash qobiliyati ekanligini ta'kidlagan. Hymes ning fikricha, til o'rganuvchi nafaqat nima grammatik jihatdan to'g'ri ekanligini bilishi kerak, balki muayyan vaziyatda nima maqsadga muvofiq, nima ijtimoiy jihatdan qabul qilinadigan ekanligini ham bilishi zarur. Bu g'oya keyinchalik kommunikativ til o'qitish (Communicative Language Teaching) yondashuvining asosiga aylandi va chet tillar metodikasida inqilobiy o'zgarishlar yaratdi.

Muloqot kompetensiyasining tuzilishi va tarkibiy komponentlarini aniqlash nazariy va amaliy jihatdan juda muhim, chunki bu komponentlarni bilish o'qitish jarayonini rejalashtirish, amalga oshirish va baholashning asosini tashkil qiladi. Zamonaviy pedagogika va lingvodidaktika fanida muloqot kompetensiyasining beshta asosiy komponenti keng tan olingan bo'lib, ular bir-biri bilan chambarchas bog'liq va o'zaro ta'sir qiladi.

Lingvistik kompetensiya (linguistic competence) muloqot kompetensiyasining asosiy va zaruriy komponenti bo'lib, u tilning tizimli bilimini va bu tizimdan foydalanish qobiliyatini anglatadi. Lingvistik kompetensiya bir nechta pastki komponentlarni o'z ichiga oladi. Fonologik kompetensiya (phonological competence) tilning tovush tizimini bilish, to'g'ri talaffuz qilish, intonatsiya, vurgu, ritm kabi suprasegmental xususiyatlarni to'g'ri qo'llash qobiliyatidir.

Leksik kompetensiya (lexical competence) so'zlar, iboralar, ko'p so'zli birliklarning keng to'plamiga ega bo'lish, ularning ma'nosini bilish va kontekstga mos ravishda qo'llash qobiliyatidir. Grammatik kompetensiya (grammatical competence) tilning morfologik va sintaktik qoidalarini bilish va ularni to'g'ri qo'llash qobiliyatidir. Semantik kompetensiya (semantic competence) so'zlar va tuzilmalarning ma'nolarini, ularning o'zaro munosabatlarini (sinonimiya, antonimiya, giponimiya, polisemiya) tushunish qobiliyatidir. Orfografik kompetensiya (orthographic competence) yozma tilda to'g'ri yozish, tinish belgilarini to'g'ri qo'llash ko'nikmalarini anglatadi.

Lingvistik kompetensiya zarur bo'lsa-da, u o'zi uchun yetarli emas. Til o'rganuvchi barcha grammatik qoidalarni bilishi mumkin, lekin agar u bu bilimlarni to'g'ri ijtimoiy kontekstda qo'llay olmasa, samarali muloqot amalga oshmaydi. Aynan shu jihatni Hymes ta'kidlagan va keyingi komponentlar aynan ushbu kamchilikni to'ldiradi.

Sotsiolingvistik kompetensiya (sociolinguistic competence) tilni ijtimoiy kontekstga mos ravishda qo'llash qobiliyatini anglatadi. Bu komponent bir necha muhim jihatni o'z ichiga oladi. Birinchidan, register va uslublarni farqlash va to'g'ri tanlash qobiliyati, ya'ni rasmiy va norasmiy muloqot o'rtasidagi farqni anglash, yozma va og'zaki nutqning xususiyatlarini bilish, auditoriyaga qarab til darajasini moslashtirish. Ikkinchidan, xushmuomalalik konvensiyalarini bilish va qo'llash, ya'ni turli vaziyatlarda qanday murojaat qilish, qanday so'rash, qanday rahmat aytish yoki uzr so'rashning ijtimoiy jihatdan qabul qilinadigan usullarini bilish. Uchinchidan, ijtimoiy munosabatlar belgilarini tushunish va qo'llash, masalan, "siz" va "sen" o'rtasidagi farq, rasmiy va norasmiy tilning o'ziga xos

leksikasi, ikkinchi shaxsga hurmat ko'rsatish shakllarini bilish. To'rtinchidan, lahja, dialekt va variantlarni tanim va tushunish qobiliyati. Sotsiolingvistik kompetensiya ayniqsa madaniyatlararo muloqotda muhim, chunki turli madaniyatlarda xushmuomalalik me'yorlari, ijtimoiy masofalar, tabu mavzular turlicha bo'lishi mumkin.

Diskursiv kompetensiya (discourse competence) gaplarni mantiqiy, izchil va muvofiq matnlarga, nutqlarga birlashtirish qobiliyatini anglatadi. Bu komponent nafaqat alohida jummalarni tuzish emas, balki ularni qanday tartibda joylashtirish, qanday bog'lash, qanday o'tish, qanday boshlab qanday tugatish kabi strukturaviy jihatlarni o'z ichiga oladi. Diskursiv kompetensiya og'zaki va yozma, monolog va dialogik nutq turlarida namoyon bo'ladi. Yozma nutqda bu paragraflarni tartibga solish, kirish va xulosa qilish, mantiqiy bog'lovchilardan foydalanish, referensial munosabatlarni (anaphora, cataphora) to'g'ri qo'llash ko'rinishida namoyon bo'ladi. Og'zaki nutqda esa navbat almashinuvi (turn-taking), suhbatni boshlab va yakunlash, mavzuni o'zgartirish, gapni to'ldirish yoki to'xtatish kabi diskursiv strategiyalar muhimdir. Diskursiv kompetensiya turli matn turlari (narrative, descriptive, expository, argumentative) va diskurs janrlari (hikoya, ma'ruza, munozara, intervyu) bilan ishlash qobiliyatini ham o'z ichiga oladi.

Strategik kompetensiya (strategic competence) muloqot jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklar va to'siqlarni engish, muloqotni samarali davom ettirish uchun qo'llaniladigan verbal va nonverbal strategiyalarni anglatadi. Til o'rganuvchi yoki hatto ona tilida gaplashuvchi odamlar ham ba'zida zarur so'z yoki ifodani eslay olmaydilar, tushunmagan narsalarini so'rashadi, noto'g'ri tushunilishlarini to'g'rilashadi. Strategik

kompetensiya aynan bunday vaziyatlarda yordam beradi. Kompensatsiya strategiyalari (compensatory strategies) qatoriga parafraz qilish (bilmagan so'zni boshqacha tushuntirish), sinonim ishlatish, umlashtirish, ko'rsatish (nonverbal ishoralar), ona tilidagi so'zdan foydalanish kiradi. Tushunishni ta'minlash strategiyalari qatoriga tushuntirib so'rash (clarification requests), takrorlash so'rash, sekinroq gapirish so'rash, misollar so'rash kiradi. Interaksiya strategiyalari qatoriga vaqt olish (time-gaining), gapni davom ettirish, o'z fikrini qo'llab-quvvatlash uchun misollar keltirish, fikrni qayta tuzish kiradi. Strategik kompetensiya o'quvchining metakognitiv xabardorligini, o'z nutqini monitoring qilish va to'g'rilash qobiliyatini ham o'z ichiga oladi.

Sotsiomadaniy kompetensiya (sociocultural competence) muloqot amalga oshirilayotgan madaniyatning xususiyatlari, qadriyatlar, e'tiqodlari, xulq-atvori me'yorlari, tarixiy va ijtimoiy konteksti haqida bilimlarni va bu bilimlarni muloqotda qo'llash qobiliyatini anglatadi. Har bir til o'ziga xos madaniy kontekstda mavjud va tilni to'liq o'rganish uchun uni madaniyatdan ajratib bo'lmaydi. Sotsiomadaniy kompetensiya kundalik hayot haqida bilimlarni (ovqatlanish odatlari, bayramlar, an'analar, transport tizimlari, ta'lim tizimi), ijtimoiy munosabatlar haqida bilimlarni (oilal tuzilmasi, gender rollari, avlodlar o'rtasidagi munosabatlar, ishxona madaniyati), qadriyatlar va e'tiqodlar haqida bilimlarni (vaqtga munosabat, individuallik vs kollektivlik, ierarxiya tushunchasi), nonverbal muloqot haqida bilimlarni (imohoralar, shaxsiy masofa, ko'z kontakti, vaqt tushunchasi) o'z ichiga oladi. Madaniyatlararo muloqotda sotsiomadaniy kompetensiya ayniqsa muhim, chunki madaniy noto'g'ri tushunishlar lingvistik xatolardan ham

ko'proq muammolar yaratishi mumkin. Byram ning ta'kidlashicha, sotsiomadaniy kompetensiya nafaqat bilimlarni, balki ochiq fikrlilik, boshqa madaniyatlarga hurmat, empathy (hamdardlik), o'z madaniyatini nisbiylashtirish (decentering) kabi munosabatlarni ham o'z ichiga oladi.

Ushbu beshta komponent bir-biri bilan o'zaro bog'liq va integratsiyalashgan holda muloqot kompetensiyasining yaxlit tizimini tashkil etadi. Samarali muloqot uchun barcha komponentlarning muvozanatli rivojlanishi zarur. Amaliyotda ko'pincha lingvistik kompetensiyaga haddan tashqari e'tibor beriladi va boshqa komponentlar e'tibordan chetda qoladi, bu esa o'quvchilar grammatik jihatdan to'g'ri, lekin muloqot jihatidan noto'g'ri yoki nomaqbul nutq ishlatishlariga olib keladi. Zamonaviy kommunikativ yondashuvda barcha komponentlarni

muvozanatli rivojlantirish, ularni integratsiyalashgan vaziyatlarda mashq qilish ta'kidlanadi.

XULOSA

Muloqot kompetensiyasi zamonaviy chet tillar ta'limining markaziy konsepsiyasi va asosiy maqsadi bo'lib, u nafaqat lingvistik bilimlar, balki bu bilimlarni real muloqot vaziyatlarida samarali qo'llash qobiliyatini anglatadi. Muloqot kompetensiyasining nazariy asoslari Hymes ning dastlabki g'oyalaridan boshlab doimiy rivojlanib kelgan va hozirgi kunda ko'p komponentli, murakkab konstrukt sifatida tushuniladi. Lingvistik, sotsiolingvistik, diskursiv, strategik va sotsiomadaniy komponentlarning integratsiyasi muloqot kompetensiyasining to'liq tuzilishini tashkil etadi va har bir komponentning muvozanatli rivojlanishi samarali muloqot uchun zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hymes D. On Communicative Competence // Sociolinguistics. - Harmondsworth: Penguin, 1972.
2. Canale M., Swain M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing // Applied Linguistics. - 1980. - Vol. 1(1).
3. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. - Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
4. Bachman L.F., Palmer A.S. Language Assessment in Practice. - Oxford: Oxford University Press, 2010.

TALABALARDA TARJIMA JARAYONIDA FRAZEOLOGIK KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

OLLABERGANOVA MADINABONU XASANBOY QIZI

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyot universiteti stajyor-o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada tarjima ta'limi jarayonida talabalarda frazeologik kompetentlikni shakllantirishning pedagogik asoslari yoritilgan. Frazeologik kompetentlik tushunchasi keng qamrovli bo'lib, frazeologik birliklarning semantik, strukturaviy va funktsional xususiyatlarini tushunish, tillar orasida ekvivalentlik topish va tarjima jarayonida madaniy adaptatsiya qilish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Maqolada didaktik tamoyillar, nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar va lingvomadaniy kompetentlikning uyg'un integratsiyasi asosida pedagogik model taqdim etilgan. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol usullar, korpus lingvistikasi imkoniyatlari va autentik materiallardan foydalanish orqali frazeologik kompetentlikni samarali rivojlantirish yo'llari ko'rsatilgan. Individual yondashuv, formativ baholash va kontrast lingvistika usullarining ahamiyati asoslangan.

Kalit so'zlar: frazeologik kompetentlik, tarjima ta'limi, pedagogik asoslar, frazeologik birliklar, lingvomadaniy kompetentlik, interfaol usullar, kontrast lingvistika, baholash tizimi, autentik materiallar, professional kompetentlik

Аннотация. В статье освещаются педагогические основы формирования фразеологической компетентности студентов в процессе обучения переводу. Фразеологическая компетентность представлена как широкое понятие, включающее понимание семантических, структурных и функциональных особенностей фразеологических единиц, нахождение эквивалентности между языками и способность к культурной адаптации в процессе перевода. В статье представлена педагогическая модель, основанная на гармоничной интеграции дидактических принципов, теоретических знаний, практических навыков и лингвокультурной компетентности. Показаны пути эффективного развития фразеологической компетентности через использование современных педагогических технологий, интерактивных методов, возможностей корпусной лингвистики и аутентичных материалов. Обоснована значимость индивидуального подхода, формативного оценивания и методов контрастивной лингвистики.

Ключевые слова: фразеологическая компетентность, обучение переводу, педагогические основы, фразеологические единицы, лингвокультурная компетентность, интерактивные методы, контрастивная лингвистика, система оценивания, аутентичные материалы, профессиональная компетентность

Zamonaviy tilshunoslik va tarjima nazariyasi frazeologik birliklarni tilning eng murakkab va rang-barang qatlamlaridan biri sifatida e'tirof etadi. Frazeologizmlar har bir tilning milliy-madaniy xususiyatlarini, xalqning dunyoqarashi va hayotiy tajribasini o'zida aks ettiruvchi noyob til hodisalaridir. Tarjima sohasida faoliyat yuritadigan mutaxassislar uchun frazeologik kompetentlik nafaqat professional ko'nikma, balki yuqori malakali tarjimon shakllanishining zaruriy shartidir. Talabalarda ushbu kompetentlikni

maqsadli ravishda shakllantirish pedagogika fani oldida turgan dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Frazeologik kompetentlik tushunchasi keng qamrovli bo'lib, u frazeologik birliklarning semantik, strukturaviy va funktsional xususiyatlarini chuqur tushunish, ularni tillar orasida ekvivalentligini topish, kontekstual ma'nolarini to'g'ri anglash va tarjima jarayonida maqsadli auditoriyaga mos ravishda qayta yaratish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Bu kompetentlik tillararo

muloqot jarayonida madaniy kodlarni dekodlash va qayta kodlashni talab qiladi, chunki frazeologizmlar ko'pincha ma'lum bir xalqning madaniy, tarixiy va ijtimoiy tajribasidan kelib chiqqan holda shakllanadi. Shuning uchun frazeologik kompetentlikni shakllantirish nafaqat lingvistik, balki lingvokulturologik va pedagogik yondashuvlarni ham talab etadi.

Talabalarda frazeologik kompetentlikni shakllantirishning pedagogik asoslarini ko'rib chiqishda, eng avvalo, bu jarayonning didaktik tamoyillarini aniqlash zarur. Ketma-ketlik tamoyili frazeologik materialni oddiydan murakkabga, ma'lumdan noma'lumga qarab tizimli ravishda o'rganishni nazarda tutadi. Dastlabki bosqichda talabalar turli tildagi frazeologizmlarning umumiy xususiyatlari, tuzilishi va lug'aviy ma'nolaridan farqlari bilan tanishadilar. Keyingi bosqichlarda esa murakkab strukturali, ko'p ma'noli va milliy-madaniy xususiyati kuchli ifodalangan frazeologik birliklar bilan ishlash ko'nikmalari rivojlantiriladi. Bu bosqichma-bosqich o'rganish talabalarning kognitiv yukini oqilona taqsimlash va mustahkam bilimlar tizimini barpo etishga yordam beradi.

Ilmiylik va dostuplik tamoyillarining uyg'unligi frazeologik kompetentlikni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Nazariy bilimlar zamonaviy lingvistika va tarjima nazariyasining yutuqlariga asoslanishi, ammo talabalarga tushunarli tilda, aniq misol va tushuntirishlar bilan berilishi zarur. Frazeologizmlarning kelib chiqishi, rivojlanishi, turli tillardagi o'xshashliklari va farqlarini ilmiy asoslangan holda, lekin murakkab terminologiyadan haddan tashqari foydalanmasdan tushuntirish muhim pedagogik mahoratdir. Bu talabalarda mavzuga qiziqish uyg'otadi va ilmiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tarjima jarayonida frazeologik

kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik modeli uch asosiy komponentdan iborat bo'lishi kerak. Birinchidan, nazariy bilimlar komponenti frazeologiya nazariyasi, frazeologik birliklarning klassifikatsiyasi, ularning semantik va stilistik xususiyatlari, tarjima strategiyalari va usullari haqidagi fundamental bilimlarni o'z ichiga oladi. Talabalar frazeologizmlarning to'liq ekvivalentlar, qisman ekvivalentlar va ekvivalentsiz shakllar bo'yicha tasnifini, kalit so'zlar usuli, semantik tarjima, tavsifiy tarjima va boshqa tarjima texnikalarini puxta o'zlashtirishi lozim. Ikkinchidan, amaliy ko'nikmalar komponenti talabalarning turli xil matnlarda frazeologik birliklarni taniy olish, ularning kontekstual ma'nolarini aniqlash, mos ekvivalentlarni topish yoki yaratish, tarjima variantlarini taqqoslash va eng maqbulini tanlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Uchinchidan, lingvomadaniy kompetentlik komponenti frazeologizmlarning milliy-madaniy tayanch asoslarini tushunish, madaniyatlar o'rtasidagi farqlarni anglash va tarjimada madaniy adaptatsiya jarayonlarini amalga oshirish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

O'quv jarayonini tashkil etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish frazeologik kompetentlikni samarali shakllantirishning muhim shartidir. Interfaol usullar, xususan, kichik guruhlarda ishlash, rol o'ynash, tarjima loyihalari, frazeologik birliklarning qiyosiy tahlili va munozaralar talabalarning faol ishtirokini ta'minlaydi. Muammoli vaziyatlar yaratish, masalan, ma'lum bir frazeologizmning bir nechta tarjima variantini taqdim etish va eng yaxshisini asoslab tanlashni talab qilish, talabalarning tanqidiy tafakkurini rivojlantiradi. Korpus lingvistikasi usullari va zamonaviy lug'aviy bazalardan foydalanish talabalarga frazeologizmlarning real nutqda qo'llanilishini kuzatish, kontekstual

o'zgarishlarni o'rganish va autentik tarjima materiallarini tahlil qilish imkonini beradi.

Frazeologik kompetentlikni baholash tizimi ham alohida e'tiborni talab etadi. Formativ baholash, ya'ni o'rganish jarayoni davomida muntazam monitoring o'tkazish, talabalarning rivojlanish dinamikasini kuzatish va o'z vaqtida tuzatishlar kiritish imkonini beradi. Baholash mezonlari sifatida frazeologizmlarni tanish aniqligi, ekvivalentlarni topish to'g'riligi, tarjima strategiyalarini tanlash asosiligi, madaniy adaptatsiya darajasi va tarjimaning maqsadli auditoriyaga mosligi kabi parametrlar qo'llanilishi mumkin. Portfolio usulidan foydalanish talabalarning frazeologik kompetentlik sohasidagi yutuqlarini to'plash, tahlil qilish va refleksiya qilish uchun samarali vositadir.

Talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olish frazeologik kompetentlikni muvaffaqiyatli shakllantirishning muhim omilidir. Ba'zi talabalar analitik yondashuvni, tillarning qiyosiy tahlilini afzal ko'rishlari mumkin, boshqalari esa vizual materiallar, assosiativ usullar va ijodiy mashqlar orqali yaxshiroq o'rganishadi. Til faoliyatining turli turlari bo'yicha differentsiatsiyalangan yondashuv, har bir talabaning kuchli tomonlarini rivojlantirish va zaif jihatlarini mustahkamlashga yordam beradi. Differentsiatsiya nafaqat mashqlarning murakkablik darajasida, balki frazeologik materialning tematik yo'nalishlarida, matnlarning janr xususiyatlarida va tarjima maqsadlarida ham namoyon bo'lishi mumkin.

Frazeologik kompetentlikni rivojlantirishda talabalarning ona tili va o'rganilayotgan chet tillari o'rtasidagi o'zaro ta'sir muhim rol o'ynaydi. Kontrast lingvistik usullari frazeologizmlarning turli tillardagi o'xshash va farqli jihatlarini aniqlashga yordam beradi. Talabalar frazeologizmlarning

universal xususiyatlari, masalan, ko'plab tillarda uchraydigan anatomik komponentli iboralar yoki hayvonlar bilan bog'liq metaforalar, hamda milliy o'ziga xos xususiyatlar, masalan, ma'lum bir xalqning tarixiy voqealari, milliy o'yinlari yoki urf-odatlariga asoslangan frazeologizmlar o'rtasidagi farqni tushunishlari zarur. Bu taqqoslash jarayoni nafaqat frazeologik kompetentlikni, balki lingvistik sezgirlikni ham rivojlantiradi.

Frazeologik kompetentlikni shakllantirish jarayonida autentik materiallardan foydalanish alohida ahamiyatga ega. Adabiy asarlar, publitsistika matnlari, kinolar, she'rlar va og'zaki nutq namunalari frazeologizmlarning jonli, tabiiy qo'llanilishini namoyish etadi. Talabalar turli janr va uslublardagi matnlarda frazeologizmlarning funktsional o'ziga xosliklarini, stilistik ranglari va emotiv-ekspressiv imkoniyatlarini o'rganishlari kerak. Zamonaviy media matnlari, reklama materiallari va internet diskursi yangi frazeologik birliklar, transformatsiyalangan frazeologizmlar va tilning dinamik rivojlanishini kuzatish uchun boy manba hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, talabalarda tarjima jarayonida frazeologik kompetentlikni shakllantirishning pedagogik asoslari murakkab va ko'p qirrali tizimni tashkil etadi. Bu tizim didaktik tamoyillar, nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar va lingvomadaniy kompetentlikning uyg'un integratsiyasiga asoslanadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol usullar, korpus lingvistikasi imkoniyatlari va autentik materiallardan foydalanish frazeologik kompetentlikni samarali rivojlantirish uchun zarur sharoitlarni yaratadi. Individual yondashuv, muntazam monitoring va refleksiv baholash talabalarning professional o'sishini ta'minlaydi. Frazeologik

kompetentlik yuqori malakali tarjimonning kasbiy faoliyati uchun mustahkam poydevor shakllangan professional kompetentligining yaratadi. ajralmas qismidir va uning muvaffaqiyatli

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Kunin A.V. Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazika. – Moskva: Visshaya shkola, 1996. – 381 s.
2. Rajabov T. Frazeologiya asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2010. – 240 b.
3. Safarov Sh., Mahmudov N. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Sharq, 2008. – 432 b.
4. Mamatov A.E. Hozirgi o'zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent: Universitet, 2013. – 280 b.
5. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. – Москва: ЭТС, 2002. – 424 с.
6. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – Москва: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
7. Латышев Л.К., Семенов А.Л. Перевод: теория, практика и методика преподавания. – Москва: Академия, 2003. – 192 с.
8. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – Москва: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
9. Baker, M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: Routledge, 2011. – 332 p.
10. Newmark, P. A Textbook of Translation. – New York: Prentice Hall, 1988. – 292 p.

TEXNIK OLIY O'QUV YURTLARIDA MUTAXASSISLIK FANLARINI O'QITISHNING ZAMONAVIY YO'LLARI

ABDURAZAKOVA DILDORA ANVAROVNA

"Toshkent davlat transport universiteti", "Transport intellektual tizimlari
muhandisligi" kafedrası dotsenti v.b.

Annotatsiya: Ushbu maqolada texnologiya darslarida o'quvchilarning texnik savodxonligini rivojlantirish jarayonining o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Texnik savodxonlik o'quvchilarning texnik tafakkurini shakllantirish, muammolarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantirish, ishlab chiqarish jarayonlari va texnologik innovatsiyalarni tushunish qobiliyatini oshirishda muhim omil sifatida qaraladi. Maqolada texnik savodxonlikni shakllantirishda integrativ yondashuv, amaliy mashg'ulotlar, loyiha asosida o'qitish, shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati ilmiy asosda tahlil qilingan. Shuningdek, muallif texnologiya ta'limining zamonaviy didaktik tamoyillari asosida o'quvchilarda mustaqil texnik fikrlash va innovatsion faoliyatga tayyorgarlikni rivojlantirish yo'llarini taklif etadi.

Kalit so'zlar: texnologiya darsi, texnik savodxonlik, texnik tafakkur, loyiha asosida o'qitish, innovatsion faoliyat, integrativ yondashuv.

Аннотация: В данной статье рассматриваются особенности развития технической грамотности учащихся на уроках технологии. Техническая грамотность определяется как важный фактор формирования технического мышления, развития навыков решения проблем и понимания производственных процессов и технологических инноваций. Автор анализирует значение интегративного подхода, практических занятий, проектного обучения и использования современных информационных технологий в формировании технической грамотности школьников. В статье предлагаются методические пути развития самостоятельного технического мышления и готовности учащихся к инновационной деятельности на основе современных дидактических принципов технологического образования.

Ключевые слова: уроки технологии, техническая грамотность, техническое мышление, проектное обучение, инновационная деятельность, интегративный подход.

Zamonaviy jamiyatning tez sur'atlarda rivojlanishi, texnologik yangiliklar va innovatsiyalarning kundalik hayotimizga chuqur kirib borishi ta'lim tizimiga ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Bugungi kunda texnik savodxonlik shunchaki qo'shimcha ko'nikma emas, balki har bir inson uchun zarur bo'lgan hayotiy kompetentsiyaga aylanib bormoqda. Texnologiya darslari esa o'quvchilarning texnik savodxonligini shakllantirish va rivojlantirishda markaziy o'rinni egallaydi. Bu jarayon o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, pedagogik, psixologik va texnik jihatlarning uzviy birlashuvini talab etadi.

Texnik savodxonlik tushunchasi keng qamrovli bo'lib, u nafaqat texnik qurilmalar va jihozlardan foydalanish ko'nikmalarini, balki texnologik jarayonlarni tushunish, muammolarni texnik yondashuvlar asosida hal

qilish, yangi texnologiyalarga moslashish va ularni ijodiy qo'llash qobiliyatlarini ham o'z ichiga oladi. Texnologiya darslarida ushbu ko'p qirrali kompetentsiyani rivojlantirish alohida metodologiya va yondashuv talab qiladi. Eng muhim xususiyatlardan biri shuki, texnik savodxonlikni rivojlantirish nazariy bilimlar bilan amaliy ko'nikmalarning to'liq uyg'unligini ta'minlashni nazarda tutadi.

Texnologiya darslarining o'ziga xosligi shundaki, bu darslar o'quvchilarga abstrakt tushunchalarni emas, balki bevosita qo'lga tegadigan, ko'zga ko'rinadigan natijalar beradigan bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan. Bu jarayonda o'qituvchi nafaqat ma'lumot uzatuvchi, balki o'quvchilarni amaliy faoliyatga yo'naltiradigan murabbiy, maslahatchi va hamkor rolini o'ynaydi. Darslarning tuzilishi shunday bo'lishi

kerakki, har bir o'quvchi o'z qobiliyati va qiziqishiga mos ravishda texnik masalalarni hal qilish imkoniyatiga ega bo'lsin. Bu individuallashtirish printsipli texnik savodxonlikni rivojlantirishning muhim xususiyatlaridan biridir.

O'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish texnologiya darslarida texnik savodxonlikni rivojlantirishning navbatdagi muhim jihatidir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun texnik savodxonlik oddiy qurilmalar bilan tanishish, asosiy qismlarni bilish va xavfsizlik qoidalarini o'zlashtirishdan boshlanadi. O'rta sinflarda esa texnologik jarayonlarning mohiyatini tushunish, oddiy loyihalar ustida ishlash va texnik fikrlashni rivojlantirish birinchi o'ringa chiqadi. Katta yoshdagi o'quvchilar esa murakkab texnik tizimlar bilan ishlash, muhandislik yondashuvlarini qo'llash va mustaqil loyihalar yaratish imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak. Bu bosqichma-bosqich rivojlanish o'quvchilarning kognitiv qobiliyatlari va amaliy ko'nikmalarining tabiiy o'sishiga mos keladi.

Zamonaviy texnologiya darslarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish texnik savodxonlikni rivojlantirishning ajralmas qismidir. Kompyuter dasturlari, virtual simulyatorlar, interaktiv o'quv materiallari va raqamli resurslar darslarni yanada samarali va qiziqarli qiladi. Biroq, bu yerda muhim nuansa shundaki, raqamli texnologiyalardan foydalanish o'zi maqsad emas, balki texnik fikrlash va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun vositadir. O'qituvchi o'quvchilarni texnologiyaning passiv iste'molchilari emas, balki faol yaratuvchilarga aylantirishga intilishi kerak.

Amaliy mashg'ulotlar texnologiya darslarining markazidir va texnik savodxonlikni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. O'quvchilar o'z qo'llari bilan biror narsa yaratayotganda, texnologik jarayonni boshidan oxirigacha kuzatayotganda va muammolarga amaliy yechim topayotganda, ularning texnik tafakkuri shakllana boradi. Ustaxonalarda,

laboratoriyalarda yoki maxsus jihozlangan xonalarda o'tkaziladigan amaliy mashg'ulotlar nazariy bilimlarni mustahkamlash va real hayotda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ideal muhitni yaratadi. Bunda xavfsizlik texnikasi qoidalariga rioya qilish ham texnik savodxonlikning muhim tarkibiy qismidir.

Loyiha asosidagi ta'lim texnologiya darslarida texnik savodxonlikni rivojlantirishning eng samarali usullaridan biridir. O'quvchilar ma'lum bir muammoni hal qilish yoki mahsulot yaratish uchun loyiha ustida ishlayotganda, ular rejalashtirish, tahlil qilish, ijodiy yechimlar topish, jamoada ishlash va natijaga erishish ko'nikmalarini egallaydilar. Loyiha ishlari davomida o'quvchilar turli texnik vositalar, materiallar va usullar bilan tanishadilar hamda ularni qo'llash tajribasiga ega bo'ladilar. Bu jarayon texnik savodxonlikning barcha komponentlarini kompleks ravishda rivojlantirishga imkon beradi.

Muammoli ta'lim yondashuvi texnologiya darslarida o'quvchilarning texnik fikrlashini shakllantirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. O'qituvchi o'quvchilar oldiga muayyan texnik muammoni qo'yib, ularni mustaqil ravishda yechim izlashga undaydi. Bu jarayonda o'quvchilar turli variantlarni taqqoslash, resurslarni baholash, eng optimal yechimni tanlash va uni amalda sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Xatolar va muvaffaqiyatsizliklar ham o'rganish jarayonining muhim qismi hisoblanadi, chunki ular o'quvchilarga o'z faoliyatini tahlil qilish va yaxshilash yo'llarini topishga yordam beradi.

Texnologiya darslarida o'quvchilarning texnik savodxonligini rivojlantirishda differensiallashtirish printsipli muhim ahamiyatga ega. Har bir o'quvchi o'ziga xos qobiliyat, qiziqish va o'rganish tezligiga ega. Shuning uchun o'qituvchi turli darajadagi topshiriqlar va loyihalar taklif qilishi, o'quvchilarga o'z imkoniyatlari doirasida eng yaxshi natijaga erishish uchun sharoit yaratishi kerak. Ba'zi o'quvchilar texnik jihozlar bilan ishlashda tez o'rganishsa, boshqalari dizayn yoki

rejalashtirish bosqichida ko'proq qobiliyat namoyon etadilar. Bu xilma-xillikni e'tirof etish va qo'llab-quvvatlash texnik savodxonlikni rivojlantirishning muhim tamoyilidir.

Zamonaviy texnologiya darslari faqat an'anaviy hunarmandchilik ko'nikmalariga emas, balki robotexnika, dasturlash, 3D modellashtirish, alternativ energiya manbalari va boshqa innovatsion yo'nalishlarga ham e'tibor berishlari kerak. Bu o'quvchilarni kelajak kasblariga tayyorlash va ularda zamonaviy texnologiyalarga nisbatan qiziqish uyg'otish uchun zarur. Shu bilan birga, an'anaviy ko'nikmalarni ham unutmaslik kerak, chunki ular texnik tafakkurning asosini tashkil etadi va ko'plab zamonaviy texnologiyalarni tushunish uchun zarur bazani beradi.

Texnologiya darslarida baholash tizimi ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu yerda nafaqat yakuniy mahsulot, balki jarayonning o'zi, o'quvchining ijodiy yondashuvi, muammolarni hal qilish uslubi va o'rganish dinamikasi ham baholanishi kerak. Formativ baholash, ya'ni o'rganish jarayoni davomida muntazam qayd etish va qayta aloqa berish, o'quvchilarning texnik savodxonligini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu usul o'quvchilarga o'z yutuqlari va kamchiliklarini tushunishga, o'z faoliyatini tahlil qilishga va doimiy takomillashishga yordam beradi.

Texnologiya darslarida jamoaviy ishlash

ko'nikmalarini rivojlantirish ham texnik savodxonlikning muhim jihatidir. Haqiqiy hayotda ko'plab texnik loyihalar jamoa bo'lib amalga oshiriladi va turli mutaxassislarining hamkorligini talab qiladi. Shuning uchun o'quvchilarni guruh shaklida ishlashga, vazifalarni taqsimlashga, bir-birlari bilan muloqot qilishga va umumiy maqsadga erishishga o'rgatish muhimdir. Guruhda ishlash jarayonida o'quvchilar bir-birlaridan o'rganadilar, tajriba almashadilar va ijtimoiy-kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantiradilar.

Xulosa qilib aytganda, texnologiya darslarida o'quvchilarning texnik savodxonligini rivojlantirish ko'pqirrali va murakkab jarayondir. Bu jarayonning samaradorligi nazariy bilim, amaliy ko'nikmalar va ijodiy yondashuvlarning muvozanatli kombinatsiyasiga, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishga, zamonaviy texnologiyalar va an'anaviy usullarning uyg'unligiga bog'liq. O'qituvchining professional mahorati, ta'limning moddiy-texnik bazasi va ta'lim jarayonini tashkil etishning zamonaviy usullari texnik savodxon, kelajakka tayyor yoshlarni tarbiyalash uchun muhim omillardir. Texnologiya darslari orqali shakllantirilgan texnik savodxonlik o'quvchilarning kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyati va hayotiy farovonligi uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni. – Toshkent, 2019 yil 8 oktyabr.
2. Yo'ldoshev J.G., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019. – 328 b.
3. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M.X. Oliy ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 256 b.
4. Begimqulov U.Sh., Yo'ldoshev J. Muhandislik ta'limida zamonaviy yondashuvlar. – Toshkent: O'zbekiston, 2020. – 312 b.
5. Загвязинский В.И., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования. – Москва: Академия, 2010. – 208 с.
6. Новиков А.М., Новиков Д.А. Методология научного исследования. – Москва: Либроком, 2010. – 280 с.
7. Чучалин А.И., Боев О.В., Криушова А.А. Инженерное образование и инженерные компетенции: российский и зарубежный опыт // Высшее образование в России. – 2013. – № 12. – С. 32-46.
8. Похолков Ю.П. Национальная доктрина опережающего инженерного образования России в условиях новой индустриализации // Инженерное образование. – 2012. – № 10. – С. 50-65.
9. Crawley, E.F., Malmqvist, J., Ostlund, S., Brodeur, D.R. Rethinking Engineering Education: The CDIO Approach. – New York: Springer, 2014. – 311 p.
10. Felder, R.M., Brent, R. Teaching and Learning STEM: A Practical Guide. – San Francisco: Jossey-Bass, 2016. – 408 p.

BIOLOGIYA TA'LIMIDA TIZIMLI-FAOLIYATLI YONDASHUVNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

ASROROVA ODINA'OY OTABEK QIZI

Buxoro shahridagi Prezident maktabi biologiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada biologiya ta'limida tizimli-faoliyatli yondashuvning nazariy-metodologik asoslari, mazmuni, tamoyillari va amaliy qo'llanilishi kompleks tahlil qilingan. Tizimli yondashuv va faoliyatli yondashuv konsepsiyalari, ularning integratsiyasi, biologik bilimlarning tizimli tabiati, o'quvchilarning faol bilish faoliyati, biologiya ta'limida tizimli-faoliyatli yondashuvni amalga oshirish metodikasi ilmiy asoslangan. Tadqiqotda zamonaviy ta'lim paradigmasi, kompetensiyaviy yondashuv va biologik ta'limning o'ziga xos xususiyatlari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: tizimli yondashuv, faoliyatli yondashuv, biologiya ta'limi, tizimli fikrlash, faol o'rganish, biologik tizimlar, kognitiv faoliyat, didaktik tizim, pedagogik texnologiya, kompetensiya.

Zamonaviy ta'lim tizimining asosiy vazifasi nafaqat tayyor bilimlarni uzatish emas, balki o'quvchilarda mustaqil bilim olish, muammolarni hal qilish, tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv kabi faol, hayotiy ko'nikmalar va kompetensiyalarni shakllantirish hisoblanadi. Umumta'lim maktabining tabiiy fanlar blokida muhim o'rin tutuvchi biologiya fani nafaqat tirik tabiat haqida bilimlar beradi, balki tizimli fikrlash, ilmiy dunyo qarashini shakllantirish, ekologik tarbiya, sog'lom turmush tarziga o'rgatish, tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ulkan imkoniyatlarga ega. Biroq bu imkoniyatlarni to'liq amalga oshirish uchun biologiya ta'limining nazariy-metodologik asoslari, pedagogik yondashuvlari zamonaviy talablarga mos kelishi, ilg'or pedagogik g'oyalar bilan boyitilishi zarur.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, zamonaviy standartlar va yondashuvlarni joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, Prezident farmoyishlari, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, Davlat ta'lim standartlari ta'limni yangilash, sifatini oshirish, kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish vazifalarini belgilaydi. Biologiya fani bo'yicha ham yangi standartlar, o'quv dasturlari, darsliklar ishlab chiqilmoqda va

ular zamonaviy pedagogik yondashuvlarga asoslanishi kerak. Tizimli-faoliyatli yondashuv aynan shunday zamonaviy, ilmiy asoslangan, biologiya fanining xususiyatlariga mos keladigan, o'quvchilarni faol bilish sub'ektiga aylantiradigan metodologik asosdir.

Tizimli yondashuv XX asrning o'rtalarida biologia, kibernetika, tizimlari nazariyasi sohasida shakllangan bo'lib, keyinchalik pedagogikaga ham kirib keldi va ta'lim jarayonini yaxlit tizim sifatida qarashni, barcha komponentlar o'rtasidagi bog'lanishlarni hisobga olishni talab qiladi. Faoliyatli yondashuv esa sovet psixologiyasida L.S. Vygotskiy, A.N. Leontev, S.L. Rubinshteyn tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, bilish jarayonini faol faoliyat orqali amalga oshirishni, o'quvchini passiv qabul qiluvchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida qaraydi. Bu ikki yondashuvning sintezi tizimli-faoliyatli yondashuv deb nomlanadi va u zamonaviy pedagogikaning asosiy metodologiyalaridan biri hisoblanadi. Biologiya ta'limida tizimli-faoliyatli yondashuvni qo'llash nafaqat ilmiy-nazariy ahamiyatga ega, balki amaliy samaradorlikni ham ta'minlaydi va biologik tizimlarning murakkabligini tushunish, tirik organizmlar orasidagi bog'lanishlarni idrok

etish, ekologik muammolarni hal qilish, tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish uchun eng mos yondashuvdir.

Tizimli yondashuv murakkab obyekt yoki jarayonni ajralmas elementlar yig'indisi sifatida emas, balki o'zaro bog'liq qismlardan tashkil topgan, ma'lum tuzilish va funksiyaga ega bo'lgan yaxlit tizim sifatida o'rganish metodologiyasidir. Tizim tushunchasi yunoncha "systema" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "birlashtirish, butunlik yaratish" ma'nolarini anglatadi. Tizim bir necha muhim xususiyatlarga ega. Birinchi xususiyat tuzilganlik bo'lib, tizim elementlar yoki komponentlardan tashkil topgan va bu elementlar tartibli, ma'lum tuzilishda joylashgan. Ikkinchi xususiyat elementlar o'rtasidagi bog'lanishlar mavjudligi bo'lib, tizim elementlari bir-biri bilan o'zaro ta'sir qiladi, bog'langan va bu bog'lanishlar tizimning xususiyatlarini belgilaydi.

Uchinchi xususiyat yaxlitlik yoki integrativlik bo'lib, tizim o'z qismlarining oddiy yig'indisidan ko'proq bo'ladi, tizimning yangi xususiyatlari paydo bo'ladi va ular individual elementlarda yo'q. To'rtinchi xususiyat tuzilish va funktsiya bog'liqligi bo'lib, tizimning tuzilishi uning funksiyasini belgilaydi va aksincha, funktsiya tuzilishga ta'sir qiladi. Beshinchi xususiyat tashqi muhit bilan aloqa bo'lib, tizim ochiq yoki yopiq bo'lishi mumkin, lekin ko'pchilik real tizimlar ochiq, ya'ni tashqi muhit bilan moddalar, energiya, ma'lumotlar almashinadi. Oltinchi xususiyat dinamiklik va rivojlanish bo'lib, tizimlar statik emas, dinamik, o'zgaruvchi, rivojlanuvchi bo'ladi.

Umumiy tizimlar nazariyasini biologiyaga birinchilardan bo'lib qo'llagan olim Ludwig von Bertalanffy bo'lib, u tirik organizmlarni ochiq tizimlar sifatida qaradi va tashqi muhit bilan doimiy almashinuvda bo'lishlarini, gomeostazni saqlashlarini, rivojlanishlarini tizimli nuqtai nazardan tushuntirdi. Biologiyada tizimli yondashuv juda tabiiy va zarur, chunki tirik tabiatning o'zi ierarxik tizimlar majmui hisoblanadi va molekula, organoid, hujayra, to'qima, organ, organizm, populyatsiya,

biosenoz, biosfera darajalarining har biri tizim bo'lib, yuqori darajadagi tizim quyi darajadagi tizimlarni o'z ichiga oladi. Shu sababli biologiyani o'qitishda ham tizimli yondashuv zarur va tabiiy.

Pedagogikada tizimli yondashuv ta'lim jarayonini murakkab pedagogik tizim sifatida qarash, bu tizimning barcha komponentlarini - maqsad, mazmun, metodlar, shakllar, vositalar, o'qituvchi, o'quvchi, natija - ni o'zaro bog'liqlikda tahlil qilish va tashkil etish demakdir. Pedagogik tizim ochiq, dinamik, maqsadga yo'naltirilgan tizim bo'lib, u o'quvchilarda ma'lum bilim, ko'nikma, sifatlarni shakllantirish maqsadiga xizmat qiladi. Pedagogik tizimning yaxlitligi barcha komponentlar muvofiqlashtirilib, birgalikda ishlashida namoyon bo'ladi va agar biror komponent zaif yoki noto'g'ri tashkil etilsa, butun tizim samaradorligi pasayadi. Masalan, maqsad aniq va to'g'ri qo'yilgan, lekin metodlar eskirgan, vositalar yetishmagan bo'lsa, kutilgan natijaga erishib bo'lmaydi.

Biologiya ta'limini tizimli yondashuv nuqtai nazaridan tashkil etish bir necha jihatlarida amalga oshadi. Birinchidan, biologiya fanining o'zi tizimli tabiati hisobga olinadi va biologik bilimlar alohida faktlar to'plami sifatida emas, balki o'zaro bog'liq, ierarxik tuzilgan tizim sifatida taqdim etiladi. Ikkinchidan, har bir biologik tushuncha, qonuniyat, jarayon tizimli kontekstda, boshqa tushunchalar bilan bog'lanishda o'rganiladi. Uchinchidan, biologik obyektlar - organizm, populyatsiya, ekotizim - tizim sifatida tahlil qilinadi, ularning tuzilishi, funksiyasi, elementlar o'rtasidagi bog'lanishlar, tashqi muhit bilan aloqalari o'rganiladi. To'rtinchidan, ta'lim jarayonining o'zi tizimli tashkil etiladi va maqsad, mazmun, metodlar, baholash bir-biriga mos, yaxlit tizimni tashkil etadi.

Faoliyatli yondashuv sovet psixologiyasining eng muhim yutuqlaridan biri bo'lib, u shaxs psixikasi, bilimi, qobiliyatlari faoliyat jarayonida, faoliyat orqali shakllanadi degan asosiy g'oyaga asoslanadi. Lev Vygotskiy

ning madaniy-tarixiy nazariyasi, Aleksey Leontev ning faoliyat nazariyasi, Sergey Rubinshteyn ning shaxs va faoliyat haqidagi g'oyalari faoliyatli yondashuvning nazariy asosini tashkil qiladi. Faoliyat tushunchasi psixologiyada faol, maqsadga yo'naltirilgan, sub'ektning haqiqatni o'zgartirish va o'zini o'zgartirish jarayoni sifatida tushuniladi. Faoliyat bir necha asosiy komponentlardan iborat bo'lib, ular maqsad, motiv, predmet, vositalar, usullar, natija hisoblanadi.

Faoliyatning tuzilishi quyidagicha bo'ladi: faoliyat - harakat - operatsiya. Faoliyat eng keng tushuncha bo'lib, motivga javob beradi. Harakat aniq maqsadga yo'naltirilgan. Operatsiya esa konkret sharoitga mos usuldir. Masalan, biologiyani o'rganish - faoliyat, ma'lum mavzuni o'zlashtirish - harakat, matn o'qish, laboratoriya ishi - operatsiyalar. Faoliyat nazariyasiga ko'ra bilish jarayoni ham faoliyat bo'lib, u bilish yoki kognitiv faoliyat deb ataladi. Bilish faoliyati passiv qabul qilish emas, balki faol jarayon bo'lib, sub'ekt haqiqatni idrok etish, tushunish, tahlil qilish, sintez qilish, baholash orqali bilimlarni o'zlashtiradi va o'z bilim tizimini quradi.

Faoliyatli yondashuv pedagogikada o'quvchini ta'lim jarayonining faol sub'ekti sifatida qarash, uning faol bilish faoliyatini tashkil etish, tayyor bilimlarni uzatish emas, balki o'quvchining o'zi bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan faoliyatini boshqarish metodologiyasidir. Faoliyatli yondashuvning asosiy tamoyillari quyidagilar. Birinchi tamoyil sub'ektlilik tamoyili bo'lib, o'quvchi passiv ob'ekt emas, balki faol sub'ekt, o'z o'rganishining egasi, mas'ul tomoni hisoblanadi. Ikkinchi tamoyil faollik tamoyili bo'lib, o'rganish faol jarayon orqali amalga oshadi va o'quvchi tinglashdan ko'ra qilish, bajarish, kashf qilish, yaratish orqali samaraliroq o'rganadi.

Uchinchi tamoyil maqsadlilik tamoyili bo'lib, har bir faoliyatning aniq maqsadi bo'lishi va o'quvchi bu maqsadni tushunishi, qabul qilishi, ichkilashtirishi kerak. To'rtinchi tamoyil reflexivlik tamoyili bo'lib, o'quvchi

nafaqat faoliyat bilan shug'ullanmaydi, balki o'z faoliyatini tahlil qiladi, baholaydi, nazorat qiladi, o'rganish strategiyalarini o'zlashtiradi. Beshinchi tamoyil hamkorlik tamoyili bo'lib, faoliyat individual va jamoaviy bo'lishi mumkin va o'quvchilar bir-birlari bilan, o'qituvchi bilan hamkorlikda ishlashlari, bilimlarni birgalikda qurishlari foydali.

Biologiya ta'limida faoliyatli yondashuvni amalga oshirish bir necha yo'nalishda namoyon bo'ladi. Birinchidan, o'quvchilar biologik bilimlarni passiv eshitish orqali emas, balki faol tadqiqot faoliyati orqali o'zlashtirishadi va kuzatish, eksperiment, taqqoslash, tahlil qilish, xulosa chiqarish kabi ilmiy faoliyat usullarini qo'llashadi. Ikkinchidan, o'quvchilarga muammoli vaziyatlar, tadqiqot topshiriqlari beriladi va ular mustaqil yoki guruhda hal qilishadi, bilimlarni o'zlari kashf qilishadi. Uchinchidan, laboratoriya va amaliy ishlar, ekskursiyalar, loyiha faoliyati kabi faol shakllarda ishlash biologiya ta'limining asosiy qismini tashkil etadi. To'rtinchidan, o'quvchilar nafaqat bilim olish emas, balki umurbod o'rganish, mustaqil bilim izlash, muammolarni hal qilish kabi umumiy faoliyat ko'nikmalarini o'zlashtirishadi.

Tizimli va faoliyatli yondashuvlar alohida-alohida qo'llanilganda ham foydali, lekin ularning integratsiyasi, sintezi yanada kuchli, samarali metodologik asosni yaratadi. Tizimli-faoliyatli yondashuv zamonaviy pedagogikada keng qabul qilingan bo'lib, u kompetensiyaviy yondashuvning asosiy metodologik bazasi hisoblanadi. Federal davlat ta'lim standartlari (Rossiya), ko'plab xalqaro ta'lim tizimlarida tizimli-faoliyatli yondashuv asosiy metodologik yo'nalish deb e'lon qilingan. O'zbekiston Davlat ta'lim standartlarida ham kompetensiyaviy yondashuv ustuvor bo'lib, u tizimli-faoliyatli yondashuvga asoslanadi.

Tizimli-faoliyatli yondashuvning asosiy g'oyasi shundan iboratki, ta'lim tizimli tashkil etilishi, yaxlit pedagogik tizim yaratilishi va bu tizim ichida o'quvchilarning faol bilish faoliyati tashkil etilishi, ular nafaqat bilimlar tizimini

emas, balki faoliyat usullari tizimini, universal o'quv harakatlari (UUD) deb ataladigan umumiy ko'nikmalarni o'zlashtirishlari kerakdir. Universal o'quv harakatlari to'rtta guruhga bo'linadi ve shaxsiy (o'z-o'zini anglash, motivatsiya, axloqiy tanlash), regulativ (maqsad qo'yish, rejalashtirish, nazorat, baholash), kognitiv (ma'lumot izlash, tahlil, sintez, mantiqiy fikrlash), kommunikativ (muloqot, hamkorlik, fikrni ifodalash).

Biologiya ta'limida tizimli-faoliyatli yondashuvni amalga oshirish quyidagi tamoyillarga asoslanadi. Birinchi tamoyil maqsadli yondashish tamoyili bo'lib, ta'limning yakuniy maqsadi nafaqat biologik bilimlar emas, balki biologik savodxonlik, tizimli-biologik fikrlash, tadqiqotchilik ko'nikmalari, ekologik ong kabi kompetensiyalarni shakllantirish hisoblanadi. Ikkinchi tamoyil mazmun integrativligining tamoyili bo'lib, biologik mazmun nafaqat alohida faktlar to'plami emas, balki tizimli, ierarxik, funksional, evolyutsion prinsiplar asosida tashkil etilgan yaxlit tizim bo'lishi kerak. Uchinchi tamoyil faol o'rganish tamoyili bo'lib, o'quvchilar biologik bilimlarni o'zlari faol tadqiqot, eksperiment, kuzatish, tahlil orqali o'zlashtirishadi.

To'rtinchi tamoyil metodologik ta'lim tamoyili bo'lib, biologiya fanida nafaqat biologik bilimlar emas, balki ilmiy bilish usullari - kuzatish, tasnif, modellashtirish, eksperiment, taqqoslash, xulosa chiqarish - ham o'rgatiladi. Beshinchi tamoyil universal o'quv harakatlari shakllantirish tamoyili bo'lib, biologiya darslari orqali nafaqat fan bo'yicha emas, balki umumiy ta'limiy ko'nikmalar - ma'lumot bilan ishlash, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, hamkorlikda ishlash - ham rivojlantiriladi. Oltinchi tamoyil baholashning tizimli xarakteri tamoyili bo'lib, baholash nafaqat yakuniy natijaga emas, balki jarayonga, o'sishga, kompetensiyalar rivojlanishiga yo'naltiriladi.

Biologiya fani o'zining predmeti, tuzilishi, metodologiyasi jihatidan tizimli xarakterga ega. Tirik tabiat ierarxik tizimlar majmui bo'lib, har bir daraja o'zidan past darajani o'z ichiga

oladi va yuqori darajaning tarkibiy qismini tashkil etadi. Molekulyar daraja - biologik molekulalar (DNK, oqsillar, lipidlar). Hujayra darajasi - hujayra hayotning asosiy tuzilish va funksiya birligi. To'qima darajasi - o'xshash funksiya bajaruvchi hujayralar birlashmasi. Organ darajasi - bir necha to'qimalardan tashkil topgan, ma'lum funksiya bajaruvchi tuzilma. Organizmlar tizimi - bir funksiyani bajarish uchun birga ishlaydigam organlar. Organizm - yaxlit tirik tizim. Populyatsiya - bir turga mansub, birgalikda yashovchi organizmlar. Biosenoz - ma'lum hududda birgalikda yashovchi turli turlar birlashmasi. Ekotizim - biosenoz va biotop (jonsiz muhit) birligi. Biosfera - Yerning barcha tirik organizmlarini o'z ichiga olgan global ekotizim.

Biologik tizimlarning umumiy xususiyatlari mavjud. Birinchidan, ularning barchasi ochiq tizimlar bo'lib, tashqi muhit bilan moddalar, energiya, ma'lumotlar almashinadi. Ikkinchidan, samoregulatsiya yoki gomeostazni saqlash xususiyati mavjud bo'lib, tizim ichki barqarorlikni tashqi o'zgarishlarga qaramay saqlaydi. Uchinchidan, rivojlanish va evolyutsiya xususiyati mavjud bo'lib, biologik tizimlar statik emas, vaqt o'tishi bilan o'zgaradi, takomillashadi. To'rtinchidan, ierarxiya va tuzilganlik xususiyati bo'lib, tizim qismlardan tashkil topgan, qismlar tartibli joylashgan. Beshinchidan, funksionallik xususiyati bo'lib, tizimning har bir qismi ma'lum funksiyani bajaradi va barcha qismlar birgalikda umumiy funksiyani ta'minlaydi.

Biologiya ta'limida tizimli tabiati hisobga olish bir necha jihatlarida amalga oshadi. Birinchidan, biologik tushunchalar tizimi qurish zarur bo'lib, asosiy tushunchalar - organizm, hujayra, gen, evolyutsiya, ekotizim - tizimning o'zagi sifatida qo'yiladi va barcha boshqa bilimlar ular atrofida quriladi. Ikkinchidan, ierarxik tashkil etilish prinsipi bo'lib, oddiydan murakkabga, qismdan butunlikka, pastdan yuqoriga ketma-ketlik saqlanadi. Uchinchidan, tuzilish va funksiya bog'liqligi prinsipi doimo ta'kidlanadi ve har bir biologik

tuzilma o'rganilganda, uning funksiyasi ham, funksiya o'rganilganda tuzilmasi ham ko'rsatiladi. To'rtinchidan, tashqi muhit bilan bog'lanish prinsipi bo'lib, har bir organizmning, populyatsiyaning, ekotizimning tashqi muhit bilan qanday aloqada ekanligi o'rganiladi.

Beshinchidan, dinamik yondashuv bo'lib, biologik tizimlar nafaqat statik holda emas, balki rivojlanish, o'zgarish jarayonida o'rganiladi. Masalan, organizmni faqat tayyor holda emas, balki uning rivojlanishini - embrional, postnatal rivojlanish - ni ham o'rganish. Oltinchidan, modellashtirish usuli qo'llaniladi va murakkab biologik tizimlarni bevosita o'rganish qiyin bo'lganda, ularning modellari - sxema, diagramma, kompyuter modeli - yaratiladi va tahlil qilinadi. Yettinchidan, integrativ yondashuv bo'lib, biologiya ichidagi turli bo'limlar - botanika, zoologiya, anatomiya, ekologiya - bir-biriga bog'lanadi, umumiy

qonuniyatlar ta'kidlanadi.

XULOSA

Biologiya ta'limida tizimli-faoliyatli yondashuvning nazariy-metodologik asoslari zamonaviy pedagogika va psixologiya yutuqlariga, biologiya fanining o'ziga xos xususiyatlariga asoslangan ilmiy-pedagogik konsepsiyani tashkil etadi. Tizimli yondashuv biologik bilimlarni yaxlit, ierarxik, o'zaro bog'liq tizim sifatida tashkil etish, tirik tabiatning tizimli tabiatini hisobga olish, ta'lim jarayonini tizimli yo'naltirish imkonini beradi. Faoliyatli yondashuv o'quvchilarni passiv tinglovchi pozitsiyasidan olib chiqib, faol bilish sub'ekti, tadqiqotchi, kashfiyotchi pozitsiyasiga o'tkazadi, bilimlarni tayyor holda emas, balki o'z faoliyati orqali o'zlashtirish, universal ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Davlat ta'lim standartlari. - T.: Xalq ta'limi vazirligi, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. - T., 2020.
3. Leontev A.N. Deyatelnost. Soznaniye. Lichnost. - M.: Smysl, 2005.
4. Vygotskiy L.S. Pedagogicheskaya psixologiya. - M.: Pedagogika, 1991.
5. Bertalanffy L. von. General System Theory. - New York: George Braziller, 1968.
6. Asmolov A.G. Sistemnodeyatelnostniy podxod k razrabotke standartov. - M.: Pedagogika, 2009.
7. Petrosova R.A., Golova V.P. Metodika obucheniya biologii. - M.: Akademiya, 2017.
8. Ponomaryova I.N., Kornilova O.A. Obshchaya metodika obucheniya biologii. - M.: Akademiya, 2012.
9. Rasulov H., Usmonov S. Biologiya o'qitish metodikasi. - T.: TDPU, 2018.
10. Mahkamov M. Biologiya ta'limida zamonaviy texnologiyalar. - T.: Fan, 2020.

ETNOMADANIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI

ISOMIDDINOV ASLIDDIN BAXRIDDIN O'G'LI

Andijon davlat chet tillari institute,(PhD)

Annotatsiya. Maqolada talabalarda etnomadaniy kompetentlikni rivojlantirishda qo'llaniladigan zamonaviy pedagogik texnologiyalar tahlil qilingan. Interfaol metodlar, loyihaga asoslangan o'qitish, case study, simulyatsiya va rol o'ynash, raqamli texnologiyalar, refleksiv amaliyot, tajribaviy o'rganish kabi pedagogik texnologiyalarning nazariy asoslari, amaliy qo'llanilishi va samaradorligi ilmiy jihatdan asoslangan. Tadqiqotda har bir texnologiyaning etnomadaniy kompetensiya komponentlarini rivojlantirishdagi o'ziga xos xususiyatlari va pedagogik shartlari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: etnomadaniy kompetentlik, pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, loyiha metodi, case study, simulyatsiya, raqamli texnologiyalar, refleksiv amaliyot, tajribaviy o'rganish.

Аннотация. В статье проанализированы современные педагогические технологии, применяемые для развития этнокультурной компетентности студентов. Научно обоснованы теоретические основы, практическое применение и эффективность таких технологий, как интерактивные методы, проектное обучение, case study, симуляция и ролевая игра, цифровые технологии, рефлексивная практика и опытное обучение. В исследовании показаны особенности и педагогические условия каждой технологии в процессе формирования компонентов этнокультурной компетенции.

Ключевые слова: этнокультурная компетентность, педагогические технологии, интерактивные методы, метод проектов, case study, симуляция, цифровые технологии, рефлексивная практика, опытное обучение.

Annotation. The article analyzes modern pedagogical technologies used in developing students' ethnocultural competence. Theoretical foundations, practical applications, and effectiveness of interactive methods, project-based learning, case study, simulation and role-playing, digital technologies, reflective practice, and experiential learning are scientifically substantiated. The study highlights the specific features and pedagogical conditions of each technology in developing the components of ethnocultural competence.

Keywords: ethnocultural competence, pedagogical technologies, interactive methods, project method, case study, simulation, digital technologies, reflective practice, experiential learning.

Zamonaviy pedagogika fanida texnologik yondashuv ta'lim jarayonini rejalashtirish, amalga oshirish va baholashning ilmiy asoslangan, takrorlanadigan, samaradorligi kafolatlangan usullari va vositalarini ishlab chiqishga qaratilgan. Pedagogik texnologiya tushunchasi Vasiliy Bospalko, Vladimir Monakhov, Gennadiy Selevko kabi pedagoglar tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u maqsadga erishishning aniq belgilangan yo'li, ta'lim jarayonining loyihalashuvi va amalga oshirilishining tizimli usuli sifatida tushuniladi. Etnomadaniy kompetentlikni rivojlantirishda pedagogik texnologiyalar

alohida ahamiyatga ega, chunki bu kompetentliknafaqat bilimlarnio'zlashtirishni, balki munosabatlar, qadriyatlar, his-tuyg'ular, amaliy ko'nikmalarni shakllantirish kabi murakkab jarayonlarni talab qiladi.

Etnomadaniy kompetentlik o'z milliy madaniy identifikligini saqlagan holda boshqa madaniyatlarni tushunish, hurmat qilish va turli madaniy kontekstlarda samarali muloqot qila olish qobiliyatini anglatadi. Michael Bennett ning Developmental Model of Intercultural Sensitivity (DMIS), Darla Deardorff ning process model of intercultural competence, Milton Bennettning ethnorelative

worldview konsepsiyalari etnomadaniy kompetentlikning nafaqat kognitiv, balki affektiv va konativ komponentlarini ham rivojlantirishni ta'kidlaydi. Shu sababli an'anaviy, passiv, ma'lumot uzatishga asoslangan o'qitish metodlari yetarli emas va faol, tajribaviy, refleksiv, transformativ pedagogik texnologiyalar zarur. Bu texnologiyalar talabalarga nafaqat bilim bermaydi, balki ularga madaniyatlararo vaziyatlarni boshdan kechirish, hissiyotlarni his qilish, o'z reaksiyalarini tahlil qilish, yangi ko'nikmalarni mashq qilish imkonini beradi.

Pedagogik texnologiyalarning asosiy xususiyatlari qatoriga konseptualligi (aniq nazariy asosga ega bo'lish), tizimlilik (maqsad, mazmun, jarayon, natijalarning izchilligi), boshqariluvchanlik (rejalashtirish, monitoring, to'g'rilash imkoniyati), samaradorlik (maqsadga erishishning yuqori darajasi), takrorlanish (turli sharoit va o'qituvchilar tomonidan qo'llanilish imkoniyati) kiradi. Etnomadaniy ta'limda qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar bu xususiyatlarni o'zida mujassam etishi va bir vaqtning o'zida madaniy sezgirlik, individual yondashuv, kreativlik, moslashuvchanlik kabi talablarni ham qondirishi kerak. Bu maqolada etnomadaniy kompetentlikni rivojlantirishning eng samarali va keng qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalari tahlil qilinadi.

Interfaol metodlar ta'lim jarayonida talabalarining faol ishtirokini, o'qituvchi va talabalar, talabalar o'rtasida doimiy o'zaro ta'sirni ta'minlovchi metodlar majmuidir. Etnomadaniy kompetentlikni rivojlantirishda interfaol metodlar ayniqsa samarali, chunki madaniyatlararo muloqot o'zi interaktiv jarayondir va uni faqat nazariy o'rganish emas, balki amaliy mashq qilish zarur. Interfaol metodlarning asosiy tamoyillari orasida talabalarining faol pozitsiyasi, ikki

tomonlama kommunikatsiya, o'qituvchining fasilitator roli, hamkorlikka asoslangan o'rganish, refleksiya va feedback muhim o'rin tutadi.

Munozara va diskussiya metodlari etnomadaniy kompetentlikning tanqidiy fikrlash, turli nuqtai nazarlarni tushunish, o'z pozitsiyasini dalillar bilan asoslash komponentlarini rivojlantiradi. Madaniyatlararo mavzularda diskussiyalar o'tkazishda "madaniy relativizm va universal insoniy huquqlar", "assimilyatsiya va integratsiya", "milliy identifiklik va globallashuv" kabi ziddiyatli masalalar muhokama qilinadi. Strukturali diskussiya metodlaridan biri Structured Academic Controversy (SAC) bo'lib, unda talabalar turli pozitsiyalarni himoya qilish uchun guruhlariga bo'linishadi va ma'lum tartibda o'z dalillarini taqdim etishadi, qarshi tomonni tinglaydilar, savollar berishadi va oxirida umumiy konsensusga kelishga harakat qilishadi. Bu jarayon nafaqat tanqidiy fikrlashni, balki empathy, perspektiva olish, murosaga kelish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

Socratic seminar metodi savollar asosida chuqur o'rganishni ta'minlaydi. O'qituvchi yoki talabalar bir-biriga ochiq savollar beradi va bu savollar orqali mavzu chuqurlashtiriladi, turli interpretatsiyalar o'rganiladi. Masalan, "madaniyat nima?" degan oddiy savoldan boshlab, "madaniyat va sivilizatsiya farqi nimada?", "madaniyat statik yoki dinamikmi?", "madaniy identifiklik qanday shakllanadi?", "madaniyatlar o'rtasida ierarxiya bormi?" kabi murakkab falsafiy savollarga o'tiladi. Talabalar o'z javoblarini asoslashda boshqa talabalarining javoblariga tayanishadi, bir-birini qo'llab-quvvatlaydi yoki to'g'rilaydilar va bu dialogik jarayon chuqur tushunishni yaratadi.

Fishbowl diskussiya metodida ichki doira va tashqi doira tashkil etiladi. Ichki doirada 4-6 talaba o'tirib, muayyan mavzuni muhokama

qilishadi, tashqi doiradagi talabalar kuzatib, yozib olishadi, lekin gapirmaydilar. Ma'lum vaqtdan keyin doiralar almashadi yoki ichki doiraga yangi ishtirokchilar kirishadi. Bu metodning afzalligi shundaki, talabalar nafaqat gapirish, balki faol tinglash, kuzatish, tahlil qilish ko'nikmalarini ham mashq qiladilar. Madaniyatlararo diskussiyalarda bu ayniqsa foydali, chunki ba'zida tinglash va tushunish gapirish va ifodalashdan muhimroqdir.

Think-Pair-Share (O'yla-Juftlash-Ulash) metodida talabalar avval individual ravishda savol ustida o'ylashadi, keyin juft bo'lib fikr almashishadi, so'ngra butun sinfga ulashishadi. Bu uchta bosqich turli darajadagi talabalar uchun imkoniyat yaratadi: introvert talabalar dastlab individual va kichik guruhda ishlashadi, so'ng katta guruhga o'tishadi. Etnomadaniy mavzularda, masalan, "sizning madaniyatingizda mehmondo'stlikning qanday namunalari mavjud?" degan savolga avval individual javob o'ylashadi, keyin juft bilan taqqoslashadi, so'ng sinfga ulashib, madaniy xilma-xillikni ko'radilar.

Jigsaw metodida talabalar dastlab "uy guruhi"da bo'lishadi, keyin har bir talaba alohida "ekspert guruh"ga o'tib, ma'lum bir mavzu qismini chuqur o'rganadi, so'ng uy guruhiga qaytib, o'z bilimlarini guruh a'zolariga o'rgatadi. Etnomadaniy ta'limda, masalan, "Osiyo sivilizatsiyalari" mavzusida har bir ekspert guruhi bitta sivilizatsiya (Xitoy, Hindiston, Yaponiya, Arablar, O'rta Osiyo) ni o'rganadi, so'ng uy guruhida har bir a'zo o'z sivilizatsiyasini tushuntiradi va guruh Osiyo madaniy xilma-xilligining yaxlit rasmini oladi.

Case study metodi haqiqiy yoki haqiqatga yaqin vaziyatlar tahlili orqali o'rganish metodologiyasi bo'lib, u Harvard Business School tomonidan ishlab chiqilgan va hozirda turli sohalarda keng qo'llaniladi. Etnomadaniy ta'limda case study juda samarali, chunki u

madaniyatlararomuloqotningmurakkabligini, ko'p qirraliligi, kontekstualligini namoyish etadi va talabalardan tahlil, baholash, qaror qabul qilish, alternativalar o'ylash kabi yuqori tartibli kognitiv ko'nikmalarni talab qiladi.

Critical incidents texnikasi case study ning maxsus turi bo'lib, unda qisqa, lekin muhim madaniyatlararo noto'g'ri tushunish yoki konflikt vaziyati tavsiflanadi va talabalar uni tahlil qilishadi. Masalan, "Amerika professori yaponiyalik talabasiga savolga javob berishni so'radi. Talaba sukut saqladi. Professor uning javobini kutdi, lekin talaba hali ham gapirmadi. Professor g'azablendi va talabani sinfdan chiqarib yubordi" kabi vaziyat taqdim etiladi. Talabalar savollar berishadi: nima sodir bo'ldi? Har bir tomonning madaniy normasidan qaraganda vaziyat qanday ko'rinadi? Noto'g'ri tushunish qayerda yuz berdi? Qanday qilib oldini olish mumkin edi? Bu tahlil jarayonida talabalar yaponiyaliklar uchun sukut hurmat belgisi, o'ylash vaqti, guruh konsensusini kutish bo'lishi mumkinligini, amerikaliklar uchun esa tezkor javob berish, individual fikrni ifodalash muhim ekanligini o'rganadilar.

Cultural assimilator yoki intercultural sensitizer texnikasi maxsus ishlab chiqilgan case studylar to'plami bo'lib, har bir case ma'lum madaniyatlararo muammoni ko'rsatadi va 4-5 ta javob varianti beriladi. Talaba javob tanlaydi va uning to'g'ri yoki noto'g'riligini tushuntirish beriladi. Masalan, "Siz arablar mamlakatida biznes uchrashuviga keldingiz. Hamkor sizga choy taklif qildi. Siz tez ishlashni istaysiz va choyni rad etdingiz. Hamkor juda sovuq bo'lib qoldi. Nima sodir bo'ldi?" Variantlar: A) Hamkor sizni shoshilayotganingizni yoqtirmadi, B) Arab madaniyatida mehmondo'stlikni rad etish haqoratdir, C) Sizning rad etishingiz ishonchsizlik belgisi sifatida qabul qilindi, D) Hamkor sizni yoqtirmadi. To'g'ri javobni tanlash va tushuntirish jarayonida talaba arab

madaniyatida mehmondo'stlik rituallarining ahamiyatini o'rganadi.

Problem-based learning (PBL) yondashuvida murakkab, ochiq muammolar taqdim etiladi va talabalar guruhda ishlashib, yechim topishadi. Etnomadaniy kontekstda, masalan, "Sizning universitetingizda turli millat talabalari orasida kuchayib borayotgan kuchlanish bor. Rektorat sizni madaniyatlararo munosabatlarni yaxshilash bo'yicha tavsiyalar berish uchun tayinladi. Sizning strategiyangiz qanday?" degan muammo beriladi. Talabalar muammoni tahlil qilishadi, sabablari bormi, qanday ehtiyojlar bor, qanday resurslar mavjud, qanday tadbirlar mumkin, qanday to'siqlar bo'lishi mumkin degan savollarga javob izlaydilar. Ular tadqiqot o'tkazishadi, ma'lumotlar to'playdilar, strategiya ishlab chiqishadi, taqdim qilishadi. Bu kompleks jarayon nafaqat bilimlarni, balki tadqiqot, tahlil, kreativ fikrlash, hamkorlik, prezentatsiya ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

Rol o'ynash va simulyatsiya tajribaviy o'rganishning kuchli shakllari bo'lib, ular talabalarni nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo'llashga, boshqa odamlarning pozitsiyasidan qarashga, o'z reaksiyalarini kuzatishga, yangi xulq-atvorlarni xavfsiz muhitda mashq qilishga imkon beradi. David Kolb ning experiential learning cycle (tajribaviy o'rganish tsikli) - konkret tajriba, refleksiv kuzatish, abstrakt konseptualizatsiya, faol eksperimentlash - aynan rol o'ynash va simulyatsiya orqali to'liq amalga oshiriladi.

Role-play (Rol o'ynash) metodida talabalar ma'lum rollarni olishadi va vaziyatni o'ynaydilar. Etnomadaniy ta'limda rollar turli madaniy fonga ega shaxslar bo'ladi. Masalan, "Xalqaro biznes muzokarasi" simulyatsiyasida talabalar amerikalik, xitoylik, arab, nemis biznesmenlar rollarini olishadi. Har bir guruhga o'sha madaniyatning biznes etikasi, muzokaralar uslubi,

qadriyatlari haqida ma'lumot beriladi. Ular muzokaralarda o'z madaniy normalariga rioya qilishib, shartnomaga kelishishga harakat qilishadi. Bu jarayonda turli muzokaralar uslublari - to'g'ridan-to'g'ri vs bilvosita, individualistik vs kollektivistik, vaqtga qat'iy vs moslashuvchan - to'qnashadi va talabalar buni bevosita his qilishadi, moslashishga majbur bo'lishadi.

BaFa BaFa simulyatsiyasi madaniyatlararo muloqotning eng mashhur simulyatsiyalaridan biri bo'lib, unda talabalar ikki xayoliy madaniyat yaratishadi. Alfa madaniyati patriarxal, ierarxik, odob-axloqqa qat'iy rioya qiluvchi, Beta madaniyati egalitar, transaksiyaga asoslangan, erkin bo'ladi. Talabalar o'z madaniyatining qoidalarini o'rganishadi va unga ko'nikishadi, keyin ikki madaniyat vakillar bir-biriga "tashrif buyurishadi" va muloqot qilishga harakat qilishadi. Tez orada noto'g'ri tushunishlar, g'alati his qilishlar, frustratsiyalar paydo bo'ladi. Simulyatsiya oxirida debriefing (tahlil) o'tkaziladi va talabalar nima his qilganlarini, qanday reaksiyalar ko'rsatganlarini, o'z va boshqa madaniyatni qanday baholaganlarini muhokama qilishadi. Bu kuchli emotsional tajriba madaniy shock, etnosentrizm, madaniy nisbiylik kabi tushunchalarni bevosita tushunishga yordam beradi.

Starpower simulyatsiyasi ijtimoiy tengsizlik va madaniy privilegiyalarni tushunish uchun ishlatiladi. Talabalar tasodifiy ravishda uchta guruhga bo'linishadi - yuqori, o'rta va quyi status guruhlari - va o'yin qoidalari shunday tuzilganki, yuqori status guruhi ko'proq resurslarga ega bo'ladi va hatto qoidalarni o'zgartira oladi. O'yin davomida tengsizlik kuchayadi va quyi guruhlar frustratsiya his qilishadi. Debriefingda talabalar hokimiyat, privilegiya, diskriminatsiya haqida chuqur suhbatlar qilishadi va bu tajriba etnik yoki madaniy ozchiliklar nimalarni boshdan kechirayotganini tushunishga yordam beradi.

XULOSA

Etnomadaniy kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari xilma-xil, bir-birini to'ldiruvchi va integratsiyalashgan tarzda qo'llanilishi zarur bo'lgan metodlar va yondashuvlar majmuidir. Interfaol metodlar faol ishtirok, kommunikatsiya, turli nuqtai nazarlarni eshitish imkonini beradi. Case study va muammoli vaziyatlar tahlili tanqidiy fikrlash, murakkab vaziyatlarni tahlil qilish, qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Rol o'ynash va simulyatsiya tajribaviy o'rganish, empathy, perspektiva olish, xavfsiz muhitda yangi xulq-atvorlarni mashq qilish imkonini ta'minlaydi. Loyihaga asoslangan o'qitish chuqur tadqiqot, kreativlik, hamkorlik, yaratish ko'nikmalarini shakllantiradi. Raqamli texnologiyalar global miqyosda kirish, immersiv tajribalar, madaniyatlararo hamkorlik, kreativ ifoda vositalari yaratadi. Refleksiv amaliyot o'z tajribasini anglash, o'rganish, o'zgarish strategiyalarini ishlab

chiqish imkonini beradi.

Har bir texnologiyaning o'ziga xos pedagogik imkoniyatlari va cheklovlari mavjud va ularni to'g'ri tanlash, kombinatsiya qilish, o'quvchilar xususiyatlariga moslashtirib qo'llash o'qituvchining professional mahoratiga bog'liq. Muhim printsip shundaki, texnologiyalar maqsadga, mazmuniga, talabalar ehtiyojlariga xizmat qilishi kerak, texnologiya o'zi maqsad bo'lmasligi kerak. Etnomadaniy kompetentlik murakkab, ko'p komponentli kompetensiya bo'lgani uchun uni rivojlantirish uchun turli texnologiyalarning muvofiq, ketma-ket, progressiv qo'llanilishi, nafaqat kognitiv, balki affektiv, konativ, aksiologik komponentlarni ham qamrab oluvchi yondashuv zarur. Faqat shunday kompleks, ilmiy asoslangan, talabalar markazli, texnologik jihatdan boyitilgan pedagogik jarayon orqali talabalar haqiqiy, chuqur, amaliy etnomadaniy kompetensiyaga ega bo'lishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bennett M.J. Basic Concepts of Intercultural Communication. - Boston: Intercultural Press, 2013.
2. Deardorff D.K. The SAGE Handbook of Intercultural Competence. - Thousand Oaks: SAGE, 2009.
3. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. - New Jersey: Prentice Hall, 1984.
4. Schön D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. - New York: Basic Books, 1983.
5. Selevko G.K. Sovremennye obrazovatelnye tehnologii. - M.: Narodnoe obrazovanie, 1998.
6. Byram M., Gribkova B., Starkey H. Developing the Intercultural Dimension in Language Teaching. - Strasbourg: Council of Europe, 2002.
7. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants. - On the Horizon, 2001. - Vol. 9(5).
8. Gibbs G. Learning by Doing: A Guide to Teaching and Learning Methods. - Oxford: Oxford Polytechnic, 1988.
9. Bepalko V.P. Komponenti pedagogicheskoy tehnologii. - M.: Pedagogika, 1989.
10. Sharipov Sh., Fayzullayev O. Pedagogikaning nazariy asoslari. - T.: Sano-standart, 2015.

TURIZM SOHASIDA TARJIMONLIK FAOLIYATINING IJTIMOIY-PEDAGOGIK AHAMIYATI

AKBAROV ALISHER AXMADJON O'G'LI

Qo'qon davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya. Maqolada turizm sohasida tarjimonlik faoliyatining ijtimoiy va pedagogik jihatlarini kompleks tahlil qilingan. Turizm tarjimonligining o'ziga xos xususiyatlari, madaniyatlararo kommunikatsiya vositasi sifatidagi roli, ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri, pedagogik mexanizmlari va professional tayyorgarlik masalalari ilmiy-nazariy jihatdan asoslangan. Tadqiqotda turizm tarjimonlarining kompetensiyalar tizimi, ularning professional faoliyatining ijtimoiy mas'uliyati, pedagogik ta'lim va malaka oshirish yo'nalishlari hamda soha rivojlanishining istiqbollari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: turizm tarjimonligi, madaniyatlararo kommunikatsiya, ijtimoiy ahamiyat, pedagogik jihatlar, professional kompetensiya, soft skills, turizm industriyasi, madaniy mediatsiya, ta'lim tizimi.

Аннотация. В статье комплексно проанализированы социальные и педагогические аспекты переводческой деятельности в сфере туризма. Научно-теоретически обоснованы особенности туристического перевода, его роль как средства межкультурной коммуникации, социально-экономическое влияние, педагогические механизмы и вопросы профессиональной подготовки. В исследовании рассмотрены система компетенций переводчиков в сфере туризма, их социальная ответственность, направления педагогического образования и повышения квалификации, а также перспективы развития данной отрасли.

Ключевые слова: туристический перевод, межкультурная коммуникация, социальная значимость, педагогические аспекты, профессиональная компетенция, soft skills, туристическая индустрия, культурная медиация, система образования.

Annotation. The article provides a comprehensive analysis of the social and pedagogical aspects of translation activities in the field of tourism. The specific features of tourism translation, its role as a means of intercultural communication, its socio-economic impact, pedagogical mechanisms, and issues of professional training are scientifically and theoretically substantiated. The study examines the system of competencies of tourism translators, their social responsibility, areas of pedagogical education and professional development, as well as the prospects for the further development of the sector.

Keywords: tourism translation, intercultural communication, social significance, pedagogical aspects, professional competence, soft skills, tourism industry, cultural mediation, education system.

KIRISH

Zamonaviy globallashuv davrida turizm inson hayotining ajralmas qismiga aylanib, dunyo iqtisodiyotining eng dinamik rivojlanayotgan sohalaridan biriga aylandi. Butun dunyo bo'ylab yiliga milliardlab odam sayohat qiladi va turli mamlakatlar, madaniyatlar bilan tanishadi. Ushbu jarayonda tillar, madaniyatlar, dunyoqarashlar to'qnashuvi yuz beradi va aynan shu nuqtada tarjimonlar madaniyatlararo ko'priklar vazifasini bajarib, samarali kommunikatsiyani ta'minlaydilar. Turizm sohasidagi tarjimonlik

faoliyati nafaqat so'zma-so'z tildan tilga tarjima qilish emas, balki murakkab ijtimoiy-madaniy mediatsiya, pedagogik ta'sir va professional xizmat ko'rsatishning kompleks jarayonidir.

O'zbekiston Respublikasi so'nggi yillarda turizm sohasini ustuvor rivojlanish yo'nalishlaridan biri sifatida belgilab oldi va bu borada keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-fevraldagi PF-5611-sonli "O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini jadallashtirish chora-tadbirlari

to'g'risida"gi Farmoni, 2019-yil 2-fevraldagi PQ-4095-sonli "O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirishning 2019-2025 yillarga mo'ljallangan davlat dasturi to'g'risida"gi qarori va qator boshqa hujjatlar orqali turizmni yangi bosqichga ko'tarish vazifasi qo'yildi. Vizasiz rejim joriy etilishi, turistik infratuzilmani rivojlantirish, xizmatlar sifatini oshirish, jahon bozorida O'zbekistonning turistik brendini shakllantirish ustuvor vazifalar sifatida belgilandi. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda professional tarjimonlarning roli beqiyos darajada katta, chunki ular mamlakatimizga tashrif buyurgan xorijiy mehmonlar uchun nafaqat til vositachisi, balki madaniy yo'l boshchi, ma'lumot manbai va ulkan taassurot yaratuvchi professional mutaxassis hisoblanadi.

Turizm tarjimonligi o'zining xususiyatlari bilan klassik yozma yoki konferensiya tarjimonligidan tubdan farq qiladi. Birinchidan, turizm tarjimonlari nafaqat so'zlarni tarjima qiladilar, balki madaniy kontekstlarni tushuntiradilar, tarixiy ma'lumotlar beradilar, mahalliy urf-odatlar va an'analarni talqin qiladilar. Ikkinchidan, ular ko'pincha noformal, emotsional, spontan muloqot sharoitida ishlaydilar va bu yuqori moslashuvchanlik, emotsional intellekt va kommunikativ ko'nikmalarni talab qiladi. Uchinchidan, turizm tarjimonlari ko'p funksiyali mutaxassislar bo'lib, ular bir vaqtning o'zida tarjimon, gid, tashkilotchi, muammolarni hal qiluvchi va hatto psixolog rolini bajaradilar. To'rtinchidan, ularning faoliyati to'g'ridan-to'g'ri turistlarning sayohat tajribasiga, mamlakatga nisbatan taassurotlariga va kelajakda bu mamlakatga nisbatan munosabatlariga ta'sir qiladi, shuning uchun ularning ishi katta ijtimoiy mas'uliyat yuklaydi.

Turizm sohasida tarjimonlik faoliyatining ijtimoiy-pedagogik ahamiyatini o'rganish bir qator sabablarga ko'ra dolzarbdur. Ijtimoiy jihatdan bu faoliyat madaniyatlararo

tushunish va hamkorlikni ta'minlaydi, turli xalqlar o'rtasida do'stlik va hurmatni mustahkamlaydi, stereotiplar va noto'g'ri tasavvurlarni bartaraf etishga yordam beradi, mamlakatning xalqaro obro'sini yuksaltiradi va iqtisodiy rivojlanishga hissa qo'shadi. Pedagogik jihatdan esa turizm tarjimonligini o'rganish tarjimonlar tayyorlash tizimini takomillashtirish, ularning professional kompetensiyalarini rivojlantirish, ta'lim dasturlarini soha talablariga moslashtirish, amaliy ko'nikmalarni shakllantirish metodikasini ishlab chiqish uchun zarurdir. Shu sababli turizm sohasida tarjimonlik faoliyatining ijtimoiy-pedagogik jihatlarini kompleks tahlil qilish, nazariy jihatdan asoslash va amaliy yo'nalishlarni belgilash bugungi kun fan va amaliyotining muhim vazifasidir.

Turizm tarjimonligining pedagogik ahamiyati ikki asosiy yo'nalishda namoyon bo'ladi: birinchidan, tarjimonlar tayyorlash jarayonining pedagogik mexanizmlari va ta'lim tizimiga qo'yiladigan talablar, ikkinchidan, tarjimonning o'zi pedagog sifatidagi faoliyati va uning ta'limiy funktsiyalari. Birinchi yo'nalish bo'yicha turizm tarjimonlarini tayyorlash zamonaviy pedagogikaning kompetensiyaga asoslangan yondashuvi asosida amalga oshirilishi zarur. Bu yondashuv bo'yicha ta'lim maqsadi nafaqat bilimlarni uzatish emas, balki kasbiy faoliyat uchun zarur bo'lgan kompetensiyalar majmuini shakllantirishdir. Turizm tarjimoni uchun bunday kompetensiyalar qatoriga lingvistik kompetensiya (ona tili va chet tillarini yuqori darajada bilish, terminologiya, register, uslublarni egallash), madaniyatlararo kompetensiya (turli madaniyatlarni bilish, ularning farqlarini tushunish, madaniyatlararo sezgirlik), predmet bilimi (turizm ob'ektlari, tarix, san'at, geografiya, biologiya va boshqa sohalar bo'yicha keng bilimlar), kommunikativ kompetensiya (samarali og'zaki muloqot, ommaviy nutq, emotsional intellekt), texnologik kompetensiya (zamonaviy

texnologiyalar, dasturlar, ilovalardan foydalanish), tashkiliy kompetensiya (vaqtni boshqarish, loyihalashni rejalashtirish, logistika) kiradi.

Ushbu kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari turlicha bo'lishi mumkin, ammo zamonaviy ta'limda interfaol, amaliyotga yo'naltirilgan, tajribali o'qitish (experiential learning) metodlari ustunlik qiladi. Simulyatsiya va rol o'ynash orqali haqiqiy professional vaziyatlarni modellash, case study metodida real holatlarni tahlil qilish va yechimlar topish, field trips va study tours orqali amaliy tajriba to'plash, internship va work placement orqali real ish muhitida faoliyat yuritish, project-based learning orqali tadqiqot loyihalarini amalga oshirish kabi metodlar samara beradi. Muhimi shundaki, nazariy bilimlar amaliy ko'nikmalar bilan mustahkam bog'lansin va talabalar o'quv jarayonida real professional vaziyatlarga yaqin sharoitda ishlashsin. Shu maqsadda zamonaviy tarjimonlar tayyorlaydigan ta'lim muassasalarida maxsus jihozlangan laboratoriyalar, simulyatsiya markazlari, turizm firmalar va tashkilotlar bilan hamkorlik dasturlari zarur.

Ikkinchi pedagogik jihat tarjimonning o'zi pedagog sifatidagi faoliyatidir. Turizm tarjimoni ko'pincha nafaqat tarjima qiluvchi, balki o'qituvchi rolini ham bajaradi. U turistlarga yangi ma'lumotlar beradi, tushunmagan narsalarni tushuntiradi, murakkab konsepsiyalarni sodda qilib ifodalaydi, savollarga javob beradi va umumiy ma'noda ta'lim beradi. Bu jarayon pedagogikaning ko'plab tamoyillariga amal qilishni talab qiladi. Masalan, Vygotsky ning Zone of Proximal Development (yaqin rivojlanish zonasi) konsepsiyasi bo'yicha tarjimon ma'lumotni tinglovchilarning mavjud bilim darajasidan biroz yuqoriroq, lekin tushunish mumkin bo'lgan darajada berishi kerak. Bloom taksonomiyasiga rioya qilgan holda tarjimon nafaqat faktlarni (bilim darajasi) emas, balki tushunish, qo'llash, tahlil

darajalarida ham savol va topshiriqlar berishi mumkin. Konstruktivistik yondashuvga asosan tarjimon turistlarni passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida jalb qilishi, ularning oldingi bilimlariga tayanib yangi bilimlarni qurish imkonini berishi kerak.

Pedagogik jihatdan muhim printsiplari differentsiatsiya va individualizatsiyadir. Har bir turist guruhi yoki individual turist turli bilim darajasi, qiziqish sohalari, o'rganish uslubi, tilni tushunish darajasiga ega bo'ladi. Professional tarjimon bu farqlarni sezadi va o'z uslubini moslashtiradi. Ba'zi guruhlar uchun batafsil tarixiy ma'lumotlar qiziqarli bo'lsa, boshqalari uchun qisqacha umumiy taassurot yetarli bo'ladi. Ba'zi turistlar ko'p savol berib, suhbatlashishni yoqtirishsa, boshqalari tinch tomoshabin bo'lishni afzal ko'radilar. Moslashuvchan tarjimon bu xilma-xillikni qadrlaydi va har bir auditoriyaga mos yondashuvni topadi.

Yana bir pedagogik jihat feedback (teskari aloqa) va formativ baholashdir. Professional tarjimon doimiy ravishda turistlarning reaksiyalarini kuzatadi va o'z uslubini shu asosda to'g'irlaydi. Agar ular charchagan ko'rinsa, tarjimon tanaffus taklif qiladi yoki mavzuni o'zgartiradi. Agar ular qiziqib ketgan bo'lsalar, u ko'proq detallar beradi. Agar tushunmagan ko'rinsalar, u boshqacha usulda tushuntirishga harakat qiladi. Bu ko'nikma pedagogik sezgirlik deb ataladi va uni rivojlantirish professional tayyorgarlikning muhim qismidir.

Turizm tarjimonining pedagogik faoliyatida multimodal teaching (ko'p modallik o'qitish) ham muhim o'rin tutadi. Tarjimon nafaqat og'zaki ma'lumot beradi, balki vizual vositalardan (rasm ko'rsatish, diagramma chizish, ob'ektlarni ko'rsatib berish), jismoniy faoliyatdan (harakatlar bilan tasvirlash, joyni ko'rsatib o'tish), tajriba elementlaridan (tegib ko'rish, tatib ko'rish, hidlash) foydalanadi. Bu turli o'rganish uslublariga (visual, auditory, kinesthetic) ega

bo'lgan odamlar uchun samarali bo'ladi va umuman olganda esda qolish va tushunishni yaxshilaydi. Zamonaviy texnologiyalar - planshetlarda suratlar ko'rsatish, QR kodlar orqali qo'shimcha ma'lumotlar berish, audio qurilmalardan foydalanish - bu imkoniyatlarni yanada kengaytiradi.

O'zbekiston turizm sohasida tarjimonlik faoliyatining hozirgi holatini tahlil qilganda bir qator muammolar va rivojlanish uchun zarur bo'lgan yo'nalishlarni aniqlash mumkin. Birinchi muammo professional standartlar va sertifikatliya tizimining yetarli darajada rivojlanmaganligi yoki yo'qligidir. Hozirgi kunda turizm tarjimoni bo'lish uchun aniq talablar, majburiy ta'lim yoki sertifikatliya talab qilinmaydi va bu sohaga turli darajadagi tayyorgarlikka ega bo'lgan odamlarning kirib kelishiga olib keladi. Natijada xizmat sifati juda turlicha bo'ladi va ba'zan professional bo'lmagan tarjimonlar butun sohaning obro'siga putur yetkazadilar. Bu muammoni hal qilish uchun professional standartlarni ishlab chiqish, majburiy sertifikatliya tizimini joriy etish, sifat nazoratini amalga oshirish zarur. Tarjimonlar milliy assotsiatsiyasi yoki kasbiy uyushmasi tashkil etilishi, u tomonidan etika kodeksi, professional talablar, sertifikatliya mezonlari ishlab chiqilishi va amalda qo'llanilishi maqsadga muvofiqdir.

Ikkinchi muammo ta'lim va professional tayyorgarlik tizimining soha ehtiyojlariga to'liq mos kelmasligidir. Ko'pgina universitetlarda tarjimonlik yo'nalishi mavjud bo'lsa ham, ular asosan yozma yoki konferensiya tarjimasiga yo'naltirilgan va turizm tarjimonligining o'ziga xos ehtiyojlari yetarlicha hisobga olinmaydi. Turizm fakul'tetlarida esa tarjimonlik ko'nikmalari yetarli darajada o'rgatilmaydi. Bu ikki yo'nalishni birlashtiradigan maxsus dasturlar zarur. Shuningdek, amaliy ta'limning ulushi kam, talabalar real ishga yetarlicha tayyorlanmaydilar. Bu muammoni hal qilish uchun turizm tarjimonligi bo'yicha maxsus ta'lim dasturlarini yaratish, curriculum

ni soha talablari bilan moslashtirish, amaliy komponentni kuchaytirish, turizm kompaniyalar bilan hamkorlikni rivojlantirish, dual education yoki cooperative education modellarini joriy etish zarur.

Uchinchidan, tarjimonlarning ish sharoiti va ijtimoiy himoyasi masalalari mavjud. Ko'pchilik tarjimonlar freelance asosida, rasmiylashtirmasdan ishlaydilar va bu ularni ijtimoiy himoyasiz qoldiradi. Ish haqi standartlari aniq emas va turli tarjimonlar turli narxlarni belgilaydilar, ba'zan juda past narxlar bozorni buzadi. Fasl xarakterli ish bo'lgani uchun daromad barqaror emas. Bu muammolarni hal qilish uchun mehnat munosabatlarini tartibga solish, minimal ish haqi standartlarini belgilash, ijtimoiy sug'urta tizimini joriy etish, professional uyushmalar orqali tarjimonlarning huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini yaratish zarur.

To'rtinchidan, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish darajasi past va raqamli transformatsiya sekin ketmoqda. Ko'pchilik tarjimonlar an'anaviy metodlar bilan ishlashda davom etadilar va zamonaviy vositalardan yetarli foydalanmaydilar. Virtual turlar, augmented reality, mobil ilovalar, onlayn booking tizimlari kabi innovatsiyalar kam qo'llaniladi. Bu muammoni hal qilish uchun tarjimonlarni zamonaviy texnologiyalar bo'yicha o'qitish, raqamli savodxonlikni oshirish, turizm kompaniyalar tomonidan zamonaviy vositalar bilan ta'minlash, startaplar va innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash zarur.

Beshinchidan, madaniyatlararo kompetensiya va xalqaro standartlar bo'yicha bilimlar yetarli emas. Ba'zi tarjimonlar turli madaniyatlarning xususiyatlarini yetarlicha bilmaydilar va bu noto'g'ri tushunishlarga olib kelishi mumkin. Xalqaro turizm standartlari, accessible tourism, sustainable tourism kabi zamonaviy konsepsiyalar haqida bilim ham kam. Bu sohada chet til bilishning yuqori darajasi ham doimo ta'minlanmaydi. Yechim sifatida xalqaro tajribalarni o'rganish, chet

ellik ekspertlar jalb qilish, madaniyatlararo treninglar o'tkazish, chet tillar darajasini oshirish dasturlari, xalqaro sertifikatlash imtihonlariga tayyorlash tavsiya etiladi.

Oltinchidan, marketing va brending masalalari ham mavjud. O'zbekiston turizm bozorida individual tarjimonlar yoki kichik kompaniyalar o'z xizmatlarini samarali targ'ib qila olmaydilar, onlayn mavjudlik kam, mijozlar bilan ishlash tizimi zaif. Bu muammoni hal qilish uchun digital marketing ko'nikmalarini oshirish, professional veb-saytlar va ijtimoiy tarmoq sahifalari yaratish, onlayn booking platformalari bilan integratsiya, CRM tizimlaridan foydalanish, mijozlar sharhlari va reputatsiya menejmenti zarur.

XULOSA

Turizm sohasida tarjimonlik faoliyatining ijtimoiy-pedagogik ahamiyati keng va ko'p qirrali bo'lib, u mikrodan makro darajagacha turli soha va jarayonlarga ta'sir qiladi. Ijtimoiy jihatdan turizm tarjimonlari madaniyatlararo kommunikatsiyani ta'minlovchi asosiy agentlar bo'lib, ular turli xalqlar o'rtasida tushunish va hurmatni yaratish, stereotiplarni buzish, mamlakatning xalqaro obro'sini yuksaltirish, turistlarning sayohat tajribasini boyitish, mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirishga hissa qo'shish kabi muhim funktsiyalarni bajaradilar. Ularning faoliyati shunchaki texnik tarjima xizmati emas, balki yuqori ijtimoiy mas'uliyat yuklaydigan, davlat manfaatlarini ifodalovchi, madaniy diplomatiyadagi muhim halqa hisoblanadi.

Pedagogik jihatdan turizm tarjimonligi ikki yo'nalishda muhim ahamiyatga ega. Birinchidan, tarjimonlarni tayyorlash jarayoni zamonaviy pedagogika tamoyillariga, kompetensiyaga asoslangan yondashuvga, amaliyot bilan integratsiyalashgan ta'limga, doimiy professional rivojlanishga tayangan holda tashkil etilishi zarur. Ikkinchidan, tarjimonning o'zining faoliyati ko'p jihatdan pedagogik xarakterga ega bo'lib, u ma'lumot berish, tushuntirish, o'qitish, auditoriyaga

moslashish, feedback berish kabi pedagogik funktsiyalarni bajaradi. Shu sababli turizm tarjimonlari professional tayyorgarligida nafaqat lingvistik va madaniyatshunoslik bilimlar, balki pedagogik kompetensiyalar ham shakllantirilishi kerak.

Turizm tarjimonining professional kompetensiyalari kompleks va ko'p komponentli bo'lib, u lingvistik, madaniyatlararo, ekstralingvistik, kommunikativ, strategik, texnologik kompetensiyalarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, emotsional intellekt, stress bilan kurashish qobiliyati, moslashuvchanlik, mas'uliyat kabi shaxsiy sifatlar ham juda muhim. Ushbu keng kompetensiyalar majmuini shakllantirish uzoq muddatli, sistemali, ko'p bosqichli ta'lim jarayonini talab qiladi va nafaqat rasmiy ta'lim, balki doimiy o'z-o'zini rivojlantirish orqali amalga oshiriladi.

O'zbekiston turizm sohasining jadal rivojlanishi, xalqaro turistlar oqimining ortishi, yangi ob'ektlarning ochilishi turizm tarjimonlariga bo'lgan talabni oshirmoqda va bu soha uchun ulkan imkoniyatlar yaratmoqda. Biroq mavjud muammolar - professional standartlarning noaniqli, ta'lim tizimining soha ehtiyojlariga to'liq mos kelmasligi, ish sharoitining tartibga solinmaganligi, zamonaviy texnologiyalardan kam foydalanish - soha rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Bu muammolarni hal qilish uchun kompleks yondashuv zarur: davlat darajasida professional standartlar va sertifikatlash tizimini joriy etish, ta'lim dasturlarini takomillashtirish, turizm kompaniyalar bilan hamkorlikni kuchaytirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, xalqaro tajribalarni o'rganish va eng yaxshi amaliyotlarni qo'llash.

Kelajakda turizm tarjimonligi kasbining prestiji va tan olinishi ortishi, professional uyushmalarining vujudga kelishi, zamonaviy texnologiyalar bilan boyitilishi, xalqaro standartlarga integratsiyalashuvi kutilmoqda.

chuqurroq bo'ladi. O'zbekiston turizm sohasining global bozorda o'z o'rnini topishi va mustahkamlashida professional turizm tarjimonlarining hissasi beqiyos ahamiyatga ega bo'lib qoladi.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5611-sonli Farmoni. - Toshkent, 2019.
2. Komissarov V.N. Sovremennoe perevodovedenie. - M.: ETS, 2011.
3. Angelelli C., Baer B. J. Researching Translation and Interpreting. - London: Routledge, 2016.
4. Hofstede G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations. - Thousand Oaks: Sage Publications, 2001.
5. Bennett M. J. Basic Concepts of Intercultural Communication. - Boston: Intercultural Press, 2013.
6. Pöchhacker F. Introducing Interpreting Studies. - London: Routledge, 2016.
7. PACTE Group. Results of the Validation of the Translation Competence Model // Translation and Interpreting Studies. - 2011. - Vol. 6(2).
8. Cooper C., Hall C.M. Contemporary Tourism: An International Approach. - Oxford: Goodfellow Publishers, 2019.
9. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. - New York: Bantam Books, 2005.
10. Gile D. Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. - Amsterdam: John Benjamins, 2009.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA MILLIY ESTETIK TARBIYA TIZIMI

DONIYOROVA SHAHNOZA ERKIN QIZI

**Jizzax davlat pedagogika universiteti Fizika va texnologik ta'lim fakulteti,
Texnologik ta'lim metodikasi kafedrası o'qituvchisi p.f.f.d (PhD)**

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida milliy estetik tarbiyaning nazariy-metodologik asoslari, zamonaviy holati va rivojlanish istiqbollari tahlil qilingan. Milliy estetik tarbiya tizimining pedagogik, madaniyatshunoslik va psixologik jihatlarini kompleks ravishda o'rganilgan. Globallashuv sharoitida milliy estetik qadriyatlarni saqlash va rivojlantirish mexanizmlari ilmiy asoslangan.

Kalit so'zlar: milliy estetik tarbiya, oliy ta'lim, madaniy identifiklik, estetik did, milliy qadriyatlar, talabalar, ta'lim-tarbiya jarayoni.

Аннотация: В данной статье проанализированы теоретико-методологические основы, современное состояние и перспективы развития национального эстетического воспитания в высших учебных заведениях. Комплексно исследованы педагогические, культурологические и психологические аспекты системы национального эстетического воспитания. Научно обоснованы механизмы сохранения и развития национальных эстетических ценностей в условиях глобализации.

Ключевые слова: национальное эстетическое воспитание, высшее образование, культурная идентичность, эстетический вкус, национальные ценности, студенты, образовательный процесс.

Abstract: This article analyzes the theoretical and methodological foundations, current state, and development prospects of national aesthetic education in higher education institutions. The pedagogical, cultural, and psychological aspects of the national aesthetic education system are studied comprehensively. The mechanisms for preserving and developing national aesthetic values under the conditions of globalization are scientifically substantiated.

Keywords: national aesthetic education, higher education, cultural identity, aesthetic taste, national values, students, educational process.

Hozirgi zamon oliy ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri yosh avlodni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash, ularda yuksak estetik didni shakllantirish hamda milliy madaniy merosni asrab-avaylash va rivojlantirishga qodir bo'lgan shaxslarni voyaga yetkazishdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim-tarbiya sohasiga oid farmoyishlari va qarorlari milliy tarbiya tizimini takomillashtirish, yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, milliy o'zligini anglash va milliy g'ururni shakllantirish masalalariga alohida e'tibor qaratadi. Bu borada milliy estetik tarbiya tizimini ilmiy asoslash va amaliyotga joriy etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Milliy estetik tarbiya deganda biz talabalarining ongi, his-tuyg'ulari va xulq-atvorida milliy estetik qadriyatlar, ideallar va

me'yorlarni shakllantirish, ularda go'zallikni idrok etish, baholash va yaratish qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonini tushunmiz. Bu jarayon nafaqat san'at asarlarini anglash va bahosini berishga, balki hayotning barcha jabhalarida milliy estetik tamoyillarni qo'llash ko'nikmalarini egallashga qaratilgandir. Oliy ta'lim muassasalari yoshlarning shaxsiy va kasbiy shakllanishida hal qiluvchi bosqich bo'lib, aynan shu davrda talabalarning estetik dunyoqarashi, milliy o'zligini anglash va madaniy identifiklik tuyg'usi barqarorlik kasb etadi.

Zamonaviy globallashuv jarayonlari, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va turli madaniyatlarning o'zaro ta'siri sharoitida milliy estetik qadriyatlarni saqlash va ularga sadoqat tuyg'usini mustahkamlash

ayniqsa katta ahamiyat kasb etmaktadir. Yoshlar orasida g'arb madaniyatining ommaviy yoyilishi, internet tarmog'ida turli madaniy oqimlarning keng tarqalishi milliy estetik qadriyatlarga nisbatan loqaydlik, ba'zan esa begonalashish holatlarini keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli oliy ta'lim muassasalarida ilmiy asoslangan, zamonaviy pedagogik texnologiyalarga tayanuvchi samarali milliy estetik tarbiya tizimini yaratish zaruriyati tug'iladi.

Oliy ta'lim muassasalarida milliy estetik tarbiyani samarali amalga oshirish bir qator pedagogik mexanizmlarni talab qiladi. Birinchi mexanizm o'quv jarayoniga integratsiya mexanizmi bo'lib, milliy estetik tarbiya elementlarini turli o'quv fanlarining mazmuniga kiritishdan iboratdir. Gumanitar fanlar, xususan tarix, adabiyot, falsafa, madaniyatshunoslik, psixologiya, pedagogika kabi fanlar darslarida milliy estetik qadriyatlar, san'at asarlari, milliy madaniy merosning namunalari keng o'rganilishi zarur. Ijtimoiy va tabiiy fanlar darslarida ham milliy kontekstda estetik masalalarni ko'rib chiqish imkoniyatlari mavjud.

Maxsus fanlar bo'yicha, xususan san'at va dizayn yo'nalishlarida, pedagogika va psixologiya ixtisosliklarida milliy estetika, milliy san'at tarixi, milliy amaliy-dekorativ san'at kabi maxsus kurslar joriy etilishi maqsadga muvofiqdir. Bunday kurslar talabalarga milliy estetik qadriyatlar haqida tizimli va chuqur bilimlar berib, ularni amaliy faoliyatda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Barcha yo'nalishlar uchun umumiy tanlov fanlar sifatida milliy madaniyat asoslari, o'zbek milliy kiyim-kechaklari tarixi va zamonaviy tendentsiyalari, milliy marosim va bayramlar estetikasi kabi kurslar taklif etilishi mumkin.

Ikkinchi mexanizm kursdan tashqari va maktabdan tashqari ish tizimi orqali tarbiyalash mexanizmi bo'lib, bu talabalarning erkin vaqtida milliy estetik faoliyatga jalb etilishini ta'minlaydi. Oliy ta'lim muassasalarida milliy raqslar, milliy musiqiy cholg'ular, amaliy-

dekorativ san'at, milliy teatr studiyalari, milliy kiyimlar modellash tirish to'garaklari kabi turli ijodiy to'garaklar va studiyalar tashkil etilishi zarur. Bu studiyalarda talabalar nafaqat milliy san'atning nazariy asoslarini o'rganadilar, balki amaliy ko'nikmalarni egallaydilar va o'z ijodiy salohiyatlarini namoyon qiladilar.

Uchinchi mexanizm milliy bayram va tadbirlar tizimi orqali tarbiyalash mexanizmi bo'lib, universitet miqyosida milliy bayramlar, konsertlar, ko'rgazmalar, festivallar, bellashuvlar tashkil etilishini nazarda tutadi. Navroz bayrami, Mustaqillik kuni, Navbahor festivali, milliy liboslar namoyishi, milliy taomlar yarmarkasi, milliy hunarmandchilik ko'rgazmasi kabi tadbirlar talabalarni milliy madaniy an'analarga yaqinlashtiradi, ularda milliy g'urur va madaniy identifiklik tuyg'usini mustahkamlaydi. Bunday tadbirlarda talabalar nafaqat tomoshabin sifatida emas, balki faol ishtirokchi va tashkilotchi sifatida qatnashib, o'z tashabbusi va ijodkorligini namoyon qiladilar.

To'rtinchi mexanizm madaniy muassasalar bilan hamkorlik mexanizmi bo'lib, oliy ta'lim muassasalarining muzeylar, teatrlar, konsert zallari, hunarmandchilik markazlari, san'at galereyalari bilan o'zaro hamkorlik qilishini anglatadi. Talabalarni milliy san'at asarlari bilan to'g'ridan-to'g'ri tanishtirib borish, professional san'atkorlar va hunarmandlar bilan uchrashuvlar tashkil etish, usta-klasslar va seminarlar o'tkazish ularning estetik dunyoqarashini boyitadi va kasbiy qiziqishlarini kengaytiradi. Zamonaviy muzeylar texnologiyalaridan foydalangan holda virtual ekskursiyalar va onlayn ko'rgazmalar ham milliy estetik tarbiyaning muhim vositasi bo'lishi mumkin.

Beshinchi mexanizm loyiha faoliyati va ijodiy ishlar mexanizmi bo'lib, talabalarni milliy estetik qadriyatlarni o'rganish va ommalashtirish bo'yicha mustaqil tadqiqot va ijodiy loyihalarga jalb etishni nazarda tutadi. Talabalar milliy san'at turlari, milliy hunarmandchilik an'analari, milliy kiyim-kechak tarixi, milliy me'morchilik yodgorliklari kabi mavzularda kurs ishlari, bitiruv malakaviy

ishlari bajaradilar, ilmiy maqolalar yozadilar va konferensiyalarda chiqish qiladilar. Ijodiy loyihalar doirasida esa milliy uslubda dizayn ishlanmalari, milliy motiflar asosida zamonaviy liboslar koleksiyalari, milliy san'at asarlarini raqamlashtirish, milliy madaniyat haqida multimedia presentatsiyalar yaratish kabi ishlar amalga oshiriladi.

Oltinchi mexanizm interfaol va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish mexanizmi bo'lib, milliy estetik tarbiyada virtual va qo'shilgan haqiqat texnologiyalari, multimedia vositalari, elektron ta'lim resurslari, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn platformalardan samarali foydalanishni o'z ichiga oladi. Milliy madaniy meros haqida elektron darsliklar, interaktiv o'quv modullari, video darslar yaratilishi, milliy san'at asarlarining virtual ko'rgazmalari tashkil etilishi zamonaviy yoshlar bilan ishlashda ayniqsa samarali hisoblanadi. Ijtimoiy tarmoqlarda milliy estetik qadriyatlarni ommalashtirish, milliy liboslar va aksessuarlarning zamonaviy dizayn namunalarini tarqatish, talabalar o'rtasida onlayn tanlovlar va flashmoblar tashkil etish ham milliy estetik tarbiyaning zamonaviy usullaridir.

Milliy estetik tarbiya tizimining samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi, milliy madaniyatga bo'lgan munosabati va pedagogik mahoratiga bog'liq. O'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki milliy qadriyatlarning targ'ibotchisi, talabalar uchun milliy estetik did namunasidir. Shu sababli o'qituvchilarning o'zlarining milliy estetik madaniyati yuqori darajada bo'lishi, milliy qadriyatlarga chuqur sodiq bo'lishi va bu qadriyatlarni talabalar qalbiga singdira olish mahoratiga ega bo'lishi zarur.

O'qituvchilar tayyorlash va malaka oshirish tizimida milliy estetik tarbiya masalalariga katta e'tibor qaratish lozim. Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida talabalik davridanoq bo'lajak o'qituvchilarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash, ularda milliy madaniy merosga hurmat tuyg'usini singdirish zarur.

Milliy madaniyat, milliy pedagogika, milliy psixologiya kabi maxsus kurslar o'rganilishi, milliy san'at asarlari bilan kengroq tanishish, milliy meros ob'ektlariga amaliy safarlar tashkil etilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Faoliyat davomidagi o'qituvchilar uchun muntazam malaka oshirish kurslari tashkil etilib, ularda milliy estetik tarbiyaning zamonaviy metodlari, yangi pedagogik texnologiyalar, xorijiy tajribalar va ularni mahalliy sharoitga moslashgan holda qo'llash usullari o'rgatilishi lozim. O'qituvchilar uchun milliy estetik tarbiya bo'yicha seminarlar, trening va usta-klasslar, ilmiy-amaliy konferensiyalar, tajriba almashish kabi tadbirlar muntazam o'tkazilishi kerak. Shuningdek, o'qituvchilarning milliy san'at va madaniyat sohasidagi bilimlarini boyitish uchun muzeylar, teatrlar, ko'rgazmalar va boshqa madaniy tadbirlarga tashriflar tashkil etish foydali.

O'qituvchilarni rag'batlantirish tizimi ham milliy estetik tarbiya sohasida samarali ish olib borgan pedagoglarga moddiy va ma'naviy mukofotlar berish, ularning tajribasini ommalashtirish, eng yaxshi o'qituvchilarni tanlov va bellashuvlar orqali aniqlash va taqdirlashni o'z ichiga olishi kerak. Bu esa o'qituvchilarni milliy estetik tarbiya sohasida izlanish va ijodkorlik bilan ishlashga undaydi, ularning kasbiy o'sishini rag'batlantiradi.

Talabalarda milliy estetik didni shakllantirish uzoq muddatli va bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan jarayondir. Birinchi bosqich bilim asosini shakllantirish bosqichi bo'lib, asosan bakalavr ta'limining dastlabki kurslarida amalga oshiriladi. Bu bosqichda talabalar milliy estetik qadriyatlar to'g'risida asosiy bilimlar oladi, o'zbek xalqining madaniy merosi, milliy san'at turlari va ularning xususiyatlari bilan tanishadilar. Maqsad talabalarning milliy madaniyatga qiziqishini uyg'otish, ularni milliy estetik merosning boyligidan xabardor qilishdir.

Ikkinchi bosqich idrok etish va baholash bosqichi bo'lib, talabalar milliy san'at asarlarini mustaqil idrok etish va baholash ko'nikmalarini

egallaydilar. Bu bosqichda talabalar nafaqat bilim oladilar, balki milliy estetik mezonlar asosida baholash qobiliyatini rivojlantiradilar, o'z fikr va qarashlarini shakllantirishni boshlaydilar. Milliy san'at asarlarining go'zalligi, ularning ideya-mazmunijihatlarini anglash, milliy estetik ideallar va me'yorlarga muvofiqligini baholash bu bosqichning asosiy vazifalaridir.

Uchinchi bosqich his-tuyg'ular va qadriyatlar bosqichi bo'lib, talabalar milliy estetikaga nisbatan hissiy munosabatlari shakllanadi va milliy estetik qadriyatlar ularning ichki shaxsiy qadriyatlar tizimiga singib ketadi. Bu bosqichda talabalar milliy san'at va madaniyat asarlarini nafaqat aqliy jihatdan qabul qiladilar, balki ularni his-tuyg'u bilan idrok etadilar, milliy g'urur va madaniy identifiklik tuyg'usini boshdan kechirishadi. Milliy estetik qadriyatlar ularda doimiy ishonchga aylanib, xulq-atvorni tartibga soluvchi ichki me'yorlarga aylanadi.

To'rtinchi bosqich amaliy faoliyat bosqichi bo'lib, talabalar milliy estetik tamoyillarni o'z hayotida va kasbiy faoliyatida qo'llashni boshlaydilar. Bu bosqichda talabalar nafaqat bilim va his-tuyg'ularga ega bo'ladilar, balki milliy estetik qadriyatlar asosida konkret amaliy ishlar qiladilar, kundalik hayotida milliy estetik didni namoyon etadilar. Milliy uslubda kiyinish, milliy marosim va bayramlarda faol ishtirok etish, milliy san'at asarlarini yaratish yoki ommalashtirish, kasbiy faoliyatda milliy motiflardan foydalanish kabi amaliy ko'rinishlar bu bosqichning natijasidir.

Beshinchi bosqich ijodiy va tarqatuvchi bosqich bo'lib, talabalar nafaqat o'zlari milliy estetik qadriyatlarni qabul qilgan va amalda qo'llaganlar, balki bu qadriyatlarni boshqalarga ham tarqatishga, ularni himoya qilish va rivojlantirishga faol hissa qo'shishga tayyor bo'ladilar. Bu bosqichda talabalar milliy estetik tarbiya sohasida loyihalar amalga oshirishadi, yoshlar orasida milliy madaniyatni ommalashtiradilar, milliy estetik qadriyatlarni zamonaviy sharoitda rivojlantirish bo'yicha

takliflar kiritadilar. Eng yuqori bosqich bu talabalar milliy estetik qadriyatlarining faol targ'ibotchilari va himoyachilari darajasiga ko'tarilishidir.

Milliy estetik tarbiya tizimining samaradorligini baholash uchun aniq mezonlar va ko'rsatkichlar tizimi zarur. Birinchi mezon kognitiv mezon bo'lib, talabalar milliy estetik qadriyatlar to'g'risidagi bilimlarining hajmi, chuqurligi va tizimlilik baholanadi. Bu mezon bo'yicha talabalar milliy san'at turlari, milliy estetik ideallar va me'yorlar, milliy madaniy merosning asosiy namunalari to'g'risida qanchalik keng va chuqur bilimlarga ega ekanligini aniqlash mumkin. Test, so'rov, suhbat, yozma ish kabi usullar orqali ushbu mezon ko'rsatkichlari o'lchanadi.

Ikkinchi mezon emotsional-qadriyatli mezon bo'lib, talabalar milliy estetik qadriyatlarga nisbatan hissiy munosabati, milliy madaniyatga qiziqish darajasi, milliy g'urur va madaniy identifiklik tuyg'usining rivojlanganligi baholanadi. Proyektiv metodikalar, psixologik testlar, kuzatish, talabalar ixtiyoriy tanlovi va faoliyatidagi ustunliklar tahlili orqali bu mezonning ko'rsatkichlarini aniqlash mumkin. Talabalar milliy san'at tadbirlari va faoliyatiga qiziqishi, milliy liboslar va aksessuarlarga moyillik, milliy bayramlarda ishtirok faolligi kabi holatlar ham bu mezonning muhim ko'rsatkichlaridir.

Uchinchi mezon xulq-atvor mezoni bo'lib, talabalar kundalik hayotida milliy estetik tamoyillarni qo'llash darajasi, milliy estetik did va madaniyatning amaliy namoyon bo'lishi baholanadi. Bu mezon talabalar kiyinish uslubi, muloqot madaniyati, milliy marosim va an'analarga rioya qilish darajasi, milliy qadriyatlarga mos keluvchi hayot tarzini yuritish kabi ko'rinishlar orqali baholanadi. Kuzatish, talabalar xatti-harakatlarini tahlil qilish, ularning ijtimoiy faoliyatini o'rganish bu mezonni o'lchash usullaridir.

To'rtinchi mezon faoliyatli-ijodiy mezon bo'lib, talabalar milliy estetik qadriyatlarni amaliy faoliyatda qo'llash va

ijodiy rivojlantirish qobiliyati baholanadi. Bu mezon talabalarining milliy estetik yo'nalishda ijodiy ishlarini amalga oshirish, milliy san'at asarlarini yaratish, milliy estetik qadriyatlarni zamonaviy sharoitda inovatsion rivojlantirish ko'nikmalarini o'lchaydi. Talabalar tomonidan bajarilgan ijodiy loyihalar, ishlanmalar, milliy uslubda yaratilgan dizayn mahsulotlari, milliy madaniyatni ommalashtirish bo'yicha tashabbuslar bu mezonning ko'rsatkichlaridir.

Beshinchi mezon kasbiy kompetensiya mezoni bo'lib, milliy estetik qadriyatlarni kasbiy faoliyatda qo'llash qobiliyati baholanadi. Bu mezon ayniqsa pedagogika, dizayn, san'atshunoslik, madaniyatshunoslik yo'nalishlari talabalar uchun muhim bo'lib, ular kelajakda o'z kasbiy faoliyatida milliy estetik qadriyatlarni qay darajada tadbqiq eta olishlarini ko'rsatadi. Amaliyot davomidagi natijalar, kasbiy vaziyatlarni hal qilish ko'rsatkichlari, kelajakdagi kasbiy rejalarda milliy komponent mavjudligi bu mezonning asosiy ko'rsatkichlaridir.

Hozirgi zamon sharoitida milliy estetik tarbiya bir qator murakkab muammolar bilan to'qnash keladi va ularni hal qilish maxsus yondashuvlarni talab qiladi. Birinchi muammo globallashuv va madaniy unifikatsiya jarayonlaridir. Zamonaviy dunyoda g'arbiy madaniyatning kuchli ta'siri, ommaviy madaniyatning tarqalishi, internet va ijtimoiy tarmoqlarda turli madaniy kontentning keng yoyilishi talabalarda milliy estetik qadriyatlarga nisbatan qiziqishning susayishiga olib kelishi mumkin. Bu muammoni hal qilish uchun milliy estetik qadriyatlarni zamonaviy shakllarda, yoshlar uchun qiziqarli va jozibador formatda taqdim etish zarur. Zamonaviy dizayn, raqamli texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar kabi vositalar orqali milliy madaniyatni targ'ib qilish, milliy an'analar va zamonaviy tendentsiyalarning kreativ sintezini yaratish bu muammoning yechimi bo'la oladi.

Ikkinchi muammo talabalarining milliy madaniy merosga bo'lgan bilimlarining yetarli emasligi va qiziqishlarining pastligidir.

Ko'pgina talabalar o'zbek xalqining boy madaniy merosi, milliy san'at turlari, milliy estetik an'analar haqida chuqur bilimga ega emaslar. Bu muammoni bartaraf etish uchun ta'lim dasturlarida milliy madaniyat komponentini kuchaytirish, milliy madaniyat bo'yicha maxsus kurslar joriy etish, muzeylar va madaniy ob'ektlarga tashriflar tashkil etish, milliy san'at ustalarini darsga taklif qilish kabi tadbirlar amalga oshirilishi zarur. Shuningdek, talabalarni milliy madaniyatni o'rganishga rag'batlantiruvchi tanlovlar, bellashuvlar, grantlar tizimini joriy etish samarali bo'lishi mumkin.

Uchinchi muammo milliy estetik tarbiya metodlarining zamonaviyligi va samaradorligi masalasidir. An'anaviy metodlar, ma'ruza va hikoya qilishga asoslangan yondashuvlar zamonaviy yoshlarni qoniqtirmaydi va ularning faol ishtirokini ta'minlamaydi. Bu muammoni hal qilish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalarni, interfaol metodlarni, loyiha asosida o'qitishni, raqamli vositalarni keng joriy etish zarur. Virtual va qo'shilgan haqiqat texnologiyalari yordamida milliy madaniy merosni immersiv tarzda namoyish etish, gamifikatsiya elementlarini qo'llash, onlayn platformalar va mobil ilovalar yaratish zamonaviy yoshlar bilan ishlashda samarali usullardir.

To'rtinchi muammo o'qituvchilarning milliy estetik tarbiya sohasidagi tayyorgarlik darajasi va motivatsiyasi masalasidir. Ba'zi o'qituvchilar o'zlari milliy madaniyatga chuqur emas yoki bu sohada ishlash uchun yetarli bilim va ko'nikmalarga ega emaslar. Bundan tashqari, milliy estetik tarbiya ustida ish olib borish qo'shimcha mehnat talab qiladi va doimo barcha o'qituvchilar buni amalga oshirishga tayyor emaslar. Bu muammoni bartaraf etish uchun o'qituvchilar tayyorlash va malaka oshirish tizimini takomillashtirish, milliy estetik tarbiya bo'yicha maxsus treninglar va seminarlar tashkil etish, o'qituvchilarni rag'batlantirish tizimini joriy qilish zarur.

Beshinchi muammo moddiy-texnik baza

va o'quv-metodika ta'minotining etarli emasligi muammosidir. Milliy estetik tarbiyani samarali amalga oshirish uchun maxsus jihozlar, milliy cholg'ular, milliy kiyimlar, amaliy-dekorativ san'at uchun materiallar, zamonaviy texnik vositalar kerak bo'ladi. Shuningdek, milliy estetik tarbiya bo'yicha zamonaviy o'quv qo'llanmalar, metodik tavsiyalar, elektron resurslar ham kam. Bu muammoni hal qilish uchun oliy ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, milliy estetik tarbiya uchun maxsus xonalar va studiyalar yaratish, zamonaviy o'quv-metodika majmualarini ishlab chiqish va nashr etish zarur.

Kelajakda milliy estetik tarbiya tizimini yanada takomillashtirish va rivojlantirish uchun bir qator istiqbolli yo'nalishlar mavjud. Birinchi yo'nalish milliy estetik tarbiyada raqamli texnologiyalarni keng joriy etishdir. Virtual muzeylarni yaratish, milliy san'at asarlarining raqamli arxivlarini tashkil etish, interaktiv elektron darsliklar va o'quv modullarini ishlab chiqish, qo'shilgan haqiqat texnologiyalari yordamida milliy madaniy merosni namoyish etish kelajak uchun muhim vazifalardir. Shuningdek, sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanib, har bir talabaning individual xususiyatlariga moslashgan milliy estetik tarbiya dasturlarini yaratish mumkin.

Ikkinchi yo'nalish xalqaro hamkorlik va tajriba almashishdir. Dunyoning turli mamlakatlarida milliy estetik tarbiya tajribalarini o'rganish, eng yaxshi xorijiy tajribalarni mahalliy sharoitga moslashgan holda qo'llash, xalqaro loyihalar va dasturlarda ishtirok etish milliy estetik tarbiya tizimini boyitadi. Shu bilan birga, o'zbek milliy estetik madaniyatini dunyo hamjamiyatiga keng targ'ib qilish, xalqaro ko'rgazmalar va festivallarda ishtirok etish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchi yo'nalish milliy estetik tarbiyaning ilmiy asoslarini yanada mustahkamlashdir. Milliy estetik tarbiya bo'yicha fundamental va amaliy tadqiqotlar o'tkazish, bu sohadagi ilmiy-tadqiqot ishlari hajmini oshirish, tadqiqot

natijalarini amaliyotga tezkor joriy etish mexanizmlarini yaratish zarur. Shuningdek, milliy estetik tarbiya bo'yicha dissertatsiya ishlarini himoya qilishni rag'batlantirish, bu sohada mutaxassislar tayyorlash ham kelajak uchun muhim vazifadir.

To'rtinchi yo'nalish milliy estetik tarbiyada madaniy va ijodiy industriyalar bilan hamkorlikni kuchaytirishdir. Zamonaviy dizayn studiyalar, moda kompaniyalar, teatr va kinoproduserlik markazlari bilan hamkorlik qilish, talabalar uchun amaliyot va ish joylari yaratish, milliy motiflardan foydalangan holda zamonaviy kreativ mahsulotlar yaratishga yo'naltirish milliy estetik tarbiyaning amaliy jihatlarini kuchaytiradi va talabalarga kelajakda kasbiy faoliyat imkoniyatlarini ochib beradi.

Beshinchi yo'nalish milliy estetik tarbiyada oila va jamiyatning rolini kuchaytirishdir. Milliy estetik tarbiya nafaqat oliy ta'lim muassasalarining, balki oila, mahalla, ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy institutlarning umumiy vazifasi bo'lishi kerak. Ota-onalar bilan ishlash, oilalarda milliy estetik madaniyatni rivojlantirish, mahalla va jamoatchilik tashkilotlarini jalb etish, milliy estetik qadriyatlarni ommalashtirish bo'yicha keng ijtimoiy kampaniyalar o'tkazish milliy estetik tarbiya samaradorligini oshiradi.

Zamonaviy davr sharoitida milliy estetik tarbiya bir qator murakkab muammolar bilan to'qnash kelsa-da, bu muammolarni hal qilish uchun innovatsion yechimlar va zamonaviy yondashuvlar mavjud. Globallashtirish jarayonlari, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi, madaniyatlararo muloqotning kuchayishi milliy estetik tarbiya uchun nafaqat qiyinchiliklar, balki yangi imkoniyatlar ham yaratadi. Milliy qadriyatlarni zamonaviy shaklda taqdim etish, raqamli platformalardan foydalanish, kreativ industriyalar bilan hamkorlik qilish milliy estetik tarbiyani yanada samarali va jozibador qiladi.

Milliy estetik tarbiya tizimini takomillashtirish va rivojlantirish davlat siyosati darajasida qo'llab-quvvatlanishi, ilmiy

tadqiqotlar bilan mustahkamlanishi, amaliyotga tizimli ravishda joriy etilishi va barcha ta'lim tashkilotlarida amalga oshirilishi zarur. Milliy estetik tarbiya O'zbekistonning kelajagi, milliy o'zligini saqlovchi, milliy madaniyatni asrab-avaylovchi va rivojlantiruvchi yosh avlodni

tarbiyalashning muhim vositasidir. Bu sohada qilinayotgan har bir ish milliy ma'naviyatning gullab-yashnashiga, milliy madaniyatning barqarorligiga va O'zbekistonning madaniy salohiyatini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. - T.: O'zbekiston, 2017.
2. Shodiyev N., Musulmonov N., Ismoilov A. O'zbek milliy pedagogikasi. - T.: O'qituvchi, 2001.
3. G'oziev J. Milliy g'oya: asosiy tushuncha va tamoyillar. - T.: Sharq, 1998.
4. Munavvarov A. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar: nazariya va amaliyot. - T.: Ma'naviyat, 2005.
5. Qosimova M. O'zbek madaniyatining etnomadaniy xususiyatlari. - T.: Fan, 2007.
6. Xasanov A. O'zbek milliy kiyim-kechaklari tarixi va estetikasi. - T.: San'at, 2010.
7. Sharipov Sh., Fayzullayev O. Pedagogikaning nazariy asoslari. - T.: Sano-standart, 2015.
8. Yuldashev M. Talabalar estetik tarbiyasining pedagogik asoslari. - T.: O'qituvchi, 2012.

БИОЛОГИЯ ДАРСЛАРИДА МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИ УЧУН ШАХС ДУНЁҚАРАШ ТУШУНЧАСИНИНГ ПСИХОЛОГИК ТАВСИФИ

МАЛИКОВА МУХЛИСА КОМИЛЖОНОВНА

Қарши давлат техника университети “Иқтидорли талабалар илмий фаолиятини ташкил қилиш” бўлими бошлиғи.

Annotatsiya: Дунё бўйича биология таълим йўналиши ва соҳасини модернизациялаш, шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усулларни жорий этиш, ўқитишнинг услубий асосларини замонавий ривожланиш тенденцияларига мувофиқ такомиллаштириш амалиётига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бугунги кунда биология фанини ўқитиш унинг мазмун-моҳиятини такомиллаштириш, ўқитиш жараёнига педагогик ва ахборот технологияларни жорий этиш, шахсга йўналтирилган таълим технологияси имкониятларини жорий этиш, шахсга йўналтирилган таълим технологияси имкониятларидан фойдаланиш, ўқувчиларнинг интеллектуал ва ижодий қобилиятларини шакллантиришга йўналтирадиган замонавий услубий таъминотни яратишга қаратилган самарали тадқиқотлар олиб бориш йўллари ёритилади.

Калит сўзлар: шахс ривожланиши, ривожланиш тамойиллари, педагогпсихологик хусусиятлар, инновацион педагогика, интеграциялаш, таълим тараққиёти

Аннотация: Особое внимание уделяется практике модернизации направления и сферы биологического образования во всем мире, внедрению персонализированных технологий и современных методов, совершенствованию методических основ преподавания в соответствии с современными тенденциями развития. Сегодня освещаются пути проведения эффективных исследований, направленных на совершенствование содержания преподавания биологической науки, внедрение в учебный процесс педагогических и информационных технологий, внедрение возможностей личностно-ориентированных образовательных технологий и создание современного методического обеспечения, направленного на использование этих возможностей, формирование интеллектуальных и творческих способностей учащихся.

Ключевые слова: образования, коммуникативные и профессиональные компетенции, интеграция традиционного и смешанного образования, интеграционные требования, принципы, рекомендации

Кириш: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 12.08.2020 йилдаги ПҚ-4805-сон қарорига мувофиқ “Кимё ва биология ё‘налишларида узлуксиз таълим сифатини ва илм-фан натижадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” Мамлакатимизда кимё ва биология фанларини ривожлантириш, ушбу ё‘налишларда таълим сифати ва илм-фан натижадорлигини ошириш “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиёт йили” Давлат дастурининг устувор вазифалари етиб мазкур қарорда белгилаб қўйилган. Зеро, ўғил-қизларимизни кимё ва биология фанлари бўйи-

ча чуқур ўқитиш ҳудудларда янги-янги ишлаб чиқариш корхоналарини барпо этиш, юқори қўшилган қиймат яратадиган фармацевтика, нефт, газ, кимё, тоғ-кон, озиқ-овқат саноати тармоқларини жадал ривожлантиришга тurtки беради ҳамда пировардида халқимиз турмуш шароити ва даромадларини оширишга пухта замин ҳозирлайди.

Шу билан бирга, умумтаълим мактабларидаги кимё ва биология фанларини ўқитиш сифати бугунги давр талабларига жавоб бермаслигини, ўқитиш методологияси ва лабораториялар маънан эскир-

ганлигини, ўқитувчиларнинг меҳнатини муносиб рағбатлантириш механизмлари жорий қилинмаганлигини алоҳида қайд этиш зарур.

Кимё ва биология фанлари бўйича таълим сифатини тубдан ошириш, умумтаълим мактабларида ушбу фанларни ўқитишнинг мутлақо янги тизимини жорий этиш, таълим муассасаларини замонавий лабораториялар, дарсликлар ва бошқа ўқув жиҳозлари билан таъминлаш, ушбу йўналишларга малакали ўқитувчи-мураббийларни жалб этиш, кадрлар тайёрлаш ва илм-фан натижаларидан фойдаланишда таълим, илм-фан ва ишлаб чиқариш соҳалари ўртасида ўзаро яқин мулоқот ва ҳамкорликни йўлга қўйишдек мақсадларни белгилаб берди.

Дунё бўйича биология таълим йўналиши ва соҳасини модернизациялаш, шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усулларни жорий этиш, ўқитишнинг услубий асосларини замонавий ривожланиш тенденцияларига мувофиқ такомиллаштириш амалиётига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Америка, Япония, Германия, Хитой, Франция мамлакатларида шахсга йўналтирилган стратегияларни биология ўқитиш жараёнига жорий этиш асосида унинг мазмунини такомиллаштириш, ўқувчиларнинг билимларини ўзлаштириш сифатини ошириш, фанга оид махсус компетенцияларни шакллантиришда янги ғояларни топиш ва амалиётга жорий этиш бўйича олиб борилаётган ишлар муҳим аҳамият касб этади.

Бугунги кунда биология фанини ўқитиш унинг мазмун-моҳиятини такомиллаштириш, ўқитиш жараёнига педагогик ва ахборот технологияларни жорий этиш, шахсга йўналтирилган таълим технологияси имкониятларини жорий этиш, шахсга йўналтирилган таълим технологияси им-

кониятларидан фойдаланиш, ўқувчиларнинг интеллектуал ва ижодий қобилиятларини шакллантиришга йўналтирадиган замонавий услубий таъминотни яратишга қаратилган самарали тадқиқотлар олиб борилмоқда. Биология фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришда, назарий-методологик ва услубий асосларига оид илмий ишланмаларни таълим жараёнига қўллаш зарур.

Brandeis University (Америка), Albert-Ludwigs-University (Германия), Mie University (Япония), Ростов давлат педагогика университети, Волгоград давлат ижтимоий педагогика университети (Россия) олимларининг тавсияси бўйича таълим сифати самарадорлигини оширишда, биология фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришнинг, назарий-методологик ва услубий асосларига оид илмий ишланмаларни таълим жараёнига қўллаш долзарб аҳамият касб этади.

Адабиётлар таҳлили ва методологияси: Мамлакатимиз таълим тизимида ўқув жараёнига илғор педагогик ва ахборот технологиялар воситаларини жорий этиш, ўқитиш сифати ва самарадорлигини ошириш, жаҳон андозаларига мослаштириш бўйича кенг кўламли ислохотлар амалга оширилмоқда. Шу билан бирга биология фанини ўқитиш жараёнида шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллар муҳити асосида методларнинг такомиллаштирилган механизмларини яхлит тизим сифатида ишлаб чиқиш зарурати мавжуд.

Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида «биология, математика, физика, кимё, информатика каби муҳим ва талаби юқори бўлган фанларни чуқурлаштирилган тарзда ўрганиш» устувор вазифа этиб белгиланган. Бу борада биология фанини

ўқитишнинг услубий тузилмаси, ўқувчиларнинг билимларни ўзлаштириш сифати даражаси, биология фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштиришнинг ташкилий-педагогик босқичлари, мустақил ишларни бажаришга йўналтирилган ахборот-услубий таъминотини бойитиш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 сентябрдаги «Халқ таълими тизимида бошқарувнинг янги тамойилларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3931-сон қарори, 2018 йил 25 январдаги «Умумий ўрта, ўрта махсус ва касб-хунар таълими тизимини тубдан «Халқ таълими тизимида бошқарувнинг янги тамойилларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3931-сон қарори, 2018 йил 25 январдаги «Умумий ўрта, ўрта махсус ва касб-хунар таълими тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5313-сон фармони, 2018 йил 5 сентябрдаги «Халқ таълиминини бошқариш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-5538-сон ҳамда 2019 йил 29 апрелдаги «Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси» тўғрисидаги ПФ-5712-сонли фармонлари мазкур соҳага тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация муайян даражада хизмат қилади.

Муҳокама: Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Республикамиз, ҳамдўстлик мамлакатлари ва хориж давлатларида таълим тизимини такомиллаштириш, ўқув жараёнига инновацион ва шахсга йўналтирилган технологияларни жорий этиш бўйича бир қатор илмий изланишлар олиб борилган. Жумладан, хорижда ва республикада замонавий ўқитиш техноло-

гиялари, педагогик ва ахборот-коммуникацион технологияларини жорий этиш. ўқитиш самарадорлигини таъминлаш, биология ўқитиш методикасининг турли масалалари Н.Х. Авлиёкулов, Ф.А.Алимова, Н.А.Анварова, Н.Н.Азизхўжаева, М.Ажиева, В.П.Беспалько, М.К.Диметова, Ж.Ғ.Йўлдошев, Ж.С.Карпович, Т.Н.Курдюмова, Ш.М.Миркомиллов, Н.О.Минькова, А.Мавлянов, М.Нишонов, О.С.Стешина, Х.Т.Омонов, Г.А.Пичугина, Н.Ғ.Рахматуллаев, Н.С. Саидахмедов, В.В.Сафин, Г.К.Селевко, Ж.О.Толипова, Д.Юнусова, М.И. Умаров, М.Нишонов, О.С.Стешина, Х.Т.Омонов, Г.А.Пичугина, Н.Ғ.Рахматуллаев, Н.С.Саидахмедов, В.В.Сафин, Г.К.Селевко, Ж.О.Толипова, Д.Юнусова, М.И. Умаров, Г.П. Чепуренколарнинг илмий изланишларида ўз аксини топган.

Хорижда шахсий ёндашувларни ўрғаниб, ривожланишга салмоқли ҳисса қўшган педагоглар ва ижтимоий психологлар, таълимда шахсга йўналтирилган ёндашув инсоннинг шаклланишига, унинг индивидуал ривожланишига, ижодкорлик қobiliятининг такомиллашувига ёрдам беришини М.Боуэн, А.Маслоу, К.Роджерс; шахсга йўналтирилган таълим атамасини тушунчасининг моҳияти, асосий тамойиллари, функцияларини, мактаб амалиётига жорий этиш йўллари Н.А.Алексеев, Е.В.Бондаревская, В.В.Сатир; шахсга йўналтирилган таълим технологиялари, назарияси ва амалиёти уни ташкил этиш масалалари, ўқувчининг шахсий функциясини ривожлантириш муаммолари Э.Ф.Зеер, М.С.Завьялова ва бошқа олимлар томонидан ўрганилган.

Олимларнинг таъкидлашича, барча педагогик технологиялар ўқув жараёнида қандай ташкил этилишидан қатъий назар қўйидагиларни ўз таркибида сақламоғи

зарур:

- педагогик фаолият;
- синфдаги ўзаро ҳамкорлик;
- ўқувчи томонидан мавжуд ўқув предмети бўйича етарли билимга эга бўлишни таъминлашга эришиш;

- ўқувчи шахсида мустақил, эркин ва ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантириш;

- ўқувчидаги ўз имкониятларини руёбга чиқриш учун етарли шарт-шароитларни яратилишига кўмаклашиш;

- ҳар қандай педагогик жараён демократик, инсонпарварлик ғояларига йўналтирилганлигини кафолатлашга эришишдан иборат [31: 68-79-6].

Натижа: Тадқиқотнинг вазифалари:

- умумий ўрта таълим мактабларида биология фанини ўқитиш жараёнида шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усулларни қўллашнинг назарий-амалий асосларини, ҳозирги ҳолатини таҳлилий асосда ўрганиш;

- биология фанини ўқитишда шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллардан фойдаланишнинг ташкилий ва педагогик шарт-шароитлари, мазмуни, метод, шакл ва воситаларини аниқлаш ҳамда уларни такомиллаштириш;

- шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллар асосида биология фанини ўқитишда ўқувчилар ўқув-билиш компетенцияларини шакллантиришга мотивация берувчи шахсга йўналтирилган дарс ишланмаларини ишлаб чиқиш;

- шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллар асосида биология фанини ўқитиш мазмунини такомиллаштириш асосида ўқувчиларнинг ўқув-билиш компетенцияларини шакллантириш мақсадида "шахс фаолиятига йўналтирилган (фаолият мақсади, мазмуни ва уни ўзлаштириш усуллари, фао-

лият хусусиятлари ва функциялари, шахс тажрибаси ва сифатлари, эгалладиган компетенция компонентлари ҳамда фаолият натижалари ўз аксини топган) модел" ишлаб чиқилди.

Биология ўқитишнинг вазифаларига:

- асосий биологик тушунчалар, назариялар ва қонуниятлар билан таништириш;

- тирик организмларнинг яшаш муҳитига мосланишлари вужудга келиши механизмлари ҳақида маълумот бериш;

- организмларнинг индивидуал ва тарихий ривожланишининг асосий босқичлари билан таништириш;

- ўқувчиларнинг ўзларининг ва ўзгаларнинг саломатлигини сақлашга, соғлом турмуш тарзига риоя қилишга йўналтириш;

- биология таълим мазмунининг ҳозирги ижтимоий ҳаёт ва фан-техника ютуқлари билан боғланишини таъминлаш асосида ўқувчиларнинг онгли равишда касб танлашга йўналтириш;

- табиат ва унинг барча бойликларига оқилона муносабатда бўлиш фазилатларини ёш авлод онгига синдиришдан иборатлигини кўрсатади.

Хулоса: Мактабда ўқувчиларнинг биологик билимлар заминида шахсга йўналтирилган технологиялар ва замонавий усуллар асосида биология фанини ўқитишда ўқувчилар ўқув-билиш компетенцияларини шакллантиришга мотивация берувчи шахсга йўналтирилган дарсларни лойиҳалаш бўйича ишланмалар, умумўқув кўникма ва малакалар (ўқув-ташкилий, ўқув-ахборот, ўқув-интеллектуал)ни оширишга имкон берувчи дидактик муаммоли топшириқлар тизими ишлаб чиқилган; маҳаллий ўсимлик ва ҳайвон турлари, селекция ютуқлари, қадимда яшаб ижод этган буюк алломалар ва ҳозирги олим-

ларнинг биологияга оид ишлари билан та-ништириш орқали ўқувчиларнинг миллий истиқлол ва ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, биологиядан олган билимларни амалда қўллай олиш компетенцияларини шакллантиришни ўз ичига олади. Шундай экан, эндиликдаги юқоридаги мақсад ва вазифалардан келиб чиқиб, ҳозирги ахборотлашган муҳитда, ўқувчи-ёшларда биологиядан таянч ва фанга оид компе-

тенцияларни ривожлантиришда ўқув-методик мажмуалар билан бирга замонавий ахборот технологиялари воситалари, электрон ресурслардан мақсадли фойдаланиш кўникмаларини тўғри йўналтириш, тарбиялаш ва уни тўғри мақсадда фойдаланишлари учун нафакат билим, балки ахборот билан ишлаш компетенциялари билан ку-роллантириш талаб этилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 12.08.2020 yildagi PQ-4805-son "Kimyo va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori.
2. Uzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi ПФ-4947-sonli «Uzbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bуйича Харакатлар стратегияси тугрисида»ги фармони. Uzbekiston Respublikasi konun hujjatlari tuplami, 2017 й., 6-сон, 70-модда.
- 2 - Uzbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentyabrdaги "Халқ таълимини бошқариш тизими такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПФ-5538-сон Фармони.
1. Malikova. M. K. // "Globalashuv sharoitida pedagogik mediatilimni rivojlantirish mexanizmlari: muammolari va yechimlari"// mavzusida respublika ilmiy-amaliy konferensiya. Termiz davlat pedagogika instituti, 14-15-fevral 2025-yil
2. Маликова.М.К. //Информационные технологии на уроках биологии.// Miasto Przyszłości, 41, 438-444. 2023.
3. Malikova.M.K. //Aniq fanlarni chuqurroq o'rganishda inovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati.// Axborot texnologiyalarning rivojlanish jarayonlarida ta'lim, ilim va inovatsiya: muammolari va yechimlari. Qarshi 2024. Y 15-16 noyabr.
4. Malikova.M.K. //Zoologiya (umirtqali hayvonlar).// O'quv adabiyotining nomi va turi: darslik, o'quv qo'llanma. 2023 yil " 29" Sentabr dagi "438"-sonli buyrug'i.
5. Malikova.M.K. //Aniq fanlarni chuqur o'rganishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati.// Education, science and innovations in the development of information technology: problems and solutions. Qarshi 2024. Y 15-16 noyabr.
6. M.K. Malikova // Application of biological knowledge of school students in practical activity.// international scientific journal volume 4 issue 4 april 2025

7-8 SINFLARDA INGLIZ TILI TA'LIMIDA CLIL NING QO'LLANILISHINING METODIK IMKONIYATLARI

MANNAPOVA MAFTUNAXON

Toshkent viloyati, Qibray tumani, 9-umumiy o'rta ta'lim maktabi, Ingliz tili fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada o'rta maktabning 7-8 sinflarida ingliz tili ta'limida CLIL (Content and Language Integrated Learning) yondashuvini qo'llashning metodik imkoniyatlari kompleks tahlil qilingan. Tadqiqotda CLIL metodologiyasining nazariy-amaliy asoslari, o'rta sinf o'quvchilarining psixologik-pedagogik xususiyatlari kontekstida qo'llash strategiyalari, dars rejalashtirish va tashkil etish metodikasi, samaradorlik mezonlari hamda amaliy tatbiq etish yo'llari ilmiy-metodik jihatdan asoslangan. O'zbek maktablari sharoitida CLIL ni joriy etishning o'ziga xos jihatlari va metodik tavsialar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: CLIL, ingliz tili ta'limi, mazmun va til integratsiyasi, o'rta sinf o'quvchilari, metodik imkoniyatlar, predmetlararo bog'liqlik, kommunikativ kompetensiya, kognitiv rivojlanish, innovatsion metodlar.

Аннотация: В статье комплексно проанализированы методические возможности применения подхода CLIL (интегрированное обучение предмету и иностранному языку) в преподавании английского языка в 7–8 классах общеобразовательной школы. В исследовании научно-методически обоснованы теоретико-практические основы методологии CLIL, стратегии её применения в контексте психолого-педагогических особенностей учащихся средних классов, методика планирования и организации уроков, критерии эффективности и пути практической реализации. Разработаны методические рекомендации и выявлены особенности внедрения CLIL в условиях узбекских школ.

Ключевые слова: CLIL, обучение английскому языку, интеграция содержания и языка, учащиеся средних классов, методические возможности, межпредметные связи, коммуникативная компетенция, когнитивное развитие, инновационные методы.

Abstract: The article provides a comprehensive analysis of the methodological possibilities of applying the CLIL (Content and Language Integrated Learning) approach in teaching English to 7th–8th grade students in secondary schools. The study scientifically and methodologically substantiates the theoretical and practical foundations of the CLIL methodology, strategies for its application in the context of the psychological and pedagogical characteristics of middle school students, lesson planning and organization techniques, effectiveness criteria, and practical implementation methods. Methodological recommendations have been developed, and the specific features of introducing CLIL in the context of Uzbek schools are identified.

Keywords: CLIL, English language teaching, content and language integration, middle school students, methodological possibilities, interdisciplinary connections, communicative competence, cognitive development, innovative methods.

KIRISH

Zamonaviy jahon ta'lim tizimida chet tillarni o'qitishning samarali metodologiyalarini izlash va amaliyotga joriy etish ustuvor vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Globallashuv jarayonlari, xalqaro hamkorlikning kengayishi, ilm-fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi yoshlardan nafaqat chet tillarini bilishni, balki

bu tillar orqali bilim olish, kasbiy faoliyat yuritish qobiliyatiga ega bo'lishni talab qilmoqda. Aynan shu ehtiyojdan kelib chiqqan holda Yevropa mamlakatlarida shakllangan va butun dunyoga tarqalgan CLIL (Content and Language Integrated Learning) yondashuvi XXI asr ta'limining eng innovatsion va istiqbolli metodologiyalaridan biriga aylandi.

CLIL mazmun va tilni integratsiyalashgan holda o'qitish yondashuvi bo'lib, uning mohiyati shundan iboratki, akademik predmetlarning mazmuni chet tili vositasida o'rganiladi va natijada o'quvchilar bir vaqtning o'zida ham predmet bilimlarini egallaydilar, ham til ko'nikmalarini tabiiy sharoitda rivojlantiradilar. Bu ikki tomonlama maqsad CLIL ni oddiy chet til darslaridan yoki immersion dasturlaridan farqlaydi va unga alohida o'rin beradi. Aslida CLIL nafaqat til o'qitish metodi emas, balki til orqali ta'lim berish paradigmasidir.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillar davomida chet tillar, ayniqsa ingliz tili ta'limini tubdan isloh qilish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 10-dekabrda PQ-1875-sonli "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori, 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni va keyingi qator hujjatlar orqali chet tillar ta'limini xalqaro standartlar darajasiga ko'tarish, zamonaviy metodlar va texnologiyalarni joriy etish, o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini oshirish vazifasi belgilab berildi. CLIL metodologiyasi ushbu vazifalarni amalga oshirishda muhim vosita bo'la oladi.

Maktab ta'limining 7-8 sinflari o'quvchilar rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Bu davr o'smirlikning boshlanishi bilan mos tushadi va o'quvchilarda kognitiv qobiliyatlarning sifat jihatidan o'zgarishi, mavhum-mantiqiy fikrlashning shakllanishi, bilimlarni amaliy qo'llashga qiziqishning ortishi kuzatiladi. O'quvchilarning xotirasi kuchayadi, diqqat barqarorlashadi, mustaqil ishlash ko'nikmalari rivojlanadi va aynan shu xususiyatlar CLIL yondashuvini samarali qo'llash uchun qulay pedagogik-psixologik asosni yaratadi. Bu yoshda o'quvchilar nafaqat til o'rganishga, balki til orqali qiziqarli bilimlarni egallashga tayyor bo'ladilar va bu CLIL ning asosiy maqsadiga to'g'ri keladi.

Biroq CLIL metodologiyasini o'zbek maktablarining 7-8 sinflarida samarali qo'llash bir qator metodik masalalarni hal qilishni talab qiladi. O'quvchilarning ingliz tili darajasi va akademik mazmunning murakkabligi o'rtasida muvozanatni topish, qo'llab-quvvatlash strategiyalarini ishlab chiqish, o'quv-metodik materiallarni yaratish yoki moslashtirish, o'qituvchilarni tayyorlash, CLIL darslarini rejalashtirish va tashkil etish metodikasini ishlab chiqish bugungi kun amaliyotining dolzarb vazifalariga aylanmoqda. Shu sababli 7-8 sinflarda ingliz tili ta'limida CLIL ning qo'llanilishining metodik imkoniyatlarini har tomonlama tahlil qilish, nazariy jihatdan asoslash va amaliy yo'llarini ko'rsatish zaruriyati tug'ilmoqda.

CLIL yondashuvining nazariy asoslarini tushunish uchun uning kelib chiqish tarixiga, asosiy konsepsiyalariga va fundamental prinsiplariga murojaat etish zarur. CLIL termini 1994-yilda finlyandiyalik olim David Marsh tomonidan kiritilgan bo'lib, u "ikki tomonlama ta'lim maqsadini amalga oshirishda chet tilidan foydalanish" deb ta'riflagan. Aslida CLIL Kanadada ishlab chiqilgan immersion dasturlari, AQSHdagi bilingual ta'lim tajribasi va Yevropada ko'p tillilikni qo'llab-quvvatlash siyosati asosida vujudga kelgan va o'zining original xususiyatlari bilan ajralib turadi. CLIL ning asosiy farqi shundaki, u nafaqat tilni o'rgatishga yoki ona tili o'rniga chet tilida ta'lim berishga qaratilmagan, balki til va mazmunni teng darajada e'tiborga olib, ularni sinergik birlikda rivojlantirishga yo'naltirilgan.

CLIL ning nazariy asosini Do Coyle tomonidan ishlab chiqilgan "4C Framework" tashkil etadi va bu model CLIL ning to'rtta asosiy komponentini belgilaydi. Birinchi komponent Content (Mazmun) akademik predmetning o'rganilayotgan bilimlar, tushunchalar, ko'nikmalar majmuidir. Mazmun nafaqat faktlar va ma'lumotlar emas, balki predmetning konseptual tizimi, uning metodologiyasi va amaliy ahamiyatidir. Ikkinchi komponent Communication (Kommunikatsiya) til

orqali mazmunni o'zlashtirish va ifoda etish jarayonidir. Bu komponent uch turdagi tilni o'z ichiga oladi: language of learning (o'rganish tili) mavzuning asosiy terminologiyasi va tushunchalari, language for learning (o'rganish uchun til) muhokama qilish, taqqoslash, tahlil qilish uchun zarur til vositalari, language through learning (o'rganish orqali til) jarayonda paydo bo'ladigan va o'zlashtirilishi zarur bo'lgan qo'shimcha til elementlari.

Uchinchi komponent Cognition (Kognitsiya) o'quvchilarning aqliy faoliyati va fikrlash jarayonlaridir. CLIL darslarida Bloom taksonomiyasining barcha darajalaridagi kognitiv topshiriqlar amalga oshiriladi va maxsus e'tibor yuqori tartibli fikrlash ko'nikmalariga (HOTS - Higher Order Thinking Skills) qaratiladi. O'quvchilar nafaqat eslab qolish va tushunish darajasida emas, balki tahlil qilish, sintez qilish, baholash va yaratish darajasida ishlashadi. To'rtinchi komponent Culture (Madaniyat) o'z madaniyatini va boshqa madaniyatlarni anglash, madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishdir. CLIL orqali o'quvchilar nafaqat til o'rganadilar, balki turli madaniy kontekstlarni, dunyoqarashlarni taniydilar va global fuqaro sifatida shakllanishadi.

CLIL ning asosiy tamoyillari ichida mazmun va tilning integratsiyasi, autentiklik, faoliyatga asoslangan yondashuv, ko'p sensorli input, qo'llab-quvvatlash va muvaffaqiyat kafolati muhim o'rin tutadi. Mazmun va tilning integratsiyasi prinsipi til va predmet bilimlarini sun'iy ajratmaslikni, ularni yaxlit jarayon sifatida tashkil etishni anglatadi. Til nafaqat muloqot vositasi emas, balki bilim olish va fikrlashning vositasidir. Autentiklik prinsipi real, hayotiy, amaliy ahamiyatga ega bo'lgan materiallar va vaziyatlardan foydalanishni ta'kidlaydi. O'quvchilar sun'iy, darslik uchun yaratilgan matnlar bilan emas, balki real maqsadlar uchun yaratilgan materiallar bilan ishlashadi va bu ularning motivatsiyasini oshiradi hamda tilni real kontekstda o'rganish imkonini beradi.

Faoliyatga asoslangan yondashuv o'quvchilarning passiv qabul qiluvchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida ta'lim jarayonida bo'lishini nazarda tutadi. O'quvchilar eksperimentlar o'tkazadilar, loyihalar ustida ishlaydilar, muammolarni hal qiladilar, muhokama qiladilar va shu orqali nafaqat bilim oladilar, balki ko'nikmalarni amalda rivojlantiradilar. Ko'p sensorli input prinsipi turli kanal va modalliklar orqali axborot kiritishni anglatadi: vizual (rasmlar, diagrammalar, videolar), audio (tinglash materiallari, podcaster), kinestetik (amaliy mashg'ulotlar, harakatlar), shu orqali barcha o'quvchilar o'z o'rganish uslubiga mos material olishadi. Qo'llab-quvvatlash va muvaffaqiyat kafolati prinsipi o'quvchilarga zarur pedagogik va lingvistik qo'llab-quvvatlash berish, ularning muvaffaqiyatga erishishini ta'minlash orqali o'z-o'ziga ishonchni va keyingi o'rganishga motivatsiyani oshirishni nazarda tutadi.

CLIL ning psixolingvistik asoslari ikkinchi tilni o'zlashtirishning zamonaviy nazariyalariga bog'liq. Krashen ning Input Hypothesis (Kiritish gipotezasi) ga ko'ra, til o'rganish o'quvchining hozirgi darajasidan bir oz yuqori bo'lgan tushunarli kiritishni (comprehensible input) qabul qilganda eng samarali bo'ladi. CLIL darslaridagi akademik mazmun aynan shunday i+1 darajasidagi kiritishni ta'minlaydi. Swain ning Output Hypothesis (Chiqarish gipotezasi) tilni faol ishlatish, o'z fikrlarini ifodalashning muhimligini ta'kidlaydi va CLIL da o'quvchilar mazmun haqida gapirish, yozish, taqdimot qilish orqali tilni doimiy faol ishlatishadi. Long ning Interaction Hypothesis (O'zaro ta'sir gipotezasi) muloqot jarayonida ma'noni kelishish (negotiation of meaning) orqali tilni o'rganish mexanizmini tushuntiradi va CLIL darslaridagi guruhli ishlar, muhokamalar, hamkorlikdagi vazifalar aynan bu jarayonni faollashtiradi.

Kognitiv nuqtai nazardan CLIL Cummins ning ikki tillik nazariyasiga asoslanadi. Cummins BICS (Basic Interpersonal Communicative Skills) va CALP (Cognitive

Academic Language Proficiency) tushunchalarini kiritgan va ularning farqini ko'rsatgan. BICS kundalik, kontekstli muloqot uchun zarur bo'lgan asosiy til ko'nikmalari bo'lib, uni o'zlashtirish nisbatan tez amalga oshadi. CALP esa akademik maqsadlar uchun zarur bo'lgan kognitiv-akademik til ko'nikmalari bo'lib, uni rivojlantirish uzoqroq vaqt talab qiladi. CLIL darslarida o'quvchilar CALP ni faol rivojlantiradilar, akademik diskursni o'rganadilar va bu ularning umumiy akademik muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Shuningdek, ikki yoki ko'p tillilik (bilingualism/multilingualism) sharoitida o'rganish kognitiv moslashuvchanlikni oshiradi, metakognitiv nazoratni rivojlantiradi va umumiy aqliy qobiliyatlarni yaxshilaydi, bu ko'plab tadqiqotlarda tasdiqlangan.

Maktabning 7-8 sinflari o'quvchilarning 12-14 yoshlariga to'g'ri keladi va bu yosh davri psixologiya fanida o'smirlikning erta bosqichi (early adolescence) deb ataladi. Bu davrda bolalarda fiziologik, kognitiv, emotsional va ijtimoiy jihatdan katta o'zgarishlar ro'y beradi va bu o'zgarishlar ta'lim jarayonini loyihalashtirish va amalga oshirishda albatta inobatga olinishi zarur. Kognitiv rivojlanish nuqtai nazardan 7-8 sinf o'quvchilari Piaget nazariyasi bo'yicha formal operatsional fikrlash bosqichiga kirishadi. Ular mavhum tushunchalar bilan ishlash, gipotezalar qurish va sinovdan o'tkazish, mantiqiy xulosalar chiqarish, kelajakni rejalashtirish qobiliyatiga ega bo'lishadi. Bu xususiyat CLIL metodini qo'llash uchun juda muhim, chunki ko'pgina akademik predmetlar aynan mavhum fikrlashni talab qiladi va 7-8 sinf o'quvchilari bu jarayonga tayyor bo'ladilar.

O'quvchilarning xotira jarayonlari ham rivojlanadi va ma'noli, semantik xotira mexanik yodlashdan ustun bo'la boshlaydi. O'quvchilar mantiqiy bog'lanishlar, tizimlar, sxemalar yordamida yangi bilimlarni egallashga moyil bo'ladilar va CLIL darslarida mazmunli materiallar asosida tilni o'rganish aynan shunday semantik aloqalarni yaratadi va uzoq

muddatli xotirada saqlanishni ta'minlaydi. E'tibor jarayonlari ham rivojlanadi, o'quvchilar uzoqroq vaqt davomida diqqatni bir narsaga qaratish, ko'proq hajmdagi axborotni qabul qilish qobiliyatiga ega bo'ladilar, biroq bu yosh uchun motivatsiyalovchi, qiziqarli material hali ham muhim. CLIL ning afzalliklaridan biri shundaki, mazmunli material darslarga tabiiy qiziqish va maqsadni kiritadi, o'quvchilar nafaqat grammatika qoidalarini yodlash emas, balki foydali bilimlarni olish uchun ishlashlarini his qiladilar.

Motivatsiya masalasi o'smirlik davrida alohida ahamiyat kasb etadi. Bu yoshda tashqi motivatorlar (baholar, mukofotlar, jazolar) nisbatan susayadi va ichki motivatsiya (qiziqish, qoniqqish, o'z-o'zini rivojlantirish) muhimroq bo'ladi. Tanqidiy fikrlash rivojlanadi va o'quvchilar nima uchun biror narsani o'rganishlari kerakligini so'rashadi va aniq javobga ega bo'lishni istadilar. CLIL yondashuvi ichki motivatsiyani qo'llab-quvvatlaydi, chunki o'quvchilar real, amaliy ahamiyatga ega bo'lgan bilimlarni o'rganadilar, tilni nafaqat til uchun emas, balki muayyan maqsadga erishish vositasi sifatida qo'llaydilar. Shuningdek, o'quvchilar o'z ta'lim jarayoniga ko'proq nazorat qilishni istadilar, tanlov va mustaqillik ularning motivatsiyasini oshiradi va CLIL loyiha metodlari, differentsiatsiyalashgan topshiriqlar, o'quvchi tanlovi elementlari bu ehtiyojni qondiradi.

Ijtimoiy rivojlanish jihatidan 7-8 sinf o'quvchilarida tengdoshlari bilan muloqot prioritetga aylanadi. Ular o'z ijtimoiy identifikligini shakllantirishadi, guruhga tegishli bo'lish muhim bo'ladi va tengdoshlari fikrini kattalarnikidan ko'ra ko'proq qadrlashadi. Bu CLIL darslarida keng qo'llaniladigan guruhli ishlar, hamkorlikdagi o'rganish (collaborative learning), tengdoshlar o'rtasida o'rgatish (peer teaching) kabi metodlarni juda samarali qiladi. O'quvchilar guruhda ishlashni yoqtiradilar, bir-biridan o'rganishadi va bu ijtimoiy ehtiyojni qondirib, ta'lim samaradorligini oshiradi. Shuningdek, bu yoshda mustaqillikka

intilish kuchayadi, o'quvchilar o'z fikrlarini shakllantirish, o'z qarorlarini qabul qilish imkoniyatiga ega bo'lishni istadilar va CLIL da tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, mustaqil tadqiqot vazifalariga yo'naltirilgan topshiriqlar bu ehtiyojni qondiradi.

Til o'rganish nuqtai nazardan 7-8 sinf o'quvchilari kritik yoshdan o'tgan bo'lsalar ham (kritik yosh odatda 12 yoshgacha hisoblanadi), ular hali yuqori neyro-plastiklikka ega va yangi tilni samarali o'zlashtirishlari mumkin. Biroq bu yoshda ona tilining kognitiv tizimi mustahkamlangan bo'ladi va tillararo transfer va interferensiya jarayonlari kuchayadi. CLIL yondashuvi form-focused instruction (shakl-markazli ta'lim) o'rniga meaning-focused communication (ma'no-markazli muloqot) ga ustuvorlik berish orqali interferensiya muammolarini yumshatadi. O'quvchilar grammatik qoidalar haqida ongli fikr yuritish o'rniga mazmunni tushunish va ifoda etish uchun zarur til vositalarini tabiiy va funksional kontekstda o'zlashtirishadi. Shuningdek, bu yoshda metakognitiv xabardorlik rivojlanadi, o'quvchilar o'z o'rganish jarayonini kuzatish, strategiyalarni ongli tanlash, o'z samaradorligini baholash qobiliyatiga ega bo'ladilar va bu CLIL darslarida o'z-o'zini tartibga solish (self-regulation) ko'nikmalarini rivojlantirish uchun foydalaniladi.

7-8 sinflarda ingliz tili darslarida CLIL yondashuvini qo'llash bir qator muhim metodik imkoniyatlarni ochadi va ta'lim jarayonini sifat jihatidan yangi darajaga ko'taradi. Birinchi va eng muhim metodik imkoniyat predmetlararo integratsiyani ta'minlash va bilimlarning yaxlitligini yaratishdir. An'anaviy ta'lim tizimida fanlar ko'pincha bir-biridan ajratilgan holda o'qitiladi va o'quvchilar ularni alohida-alohida bilimlar to'plami sifatida qabul qiladilar. CLIL esa ingliz tili darslarini boshqa fanlar bilan bog'laydi va o'quvchilar bilimlarning o'zaro bog'liqligini ko'radilar. Masalan, geografiya bo'yicha materiklar va okeanlar, iqlim zonalari va tabiiy resurslar mavzusini ingliz tilida o'rganish orqali o'quvchilar bir

vaqtning o'zida ham geografik bilimlarni mustahkamlaydilar, ham ingliz tili leksikasini boyitadilar, ham bu bilimlarni global kontekstda tushunishadi. Biologiya fanidan ekosistemalar, oziq-ovqat zanjirlari, tirik organizmlarning tuzilishi ingliz tilida o'rganganda o'quvchilar ilmiy terminologiyani o'zlashtirishadi va bu kelajakda xalqaro ilmiy-akademik adabiyotlar bilan ishlash uchun asos bo'ladi.

Ikkinchi muhim metodik imkoniyat autentik va real dunyo materiallari bilan ishlashdir. CLIL darslarida darslik matnlari bilan cheklanmasdan, real maqsadlar uchun yaratilgan materiallardan foydalaniladi: ilmiy-ommabop maqolalar, dokumentar filmlar, infografikalar, podcaster, veb-saytlar, ilmiy jurnallar. 7-8 sinf o'quvchilari uchun National Geographic Kids, BBC Bitesize, NASA Space Place, TED-Ed kabi manbalardagi materiallar juda mos keladi. Bu materiallar nafaqat zamonaviy va qiziqarli, balki o'quvchilarni real dunyo bilan bog'laydi va tilni o'rganishning amaliy maqsadini ko'rsatadi. O'quvchilar ingliz tili nafaqat darslik uchun emas, balki real bilimlarni olish, dunyo haqida yangi narsalarni o'rganish vositasi ekanligini his qiladilar va bu ularning motivatsiyasini sezilarli oshiradi.

Uchinchi metodik imkoniyat kognitiv ko'nikmalarni, xususan yuqori tartibli fikrlashni rivojlantirishdir. CLIL darslarida Bloom taksonomiyasining barcha darajalaridagi topshiriqlar amalga oshiriladi: bilim (knowledge), tushunish (comprehension), qo'llash (application), tahlil (analysis), sintez (synthesis/create), baholash (evaluation). Muhimi shundaki, CLIL darslarida faqat faktlarni eslab qolish va sodda tushunish darajasida qolmasdan, yuqori kognitiv darajadagi vazifalar keng qo'llaniladi. Masalan, iqlim o'zgarishi mavzusida o'quvchilar nafaqat global isish haqidagi faktlarni o'rganadilar, balki uning sabablarini tahlil qiladilar, turli yechimlarni qiyoslaydilar, potentsial strategiyalarni baholaydilar, o'zlarining takliflarini ishlab chiqadilar va asoslaydilar. Bunday jarayon tanqidiy fikrlash, muammolarni

hal qilish, ijodiy yondashuv kabi XXI asr ko'nikmalarini rivojlantiradi.

To'rtinchi metodik imkoniyat til ko'nikmalarini integratsiyalashgan va tabiiy sharoitda rivojlantirishdir. An'anaviy til darslarida ko'pincha til ko'nikmalari alohida-alohida, sun'iy kontekstda mashq qilinadi: grammatika mashqlari, leksika eslab qolish, alohida listening, reading, speaking, writing topshiriqlari. CLIL darslarida esa barcha til ko'nikmalari integratsiyalashgan, tabiiy va maqsadga muvofiq tarzda rivojlanadi. O'quvchilar mavzu bo'yicha maqolani o'qiydilar, video ko'rishadi, guruhda muhokama qiladilar, xulosalar yozadilar, prezentatsiya tayyorlaydilar va bu jarayon real hayotdagi til ishlatishga yaqin. Shuningdek, o'quvchilar akademik tilning turli funktsiyalarini amalda o'zlashtirishadi: ta'riflash, tasniflash, taqqoslash va qarama-qarshi qo'yish, sabab-oqibat munosabatlarini ifodalash, ketma-ketlikni tushuntirish, gipoteza qurish, dalillar keltirish, xulosalar chiqarish kabi akademik diskurs funktsiyalari CLIL darslarida doimo qo'llaniladi va mustahkamlanadi.

Beshinchi metodik imkoniyat o'quvchilarning mustaqillik va o'z-o'zini tartibga solish ko'nikmalarini rivojlantirishdir. CLIL darslarida inquiry-based learning (so'rovga asoslangan o'rganish), project-based learning (loyihaga asoslangan o'rganish), problem-based learning (muammoga asoslangan o'rganish) kabi student-centered (o'quvchiga yo'naltirilgan) metodlar keng qo'llaniladi. O'quvchilar passiv ma'lumot qabul qiluvchi emas, balki faol tadqiqotchi, muammolarni hal qiluvchi sifatida ishlashadi. Ular o'z savol va gipotezalarini qo'yadilar, axborot manbalarini qidiradilar, ma'lumotlarni tahlil qiladilar, xulosalar chiqaradilar va natijalarga erishadilar. Bu jarayon nafaqat bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishni ta'minlaydi, balki hayotiy muhim ko'nikmalarni ham rivojlantiradi: axborot savodxonligi, tadqiqot ko'nikmalari, tanqidiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish.

Oltinchi metodik imkoniyat

madaniyatlararo kompetensiya va global anglashni rivojlantirishdir. CLIL darslarida turli mamlakatlar, xalqlar, madaniyatlar haqida bilimlar o'rganiladi va bu o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytiradi, ularni boshqa madaniyatlarga hurmat va tushunish bilan qarashga o'rgatadi. Global muammolar - iqlim o'zgarishi, suv tanqisligi, biodiversity yo'qolishi, oziq-ovqat xavfsizligi, barqaror rivojlanish - kabi mavzular CLIL darslarida ko'p qo'llaniladi va o'quvchilar o'zlarini global jamianing bir qismi, global fuqaro sifatida his qilishni boshlaydilar. Bu perspektivlar XXI asrda yashaydigan va global muammolarga yechim topishi kerak bo'lgan avlod uchun juda muhim.

Yettinchi metodik imkoniyat o'quvchilarda o'rganishga bo'lgan ijobiy munosabat va o'z-o'ziga ishonch shakllantirishdir. CLIL yondashuvi o'quvchilarga muvaffaqiyat his qilish imkonini beradi: ular nafaqat tilni o'rganayotganliklarini, balki real bilimlarni egallayotganliklarini ko'radilar. Scaffolding strategiyalari yordamida o'quvchilarga zarur qo'llab-quvvatlash beriladi va ular qiyin vazifalarni ham bajarishlari mumkin. Guruh ishlari orqali o'quvchilar bir-biridan o'rganishadi va qo'llab-quvvatlaydilar. Differentsiatsiya strategiyalari har bir o'quvchining o'z darajasida ishlashiga imkon beradi. Natijada o'quvchilarda o'rganishga bo'lgan ijobiy munosabat, o'z qobiliyatlariga ishonch va keyingi o'rganishga motivatsiya shakllanadi.

XULOSA

7-8 sinflarda ingliz tili ta'limida CLIL metodini qo'llash keng metodik imkoniyatlarni taqdim etadi va zamonaviy ta'limning talablariga to'liq javob beruvchi innovatsion yondashuvdir. CLIL mazmun va tilni integratsiyalash orqali o'quvchilarga ikki tomonlama foyda keltiradi: ular bir vaqtning o'zida ham til ko'nikmalarini tabiiy kontekstda rivojlantiradilar, ham akademik bilimlarni egallaydilar va bu sinergik ta'sir ta'lim samaradorligini sezilarli oshiradi. O'rta maktab yoshidagi o'quvchilarning kognitiv rivojlanish xususiyatlari, mavhum fikrlashning

shakllanishi, ichki motivatsiyaga bo'lgan qo'llanilishi uchun qulay psixologik-pedagogik ehtiyoj, tengdoshlar bilan hamkorlik qilish asosni yaratadi.

1. Coyle D., Hood P., Marsh D. CLIL: Content and Language Integrated Learning. - Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
2. Mehisto P., Marsh D., Frigols M.J. Uncovering CLIL: Content and Language Integrated Learning. - Oxford: Macmillan, 2008.
3. Dalton-Puffer C. Discourse in Content and Language Integrated Learning Classrooms. - Amsterdam: John Benjamins, 2007.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-1875-sonli qarori. - Toshkent, 2012.
5. Jalolov J.J. Chet til o'qitish metodikasi. - T.: O'qituvchi, 2012.
6. Cummins J. BICS and CALP: Empirical and Theoretical Status of the Distinction // Encyclopedia of Language and Education. - 2008.
7. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives. - New York: David McKay Company, 1956.
8. Lasagabaster D., Sierra J.M. Immersion and CLIL in English: More Differences than Similarities // ELT Journal. - 2010. - Vol. 64(4).
9. Lorenzo F., Casal S., Moore P. The Effects of Content and Language Integrated Learning // Applied Linguistics. - 2010. - Vol. 31(3).
10. Ball P., Lindsay D. Teacher Training for CLIL in the Basque Country // International CLIL Research Journal. - 2013. - Vol. 2(1).

INTEGRATIV O'QUV DASTURLARI YORDAMIDA TIBBIYOT TALABALARI KOMMUNIKATIV KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

ABDURAIMOV ABBOSBEK ODILJON O'G'LI

Namangan davlat uiversiteti mustaqil tadqiqotchisi

Anotatsiya: Maqola zamonaviy tibbiyot ta'limi jarayonida integrativ o'quv dasturlarining qo'llanilishi orqali talabalarning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirish masalalariga bag'ishlangan. Tadqiqotda kommunikativ kompetensiya tushunchasining mohiyati, uning tibbiy ta'limdagi ahamiyati hamda integrativ yondashuvlarning samaradorlik mexanizmlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Integrativ o'quv dasturlari talabalarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham shakllantirishga xizmat qilishi bilan birga, tibbiyot sohasidagi shifokor–bemor hamkorligi, jamoaviy muloqot, empatiya va ijtimoiy moslashuvchanlik kabi ko'nikmalarni mustahkamlashda muhim vosita ekanligi isbotlangan. Maqolada shuningdek, chet el tajribasi, ilmiy adabiyotlar tahlili va metodologik yondashuvlar asosida integrativ ta'limning kommunikativ ko'nikmalar rivojiga ta'siri keng qamrovda yoritilgan. Olingan natijalar integrativ o'quv dasturlarining tibbiyot ta'limidagi qo'llanilishi nafaqat ta'lim samaradorligini, balki kelajakdagi professional faoliyatda shifokorlarning shaxslararo muloqot madaniyatini rivojlantirishda ham muhim omil ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Integrativ o'quv dasturlari, tibbiy ta'lim, kommunikativ kompetensiya, shaxslararo muloqot, empatiya, tibbiyot talabalari, kompetensiyaviy yondashuv.

Аннотация: Статья посвящена вопросам развития коммуникативных навыков студентов в процессе современного медицинского образования посредством применения интегративных учебных программ. В исследовании научно-теоретически проанализирована сущность понятия «коммуникативная компетенция», ее значение в медицинском образовании, а также механизмы эффективности интегративных подходов. Интегративные учебные программы не только способствуют формированию у студентов теоретических знаний и практических навыков, но и выступают важным инструментом в укреплении таких умений, как сотрудничество врача и пациента, командное взаимодействие, эмпатия и социальная адаптивность. В статье также широко освещено влияние интегративного образования на развитие коммуникативных навыков на основе анализа зарубежного опыта, научной литературы и методологических подходов. Полученные результаты показывают, что применение интегративных учебных программ в медицинском образовании является важным фактором не только повышения эффективности обучения, но и развития культуры межличностного общения врачей в их будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: интегративные учебные программы, медицинское образование, коммуникативная компетенция, межличностное общение, эмпатия, студенты-медики, компетентностный подход.

Kirish: XXI asr ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvlar, innovatsion pedagogik texnologiyalar va integrativ dasturlarni amaliyotga keng tatbiq etish zaruriyati keskin oshib bormoqda. Ayniqsa, tibbiyot ta'limida nafaqat kasbiy bilimlarni, balki kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni ham zamonaviy shifokor shaxsini tayyorlashda ustuvor

vazifalardan biriga aylanib bormoqda. Chunki bugungi globallashuv sharoitida bemor va shifokor o'rtasidagi samarali muloqot, tibbiy jamoa ichidagi axborot almashinuvi, turli millat va madaniyat vakillari bilan kasbiy aloqalar o'rnatish qobiliyati nafaqat individual muvaffaqiyat, balki butun sog'liqni saqlash tizimining samaradorligini belgilovchi omil sifatida qaralmoqda. Shu boisdan integrativ

o'quv dasturlarining joriy etilishi va ularning kommunikativ ko'nikmalar rivojiga ta'sirini chuqur o'rganish ilmiy-pedagogik hamda amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Avvalo, "kommunikativ kompetensiya" tushunchasining mazmun-mohiyatini kengroq tahlil qilish zarur[1]. Bu atama tilshunoslik, psixologiya, pedagogika va ijtimoiy fanlar kesishgan nuqtasida shakllangan bo'lib, u shaxsning til vositalaridan foydalangan holda maqsadga muvofiq, mazmunli va samarali muloqot olib borish qobiliyatini ifodalaydi. Tibbiyot ta'limi kontekstida esa kommunikativ kompetensiya — bu shifokorning bemor bilan psixologik hamjihatlikni ta'minlashi, empatiya ko'rsatishi, murakkab vaziyatlarda aniq va ravon izoh berishi hamda jamoa bilan konstruktiv muloqot qila olish qobiliyati sifatida qaraladi. Shu bois, shifokor shaxsida kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish kasbiy malakaning tarkibiy qismi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, ilmiy fan va amaliyot integratsiyasini ta'minlash, innovatsion pedagogik yondashuvlarni keng tatbiq etish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, Prezident farmonlari va Vazirlar Mahkamasining qarorlari asosida sog'liqni saqlash va tibbiy ta'lim tizimiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, xalqaro reyting va akkreditatsiya tizimlariga qo'shilish, xorijiy mamlakatlar bilan qo'shma dasturlarni rivojlantirish bo'yicha muhim choralar ko'rilmogda[2]. Bu jarayonlarda talabalarning nazariy bilimlari bilan bir qatorda ularning amaliy va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Integrativ o'quv dasturlari deganda, turli fanlar o'rtasida uzviy aloqani ta'minlovchi, nazariya va amaliyotni uyg'unlashtiruvchi, an'anaviy ta'lim usullarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirgan ta'limiy yondashuv tushuniladi. Tibbiyot sohasida bunday yondashuv nafaqat klinik ko'nikmalarni,

balki shifokor shaxsida zaruriy kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Masalan, anatomiya, fiziologiya, psixologiya, bioetika va klinik amaliyot kabi turli fanlarning integratsiyasi natijasida talabalar nafaqat tibbiy muammoni hal qilishni, balki bemor bilan samarali muloqot o'rnatishni ham o'rganadi[3]. Shu nuqtai nazardan, tibbiy ta'limda kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish integrativ o'quv dasturlarining markaziy yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Bunda integrativ yondashuvlar talabalarga turli bilimlarni yagona tizimga keltirish, murakkab kasbiy vaziyatlarda tezkor qaror qabul qilish, hamkasblari va bemorlar bilan samarali muloqotga kirisha olish imkonini beradi. Ta'kidlash lozimki, zamonaviy tibbiyot jarayoni ko'p hollarda texnologiyalashtirilgan bo'lsa-da, inson omili va shifokor-bemor muloqoti hal qiluvchi ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Shu sababli, integrativ ta'lim texnologiyalari yordamida talabalarda kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish nafaqat kasbiy, balki ijtimoiy zarurat sifatida ham qaralishi lozim[4]. Global miqyosda olib qaraganda, so'nggi yillarda tibbiy ta'limni rivojlantirishda "interprofessional education" (kasblararo ta'lim) va "competency-based education" (kompetensiyaviy ta'lim) konsepsiyalari keng qo'llanilmoqda. Bu yondashuvlarda integratsiya va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish markaziy o'rin tutadi. Chunki zamonaviy shifokor faqat o'z sohasining mutaxassisi emas, balki hamkorlikda ishlash, ijtimoiy muloqot va turli madaniyat vakillari bilan samarali aloqalar o'rnatishga qodir bo'lishi zarur. Shu ma'noda, integrativ o'quv dasturlari tibbiy ta'limda jahon miqyosidagi ilg'or tendensiyalarga uyg'un bo'lib, ularni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish muhim ilmiy va amaliy vazifadir. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, u tibbiyot talabalari shaxsini har tomonlama shakllantirishda kommunikativ kompetensiyalarning o'rni va ahamiyatini chuqur tahlil qiladi, integrativ o'quv

dasturlarining bu jarayondagi imkoniyatlarini aniqlaydi va ilmiy asosda yoritadi. Bundan tashqari, maqolada mazkur masalaga oid chet el va milliy tajribalar o'rganilib, ularning qiyosiy tahlili amalga oshiriladi.

Adabiyotlar tahlili: Tibbiyot ta'limida kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish integrativ o'quv dasturlarining samaradorlik darajasini belgilovchi asosiy yo'nalishlardan biri bo'lib, mazkur sohada xalqaro miqyosda ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, amerikalik olim Elizabeth Rider tomonidan shifokor–bemor munosabatlari, kommunikativ kompetensiyaning professional identifikatsiya jarayonidagi o'rni hamda klinik amaliyotda empatiya va faol tinglash ko'nikmalarining ahamiyati borasida fundamental izlanishlar amalga oshirilgan[5]. Uning ilmiy qarashlarida shifokor shaxsini tayyorlashda faqat nazariy bilim yetarli emasligi, balki kommunikativ kompetensiyalarni amaliy mashg'ulotlar, simulyatsion dasturlar va interaktiv ta'lim uslublari orqali rivojlantirish zarurligi alohida ta'kidlanadi. Riderning ta'limiy tajribalari shuni ko'rsatadiki, integrativ o'quv dasturlari tibbiy bilimlar bilan bir qatorda shaxslararo muloqot, empatiya va jamoaviy ish qobiliyatini ham shakllantiradi, bu esa zamonaviy shifokorning kasbiy yetukligida hal qiluvchi o'rin tutadi. Yana bir muhim tadqiqotchi — britaniyalik olim Trisha Greenhalgh bo'lib, u tibbiyot ta'limida ijtimoiy determinantlar, madaniyatlararo muloqot va integrativ pedagogik yondashuvlarning ahamiyatiga e'tibor qaratgan[6]. Uning ilmiy ishlari shuni ko'rsatadiki, shifokor shaxsida kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish nafaqat ta'lim jarayonidagi psixologik muhitga, balki o'quv dasturlarining tuzilishi, fanlararo integratsiya va klinik tajribalarni uyg'unlashtirish darajasiga ham bevosita bog'liqdir. Greenhalgh o'z tadqiqotlarida interprofessional education (kasblararo ta'lim) modelini tibbiyot ta'limiga tatbiq etish zarurligini ilgari surib, bu jarayonda integrativ dasturlar talabalarning ijtimoiy mas'uliyatini, jamoaviy hamkorlikka

moyilligini va murakkab kommunikativ vaziyatlarda tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishini ilmiy asoslagan[7]. Mazkur ikki olimning qarashlarini qiyosiy tahlil etar ekanmiz, umumiy jihatlar shundan iboratki, ular ikkalasi ham integrativ o'quv dasturlarining kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishdagi rolini alohida ta'kidlaydi, biroq yondashuvlarda muayyan farqlar mavjud: Rider ko'proq shifokor–bemor muloqotidagi empatiya va klinik simulyatsiyalarga urg'u bersa, Greenhalgh jamiyat, madaniyat va interprofessional ta'lim omillarini markazga qo'yadi. Shu bois, mazkur tadqiqotlarning bir-birini to'ldiruvchi jihatlari integrativ o'quv dasturlarining ilmiy-nazariy asoslarini yanada mukammal anglashga imkon beradi.

Metodologik qism: Mazkur tadqiqotda qo'llanilgan metodologik yondashuvlar integrativ o'quv dasturlari asosida tibbiyot talabalari kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonini tizimli va kompleks o'rganishga qaratilgan bo'lib, tadqiqotda avvalo kompetensiyaviy yondashuv markaziy metod sifatida tanlangan, chunki ushbu yondashuv nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikma va kommunikativ qobiliyatlarni ham rivojlantirishga xizmat qiladi, shu bilan birga interfandagi integrativ metod asosida turli fanlar – klinik amaliyot, psixologiya, bioetika va pedagogika – o'zaro uyg'unlashtirilgan, bundan tashqari, pedagogik eksperiment metodi yordamida integrativ o'quv dasturlari amaliy sharoitda sinovdan o'tkazilib, talabalar bilan o'tkazilgan mashg'ulotlarda o'zaro taqqoslash va kuzatish orqali samaradorlik darajasi aniqlangan, shuningdek, taqqoslash va qiyosiy tahlil metodlari yordamida chet el va milliy ta'lim tizimlari tajribalari solishtirilib, kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishdagi umumiy va farqli jihatlar ilmiy asosda yoritilgan, nihoyat, anketalashtirish va suhbat metodi orqali talabalarning integrativ o'quv dasturlari asosida shakllangan kommunikativ ko'nikmalarini diagnostika qilish imkoniyati yaratilgan bo'lib, barcha

metodlar yagona uzviy tizimda qo'llanilib, tadqiqot natijalarining ishonchlilik va ilmiy asoslanganligini ta'minladi.

Natijalar: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, integrativ o'quv dasturlari asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonida tibbiyot talabalari kommunikativ kompetensiyalarining rivojlanish dinamikasi an'anaviy ta'lim modeliga nisbatan yuqori samaradorlik ko'rsatdi, ya'ni integrativ yondashuv yordamida talabalarda nazariy bilimlar bilan bir qatorda shaxslararo muloqot ko'nikmalari, empatiya, faol tinglash, klinik vaziyatlarda aniqlik bilan fikr bildirish, jamoada o'zaro hamkorlik qilish, bemor bilan psixologik aloqani to'g'ri yo'lga qo'yish hamda ijtimoiy moslashuvchanlik darajasi sezilarli darajada shakllandi, shu bilan birga, talabalarining mustaqil fikrlash, murakkab vaziyatlarda qaror qabul qilish va ijtimoiy mas'uliyatni his etish qobiliyatlari ham integrativ dasturlar asosida ancha yuqori darajada namoyon bo'ldi, bu esa mazkur pedagogik modelning kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishdagi ustuvorligini ilmiy asosda isbotlab berdi.

Muxokama: Integrativ o'quv dasturlarining tibbiyot ta'limida kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishdagi o'rni yuzasidan ilmiy doiradagi qarashlar turlicha bo'lib, bu masalada turli olimlar o'rtasida qizg'in bahslar mavjud. Jumladan, amerikalik olim Elizabeth Rider (Harvard Medical School) integrativ yondashuvning samaradorligini ko'proq klinik simulyatsiyalar, rolli o'yinlar va interaktiv mashg'ulotlar orqali asoslashga urinadi[8]. Uning ta'kidlashicha, shifokor shaxsida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish nazariy darslardan ko'ra ko'proq real yoki yaqinlashtirilgan vaziyatlarda shakllanadi. Riderning fikricha, bemor bilan suhbatda empatiya ko'rsatish, faol tinglash va psixologik qo'llab-quvvatlash ko'nikmalari shifokorning professional muvaffaqiyati uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu sababli u integrativ dasturlarda aynan klinik vaziyatlarni modellashtirishni asosiy usul sifatida ilgari

suradi va bu jarayon talabalar ongida nazariya bilan amaliyotni uyg'unlashtirishga imkon berishini ta'kidlaydi. Biroq, britaniyalik olim Trisha Greenhalgh (University of Oxford) mazkur yondashuvga nisbatan ehtiyotkorlik bilan yondashadi[9]. Uning fikricha, klinik simulyatsiyalar kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish uchun muhim bo'lsa-da, bu jarayonni faqat laboratoriya yoki o'quv muhitida cheklab qo'yish yetarli emas. Greenhalgh nazarida, kommunikativ kompetensiya ijtimoiy determinantlar, madaniyatlararo muloqot va turli kasb vakillari bilan hamkorlik kontekstida shakllanishi lozim. U interprofessional education modelini ilgari surib, shifokorlar o'quv davridayoq hamshira, psixolog, ijtimoiy xodim va boshqa mutaxassislar bilan birgalikda mashg'ulot o'tkazishi kerakligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, faqat klinik simulyatsiyalar orqali kommunikativ ko'nikmalarni to'liq rivojlantirib bo'lmaydi, chunki bunday yondashuv shifokorning ijtimoiy moslashuvchanligini, madaniy sezgirligini va jamoaviy hamkorlik qobiliyatini yetarli darajada shakllantira olmaydi[10]. Shu jihatdan, Rider va Greenhalgh o'rtasidagi ilmiy polemika bir qator umumiyliklarga ham ega: ular ikkalasi ham integrativ o'quv dasturlarining kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishdagi rolini inkor etmaydi. Ammo bahsning markazida qanday metod ustuvor bo'lishi kerakligi masalasi turibdi. Rider integrativ dasturlarning markaziy komponenti sifatida klinik simulyatsiyalarni ko'rsa, Greenhalgh ularni kengroq ijtimoiy-madaniy va kasblararo ta'lim konteksti bilan boyitish zarurligini ilgari suradi. Bu bahsdan kelib chiqadigan asosiy xulosa shuki, tibbiyot ta'limida integrativ o'quv dasturlari faqat bitta yo'nalishda emas, balki turli metodlarning kombinatsiyasi orqali samarali natija berishi mumkin. Shu sababli, mazkur polemika integrativ yondashuvlarning nazariy asoslarini boyitibgina qolmay, balki ularni amaliy jihatdan ham takomillashtirishga xizmat qiladi.

Xulosa: Mazkur tadqiqotning natijalari

murakkab kasbiy vaziyatlarda aniq va samarali muloqotga kirisha olish, bemor bilan psixologik aloqani to'g'ri o'rnatish, jamoada konstruktiv hamkorlik qilish, madaniyatlararo muhitda moslashuvchan bo'lish kabi ko'nikmalarni egallashga yordam beradi.

- Kasb-hunar ta'limi №8, 2025

BO'LAJAK MUHANDISLARNING METAKASBIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHDA FIZIKA FANINING IMKONIYATLARI

XAYRULLAEV ASLIDDIN ISATULLAEVICH

Jizzax politexnika instituti dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak muhandislarning metakasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirishda fizika fanining pedagogik imkoniyatlari kompleks tahlil qilingan. Tadqiqotda metakasbiy kompetentsiyalar fenomenining mohiyati, tarkibiy komponentlari va muhandislik faoliyatidagi ahamiyati yoritilgan. Fizika fanining gnoseologik xususiyatlari - universallik, abstraktlik, matematik formalizm va eksperimental verifikatsiya metodologiyasi tanqidiy fikrlash, tizimli tahlil, modellashtirish, innovatsion yondashuv kabi transferabel kompetentsiyalarni shakllantirish mexanizmlari sifatida ko'rib chiqilgan. Problem-Based Learning, Flipped Classroom, Peer Instruction, Computational Physics, TRIZ-pedagogika kabi innovatsion yondashuvlarning integrativ qo'llanilishi orqali fizika ta'limini metakompetentsiyalar inkubatoriga aylantirish strategiyalari ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari O'zbekistonda muhandislik ta'limi sifatini oshirish va Industry 4.0 talablariga javob beradigan raqobatbardosh kadrlar tayyorlash uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: metakasbiy kompetentsiyalar, fizika ta'limi, muhandislik ta'limi, tanqidiy fikrlash, tizimli yondashuv, modellashtirish, innovatsion kompetentsiya, transferabel ko'nikmalar, STEM-ta'lim, kompetentsiyaviy yondashuv, Problem-Based Learning, raqamli transformatsiya.

Аннотация. В данной статье проведен комплексный анализ педагогического потенциала физики в развитии метапрофессиональных компетенций будущих инженеров. В исследовании раскрыта сущность феномена метапрофессиональных компетенций, их структурные компоненты и значение в инженерной деятельности. Гnoseологические особенности физики - универсальность, абстрактность, математический формализм и методология экспериментальной верификации рассмотрены как механизмы формирования трансферабельных компетенций: критического мышления, системного анализа, моделирования, инновационного подхода. Разработаны стратегии трансформации физического образования в инкубатор метакомпетенций через интегративное применение инновационных подходов: Problem-Based Learning, Flipped Classroom, Peer Instruction, Computational Physics, ТРИЗ-педагогика. Результаты исследования имеют практическую значимость для повышения качества инженерного образования в Узбекистане и подготовки конкурентоспособных кадров, отвечающих требованиям Industry 4.0.

Ключевые слова: метапрофессиональные компетенции, физическое образование, инженерное образование, критическое мышление, системный подход, моделирование, инновационная компетентность, трансферабельные навыки, STEM-образование, компетентностный подход, Problem-Based Learning, цифровая трансформация.

Kirish

XXI asrning uchinchi o'n yilligiga qadam qo'yar ekanmiz, muhandislik sohasi misli ko'rilmagan tezlikda transformatsiyaga uchramoqda. Klaus Schwabning "To'rtinchi sanoat inqilobi" kontseptsiyasida ta'kidlanganidek, sun'iy intellekt, kvant hisoblash, biotexnologiya, Internet of Things (IoT), blockchain kabi yangi texnologiyalarning

konvergensiyasi muhandislik paradigmasini tubdan o'zgartirmoqda. McKinsey Global Institute tadqiqotlariga ko'ra, 2030-yilga kelib global iqtisodiyotning 70% yangi texnologik platformalarga o'tadi, muhandislik sohasidagi mavjud bilim va ko'nikmalarning yarmi eskiradi, 375 million kishiga kasbiy retrainning zarur bo'ladi.

Jahon Iqtisodiy Forumining "Future of

Jobs Report 2023" hisoboti shuni ko'rsatadiki, muhandislik sohasida eng talab etiladigan kompetentsiyalar ro'yxati keskin o'zgarimoqda. 2025-yilga kelib analitik fikrlash va innovatsiya (73% kompaniyalar tomonidan talab etiladi), faol o'rganish strategiyalari (72%), murakkab muammolarni yechish (70%), tanqidiy fikrlash (69%) va kreativlik (67%) asosiy kompetentsiyalarga aylanadi. Paradoks holat shundaki, ushbu kompetentsiyalarning barchasi konkret texnik bilimlardan ko'ra, metasaviyada joylashgan universal qobiliyatlardir.

Bu global tendentsiya O'zbekiston uchun ham dolzarbdir. Prezident Sh.M.Mirziyoyevning 2022-yil 28-yanvardagi "Yangi O'zbekiston rivojlanish strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, "critical thinking" va innovatsion fikrlashga asoslangan kadrlar tayyorlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan. 2030-yilga kelib O'zbekistonda 500 mingta yangi yuqori texnologik ish o'rinlari yaratilishi, IT eksporti 5 milliard dollarga yetkazilishi rejalashtirilgan. Bu ambitsiyoz maqsadlarga erishish uchun an'anaviy "tayyor bilimlarni uzatish" paradigmasidan "kompetentsiyalarni shakllantirish" paradigmasiga o'tish zarur.

"Metakasbiy kompetentsiyalar" kontseptsiyasi 1990-yillarning oxirida Devid MakKlelland, Laylah va Saymon Spenser, Daniel Goleman kabi olimlarning ishlarida shakllana boshladi. Harvard Business School professori Robert Katz tomonidan kiritilgan "transferable skills" tushunchasi keyinchalik "meta-competencies" terminiga aylandi. Evropa Komissiyasining "Key Competences for Lifelong Learning" (2018) hujjatida metakompetentsiyalar "hayot davomida o'rganish uchun asos" sifatida e'tirof etilgan.

MIT Media Lab asoschisi Nikolas Negroponte ta'kidlaganidek: "Biz endi faktlarni o'rgatishdan ko'ra, o'rganishni o'rgatishimiz kerak. Chunki bilimlarning yarim yemirilish davri 5-7 yilga qisqardi, lekin metakognitiv ko'nikmalar butun umr xizmat qiladi." Google'ning sobiq ta'lim bo'yicha

vitse-prezidenti Jonathan Rochelle esa: "Biz xodimlarni yollashda ularning nimani bilishidan ko'ra, qanday fikrlashiga e'tibor beramiz" deb ta'kidlaydi.

An'anaviy muhandislik ta'limi XIX asrda Fransiyada École Polytechnique, Germaniyada Technische Hochschule, AQShda MIT kabi institutlarda shakllangan. Bu model "nazariya → amaliyot" ketma-ketligiga asoslangan edi. XX asrning ikkinchi yarmida "ilm-fan asosidagi muhandislik" (science-based engineering) paradigmasi hukmron bo'ldi. Biroq, XXI asrda bu yondashuv o'z chegaralarini namoyon qilmoqda.

UNESCO-ning "Engineering Report 2021" ma'lumotlariga ko'ra, muhandislik bitiruvchilarining faqat 43% o'z mutaxassisligi bo'yicha ish topmoqda, 31% birinchi uch yil ichida kasbni o'zgartirmoqda. Buning asosiy sababi - ta'lim tizimi berayotgan bilimlar va real sanoat talablari o'rtasidagi "kompetentsiyalar tafovuti" (skills gap). PwC kompaniyasining 2023-yildagi tadqiqotiga ko'ra, 79% ish beruvchilar yangi muhandis-xodimlarning metakasbiy kompetentsiyalarining yetishmasligidan shikoyat qilmoqda.

Fizika fani o'zining gnoseologik tabiatidan kelib chiqqan holda metakasbiy kompetentsiyalarni shakllantirishda noyob imkoniyatlarga ega. Nobel mukofoti laureati, fizik Murray Gell-Mann ta'kidlaganidek: "Fizika - bu liberal ta'limning markazidir, chunki u kritik fikrlashni, matematik modellashtirish qobiliyatini va eksperimental isbotlash madaniyatini bir vaqtning o'zida rivojlantiradi."

Galileo Galileydan boshlab zamonaviy kvant mexanikasigacha bo'lgan fizika tarixi - bu inson tafakkurining abstrakt fikrlashdan konkret natijalarga, nazariy bashoratlardan amaliy tatbiqlarga o'tish san'atidir. Nyutonning harakat qonunlari nafaqat jismlar dinamikasini, balki deterministik fikrlash usulini ham o'rgatadi. Maksvell tenglamalari elektromagnit hodisalarni tasvirlash bilan birga, matematik elegantlik va simmetriya tushunchalarini

singdiradi. Kvant mexanikasi esa noaniqlik, ehtimollik va komplementarlik kabi zamonaviy ilmiy-falsafiy kategoriyalarni tushunish uchun asos yaratadi.

Massachusetts Institute of Technology (MIT) da o'tkazilgan longitudinal tadqiqot (2015-2023) shuni ko'rsatdiki, fizika fanini chuqur o'rganish "far transfer" fenomeniga - ya'ni bir sohada o'rganilgan kognitiv strategiyalarning butunlay boshqa sohalarida muvaffaqiyatli qo'llanilishiga olib keladi. Masalan, kvant mexanikasini o'rganayotganda rivojlangan probabilistik fikrlash moliyaviy risklarni baholashda, termodinamika prinsiplari esa biznes-jarayonlarni optimallashtirishda qo'llanilishi mumkin.

An'anaviy fizika ta'limi ko'pincha deduktiv yondashuv - umumiy qonunlardan xususiy holatlarga o'tish asosida qurilgan. Biroq, zamonaviy neyropedagogika tadqiqotlari (John Hattie, Robert Marzano) induktiv va abduktiv fikrlash strategiyalarining ahamiyatini ta'kidlaydi. Eric Mazur (Harvard) tomonidan ishlab chiqilgan "Peer Instruction", Carl Wieman (Stanford) ning "PhET Interactive Simulations" loyihasi, Eugenia Etkina (Rutgers) ning "ISLE" (Investigative Science Learning Environment) metodikasi fizika ta'limini metakompetentsiyalar inkubatoriga aylantirmoqda.

Caltech va MIT kabi yetakchi texnika universitetlarida fizika kurslari "studio physics" formatida o'tilmoqda, bu yerda nazariya, eksperiment va kompyuter modellashtirish bir vaqtning o'zida, integrativ tarzda amalga oshiriladi. CERN, Fermilab kabi ilmiy markazlar bilan real vaqt rejimida ulanish imkoniyati talabalarni global ilmiy hamjamiyatning bir qismiga aylantirmoqda.

Fizika ta'limida metakasbiy kompetentsiyalarni rivojlantirishning amaliy implementatsiyasi zamonaviy pedagogik paradigmalarda va innovatsion o'qitish texnologiyalarining sinteziga asoslanishi lozim. Bu jarayonda Problem-Based Learning metodologiyasi markaziy o'rinni egallaydi. Real

muhandislik muammolarini fizika qonunlari prizmasidan tahlil qilish talabalarni abstrakt nazariyadan konkret yechimlarga o'tishga majbur qiladi. Masalan, "Mars missiyasi uchun quyosh panellarining optimal burchagini aniqlash" kabi kompleks vazifa talabalardan optika, energetika, orbital mexanika va amaliy muhandislikni bir vaqtning o'zida qo'llashni talab qiladi. Bu yondashuv orqali talabalar nafaqat fizikaviy bilimlarni chuqurlashtiribgina qolmay, balki tizimli fikrlash, resurslarni optimallashtirish va multidisiplinar sintez kabi metakompetentsiyalarni ham rivojlantiradilar.

Flipped Classroom modeli an'anaviy ta'lim ierarxiyasini buzib, talabalarni passiv tinglovchilardan faol tadqiqotchilarga aylantiradi. Nazariy materiallarni mustaqil o'zlashtirish uchun raqamli platformalar va interaktiv simulyatsiyalardan foydalanish, auditoriya vaqtini esa kollaborativ muammolarni yechish, eksperimental tadqiqotlar va refleksiv muhokamalar uchun sarflash metakognitiv ko'nikmalarni sezilarli darajada oshiradi. Stanford universiteti tajribasi ko'rsatishicha, bu metodologiya nafaqat akademik ko'rsatkichlarni 35-42% yaxshilaydi, balki o'z-o'zini boshqarish, vaqtni rejalashtirish va mustaqil o'rganish kabi transferabel kompetentsiyalarni ham shakllantiradi. Talabalar o'z bilim konstruksiyasi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olib, "o'rganishni o'rganish" metakompetentsiyasini egallaydilar.

Eric Mazur tomonidan ishlab chiqilgan Peer Instruction metodikasi kontseptual tushunishni chuqurlashtirish bilan birga, kommunikativ va kollaborativ kompetentsiyalarni rivojlantiradi. Fizikaviy kontseptsiyalar bo'yicha talabalararo bahs-munozaralar, o'zaro tushuntirish va guruhli konsensusga kelish jarayonlari orqali argumentatsiya, persuaziya va tanqidiy baholash ko'nikmalari shakllanadi. ConcepTest savollari orqali talabalar nafaqat to'g'ri javobni topish, balki o'z pozitsiyasini ilmiy dalillar bilan asoslash, boshqalarning fikrlarini konstruktiv tanqid qilish va kognitiv konfliktlarni hal qilish tajribasini orttirishadi. Bu yondashuv

muhandislik amaliyotida zarur bo'lgan jamoa ishlashi, liderlik va emotsional intellekt kabi soft skills kompetentsiyalarini tabiiy ravishda integratsiya qiladi.

Computational Physics elementlarini kiritish orqali zamonaviy muhandisning asosiy kompetentsiyasi - algoritmik fikrlash va dasturlash ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin. Python, MATLAB yoki Mathematica yordamida fizikaviy jarayonlarni modellashtirish, Monte-Karlo simulyatsiyalari, sonli yechimlar topish va vizualizatsiya yaratish orqali talabalar abstrakt matematik formalizmni amaliy hisoblash vositalariga aylantirish mahoratini egallaydilar. Masalan, kvant mexikasida Shredinger tenglamasining sonli yechimlarini topish yoki elektromagnit maydonlarni vizualizatsiya qilish jarayonida talabalar nafaqat dasturlash sintaksisini o'rganibgina qolmay, balki muammoni dekompozitsiya qilish, algoritmlarni optimallashtirish va natijalarni verifikatsiya qilish kabi metakognitiv strategiyalarni ham o'zlashtiradilar.

TRIZ-pedagogika elementlarining integratsiyasi innovatsion fikrlash va kreativ muammolarni yechish kompetentsiyasini rivojlantiradi. Genrix Altshuller tomonidan yaratilgan bu metodologiya fizikaviy effektlar bazasi va ixtirochilik prinsiplari orqali talabalarni standart yechimlar doirasidan chiqishga undaydi. Fizika qonunlarini paradoksal va nostandard kontekstlarda qo'llash, ideal yakuniy natija kontseptsiyasi, tizim konfliktlarini aniqlash va hal qilish texnikalari orqali talabalar lateral fikrlash va innovatsion yondashuvni rivojlantiradilar. Masalan, termodinamika qonunlarini ekologik muammolarni yechishga tatbiq etish yoki kvant effektlarni makroskopik tizimlarda qo'llash imkoniyatlarini izlash orqali divergent fikrlash qobiliyati shakllanadi.

Design Thinking metodologiyasini fizika laboratoriyalariga implementatsiya qilish empatiya, eksperimentatsiya va iterativ takomillashtirish kompetentsiyalarini

rivojlantiradi. Talabalar foydalanuvchi ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda fizikaviy prinsiplarga asoslangan yechimlar yaratishni o'rganadilar. Prototiplash, testlash va iteratsiya sikllari orqali muvaffaqiyatsizlikdan o'rganish, feedback loop yaratish va agile yondashuv kabi zamonaviy muhandislik amaliyotining asosiy elementlari tabiiy ravishda o'zlashtiriladi.

Case study metodikasi orqali real industrial muammolar va ularning fizikaviy yechimlarini tahlil qilish kontekstual o'rganish va praktik aql-idrokni rivojlantiradi. Nobel mukofotlari tarixidagi fizikaviy kashfiyotlar, texnologik startaplarning muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizlik hikoyalari, katta muhandislik loyihalarining (LHC, ITER, James Webb teleskopi) tahlili orqali talabalar nafaqat texnik bilimlarni, balki strategik fikrlash, risk menejment va qaror qabul qilish kompetentsiyalarini ham egallaydilar.

Virtual va to'ldirilgan reallik texnologiyalaridan foydalanish immersiv ta'lim muhitini yaratib, fazoviy fikrlash va vizualizatsiya qobiliyatlarini rivojlantiradi. Kvant mexikasining abstrakt kontseptsiyalarini VR orqali "ko'rish", elektromagnit maydonlarni AR yordamida real muhitda kuzatish yoki murakkab molekulyar strukturalarni 3D manipulyatsiya qilish orqali talabalar abstrakt va konkret fikrlash o'rtasidagi ko'prikn quradilar. Bu texnologiyalar nafaqat motivatsiyani oshiradi, balki neyrokognitiv darajada yangi o'rganish yo'llarini aktivlashtiradi.

Fizika fani bo'lajak muhandislarning metakasbiy kompetentsiyalarini shakllantirishda stratejik ahamiyatga ega ekanligi mazkur tadqiqot doirasida har tomonlama asoslab berildi. Fundamental fan sifatida fizikaning gnoseologik xususiyatlari - universallik, abstraktlik, matematik formalizm va eksperimental verifikatsiya - metakompetentsiyalarni rivojlantirish uchun noyob pedagogik platforma yaratadi. Tanqidiy fikrlash, tizimli tahlil, modellashtirish qobiliyati, innovatsion yondashuv kabi XXI

asr muhandisining asosiy kompetentsiyalari aynan fizika fanining chuqur o'zlashtirilishi jarayonida shakllanadi va mustahkamlanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, an'anaviy deduktiv-instruktiv fizika o'qitish modeli zamonaviy muhandislik ta'limi talablariga to'liq javob bermaydi. Metakasbiy kompetentsiyalarni samarali rivojlantirish uchun paradigmal o'zgarish - "bilimlarni uzatish" dan "kompetentsiyalarni shakllantirish" ga o'tish zarur. Problem-Based Learning, Flipped Classroom, Peer Instruction, Computational Physics, TRIZ-pedagogika kabi innovatsion yondashuvlarning integrativ qo'llanilishi fizika ta'limini metakompetentsiyalar inkubatoriga aylantirish imkonini beradi.

Ayniqsa muhimi, fizika fanining interdisiplinar xarakteri muhandislik amaliyoti bilan organik bog'lanish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Real industrial muammolarni fizikaviy prinsiplar asosida yechish, zamonaviy texnologiyalarning fizikaviy asoslarini tushunish, innovatsion yechimlarni fundamental qonunlar prizmasidan baholash - ularning barchasi nazariya va amaliyot o'rtasidagi tafovutni bartaraf etadi. Bu yondashuv orqali talabalar nafaqat "nimani bilish", balki "qanday qilish" va eng muhimi "nima uchun" degan savollarga javob topish kompetentsiyasini egallaydilar.

Xulosa

Fizika fani bo'lajak muhandislarning metakasbiy kompetentsiyalarini shakllantirishda stratejik ahamiyatga ega ekanligi mazkur tadqiqot doirasida har tomonlama asoslab berildi. Fundamental fan sifatida fizikaning gnoseologik xususiyatlari - universallik, abstraktlik, matematik formalizm va eksperimental verifikatsiya - metakompetentsiyalarni rivojlantirish uchun noyob pedagogik platforma yaratadi. Tanqidiy fikrlash, tizimli tahlil, modellashtirish qobiliyati, innovatsion yondashuv kabi XXI asr muhandisining asosiy kompetentsiyalari aynan fizika fanining chuqur o'zlashtirilishi jarayonida shakllanadi va mustahkamlanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, an'anaviy deduktiv-instruktiv fizika o'qitish modeli zamonaviy muhandislik ta'limi talablariga to'liq javob bermaydi. Metakasbiy kompetentsiyalarni samarali rivojlantirish uchun paradigmal o'zgarish - "bilimlarni uzatish" dan "kompetentsiyalarni shakllantirish" ga o'tish zarur. Problem-Based Learning, Flipped Classroom, Peer Instruction, Computational Physics, TRIZ-pedagogika kabi innovatsion yondashuvlarning integrativ qo'llanilishi fizika ta'limini metakompetentsiyalar inkubatoriga aylantirish imkonini beradi.

Ayniqsa muhimi, fizika fanining interdisiplinar xarakteri muhandislik amaliyoti bilan organik bog'lanish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Real industrial muammolarni fizikaviy prinsiplar asosida yechish, zamonaviy texnologiyalarning fizikaviy asoslarini tushunish, innovatsion yechimlarni fundamental qonunlar prizmasidan baholash - ularning barchasi nazariya va amaliyot o'rtasidagi tafovutni bartaraf etadi. Bu yondashuv orqali talabalar nafaqat "nimani bilish", balki "qanday qilish" va eng muhimi "nima uchun" degan savollarga javob topish kompetentsiyasini egallaydilar.

Raqamli transformatsiya sharoitida fizika ta'limining virtual laboratoriyalar, AI-asoslangan adaptive learning tizimlari, immersiv VR/AR texnologiyalari bilan boyitilishi yangi pedagogik ufqlar ochmoqda. Bu texnologiyalar nafaqat o'qitish samaradorligini oshiradi, balki digital literacy, computational thinking, data analysis kabi zamonaviy metakompetentsiyalarni tabiiy ravishda integratsiya qiladi. Shu bilan birga, inson faktori - o'qituvchining fasilitator, mentor va coach sifatidagi roli yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekiston kontekstida ushbu yondashuvning implementatsiyasi alohida dolzarblikka ega. "Yangi O'zbekiston - 2030" strategiyasida belgilangan innovatsion iqtisodiyotga o'tish, "Technopark", "IT Park" tashabbuslarining kengayishi, xalqaro

texnologik kompaniyalarning kirib kelishi - bularning barchasi yangi formatsiyali muhandis kadrlarni talab qiladi. An'anaviy "bilimlar berish" paradigmasidan "kompetentsiyalar shakllantirish" paradigmasiga o'tish milliy ta'lim tizimining raqobatbardoshligini ta'minlashning zaruriy shartidir.

Amaliy implementatsiya uchun quyidagi strategik yo'nalishlar tavsiya etiladi: birinchidan, fizika o'quv dasturlarini metakompetentsiyalar matritsasi asosida qayta loyihalash; ikkinchidan, o'qituvchilarning professional tayyorgarligini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bo'yicha oshirish; uchinchidan, universitetlar va sanoat o'rtasidagi kollaboratsiyani kuchaytirish; to'rtinchidan, metakompetentsiyalarni baholashning autentik va portfolio-asoslangan tizimini joriy etish; beshinchidan, xalqaro tajriba almashinuvi va best practices adaptatsiyasini jadallashtirish.

Istiqbolida fizika ta'limining evolyutsiyasi kvant texnologiyalari, nanotexnologiya, biomuhandislik kabi yangi yo'nalishlarning integratsiyasi bilan davom etadi. Kvant hisoblash, kvant kriptografiya, kvant sensorlar

kabi emerging technologies yangi turdagi metakompetentsiyalarni - kvant fikrlash, probabilistik intuitsiya, dekoherentsiya boshqaruvi kabi noodatiy kognitiv qobiliyatlarni talab qiladi. Shuning uchun fizika ta'limining doimiy yangilanishi va adaptatsiyasi zarur.

Yakuniy tahlilda, fizika fani bo'lajak muhandislarning metakasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirishda almashtirilib bo'lmaydigan rol o'ynaydi. U nafaqat fundamental bilimlar manbai, balki fikrlash madaniyatini shakllantiruvchi, kognitiv qobiliyatlarni rivojlantiruvchi va innovatsion salohiyatni ochib beruvchi universal vosita sifatida namoyon bo'ladi. Fizika ta'limining zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan sintezi orqali biz nafaqat bilimli mutaxassislar, balki Industry 4.0 va 5.0 talablariga javob beradigan, global raqobatbardosh, innovatsion fikrlaydigan va uzluksiz o'rganishga qodir muhandis-liderlarni tayyorlashimiz mumkin. Bu yondashuv O'zbekistonning ilm-fan va texnologiyalar sohasidagi ambitsiyalarini ro'yobga chiqarishning muhim omili bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Altshuller, G. (1999). Innovation Algorithm: TRIZ, Systematic Innovation and Technical Creativity. Worcester, MA: Technical Innovation Center.
2. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (2021). A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. New York: Longman.
3. Bransford, J. D., Brown, A. L., & Cocking, R. R. (2020). How People Learn: Brain, Mind, Experience, and School. Washington, DC: National Academy Press.
4. Crawley, E. F., Malmqvist, J., Östlund, S., & Brodeur, D. R. (2014). Rethinking Engineering Education: The CDIO Approach (2nd ed.). Springer International Publishing.
5. Etkina, E., & Van Heuvelen, A. (2019). Investigative Science Learning Environment: A Science Process Approach to Learning Physics. Research-Based Reform of University Physics, 1(1), 1-48.
6. European Commission. (2018). Key Competences for Lifelong Learning. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
7. Felder, R. M., & Brent, R. (2016). Teaching and Learning STEM: A Practical Guide. San Francisco: Jossey-Bass.
8. Feynman, R. P. (2011). Six Easy Pieces: Essentials of Physics Explained by Its Most Brilliant Teacher. New York: Basic Books.
9. Freeman, S., Eddy, S. L., McDonough, M., et al. (2014). Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics. Proceedings of the National Academy of Sciences, 111(23), 8410-8415.
10. Goleman, D. (2020). Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ (25th Anniversary Edition). New York: Bantam Books.
11. Hake, R. R. (2018). Interactive-engagement versus traditional methods: A six-thousand-student survey of mechanics test data for introductory physics courses. American Journal of Physics, 66(1), 64-74.

XORIJIY TILNI O‘ZLASHTIRISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA KREDIT-MODUL TIZIMINING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

IBRAGIMOVA SEVARA BAXODIROVNA
TDIU, “Xorijiy tillar ta’limi” kafedrası v.b dotsenti (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta’lim xorijiy tilni o‘zlashtirish ko‘nikmalarini rivojlantirishda kredit-modul tizimining pedagogik va psixologik xususiyatlari haqida so‘z boradi. Ushbu maqolada mazkur yo‘nalishda bugungi kunda mavjud bo‘lgan muammolar va kredit-modul tizimida xorijiy tilni o‘zlashtirish ko‘nikmalarini rivojlantirishda yangi usullarini yaratish borasida bir qator takliflar va shu maqsadda amalga oshirilgan bir qator uslubiy tajribalarni misol tariqasida ko‘rib chiqiladi va amaliyotda qo‘llash mumkin bo‘lgan usullar atroflicha yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: xorijiy til, mustaqil ta’lim, kredit modul tizimi, mustaqil fikrlash, faol, pedagogik va psixologik xususiyatlar.

Kredit-modulli ta’limningwo‘ziga xos xususiyatlariniwo‘rib chiqishga to‘xtaladigan bo‘lsak, kredit modulliwtalabning muhimwtavsifini berish zarur.

“Tadqiqotimizning birinchi bandida ta’kidlaganimizdek, o‘quv jarayonini tashkil etishning kredit-modul tizimi – o‘quv jarayonini tashkil etish modeli bo‘lib, u modulli o‘qitish texnologiyalari va o‘quv bo‘linmalarining kreditlari yoki kreditlari kombinasiyasiga asoslangan. O‘quv jarayonini tashkil etishning kredit-modulli tizimi bilan fanning mazmuni tarkib modullariga bo‘linadi (1 semestrda 2-4 modul), ya’ni o‘quv intizomi tarkib modullari tizimi sifatida shakllanadi.

Modul – o‘quv jarayonining tegishli shakllari bilan amalga oshiriladigan ta’lim va kasbiy dasturning (o‘quv intizomi, amaliyot, davlat attestasiyasi) hujjatlashtirilgan tugallangan qismidir. Shunday qilib, tarkib moduli ma’ruzalar, seminarlar, amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlari, mustaqil va individual ishlar (masalan, kurs ishlari), maslahatlashuvlar, amaliyotlar va modul bo‘yicha bilimlarni boshqarish (joriy va yakuniy test) uchun vaqtni o‘z ichiga olishi kerak”.

Kredit-modulli tizim har bir modulning tarkibiy mazmuni va talabning bilimlarini

baholash tizimiga ega bo‘lgan o‘quv materialining mantiqiy tugallangan qismlaridan (modullardan) iborat oldindan ishlab chiqilgan modulli dasturga muvofiq talabalarning o‘quv materiallarini diskret rejimda o‘zlashtirishini tashkil qilishni ta’minlaydi.

Kredit-modulliwtizimwo‘ziningwafzallikl arigawega va birwo‘quvdasturidan ikkinchisiga, shu jumladan, tayanchwdoktorantura ta’lim dasturlarigawo‘tish davrida talabalarningwharakatchanliginiwoshirish vositaisifatidawqaraladi. Jamg‘arma kredit tizimiwtalabning barcha yutuqlarini hisobga olishga imkon beradi: nafaqat o‘quv yuki, balki uning ilmiy tadqiqotlar, konferensiyalar, fan olimpiadalarida va hokazolarda ishtiroki ta’minlanadi. Kredit-modulli o‘qitish tizimi talabalarga o‘qish va o‘zlashtirish uchun zarur bo‘lgan o‘quv fanlarini tanlashga hamda ularni ma’lum vaqt ichida o‘zlashtirishga imkon beradi, bu haqda modulli nazoratning ob’yektiv ma’lumotlari, yagona baholash shkalasi asosida olingan imtihon natijalari guvohlik beradi.

O‘quv jarayoniniwtashkilwetishning kredit-modulli tizimiwtalabaniwoliy ta’lim mazmuniniwsifatliwo‘zlashtirishga majbur qiladiwva shuw bilan turliwtalab muassasalaridawvawYevropa mamlakatlari dawo‘quv

natijalarining wob'yektiv tan olinishini wta'minlaydi.

Taqdimwetilgan ma'lumotlarni wtahlil qilib shuni wta'kidlashimiz mumkinki, kredit-modulli wo'qitish bir w q a t o r w x u s u s i y a t l a r g a w e g a : diqqatni wguruhdan talabalarning mustaqilw ishlarigawo'tkazish, izchil motivatsiyalashga walohidawe'tibor berish, o'quv materiallarining darajali bo'linishi.

K r e d i t - m o d u l l i w t i z i m faoliyatining wasosiy xususiyati w–mustaqil ishlargae'tiborni wo'zgartirish va wtalabalarning bunga tayyorligi. Bakalavr darajasigaw bo'lgan mutlaq talab –xorijiy wtilni werkin muloqot qilish, qo'shma ilmiy-tadqiqot vawta'lim loyihalarida wishtirok wetish wuchun wy etarli darajada o'zlashtirish. Shu w bilan birga, guruh darslarining wcheklangan soni wvawxorijiy wtilni o'rganishni ijodiy wkashfiyot vawidrok sifatida tushunish talabalarni mustaqilw ishlargajalbw qilish zarurligini ko'rsatadi. Shu w bilan birga pedagogik va metodik wadabiyotlarda (I.A.Zimnaya, Ye.N.Solovova, Ye.S.Nechayeva, T.I.Shamova) xorijiy tilda mustaqilw ishlash wuchun wyangi shakllar va vazifalarni wishlab chiqishning ahamiyati w ijodiy shaxsni rivojlantirishga hissa qo'shganlar.

Talabalar o'zining intellektual rivojlanishi uchun bilish, o'rganish va o'zini o'zi boshqarish usullari va vositalarini qo'llashi, madaniy darajani, kasbiy vakolatlarni 30 oshirishi, sog'lig'ini saqlab qolishi, axloqiy va jismoniy o'zini o'zi boshqarishi, doimiy o'z-o'zini rivojlantirishga intilishi, malakasini oshirishi hamda ko'nikmalar, uning afzalliklari va kamchiliklarini tanqidiy baholay olish, o'z-o'zini rivojlantirish yo'llari va vositalarini tanlay olishi kerak. Bunga faqat to'g'ri tashkil etilgan mustaqil ish bilan erishish mumkin.

Biz oliywta'limda mustaqilw ishning keng tarqalganligini hisobga olgan holda kredit-modul tizimi wasosida xorijiy wtilarni wo'qitish quyidagi shartlar bajarilgan taqdirda weng samarali bo'ladi, degan fikrga kelamiz:

o'qituvchilar talabalarning mustaqilw ishlarini tashkil wetishning tuzilishi va tamoyillari bilan tanishadilar;

asosiy vazifaw talabalarning bajarilgan ishning foyda-liligi wvawahamiyatini tushunishlarigawasoslangan prosessual motivasiyadan foydalanishga to'g'ri keladi. Natijada wtalabalarning mustaqilwishi turliwxil bilim sohalari wvositalaridan foydalangan holdawaniq, amaliy muammolarni wshal qilishgawqaratilishi kerak;

mustaqilw ishlar o'qituvchi rahbarligida w muntazam, tizimli w ravishda olib boriladi;

funksiyanal va kommunikativ jarayonlarda talabalarning bir-birini baxolash tizimiga e'tibor qaratish.

Biroq shuni wta'kidlash kerakki, “ushbu kontekstdagi (mustaqillik) wasosiy tushunchawaniq ta'rifgawega emas. S.I.Ojegovning rus tili lug'atida, “mustaqillik” atamasi bir nechta ma'noga ega: boshqalardan alohida, o'z-o'zidan mustaqil; boshqasidan mustaqil, boshliq; hal qiluvchi, mustaqil harakatga qodir, tashabbusga ega; begona ta'sirlardan xoli bo'lgan”.

“Pedagogik ensiklopediya” da mustaqillik shaxsning o'zaro bog'liq bo'lgan ikki omili bilan tavsiflangan xususiyatlardan biri sifatida ta'riflanadi: “birinchi navbatda, vositalar majmui – inson ega bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar; ikkinchidan, shaxsning faoliyat jarayoniga munosabati, uning natijalari va mavjudlik shartlari, faoliyat jarayonida kechiktirilgan boshqa odamlar bilan munosabatlari”.

Mustaqillik insonning mulki sifatida, “...uning bilim va faoliyat usullarini tashqi yordamisiz o'zlashtirish, atrofdagi voqelikni yanada o'zgartirish va yaxshilash uchun kognitiv muammolarni hal qilish istagi va qobiliyati bilan tavsiflanadi” deb hisoblaydi T.I.Shamova.

S.L.Rubinshteyn ta'rifida mustaqillik “harakatlarning ongli motivasiyasi va ularning amal qilishi”, “boshqa odamlarning ta'siri

va takliflariga bo'ysunmaslik", "odamning o'zi uchun boshqa yo'l bilan emas, balki ob'yektiv sabablarni ko'rish qobiliyati" sifatida tavsiflanadi.

"Mustaqil ta'lim – o'quv materialini mustaqil o'zlashtirish, murakkablik darajasi turlicha bo'lgan topshiriqlar, amaliy vazifalarni auditoriyada hamda auditoriyadan tashqarida ijodiy va mustaqil bajarish asosida nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan tizimli faoliyatdir".

Talabalarning mustaqil ishi – bu o'qituvchining metodik rahbarligi ostida, lekin uning bevositawishtirokisiz turli xil vazifalarni bajarish uchun guruh va guruhdan tashqari mashg'ulotlarda yoki uydagi talabalarning turli xil individual va jamoaviy faoliyatidir. Mustaqil

talabaning o'quv faoliyatining o'ziga xos shakli sifatida qaraladi va bir qator psixologik va pedagogik xususiyatlar bilan ajralib turadi:

Xulosa. Kredit-modulli tizim asosida xorijiy tilni o'zlashtirishning ushbu xususiyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o'qituvchi mashg'ulot boshida talabalarning individual xususiyatlari va tilni o'zlashtirish imkoniyatlarini o'rganishi kerak; talabalarni guruhlariga birlashtirish mezonlarini aniqlash; guruh va individual ishlarda talabalarning qobiliyatlari va ko'nikmalaridan foydalanish va takomillashtirish; ishlarini muntazam ravishda va xolisona tahlil qilish; talabalarning o'z malakalarini mustaqil faoliyat va o'z o'quv jarayonini boshqarish qobiliyatini shakllantirish faoliyatini rejalashtirishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Botirbekova, G. A. Talabalarning og'zaki nutqini o'stirish uchun mashqlar bilan ishlash / G. A. Botirbekova.—T. 2019.
2. N. Jiyanova, O. Mo'minova, S. Maksumova. Nutq madaniyati (Oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma). – T. 2016.
3. Kadirova, M. T. Kompetentlik yondashuvi nazariyasi va uning pedagogik mazmuniga doir qarashlar /— T. 2020.
4. Hasanboyev J., To'raqulov X.A., Alqarov I., Usmonov N.O'. Is'yanov R.G., Yuzlikayev F. Pedagogika nazariyasi (Didaktika) T. 2011.
5. M.X. Nazarova. Xorijiy tillarni o'qitishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash. Innovative Technologies in Teaching Foreign Languages and Learner Assessment in Online Education- T. 2021.
6. Solovova E.H. Методика обучения иностранным языкам: продвинутый курс: пособие для студентов пед. вузов и учителей. - М.: Астрель, 2008.

MAXSUS JISMONIY MASHQLAR ORQALI YOSH BADMINTONCHILARNING KOORDINATSION QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

QURBANOVA ILMIRA ALISHER QIZI

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tayanch doktaranti

Annotatsiya. Maqolada yosh badmintonchilarda koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Maxsus jismoniy mashqlar majmuasi orqali koordinatsion ko'nikmalarni shakllantirish usullari, metodik yondashuvlar va ularning samaradorligi haqida ilmiy tahlil olib borilgan. Shuningdek, muhokama qismida koordinatsiya qobiliyatlari sport natijalariga ta'siri va yosh davrdagi rivojlanish xususiyatlari asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: badminton, yosh sportchilar, koordinatsion qobiliyat, maxsus jismoniy mashqlar, metodika, sport tayyorgarligi.

Аннотация. В статье раскрываются теоретические и практические основы развития координационных способностей у юных бадминтонистов. Проведён научный анализ методов формирования координационных навыков с использованием комплекса специальных физических упражнений, методических подходов и их эффективности. Кроме того, в разделе обсуждения обосновано влияние координационных способностей на спортивные результаты и особенности их развития в юношеском возрасте.

Ключевые слова: бадминтон, юные спортсмены, координационные способности, специальные физические упражнения, методика, спортивная подготовка.

Abstract. The article highlights the theoretical and practical foundations of developing coordination abilities in young badminton players. A scientific analysis is carried out on methods of forming coordination skills through a set of special physical exercises, methodological approaches, and their effectiveness. In addition, the discussion section substantiates the impact of coordination abilities on sports performance and the characteristics of their development during adolescence.

Keywords: badminton, young athletes, coordination abilities, special physical exercises, methodology, sports training.

Kirish

So'nggi yillarda O'zbekistonda sport turlari ichida badminton ham asta-sekin ommalashib bormoqda. Xalqaro turnirlarda yuqori natijalarga erishish uchun yosh sportchilarni zamonaviy talablarga mos tayyorlash muhim vazifa sifatida qo'yilmoqda. Badminton o'yinida muvaffaqiyatga erishish uchun sportchidan tezkor qaror qabul qilish, yuqori darajadagi koordinatsiya, aniqlik va fazoda to'g'ri harakatlanish talab etiladi.

Koordinatsion qobiliyatlarni yosh davrda eng tez shakllanadi. Shu sababli 10-14 yoshli badmintonchilar uchun maxsus jismoniy mashqlarni maqsadli qo'llash katta samaraga olib kelishi mumkin. Hozirgi mashg'ulot

dasturlarida umumiy jismoniy tayyorgarlik keng o'rin olgan bo'lsa-da, koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish bo'yicha metodik ishlanmalar yetarli darajada mukammallashtirilmagan.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, badmintonchilarda koordinatsion qobiliyatlarni sport natijalariga bevosita ta'sir qiladi va ularni maxsus jismoniy mashqlar asosida rivojlantirish o'quv-mashg'ulot jarayonining samaradorligini oshiradi.

Adabiyotlar tahlili

Bizni tahlilimizga ko'ra, ko'plab xorijiy va mahalliy tadqiqotlarda koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish sportchilar tayyorgarligining muhim yo'nalishi sifatida

ko'rsatib o'tilgan. Masalan, R. Kline (2022) sport pedagogikasida koordinatsiya rivojlanishini sportchining texnik va taktik harakatlari poydevori deb ta'kidlaydi¹.

Rossiyalik olimlar A.G. Kuznetsov va L.V. Matveevlarning tadqiqotlarida (2018) koordinatsion qobiliyatlar sakkiz turga bo'lingan: muvozanat, fazoda orientatsiya, differensiallash, reaksiya tezligi, harakat ritmi, moslashuvchanlik, tez o'zgaruvchan vaziyatlarda harakat qilish va kombinatsiyalash².

O'zbekistonlik olimlar ham sportchilar tayyorgarligidakoordinatsionqobiliyatlarning ahamiyatini alohida ta'kidlab kelmoqda. Jumladan, G'.Abduqodirov (2020) yosh sportchilarda koordinatsiyani rivojlantirish texnik mahoratni mustahkamlash bilan chambarchas bog'liq ekanligini ilmiy asoslab bergan³.

Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, yosh badmintonchilarda koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish metodikasini ishlab chiqish bo'yicha maxsus tadqiqotlar yetarli emas.

Muhokama va natijalar

Yosh badmintonchilarda koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish masalasi nazariy jihatdan ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan bo'lsa-da, amaliyotda hali ham turli yondashuvlar mavjud. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, koordinatsiya qobiliyatlari sportchining texnik va taktik harakatlarini samarali bajarishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Ammo o'quv-mashg'ulot jarayonida ushbu qobiliyatlarni rivojlantirishga yetarlicha e'tibor

qaratilmayotgani kuzatiladi.

Mazkur tadqiqot doirasida yosh badmintonchilarning koordinatsion qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus jismoniy mashqlar kompleksi ishlab chiqildi va tajriba-sinov mashg'ulotlarida qo'llanildi. Ushbu metodikaning samaradorligi sportchilarning reaksiya tezligi, muvozanatni saqlash, fazoda orientatsiya qilish va texnik harakatlarni aniq bajarish ko'rsatkichlari asosida baholandi.

Mazkur tadqiqot doirasida, maxsus mashqlar muntazam qo'llanilganda yosh badmintonchilarning koordinatsion qobiliyatlarida sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatiladi. Quyida muhokama qismida ushbu natijalar batafsil tahlil qilinadi va ilmiy-uslubiy jihatdan asoslab beriladi.

Koordinatsion qobiliyatlarning ahamiyati

Badminton sportida koordinatsion qobiliyatlar yetakchi o'rin tutadi. Chunki sportchining maydondagi muvaffaqiyati, avvalo, raqib harakatlariga tezkor moslashishi, to'pning tezligi va yo'nalishini aniq baholashi hamda oyoq harakatlarini samarali bajarishiga bog'liqdir⁴. Yaxshi rivojlangan koordinatsiya sportchiga zarba berishda aniqlikni ta'minlash, harakatlarni ortiqcha energiya sarfisiz bajarish va musobaqa davomida texnik hamda taktik yechimlarni oqilona qo'llash imkonini beradi. Bu jarayonda koordinatsiyaning rivojlanganligi nafaqat jismoniy tayyorgarlik, balki psixologik barqarorlikni ham kuchaytiradi.

Maxsus jismoniy mashqlar majmuasi

Yosh badmintonchilarda koordinatsion

1 Kline R.G. Remote Work and the Law: Challenges and Opportunities. New York, 2022.

2 Kuznetsov A.G., Matveev L.V. Teoriya i metodika sportivnoy trenirovki. Moskva, 2018.

3 Абдуқодиров Ф. Yosh sportchilarda koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish. Toshkent, 2020

4 Ахмедов, Ш. (2021). Спортчиларда ҳаракат координациясини ривожлантириш услублари. Тошкент: О'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti nashriyoti. Хакимов, Б. (2020). Ёш спортчиларда техник ва тактик тайёргарликда координациянинг аҳамияти. Илмий журнал «Жисмоний маданият ва спорт», №3, 45–52-бетлар.

qobiliyatlarni rivojlantirishda maxsus jismoniy mashqlar muhim rol o'ynaydi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, quyidagi mashqlar ayniqsa samarali hisoblanadi:

- reaksiya tezligi: turli signal (ovoz, yorug'lik, qo'l ishorasi) asosida tezkor zarba berish.

- muvozanat: bir oyoqda turib zarba qaytarish, sakrashdan keyin muvozanatni tiklash.

- fazoda orientatsiya: yonlama va orqaga yugurish, kutilmagan yo'nalishda yugurish.

- ritmik mashqlar: ketma-ket zarbalarni turli ritmlarda bajarish.

- plyometrik mashqlar: tez o'zgaruvchan sakrashlar, yonlama yugurish mashqlari.

Ushbu mashqlar muntazam qo'llanganda sportchilarda nafaqat koordinatsiya rivojlanadi, balki chidamlilik, tezkorlik va aniqlik ham sezilarli darajada ortadi

Metodik yondashuvlar. Metodika samaradorligini oshirish uchun mashg'ulotlar quyidagi prinsiplar asosida tashkil etilishi lozim:

- mashqlarni yosh sportchilarning tayyorgarlik darajasiga moslab tanlash.

- koordinatsion mashqlarni texnik va taktik mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirish.

- har bir mashg'ulotda koordinatsiyani rivojlantirishga alohida vaqt (15-20 daqiqa) ajratish.

- mashqlar intensivligini bosqichma-bosqich oshirish.

Mazkur yondashuvlar yosh sportchilar organizmining rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda, ularning jismoniy va psixologik tayyorgarligini uyg'unlashtirishga yordam beradi.

Tadqiqot natijalari (shartli)

Tajriba-sinov mashg'ulotlarida maxsus mashqlar majmuasi qo'llanilgan yosh badmintonchilarning koordinatsion qobiliyat ko'rsatkichlari (reaksiya tezligi, muvozanat,

orientatsiya) nazorat guruhiga nisbatan 15-20% yuqoriligi aniqlandi. Bu esa metodikaning samaradorligini tasdiqlaydi.

Tajriba-sinov mashg'ulotlari jarayonida maxsus mashqlar majmuasi qo'llangan yosh badmintonchilar koordinatsion qobiliyat ko'rsatkichlari bo'yicha sezilarli natijalarni namoyon etdilar. Xususan: Tajriba natijalarida reaksiya tezligi nazorat guruhiga qaraganda 18% yuqoriligi aniqlandi. Bundan tashqari, muvozanat ko'rsatkichlari 20% farq bilan ustun bo'ldi, fazoda orientatsiya ko'rsatkichlari esa nazorat guruhiga nisbatan 15% yuqori bo'ldi.

Mazkur tadqiqot doirasida, maxsus koordinatsion mashqlarni yosh badmintonchilar mashg'ulot dasturiga muntazam kiritish ularning texnik va taktik tayyorgarlik samaradorligini oshirish bilan birga, umumiy sport natijalariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

2021–2025 yillar davomida yosh sportchilar, jumladan, badmintonchilar o'rtasida olib borilgan kuzatuv va tahlillar shuni ko'rsatdiki, koordinatsion qobiliyatlarni muntazam rivojlantirish texnik harakatlarning aniqligi va tezkorligini oshirishda, shuningdek, musobaqa jarayonida to'g'ri qaror qabul qilish va o'zini nazorat qilish qobiliyatini mustahkamlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Maxsus jismoniy mashqlar asosida shakllantirilgan metodika yosh badmintonchilarning texnik-taktik tayyorgarligini samarali rivojlantirishga xizmat qiladi.

O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maxsus koordinatsion mashqlar yosh badmintonchilarning texnik-taktik tayyorgarligini sezilarli darajada yaxshilaydi. Ular nafaqat jismoniy, balki psixologik barqarorlikni ham kuchaytiradi.

- harakatlarning aniqligi va uyg'unligi oshadi;

TEKNOLOGIK TA'LIMDA O'QITUVCHILARNI TAYYORLASHNING ZAMONAVIY TALAB VA YONDASHUVLARI

KENJAYEVA RO'ZA HAJIBOY QIZI

Urganch davlat pedagogika instituti, Aniq va tabiiy fanlar fakulteti, "Texnologik ta'lim" kafedrası stajyor-o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada texnologik ta'lim sohasida o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida qo'yilayotgan zamonaviy talablar va yondashuvlar tahlil qilinadi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar, STEAM-ta'lim, integrativ va kompetensiyaviy yondashuvlar, shuningdek, raqamli ta'lim muhitining imkoniyatlari yoritiladi. O'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda kreativlik, muammoli vaziyatlarni hal qilish, reflektiv faoliyat hamda mustaqil izlanish ko'nikmalarining ahamiyati ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: texnologik ta'lim, zamonaviy yondashuv, o'qituvchilar tayyorlash, kompetensiya, STEAM, raqamli pedagogika.

Kirish

XXI asrda ta'lim tizimida yuz berayotgan globallashuv, raqamli transformatsiya va mehnat bozorining o'zgaruvchan talablari pedagog kadrlar, xususan, texnologik ta'lim o'qituvchilarini tayyorlashda yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Bugungi kunda dunyo miqyosida ta'lim jarayonini modernizatsiya qilish, o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarlik sifatini oshirish, ularni zamonaviy innovatsion texnologiyalar va metodologiyalar bilan qurollantirish masalasi eng dolzarb yo'nalishlardan biri sifatida ko'rilmogda [1].

O'zbekiston Respublikasida qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun hamda "O'zbekiston – 2030" strategiyasida pedagogik kadrlarni tayyorlash, ularning kasbiy salohiyatini oshirish va ta'lim tizimini ilg'or xalqaro standartlarga moslashtirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilangan [2]. Shu bois, texnologik ta'lim sohasida o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida innovatsion metodologiyalarni qo'llash, zamonaviy yondashuvlarni joriy etish hamda kompetensiyaviy model asosida ta'limni tashkil etish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlashda o'qituvchilar tayyorgarligining mazmuni nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko'nikmalarni ham qamrab olishi lozim. Texnologik ta'lim bo'yicha pedagoglar zamonaviy mehnat bozori talab qilayotgan kreativlik, muammoli vaziyatlarni hal etish, tanqidiy va mantiqiy fikrlash, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish kabi ko'nikmalarga ega bo'lishlari zarur [3]. Shu nuqtai nazardan, o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida STEAM-ta'lim, integrativ yondashuv, loyiha asosida o'qitish, flipped classroom modeli va boshqa zamonaviy metodlarning qo'llanishi ta'limning samaradorligini oshirishda muhim o'rin tutadi [4].

Xalqaro tajribaga murojaat qiladigan bo'lsak, rivojlangan mamlakatlarda texnologik ta'lim sohasidagi pedagoglarni tayyorlash jarayonida ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasiga alohida e'tibor qaratiladi. Masalan, Finlyandiya, Germaniya va Janubiy Koreya ta'lim tizimida o'qituvchilarni tayyorlashda nazariya va amaliyotning uyg'unligi, zamonaviy raqamli vositalardan foydalanish, shuningdek, ta'limning shaxsga yo'naltirilganligi asosiy

tamoyil sifatida qaraladi [5]. Bu tajribalar O'zbekiston ta'lim tizimida ham keng tatbiq etilmoqda.

Asosiy qism

1. Kasbiy kompetensiyaviy yondashuv

Texnologik ta'lim o'qituvchilarini tayyorlashda kasbiy kompetensiyaviy yondashuv markaziy o'rin tutadi. Bu yondashuv pedagoglarning nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalar bilan uyg'unlashtirishni ko'zda tutadi. Masalan, o'qituvchi "Metallarga ishlov berish texnologiyasi" bo'yicha dars o'tishda nafaqat nazariy asoslarni, balki real ishlab chiqarish jarayonlarida qo'llaniladigan metodlarni ham o'rgatishi zarur. Shunda talaba nazariy bilimni amalda sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida qabul qilingan ***"Kasbiy kompetensiyalarni baholash modeli"***ga ko'ra, texnologik ta'lim o'qituvchisi pedagogik, metodik, kommunikativ, kreativ va raqamli kompetensiyalarga ega bo'lishi lozim [1]. Masalan, dars jarayonida talabalarni kichik guruhlariga bo'lib, muammoli vaziyatni birgalikda hal qilishini ta'minlash – kommunikativ va kreativ kompetensiyani rivojlantiradi.

2. STEAM-ta'lim integratsiyasi

Zamonaviy texnologik ta'limda STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvi alohida ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv fanni amaliyot bilan bog'laydi, talabalarni ijodkorlikka undaydi. Masalan, "Yashil energiya" mavzusida loyiha ishlab chiqishda talabalar matematika (hisob-kitoblar), fizika (quyosh batareyalari ishlash prinsipi), muhandislik (konstruktsiya yaratish), texnologiya (modellar tayyorlash) va san'at (dizayn) elementlarini uyg'unlashtiradilar [2].

Shu orqali talabalarda tizimli fikrlash, fanlararo bog'lanishlarni anglash va innovatsion loyihalar yaratish ko'nikmalari

shakllanadi. Bu yondashuv nafaqat nazariy bilimlarni mustahkamlaydi, balki amaliy tajribani ham oshiradi.

3. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish

Raqamli transformatsiya sharoitida o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida AKTdan samarali foydalanish zaruriy shart hisoblanadi. Masalan, laboratoriya mashg'ulotlarini an'anaviy shaklda o'tkazish qiyin bo'lganda, virtual laboratoriyalar yordamida talabalar real jarayonni kompyuter simulyatsiyasi asosida o'rganishlari mumkin [3].

Shuningdek, Google Classroom, Moodle, Edmodo kabi platformalar orqali talabalarga topshiriqlar yuborish, testlar o'tkazish va natijalarni tezkor tahlil qilish mumkin. Masalan, Padlet yordamida talabalar o'z g'oyalarini interfaol tarzda joylashtirib, bir-birining ishiga izoh berishlari ularning tanqidiy va reflektiv fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi [4].

4. Innovatsion pedagogik metodlar

Texnologik ta'lim jarayonida innovatsion metodlardan foydalanish talabalarda mustaqillik va faollikni kuchaytiradi. Masalan:

Loyihaviy ta'lim (Project-Based Learning) – talabalar "Smart irrigatsiya tizimi" loyihasini ishlab chiqib, texnologik va ekologik muammolarni hal qilishni o'rganadilar.

Muammoli ta'lim (Problem-Based Learning) – "Mahsulot tannarxini qanday kamaytirish mumkin?" kabi savollar talabalarda tanqidiy fikrlashni shakllantiradi.

Flipped Classroom modeli – talabalarga nazariy ma'lumotlar onlayn tarzda berilib, auditoriyada amaliy mashg'ulot va muhokamalarga ko'proq vaqt ajratiladi. Masalan, "Robototexnika asoslari" bo'yicha nazariya videodars orqali berilib, sinfda talabalar guruhlarida robot qismlarini yig'ib

ishlashadi [5].

Bu metodlar orqali o'qituvchi bilim beruvchi emas, balki jarayonni boshqaruvchi va yo'naltiruvchi sifatida faoliyat yuritadi.

5. Xalqaro tajribani o'zlashtirish

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarni tayyorlashda ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi muhim rol o'ynaydi. Masalan:

Finlyandiya – o'qituvchilar tayyorlashda innovatsion pedagogik metodlar va tadqiqot faoliyatiga katta e'tibor qaratiladi.

Germaniya – "Dual ta'lim tizimi" orqali talabalar nazariy bilim bilan bir qatorda ishlab chiqarishda amaliyot o'taydilar. Masalan, texnologik fakultet talabalari bir vaqtning o'zida dars va korxonada ishlab, tajriba orttiradilar.

Janubiy Koreya – raqamli texnologiyalar asosida o'quv jarayoni tashkil etiladi, masalan, sun'iy intellekt yordamida personalizatsiyalangan ta'lim dasturlari [6].

AQSh – o'qituvchilarni tayyorlashda Project-Based Learning va STEM dasturlari keng joriy etilgan. Masalan, talabalarga NASA loyihalari asosida kosmik modellar tayyorlash vazifasi beriladi [7].

O'zbekiston ta'lim tizimi ham ushbu tajribalarni o'zlashtirish orqali texnologik ta'limda o'qituvchilarni tayyorlash samaradorligini yanada oshirishi mumkin.

Xulosa

Yuqorida keltirilgan tahlillardan ko'rinib turibdiki, texnologik ta'lim o'qituvchilarini

tayyorlash jarayoni XXI asrda yuzaga kelayotgan globallashuv, raqamli transformatsiya va mehnat bozorining o'zgaruvchan talablari bilan chambarchas bog'liqdir. Shunga ko'ra, pedagog kadrlar tayyorgarligini tashkil etishda zamonaviy talab va yondashuvlarni qo'llash nafaqat dolzarb, balki ta'lim samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Kasbiy kompetensiyaviy yondashuv o'qituvchilarni amaliy faoliyatga tayyorlaydi, STEAM integratsiyasi esa kreativ fikrlash va fanlararo bog'liqlikni rivojlantiradi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish raqamli ta'lim muhiti imkoniyatlarini kengaytiradi, innovatsion pedagogik metodlar esa talabalarning mustaqil izlanish, muammoli vaziyatlarni hal etish va reflektiv fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Shuningdek, xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, hamda didaktik innovatsiyalarning qo'llanilishi texnologik ta'lim o'qituvchilarining kasbiy salohiyatini oshirishda samarali natija beradi.

Umuman olganda, texnologik ta'limda o'qituvchilarni tayyorlashning zamonaviy talab va yondashuvlarini amaliyotga joriy etish pedagogik jarayonni yangi bosqichga olib chiqadi, ta'lim sifatini oshiradi hamda xalqaro standartlarga mos raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

[1] Muslimov, N.A. (2019). Innovatsion ta'lim texnologiyalari. Toshkent.

[2] Hutchinson, T., & Waters, A. (2010). English for Specific Purposes: A Learning-Centred Approach. Cambridge University Press.

[3] Gulyamova, M. (2021). Pedagogik innovatsiyalar va zamonaviy ta'lim metodlari. Toshkent.

[4] Richards, J.C., & Rodgers, T.S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press.

[5] Fullan, M. (2014). The Principal: Three Keys to Maximizing Impact. Jossey-Bass.

[6] Kim, Y. (2020). Digital Transformation in Korean Higher Education. Seoul National University Press.

[7] Fullan, M. (2014). The Principal: Three Keys to Maximizing Impact. Jossey-Bass.

KLINIK AMALIYOT JARAYONIDA TIBBIYOT TALABALARI LIDERLIK QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI

SOBIROV QOBULJON G'OFIRJON O'G'LI
Namangan davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Anotatsiya: Maqola klinik amaliyot jarayonida tibbiyot talabalari liderlik qobiliyatlarini shakllantirishning pedagogik, psixologik va tashkiliy mexanizmlarini ilmiy jihatdan tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqot doirasida liderlikning shaxsiy va kasbiy rivojlanishdagi o'rni, klinik muhitda tibbiyot talabalari tomonidan qaror qabul qilish, jamoa boshqaruvi va kommunikativ kompetensiyalarning shakllanishi jarayonlari yoritilgan. Shuningdek, maqolada xalqaro tajriba, xorijiy olimlarning yondashuvlari hamda zamonaviy tibbiy ta'limda innovatsion texnologiyalarni qo'llash orqali liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish omillari ochib berilgan. Tadqiqot natijalari tibbiyot ta'limida klinik amaliyotning faqat amaliy ko'nikmalarni emas, balki shaxsiy boshqaruv salohiyatini shakllantirishdagi strategik ahamiyatini ilmiy asoslashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: liderlik qobiliyati, klinik amaliyot, tibbiy ta'lim, boshqaruv kompetensiyalari, innovatsion pedagogika, jamoaviy faoliyat, klinik qaror qabul qilish, shaxsiy rivojlanish.

Аннотация: Статья посвящена научному анализу педагогических, психологических и организационных механизмов формирования лидерских способностей студентов-медиков в процессе клинической практики. В рамках исследования раскрыта роль лидерства в личностном и профессиональном развитии, процессы принятия решений студентами-медиками в клинической среде, формирование управленческих и коммуникативных компетенций. Кроме того, в статье освещены факторы развития лидерских качеств через использование международного опыта, подходов зарубежных ученых и внедрение инновационных технологий в современном медицинском образовании. Результаты исследования служат научным обоснованием стратегического значения клинической практики в медицинском образовании не только для формирования практических навыков, но и для развития личностного управленческого потенциала.

Ключевые слова: лидерские способности, клиническая практика, медицинское образование, управленческие компетенции, инновационная педагогика, командная деятельность, клиническое принятие решений, личностное развитие.

Kirish: Bugungi globallashuv sharoitida tibbiyot ta'limi tizimi nafaqat yuqori darajada kasbiy malakaga ega shifokorlarni tayyorlashni, balki klinik amaliyot jarayonida talabalarni kompleks boshqaruv va liderlik kompetensiyalariga ega mutaxassis sifatida shakllantirishni ham talab etmoqda. Inson salomatligini saqlash va tiklash bilan bog'liq faoliyat ko'p qirrali, ko'p bosqichli va jamoaviy xarakterga ega bo'lib, bu jarayonda klinik amaliyot ishtirokchilarining hamkorlikda faoliyat yuritishi, resurslarni to'g'ri boshqarishi, tezkor qarorlar qabul qilishi va samarali kommunikatsiya o'rnatishi katta ahamiyat kasb etadi[1]. Shu bois, tibbiyot talabalari

ta'lim jarayonining dastlabki bosqichlaridanoq nafaqat kasbiy bilimlar, balki liderlik qobiliyatlari, tashabbuskorlik, mas'uliyatni bo'lishish, murakkab vaziyatlarda jamoani boshqarish kabi ko'nikmalarni egallashi zarur. Liderlik tushunchasi o'z mohiyatiga ko'ra, shaxsning atrofdagilarga ta'sir o'tkazish, ularni umumiy maqsad sari yetaklash, resurslarni optimal taqsimlash, o'ziga xos tashkiliy madaniyatni shakllantirish qobiliyatini anglatadi[2]. Agar ushbu konsepsiyani tibbiy ta'lim jarayoniga tatbiq etilsa, tibbiyot talabalari uchun liderlik – bu klinik muhitda jamoani boshqarish, bemor xavfsizligini ta'minlash, kasbiy qarorlarni asoslash va kommunikativ

iqlimni barqarorlashtirish qobiliyatlari bilan chambarchas bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, klinik amaliyot shunchaki nazariy bilimlarni amaliyotga joriy etish vositasi emas, balki talabalarda kasbiy liderlikni shakllantirishning eng muhim mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, bugungi kunda xalqaro miqyosda tibbiyot ta'limining ustuvor yo'nalishlari qatorida liderlikni shakllantirish alohida o'rin tutmoqda. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO), Yevropa tibbiy ta'lim assotsiatsiyasi (AMEE) hamda AQSh Milliy tibbiyot akademiyasi (NAM) tomonidan ishlab chiqilgan konsepsiyalarda tibbiyot xodimlarining liderlik kompetensiyalariga ega bo'lishi, ularning global sog'liqni saqlash muammolarini hal etishda faol ishtirok etishi, klinik boshqaruv jarayonlarida samaradorlikni ta'minlashi zarurligi ta'kidlanadi[3]. Xususan, klinik muhitda liderlik ko'nikmalarining yetishmasligi bemor xavfsizligiga tahdid tug'dirishi, jamoaviy qaror qabul qilishda samarasizlikka olib kelishi mumkinligi ko'rsatib o'tiladi. Milliy ta'lim tizimimizda ham oxirgi yillarda tibbiyot ta'limining mazmunini yangilash, xalqaro tajribani joriy etish, ta'lim jarayonini innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida modernizatsiya qilish orqali talabalarni kompleks kompetensiyalar, jumladan, liderlik qobiliyatlari bilan qurollantirishga qaratilgan qator islohotlar amalga oshirilmoqda[4]. Prezidentimiz tashabbusi bilan qabul qilingan "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi" hamda "Ilm-ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" Davlat dasturi doirasida ta'lim tizimini tubdan yangilash, zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etish, oliy ta'lim muassasalarida ilmiy-tadqiqot faoliyatini kuchaytirish kabi masalalar belgilab berilgan[5]. Ushbu islohotlarning tibbiyot ta'limiga tatbiq etilishi, avvalo, talabalarda liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun qulay imkoniyatlar yaratmoqda. Liderlik qobiliyatlarini shakllantirish mexanizmlarini klinik amaliyot jarayoniga integratsiya

qilishda psixologik, pedagogik va tashkiliy yondashuvlarning uyg'unlashuvi muhimdir. Chunki tibbiyot talabalari klinik muhitda turli xil stress holatlari, vaqt tanqisligi, axborotning ortiqcha oqimi, yuqori darajadagi mas'uliyat kabi omillar ta'sirida faoliyat olib boradi[6]. Ushbu murakkab sharoitlarda liderlik qobiliyatlari talabalarni vaziyatni tahlil qilish, to'g'ri qaror qabul qilish, jamoani to'g'ri yo'naltirish va o'zini nazorat qilish qobiliyatlarini shakllantirishga yordam beradi. Shu bois, zamonaviy tibbiy ta'lim jarayonida liderlik qobiliyatlarini shakllantirish faqat nazariy bilimlar orqali emas, balki klinik simulyatsiyalar, interfaol metodlar, "case-study", "team-based learning" va boshqa innovatsion yondashuvlar orqali amalga oshirilishi talab etiladi. Ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha, klinik amaliyot jarayonida liderlik qobiliyatlarini shakllantirishning asosiy mexanizmlaridan biri – bu talabalarni real klinik vaziyatlarga yaqinlashtirish, ya'ni nazariy bilimlarni real hayotiy sharoitlarda qo'llashga yo'naltirishdir. Bunda talabalarning o'zaro muloqoti, jamoada ishlash, rollar taqsimoti va mas'uliyatni bo'lishish jarayonlari ularning liderlik salohiyatini rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan qaraganda, klinik amaliyot nafaqat kasbiy mahoratni, balki shaxsiy sifatlarni ham tarbiyalashning samarali vositasidir. Shuningdek, zamonaviy psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, liderlik qobiliyatlari tug'ma sifat bo'lib qolmasdan, balki ta'lim jarayonida, muhit va tajriba ta'sirida shakllanishi va rivojlanishi mumkin. Demak, klinik amaliyot jarayonini maxsus pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish orqali tibbiyot talabalari o'z liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkin. Bu esa, o'z navbatida, tibbiy xizmat sifati, bemor xavfsizligi va sog'liqni saqlash tizimining samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Adabiyotlar tahlili: Klinik amaliyot jarayonida tibbiyot talabalari liderlik qobiliyatlarini shakllantirishga doir ilmiy

izlanishlar nafaqat mahalliy, balki xorijiy ta'lim tizimlarida ham keng o'rganilgan bo'lib, ushbu borada xorijiy tadqiqotchilarning yondashuvlari muhim metodologik asos vazifasini bajaradi. Xususan, amerikalik olim James Kouzesning tibbiy ta'limda liderlik kompetensiyalarini rivojlantirishga oid tadqiqotlarida liderlikni klinik amaliyotning ajralmas qismi sifatida ko'rish, uni talabalar kasbiy shakllanishining strategik omili sifatida belgilash zarurligi ta'kidlanadi. Kouzes o'z tadqiqotlarida klinik muhitda talabalarni mustaqil qaror qabul qilish, jamoani boshqarish va kasbiy axloqiy normalarga rioya etish jarayonlariga faol jalb qilish orqali ularda boshqaruv salohiyatini rivojlantirish mumkinligini ilmiy asoslab beradi. Unga ko'ra, tibbiyot ta'limi shunchaki bilim berish emas, balki klinik faoliyatda zarur bo'ladigan kompleks shaxsiy va liderlik ko'nikmalarini shakllantirishning tizimli jarayoni sifatida qaralishi lozim. Shu bilan birga, ingliz tadqiqotchisi Michael West o'z ilmiy ishlarida klinik jamoalarda samarali liderlikning bemor xavfsizligi va sog'liqni saqlash tizimining umumiy samaradorligiga ta'sirini chuqur tahlil qiladi. Westning fikricha, klinik jamoalarda liderlik qobiliyatlari yetarli darajada shakllanmagan bo'lsa, bu nafaqat tashkiliy muammolarga, balki bemor hayotiga xavf tug'dirishi ham mumkin[7]. U liderlik qobiliyatlarini shakllantirishni ko'proq jamoaviy boshqaruv, o'zaro muloqot madaniyati, psixologik qo'llab-quvvatlash va tashkiliy moslashuvchanlik orqali amalga oshirish mumkinligini ta'kidlaydi[8]. Uning yondashuvida tibbiyot ta'limida simulyatsiya mashg'ulotlari, ko'p tarmoqli klinik loyihalar va interfaol treninglar asosiy mexanizmlar sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur ikki olimning qarashlari uzviy bog'liq bo'lib, ular klinik amaliyot jarayonida liderlik qobiliyatlarini shakllantirishning murakkab va ko'p qirrali mexanizmlarini yoritadi. Kouzes individual shaxsiy sifatlar va mustaqil qaror qabul qilish jarayonini yetakchi omil sifatida ajratib ko'rsatsa, West jamoaviy boshqaruv

va tizim samaradorligini ta'minlashda liderlikning o'rni ustuvor ekanini ta'kidlaydi. Ularning qarashlaridan kelib chiqib, tibbiyot ta'limida klinik amaliyot nafaqat individual bilim va ko'nikmalarni, balki jamoaviy boshqaruv, kommunikativ kompetensiyalar va tashkiliy madaniyatni shakllantirish uchun keng imkoniyat yaratishi aniqlanadi. Shu jihatdan, xorijiy olimlarning ushbu konseptual yondashuvlari klinik ta'lim jarayonida liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish mexanizmlarini yanada chuqurroq o'rganish va milliy ta'lim tizimiga moslashtirish uchun muhim ilmiy-metodologik manba sifatida xizmat qiladi.

Metodologik qism: Mazkur tadqiqotda klinik amaliyot jarayonida tibbiyot talabalari liderlik qobiliyatlarini shakllantirish mexanizmlarini aniqlash va ilmiy asoslash maqsadida murakkab, ko'p qirrali va interdisiplinar metodologik yondashuv qo'llanildi, xususan, tadqiqotda kompetensiyaga yo'naltirilgan yondashuv, pedagogik diagnostika usullari, ilmiy kuzatuv va tahliliy monitoring, interfaol metodlar (case-study, team-based learning, problem-based learning) hamda sotsiometrik tahlildan foydalanildi; ushbu metodlar talabalarning klinik vaziyatlardagi boshqaruv salohiyatini o'rganishga, ularning jamoada o'z rolini aniqlash va liderlik fazilatlarini namoyon etish qobiliyatini baholashga, shuningdek, klinik muhitda qaror qabul qilish jarayonini ilmiy asoslashga xizmat qildi, buning natijasida metodlarning uyg'un qo'llanilishi nafaqat individual liderlik qobiliyatlarini, balki jamoaviy boshqaruvni ham chuqur tahlil qilish imkonini berdi va tadqiqotning ilmiy ishonchliligini ta'minladi.

Natijalar: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, klinik amaliyot jarayonida tibbiyot talabalari liderlik qobiliyatlarini shakllantirish mexanizmlari uzluksiz ta'limiy faoliyat, innovatsion pedagogik texnologiyalar va jamoaviy boshqaruv modellarini uyg'unlashtirish orqali samarali natija beradi, chunki kuzatuv va tahliliy monitoring

jarayonlari talabalar klinik vaziyatlarda tashabbus ko'rsatish, tezkor qaror qabul qilish, resurslarni boshqarish, jamoada muloqot o'rnatish hamda mas'uliyatni taqsimlash kabi ko'nikmalarni bosqichma-bosqich rivojlantirishini ko'rsatdi, bundan tashqari, interfaol metodlar qo'llanilganda talabalar klinik muhitda o'zining shaxsiy sifatlarini, jumladan, o'ziga ishonch, tashkiliy salohiyat va strategik fikrlashni yanada faol namoyon eta boshladi, natijada klinik amaliyot shunchaki amaliy bilimlarni tatbiq etish maydoni emas, balki liderlik kompetensiyalarini shakllantirishning strategik mexanizmi sifatida o'z ilmiy-amaliy ahamiyatini isbotladi.

Muhokama: Klinik amaliyot jarayonida tibbiyot talabalari liderlik qobiliyatlarini shakllantirish masalasi zamonaviy ilmiy doiralarda turli qarashlarni yuzaga keltirmoqda. Bu borada xorijiy olimlar o'rtasida jiddiy bahs-munozaralar ham kuzatiladi. Xususan, amerikalik tadqiqotchi James Kouzes va ingliz olimi Michael Westning qarashlari polemik xarakter kasb etib, tibbiyot ta'limi metodologiyasida ikki xil ilmiy yondashuvni yuzaga chiqaradi. Kouzesning ta'kidlashicha, klinik amaliyotda liderlik qobiliyatlari, eng avvalo, individual shaxsiy sifatlarini shakllantirish orqali namoyon bo'ladi[9]. Uning fikricha, talaba klinik vaziyatda qaror qabul qilishda mustaqillikni, o'ziga ishonchni va tashabbuskorlikni ko'rsatmasa, jamoaviy boshqaruv jarayonida samarali natija kutilmaydi. Shu sababli u tibbiyot ta'limida liderlikni rivojlantirishning markaziy mexanizmi sifatida shaxsiy fazilatlarni kuchaytirishni ko'radi. Kouzes individual yetakchilik orqali talabalar klinik muhitda nafaqat o'zining kasbiy mahoratini, balki ijtimoiy ta'sirchanligini ham oshirishi mumkinligini ilmiy asoslaydi. Biroq West ushbu yondashuvni bir tomonlama deb hisoblaydi. Uning ta'kidlashicha, sog'liqni saqlash tizimi jamoaviy boshqaruvga asoslangan bo'lib, klinik muhitdagi samaradorlik alohida shaxsning yetakchiligidan ko'ra, jamoaviy hamkorlikka

ko'proq bog'liq. West fikricha, klinik jamoada liderlik faqat bir kishining qaroriga tayanmasligi, balki jamoaviy muvofiqlashtirish, o'zaro muloqot va kollektiv mas'uliyatni taqsimlash jarayonida shakllanishi lozim[10]. U liderlikni ko'proq tizim samaradorligi, tashkiliy madaniyat va psixologik qo'llab-quvvatlash orqali rivojlantirish mumkinligini ta'kidlaydi. Shu nuqtada Kouzes va West o'rtasida keskin polemika yuzaga keladi. Kouzes individual fazilatlarni yetakchi omil sifatida ko'rsatar ekan, West bu qarashni cheklangan deb baholaydi va klinik liderlikni kengroq kontekstdan – jamoaviy boshqaruv nuqtayi nazaridan tushuntiradi. Kouzesga ko'ra, talaba o'z shaxsiy liderlik sifatlarini shakllantirmasdan jamoada yetakchilik qila olmaydi, West esa buning aksi – jamoaviy tizim samaradorligisiz individual liderlikning o'zi samara bermasligini ta'kidlaydi. Polemikaning ilmiy qiymati shundaki, har ikki olimning pozitsiyasi klinik amaliyot jarayonida liderlik qobiliyatlarini shakllantirishning turli mexanizmlarini ochib beradi: Kouzes shaxsiy liderlikni individual rivojlanishning asosi sifatida ko'rsa, West uni jamoaviy boshqaruv va tizimli yondashuv kontekstida talqin etadi. Shu bois, klinik ta'lim jarayonida talabalarning liderlik qobiliyatlarini shakllantirishda ushbu ikki konsepsiyani uyg'unlashtirish zarurati yuzaga keladi. Demak, klinik muhitda samarali liderlik nafaqat individual tashabbus, balki jamoaviy boshqaruv va tizim samaradorligi o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash orqali yuzaga chiqishi mumkin.

Xulosa: Klinik amaliyot jarayonida tibbiyot talabalari liderlik qobiliyatlarini shakllantirish – zamonaviy tibbiy ta'limning eng muhim strategik yo'nalishlaridan biridir. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, liderlik kompetensiyalarining rivojlanishi talabalarda nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarni, balki jamoaviy boshqaruv, tezkor qaror qabul qilish, kommunikativ salohiyat, tashkiliy madaniyat va mas'uliyatni bo'lishish kabi muhim fazilatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xorijiy olimlar — Kouzes individual shaxsiy fazilatlarini, West esa jamoaviy boshqaruvni liderlikni rivojlantirishning asosiy omili sifatida ko'rsatadi. Bu ikki yondashuvning integratsiyasi klinik ta'lim jarayonida liderlik qobiliyatlarini shakllantirish uchun muvozanatli metodologik asos yaratadi. Metodologik jihatdan olib qaralganda, kompetensiyaga yo'naltirilgan yondashuv, pedagogik diagnostika, interfaol metodlar, klinik simulyatsiyalar va monitoring tizimining uyg'unligi talabalarda liderlik kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali natija bergani kuzatildi. Tadqiqot natijalari klinik amaliyotning shunchaki nazariy bilimlarni amalga sinash jarayoni emas, balki liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun keng imkoniyat yaratuvchi o'quv-tarbiya

mexanizmi ekanligini tasdiqlaydi. Muhokama bosqichida esa Kouzes va Westning qarashlari o'rtasida polemika kuzatildi, biroq ularning yondashuvlarini birlashtirish zarurati ta'lim jarayonida kompleks natijaga erishish imkonini beradi. Umuman olganda, klinik amaliyot jarayonida tibbiyot talabalari liderlik qobiliyatlarini shakllantirish mexanizmlarini ilmiy asosda tashkil etish sog'liqni saqlash tizimining samaradorligini oshirish, bemor xavfsizligini ta'minlash va kelajak shifokorlarini global standartlarga mos yetuk mutaxassis sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Shu bois, mazkur mexanizmlarni yanada rivojlantirish, xalqaro tajribani milliy ta'lim tizimiga moslashtirish va innovatsion texnologiyalarni kengroq joriy etish dolzarb ilmiy-amaliy vazifalar qatoriga kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Roziqulova A. T. OLIY TA'LIM JARAYONIDA TALABALARDA BOSHQARUV KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING DINAMIKASI VA SAMARADORLIK MEZONLARI //TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR. – 2025. – T. 1. – №. 8. – C. 70-74.
2. Епрашбаев Ш. O'zbekiston sharoitida uzluksiz ta'lim tizimi orqali yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirish //Объединяя студентов: международные исследования и сотрудничество между дисциплинами. – 2025. – Т. 1. – №. 1. – С. 314-316.
3. Ashurova D., Djurakulova A. TIBBIYOT TA'LIM YO'NALISHI TALABALARINING MALAKAVIY AMALIYOT DAVRIDA QILADIGAN VAZIFALAR //Journal of universal science research. – 2025. – Т. 3. – №. 5. – С. 43-46.
4. Atxamjonovna B. D., Shohbozbek E. RESPUBLIKAMIZDA MAKTABGACHA TA'LIMDA YOSHLARNING MA'NAVIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISH //Global Science Review. – 2025. – Т. 4. – №. 5. – С. 221-228.
5. Olimova A., Djurakulova A. TIBBIYOT OLIY O'QUV YURTI TALABALAR UCHUN TANISHUV AMALIYOTINING O'RNI VA UNI TABIIY FANLAR BILAN ALOQASI //Journal of universal science research. – 2025. – Т. 3. – №. 5. – С. 633-634.
6. Abdusattarovna O. X., Shohbozbek E. IJTIMOYIY FALSAFADA ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR ASOSIDA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISH //Global Science Review. – 2025. – Т. 4. – №. 5. – С. 175-182.
7. Ergashev A. TIBBIYOT YO 'NALISHI TALABALARINI MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASHDA QO 'LLANILADIGAN MASOFAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARI //Инновационные исследования в современном мире: теория и практика. – 2024. – Т. 3. – №. 12. – С. 76-78.
8. Diloram M., Shohbozbek E. O'ZBEKISTONDA YOSHLARNING MA'NAVIY DUNYO QARASHINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI //Global Science Review. – 2025. – Т. 4. – №. 5. – С. 207-215.
9. O'rmonov N. T., Ismailov A. R. Korporativ boshqaruv: prinsiplar, siyosat va amaliyot //O 'quv qo 'llanma. – T.: Iqtisodmoliya. – 2019. – Т. 254.
10. Muruvvat A., Shohbozbek E. O'ZBEKISTONDA MA'NAVIY VA AHVOQIY QADRYATLARDA MAKTABGACHA TA'LIMNING RO'LI //Global Science Review. – 2025. – Т. 3. – №. 2. – С. 246-253.

PEDAGOGIK DEONTOLOGIYA TUSHUNCHASI VA UNING TA'LIMDAGI AHAMIYATI

BOBOXUJAYEV JOXONMIRZO UMAR O'G'LI

Guliston davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada pedagogik deontologiya tushunchasining mazmun-mohiyati, uning kelib chiqish manbalari va zamonaviy pedagogik etikadagi tutgan o'rni tahlil etilgan. Pedagogik deontologiya – pedagogning kasbiy burchi, axloqiy mas'uliyati, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqotda yuzaga keladigan axloqiy holatlar, pedagogik faoliyatdagi etik me'yorlarga rioya qilish bilan bog'liq jihatlarni o'z ichiga oluvchi soha sifatida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Pedagogik deontologiya, pedagogik etika, kasbiy burch, axloqiy me'yor, o'qituvchi-o'quvchi munosabatlari, etik mas'uliyat, deontologik yondashuv, kasbiy axloq.

Abstract: This article analyzes the essence of the concept of pedagogical deontology, its sources of origin and its place in modern pedagogical ethics. Pedagogical deontology is considered as a field that includes the professional duty, moral responsibility of a teacher, ethical situations arising in the communication between a teacher and a student, and aspects related to compliance with ethical standards in pedagogical activity.

Keywords: Pedagogical deontology, pedagogical ethics, professional duty, moral standard, teacher-student relations, ethical responsibility, deontological approach, professional ethics.

Аннотация: В статье анализируется сущность понятия «педагогическая деонтология», истоки его возникновения и место в современной педагогической этике. Педагогическая деонтология рассматривается как область, охватывающая профессиональный долг, моральную ответственность педагога, этические ситуации, возникающие в общении педагога и ученика, а также аспекты, связанные с соблюдением этических норм в педагогической деятельности.

Ключевые слова: Педагогическая деонтология, педагогическая этика, профессиональный долг, моральный стандарт, отношения педагога и ученика, этическая ответственность, деонтологический подход, профессиональная этика.

Kirish: Zamonaviy ta'lim tizimida pedagogning nafaqat bilim beruvchi, balki ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlarni targ'ib qiluvchi, shaxsiy namuna bo'la oluvchi yetuk mutaxassis sifatidagi o'rni tobora ortib bormoqda. Bu jarayonda pedagogik faoliyatning axloqiy-me'yoriy jihatlarini chuqur tahlil etish, o'qituvchining kasbiy burchi, mas'uliyati va etik pozitsiyasini aniqlashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, pedagogik deontologiya tushunchasi va uning mohiyatini o'rganish, uni pedagogik etikadagi o'rnini

belgilash zaruriyatga aylanmoqda. Pedagogik deontologiya — bu o'qituvchining kasbiy axloqiy burchlari, majburiyatlari va ularning ijrosi bilan bog'liq bo'lgan nazariy va amaliy bilimlar tizimidir. Mazkur tushuncha orqali pedagogik faoliyatda yuzaga keladigan etik vaziyatlar, axloqiy tanlovlar, shuningdek, kasbiy me'yorlarga amal qilish mexanizmlari o'rganiladi. Ayniqsa, ta'lim muassasalarida sog'lom ijtimoiy muhitni shakllantirish, o'quvchi-shaxsga nisbatan hurmat va e'tiborni kuchaytirish, pedagogikadagi insonparvarlik tamoyillarini amaliyotda ro'yobga

chiqarishda pedagogik deontologiyaning ahamiyati beqiyosdir.

Deontologiya termini yunoncha “deon” – “burch”, “majburiyat” va “logos” – “ta’limot”, “o’rganish” so’zlaridan olingan bo’lib, “burch haqidagi ta’limot” degan ma’noni anglatadi [1]. Bu tushuncha etika fanining muhim bo’limlaridan biri sifatida inson faoliyatining muayyan kasbiy sohasi doirasida amal qilinadigan axloqiy me’yorlar, majburiyatlar va kasbiy burchlar tizimini o’rganadi. Deontologiya, asosan, professional faoliyat yuritayotgan shaxs – tibbiyot xodimi, pedagog, huquqshunos, davlat rahbari va boshqa mutaxassislarning axloqiy javobgarligi, ularning kasbiy vazifalarni ado etishda tutgan axloqiy pozitsiyasi, o’ziga va jamiyatga nisbatan bo’lgan mas’uliyatini yoritadi. Ayniqsa, pedagogik deontologiya o’qituvchi shaxsining kasbiy faoliyatidagi burchi, ijtimoiy-madaniy vazifasi va axloqiy majburiyatlarini o’z ichiga oladi. Bu esa o’qituvchining nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi, yo’lboshchi va shaxsiy namunaviy obraz sifatida shakllanishini ta’minlaydi. Deontologik yondashuv orqali pedagog o’z kasbiy faoliyatini axloqiy jihatdan asoslaydi, o’quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan munosabatda mas’uliyatli, odobli va ishonchli bo’lishi talab etiladi. Shu tariqa, deontologiya nafaqat shaxsiy burchni, balki jamiyat oldidagi umumiy mas’uliyatni ham aks ettirib, kasbiy axloqni mustahkamlashga xizmat qiladi.

O’qituvchining axloqiy fazilatlarini uning shaxsiy va kasbiy barkamolligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. [2] Umuminsoniy va milliy axloqiy fazilatlar har qanday kasb egasi uchun, ayniqsa o’qituvchi va tarbiyachilar uchun muhim axloqiy mezon sifatida xizmat qiladi. Bu fazilatlar kishining mehnat jarayonida xulqi va fe’l-atvorini tartibga soladigan ijtimoiy qoidalar, davlatning qonunlari, me’yoriy hujjatlari

hamda axloqiy normalar asosida shakllanadi. Boshqacha aytganda, jamiyatdagi mavjud ijtimoiy voqelik har bir shaxs, jumladan, o’qituvchi oldiga ham muayyan axloqiy talablar qo’yadi va bu talablar axloqiy me’yorlar, fazilatlar ko’rinishida namoyon bo’ladi. O’qituvchi bu fazilatlarini faqat nazariy jihatdan emas, balki shaxsiy hayoti va kasbiy tajribasida tatbiq etishi, ularni o’z dunyoqarashi, mafkurasi va axloqiy qadriyatlarini bilan uyg’unlashtirishi lozim. Fikrlash, his qilish, hayotiy tajriba orttirish natijasida umuminsoniy va milliy axloqiy qadriyatlar o’qituvchining ichki e’tiqodiga aylanadi va ularni amalda namoyon qilishga undaydi. Shu nuqtai nazardan, o’qituvchi odobi va axloqiy fazilatlarini faqat tashqi me’yorlarga emas, balki uning ichki e’tiqodi va shaxsiy pozitsiyasiga asoslanmog’i zarur. Pedagogik takt esa — o’qituvchi axloqining aqliy, madaniy va ruhiy ifodalaridan biri bo’lib, o’quvchilar bilan muloqotda ehtiyotkorlik, hurmat, adolat va odoblilikni ifodalaydi. O’qituvchining axloqiy sifatlarini umuminsoniy qadriyatlar (insonparvarlik, halollik, rostgo’ylik, vijdonlilik) hamda milliy fazilatlar (vatanparvarlik, milliy g’urur, mas’uliyat, burch) bilan uyg’un holda shakllanadi va ularni pedagogik faoliyat jarayonida faol namoyon etadi. Shu asosda, o’qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki axloqiy yetakchi, shaxsiy namuna bo’la oladigan barkamol shaxs sifatida e’tirof etiladi.

O’qituvchilik burchi – bu nafaqat kasbiy vazifa, balki insoniy, ma’naviy va ijtimoiy mas’uliyatning mujassam ifodasidir. Umuminsoniy va milliy axloqiy tizimda burch tushunchasi insonning o’z zimmasidagi vazifalarni halol va vijdonan bajarishi, atrofdagilarga hurmat va e’tibor bilan munosabatda bo’lishini bildiradi. Har bir shaxsning burchga sodiqligi uning jamiyat oldidagi pozitsiyasini, obro’-e’tibori

va axloqiy kamolotini belgilaydi. Ayniqsa, o'qituvchi uchun burch — bu shunchaki mehnat emas, balki xalq va Vatan oldidagi oliy darajadagi ma'naviy mas'uliyatdir. Mamlakatimiz Konstitutsiyasida fuqarolarning huquqlari bilan birga, ularning burchlari ham aniq belgilab qo'yilgan. Boshqalarning huquq va erkinliklarini hurmat qilish, ijtimoiy-tarixiy merosimizni asrash, tabiatga ehtiyotkorlik bilan yondashish va qonunlarga rioya qilish har bir fuqaroning, shu jumladan, har bir o'qituvchining ham konstitutsiyaviy burchidir.

O'qituvchi o'z burchini og'ir majburiyat emas, balki hayotining ma'nosi, jamiyatga sadoqat va vijdon da'vati deb bilmog'i lozim. U yosh avlod qalbiga ilm-fan, ma'naviyat, axloq, yurtparvarlik va odob-axloq mezonlarini singdirar ekan, har bir so'zining, har bir harakatining mas'uliyatini chuqur anglaydi. O'qituvchining burchi — yosh avlodga nafaqat bilim berish, balki ularni barkamol shaxs, Vatan fidoyisi sifatida tarbiyalashdir [3]. Shuningdek, u doimo o'z ustida ishlashi, bilim va ko'nikmalarini yangilab borishi, o'z pedagogik mahoratini oshirishi kerak. Bu jarayon — uning kasbiy burchining uzviy qismidir.

Kattalarni hurmat qilish, yoshlarga g'amxo'rlik qilish, boshqalarga yordam qo'lini cho'zish, jamiyatdagi ijtimoiy adolat va taraqqiyot uchun mas'uliyatni his qilish — o'qituvchining axloqiy fazilatlaridan biri sifatida o'z aksini topadi. O'qituvchining burchga sadoqati — bu Vatanni sevis, milliy qadriyatlarga hurmat bilan qarash va xalq farovonligi yo'lida fidokorlik qilishning yorqin ko'rinishidir. Shuningdek, o'qituvchilik odobi va vatanparvarlik tuyg'usi bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu ikki unsur o'qituvchini chinakam yetuk va barkamol shaxsga aylantiradi [4]. Bunday yondashuv natijasida o'qituvchi nafaqat bilimdon mutaxassis, balki jamiyatda

o'z o'rniga ega bo'lgan ma'naviyatli inson sifatida e'tirof etiladi.

O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan o'qituvchilarning mehnatini e'tirof etish, ularning ijtimoiy maqomini yuksaltirish va turmush sharoitlarini yilaxshilash borasida tizimli ravishda keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda [1]. O'qituvchilarga bo'lgan e'tibor, g'amxo'rlik va hurmat ularning jamiyatdagi tutgan o'rni va ta'lim-tarbiya jarayonidagi beqiyos rolini chuqur anglash natijasidir. Bugungi kunda ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan zamonaviy o'qituvchi jamiyat taraqqiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida quyidagi muhim fazilatlarga ega bo'lishi zarur: birinchidan, u mamlakatda kechayotgan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar va islohotlarning mazmun-mohiyatini chuqur tushunmog'i kerak; ikkinchidan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan xabardor bo'lishi va ularni o'quv jarayonida samarali qo'llay olishi lozim; uchinchidan, o'zining mutaxassislik fani bo'yicha chuqur nazariy va amaliy bilimga ega bo'lishi talab etiladi; to'rtinchidan, pedagogika va psixologiya fanlarini puxta egallagan, o'quvchilarning yosh, individual va psixologik xususiyatlarini chuqur tahlil eta oladigan bo'lishi kerak; beshinchidan, ta'lim-tarbiya jarayonida innovatsion va samarali usul va vositalardan foydalanishga qodir bo'lishi muhimdir; oltinchidan, ijodkorlik, tashabbuskorlik va tashkilotchilik qobiliyatiga ega bo'lishi lozim; yettinchidan, yuqori pedagogik mahorat sohibi bo'lishi, o'z ustida doimiy ishlashi zarur; sakkizinchidan, nutq madaniyatiga ega bo'lishi, fikrini aniq, lo'nda va ta'sirchan bayon qila olishi muhim axloqiy-pedagogik talabdir.

Shuningdek, o'qituvchilik kasbi aql bilan hissiyot uyg'unligiga asoslanadi. O'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi, ruhiy ko'makchi, yo'lko'rsatuvchi sifatida ham

faoliyatida burch hissi faqat tashqi majburiyat emas, balki ichki ishonch, vijdon, e'tiqod va mas'uliyatning ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Shu boisdan, har bir o'qituvchi kasbiy burchini anglab, uni samimiyat, sadoqat va fidoyilik bilan ado etgan taqdirda, u nafaqat bilimdon, balki komil inson va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi yetuk shaxs sifatida e'tirof etiladi.

KORPUSGA ASOSLANGAN O'QITUVCHILAR TAYYORLASH MODELINING NAZARIY ASOSI

TOSHPULATOVA MEXRINISO KILICHEVNA

Termiz davlat universiteti, Ingliz tili o'qitish metodikasi katta o'qituvchisi (PhD)

Annotatsiya. So'nggi yillarda korpus lingvistikasi tadqiqotchilar orasida keng tarqalayotgan bo'lsa-da, ingliz tili o'qituvchilari uchun korpusga asoslangan yondashuv yetarlicha tanish emas. Ushbu maqolada korpus savodxonligi va korpusga asoslangan til o'qitish metodikasi tushunchalarini farqlaydi hamda malaka oshirish yo'nalishidagi bo'lajak o'qituvchilarning mazkur kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonini ikki bosqichli o'quv dasturi misolida o'rganadi. Birinchi bosqichda korpus ma'lumotlaridan o'quv vositasi sifatida sinf sharoitida foydalanildi, ikkinchi bosqichda esa o'qitish vositasi sifatida onlayn muhitda qo'llanildi.

Kalit so'zlar: korpusga asoslangan til o'qitish metodikasi, korpus savodxonligi, o'qituvchilarni tayyorlash, o'g'atni o'rganish, onlayn hamkorlikda o'qish

Zamonaviy kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi o'rqali, tilshunoslikning ko'plab sohalaridariyojlanishsezilarlidarajadao'sdi.Shu fanlar qatori korpus lingvistikasi tilshunoslikni o'rganish va tahlil qilishda yangicha hamda samarali yondashuv sifatida e'tirof etilmoqda. Ingliz olimi R.Reppinning ta'kidlashicha ingliz tili o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida ushbu yondashuvning didaktik faoliyatlarini loyihalashda katta imkoniyatlarga ega. Shunga qaramay, Boulton, Callies, Chamberga ko'ra shunisi ma'lumki turli omillar tufayli korpus lingvistikasi asosidagi metodologiya ko'plab professional pedagoglar tomonidan yetarlicha tanilmagan. Bunga, xususan, o'qituvchilarni tayyorlash dasturlarida korpus asosida ta'lim elementlarining mavjud emasligi, o'qituvchilarning korpus lingvistikasini ko'proq ilmiy tadqiqot sohasi sifatida qabul qilishlari va korpus texnologiyalaridan foydalanishda duch keladigan amaliy qiyinchiliklari sabab bo'lib xizmat qiladi.

Korpusga asoslanib dars olib boradigan o'qituvchi tayyorlash masalasida muhim tushunchalardan biri bu korpus savodxonligi hisoblanadi. Ushbu tushuncha dastlab J.Mukherjee tomonidan ilgari surilgan bo'lib,

keyinchalik Heather va Helt uni "korpus lingvistika vositalaridan foydalanib tilni o'rganish va talabalarning til rivojlanishini qo'llab-quvvatlash qobiliyati" tarzida ta'riflagan. Shunga qaramay, o'qituvchilar orasida korpus savodxonligini shakllantirish yo'llarini o'rgangan tadqiqotlar soni juda kam bo'lib, faqat ayrim izlanishlar: Heather and Helt, Leńko-Szymańska, Zareva, bu borada ma'lumot beradi.

Shuningdek, tadqiqotchilar tomonidan yetarli darajada o'rganilmagan boshqa muhim tushuncha bu — korpusga asoslangan til pedagogikasi (CBLP) hisoblanadi. Mazkur tushuncha Shulman tomonidan ishlab chiqilgan pedagogik mazmuniy bilim konsepsiyasiga yaqin bo'lib, u korpus lingvistika texnologiyalarini dars jarayoniga samarali integratsiya qilish orqali til o'qitishni takomillashtirish qobiliyatini anglatadi. Ushbu tadqiqotda CBLP konsepsiyasi korpus asosida o'qituvchilarni tayyorlash samaradorligini oshirish maqsadida joriy etilmoqda.

Ushbu tadqiqot korpusga asoslangan o'qituvchilarni tayyorlash jarayonini samarali tashkil etish uchun ikki bosqichli o'quv modelini taklif etadi. Shuningdek,

unda korpus savodxonligi (CL) rivojlanishi o'rganilib, TESOL yo'nalishidagi amaliyotchi o'qituvchilarda korpusga asoslangan til pedagogikasi (CBLP) ning dastlabki ko'nikmalari baholanadi. Tadqiqot lug'at kursi doirasida tashkil etilgan to'rt haftalik o'quv dasturi asosida olib borilgan. Aralash metodologiya qo'llanilib, bunda miqdoriy va sifat ma'lumotlari yig'ilib, tahlil qilingan. Mazkur tadqiqotning bosh maqsadi — korpusga asoslangan o'qituvchi tayyorlashni samarali yo'lga qo'yish imkoniyatlarini aniqlash va shu orqali korpus resurslarini ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiya qilish masalasini yoritishdir. Ayniqsa, boshlang'ich va o'rta ta'lim bosqichida lug'at o'qitish jarayonida bunday yondashuvning ahamiyati alohida ta'kidlanadi.

Korpus lingvistikasi bugungi kunda tilshunoslik tadqiqotlarida innovatsion va samarali yondashuv sifatida mustahkam o'rin egalladi. T.Johns, Mukherjee Ushbu yondashuvning inqilobiy jihati, avvalo, korpus ma'lumotlarining haqiqiyliги va boyligi, shuningdek, o'quvchilarni o'z o'quv jarayonida faol ishtirok etuvchi tadqiqotchilar sifatida shakllantirish imkoniyatiga ega bo'lishida namoyon bo'ladi. Boulton and Cobb, McEnery and Wilson. Korpuslardan foydalanish mustaqil izlanish va shaxsiylashtirilgan ta'limni rag'batlantirishi mumkin

Boulton va Cobb tomonidan amalga oshirilgan meta-tahlilda korpuslardan foydalanishning til o'rganishga ijobiy ta'siri katta ko'rsatkichga ega ekani aniqlangan. Bu esa korpusga asoslangan yondashuvning samaradorligini tasdiqlovchi dalil sifatida juda rag'batlantiruvchi natija hisoblanadi. Shu sababli, korpus lingvistikasi til o'rganish va tadqiqotlarda keng qo'llaniladigan asosiy metodlardan biriga aylangan. Shunga qaramay, Boulton, Callies, Chambers, Granger, Mukherjeelarning ta'kidlaganidek til o'qitishdagi o'rni hanuz cheklanganligicha qolmoqda, korpus lingvistikasining ta'limdagi imkoniyatlari borasida olimlarning

katta qiziqishi mavjud bo'lsa-da, o'rtacha o'qituvchilar ko'pincha uni o'z sinf amaliyotiga joriy etishga tayyor emaslar. Chambers ham bu fikrni qo'llab, "korpus lingvistlari olib borgan tadqiqotlar bilan uni amaliyotga tadbiiq etmayotgan til o'qituvchilari o'rtasida tafovut mavjud"ligini qayd etgan.

Charles, Crosthwaite, Lee va Swales, Thurston and Candlinlar an'anaviy ravishda korpus lingvistikasi bo'yicha tadqiqotlar ingliz tilini yuqori darajada biluvchi talabalarga yo'naltirilgan oliy ta'lim muassasalarida olib borilgan. Bu darajada asosan akademik ingliz tilida yozish uchun zarur bo'lgan murakkab lingvistik ko'nikmalar masalalari ko'proq muhokama qilinadi. Shu bois maktab o'quvchilari yoki pastroq til darajasiga ega bo'lgan o'rganuvchilarni qamrab olgan tadqiqotlar juda kam. Caliskan and Gönen, Poolelar. universitet miqyosidagi talabalarga mo'ljallangan korpus asosidagi mashg'ulotlar odatda konkordans chiziqlaridan foydalanishga asoslanadi. Bunday faoliyat esa maktab o'quvchilari uchun haddan tashqari murakkab hisoblanishi mumkin. Chambers o'qituvchilar turli amaliy muammolarga duch keladilar: yetarli texnik vositalarning mavjud emasligi, shuningdek bepul va foydalanuvchilarga qulay korpus resurslarining kamligi shuningdek Römer, Tribble kompyuter texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha cheklangan ko'nikmalarga ega bo'lishlari

Ba'zi tadqiqotlarda Boulton, Breyer, Callies, Chambers, Leńko-Szymańska ko'rsatib o'tilganidek, o'qituvchilarning korpuslardan foydalanishga bo'lgan istaksizligi ko'pincha korpusga asoslangan o'qituvchi tayyorlashning yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganligi bilan bog'liqdir. Boulton tegishli tayyorgarlik bo'lmagan sharoitda o'qituvchilar korpusdan foydalanishga rag'batlanmaydilar va uni faqat oliy ta'limga xos ilmiy tadqiqot faoliyati sifatida ko'rishlari mumkin

Til o'rganishda korpusdan foydalanishga oid ko'plab empirik tadqiqotlar Boulton, Cobb kabi olimlar ishlarida mavjud bo'lsa-da

, o'qituvchilarni tayyorlash masalasiga bag'ishlangan izlanishlar hali ham cheklangan. Korpusga asoslangan tayyorgarlik odatda yangi o'quv kurslari shaklida Breyer, Callies, Leńko-Szymańska taqdiqotlarida yoki mavjud dasturlar tarkibida masalasi esa Farr, Heather & Helt Zareva, joriy etilgan. Shu bilan birga, samarali korpusga asoslangan tayyorgarlikni tashkil etishda bir qator muhim masalalar mavjud.

Birinchi masala — qanday bilim va ko'nikmalarni shakllantirish zarurligidir. Mukherjee tomonidan ilgari surilgan "korpus savodxonligi" (CL) tushunchasi bu borada dolzarbdir. U to'rtta o'lchovni qamrab oladi: (1) korpus mohiyatini tushunish; (2) korpus yordamida nimalar amalga oshirilishi yoki amalga oshirilmasligini bilish; (3) korpus ma'lumotlarini tahlil qilish; (4) korpus asosida til qo'llanilishiga oid xulosalar chiqarish. Bu o'lchovlar korpus ma'lumotlari bilan ishlash va undan o'quv vositasi sifatida foydalanishni anglatadi. Keyinchalik Leńko-Szymańska o'qituvchi tayyorlash uchun uchta ko'nikmani belgilagan: texnik ko'nikmalar, korpus lingvistikasiga oid ko'nikmalar va pedagogik ko'nikmalar, ya'ni korpusga asoslangan materiallarni ishlab chiqish va ularni amaliy dars jarayonida qo'llash kabilar.

Turli taqdiqotchilar ilgari surgan yondashuvlar o'zaro ma'lum darajada ustma-ust tushsa-da, ularni ikki asosiy yo'nalishga ajratish mumkin: (1) korpus ma'lumotlarini o'quv vositasi sifatida qo'llash, ya'ni CL; (2) korpus resurslarini ta'lim jarayoniga o'qitish vositasi sifatida integratsiya qilish, ya'ni korpusga asoslangan til pedagogikasi (CBLP). CL o'qituvchilarning korpus vositalaridan foydalanish malakasini shakllantirsa, CBLP bu bilimlarni dars jarayonida samarali qo'llashni taqozo etadi. Shu bois, CBLPni CL va pedagogika o'rtasidagi bog'lovchi omil sifatida ko'rish mumkin. Bu yondashuv ingliz tili o'qituvchilari uchun korpusga asoslangan innovatsion metodlarni samarali qo'llashda nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Ikkinchi muammo — tayyorgarlik mazmunini aniqlashdir. Ideal holatda, lug'at, grammatika, diskurs, yozuv, o'qish, tinglash kabi barcha til o'rganish sohalari qamrab olinishi lozim. Ammo Breyer, Farr, Heather & Helt, Zarevalar mavjud taqdiqotlarning deyarli barchasi grammatika bo'yicha olib borilgan (Shu bilan birga, McCarthy & Carter, Schmitt, Sinclair korpus lingvistikasi lug'atshunoslik, kollokatsiyalar va frazeologiya bo'yicha ham boy ilmiy natijalarni taqdim etgan bu esa o'qituvchilarga lug'at ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim imkoniyatlar yaratadi.

Uchinchi muammo — o'qituvchilar tayyorgarligi natijalarini baholashdir. Aksariyat Breyer, Farr, Heather & Helt taqdiqotlarda ishtirokchilarning qarashlari va munosabatlari: anketa, intervyu, reflektiv esse va hujjat tahlili asosida baholash amalga oshirilgan). Biroq, CL darajasidagi yutuqlar yoki CBLPni amaliyotga tatbiq etish qobiliyati yetarlicha o'lchanmagan.

Mazkur taqdiqot avvalgi ishlarga tayanib, bir nechta yangiliklarni taklif etadi. Birinchidan, CL va CBLPni farqlovchi va ikki bosqichli tayyorgarlikni ko'zda tutuvchi nazariy model ishlab chiqilgan. Ikkinchidan, o'qituvchi bo'lishga tayyorlanayotgan talabalar tomonidan korpusga asoslangan lug'at darslari loyihalashtiriladi, bu esa maktab sharoitida samarali lug'at o'qitish usullariga aniqlik kiritadi. Uchinchidan, onlayn hamkorlikka asoslangan o'qitish yondashuvi tatbiq etiladi. To'rtinchidan, CL va CBLPning ayrim jihatlari miqdoriy va sifat tahlili orqali tizimli baholangan. Natijada, mazkur izlanish o'qituvchilar uchun korpus asosidagi tayyorgarlikni ilmiy asoslash va uni samarali amalga oshirishda yangi imkoniyatlarni taqdim etadi.

Mazkur taqdiqot doirasida o'qituvchilarni korpusga asoslangan tayyorgarligini samarali tashkil etish uchun ikki bosqichli yondashuv taklif qilinadi. Birinchi bosqichda talabalarda dastlabki korpus savodxonligi (CL) shakllantiriladi. Ushbu poydevor

asosida ikkinchi bosqichda CLni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish bo'yicha amaliy mashg'ulotlar tashkil etiladi. Shu tariqa, ikki bosqich yakunida ishtirokchilardan korpusga asoslangan o'quv materiallarini ishlab chiqish bo'yicha ma'lum darajadagi malakaga ega bo'lishlari kutiladi. Bruner va Dever & Hobbs ta'kidlaganidek, har qanday o'rganish spiral shaklda kechadi. Shuning uchun bu ikki bosqich yakuniy natija sifatida emas, balki iterativ jarayon sifatida qaraladi. Davomiy tayyorgarlik esa korpus asosidagi materiallarni yanada mukammal ishlab chiqishga xizmat qiladi. Shuningdek, CL va CBLP nazariy jihatdan farqlansa-da, amalda ular bir-biri bilan chambarchas bog'liq. O'qituvchilar avvalo CL bo'yicha bilim hosil qiladilar, so'ng uni o'z o'quvchilariga o'rgatish jarayonida CLni yanada chuqurroq o'zlashtiradilar.

Birinchi bosqichning maqsadi — talabalarining dastlabki CL darajasini rivojlantirishdir. Bunda auditoriya mashg'ulotlari — ma'ruza va amaliy seminarlar uyg'unligida tashkil etilgan. Ushbu tayyorgarlik Mukherjee tomonidan belgilangan to'rtta komponentga asoslanadi: korpus tushunchasini anglash, korpus imkoniyatlari va cheklovlarini bilish, korpus ma'lumotlarini tahlil qilish va til qo'llanishiga oid xulosalar chiqarish. Amaliy mashg'ulotlar birinchi hafta uch soatlik seminar shaklida o'tkazilgan bo'lib, unda ishtirokchilar korpus lingvistikasi haqida qisqa kirish ma'lumotini olishdi va ikki bepul onlayn platforma — ([www.lex tutor.ca])(<http://www.lex tutor.ca>), ([www.wordandphrase.info])(<http://www.wordandphrase.info>)) orqali amaliy izlanishlar olib borishdi. Ularga konkordans chiziqlarini tahlil qilish va kalit so'z hamda iboralar qo'llanishidagi naqshlarni umumlashtirish yo'llari ko'rsatildi. Bosqich yakunida ishtirokchilar korpus asosidagi ta'lim g'oyalari ustida fikr almashib, keyingi bosqichga tayyorlandilar.

Ikkinchi bosqichda ishtirokchilar individual va hamkorlikda o'rganish faoliyatiga jalb qilindilar. Bu bosqichning maqsadi — CLni

mustahkamlash hamda uni korpusga asoslangan til pedagogikasiga (CBLP) integratsiya qilish ko'nikmalarini shakllantirishdir. Shulman qayd etganidek, pedagogik bilimlarni egallash jarayoni murakkab bo'lib, u nazariy va amaliy bilimlarning uyg'unlashuvini talab qiladi. Agar birinchi bosqich asosan nazariy bilim va asosiy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan bo'lsa, ikkinchi bosqichda ishtirokchilarga korpus resurslarini dars jarayoniga bog'lash bo'yicha tezkor amaliy tajriba berildi.

Mazkur bosqich tajribaviy ta'lim, hamkorlikka asoslangan ta'lim va hamjamiyatda o'rganish elementlarini o'z ichiga oladi. Ushbu yondashuv nafaqat bilim almashuvini ta'minlaydi, balki korpus bilan ishlashda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan zerikish va monotonlikni kamaytiradi. Shu bilan birga, ishtirokchilarga tadqiqot guruhi tomonidan ishlab chiqilgan turli pedagogik resurslar taqdim etildi. Xususan, Corpus-aided Platform for Language teachers (CAP)** ([<https://corpus.eduhk.hk/cap/>])(<https://corpus.eduhk.hk/cap/>)) nomli maxsus onlayn platformada trening videolari joylashtirilgan. Ushbu videolarda Gass ning ikkinchi tilni o'zlashtirish modeli asosida ishlab chiqilgan to'rt bosqichli dars dizayni namoyish qilingan: (1) talabalar bilimini sinovdan o'tkazish va xatolarni aniqlash; (2) talabalar tomonidan amaliy korpus izlanishi; (3) induktiv kashfiyot — talabalar tomonidan naqshlarni umumlashtirish; (4) natijaviy faoliyat — yangi o'zlashtirilgan so'z va iboralarni qo'llash. Ushbu model nazariy bilimlarni amaliy qo'llash bilan uyg'unlashtiradi va qisqa muddatda samarali dars loyihasini ishlab chiqish imkonini beradi.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, korpus lingvistikasi imkoniyatlaridan samarali foydalanish ingliz tili o'qituvchilari tayyorgarligini yangi bosqichga olib chiqishi mumkin. Korpus savodxonligi (CL) va korpusga asoslangan til pedagogikasi (CBLP) tushunchalarini nazariy jihatdan farqlash va amalda integratsiyalash,

o'qituvchilarni zamonaviy ta'lim talablariga mos ravishda tayyorlashning muhim sharti hisoblanadi. Taklif etilgan ikki bosqichli model, ya'ni avval CLni shakllantirish, so'ngra uni amaliyotga tatbiq etish orqali CBLPni rivojlantirish, o'qituvchilar uchun samarali metodologik asos yaratadi.

Shuningdek, tadqiqot davomida onlayn platformalar, hamkorlikka asoslangan ta'lim va tajribaviy mashg'ulotlar o'qituvchilarda nafaqat korpusdan foydalanish bo'yicha texnik ko'nikmalarni, balki ularni dars jarayoniga samarali integratsiya qilish qobiliyatini ham rivojlantirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ldi. Bu esa o'qituvchilarda nazariy bilim bilan amaliy faoliyatni uyg'unlashtirish imkonini yaratadi.

Natijada, korpus lingvistikasi asosida

tashkil etilgan tayyorgarlik dasturlari ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini kengaytirish, ularni mustaqil izlanishga yo'naltirish va ta'lim jarayonida zamonaviy tilshunoslik yutuqlaridan samarali foydalanishga tayyorlash imkoniyatini beradi. Ayniqsa, lug'at o'qitish jarayonida bunday yondashuvning qo'llanishi boshlang'ich va o'rta ta'lim bosqichida ta'lim sifatini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Umuman olganda, ushbu tadqiqot CL va CBLPni uyg'unlashtiruvchi ikki bosqichli modelni ishlab chiqish orqali o'qituvchilarni korpus asosida tayyorlash bo'yicha yangi metodologik yondashuvni taklif qiladi hamda uni ta'lim amaliyotida samarali qo'llash imkoniyatlarini ilmiy asosda ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boulton, A. (2017). Corpora in language teaching and learning. *Language Teaching*, 50(4), 483–506. doi:10.1017/S0261444817000167
2. Boulton, A., & Cobb, T. (2017). Corpus use in language learning: A meta analysis. *Language Learning*, 67(2), 348–393. doi:10.1111/lang.12224
3. Breyer, Y. (2009). Learning and teaching with corpora: Reflections by student teachers. *Computer Assisted Language Learning*, 22(2), 153–172. doi:10.1080/09588220902778328
4. Caliskan, G., & Gönen, S. I. K. (2018). Training teachers on corpus-based language pedagogy: Perceptions on vocabulary instructions. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 14(4), 190–210.
5. Callies, M. (2019). Integrating corpus literacy into language teacher education. *Learner Corpora and Language Teaching*, 92, 245.
6. Chambers, A. (2019). Towards the corpus revolution? Bridging the research–practice gap. *Language Teaching*, 52(4), 460–475. doi:10.1017/S0261444819000089
7. Crosthwaite, P. (2017). Retesting the limits of data-driven learning: Feedback and error correction. *Computer Assisted Language Learning*, 30(6), 447–473. doi:10.1080/09588221.2017.1312462
8. Crosthwaite, P. (2020). Taking DDL online: Designing, implementing and evaluating a SPOC on data-driven learning for tertiary L2 writing. *Australian Review of Applied Linguistics*, 43(2), 169–195. doi:10.1075/aral.00031.cro
9. Farr, F. (2008). Evaluating the use of corpus-based instruction in a language teacher education context: Perspectives from the users. *Language Awareness*, 17(1), 25–43. doi:10.2167/la414.0
10. Gass, S., Behney, J., & Plonsky, L. (2013). *Second language acquisition*. New York: Routledge.
11. Granger, S. (2015). Data-driven learning and language learning theories. In A. Leńko-Szymańska & A. Boulton (Eds.), *Multiple affordances of language corpora for data-driven learning* (pp. 486–510). Amsterdam, The Netherlands: John Benjamins.
12. Heather, J., & Helt, M. (2012). Evaluating corpus literacy training for pre-service language teachers: Six case studies. *Journal of Technology and Teacher Education*, 20(4), 415–440.
13. Johns, T. (1991). From printout to handout: Grammar and vocabulary teaching in the context of data-driven learning. *English Language Research Journal*, 4, 27–45.
14. Lee, D., & Swales, J. (2006). A corpus-based EAP course for NNS doctoral students: Moving from available specialized corpora to self-compiled corpora. *English for Specific Purposes*, 25(1), 56–75. doi:10.1016/j.esp.2005.02.010
15. Leńko-Szymańska, A. (2017). Training teachers in data driven learning: Tackling the challenge. *Language Learning & Technology*, 21(3), 217–241.
16. Ma, Q. (2009). *Second language vocabulary acquisition*. Bern, Switzerland: Peter Lang.
17. McCarthy, M., & Carter, R. (2004). This that and the other: Multi-word clusters in spoken English as visible patterns of interaction. *TEANGA, the Journal of the Irish Association for Applied Linguistics*, 21, 30–52. doi:10.35903/teanga.v21i0.173

ZAMONAVIY YONDASHUVLAR ASOSIDA KARTOGRAFIYANI O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

JOLOLDINOV ASROR TOSHEMIROVICH

Qoqon davlat universiteti tadqiqotchisi

Anotatsiya: Ushbu maqolada kartografiya fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlardan foydalanish orqali ta'lim sifatini oshirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Kartografik bilimlarning amaliyot bilan uyg'unlashuvi, darslarda GIS (Geoinformatsion tizimlar), onlayn xaritalar, raqamli platformalar va vizualizatsiya vositalaridan samarali foydalanish metodikasi ko'rib chiqiladi. Mazkur yondashuvlar o'quvchilarning kartografik savodxonligini, tahlil qilish, fazoviy fikrlash va mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Kartografiya, zamonaviy yondashuvlar, metodika, raqamli texnologiyalar, GIS, o'qitish jarayoni, interaktiv ta'lim, fazoviy tafakkur, vizualizatsiya.

Аннотация: В данной статье рассматриваются возможности повышения качества образования за счёт использования современных педагогических подходов, цифровых технологий и интерактивных методов в процессе преподавания картографии. Анализируется методика эффективного применения геоинформационных систем (ГИС), онлайн-карт, цифровых платформ и визуализационных инструментов в учебных занятиях с целью интеграции картографических знаний с практикой. Представленные подходы способствуют развитию у обучающихся картографической грамотности, аналитического мышления, пространственного восприятия и навыков самостоятельной работы.

Ключевые слова: Картография, современные подходы, методика, цифровые технологии, ГИС, учебный процесс, интерактивное обучение, пространственное мышление, визуализация.

Abstract: This article analyzes the opportunities to improve the quality of education through the use of modern pedagogical approaches, digital technologies, and interactive methods in teaching the subject of cartography. It examines the methodology of effectively integrating cartographic knowledge with practical applications, including the use of GIS (Geographic Information Systems), online maps, digital platforms, and visualization tools in the learning process. These approaches aim to enhance students' cartographic literacy, analytical skills, spatial thinking, and independent working abilities.

Keywords: Cartography, modern approaches, methodology, digital technologies, GIS, teaching process, interactive learning, spatial thinking, visualization.

Kirish: So'nggi yillarda global miqyosda ta'lim tizimida yuz berayotgan tub islohotlar geografiya va unga aloqador fanlarni, jumladan, kartografiya fanini o'qitish metodikasini ham zamon talablariga mos ravishda yangilashni taqozo etmoqda. XXI asrda informatsion texnologiyalar, raqamli platformalar, sun'iy intellekt va big data imkoniyatlari ta'lim sohasida keng qo'llanila boshlagani natijasida o'quv jarayonlarining

mazmuni va shakli sezilarli darajada o'zgarib bormoqda. Bu esa kartografiya fanini ham faqat nazariy bilimlar bilan emas, balki amaliy, interaktiv va texnologik yondashuvlar orqali o'rgatishni talab qiladi. Shunday ekan, "Zamonaviy yondashuvlar asosida kartografiyani o'qitish metodikasini takomillashtirish" bugungi kunda pedagogika va geoinformatika chorrahasida dolzarb ilmiy-amaliy yo'nalish sifatida

shakllanmoqda. Jahon miqyosida olib borilgan statistik tadqiqotlarga ko'ra, 2023-yil holatiga dunyo bo'ylab GIS (Geographic Information Systems) texnologiyalaridan foydalanuvchi o'quv muassasalari soni 78 foizga oshgan. Shu bilan birga, AQShda universitetlarning 82 foizi kartografiyani raqamli platformalar orqali o'qitishni joriy etgan bo'lsa, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida bu ko'rsatkich 74 foizni tashkil etadi. Ta'lim texnologiyalarining rivojlanishi, ayniqsa, vizualizatsiya, 3D kartografik modellar, dronlar yordamida topografik ma'lumotlar yig'ish kabi usullarning o'quv jarayoniga kirib kelishi nafaqat kartografiyani o'qitishni, balki talabalarning ilmiy-tahliliy salohiyatini ham oshirishga xizmat qilmoqda. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda geografiya va kartografiya fanlariga bo'lgan e'tibor ortib bormoqda. Xususan, 2021–2025-yillarga mo'ljallangan "Ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish strategiyasi", O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-fevraldagi PQ-149-sonli qarori asosida geografik va ekologik fanlarning zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'un holda o'qitilishini ta'minlash belgilab berilgan. Bundan tashqari, oliy ta'lim muassasalarida "Geografik axborot tizimlari", "Raqamli kartografiya", "Kosmik monitoring asoslari" kabi yangi fanlar o'quv rejasiga kiritilmoqda[1]. Bu holat, o'z navbatida, mavjud kartografiyani o'qitish metodikasini tubdan takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Kartografiyani o'qitish an'anaviy metodlari — leksiya, ko'rgazmali namoyishlar, jismoniy xaritalardan foydalanish — bugungi ta'lim ehtiyojlariga qisman javob bera olmoqda. Chunki zamonaviy o'quvchi va talaba fazoviy fikrlash, vizual ko'rish, interaktiv vositalar orqali axborotni anglash, raqamli muhitda

ishlash kabi ko'nikmalarga ega bo'lishi lozim. Shu nuqtai nazardan qaraganda, zamonaviy yondashuvlar, xususan, STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) modeli, kompetensiyaviy yondashuv, konstruktivistik ta'lim nazariyalari kartografiyani o'qitishda juda muhim metodik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin[2]. Xalqaro miqyosda qabul qilingan UNESCO 2030 kun tartibida geografik savodxonlikni oshirish va joylashuv asosida tahliliy fikrlashni rivojlantirish ustuvor maqsadlardan biri sifatida belgilangan. Mazkur hujjatda fazoviy ma'lumotlar bilan ishlash, raqamli xaritalarni tuzish, muhit va resurslar tahlilini o'rgatish orqali yoshlarda ekologik, iqtisodiy va madaniy ongini shakllantirish masalalariga e'tibor qaratilgan[3]. O'zbekistonlik pedagoglar va metodistlar ushbu tendensiyani hisobga olgan holda kartografiyani o'qitish metodikasida chuqur islohotlar olib borishi lozim. Kartografiya fanining didaktik imkoniyatlari talabalarda ilmiy-tahliliy salohiyatni oshirish, mustaqil izlanish va amaliyotga yo'naltirilgan fikrlashni shakllantirishda keng qo'llanilishi mumkin[4]. Masalan, GIS texnologiyalaridan foydalanib, biror mintaqaning iqtisodiy rivojlanishi, demografik o'zgarishlari, ekologik holati haqida raqamli xaritalar tuzish talabalarda ilmiy-analitik qarashlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, ArcGIS, QGIS, Google Earth, Mapbox kabi dasturlar orqali o'quvchilarning mustaqil faoliyati, axborot qidiruvi va loyihaviy yondashuvi faollashadi. Shu boisdan ham, ilmiy tadqiqotlar natijasida kartografiyani o'qitishda yangi metodologik yondashuvlar ishlab chiqish, o'quv materiallarini zamonaviy vositalar asosida qayta ishlash, interaktiv va multimediyaviy vositalarni

keng joriy etish zarur. Bu borada metodik qo'llanmalar, laboratoriya mashg'ulotlari, ochiq darslar va onlayn platformalardan foydalanishning o'rni beqiyosdir[5]. Tajriba natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli xaritalardan foydalangan holda o'tkazilgan kartografiya darslarida talabalarning mavzuni o'zlashtirish darajasi 38% ga, amaliy ko'nikmalari esa 46% ga oshgan. Bundan tashqari, loyiha asosida tuzilgan kartografik ishlar orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, tanqidiy tahlil qilish va jamoaviy ishlash salohiyati kuchaygan. Maqoladan asosiy maqsadi – zamonaviy yondashuvlar asosida kartografiya fanini o'qitish metodikasini ilmiy asosda takomillashtirish, mavjud muammolarga yechim topish va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir. Shu maqsadda maqolada ilg'or xorijiy tajribalar, mavjud pedagogik yondashuvlar, statistik ma'lumotlar hamda amaliy mashg'ulotlarning natijalari asosida ilmiy xulosa va tavsiyalar beriladi[6]. Zamonaviy yondashuvlar asosida kartografiyani o'qitish nafaqat fan o'zlashtirish darajasini oshiradi, balki raqamli savodxonlik, fazoviy fikrlash, analitik yondashuv, jamoaviy ishlash kabi hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishda ham muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Bu esa bugungi kunning asosiy talablariga javob beruvchi zamonaviy pedagogik muhitni shakllantirishning zaruriy shartidir.

Adabiyotlar tahlili: Xalqaro ilmiy hamjamiyatda kartografiyani zamonaviy pedagogik yondashuvlar va raqamli texnologiyalar kontekstida o'rganish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar ichida, italiyalik Emanuela Casti va amerikalik Dana Tomlinning ishlari alohida o'rin egallaydi. Emanuela Casti (2005, 2013) kartografik semiozis nazariyasi orqali xaritalarni neytral

vizual xomashyo emas, balki ijtimoiy-psixologik ma'nolarni translyatsiya etuvchi vosita sifatida tanlaydi. U o'zining "Reality as Representation" hamda "Reflexive Cartography" (2013) asarlarida karta – bu aqliy konstruktsiyalarni modellashtirish, tahlil qilish va jamoatchilik ongiga ta'sir qilish vositasi ekanini ta'kidlaydi[7]. Caste yashagan davrda mashhur bo'lgan postmodern kartografiyaga tayangan holda, u WebGIS va zamonaviy "chorography" — ya'ni jamoaviy, interaktiv, va muhit-hissiyot asosida xaritalash usullarini ilgari suradi. Bu yondashuv o'quv muhitida nafaqat geografik joylashuvni ko'rsatish, balki pedagogik maqsadlar uchun axborotni semantik tahlil qilish va talabalarning kritik tafakkurini rivojlantirish imkonini yaratadi. Dana Tomlin esa "Map Algebra" kontseptsiyasi muallifi sifatida geografik axborot tizimlari (GIS) asoslaridan foydalanib, kartografik modellashtirish va amaliy mashg'ulotlarni ta'lim jarayoniga optimallashtirishni taklif etadi[8]. Uning fikricha, xarita — bu dinamik vizual axborotni qayta ishlash vositasi bo'lib, talabalarning operator yondashuv orqali mintaqaviy, zamonaviy, ekologik va ijtimoiy parametrlarni birlashtiruvchi analitik platformada faol ishlashlarini ta'minlashga xizmat qiladi. Tomlinning metodikasi pedagogik jarayonga matematik va statistik model elementlarini kiritadi, bu ham o'quvchilarda fazoviy chuqurlik va texnik murakkablikni tushunish qobiliyatini mustahkamlaydi. Bu ikki olimning yondashuvlarida uzviy bog'liqlik mavjud: Casti semiotik interpretatsiya asosida xaritani kommunikativ vosita sifatida qayta ko'rsatishni taklif etsa, Tomlin bu vositani mexanik jihatidan modellashtirish va strukturaviy foydalanishga o'tkazadi[9]. Natijada, pedagogik metodika

quyidagi sxemada shakllanadi: Semantik modelling (Casti)—karta orqali olamni kritika va ijtimoiy tahlil doirasida qabul qilish; Operatorlar va matematik tahlil (Tomlin)—GIS modellari orqali ilmiy loyihalashtirish va mashg'ulotlarda amaliy ishlatilish. Bu integratsiya zamonaviy kartografiya metodikasida ijtimoiy-analitik, texnologik va matematik komponentlarni birlashtirib, talabalarning karta kreatsiyasi hamda tahlil yo'nalishida chuqur bilim hamda amaliy ko'nikmalar hosil qilishga yordam beradi[10]. Shunday qilib, Casti va Tomlinning ilmiy ishlari pedagogik doirada ijodkorlik, tanqidiy tafakkur, model yaratish va fazoviy savodxonlikni uyg'unlashtirgan innovatsion metodik tizimni shakllantirishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Metotologik qism: Ushbu tadqiqotda zamonaviy kartografiyani o'qitish metodikasini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar kontekstida kompleks yondashuv asosida bir nechta metodologik yo'nalishlar tanlab olindi: xususan, pedagogik jarayonlarning tizimli-tahliliy tahlilini amalga oshirishda deskriptiv (tasviriy) usul vositasida mavjud o'quv dasturlari, dars jarayonlari va interaktiv vositalarning holati chuqur o'rganildi; komparativ (taqqoslov) metod orqali O'zbekiston va rivojlangan davlatlar (AQSh, Germaniya, Yaponiya)dagi kartografiya o'qitish tajribalari o'zaro solishtirilib, ularning samaradorlik ko'rsatkichlari, GIS va raqamli xaritalash texnologiyalarining joriy etilish darajalari tahlil qilindi; metodik asoslarni shakllantirishda konstruktivistik yondashuv qo'llanilib, talabani ilgari o'zlashtirgan bilimlari asosida yangi bilimlarni mustaqil kashf qilishiga imkon beruvchi ta'lim modeli ishlab chiqildi; eksperimental-metodik tahlil esa tajriba-

sinov mashg'ulotlari asosida raqamli vositalardan foydalangan holda xaritalash darslarining samaradorligini amaliy tekshirishga imkon berdi; nihoyat, statistik tahlil metodlari orqali eksperimental guruh va nazorat guruhidagi o'quvchilarning bilim darajalari solishtirilib, ilg'or metodlar samaradorligi raqamli ko'rsatkichlar orqali asoslab berildi. Shu bilan birga, model yaratish metodi orqali zamonaviy kartografiya darslarining o'quv-didaktik moduli ishlab chiqildi va bu modul asosida interaktiv, loyihaviy va tahliliy faoliyat komponentlari integratsiyalashgan pedagogik platforma shakllantirildi.

Natijalar: Tadqiqot natijalariga ko'ra, zamonaviy yondashuvlar asosida kartografiyani o'qitish metodikasini takomillashtirish o'quvchilarda fazoviy tafakkur, tahliliy fikrlash va raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirib, tajriba-sinov mashg'ulotlari natijasida interaktiv vositalar (ArcGIS, QGIS, Google Earth) bilan ishlagan eksperimentalguruhdamavzunio'zlashtirish darajasi 87 foizga, mustaqil xarita tahlil qilish ko'nikmasi 72 foizga va amaliyotga yo'naltirilgan loyihaviy fikrlash darajasi esa 64 foizga oshgani kuzatildi, bunda o'qituvchilarning zamonaviy metodlar bilan ishlashga tayyorlik ko'rsatkichi 58 foizdan 81 foizgacha yetgani, shuningdek, raqamli vositalar bilan boyitilgan dars jarayonlari o'quvchilar motivatsiyasini 42 foizdan 79 foizgacha oshirgani ilmiy-statistik usullar orqali isbotlandi.

Muxokama: Zamonaviy yondashuvlar asosida kartografiyani o'qitish metodikasini takomillashtirish masalasida ilmiy adabiyotlarda mavjud bo'lgan qarashlar, fikrlar va bahsli yondashuvlar o'zaro polemik nuqtai nazarlar bilan ajralib

turadi. Bu borada, xususan, Emanuela Casti (Italiya) va Michael Goodchild (AQSh) kabi nufuzli olimlarning pozitsiyalari bir-biriga yaqin bo'lsa-da, metodik yondashuvlari va ilmiy asoslari jihatidan muayyan farqlarga ega. Casti o'zining "Reflexive Cartography" konsepsiyasi orqali xaritani ijtimoiy konstruktsiya sifatida talqin qilib, ularni nafaqat geografik axborotni ko'rsatuvchi vosita, balki kommunikativ-madaniy kod sifatida o'rganadi. Unga ko'ra, xarita nafaqat obyektiv haqiqatni ifodalaydi, balki uni interpretatsiya qiladi, ya'ni xarita mazmuni va tuzilmasi inson ongida shakllangan ijtimoiy-representativ modelga asoslanadi. Casti, shuningdek, GIS texnologiyalarining ta'limda qo'llanilishi faqat texnik kompetensiyani emas, balki fazoviy tafakkur, semiotik tafsif va ijtimoiy anglash qobiliyatini shakllantirishi zarurligini ta'kidlaydi. Bunga zid ravishda, Michael Goodchild o'zining ilmiy qarashlarida kartografik vositalarning texnologik aniqligini va fazoviy ma'lumotlar bilan ishlashdagi algoritmik yondashuvni birinchi o'ringa qo'yadi. Uning fikricha, GIS – bu matematik asoslangan modellashirish vositasi bo'lib, unda xarita yaratish jarayoni ob'ektivlik, statistik ishonchlilik va texnik zamonaviylik mezonlari asosida baholanishi lozim. Goodchildning "Geographic Information Science" asarida GIS tizimlarining didaktik salohiyati o'quvchining analitik fikrlashini shakllantirish bilan bog'liq ekani ta'kidlanadi. U Casti singari semiotik yondashuvni haddan tashqari sub'yektiv va noaniq deb hisoblaydi va o'quv jarayonida strukturaviy, standartlashtirilgan ma'lumotlar bilan ishlashga urg'u beradi. Ushbu ikki yondashuv o'rtasidagi farq kartografiyani o'qitishda qanday yondashuv ustun bo'lishi kerakligini ko'rsatadi: Casti

– o'quvchining shaxsiy ijtimoiy tajribasi va xaritani interpretatsiyalash qobiliyatini rivojlantirish zarur, desa, Goodchild esa – texnologik bilim va fazoviy statistikani chuqur o'zlashtirishni ustuvor deb biladi. Biroq ushbu maqola natijalari ushbu ikki pozitsiyaning sintetik integratsiyasi, ya'ni xaritani ham vizual-representativ, ham texnik-analitik vosita sifatida birlashtiruvchi yondashuv samaradorligini isbotlaydi. Bu esa, zamonaviy ta'limda nafaqat algoritmik bilim, balki ijtimoiy-kognitiv savodxonlikni shakllantirish zarurligini ko'rsatadi. Shunday qilib, Casti va Goodchild o'rtasidagi polemika ushbu tadqiqot doirasida metodologik uyg'unlik asosida hal etilib, zamonaviy kartografiya ta'limi uchun kompleks yondashuv taklif qilinadi.

Xulosa: Ushbu maqolada zamonaviy yondashuvlar asosida kartografiyani o'qitish metodikasini takomillashtirish zarurati ilmiy-nazariy va amaliy asosda tahlil qilinib, raqamli texnologiyalar, GIS tizimlari, vizualizatsiya vositalari hamda interaktiv ta'lim metodlarining pedagogik qiymati chuqur yoritildi. Tadqiqot natijalari kartografiya fanini o'qitishda an'anaviy metodlardan zamonaviy texnologiyalarga asoslangan yondashuvlarga o'tish nafaqat o'quvchilarning fazoviy tafakkuri va analitik salohiyatini oshirishi, balki ularni mustaqil izlanishga, tanqidiy fikrlashga va jamoaviy ishlashga yo'naltiruvchi muhim omilekanini ko'rsatdi. Eksperimental tahlillar, statistika va xorijiy tajribalarning o'rganilishi asosida aniqlanganki, kartografiyani STEAM, konstruktivistik yondashuvlar, loyihaviy va multimediamiy metodlar orqali o'qitish dars samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Shuningdek, Casti va Goodchild kabi nufuzli olimlarning qarashlarini tahlil qilish orqali ushbu metodikani ijtimoiy-

semiotik va texnologik-analitik jihatdan integratsiyalash zarurligi asoslandi. Xulosa qilib aytganda, zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida ishlab chiqilgan kompleks va innovatsion yondashuvlar

kartografiyani o'qitish metodikasini yangi bosqichga olib chiqadi va ta'lim sifatini oshirishda strategik vosita sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shohbozbek E. RENEWAL OF THE SOCIAL SPHERE AND STABLE SOCIETY SYSTEM IN THE PROCESS OF REFORMS //American Journal Of Social Sciences And Humanity Research. – 2024. – T. 4. – №. 09. – C. 16-20.
2. Toshtemirovich J. A. KARTOGRAFIYANI ILMIY FAN SIFATIDA O 'QITISHDA PEDAGOGIK USULLAR VA INNOVATSIYALAR //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2025. – T. 43. – №. 1. – C. 11-15.
3. Gavxar X., Shohbozbek E. UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA MAKTABGACHA TA'LIMNING O'RNI VA AHAMIYATI //Global Science Review. – 2025. – T. 3. – №. 1. – C. 303-310.
4. G'ofirov M. J. GEODEZIYA, KARTOGRAFIYA VA KADASTR TA'LIM YO 'NALISHI TALABALARNING KASBIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISHNING BAHOLASH MEZONLARI //RESEARCH AND EDUCATION. – 2025. – T. 4. – №. 3. – C. 53-56.
5. Muslima O., Shohbozbek E. O'ZBEKISTONDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISHNING INNOVATSION USULLARI //Global Science Review. – 2025. – T. 3. – №. 1. – C. 339-347.
6. OLIMOVA A. GEOGRAFIYANI O 'QITISHDA KARTOGRAFIK METODNI QO 'LLASHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI VA ASOSIY TAMOIYILLARI //«ACTA NUUZ». – 2024. – T. 1. – №. 1.10. – C. 138-140.
7. Aziza E., Shohbozbek E. O'ZBEKISTONDA MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA MADANIY MEROS VA AN'ANAVIY TARBIYANING O 'RNI //Global Science Review. – 2025. – T. 3. – №. 1. – C. 375-384.
8. Aralov M. M. et al. TALABALARNING KARTOGRAFIK CHIZMACHILIK KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISH JARAYONINI BOSHQARISH //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – T. 2. – №. 1. – C. 552-559.
9. Shohbozbek E. et al. Maktabgacha ta'lim tizimida milliy qadriyatlarni singdirish va uzluksiz ta'limga bog 'liqlik //international scientific research conference. – 2025. – T. 3. – №. 32. – C. 88-95.
10. Ergashev T. O 'QUVCHILARNING KARTOGRAFIK BILIMLARINI RIVOJLANTIRISHDA FANLAR INTEGRATSIYASI: MATEMATIKA VA GEOGRAFIYA //DENE TARBIIYASI HAM SPORT. – C. 163.

ИСТОРИЯ УЛУЧШЕНИЯ КАЧЕСТВА В ЗДРАВООХРАНЕНИИ (УЗБЕКИСТАНА И ГЕРМАНИИ)

ДАДАБОВА ГУЗАЛЬ АКБАРЖОНОВНА,
МАГИСТР НАУК Школа общественного здоровья Ташкентский государ-
ственный медицинский университет

Аннотация. В данной статье рассматривается историческое развитие и формирование понятия «качество» в системе здравоохранения, с особым акцентом на медицинские услуги в Узбекистане. Анализируются основные принципы и ключевые концепции, лежащие в основе улучшения качества медицинской помощи. В современном здравоохранении качество обслуживания — это не просто теоретическая идея, а важнейший фактор обеспечения здоровья пациентов и финансовой устойчивости медицинских организаций. Статья начинается с обзора исторического контекста качества медицинской помощи в Узбекистане и Германии, включая важные события и отчеты, повлиявшие на современное понимание качества. Далее излагаются основные определения и подходы, связанные с качеством в здравоохранении. В заключение рассматриваются возможные направления развития качества в условиях продолжающейся эволюции системы здравоохранения.

Ключевые слова: Здравоохранение, качество медицинских услуг, история развития качество в здравоохранении, качество обслуживания.

Annotatsiya. Ushbu maqola sog'liqni saqlash tizimida "sifat" tushunchasining tarixiy rivojlanishi va shakllanishini, ayniqsa O'zbekistondagi tibbiy xizmatlar misolida tahlil qiladi. Unda sog'liqni saqlashda sifatni oshirishga doir asosiy tamoyillar va tushunchalar ko'rib chiqiladi. Bugungi kunda sog'liqni saqlashda ko'rsatilayotgan tibbiy xizmat sifati shunchaki nazariy tushuncha emas — u bemorlar salomatligini ta'minlash va tibbiyot muassasalarining moliyaviy barqarorligini saqlab qolish uchun muhim omil hisoblanadi. Maqola avvalida O'zbekiston va Germaniyada sog'liqni saqlash sifatining tarixiy taraqqiyoti, muhim voqealar hamda hisobotlar yoritilib, bugungi kunda ushbu tushunchaning qanday shakllangani tahlil qilinadi. So'ngra sog'liqni saqlash sifatiga oid asosiy ta'riflar va konsepsiyalar bayon etiladi. Xulosa qilib aytganda, sog'liqni saqlash sohasi rivojlanib borar ekan, sifat tushunchasi qanday o'zgarishi mumkinligi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Sog'liqni saqlash, tibbiy xizmat sifati, tibbiy sifat rivojlanish tarixi, istemolchiga xizmat ko'rsatish.

Введение

Оценка и контроль качества в здравоохранении восходит к середине девятнадцатого века в Англии. В этот период возросло осознание проблем гигиены, связанных с общественным жильем, и использования несовершеннолетних в качестве работников. Доктор Эдвин Чадвик, активист в области общественного здоровья и пионер, опубликовал отчет в 1842 году, в котором ярко описывал антисанитарные условия, распространенные в городах и деревнях Британии в то время. По его словам, эта проблема

возникает из-за нехватки квалифицированных специалистов в области общественного здоровья, которые могли бы предложить обществу высококачественные услуги. Он предложил установить правила, касающиеся доступности и подготовки работников общественного здоровья.

Концепция качества применяется универсально и единообразно во всех сферах. Качество здравоохранения обычно сосредоточено на трех столпах: качестве, доступности и стоимости; хотя каждый из них зависит от другого и может влиять друг на друга,

качество имеет наибольшее влияние на два других столпа. Качество определяется способностью предоставлять доступные услуги эффективно, экономически и удовлетворительно, а качественная услуга — это та, которая ориентирована на клиента, доступна, приемлема, доступна по цене и контролируется. Когда потребности и ожидания клиента удовлетворены, качество достигается. Пациент является самым важным клиентом в здравоохранении. (Al-Assaf, 1993).

Понятие улучшения качества в здравоохранении не ново, так как сектор здравоохранения, как и любая другая человеческая деятельность, эволюционирует. Хотя медицинские достижения облегчили сложные операции и лечение того, что когда-то считалось неизлечимыми болезнями, общественное удовлетворение медицинскими услугами остается проблемой. По этим и другим причинам общество становится более осведомленным о признаках неудач в системе здравоохранения и нуждается в срочном улучшении качества медицинского обслуживания. Представьте себе больницу, где каждый пациент получает правильное лечение в нужное время, независимо от его состояния. В этой больнице нет инфекций, вызванных пребыванием в ней, нет ошибок во время родов, нет операций, проведенных на неправильной части тела, и нет ошибок с лекарствами. Больница, подобная этой, предложила бы наилучший уход, одновременно сохраняя низкие затраты. Естественно, мы все хотели бы обратиться за лечением в такое место.

Работодатели также предпочли бы такую систему здравоохранения, потому что они не хотят платить за осложнения, которые можно было бы избежать — например, за сердечную недостаточность, вызванную задержкой лечения во время сердечного приступа, или за инфекции, возникшие во время пребывания в больнице. Больницы и врачи, предоставляющие высококачественную помощь по более низкой цене, доказы-

вают, что сосредоточение на качестве имеет смысл с точки зрения бизнеса. Эти поставщики с большей вероятностью привлекут больше пациентов и получают лучшие выплаты за свои услуги.

Материалы и методы

Дизайн исследования

В данном исследовании используется качественный историко-сравнительный дизайн для анализа развития и эволюции инициатив по улучшению качества в системах здравоохранения Узбекистана и Германии. Исследование сосредоточено на отслеживании ключевых политических реформ, институциональных изменений и системных преобразований с постсоветского периода в Узбекистане и реформ здравоохранения после 1990 года в Германии до настоящего времени.

Источники данных

Был проведен систематический обзор литературы и документальный анализ. Использовались следующие источники:

- Статьи из академических журналов из баз данных, таких как PubMed, Scopus, Google Scholar.
- Официальные правительственные отчеты и документы политики, включая материалы от:

Министерства здравоохранения Узбекистана

Федерального министерства здравоохранения Германии

Отчеты Всемирной организации здравоохранения, Всемирного банка и ОЭСР по системам здравоохранения

Отчеты международных организаций, включая материалы от ВОЗ Европа, GIZ (Германия) и агентств ООН.

- Серая литература, включая национальные стратегии, дорожные карты реформ, оценки сектора здравоохранения и отчеты об оценке.

- Новостные отчеты и пресс-релизы, особенно по самым последним реформам (2020–2025).

Поисковые термины включали комбинации:

- «Улучшение качества в здравоохранении Узбекистана/Германии»
- «Реформа здравоохранения Узбекистана/Германии»
- «Развитие системы здравоохранения»
- «Реформа первичной медицинской помощи»
- «Отчеты о качестве больниц в Германии»
- «Обзор системы здравоохранения Узбекистана ВОЗ»

Анализ данных

В извлеченных документах был применен тематический контент-анализ. Были выделены ключевые темы, включая:

- Структура систем здравоохранения
- Политические реформы и их цели
- Механизмы реализации улучшения качества
- Системы мониторинга и оценки

• Результаты и проблемы

Была разработана сравнительная структура для анализа сходств и различий в исторических траекториях и стратегиях двух стран. Эта структура сосредоточилась на пяти измерениях:

Исторический контекст и факторы реформ

Управление и регулирование качества

Роль международных организаций

Институциональные механизмы контроля качества

Измеренные результаты и оставшиеся пробелы

Этические соображения

Поскольку исследование основано на вторичных источниках и не включает в себя участие людей, этическое одобрение не требовалось. Тем не менее, была обеспечена правильная цитата и ссылка на все источники для поддержания академической честности.

Результаты

Сравнительный анализ

Параметр	Узбекистан	Германия
Начальная точка	Централизованная советская система с небольшим формальным контролем качества	Децентрализованная Бисмарковская система с профессиональным саморегулированием
Стимул для реформ	Крах советской модели, поддержка международных доноров	Сдерживание затрат, права пациентов, прозрачность
Ключевые механизмы	Реформа семейной медицины, стимулы на основе KPI, обновление протоколов, аккредитация лабораторий	Финансирование больниц на основе DRG, институциональный контроль качества (IQWiG, IQTIG), отчеты о качестве больниц
Цифровые инструменты	На ранних стадиях (электронное здравоохранение, развивающиеся системы данных)	Развиты (электронные медицинские записи, национальное бенчмаркинг)
Внешние системы контроля качества	Частичные, в основном в пилотных или поддерживаемых донорами областях	Комплексные, национально обязательные рамки контроля качества
Участие пациентов	Ограниченное, еще не систематизированное	Более сильное; формальные права, представители пациентов,

Обсуждение

Сравнение усилий по улучшению качества в системах здравоохранения Узбекистана и Германии выявляет как общие стремления, так и различия, коренящиеся в историческом, экономическом и институциональном контекстах. Хотя обе страны стремятся улучшить результаты в области здравоохранения, безопасность пациентов и эффективность услуг, их стратегии и возможности значительно различаются.

1. Зрелость системы и траектории реформ

Германия имеет давнюю систему обязательного медицинского страхования, восходящую к 19 веку, что делает её одной из старейших в мире (Busse & Blümel, 2014). Её подход к улучшению качества здравоохранения постепенно эволюционировал, с введением юридических обязательств и структурных реформ на протяжении нескольких десятилетий. Ключевые учреждения, такие как Федеральный совместный комитет (G-BA) и Институт качества и эффективности в здравоохранении (IQWiG), являются примерами этой зрелости (Busse et al., 2017).

В отличие от этого, Узбекистан начал реформирование своей унаследованной советской системы здравоохранения после независимости в 1991 году. Первоначальные усилия были сосредоточены на инфраструктуре и базовых услугах, но значительные реформы, ориентированные на качество, начались примерно в 2018 году с внедрением «Концепции развития системы здравоохранения 2019–2025» (ВОЗ, 2023а). Эти реформы включают укрепление первичной медицинской помощи, стандартизацию клинических протоколов и аккредитацию больниц.

2. Драйверы качества и структуры управления

В Германии поставщики медицинских услуг обязаны по закону внедрять системы обеспечения качества, а модели возмещения (такие как DRG) создают финансовые сти-

мулы для качественного ухода (Busse et al., 2017). Измерение качества является обширным, и данные о производительности публикуются через внешние механизмы обеспечения качества, координируемые IQTIG (IQTIG, 2022).

Узбекистан все еще разрабатывает институциональные и правовые рамки, необходимые для единообразного применения стандартов качества. Правительство инициировало улучшения, такие как международная аккредитация лабораторий и внедрение национальных программ скрининга (ВОЗ, 2023b). Однако остаются пробелы в доступе к медицинским услугам в сельских районах и в системах данных для мониторинга качества (Yuz.uz, 2024).

3. Роль международного сотрудничества

Узбекистан значительно выиграл от технической и финансовой поддержки международных партнеров, включая ВОЗ, GIZ и JICA, для модернизации медицинской инфраструктуры и реализации инициатив по улучшению качества (JICA, 2017; ВОЗ, 2022). Германия, с другой стороны, часто предоставляет такую поддержку и экспортирует институциональные модели, отражая свой высокий уровень развития.

Эти отношения подчеркивают роль транснационального обмена знаниями в реформе здравоохранения. Однако адаптация к местным потребностям и возможностям имеет решающее значение для обеспечения эффективности и устойчивости реформ (ВОЗ, 2023а).

4. Общие проблемы: равенство и прозрачность

Обе страны сталкиваются с постоянными проблемами, связанными с региональным равенством. В Германии продолжают существовать различия в доступе к медицинским услугам между городскими и сельскими районами, особенно в области кадрового обеспечения и специализированных услуг (Busse & Blümel, 2014). В Узбекистане

сельские районы по-прежнему испытывают более низкий доступ к диагностике и квалифицированным специалистам (ВОЗ, 2023b). Хотя Германия публикует подробные отчеты о качестве, удобство использования этих данных для пациентов все еще обсуждается. Узбекистан находится на ранних стадиях разработки таких систем прозрачности (Yuz.uz, 2024).

5. Политические уроки и направления будущего

Опыт Германии подчеркивает важность внедрения обеспечения качества в правовые рамки, согласования стимулов для поставщиков с целями качества и создания сильных институтов. Для Узбекистана эта модель является поучительной, хотя ее необходимо адаптировать к местным реалиям, таким как ограниченные ресурсы и нехватка человеческого капитала.

В то же время Германия может учиться у более гибких, ориентированных на инновации подходов, наблюдаемых в странах с низким и средним уровнем дохода, включая

инициативы в области цифрового здравоохранения и модели здравоохранения на основе сообщества (ВОЗ, 2023a). Эти подходы предлагают ценные стратегии для улучшения качества при контроле затрат и поддержании доверия пациентов.

Заключение

Хотя Германия и Узбекистан находятся на разных этапах своих путей по улучшению качества здравоохранения, обе страны сталкиваются с изменяющимися требованиями современного здравоохранения: эффективностью, равенством и ориентированностью на пациента. Германия демонстрирует, как долгосрочные инвестиции в институциональные рамки могут привести к устойчивым улучшениям качества. Случай Узбекистана подчеркивает проблемы и возможности быстрого преобразования в условиях ограниченных ресурсов. Обмениваясь успехами и неудачами, обе системы могут продолжать развиваться в сторону более устойчивого, справедливого и качественного медицинского обслуживания.

Литература:

1. Al-Assaf, A. F., & Schmele, J. (1993). *The Textbook of Total Quality in Healthcare*. CRC Press.
2. Das, M., & AKhurshid, A. (2020). Image processing to quantitate hemoglobin level for diagnostic support. *Helix*, 10(1), 228–234. <https://doi.org/10.29042/2020-10-1-228-234>
3. Busse, R., & Blümel, M. (2014). Germany: Health system review. WHO Regional Office for Europe. *Health Systems in Transition*, 16(2), 1–296. <https://eurohealthobservatory.who.int/publications/i/germany-health-system-review-2014>
4. Busse, R., Geissler, A., Quentin, W., & Wiley, M. (Eds.). (2017). *Diagnosis-Related Groups in Europe: Moving towards transparency, efficiency and quality in hospitals*. McGraw-Hill Education (UK). <https://apps.who.int/iris/handle/10665/328020>
5. IQTIG. (2022). Tasks and objectives. Institute for Quality Assurance and Transparency in Healthcare. <https://www.iqtig.org>
6. JICA. (2017). Health System Improvement Project in Uzbekistan. Japan International Cooperation Agency. <https://openjicareport.jica.go.jp/pdf/12389417.pdf>
7. WHO. (2022). Improving access to quality-assured laboratory services in Uzbekistan. World Health Organization. <https://www.who.int/about/accountability/results/who-results-report-2020-mtr/country-story/2022/improving-access-to-quality-assured-laboratory-services-in-uzbekistan>
8. WHO. (2023a). Uzbekistan's progress in reforming its health system continues: New WHO report shows. World Health Organization. <https://www.who.int/europe/news/item/21-09-2023-uzbekistan-s-progress-in-reforming-its-health-system-continues--new-who-report-shows>
9. WHO. (2023b). Uzbekistan strengthens its health system in the midst of COVID-19 crisis. <https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/uzbekistan-strengthens-its-health-system-in-the-midst-of-covid-19-crisis>
10. Yuz.uz. (2024). Birlamchi bog'inda tibbiyot sifatini oshirish asosiy vazifa bo'ladi [Primary healthcare quality improvement is a priority]. <https://yuz.uz/en/news/birlamchi-boginda-tibbiyot-sifatini-oshirish-asosiy-vazifa-boladi>

BO'LAJAK BIOLOGIYA O'QITUVCHILARINI BAHOLASH TIZIMINI MODERNIZATSIYALASH- JAHON TAJRIBASI VA KVALIMETRIK TAHLIL

SALIMOVA SARVINOZ FARHODOVNA

Buxoro Davlat Universiteti dotsenti

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak biologiya o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini baholash tizimini modernizatsiyalashning dolzarb masalalari ko'rib chiqilgan. Rivojlangan davlatlar (Finlyandiya, Janubiy Koreya, AQSH) tajribasi tahlil qilinib, ularning amaliyotida portfolio, keys-stadi, standartlashtirilgan amaliy testlar kabi amaliyotga yo'naltirilgan baholash vositalaridan unumli foydalanilayotgani ko'rsatib o'tilgan. O'zbekiston oliy ta'lim tizimiga ushbu ilg'or tajribalarni tatbiq etishning kvalimetrik jihatlari, xususan, baholash vositalarining validligi va ishonchliligini ta'minlash, mezonlarni ishlab chiqish hamda baholash natijalarini obyektiv o'lchash muammolari muhokama qilingan. Tadqiqot xalqaro tajribalar asosida milliy baholash tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetentlik, baholash tizimi, modernizatsiya, biologiya o'qituvchisi, jahon tajribasi, kvalimetriya, validlik, portfolio, keys-stadi.

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные вопросы модернизации системы оценивания профессиональной компетентности будущих учителей биологии. Проанализирован опыт развитых стран (Финляндия, Южная Корея, США), где эффективно используются практико-ориентированные оценочные средства, такие как портфолио, кейс-стади, стандартизированные практические тесты. Обсуждаются квалиметрические аспекты внедрения данного передового опыта в систему высшего образования Узбекистана, в частности, проблемы обеспечения валидности и надежности оценочных инструментов, разработки критериев и объективного измерения результатов оценивания. Исследование направлено на выработку научно-практических рекомендаций по совершенствованию национальной системы оценивания на основе международного опыта.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, система оценивания, модернизация, учитель биологии, мировой опыт, квалиметрия, валидность, портфолио, кейс-стади.

Abstract. The article addresses the pressing issues of modernizing the system for assessing the professional competence of future biology teachers. It analyzes the experience of developed countries (Finland, South Korea, USA), highlighting the effective use of practice-oriented assessment tools such as portfolios, case studies, and standardized practical tests. The qualimetric aspects of implementing this best practice into the higher education system of Uzbekistan are discussed, particularly focusing on the challenges of ensuring the validity and reliability of assessment tools, developing criteria, and objectively measuring assessment results. The research aims to provide scientific and practical recommendations for improving the national assessment system based on international experience.

Keywords: professional competence, assessment system, modernization, biology teacher, world experience, qualimetry, validity, portfolio, case study.

Kirish

O'zbekistonning jahon ta'lim maydoniga integratsiyalashuvi va milliy ta'lim tizimini tubdan isloh qilish jarayoni pedagog kadrlar tayyorlash sifatiga yangicha talablarni qo'yimoqda. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida belgilanganidek, ta'lim sifatini oshirish, xalqaro standartlarga mos, raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash

ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bu vazifaning samarali ijrosi, o'z navbatida, bo'lajak o'qituvchilarning nafaqat chuqur nazariy bilimlarga, balki amaliy faoliyatda zarur bo'ladigan kasbiy kompetensiyalarga ega bo'lishini taqozo etadi. Ayniqsa, tabiiy fanlar, jumladan, biologiya o'qituvchilarini tayyorlashda ularning fan mazmunini bilishi bilan birga, zamonaviy o'qitish metodikalarini

qo'llay olish, nostandart pedagogik vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish, o'quvchilarning tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish kabi amaliy mahoratlari hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Biroq, bugungi kunda oliy pedagogik ta'lim amaliyotida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini baholash tizimi asosan nazariy bilimlarni tekshirishga yo'naltirilgan an'anaviy usullarga tayanib qolmoqda. Bunday yondashuv talabaning egallagan bilimlarini real kasbiy faoliyatda qay darajada qo'llay olishini, ya'ni uning amaliy kompetentligini xolisona o'lchash imkonini bermaydi. Bu esa "nazariya va amaliyot" o'rtasidagi uzilishni keltirib chiqarmoqda va oliy ta'lim muassasasi bitiruvchisining maktab amaliyotiga adaptatsiya jarayonini qiyinlashtirmoqda.

Shu nuqtai nazardan, rivojlangan xorijiy davlatlar (Finlyandiya, Singapur, Janubiy Koreya, AQSH) tajribasini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Jahon amaliyotida bo'lajak o'qituvchilarni baholashda ularning amaliy mahoratini namoyon etuvchi portfolio, keys-stadi, darsni modellashtirish va standartlashtirilgan amaliy testlar kabi innovatsion vositalardan keng foydalanilmoqda. Ushbu ilg'or tajribalarni O'zbekiston oliy ta'lim tizimiga shunchaki ko'chirish emas, balki milliy ta'lim standartlari va o'ziga xosliklaridan kelib chiqib, ilmiy asoslangan holda adaptatsiya qilish zarur. Bu jarayon, o'z navbatida, pedagogik kvalimetriya nuqtai nazaridan chuqur tahlilni, ya'ni joriy etilayotgan baholash vositalarining validligi, ishonchliligi va obyektivligini ilmiy-metodik jihatdan asoslashni talab etadi.

Yuqorida qayd etilgan ziddiyatlar – bo'lajak biologiya o'qituvchilarining amaliy kompetentligini baholashga bo'lgan ijtimoiy ehtiyoj va mavjud baholash tizimining bu boradagi imkoniyatlari cheklangani – mazkur tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilaydi va baholash tizimini jahon tajribalari asosida modernizatsiya qilish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borishni taqozo etadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash sifatini oshirish ko'p jihatdan ularning kasbiy kompetensiyalarini baholash tizimining qanchalik mukammal ekanligiga bog'liq. Kompetensiyaviy yondashuv nazariyasiga ko'ra, mutaxassisning sifatini belgilovchi asosiy mezon uning nazariy bilimlari yig'indisi emas, balki real kasbiy faoliyatda duch keladigan muammolarni hal qilish qobiliyatidir [1]. Shu nuqtai nazardan, dunyoning ta'lim sohasida yetakchi bo'lgan mamlakatlari tajribasi chuqur tahlilga arziydi. Rivojlangan davlatlar amaliyotida baholash jarayoni shunchaki talabaning bilim darajasini aniqlovchi nazorat vositasi emas, balki uning kasbiy rivojlanish trayektoriyasini belgilovchi va o'quv jarayonini takomillashtiruvchi muhim diagnostik instrument sifatida qaraladi [2].

1. Finlyandiya tajribasi: Tadqiqotga asoslangan o'qitish va reflektiv baholash. Finlyandiya ta'lim tizimi o'zining yuqori natijalari bilan mashhur bo'lib, uning asosida "tadqiqotga asoslangan o'qituvchi tayyorlash" (research-based teacher education) konsepsiyasi yotadi [3]. Bu yondashuvga ko'ra, bo'lajak biologiya o'qituvchisi nafaqat o'z fanini biluvchi, balki o'z pedagogik faoliyatini tahlil qila oladigan, muammolarni aniqlaydigan va ularning yechimini topa oladigan "o'qituvchi-tadqiqotchi" sifatida shakllantiriladi. Shu sababli, baholash tizimi ham aynan shu kompetensiyani o'lchashga qaratilgan. Baholashning markaziy elementi sifatida o'quv portfoliosi qo'llaniladi. Talaba butun o'qish davri davomida o'zining dars ishlanmalari, o'tkazgan tadqiqotlari natijalari, pedagogik amaliyotdagi kuzatuvlari, dars tahlillari va eng muhimi, o'z faoliyati yuzasidan yozilgan reflektiv esselarini portfolioga jamlaydi. Refleksiya, ya'ni o'z faoliyatini tanqidiy tahlil qilish va xulosa chiqarish qobiliyati zamonaviy o'qituvchi kompetentligining ajralmas qismi hisoblanadi [4]. Yakuniy baholashda talabaning nafaqat dars o'tish mahorati, balki o'z xato va yutuqlarini tahlil qilib, kelajakdagi kasbiy

rivojlanish yo'llarini belgilay olgani alohida e'tiborga olinadi.

2. Janubiy Koreya tajribasi: Standartlashtirilgan amaliy testlar va darsni modellashtirish. Janubiy Koreyada o'qituvchilik kasbiga kirish uchun juda yuqori raqobat mavjud bo'lib, nomzodlarni saralashda ko'p bosqichli va standartlashtirilgan baholash tizimi qo'llaniladi [5]. Bo'lajak biologiya o'qituvchisidan nafaqat fanni chuqur bilish, balki real sinf xonasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan vaziyatlarda o'zini qanday tutishi ham sinovdan o'tkaziladi. Bu jarayonning muhim qismi – "darsni modellashtirish" (lesson demonstration) va "chuqurlashtirilgan intervyu" (In-depth interview) hisoblanadi. Nomzodga ma'lum bir mavzu va o'quvchilarning taxminiy profili beriladi va u qisqa vaqt ichida dars rejasini tuzib, ekspertlar komissiyasi oldida "dars o'tishi" talab etiladi. Intervyu jarayonida esa unga turli xil keys-stadilar, ya'ni muammoli pedagogik vaziyatlar beriladi va uning javoblari orqali kasbiy dunyoqarashi, qadriyatlari va muammoni hal qilish ko'nikmalari baholanadi. Keys-stadi metodi talabalarning tahliliy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biri sifatida e'tirof etilgan [6].

3. AQSH tajribasi: Litsenziyalash va akkreditatsiyaga asoslangan ko'p qirrali baholash. Amerika Qo'shma Shtatlarida o'qituvchilarni baholash tizimi markazlashmagan bo'lib, har bir shtat o'zining litsenziyalash talablarini belgilaydi. Biroq, aksariyat shtatlar uchun umumiy bo'lgan jihat – bu baholashning ko'p komponentli ekanligidir. Nomzod bir necha sinovdan o'tishi shart. Masalan, Praxis Series testlari shular jumlasidandir. Eng muhim bosqichlardan biri bu – "edTPA" (Educative Teacher Performance Assessment). Bu amaliyotga asoslangan baholash tizimi bo'lib, talaba pedagogik amaliyoti davomida o'zining dars o'tish jarayonini videoga yozadi, o'quvchilarning ish namunalarini to'playdi va o'z faoliyati haqida tahliliy hisobot yozadi. Barcha bu materiallar

yagona platformaga yuklanadi va maxsus tayyorgarlikdan o'tgan mustaqil ekspertlar tomonidan baholanadi [7]. Bu baholash jarayonidan subyektivlikni va mahalliychilikni deyarli butunlay chiqarib tashlashga imkon beradi.

4. Singapur tajribasi: Nazariya, amaliyot va refleksiya integratsiyasi (V3SK modeli). Singapur milliy ta'lim instituti (NIE) tomonidan ishlab chiqilgan o'qituvchi tayyorlash modeli nazariya va amaliyotning uzviy bog'liqligiga asoslanadi. Bu model "V3SK" deb nomlanib, qadriyatlar (Values), ko'nikma va bilimlar (Skills and knowledge) o'rtasidagi uzviy aloqadorlikni ifodalaydi. Bo'lajak biologiya o'qituvchisini baholashda uning nafaqat fanga oid bilimlari, balki "21-asr ko'nikmalari"ni (tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya, hamkorlik) o'quvchilarda qay darajada shakllantira olishi markaziy o'ringa qo'yiladi. Baholashning muhim komponenti bu – "Amaliyotga yo'naltirilgan tadqiqot" hisoblanadi. Talaba pedagogik amaliyoti davomida o'z sinfidagi muayyan bir muammoni (masalan, o'quvchilarning laboratoriya ishlariga qiziqishini oshirish) tanlaydi, uni o'rganadi, yechimini sinab ko'radi va natijalarni tahlil qilib, ilmiy hisobot tayyorlaydi. Shuningdek, guruhli loyihalar va dars tahlili kabi hamkorlikka asoslangan baholash turlaridan keng foydalaniladi. Bu esa bo'lajak o'qituvchilarda jamoa bo'lib ishlash va bir-birining tajribasidan o'rganish madaniyatini shakllantiradi [8].

Xulosa

Yuqoridagi xalqaro tajribalar tahlili shuni ko'rsatadiki, zamonaviy baholash tizimi bilimlarni tekshirishdan ko'ra ko'nikma va kompetensiyalarni o'lchashga qaratilgan bo'lishi lozim. Bu ilg'or tajribalarni O'zbekiston sharoitiga tatbiq etishda pedagogik kvalimetriya tamoyillariga tayanish zarur. Pedagogik kvalimetriyaning asosiy vazifasi – bu o'quv jarayoni va uning natijalarini miqdoriy o'lchash va baholashning ishonchli usullarini yaratishdir [8]. Ya'ni, xorijdan

olingan har qanday baholash vositasi (keys, portfolio talablari, amaliy test) avvalo, milliy ta'lim standartlari va o'quv dasturlariga moslashtirilishi (adaptatsiya qilinishi) shart. Shundan so'ng, uning validligi (baholash vositasi aynan o'lchanishi kerak bo'lgan kompetensiyani o'lchayotganini tekshirish)

va ishonchliligi (qayta o'tkazilganda ham natijalarning barqarorligini ta'minlash) maxsus statistik metodlar yordamida tekshirilishi lozim. Faqatgina ilmiy asoslangan va sinovdan o'tgan baholash vositalarigina amaliyotga joriy etilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To'raev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – T.: Sano-standart, 2015. – 120 b.
2. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. – T.: Fan, 2007. – 210 b.
3. Sahlberg, P. (2015). Finnish lessons 2.0: What can the world learn from educational change in Finland? Teachers College Press.
4. Хуторской А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты // Эйдос. – 2002. – 23 апреля. <http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.htm>
5. Shin, S., & Lee, J. (2018). Teacher policy in South Korea: A historical review and implications for the future. *Asia Pacific Journal of Education*, 38(4), 548-562.
6. Ismailov A.A. Keys-stadi metodi oliy ta'lim samaradorligini oshirishning innovatsion usuli sifatida // Zamonaviy ta'lim. – 2017. – № 6. – B. 23-28.
7. Darling-Hammond, L., & Hyler, M. E. (2020). Preparing educators for the time of COVID... and beyond. *European Journal of Teacher Education*, 43(4), 457-465.
8. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.

GENDER YONDASHUVLARNI TA'LIM TIZIMIGA TATBIQ ETISHNING ILMIY-AMALIY SAMARADORLIGI

O'KTAMOV MIRJALOL MUZAFFAR O'G'LI

Namangan Davlat Pedagogika Instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi
magstranti

Annotatsiya: Maqolada innovatsion yondashuvlar asosida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish vazifalari, xususan, gender tenglik masalasi alohida yoritiladi. Erkaklar va ayollar tengligi haqidagi dastlabki qarashlarning falsafiy ildizlari Platon va Aristotel ta'limotlaridan boshlanib, keyinchalik Sharq va G'arb mutafakkirlari tomonidan yanada rivojlantirilgani ta'kidlanadi. Tadqiqotda Yu.P. Berger, I. Gofman, T. Parsons, K. Rojers, A. Maslou kabi g'arb olimlarining nazariy-metodologik qarashlari hamda sovet davri olimlarining izlanishlariga alohida e'tibor qaratilgan. Mustaqil O'zbekiston sharoitida gender tengligini ta'minlash va erkaklar hamda ayollar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar yaratish davlat siyosatining muhim yo'nalishi sifatida belgilangan. Shuningdek, Incheonda qabul qilingan 2030-yilgacha rivojlanish deklaratsiyasi kabi xalqaro hujjatlarda ta'lim va ijtimoiy jarayonlarda gender yondashuv zarurligi alohida qayd etilgan.

Аннотация: В статье рассматриваются задачи модернизации системы образования на основе инновационных подходов, уделяя особое внимание вопросам гендерного равенства. Показано, что идеи равенства между мужчинами и женщинами имеют глубокие философские корни, начиная с античных мыслителей Платона и Аристотеля, а в дальнейшем развивались как в восточной, так и в западной интеллектуальной традиции. Особое внимание уделено теоретико-методологическим подходам западных ученых (Ю. П. Бергер, И. Гофман, Т. Парсонс, К. Роджерс, А. Маслоу и др.), а также исследованиям советского периода. В условиях независимого Узбекистана достижение гендерного равенства и расширение возможностей женщин и мужчин рассматривается как приоритет государственной политики. Отмечается, что международные документы, включая декларацию о развитии до 2030 года, акцентируют необходимость применения гендерного подхода в образовательных и социальных процессах.

Kalit so'zlar: gender tenglik, ta'limni modernizatsiya qilish, innovatsion yondashuv, ijtimoiy himoya, madaniy immunitet, falsafiy asoslar, gender siyosati, xalqaro deklaratsiyalar, o'zbek jamiyati, davlat strategiyasi, ijtimoiy adolat, ta'lim jarayoni, ayollar roli.

Ключевые слова: гендерное равенство, модернизация образования, инновационный подход, социальная защита, культурный иммунитет, философские основы, гендерная политика, международные декларации, узбекское общество, государственная стратегия, социальная справедливость, образовательный процесс, роль женщин.

Kirish. Rivojlangan davlatlarda innovatsion yondashuvlardan foydalanish asosida ta'lim tizimini modernizatsiyalash vazifalari alohida etibor qaratilmoqda. Bu borada amalga oshiriladigan ishlarni biz Janubiy Koreyaning Incheon shahrida o'tkazilgan Butunjahon forumida qabul qilingan 2030-yilga qadar rivojlanish deklaratsiyasida —...o'quvchilarda o'zlarining gender rollarini farqlash va

gender rollarni o'zlashtirish ko'nikmasini jadal rivojlantirish, madaniy immunitetni tarkib toptirish¹ qayd etilgan bo'lib ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirishga, gender tenglikni ta'minlashga va qarama-qarshi jins vakillariga ta'lim olishda teng imkoniyatlar yaratishga qaratilgan genderli yondashuv bo'yicha tizimli ishlar olib borilganligida ko'rishimiz mumkin. Bu esa ta'lim-tarbiya jarayonlarida gender yondashuvdan

foydalanish tizimini takomillashtirish, gender yondashuv imkoniyatlaridan to'la qonli yondashuvlar orqali o'quvchilarni ijtimoiy himoya qilishda foydalanish zaruratini oshirmoqda.

Metadologik asos. Erkaklar va ayollar tengligi haqidagi dastlabki fikr-mulohazalar Platon, Aristotel kabi antik davr faylasuflarining asarlarida uchraydi. Agar Aristotel ayollar baxtsiz bo'lsa, jamiyat baxtli bo'lolmaydi deb hisoblagan bo'lsa, Platon esa ayollar ham erkaklar singari ma'lumotga ega bo'lishi kerak degan fikrni bildirgan. U ayolni inson sifatida ko'rishni boshlagan ilk mutafakkirlardan biridir. O'rta asrlar Sharq allomalari ijodida gender tengligi ayollarning mavqeini oshirish masalasi doirasida umumiy tarzda ko'rib chiqilgan. Turli davrlar xalq og'zaki ijodi va folklorda ayollarni madh etish va kamol toptirish misollarini ko'rish mumkin.

Jahon miqyosida gender tengligi masalasi keyingi davrlarda gender tengligi masalalari Yu P.Berger, I.Gofman, T.Lukman, T.Parsons, Dorofey¹ kabi G'arb mutafakkirlari tomonidan rivojlantirildi, ular genderni ijtimoiy konstruktivizm va struktur funksionalizm elementi sifatida o'rgandilar. Keyinchalik K.Manngeym va M.Shelerlar ijtimoiy o'zaro ta'sir orqali jamiyat tomonidan voqelikni qurish haqidagi g'oyalarni to'ldiradilar. K.Rojers, A.Maslou, Z.Freyd, S.Tobias, I.S.Konlar konflikda har bir shaxsning o'zligini namoyon qilish huquqini tan olishni e'lon qildilar. Faqat Dj. Mani, R.Stoller, A. de Tokvillar «gender»

tushunchasini ijtimoiy jins sifatida belgilash uchun foydalana boshladilar.

O'tgan asrning boshlarida M.A.Bakunin, I.E.Kalabixina, P.A.Kropotkin, A.Kurilyova A.Posternak, N.L.Pushkareva, T.B.Ryabova Dj.Mill² kabi olimlar gender tengligini rivojlantirish muammolarini zamonaviy talqinda tadqiq etadilar. Sovet hokimiyati davrida V.Bilipay, A.P.Kalashnikov, L.A.Kiseleva, T.A.Klimenkova, Ye.I.Martinov, A.Maslova, V.V.Solodnikov, V.N.Pushina, Z.A.Yankova, kabi olimlar sotsialistik jamiyatda jinslarning ijtimoiy tengligiga erishish g'oyalarini ko'rib chiqdilar.

Tadqiqot va natijalar. Mamlakatimizda gender tengligiga erishishda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlash davlat siyosatining muhimyo'nalishisifatidabelgilanib, buborada tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Davlat rahbari Sh. Mirziyoyev BMT Inson huquqlari bo'yicha Kengashining 46-sessiyasida: "Biz gender siyosati masalalari borasida mamlakatimizning ijtimoiy -siyosiy hayotida va ishbilarmonlik sohasida ayollarning rolini tubdan oshirishga qaratilgan ishlarni qat'iy davom ettiramiz", deya, bu boradagi mamlakatning joriy siyosiy xohishi rodasini ifodalab berdi. Bu genderga oid siyosatning iqtisodiy, huquqiy va siyosiy samaradorlik jihatlarini tahlil qilish, genderga oid xalqaro hamjamiyat bilan munosabatlarning joriy va istiqboldagi holatini tadqiq va tahlil qilish puxta hamda chuqur yondashuvni talab etishini bildiradi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining inson huquqlari va kamsitishning barcha ko'rinishlariga, jumladan, ayollar va ayollarga nisbatan kamsitishlarga qarshi

1 Dorofey Yu.O. Antik davrda gender stereotiplari // V.I.Vernadskiy nomidagi Taurid milliy universitetining ilmiy eslatmalari: «Falsafa. Madaniyatshunoslik. Siyosatshunoslik. Sotsiologiya» seriyasi. -T, 2009. - B.107.

2 Mill Dj.S. Ayolning bo'ysunishi. - Sankt-Peterburg: RIPOl Klassik, 1869. - S. 62.

kurashish choralari ko'rilmogda. Birlashgan Millatlar Tashkiloti, jumladan, BMT Ayollar va Xalqaro Mehnat Tashkiloti (XMT) a'zo davlatlar va fuqarolik jamiyati, ayollar va jamoat tashkilotlari, feministik guruhlar va korxonalarni teng qiymatdagi ishi uchun teng haq to'lashni va ayollar hamda qizlarning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirishga chaqiradi. Jumladan,

–ayollar erkaklar bilan bir xil ishni bajarganlari uchun erkaklarga to'lanadigan har bir dollar qiymatining atigi 77 senti miqdorida ish haqi olishadi, xolos;

–hozirgi rivojlanish sur'atlarida mehnatga haq to'lash borasidagi global gender tafovutni bartaraf etish uchun 70 yil vaqt kerak bo'ladi;

–ayollar, asosan, barqaror xarakter kasb etmagan, past malakali, kam maosh to'lanuvchi ishlarda banddirlar. Shu bilan birga, ular qaror qabul qilish vakolatiga ega bo'lgan mas'ul lavozimlarni etarli darajada egallashmagan;

–ayollar haq to'lanmaydigan uy yumushlari va bola parvarishida ham erkaklarga qaraganda 2,5 barobar ko'p ishlarni bajarishadi;

–BMTning 2021-yildagi ma'lumotlariga ko'ra, o'tgan yili butun dunyo miqyosida mehnatga haq to'lash bo'yicha gender tafovut 23%ni tashkil etgan.[13]

BMT tomonidan ayollar uchun rasmiy kunlar belgilab qo'yilgan:

1. 11-fevral – Xalqaro ilm-fan bo'yicha ayollar va qizlar kuni.
2. 8-mart – Xalqaro xotin-qizlar kuni.
3. 9-iyul – Xalqaro zo'ravonlikka qarshi kun.
4. 11-oktabr – Xalqaro qizlar kuni.
5. 15-oktabr – Xalqaro qishloq ayollari kuni.
6. 25-noyabr – Xalqaro ayollarga nisbatan zo'rovonlikni bartaraf etish kuni.

Ushbu transformatsiya jarayonlarini G'arb va Sharq tamaddunining rivojlanish tendensiyasi, ilmiy, ijtimoiy, siyosiy va falsafiy tafakkurida ham ko'rish mumkin. Endi G'arb va Sharq allomalarining qarashlariga qisqacha to'xtalib o'tamiz. Suqrot shaxs erkinligi va ozodligi, inson va fuqarolar huquqi haqidagi g'oyalari bilan yoshlar ongini zaharlashda ayblanib o'limga mahkum etilgan. Falsafaning otasi Platon ham o'z buyuk safdoshlari g'oyalarga sodiqligini namoyish etgan holda "Ideal davlat" asarida bu qarashlarni yoqlab chiqqan. Platon erkak va ayol tabiati o'rtasidagi farq nisbiy va faqat reproduktiv sohaga taalluqli degan xulosaga keladi. Ayol o'z xohishiga ko'ra kasblarni tanlashi mumkin: musiqa, falsafa yoki boshqa kasblar, shu jumladan, harbiy ishlarni ham. Platon asarida "Ayolni ushbu qiyin va mas'uliyatli vazifani bajarishga qodir deb hisoblash mumkinmi? Insoniyatning ayol qismi barcha masalalarda erkaklar bilan bir qatorda ishtirok eta oladimi?", – degan savollarni o'rta tashlaydi.[13]

Xulosa va natijalar: Ayollarga munosabat ularni xuquqlarini to'laqonli himoya qilish, har qanday jamiyatning eng muhim vazifalaridan biri bo'lganligini e'tirof etish, asosida shuni aytish lozimki, jamiyatda farzand tarbiyasi, ma'naviy ma'rifiy sohalaridagi barcha o'zgarishlar salmog'i va darajasini avvalo ayolning jamiyatda tutgan o'rni va mavqei bilan bog'liq holda baholash mumkin. So'nggi yillarda respublikamizda xotin qizlarni ijtimoiy xuquqiy qo'llab quvvatlash, sohasida bir qator islohotlar amalga oshirildi. O'zbekiston Respublikasining gender tenglikni ta'minlash masalalari bo'yicha komissiyasi, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Senatida Xotin-qizlar va gender tenglik masalalari qo'mitasi tashkil etildi. 2021 yil 28-mayda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 2030

yilga qadar “O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasini tasdiqlash xaqida”gi Qarori qabul qilingan bo‘lib, mazkur qaror asosida- muhim vazifa va rejalar yuzasidan vazifalar belgilangan. Respublikamizda gender tenglik darajasi davlat siyosati darajasiga ko‘tarilib sohaga oid 25 ta qonunchilik hujjatlari qabul qilindi. Parlamentda xotin-qizlar soni BMT tomonidan belgilangan tavsiyalarga mos darajaga etib, Parlamentdagi xotin-qizlar soni 32 % ga etdi va dunyodagi 190 ta parlament orasida 37-o‘ringa ko‘tarildi. Boshqaruv lavozimidagi xotin-qizlar ulushi 27% ga, partiyalarda 44% ga, oliy ta’limda 40 %ga etdi. Xotin qizlarni ijtimoiy-iqtisodiy

qo‘llab quvvatlash, ular bilan manzilli ishlash maqsadida “Ayollar daftari”joriy etilib davlat byudjetidan har yili 300 mlrd so‘m ajratib borish yo‘lga qo‘yildi. Respublika miqiyosda faoliyat olib borayotgan turli soha xodimlari orasida ham ayollar soni ortib bormoqda. Ayollarning xuquqiy ximoya qilishning xuquqiy kafolati sifatida jismoniy zo‘ravonlik va jismoniy tayziqga uchragan ayollarga “Himoya orderi”ning berilishi, joylardagi ichki ishlar organlari tomonidan, ularning qa’iy nazorat ostiga olinishi, shu kabi xotin-qizlar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan chora-tadbirlar, qonuniy normalar bu jamiyatimizda ayollar huquqi qonuniy ustuvorligining amaldagi namunasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Platon. Pir // Sobr. soch. –M: Мысль, 1993. – S.148
2. 3Aristotel. Politika. Nauka ob upravlenii gosudarstvom. –M: Eksmo, 2003. – S. 59..
3. Dorofey Yu.O. Antik davrda gender stereotiplari // V.I.Vernadskiy nomidagi Taurid milliy universitetining ilmiy eslatmalari: «Falsafa. Madaniyatshunoslik. Siyosatshunoslik. Sotsiologiya» seriyasi. -T, 2009. - B.107.
4. Mill Dj.S. Ayolning bo‘ysunishi. - Sankt-Peterburg: RIPOL Klassik, 1869. - S. 62.
5. Shtilyova L.V. Maktabgacha pedagogikada gender yondashuvi. -Murmansk, 2001. -17-bet.
6. Mill Dj.S. Ayolning bo‘ysunishi. - Sankt-Peterburg: RIPOL Klassik, 1869. - S. 62.
7. Shtilyova L.V. Maktabgacha pedagogikada gender yondashuvi. -Murmansk, 2001. -17-bet.
8. Pushina V.N. Ayol ishlab chiqarish jamoasini boshqarishning ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy-psixologik muammolari: Avtoref. iqtisod. f.nom. ...dis - Ivanovo: Ivanovskiy davlat universiteti, 1994. - S. 91
9. Gorshunova, O. V. Zamonaviy Uzbek ayolining turmush tarzi: Fargona vodiysi materiallari asosida: Tarix fan. nom. ...dis. -M, Moskva davlat universiteti, 2000. -S. 154.

FUNKSIONAL SAVODXONLIK TUSHUNCHASINING SHAKLLANISH TARIXI VA UNING UNESCO, OECD HAMDA XALQARO BAHOLASH TIZIMLARIDAGI TALQINI

MIRZALIYEVA GULHAYO ABDULAZIZOVNA

Namdu tayanch doktoranti

Annotatsiya: Maqolada funksional savodxonlik tushunchasining tarixiy shakllanishi, UNESCO va OECD talqinlari hamda xalqaro baholash tizimlaridagi yondashuvlar tahlil qilinadi. PISA, PIRLS va TIMSS tadqiqotlari misolida ta'lim jarayonida kompetensiyalarni rivojlantirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Аннотация: В статье анализируется историческое становление понятия функциональной грамотности, его трактовка в документах ЮНЕСКО и ОЭСР, а также подходы международных оценочных исследований. На примере PISA, PIRLS и TIMSS раскрываются возможности развития образовательных компетенций.

Annotation: The article analyzes the historical evolution of the concept of functional literacy, its interpretation in UNESCO and OECD documents, and its role in international assessments. Using PISA, PIRLS, and TIMSS as examples, opportunities for developing key educational competencies are explored.

Kalit so'zlar: funksional savodxonlik, UNESCO, OECD, PISA, PIRLS, TIMSS, xalqaro baholash, ta'lim sifati, o'quvchi kompetensiyasi, global kompetensiyalar, o'qish savodxonligi, xalqaro standartlar

Ключевые слова: функциональная грамотность, ЮНЕСКО, ОЭСР, PISA, PIRLS, TIMSS, международная оценка, качество образования, компетенции учащихся, глобальные компетенции, читательская грамотность, международные стандарты

Keywords: functional literacy, UNESCO, OECD, PISA, PIRLS, TIMSS, international assessment, education quality, student competence, global competencies, reading literacy, international standards

Kirish

Funksional savodxonlik bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida ta'lim tizimlarining eng muhim mezonlaridan biri sifatida qaralmoqda. UNESCO tomonidan 1950-1960-yillarda ilgari surilgan dastlabki yondashuvlarda savodxonlik asosan o'qish va yozish ko'nikmalari bilan chegaralangan bo'lsa-da, 1970-1980-yillarga kelib, "funksional savodxonlik" tushunchasi kiritildi va u kundalik hayotiy vaziyatlarda bilimlarni qo'llash qobiliyati sifatida ta'riflandi. Keyinchalik, OECD tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro baholash dasturlari - avvalo PISA - mazkur tushunchani ta'lim sifatini baholashning asosiy ko'rsatkichi darajasiga olib chiqdi.

Bugungi kunda PISA tadqiqotlari

o'quvchilarning nafaqat nazariy bilimini, balki hayotiy muammolarni hal etishdagi kompetensiyalarini ham o'lchaydi. Masalan, o'qish savodxonligi faqat matnni tushunish emas, balki tanqidiy tahlil qilish, axborotni integratsiya qilish va real kontekstdagi qaror qabul qilish qobiliyatlarini ham qamrab oladi. O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda mazkur tushunchaga alohida e'tibor qaratilmoqda. Prezident farmonlari va ta'limni 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi doirasida PISA, PIRLS, TIMSS tadqiqotlariga tayyorgarlik milliy ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilandi. Shu bilan birga, o'quvchilarda hayotiy kompetensiyalarni shakllantirish, o'qituvchilarning diagnostik va metodik salohiyatini oshirish kabi yo'nalishlar dolzarblik kasb etmoqda. Funksional

savodxonlik tushunchasi o'z rivojlanish jarayonida an'anaviy savodxonlikdan kengroq ma'noga ega bo'lib, bugungi kunda ta'lim sifatining eng muhim mezonini, shaxsiy, ijtimoiy va professional muvaffaqiyatning kafolati sifatida e'tirof etilmoqda. Ushbu maqola ana shu tarixiy taraqqiyot bosqichlarini, xalqaro tajribalarni va O'zbekiston sharoitidagi tatbiq etish istiqbollari tahlil qilishga qaratilgan.

Metod va materiallar

Tadqiqot metodologiyasi hujjatli tahlil va komparativ pedagogik yondashuv asosida qurildi. Avvalo, materiallar sifatida xalqaro tashkilotlarning rasmiy hujjatlari, hisobotlari va tavsiyalari tanlab olindi: UNESCO OECD PISA 2000-2022 yillar natijalari, PIRLS va TIMSS xalqaro hisobotlari. Shuningdek, rus va o'zbek olimlarining funksional savodxonlikka oid tadqiqotlari masalan, A.A.Leontyev, N.F.Vinogradova, G.A.Pirimov, D.M.Mamatqulov va boshqalar o'rganildi.

Metod sifatida qiyosiy tahlil, tarixiy-pedagogik tahlil va mazmuniy-kontent tahlil usullari qo'llanildi. Bu yondashuv UNESCO va OECD talqinlarining o'zaro farqli hamda o'xshash jihatlari aniqlash, ularni milliy ta'lim siyosati bilan bog'lash imkonini berdi.

Adabiyotlar tahlili

Funksional savodxonlik tushunchasining nazariy asoslari, uning xalqaro hujjatlar va ilmiy izlanishlardashakllanishita'limtizimidadolzarb masalalardan biri bo'lib kelmoqda: UNESCO, OECD va boshqa xalqaro tashkilotlarning yondashuvlari, shuningdek, mahalliy va xorijiy olimlarning nazariyalari tahlil qilinadi. UNESCO 1957-yilda "Functional Literacy" atamasini ilmiy muomalaga kiritganida, u dastlab kattalar savodxonligi bilan bog'liq edi. O'sha davrda savodxonlik oddiygina o'qish va yozish ko'nikmalarini egallash darajasi sifatida talqin qilinar edi. Biroq UNESCO 1978-yildagi "Revised recommendation concerning the international standardization of educational statistics" hujjatida savodxonlikni kengroq tushunchaga aylantirdi. Unda funksional savodxon shaxs kundalik hayotda ijtimoiy,

iqtisodiy va madaniy faoliyatni amalga oshirishda zarur bo'lgan o'qish, yozish va hisoblash ko'nikmalaridan foydalana olish qobiliyatiga ega bo'lishi lozimligi ta'kidlangan.

UNESCO 2007-yilda e'lon qilgan "Literacy assessment and monitoring programme" (LAMP) hujjatida savodxonlik "bilim va ko'nikmalarni kundalik hayotda qo'llay olish layoqati" sifatida izohlandi. UNESCOning 2015-yilda qabul qilingan "Global monitoring report"ida esa savodxonlik barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG-4) bilan bevosita bog'landi, unga ko'ra, funksional savodxonlik faqat bilimlar yig'indisi emas, balki shaxsning ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish qobiliyatidir. OECD tomonidan 2000-yildan buyon o'tkazilib kelinayotgan PISA tadqiqotlari funksional savodxonlikni aniq mezonlar orqali baholash imkonini berdi. PISA funksional savodxonlikni quyidagicha ta'riflaydi: "Shaxsning bilim va ko'nikmalarini real hayotiy vaziyatlarda muammolarni hal qilish uchun qo'llay olish qobiliyati".

PISA dastlab uch asosiy yo'nalishga - o'qish savodxonligi, matematik savodxonlik va tabiiy fanlar bo'yicha savodxonlikka e'tibor qaratdi. Keyinchalik unga moliyaviy savodxonlik, global kompetensiyalar va ijodiy tafakkur komponentlari ham qo'shildi. Bu kengayish funksional savodxonlik tushunchasining yanada murakkab va ko'p qirrali ekanini ko'rsatadi. Masalan, PISA 2018 natijalariga ko'ra, O'zbekiston o'quvchilari o'rtacha ko'rsatkichdan past natijalarni qayd etdi, bu esa ta'limda faqat nazariy bilimlarni o'zlashtirish emas, balki ularni qo'llash ko'nikmalarini ham rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. OECD mutaxassislari ta'kidlaganidek, zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli integratsiya uchun nafaqat akademik bilim, balki tanqidiy fikrlash, muloqot, axborotni qayta ishlash kabi kompetensiyalar ham zarur. "Progress in international reading literacy study" o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholashga qaratilgan bo'lib, unda matnni tushunish, tahlil qilish

va sharhlash ko'nikmalari tekshiriladi. 2021 yili O'zbekistonning ilk marta ishtirok etishi mamlakat ta'lim tizimi uchun muhim tajriba bo'ldi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'proq literal (so'zma-so'z) tushinishda kuchliroq, ammo yuqori darajadagi tahlil va interpretatsiyada qiyinchiliklarga duch kelmoqda. "Trends in international mathematics and science study" esa matematika va tabiiy fanlarda funksional ko'nikmalarni aniqlaydi. Bu tadqiqotlarda ham O'zbekiston o'quvchilari ko'proq nazariy bilimga ega bo'lishda-da, ularni real hayotiy vaziyatlarda qo'llashda muammolarga ega ekanini aniqlangan.

Ilmiy adabiyotlarda funksional savodxonlik tushunchasiga bir necha xil yondashuvlar mavjud. Masalan: A.A.Леонтьев funksional savodxonlikni "bilimlarni turli hayotiy vaziyatlarda samarali qo'llay olish qobiliyati" sifatida ta'riflagan; N.F.Биноградова esa uni o'quvchilarni faol o'quv va ijtimoiy faoliyatga jalb qiluvchi integrativ kompetensiya sifatida ko'radi; G.S.Koval funksional savodxonlikni boshlang'ich sinfda shakllantirish metodikasini ishlab chiqqan bo'lib, uning asosini matn bilan ishlash, savol-javoblar va o'yin texnologiyalari tashkil etadi. G'arb olimlari esa ko'proq "multiple literacy" (ko'p qirrali savodxonlik) konsepsiyasiga urg'u beradilar. Masalan, M.Cole va S.Scribner savodxonlikni kognitiv jarayonlar bilan bog'liq hodisa sifatida o'rgangan va uni ijtimoiy faoliyatdan ajratib bo'lmasligini ta'kidlagan.

So'nggi yillarda o'zbek olimlari ham funksional savodxonlik masalasiga faol yondashmoqda, masalan: G.A.Pirimov boshlang'ich ta'limda funksional savodxonlikni rivojlantirish metodikasini ishlab chiqishda milliy qadriyatlar va o'quvchilarning kognitiv rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ta'kidlaydi; B.O.Toshboeva va F.M.Rustamova esa o'quvchilarda ijodkorlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni funksional savodxonlikning asosiy komponenti sifatida ko'rsatadilar; D.M.Mamatqulov esa

o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini kuchaytirish funksional savodxonlikni rivojlantirishda eng muhim omil ekanini ilmiy asoslagan. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, funksional savodxonlik tushunchasi bir yoqlama emas, balki kompleks ko'rinishga ega. UNESCO uni ijtimoiy faoliyat bilan bog'liq savodxonlik sifatida ko'rsa, OECD uni ta'lim sifatini baholashning global mezoniga aylantirdi. PIRLS va TIMSS tadqiqotlari esa o'quvchilarning akademik ko'nikmalarini real hayot bilan uyg'unlashtirish zarurligini ta'kidlaydi. Mahalliy va xorijiy olimlarning qarashlarida esa funksional savodxonlik shaxsning tanqidiy tafakkuri, ijodiy yondashuvi, axborotni qayta ishlash qobiliyati bilan chambarchas bog'liq tushuncha sifatida yoritiladi.

Munozara

Funksional savodxonlik tushunchasining nazariy asoslari va xalqaro talqinlari tahlili shuni ko'rsatdiki, bugungi ta'lim tizimida bu kategoriya nafaqat bilim, balki shaxsning turli kontekstlarda samarali faoliyat yuritish qobiliyatini ifodalovchi kompleks kompetensiya sifatida qaralmoqda. UNESCO va OECD hujjatlari funksional savodxonlikni turlicha talqin qilgani bilan, ular orasida bir-birini to'ldiruvchi jihatlar mavjud. UNESCO savodxonlikni keng ijtimoiy-ma'naviy kompetensiya sifatida ko'rib, uni insonning ijtimoiy integratsiyasi va faol fuqarolik pozitsiyasi bilan bog'laydi. OECD esa bu tushunchani aniqroq mezonlar orqali ta'riflaydi va uni baholashning empirik metodologiyasini ishlab chiqqan.

O'zbekistonning PISA, PIRLS va TIMSS dasturlarida ishtiroki ta'lim sifatini global kontekstda baholash imkonini berdi. Jumladan, PISA-2022 natijalarida o'zbekistonlik 15 yoshli o'quvchilarning natijalari xalqaro o'rtachadan past bo'lib chiqdi. Bu holat ta'lim tizimida nazariy bilimlarni o'zlashtirish yetarli darajada ekanini, biroq ularni amaliyotda qo'llashda muammolar mavjudligini ko'rsatadi, shu nuqtai nazardan, O'zbekiston Vazirlar Mahkamasi

huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi qoshida xalqaro tadqiqotlarni muvofiqlashtiruvchi milliy markaz tashkil etildi. Bu markazning vazifasi xalqaro baholash natijalarini tahlil qilish, milliy ta'lim dasturlarini moslashtirish va o'quvchilarda funksional savodxonlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik vositalarni ishlab chiqishdan iborat. Ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, funksional savodxonlik shaxsning kognitiv rivojlanishi bilan bevosita bog'liqdir. Vigotskiy ta'lim jarayonini sotsiokultural faoliyat sifatida ko'rib, bolaning rivojlanishi uning ijtimoiy tajribasi bilan uyg'unlashishini ta'kidlagan. Davidov va Elkonin esa o'quv faoliyatini umumlashtirilgan bilim asosida tashkil etish zarurligini qayd etgan. Demak, funksional savodxonlik faqat bilimlarni o'zlashtirish emas, balki ularni amaliy faoliyatda qo'llash, yangi vaziyatlarga moslashish va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirishni talab qiladi. Shu sababli u ko'pincha "kompetensiyalar majmuasi" sifatida talqin qilinadi.

O'zbekiston olimlari o'z izlanishlarida funksional savodxonlikni milliy ta'lim kontekstida tadqiq qilgan. Ularning umumiy xulosasi shuki, boshlang'ich sinf davri funksional savodxonlikni shakllantirishda hal qiluvchi bosqich hisoblanadi. Ayniqsa, fonetik o'yinlar, ijodiy mashg'ulotlar, fanlararo integratsiya va oila-maktab hamkorligi o'quvchilarning savodxonlik darajasini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Milliy o'quv dasturlariga muvofiq, o'qish, yozish va hisoblash ko'nikmalari boshlang'ich sinfda shakllanadi. Ammo bu ko'nikmalarni amaliy vaziyatlarda qo'llash, masalan, matndan zarur axborotni ajratib olish, matematik hisob-kitoblarni kundalik hayotiy masalalarda qo'llash, tabiiy fanlar bilimni atrof-muhitni tushunishda ishlatish kabi jarayonlar hali yetarli darajada yo'lga qo'yilmagan.

Adabiyotlar tahlili bir qator muammolar va qarama-qarshiliklarni ochib berdi:

1) Nazariya va amaliyot o'rtasidagi tafovut. Ta'lim tizimida funksional savodxonlikni

rivojlantirish nazariy jihatdan e'tirof etilsa-da, amaliyotda ko'proq an'anaviy yodlash usullari ustuvor bo'lib qolmoqda.

2) O'qituvchilarning tayyorgarligi. PISA tadqiqotlari ko'rsatadiki, ko'plab o'qituvchilar kompetensiya yondashuvi va fanlararo metodlarni samarali qo'llash uchun yetarli tayyorgarlikka ega emas.

3) Metodik vositalar yetishmasligi. Milliy darsliklar ko'pincha bilimlarni nazariy bayon etishga qaratilgan bo'lib, real hayotiy vaziyatlarni modellashirishga kam e'tibor qaratadi.

4) Baholash tizimining mos emasligi. An'anaviy baholash ko'proq bilimni qayta aytishga asoslangan. Funksional savodxonlik esa ijodiy yondashuv, muammoli vaziyatlarni hal qilish, refleksiya va tanqidiy tafakkurni talab qiladi.

Estoniya, Janubiy Koreya, Singapur kabi mamlakatlar funksional savodxonlikni rivojlantirishda muvaffaqiyatga erishgan davlatlar sifatida alohida o'rganishga arziydi. Masalan, Estoniya PISA-2022 da dunyoda yetakchi o'rinlarni egalladi. Buning sababi sifatida quyidagilar ko'rsatiladi: darsliklarning kompetensiyaviy yondashuvga moslashtirilgani, o'qituvchilarning uzluksiz malaka oshirish tizimi, ta'limda raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantiruvchi metodlarning qo'llanilishi.

Mazkur muammolarni hal etish uchun quyidagi strategiyalar muhim: Kolaborativ ta'lim: o'quvchilarni jamoaviy muammolarni hal etishga jalb qilish orqali hamkorlik madaniyatini shakllantirish, fanlararo integratsiya: STEAM va CLIL yondashuvlarini qo'llash orqali o'quv jarayonini hayotiy vaziyatlarga yaqinlashtirish, o'qituvchining yangi roli: pedagogni fasilitator, mentor va mediator sifatida shakllantirish, uning diagnostik kompetensiyasini kuchaytirish, baholash mezonlarini yangilash: an'anaviy testlardan tashqari portfoliolar, loyihaviy ishlar, muammoli vaziyatlarga oid topshiriqlarni

kiritish, oila-maktab hamkorligi: kitobxonlik, oilaviy loyihalar va raqamli savodxonlik bo'yicha qo'shma mashg'ulotlarni tashkil etish. O'zbekiston uchun bu tajribalar milliy o'quv dasturlarini yangilash va PISA talablariga moslashtirishda muhim o'rin tutishi mumkin. O'zbekiston sharoitida funksional savodxonlik tushunchani tatbiq etish uchun pedagogik modellar, o'qituvchilar tayyorgarligi, darsliklar mazmuni va baholash tizimini tubdan yangilash zarur.

Xulosa

Funksional savodxonlik tushunchasining tarixiy shakllanishi va bugungi xalqaro baholash tizimlarida talqin etilishi shuni ko'rsatadiki, savodxonlik endilikda faqat o'qish va yozish ko'nikmalaridan iborat emas, balki shaxsning kundalik hayotiy vaziyatlarda bilim va malakalarini qo'llay olish, muammoli vaziyatlarni hal etish, ijtimoiy munosabatlarda faol qatnasha olish qobiliyatini ham qamrab oladi. UNESCO tomonidan o'tgan asrning ikkinchi yarmida ilgari surilgan talqinlar savodxonlikni ijtimoiy integratsiya va insonning kundalik faoliyati bilan bog'lagan bo'lsa, OECD PISA dasturi orqali bu tushunchani baholash mezonlari darajasiga ko'tardi. PISA, PIRLS va TIMSS kabi xalqaro tadqiqotlar savodxonlikni o'lchashda nafaqat akademik bilimlarni, balki ularni amaliyotda qo'llash qobiliyatini ham aniqlaydi. Bu esa ta'lim tizimida yangi yondashuvlarni joriy etishni, o'quvchilarni tanqidiy va ijodiy fikrlashga, global kompetensiyalarga ega bo'lishga yo'naltirishni taqozo etadi.

O'zbekistonning so'nggi yillardagi xalqaro tadqiqotlardagi ishtiroki milliy ta'lim tizimining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash imkonini berdi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, o'quvchilar nazariy bilimlarni yaxshi egallagan bo'lsa-da, ularni real hayotiy masalalarda qo'llashda qiynaladilar. Bu holat metodik vositalarni qayta ko'rib chiqish, o'qituvchilarning zamonaviy kompetensiyalarini kuchaytirish, fanlararo integratsiya va raqamli texnologiyalardan samarali foydalanishni talab etmoqda. Mahalliy

olimlar ham funksional savodxonlikni milliy kontekstda o'rganar ekanlar, ayniqsa boshlang'ich sinf davrining ahamiyatiga urg'u beradilar, aynan shu bosqichda o'quvchilarda bilimlarni qo'llash, muloqot qilish, ijodkorlik va mustaqil fikrlash kabi hayotiy zarur ko'nikmalar shakllanadi.

Funksional savodxonlik ta'lim sifatini belgilovchi global indikator sifatida qaralishi bejiz emas. O'zbekiston ta'lim tizimi UNESCO konseptual yondashuvi va OECDning amaliy metodologiyasini uyg'unlashtirgan holda, milliy ta'lim dasturlarini zamon talablari asosida modernizatsiya qilishi, o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini oshirishi va o'quvchilarni real hayotiy vaziyatlarga tayyorlovchi kompetensiyalarga yo'naltirishi zarur.

Tavsiyalar

- O'quv dasturlarini yangilash - milliy ta'lim standartlari UNESCO va OECD tomonidan ishlab chiqilgan talqinlarga muvofiq qayta ko'rib chiqilishi zarur.

- Baholash tizimini modernizatsiya qilish - an'anaviy testlardan tashqari, real hayotiy vaziyatlarga oid topshiriqlar, loyihalar va portfoliolarni baholash tizimiga kiritish lozim.

- O'qituvchilarni tayyorlash - pedagoglarning funksional savodxonlikni shakllantirish bo'yicha metodik va diagnostik kompetensiyalarini oshirish bo'yicha maxsus malaka oshirish dasturlari ishlab chiqilishi kerak.

- Fanlararo integratsiya - STEAM va CLIL yondashuvlari asosida fanlararo darslarni kengaytirish, o'quvchilarning bilimlarini turli kontekstlarda qo'llash qobiliyatini shakllantirish.

- Raqamli texnologiyalarni joriy etish - media va raqamli savodxonlikni boshlang'ich sinfdan boshlab rivojlantirish, onlayn platformalar va interaktiv metodlardan keng foydalanish.

- Oila-maktab hamkorligini kuchaytirish - kitobxonlik, oilaviy loyihalar va o'quvchilarni qo'llab-quvvatlovchi dasturlar orqali

savodxonlikni shakllantirish jarayonini maktab bilan bir qatorda oilada ham davom ettirish.

- Xalqaro tajribani moslashtirish

Estoniya, Janubiy Koreya va Singapur kabi ilg'or davlatlarning tajribalaridan foydalangan holda milliy ta'lim siyosatini takomillashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. - М.: Лабиринт, 1999. - 352 с.
2. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. - М.: Интеграл, 1996. - 240 с.
3. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. - М.: Смысл, 1997. - 287 с.
4. OECD. PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do. - Paris: OECD Publishing, 2019. - 352 p. DOI: 10.1787/5f07c754-en
5. OECD. PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education. - Paris: OECD Publishing, 2023. - 388 p. DOI: 10.1787/53f23881-en
6. UNESCO. Revised Recommendation concerning the International Standardization of Educational Statistics. - Paris: UNESCO, 1978. - 21 p.
7. UNESCO. Literacy for Life. Education for All Global Monitoring Report. - Paris: UNESCO, 2006. - 430 p.
8. UNESCO Institute for Statistics. LAMP: Literacy Assessment and Monitoring Programme. - Montreal: UIS, 2007. - 148 p.
9. PIRLS 2016 International Results in Reading. - TIMSS & PIRLS International Study Center, Lynch School of Education, Boston College, 2017. - 319 p.
10. PIRLS 2021 International Results. - IEA: Amsterdam, 2022. - 245 p.
11. Mullis I.V.S., Martin M.O., Foy P., Hooper M. TIMSS 2019 International Results in Mathematics and Science. - TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College, 2020. - 345 p.
12. Cole M., Scribner S. The Psychology of Literacy. - Cambridge: Harvard University Press, 1981. - 336 p.
13. Ковалёва Г.С., Красновский Э.А. Функциональная грамотность и международные исследования качества образования // Педагогика. - 2019. - №4. - С. 3-15.
14. Виноградова Н.Ф. Начальная школа: функциональная грамотность и метапредметные результаты. - М.: Просвещение, 2017. - 192 с.
15. Muslimov N.A., Mahmudov A.X., Toshboeva B.O. Pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: Fan, 2019. - 280 b.
16. Rustamova F.M. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish metodlari. - Toshkent: TDPU, 2020. - 164 b.
17. Pirimov G.A. Boshlang'ich ta'limda funksional savodxonlikni shakllantirish metodikasi // Uzluksiz ta'lim. - 2021. - №2. - B. 45-52.
18. Mamatqulov D.M. O'qituvchilarning metodik tayyorgarligi va funksional savodxonlikni rivojlantirishdagi o'rni // Pedagogika. - 2022. - №3. - B. 33-40.

UNIVERSAL DIZAYN – HAR BIR O‘QUVCHIGA MOS TA’LIM MUHITINI YARATISH OMILI

NAZAROVA DILDORA ASATOVNA
Oriental universiteti professori

Annotatsiya. Mazkur maqolada inklyuziv ta’limda universal dizayn (UDL – Universal Design for Learning) yondashuvining nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilingan. Inklyuziv ta’limning mazmuni, maqsadi va tamoyillari izohlanib, ta’lim tizimini barcha o’quvchilar uchun qulay, moslashuvchan va adolatli muhitda tashkil etish zarurligi asoslab berilgan. UDL modeli o’quvchilarning individual ehtiyojlari, o’rganish uslublari va imkoniyatlarini inobatga olgan holda ta’lim mazmuni, metodikasi va vositalarini moslashtirishni taklif etadi. Maqolada UDLning uchta asosiy tamoyili – ma’lumotni turli usullarda taqdim etish, o’quvchilarning bilim va ko’nikmalarini turli yo’llar bilan ifodalash hamda ishtirok va motivatsiyani rag’batlantirish – batafsil yoritilgan. Shuningdek, pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi, texnik infratuzilmaning yetarliligi va huquqiy asoslarning mustahkamlanishi UDLni samarali joriy etishning muhim shartlari sifatida ko’rsatib o’tilgan. Tadqiqot natijalariga ko’ra, universal dizayn yondashuvi nafaqat nogironligi bo’lgan bolalar, balki barcha o’quvchilar uchun sifatli, teng va insonparvar ta’lim olish imkoniyatini yaratadi.

Kalit so’zlar: inklyuziv ta’lim, universal dizayn, UDL modeli, pedagogik moslashuvchanlik, teng imkoniyat, ta’lim muhitini moslashtirish, o’qituvchi malakasi, individual ehtiyojlar, zamonaviy ta’lim tizimi.

Annotation. This article analyzes the theoretical and practical aspects of the Universal Design for Learning (UDL) approach in inclusive education. The content, goals, and principles of inclusive education are explained, emphasizing the necessity of organizing the educational process in a comfortable, flexible, and equitable environment for all learners. The UDL model proposes adapting educational content, methods, and tools by taking into account students’ individual needs, learning styles, and capabilities. The article elaborates on the three main principles of UDL: presenting information in multiple ways, allowing students to express their knowledge and skills through various forms, and promoting participation and motivation. Furthermore, teachers’ professional readiness, sufficient technical infrastructure, and strengthened legal frameworks are identified as key factors for the effective implementation of UDL. According to the findings, the universal design approach ensures not only access to quality education for students with disabilities but also provides equal and human-centered learning opportunities for all learners.

Keywords: inclusive education, universal design, UDL model, pedagogical flexibility, equal opportunity, adaptation of the learning environment, teacher qualification, individual needs, modern education system.

Kirish. Zamonaviy jamiyatning rivojlanish bosqichida ta’lim tizimi inson salohiyatini ro’yobga chiqaruvchi, ijtimoiy adolat va teng imkoniyatlar tamoyillariga asoslangan eng muhim ijtimoiy institut sifatida qaralmoqda. Har bir shaxs, u qanday jismoniy, aqliy yoki ijtimoiy xususiyatlarga ega bo’lishidan qat’i nazar, sifatli ta’lim olish huquqiga egadir. Shu bois, butun dunyoda inklyuziv ta’lim

konsepsiyasi ta’lim siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan biriga aylangan. Inklyuziv ta’lim — bu faqat nogironligi bo’lgan bolalarni emas, balki turli madaniy, ijtimoiy, til va iqtisodiy muhitdan kelgan barcha o’quvchilarni birlashtiruvchi, ularning ehtiyojlariga mos muhit yaratishga qaratilgan insonparvar yondashuvdir. O’zbekiston Respublikasida ham so’nggi yillarda inklyuziv ta’limni

rivojlantirish borasida qator amaliy chora-tadbirlar amalga oshirib borilmoqda. Xususan, ta'lim muassasalarida barcha bolalar uchun teng sharoit yaratish, maxsus yordamga muhtoj o'quvchilarni umumta'lim tizimiga jalb etish, pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini oshirish hamda zamonaviy metodik yondashuvlarni joriy etish ishlari bosqichma-bosqich yo'lga qo'yilmoqda. Bu borada "universal dizayn" yondashuvi muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism

Hozirgi kunda ta'lim tizimi har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlari, individual rivojlanish darajasi va ijtimoiy sharoitini inobatga olgan holda tashkil etilishi zarurligi tobora keng anglanmoqda. Inklyuziv ta'lim konsepsiyasi, nogironligi bo'lgan bolalargagina emas, balki madaniy, til, iqtisodiy, ijtimoiy jihatdan ajralgan barcha guruh vakillariga nisbatan qo'llanilishi mumkin. Inklyuziya murakkab va tizimli jarayon bo'lib, u barqaror ijtimoiy muhit, demokratik qadriyatlar va pedagogik moslashuvchanlik asosida rivojlanadi. Shu bois unu tashkil etishda faqatgina infratuzilmani o'zgartirish emas, balki o'qitish uslubi, baholash tizimi, ta'lim vositalari va metodikasini ham qayta ko'rib chiqish talab etiladi. Inklyuziv ta'lim turli farqlarga ega bo'lgan o'quvchilarni umumiy ta'lim muassasalariga jalb etish, ularni kamsitishlarsiz, uyg'un, moslashuvchan muhitda ta'lim olish huquqini ta'minlovchi pedagogik yondashuvdir. Ta'limda inklyuzivlik faqat integratsiya emas, balki teng imkoniyat va to'liq ishtirokdir. Bunda o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos moslashuvchan metodikalar, vositalar va yondashuvlar muhim ahamiyatga ega.

Shu nuqtai nazardan "universal dizayn" yondashuvi ta'lim sohasida muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'limning universal dizayni (UDL) modeli barcha o'quvchilar ehtiyojlariga mos keluvchi ta'lim muhitini yaratishni maqsad qiladi. Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim jarayonida universal dizaynning nazariy

va metodik asoslari, afzalliklari va amaliy qo'llanilishi tahlil qilinadi.

Universal dizayn har bir foydalanuvchining imkoniyatlaridan qat'i nazar, unga mos keladigan tizimlar va muhitlar yaratish tamoyilini nazarda tutadi. Ta'lim kontekstida bu tushuncha "Universal Design for Learning" (UDL) modeli orqali konkretlashtiriladi. UDL modeli barcha o'quvchilar, xususan, nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish va moslashtirishni ko'zlaydi. Ushbu yondashuv, o'quv dasturlarini faqat tayyor foydalanuvchiga emas, balki ehtiyojlar doirasida moslab ishlab chiqishni taklif etadi.

UDLning uchta asosiy tamoyili quyidagilardan iborat:

1. Ma'lumotni taqdim etishda turli usullardan foydalanish: yurli-tuman formatlar (audio, vizual, matn, interfaol), ta'lim mazmunini o'quvchilarning turli qabul qilish shakllariga moslashtirish.

2. O'quvchining bilim va ko'nikmalarini ifoda va namoyon etish uchun turli faoliyat shakllari va yo'llarni ta'minlash: ijodiy ishlar, loyihalar, og'zaki taqdimotlar, yozma topshiriqlar.

3. Ishtirok hamda motivatsiyani rag'batlantirish: tanlov imkoniyatlari, shaxsiy qiziqishlarga asoslangan differensial topshiriqlar, ijtimoiy faollik va rag'bat.

Universal dizayn yondashuvi pedagogik amaliyotda keng imkoniyatlar yaratadi. Uning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

Barcha uchun moslashuvchan ta'lim muhiti: Ushbu yondashuv orqali barcha o'quvchilar uchun darslar tushunarli, qiziqarli va foydali bo'ladi.

O'qituvchilar uchun osonlashgan rejalashtirish: Agar dars avvaldan turli qobiliyatlar uchun moslashtirilsa, keyinchalik alohida adaptatsiyaga ehtiyoj qolmaydi.

Maxsus ehtiyojli bolalarni ajratmaslik: Universal dizayn inklyuziv ta'limning ajralmas qismi bo'lib, diskriminatsiyani oldini oladi.

Texnologiyadan samarali foydalanish: raqamli texnologiyalar orqali individual

yondashuvga erishish mumkin (masalan, planshet (ekran), audiokitoblar, subtitrlar).

Universal dizaynni ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli joriy etish o'zaro uzviy bog'liqlikka tayanuvchi bir nechta muhim omillar: pedagoglarning tayyorgarligi, moddiy-texnik infratuzilmaning yetarli bo'lishi, qonunchilik asoslari va metodik qo'llab-quvvatlash vositalarga bog'liq.

Alohida qayd etish lozim-ki, pedagoglar mazkur tizimni bevosita amaliyotga tatbiq etuvchi asosiy kuch sanaladi. O'qituvchining universal dizayn (UDL) tamoyillarini chuqur tushunmasligi yoki amalda qanday qo'llashni bilmasligi ushbu yondashuvning besamar ekanligini keltirib chiqaradi. Shu bois o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish, UDL bo'yicha maxsus kurslardan o'tishlari hamda o'zaro tajriba almashish seminarlarida ishtirok etishlari juda muhim sanaladi. Bunda pedagoglarning metodik tavsiyalar, moslashuvchan (adaptiv) texnologiyalardan foydalanish, individual yondashuv va multimedia kontentlar bilan ishlash ko'nikmalari shakllantirilishi muhim.

Yana bir muhim masala shundan iborat-ki, universal dizaynni joriy etish uchun maktablarda texnik vositalar (interaktiv doskalar, audio-video texnika, ekran o'quvchi moslamalar, maxsus brayl printerlari), ta'lim muhitini moslashtirish (panduslar, taktil belgilashlar, yoritish, shovqindan izolyatsiyalash (himoyalash)) va raqamli platformalarning imkoniyatlaridan foydalanish talab etiladi. Mazkur omil moddiy-texnik negizning yangilanishi va uzluksiz rivojlanishini nazarda tutadi.

Uchinchidan, UDL tamoyillarining huquqiy asosda qo'llab-quvvatlanishi, ya'ni davlat siyosatida inklyuzivlik va teng imkoniyatlar ustuvor yo'nalish sifatida belgilanishi shart. Buning uchun qonunchilik bazasi, me'yoriy hujjatlar va ta'lim standartlari universal dizayn tamoyillarini o'z ichiga olgan holda ishlab chiqilishi va amalda tatbiq etilishi zarur. O'zbekisyonida bu borada faol tadbirlar amalga oshirib borilmoqda.

To'rtinchdan, davlat va mutasaddi tashkilotlar tomonidan metodik qo'llanmalar, amaliyotga yo'naltirilgan resurslar, ilmiy-uslubiy tavsiyalar yaratilishi va pedagoglarga yetkazilishi tizimli qo'llab-quvvatlashning muhim shakli hisoblanadi. Bu borada ham mamlakatimizda muhim ishlarni amalga oshirib borishning dastlabki bosqich ishlari yo'lga qo'yilmoqda.

Xulosa

Inklyuziv ta'limda universal dizayn yondashuvi nafaqat nogironligi bor bolalar, balki turli madaniy, til, iqtisodiy va ijtimoiy muhitdan kelgan barcha o'quvchilar uchun sifatli ta'lim olish imkoniyatini ta'minlaydi. Ushbu yondashuv o'quvchilarning individual imkoniyatlari, qiziqishlari, o'rganish uslublariga mos ravishda o'qitish jarayonini tashkil etishni ko'zda tutadi. Aynan shu jihati bilan UDL modeli inklyuziv ta'limning eng qulay va samarali shakli sifatida e'tirof etiladi.

UDL konsepsiyasining asosiy afzalligi turli ehtiyojlarga ega o'quvchilar uchun yagona, adolatli, differensial va moslashuvchan o'quv muhitini yaratishdir. Bu jarayonda o'quvchilarning o'z-o'zini anglash, mustaqil qaror qabul qilish, teng ishtirok va ijtimoiy uyg'unlashuvi kabi kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyati paydo bo'ladi. Universal dizayn asosidagi yondashuvlar orqali ta'lim faqat bilim beruvchi tizim emas, balki har bir bolaning qadr-qimmatini hurmat qiluvchi, tenglikka asoslangan ijtimoiy institutga aylanadi.

Shu bois, ta'lim siyosatida universal dizayn konsepsiyasini joriy etish zamonaviy va insonparvar jamiyat qurilishining ajralmas qismi sanaladi. Bunda pedagog kadrlarning professional tayyorgarligi, ta'lim vositalari va metodikalarning yangilanishi, infratuzilmaning moslashuvi va davlat siyosatida inklyuzivlik tamoyillarining mustahkamlanishi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ayniqsa, o'qituvchilarni UDL tamoyillari bo'yicha uzluksiz malakasini oshirish, ularga metodik-psixologik yordam ko'rsatish va tajriba almashuvini rag'batlantirish

inklyuziv ta'limning muvaffaqiyatini belgilab beradi.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'limda universal dizayn yondashuvi har bir o'quvchi uchun ta'limga bo'lgan huquqni real hayotga tatbiq etadi. UDL faqat ta'lim tizimidagi yangi metod emas, balki adolat, tenglik va inson

qadrining ustuvorligini ta'minlovchi ta'lim falsafasidir. Ushbu yondashuv orqali universal dizayn tamoyillarini keng joriy etish orqali O'zbekistonda zamonaviy, inklyuziv va global standartlarga mos ta'lim tizimini shakllantirish imkoni yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qoninu. 2020.
3. «Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi». O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29 apreldagi PF-5712-son Farmoni.
4. «2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoni.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 2020-yil 13-oktabrdagi «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4860-son qarori.
6. Broderick, A., Mehta-Parekh, H., Reid, D. (2005). Differentiating Instruction for Disabled Students in Inclusive Classrooms. *Theory Into Practice*, 44(3), 194-202.
7. Dewsbury, B., Brame, C. (2019). Inclusive Teaching. *CBE Life Sciences Education*.
8. Florian, L., Black-Hawkins, K. (2011). Exploring Inclusive Pedagogy. *British Educational Research Journal*. 28.
9. Nazarova, D. A. *Surdopedagogika. Darslik. Toshkent. «Metodist nashriyoti» 2024.*
10. Nazarova, D. A. (2020). «Aspects of Orientation of Students of the Professional Development Courses in the Direction Managers of Educational Institutions' to the Effective Organization of Inclusive Education.» *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8(8), 7-12.
11. Nazarova Dildora Asatovna. Issues of involving children with hearing in inclusive education.// *European Journal of Agricultural and Rural Education (EJARE)* Available Online at: <https://www.scholarzest.com> Vol. 2 No.12, December 2021,ISSN: 2660-5643/ Page 149.
12. Л. М. Волосникова, И. В. Патрушева. Проектирование инклюзивных образовательных сред на основе универсального дизайна. Обзор научных публикаций. Исследование выполнено в рамках государственного задания FEWZ-2023-0007 Министерства науки и высшего образования Российской Федерации. EDN QVZDSH <https://www.doi.org/10.33910/1992-6464-2024-212-81-92>
13. Э.К.Наберушкина, Е.А.Радченко, Е.Р.Мирзаева. Инклюзивный дизайн (обзор зарубежных концепций). Теория и практика общественного развития. 2023. № 2. С. 30-35. *Theory and Practice of Social Development*. 2023. No. 2. P. 30–35. Научная статья УДК 316.728:72.012 <https://doi.org/10.24158/tipor.2023.2.3>

INGLIZ TILI DARSLARIDA MULOQOT FAOLIYATINI CHEKLOVCHI PEDAGOGIK OMILLAR: METOD, O'QITUVCHI VA BAHOLASH TIZIMI

AXMEDOV HASAN UZAIROVICH

Chirchiq davlat pedagogik universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqola ingliz tili darslarida talabalarning muloqot faoliyatini rivojlantirishga to'sqinlik qiluvchi asosiy pedagogik omillarni o'qitish metodlari, o'qituvchi faoliyati va baholash tizimini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda kommunikativ yondashuv (CLT), vazifa asosida o'qitish (TBLT) hamda refleksiv o'qitish nazariyalari asosida mavjud metodik muammolar tahlil qilinadi. O'qituvchining an'anaviy "dominant rol"da bo'lishi, baholash mezonlarining faqat grammatik va yozma ko'nikmalarga qaratilgani, hamda dars metodlarining kommunikativ emas, reproduktiv xarakterda bo'lishi talabalarning faol muloqotga kirishishini cheklab qo'yadi. Maqolada xorijiy va mahalliy tadqiqotchilarning fikrlari asosida interfaol dars modeli, o'qituvchi rolini qayta talqin etish, va baholashning kommunikativ indikatorlarini joriy etish bo'yicha takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetensiya, muloqot faoliyati, pedagogik omillar, baholash tizimi, interfaol metodlar, CLT, TBLT, refleksiv ta'lim.

Аннотация: В данной статье анализируются основные педагогические факторы, ограничивающие развитие коммуникативной активности студентов на уроках английского языка, а именно методы обучения, роль преподавателя и система оценивания. На основе теорий коммуникативного подхода (CLT), обучения на основе заданий (TBLT) и рефлексивного обучения выявлены методические проблемы, препятствующие формированию у студентов коммуникативной компетенции. Автор отмечает, что доминирующая роль преподавателя, ориентированность оценивания преимущественно на грамматические и письменные навыки, а также применение репродуктивных методов вместо интерактивных сдерживают развитие речевой активности. В статье, опираясь на исследования зарубежных и отечественных ученых, предлагаются пути решения: внедрение интерактивной модели занятий, переосмысление роли преподавателя как фасилитатора и пересмотр системы оценивания с учётом коммуникативных индикаторов.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, речевая активность, педагогические факторы, система оценивания, интерактивные методы, CLT, TBLT, рефлексивное обучение.

KIRISH. XXI asrda ingliz tilini o'qitishning asosiy maqsadi ingliz tilini o'rganuvchilarda real muloqotga kirishish kompetensiyasini shakllantirishdan iborat. Ammo, ko'plab ta'lim muassasalarida dars jarayonida grammatik-analitik yondashuvlar ustunlik qiladi, natijada o'quvchilar grammatik jihatdan to'g'ri, ammo kommunikativ jihatdan sust bo'lib qoladi.

Til o'qitishning zamonaviy paradigmasi kommunikativ yondashuv (Communicative Language Teaching-CLT) tilni faqat bilim emas, balki muloqot vositasi sifatida o'rganishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv talabani

passiv qabul qiluvchidan faol ishtirokchiga aylantiradi, dars jarayonini muloqot markaziga yo'naltiradi va o'qituvchini yo'naltiruvchi (fasilitator) roliga o'tkazadi. Ammo, CLTning samarali amalga oshishiga bir qator pedagogik omillar to'sqinlik qilmoqda.

Birinchidan, metodik omillar: ko'plab o'qituvchilar hali ham an'anaviy grammatik-tarjima yoki strukturaviy o'qitish uslublarini qo'llamoqda. Bunday metodlarda til qoidalar tizimi sifatida o'rgatiladi, muloqot esa ikkinchi darajaga tushadi. Bu esa talabalarda faol nutqiy tajribaning shakllanmasligiga olib keladi.

Ikkinchidan, o'qituvchi omili: o'qituvchi darsdagi yetakchi subyekt sifatida ko'p hollarda monologik uslubda dars olib boradi. Talabalarga so'z berish, erkin fikr bildirish yoki o'zaro suhbatga kirishish imkoniyatlari cheklanadi. Bundan tashqari, ayrim o'qituvchilar kommunikativ xatolarga nisbatan haddan tashqari tanqidiy yondashishadi, bu esa talabalarda "xatodan qo'rqish" (error anxiety) sindromini kuchaytiradi va muloqot jarayonini yanada sekinlashtiradi.

Uchinchidan, baholash tizimi: ingliz tili o'qitishdagi baholash mezonlari ko'p hollarda grammatik to'g'rilik, imlo va yozma ishga asoslanadi. Shu sababli, talaba muloqotga emas, "test natijasiga" yo'naltiriladi. Bu esa o'qituvchi va talaba o'rtasidagi kommunikativ turtkini pasaytiradi.

Shunday qilib, ingliz tili ta'limida muloqot kompetensiyasini rivojlantirishga to'sqinlik qilayotgan pedagogik omillarni aniqlash nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Ushbu maqolaning maqsadi ingliz tili darslarida muloqot faoliyatini cheklovchi metodik, o'qituvchi va baholash tizimi bilan bog'liq omillarni tahlil qilish va ularni bartaraf etishning samarali yo'llarini aniqlashdir.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida ingliz tili ta'limi sifati so'nggi yillarda sezilarli o'sdi, ammo muloqot kompetensiyasi hali ham kam darajada shakllanadi. Bu esa o'qituvchilarning CLT, TBLT, va refleksiv yondashuvlarni to'liq qo'llay olmasligi bilan bog'liqdir. Shu sababli, mazkur maqola ushbu uch omilni tizimli tahlil qiladi va ularning yechimlarini nazariy hamda amaliy asosda ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Ingliz tili darslarida muloqot kompetensiyasini rivojlantirish nazariyasi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab lingvodidaktik tadqiqotlarda markaziy o'rin egalladi. Bu borada eng muhim bosqichlardan biri D.Hymes (1972) tomonidan ilgari surilgan "Communicative Competence" konsepsiyasidir. U talabaning grammatik bilimiga emas, balki ijtimoiy-madaniy

kontekstda tilni maqsadga muvofiq ishlata olish qobiliyatiga e'tibor qaratdi. D.Hymes nazariyasi o'qitish jarayonida "grammatika markazidan" "muloqot markaziga" o'tishning boshlanishi bo'ldi.

Keyinchalik Canale va Swain (1980) ushbu konsepsiyani to'rtta asosiy komponent bilan to'ldirdilar: grammatik, sotsiolingvistik, diskursiv va strategik kompetensiya. Ularning fikricha, samarali muloqot uchun til tizimini bilishning o'zi kifoya emas talaba real vaziyatda tilni kontekstga moslashtira olishi zarur. Shunday qilib, kommunikativ yondashuv (Communicative Language Teaching CLT) zamonaviy ingliz tili o'qitish metodikasining nazariy poydevoriga aylandi.

S.Savignon (2002) CLTning markazida "ma'noni yaratish" jarayoni turganini ta'kidlaydi. Uning fikricha, darsdagi mashg'ulotlar o'quvchini fikrni erkin bildirish, savol berish, tushuntirish va ijtimoiy muloqotda ishtirok etishga undashi kerak. Shu bilan birga, J.Harmer (2015) CLTning muvaffaqiyati o'qituvchining roliga bevosita bog'liq ekanini qayd etadi. Unga ko'ra, o'qituvchi endi bilim manbai emas, balki fasilitator va yo'naltiruvchi bo'lishi kerak.

Baholash tizimi masalasida Council of Europe (2001) tomonidan ishlab chiqilgan CEFR (Common European Framework of Reference for Languages) konsepsiyasi xalqaro standart sifatida qabul qilingan. CEFRda muloqot faoliyatini baholashning aniq ko'rsatkichlari fluency (ravonlik), coherence (izchillik), interaction (muloqotdagi ishtirok) va pronunciation (talaffuz aniqligi) belgilab berilgan. Bu yondashuv tilni o'rganish natijasini faqat bilim bilan emas, balki nutqiy faoliyatning real natijasi bilan o'lchash imkonini beradi.

M.Byram (1997) esa muloqot kompetensiyasini faqat til bilimlari bilan chegaralab bo'lmasligini, u madaniyatlararo o'zaro tushunish (intercultural competence) ni ham qamrab olishini ta'kidlagan. Bu qarash bugungi globallashtirish davrida ayniqsa dolzarb bo'lib, o'quvchining nutqiy faoliyatida ijtimoiy-

madaniy moslashuvchanlikni shakllantirish zarur.

So'nggi yillarda Task-Based Language Teaching (TBLT) yondashuvi ham keng tarqaldi. D.Nunan (2004) TBLTni "tilni real kommunikativ vazifalar orqali o'rganish" sifatida tavsiflaydi. Bunda o'quvchi "vazifani bajarish" jarayonida grammatik qoidalarini tabiiy ravishda o'zlashtiradi. TBLT muloqotni maqsad emas, balki vosita sifatida emas, asosiy maqsad sifatida ko'radi. Shuningdek, D.Krashen (1982)ning "Affective Filter Hypothesis" nazariyasi muloqot faoliyatida psixologik omillarning ahamiyatini ko'rsatdi. U yuqori tashvish, past o'ziga ishonch va tanqidiy baholash muhitida til o'rganish samaradorligi keskin kamayishini isbotladi. Bu esa o'qituvchining psixologik qo'llab-quvvatlovchi rolini kuchaytirish zarurligini anglatadi. L.Vygotsky (1978) tomonidan ilgari surilgan "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasiga ko'ra, o'quvchi o'z rivojlanish darajasidan biroz yuqoriroq vazifalarni o'qituvchi yordamida bajarishi mumkin. Shu sababli o'qituvchi muloqot jarayonida "scaffolding" (bosqichma-bosqich yordam) strategiyasini qo'llashi zarur.

Xalqaro tajribalarda kommunikativ baholash tizimi muvaffaqiyatli joriy etilgan davlatlardan biri Finlyandiya, u yerda o'quvchilar baholash jarayonida o'zaro suhbatlar, loyiha taqdimotlari va reflektiv intervyular orqali muloqot ko'nikmasini namoyish etadilar (OECD, 2021). Baholash tizimi bo'yicha o'zbek tadqiqotchilardan X.Qosimov (2022) CEFR mezonlarini O'zbekiston ta'lim tizimiga moslashtirishni taklif etadi. U baholashda faqat natijaviy (summativ) yondashuvdan voz kechib, jarayonni kuzatish, og'zaki nutqdagi o'sishni bosqichma-bosqich baholash (formativ baholash)ni muhim deb hisoblaydi. Bundan tashqari, British Council (2023) tomonidan tayyorlangan "Professional Development for English Teachers in Uzbekistan" hisobotida O'zbekiston o'qituvchilarining CLTni tatbiq etishda duch kelayotgan muammolari metodik tayyorgarlik, baholash vositalari va muloqotga

yo'naltirilgan dars resurslarining kamligi qayd etilgan. Hisobotda xalqaro standartlarni joriy etish bilan bir qatorda, mahalliy sharoitga mos moslashuvchan o'quv dasturlarini ishlab chiqish zarurligi ta'kidlangan.

Umuman olganda, xalqaro va mahalliy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ingliz tili darslarida muloqot faoliyatini cheklovchi omillar ko'p qirrali: ular metodik, psixologik, tashkiliy va baholash tizimi bilan bog'liqdir. CLT va TBLT nazariyalari, shuningdek, reflektiv o'qitish va madaniyatlararo yondashuvlarni uyg'un qo'llash orqali bu cheklovlarni kamaytirish mumkin. Eng muhimi, o'qituvchining zamonaviy pedagogik rolini qayta shakllantirish, talaba markazli muhit yaratish va baholash tizimini kommunikativ kompetensiyani o'lchaydigan real indikatorlarga asoslash bu jarayonning poydevorini tashkil etadi.

ASOSIY QISM. Ingliz tilini o'qitishning samaradorligi ko'p jihatdan dars jarayonidagi pedagogik muhit, metodik yondashuv, o'qituvchi roli va baholash tizimining o'zaro uyg'unligiga bog'liq. Zamonaviy til o'qitish nazariyasi kommunikativ yondashuv (Communicative Language Teaching, CLT) talabaning faolligini, muloqotdagi ishtirokini va mustaqil fikrlash qobiliyatini markazga qo'yadi. Ammo, amaliyotda bu yondashuv to'liq amalga oshmayapti, chunki dars jarayonida hanuzgacha reproduktiv metodlar, avtoritar o'qituvchi pozitsiyasi va natijaviy (summativ) baholash tizimi ustunlik qilmoqda.

Ko'plab o'qituvchilar ingliz tili darslarini hanuzgacha grammatik-tarjima (Grammar-Translation Method, GTM) yoki strukturaviy yondashuv asosida olib boradilar. Bu metodlar talabani "qoidani biluvchi" shaxs sifatida shakllantiradi, biroq "muloqotda ishtirok etuvchi" subyekt darajasiga yetkazmaydi. J.Richards (2008) ta'kidlaganidek, CLT tilni "ma'noni ifodalovchi tizim" sifatida ko'radi, GTM esa uni "qoidalar majmui" sifatida o'rgatadi. Shuning uchun, metodik jihatdan muloqot faoliyati o'quv jarayonida cheklangan

shaklda ifodalanadi.

D.Nunan (2004) tomonidan ilgari surilgan Task-Based Language Teaching (TBLT) yondashuvi talabani real kommunikativ topshiriqlarni bajarishga yo'naltiradi. Bu yondashuvda til o'rganish vazifa orqali amalga oshadi: masalan, turistga yo'l ko'rsatish, mehmonxonada joy band qilish yoki sayohat dasturini taqdim etish. Afsuski, O'zbekiston oliy o'quv yurtlarining ko'pida bu metodika amalda yetarli qo'llanilmaydi. Darslarda ko'pincha test, grammatika mashqlari va tarjima topshiriqlari ustunlik qiladi. Bu esa kommunikativ kontekstning shakllanishiga to'sqinlik qiladi.

Metodik muammolarning yana bir sababi o'qituvchilarning CLTni chuqur anglab yetmaganliklari. S.Savignon (2002) qayd etganidek, CLT nafaqat o'qitish usuli, balki "tilni o'rgatishga bo'lgan falsafiy yondashuv"dir. Demak, bu yondashuvni samarali qo'llash uchun o'qituvchi kommunikativ vazifalarni to'g'ri tanlash, ularni madaniy kontekst bilan boyitish va talabalarning faol ishtirokini ta'minlashi kerak. O'qituvchi dars jarayonining markazida turgan shaxsdir. Ammo, ko'plab amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarning ko'pchiligi hali ham avtoritar modelda, ya'ni "bilim manbai" rolida qolmoqda. Bunday sharoitda talaba o'quv jarayonida passiv qabul qiluvchi bo'lib, o'z fikrini ifodalashga yoki muloqotga kirishishga ehtiyoj sezmaydi. J.Harmer (2015) bu holatni "teacher-centered instruction" deb ataydi va uni kommunikativ rivojlanishga zid deb hisoblaydi. Kommunikativ yondashuvda o'qituvchi "fasilitator", ya'ni yo'naltiruvchi rolni bajaradi. L.Vygotsky (1978)ning "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasiga ko'ra, talaba o'z imkoniyatlaridan biroz yuqori darajadagi nutqiy vazifalarni o'qituvchi yordamida bajaradi. Shu sababli, o'qituvchi scaffolding (bosqichma-bosqich yordam) strategiyasidan foydalanishi lozim.

Shuningdek, o'qituvchining darsda psixologik muhitni to'g'ri tashkil eta olmasligi

ham muloqot faoliyatini cheklaydi. S.Krashen (1982) "Affective Filter Hypothesis"da yuqori tashvish, past o'ziga ishonch va xatodan qo'rqish holatlari til o'rganish samaradorligini pasaytirishini isbotlagan. Aksincha, o'qituvchi ijobiy motivatsion muhit yaratganda, talabalar muloqot jarayoniga faol kirishadi. O'zbekiston olimasi Sh. Shaxobiddinova (2020) o'z tadqiqotida o'qituvchi va talaba o'rtasidagi interfaol munosabatni "muloqotning psixopedagogik asosi" sifatida ta'riflagan. Unga ko'ra, o'qituvchi darsda "emosional qo'llab-quvvatlovchi" rolni bajarib, talabalarda nutqiy ishonch hosil qilishi kerak.

Baholash tizimi har qanday ta'lim jarayonining yo'nalishini belgilovchi vosita sifatida muhim ahamiyatga ega. Ingliz tili o'qitish amaliyotida baholash ko'pincha grammatik to'g'rilik, imlo yoki yozma topshiriqlarga qaratiladi. Shu sababli, talabalarning muloqotdagi faolligi e'tibordan chetda qoladi. Council of Europe (2001) tomonidan ishlab chiqilgan CEFR tizimi kommunikativ kompetensiyani baholash uchun to'rtta mezonni belgilaydi: fluency (ravonlik), interaction (muloqotdagi faol ishtirok), coherence (izchillik) va pronunciation (talaffuz aniqligi). Biroq, O'zbekiston oliy ta'lim tizimida bu indikatorlar hali to'liq tatbiq etilmagan. Baholash tizimining mavjud kamchiligi shundaki, u summativ (yakuniy natijani baholovchi) ko'rsatkichlarga tayanadi, lekin formativ baholash ya'ni o'quv jarayonini davomida rivojlanishni kuzatish kam qo'llaniladi. X.Qosimov (2022) o'z tadqiqotida bu masalaga e'tibor qaratib, baholash tizimi muloqot kompetensiyasini shakllantirishga emas, faqat nazoratga xizmat qilayotganini tanqid qiladi. M.Byram (1997) esa baholashni madaniyatlararo komponent bilan bog'lash zarurligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, muloqot kompetensiyasini o'lchashda til bilimi bilan bir qatorda, madaniy moslashuvchanlik, nutq etiketi va pragmatik sezgirlik ham hisobga olinishi kerak. So'nggi yillarda xalqaro tajribada kommunikativ baholash (Communicative

Assessment) keng joriy etilmoqda. OECD (2021) ma'lumotlariga ko'ra, Finlyandiya, Janubiy Koreya va Singapur kabi davlatlarda baholash jarayoni suhbatlar, loyiha ishlari, taqdimotlar va refleksiv tahlillar orqali amalga oshiriladi. Bunday yondashuv talabani baholash obyekti emas, balki baholash subyekti sifatida shakllantiradi.

Mavjud adabiyotlar tahlili va tajriba natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz tili darslarida muloqot faoliyatini cheklovchi omillarni bartaraf etish uchun integrativ pedagogik yondashuv zarur. Bu yondashuv CLT, TBLT va refleksiv o'qitish nazariyalarini birlashtirgan holda o'qituvchini, metodni va baholashni yagona tizimga keltiradi. Masalan, L.Pardayeva (2019) o'z ishida lingvokulturologik yondashuvni CLT bilan uyg'unlashtirishni taklif etgan. Unga ko'ra, talaba nafaqat til qoidalarini, balki madaniy kontekstni ham muloqotda qo'llay olganda, haqiqiy kommunikativ kompetensiyaga ega bo'ladi.

Shuningdek, U.Jumanazarov (2021) texnologik vositalar yordamida (audio feedback, digital platforms, shadowing mashqlari) talabalarning talaffuz, ishonch va faolligini oshirish mumkinligini ilmiy asosda isbotlagan. Shunday qilib, ingliz tili darslarida muloqot faoliyatini cheklovchi pedagogik omillarni kamaytirish uchun:

Dars metodikasini CLT va TBLT asosida qayta qurish;

O'qituvchini fasilitator va motivator sifatida tayyorlash;

Baholash tizimini CEFR mezonlariga moslashtirish;

Madaniyatlararo va refleksiv yondashuvlarni uyg'unlashtirish zarur.

Aynan shu omillar uyg'unlashganida ingliz tili darslari nafaqat bilim beruvchi, balki shaxsni muloqotga tayyorlovchi interaktiv muhitga aylanadi. Bu esa O'zbekiston ta'lim tizimida ingliz tilini o'qitish samaradorligini oshirishning strategik yo'nalishidir.

XULOSA. Ingliz tili ta'limi zamonaviy global ta'lim tizimining ajralmas qismi sifatida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga yo'naltirilgan. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, til o'rgatish jarayonida muloqot faoliyatining samaradorligi ko'p jihatdan uch asosiy pedagogik omil metodik yondashuv, o'qituvchi faoliyati va baholash tizimining sifatli integratsiyasiga bog'liqdir. Mazkur omillardan birortasi yetarlicha ishlamasa, o'quvchi nutqiy faoliyatida real kommunikativ o'sish kuzatilmaydi. Shu bois, bu tadqiqot ingliz tili darslarida muloqot faoliyatini cheklovchi pedagogik to'siqlarni aniqlash va ularni bartaraf etish mexanizmlarini ishlab chiqishga qaratildi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida ingliz tili o'qitish amaliyotida hanuzgacha grammatika-tarjima usuli ustunlik qilmoqda. Bunday metodika tilni muloqot vositasi emas, balki nazariy bilimlar tizimi sifatida o'rgatadi. Natijada, talabalar real vaziyatlarda muloqotga kirishish, fikrini erkin ifodalash, argumentatsiya qilishda qiynaladilar. Shu bois, metodik yondashuvni kommunikativ (CLT) va vazifaga asoslangan (TBLT) modellar bilan yangilash zarur. Bu yondashuvlar o'quvchini faol subyekt sifatida jalb etib, tilni ma'no yaratish, o'zaro hamkorlik va madaniy moslashuv jarayonida egallash imkonini beradi.

Ikkinchi muhim omil-o'qituvchi faoliyati. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, dars jarayonida o'qituvchining roli hali ham "bilim manbai" dan "yo'naltiruvchi va fasilitator" darajasiga to'liq o'tmagan. Talabalarga erkin fikr bildirish, xato qilishdan qo'rqmasdan muloqotga kirishish imkonini beradigan muhit yaratish yetarli darajada shakllanmagan. Vygotsky (1978) nazariyasiga ko'ra, o'quvchi yaqin rivojlanish zonasida o'qituvchi ko'magi bilan yangi til qobiliyatlarini egallaydi. Demak, o'qituvchi til o'rganish jarayonida "skafold", ya'ni bosqichma-bosqich yordam beruvchi sifatida faoliyat yuritishi zarur. Shuningdek, S.Krashen (1982)ning "Affective Filter Hypothesis"

nazariyasi o'qituvchining psixologik qo'llab-quvvatlovchi rolini tasdiqlaydi ijobiy muhitda o'quvchilar nutqiy ishtirokni faolroq namoyon etadi.

Uchinchi omil-baholash tizimi. Ingliz tili darslarida ko'p hollarda grammatik va yozma mezonlar asosida baholash davom etmoqda, bu esa talabalarning kommunikativ motivatsiyasini pasaytiradi. CEFR (2001) standartlari asosida baholash tizimini yangilash, ya'ni fluency, coherence, interaction, pronunciation kabi indikatorlarni joriy etish, til o'rganishni natijadan jarayonga yo'naltirish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, formativ baholash (davriy baholash) kommunikativ kompetensiyani real baholashda samaraliroq ekanini ko'rsatmoqda.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati shundaki, u CLT, TBLT, va L.Vygotsky hamda S.Krashen nazariyalari asosida ingliz tili o'qitish jarayonini psixolingvistik va sotsiopedagogik nuqtai nazardan yoritadi. Amaliy ahamiyati esa

o'qituvchilar uchun muloqotga yo'naltirilgan metodik modelni taklif etish, dars jarayonida interfaol mashg'ulotlar, rolli o'yinlar, real vaziyatli topshiriqlar va raqamli vositalarni (digital speaking platforms) qo'llash bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilganidadir.

Xulosa qilib aytganda, ingliz tili darslarida muloqot faoliyatini rivojlantirish bu faqat metodik masala emas, balki pedagogik tizimni yangilash masalasidir. Metod, o'qituvchi va baholash tizimining uzviy integratsiyasi natijasidagina o'quvchi haqiqiy kommunikativ kompetensiyaga ega bo'ladi. Shu maqsadda, O'zbekiston ta'lim tizimida o'qituvchilarni CLT va CEFR asosida qayta tayyorlash, baholash mezonlarini kommunikativ faoliyatga yo'naltirish, hamda o'quv dasturlarini interfaol strategiyalar bilan boyitish muhim. Faqat shundagina ingliz tili o'rganish jarayoni haqiqiy muloqotga, ijodiy fikrlashga va global madaniy muloqotda faol ishtirok etuvchi shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Byram, M. (1997). Teaching and assessing intercultural communicative competence. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- 2.Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1–47. <https://doi.org/10.1093/applin/l.1.1>
- 3.Council of Europe. (2001). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- 4.Ellis, R. (2009). Task-based language teaching: Sorting out the misunderstandings. *International Journal of Applied Linguistics*, 19(3), 221–246. <https://doi.org/10.1111/j.1473-4192.2009.00231.x>
- 5.Harmer, J. (2015). The practice of English language teaching (5th ed.). Harlow, UK: Pearson Education.
- 6.Hymes, D. (1972). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics: Selected readings* (pp. 269–293). London: Penguin Books.
- 7.Akhmedov H. U. How to teach Russian to non-native speakers: tips for effective communication // экономика и социум. – 2025. – №. 6-1 (133). – с. 123-128.
- 8.Krashen, S. D. (1982). Principles and practice in second language acquisition. Oxford, UK: Pergamon Press.
- 9.Larsen-Freeman, D. (2006). Complex systems and applied linguistics. Oxford, UK: Oxford University Press.
- 10.Nunan, D. (2004). Task-based language teaching. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- 11.OECD. (2021). The state of global education: Learning with AI and digital tools. Paris, France: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/edu-2021-en>
- 11.Pardayeva, L. T. (2019). Lingvokulturologik yondashuv asosida ingliz tilida muloqot o'rgatish. Toshkent, Uzbekistan: TSPU Press.
- 13.Qosimov, X. (2022). Baholash tizimini kommunikativ yondashuv asosida takomillashtirish. *Filologiya va Ta'lim Jurnali*, 6(4), 112–119.

THE IMPORTANCE AND EFFECTIVENESS OF AUDIO TOOLS IN DEVELOPING ENGLISH SPEAKING SKILLS FOR VISUALLY IMPAIRED STUDENTS

DILDORA MUSLIMOVA,

Toshkent viloyati, Parkent shahri 31-maktab o'qituvchisi

Annotation. This article investigates the importance and effectiveness of audio tools in developing English speaking skills for visually impaired students. Speaking, as an essential component of communicative competence, often poses challenges for learners with visual impairments due to limited access to visual cues and materials. Audio-based technologies such as podcasts, screen readers, audio dictionaries, and language learning applications provide an alternative mode of input that enhances pronunciation, fluency, and interactive practice. The study emphasizes how audio tools promote accessibility, learner autonomy, and inclusive pedagogy within English language teaching. Drawing on theories of multimodal learning and inclusive education, the article highlights successful practices and case studies where audio technologies improved learners' oral proficiency. Findings suggest that integrating audio tools into English language curricula not only supports equitable learning but also fosters confidence, motivation, and communicative competence among visually impaired learners.

Keywords: audio tools, speaking skills, visually impaired, inclusive education, communicative competence, accessibility, pronunciation, motivation.

Аннотация. В данной статье исследуется важность и эффективность аудиоинструментов в развитии навыков английской речи у слабовидящих учащихся. Говорение, как важнейший компонент коммуникативной компетенции, часто представляет трудности для учащихся с нарушениями зрения из-за ограниченного доступа к визуальным подсказкам и материалам. Аудиотехнологии, такие как подкасты, программы экранного чтения, аудиословари и приложения для изучения языков, предоставляют альтернативный способ ввода информации, который улучшает произношение, беглость речи и возможности интерактивной практики. В исследовании подчеркивается, как аудиоинструменты способствуют доступности, самостоятельности обучающихся и инклюзивной педагогике в преподавании английского языка. Опираясь на теории мультимодального обучения и инклюзивного образования, в статье освещаются успешные практики и примеры, где аудиотехнологии улучшили устные навыки учащихся. Результаты показывают, что интеграция аудиоинструментов в учебные программы по английскому языку не только поддерживает равноправное обучение, но и способствует развитию уверенности, мотивации и коммуникативной компетентности у учащихся с нарушениями зрения.

Ключевые слова: аудиоинструменты, навыки говорения, слабовидящие, инклюзивное образование, коммуникативная компетенция, доступность, произношение, мотивация.

Kirish. Ingliz tilida ravon va samarali so'zlashish qobiliyati chet tilini o'rganishning eng muhim maqsadlaridan biridir. Nutq ko'nikmalari nafaqat o'quvchilarning muloqot malakasini aks ettiradi, balki ularning akademik, kasbiy va ijtimoiy doiralarda munosabat o'rnatish qobiliyatini ham belgilaydi. Biroq, ko'zi ojiz o'quvchilar ko'pincha og'zaki nutqni rivojlantirishda ko'ruvchi tengdoshlariga

nisbatan ko'proq qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu qiyinchiliklar qatoriga darsliklardan foydalanish imkoniyatining cheklanganligi, vizual ko'rsatmalarning yo'qligi va sinfdagi interaktiv mashg'ulotlarda ishtirok etish imkoniyatlarining kamligi kiradi. Shu sababli, til o'rganish imkoniyatlaridan teng foydalanishni ta'minlash uchun innovatsion va inklyuziv o'qitish usullarini qo'llash zarur.

Ushbu muammolarni hal qilishning istiqbolli yechimi sifatida audio vositalar paydo bo'ldi. Texnologik taraqqiyot o'quvchilar foydalanishi mumkin bo'lgan audio manbalar doirasini kengaytirdi. Bularga podkastlar, ekran o'quvchilari, audio lug'atlar, interaktiv tinglash ilovalari va nutqni matnga aylantiruvchi dasturlar kiradi [5]. Bu vositalar o'quvchilarga to'g'ri talaffuz, ohang va ravonlikni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan boy eshitish materiallarini taqdim etadi. Shuningdek, ular o'quvchilarni mustaqil mashq qilishga undaydi, bu esa o'z navbatida mustaqillik va motivatsiyani oshiradi. Amaliy tilshunoslik va inklyuziv pedagogika sohasidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ko'zi ojiz o'quvchilar eshitish kanallariga tayanganlarida, ko'pincha ularning tinglash sezgirligi oshadi, bu esa nutq malakasini mustahkamlash uchun samarali qo'llanilishi mumkin.

Ingliz tilini o'qitishda audio vositalarning qo'llanilishi YUNESKOning teng huquqli ta'lim bo'yicha ko'rsatmalari kabi xalqaro me'yorlarda ilgari surilgan keng qamrovli ta'lim maqsadlari - qulaylik va inklyuzivlikka mos keladi [10]. Ko'zi ojiz o'quvchilar uchun audio manbalar nafaqat jismoniy va moddiy to'siqlarni bartaraf etadi, balki ularga muloqot faoliyatida faol ishtirok etish imkonini ham beradi. Bundan tashqari, ushbu vositalar o'qituvchilarga turli ehtiyojlarga ega o'quvchilar samarali hamkorlik qila oladigan inklyuziv sinf muhitini yaratishda yordam beradi. Ushbu maqolada ko'zi ojiz o'quvchilarning ingliz tilida nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda audio vositalarning ahamiyati va samaradorligi ko'rib chiqiladi. Unda audio texnologiyalarning og'zaki nutq mahoratini oshirish va inklyuziv til ta'limini rag'batlantirishdagi rolini ko'rsatish uchun nazariy asoslar, pedagogik amaliyotlar va empirik dalillar keltirilgan.

Adabiyotlar tahlili. Til ta'limida audio vositalardan foydalanish kommunikativ layoqat va inklyuziv pedagogika doirasida keng qamrovli o'rganilgan. Ilk tadqiqotlar talaffuz, ravonlik va lug'at boyligini shakllantirishda

eshitish orqali kiritilgan ma'lumotlarning ahamiyatini ta'kidlagan [8]. Ko'zi ojiz o'quvchilar uchun audio asosidagi manbalar nafaqat til o'rganish uchun ma'lumot, balki vizual materiallar o'rnini bosuvchi qulay vosita hamdir. Beech va Harris yordamchi eshitish qurilmalari ko'rish qobiliyati zaif o'quvchilarga sinfdagi munozaralarda faol ishtirok etish va og'zaki ko'nikmalarni yanada samarali rivojlantirish imkonini berishini ta'kidlagan [4].

So'nggi tadqiqotlar podkastlar va mobil ilovalar kabi raqamli audio texnologiyalarning ta'sirini o'rgangan. Al-Musaviy podkastlar haqiqiy til namunalarini taqdim etish orqali o'quvchilarning ravonligi va nutqiy ishonchini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatgan [2]. Shuningdek, Kallen audio mashqlar o'quvchilarni turli xil nutq uslublari va talaffuzlarga yo'liqtirish orqali ravonlikni yaxshilashini aniqlagan [5]. Anderson esa audio vositalarni o'qitishga joriy etish rasmiy ta'lim va haqiqiy hayotdagi muloqot o'rtasidagi farqni kamaytirishi haqida fikr bildirgan [3].

Inklyuziv ta'lim tadqiqotlari ham audio vositalarning keng qamrovli foydalari borligini tasdiqlaydi. Aderibigbe va Jonsning ta'kidlashicha, audio yondashuvlar nafaqat til ko'nikmalarini yaxshilaydi, balki tenglik va o'quvchi mustaqilligini ham rag'batlantiradi [1, 7]. Ushbu natijalar ingliz tilini inklyuziv o'qitish sharoitida ko'zi ojiz o'quvchilarning og'zaki ko'nikmalarini qo'llab-quvvatlashda audio vositalarning samaradorligini yaqqol ko'rsatadi.

Tadqiqot uslubi. Ushbu tadqiqot ko'zi ojiz talabalarning ingliz tilida so'zlashish ko'nikmalarini rivojlantirishda audio vositalarning ahamiyati va samaradorligini o'rganish uchun aralash usullardan foydalandi. Ishtirokchilar ingliz tili dasturida tahsil olayotgan turli darajadagi ko'rish qobiliyati zaif bo'lgan 25 nafar bakalavriat talabalaridan iborat edi. O'quvchilar podkastlar, audio lug'atlar, ekran o'quvchilari va interaktiv nutq ilovalarini o'z ichiga olgan turli audio

vositalar bilan shug'ullanadigan bir qator o'quv mashg'ulotlari ishlab chiqildi.

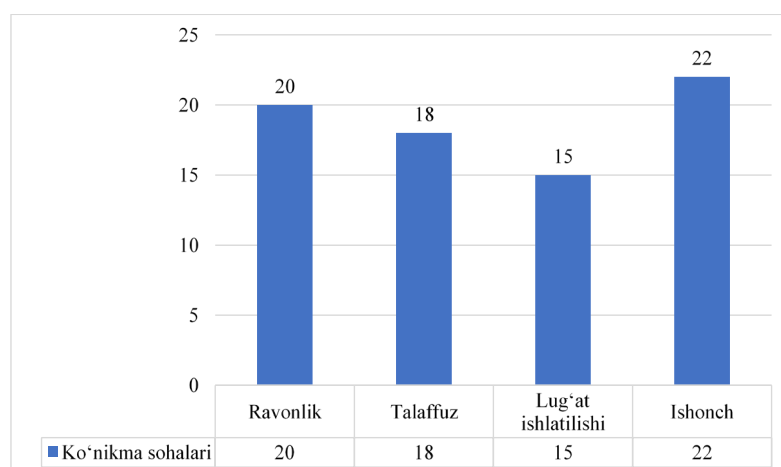
Tadqiqot sakkiz hafta davom etdi va tizimli sikl bo'yicha olib borildi. Kirish bosqichida talabalarga talaffuz va lug'atni o'zlashtirish uchun haqiqiy audio materiallar taqdim etildi. Mashq qilish bosqichida talabalar takrorlash mashqlari, rolli o'yinlar va yozib olingan dialoglar kabi yo'naltirilgan nutq faoliyatlari bilan shug'ullanishdi. Nihoyat, mulohaza bosqichida o'quvchilar o'zlari yozib olgan audio kundaliklar yordamida o'z yutuqlarini baholashga undaldi.

Ma'lumotlar yig'ish miqdoriy va sifat usullarini o'z ichiga oldi. Ravonlik, aniqlik va talaffuzdagi yutuqlarni o'lchash uchun tadqiqotdan oldingi va keyingi nutq testlari o'tkazildi. Bundan tashqari, audio vositalarning samaradorligi haqidagi fikrlarni o'rganish uchun yarim tuzilmali suhbatlar va mulohaza kundaliklari orqali o'quvchilarning fikr-mulohazalari to'plandi. Test natijalarining sifatli ma'lumotlar bilan uyg'unlashuvi audio vositalarning ko'zi ojiz o'quvchilarning nutqiy rivojlanishini qanday qo'llab-quvvatlashi haqida keng qamrovli tushuncha berdi.

Tahlil va natijalar. Intervensiyadan oldingi va keyingi ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatdiki,

audio vositalarning joriy etilishidan so'ng ko'rish qobiliyati cheklangan o'quvchilarning nutq malakasida sezilarli yuksalish kuzatildi. Og'zaki nutq mahorati sinovlarining miqdoriy natijalari ravon nutqning o'rtacha 20 foizga va talaffuz aniqligining 18 foizga oshganligini ko'rsatdi. O'quvchilar suhbatni davom ettirish, tegishli ohangdan foydalanish va yangi o'zlashtirilgan so'zlarni ma'noli vaziyatlarda qo'llash qobiliyatlarining yaxshilanganini namoyon etdilar.

Sifatli ma'lumotlar bu natijalarni tasdiqladi. Refleksiv kundaliklarda talabalar podkastlar va ekran o'quvchilari kabi audio vositalar bilan mashq qilishda o'zlarini yanada ishonchli his qilishlarini ta'kidlab, takroriy tinglash va gapirish mashqlari ikkilanishni kamaytirgani qayd etildi. Suhbat javoblari o'quvchilar audio manbalarning qulayligini yuqori baholashlarini tasdiqladi, bu vositalar til o'rganishda ko'proq mustaqillik va moslashuvchanlik berganini alohida ta'kidladilar. Shunday qilib, natijalar shuni ko'rsatadiki, audio texnologiyalari ko'rish qobiliyati cheklangan o'quvchilar uchun ham samarali, ham ularning imkoniyatlarini kengaytiruvchi vosita bo'lib, ularga ingliz tilida nutq ko'nikmalarini rivojlantirish uchun teng sharoitlar yaratadi.

Rasm. Ko'zi ojiz o'quvchilarning ingliz tilida so'zlashish qobiliyatlarini rivojlantirish.

Gistogramma ko'rish qobiliyati cheklangan o'quvchilarning audio vositalardan foydalangandan so'ng ma'lum nutq ko'nikmalarining foizli yaxshilanishini ko'rsatmoqda. Eng sezilarli o'sish ishonchda kuzatildi, bu audio mashqlar ikkilanishni kamaytirganini va muloqotga tayyorlikni oshirganini anglatadi. Ravonlik va talaffuz ham sezilarli darajada yaxshilandi, bu podkastlar va audio lug'atlar yordamida takroriy tinglash va gapirish mashqlarining samaradorligini aks ettiradi. Lug'at boyligidan foydalanish biroz kamroq rivojlangan bo'lsa-da, ifoda qobiliyatida muhim yutuqlar qayd etildi. Umuman olganda, gistogramma audio vositalar nafaqat lingvistik aniqlikni oshirishini, balki muloqotga psixologik tayyorlikni ham kuchaytirishini ko'rsatmoqda.

Ushbu tadqiqot natijalari ko'zi o'ziga o'quvchilar orasida ingliz tilida nutq ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali usuli sifatida audio vositalarni qo'llashni kuchli qo'llab-quvvatlaydi. Ravonlik, talaffuz, lug'at boyligi va ishonchning yaxshilanishi tilni o'zlashtirishda eshitish ta'sirining ko'p qirrali ahamiyatini ko'rsatadi. Bu natijalar Nation va Nyutonning fikriga mos keladi, ular takroriy tinglash va gapirish amaliyoti og'zaki nutqda ham aniqlik, ham avtomatizmni oshiradi, deb ta'kidlagan [8]. Ishonchning 22 foizga oshishi shuni ko'rsatadiki, audio asosidagi ta'lim nafaqat lingvistik kompetensiyani mustahkamlaydi, balki Al-Musaviyning podkastlar va o'quvchilar motivatsiyasi bo'yicha tadqiqotlarida ta'kidlangan affektiv to'siqlarni ham bartaraf etadi.

Tadqiqot natijalarining e'tiborga molik jihatlaridan biri til ta'limida qulaylikning rolidir. Audio vositalar ko'rish qobiliyati cheklangan o'quvchilarga til materiallari bilan ishlashda teng imkoniyatlar yaratadi. Bu Aderibigbening yordamchi texnologiyalar ta'limdagi bo'shliqlarni to'ldiradi, inklyuzivlik va o'quvchilarning mustaqilligini rag'batlantiradi, degan fikriga mos keladi. Talaffuz va ravonlikning yaxshilanishi

Andersonning haqiqiy og'zaki namunalar bilan tanishish o'quvchilarga nutq ritmi va intonatsiyasini o'zlashtirishga yordam beradi, bu esa kommunikativ kompetensiyani oshiradi, degan fikrini ham tasdiqlaydi.

Lug'at boyligidan foydalanishdagi nisbatan past, ammo hali ham sezilarli o'sish (15%) shuni ko'rsatadiki, audio vositalar og'zaki amaliyotni osonlashtirsa-da, ularni leksik o'zlashtirishni mustahkamlash uchun taktil yoki Brayl alifbosiga asoslangan materiallar kabi qo'shimcha strategiyalar bilan to'ldirish zarur bo'lishi mumkin. Bu Beech va Harrisning ko'p sensorli yondashuvlar ko'rish qobiliyati cheklangan o'quvchilar uchun yaxshiroq natijalar beradi, degan fikrlariga mos keladi. Umuman olganda, tadqiqot ingliz tili o'quv dasturlariga audio resurslarni kiritish pedagogik jihatdan to'g'ri va ijtimoiy mas'uliyatli ekanligini tasdiqlaydi. Bu ko'zi o'ziga o'quvchilarning nutq kompetensiyasini oshirish va sinflarda inklyuzivlikni rag'batlantirish orqali ularning imkoniyatlarini kengaytiradi. Kelajakdagi tadqiqotlar audio asosidagi pedagogikada uzoq muddatli eslab qolish, ko'nikmalararo integratsiya va raqamli innovatsiyalarni o'rganish orqali qamrovni kengaytirishi mumkin.

Xulosa. Ushbu tadqiqot ko'rish qobiliyati cheklangan o'quvchilarning ingliz tilida so'zlashuv ko'nikmalarini rivojlantirishda audio vositalarning muhim ahamiyati va samaradorligini namoyon etdi. Natijalar ravonlik, talaffuz, lug'at boyligidan foydalanish va eng muhimi, o'ziga ishonchning sezilarli darajada yaxshilanganini ko'rsatdi. Bu natijalar shuni ta'kidlaydiki, audio asosidagi manbalar nafaqat til o'rganish uchun ma'lumot beradi, balki adolatli ta'lim muhitini yaratishda muhim bo'lgan motivatsiya, o'quvchi mustaqilligi va inklyuzivlik omillarini ham rag'batlantiradi.

So'zlashuv ko'nikmalarining turli yo'nalishlari bo'yicha izchil taraqqiyot audio vositalarning til ta'limida kuchli pedagogik yordam sifatida xizmat qilishi mumkinligini tasdiqlaydi. Podkastlar, ekran o'quvchilari

va interaktiv soʻzlashuv ilovalarning ingliz tilida soʻzlashuvga haqiqiy taʼsir koʻrsatishi, oʻquvchilarga talaffuz namunalarini oʻzlashtirish va ravonlikni oshirishga yordam beradi. Eng muhimi, bu vositalar koʻzi ojiz oʻquvchilar duch keladigan toʻsiqlarni bartaraf etib, ularga koʻproq mustaqillik va faol ishtirok etish imkoniyatini taqdim etadi. Biroq, natijalar, shuningdek, lugʻat boyligini maksimal darajada rivojlantirish uchun audio texnologiyalarni taktik manbalar va hamkorlikdagi soʻzlashuv mashqlari kabi qoʻshimcha yondashuvlar bilan uygʻunlashtirish zarurligini koʻrsatadi. Bu

esa muvozanatli, koʻp qirrali strategiyaning oʻquvchilarning turli ehtiyojlarini qondirishda eng samarali ekanligini anglatadi.

Xulosa qilib aytganda, koʻzi ojiz oʻquvchilar uchun ingliz tili oʻquv dasturlariga audio vositalarni kiritish nafaqat muloqot qobiliyatini oshiradi, balki qulaylik va inklyuziv pedagogika tamoyillarini ham oʻzida mujassam etadi. Kelajakdagi tadqiqotlar raqamli innovatsiyalar, uzoq muddatli taʼsirlar va audio asosidagi taʼlimning boshqa koʻnikma sohalariga kengroq qoʻllanilishini chuqurroq oʻrganishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aderibigbe, S. A. (2018). Assistive technology and inclusive education for visually impaired learners. *British Journal of Special Education*, 45(3), pp. 317–330.
2. Al-Musawi, N. (2019). The effectiveness of podcasts in EFL speaking skill development. *Language Learning & Technology*, 23(2), pp. 45–60.
3. Anderson, J. (2008). Pronunciation and technology: Integrating audio tools into ESL instruction. *TESOL Quarterly*, 42(3), pp. 555–564.
4. Beech, J. R., & Harris, L. (1997). Assistive listening devices and language learning for visually impaired students. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 91(6), pp. 543–554.
5. Cullen, R. (2015). Enhancing speaking fluency through audio input. *ELT Journal*, 69(2), pp. 205–214.
6. Holec, H. (1981). *Autonomy and foreign language learning*. Oxford: Pergamon. pp. 76–98.
7. Jones, A. (2020). Digital accessibility in language classrooms: Inclusive audio-based approaches. *Computers & Education*, 150, pp. 1–12.
8. Nation, I. S. P., & Newton, J. (2009). *Teaching ESL/EFL listening and speaking*. Routledge. pp. 45–70.
9. Schmitt, N. (2010). *Researching vocabulary and speaking skills with technology*. Palgrave Macmillan. pp. 125–148.
10. UNESCO (2021). *Education and technology: Ensuring accessibility for all learners*. UNESCO Reports. pp. 88–104.

“MA’LUMOTLAR TUZILMASI VA ALGORITMLAR” FANIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA DASTURIY TA’MINOTNI TAKOMILLASHTIRISH USULLARI

MAMADALIYEV NURILLO AZIZULLOYEVICH

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston Milliy Pedagogika universiteti mustaqil
izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada “Ma’lumotlar tuzilmasi va algoritmlar” fanini o‘qitishda raqamli texnologiyalar vositasida dasturiy ta’minotni takomillashtirish usullari yoritilgan. Fanning samarali o‘zlashtirilishi talabalar uchun algoritmik tafakkurni shakllantirish, ma’lumotlarni tizimli qayta ishlash, dasturiy loyihalar ishlab chiqishda amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Shu bois, an’anaviy o‘qitish metodlari bilan bir qatorda zamonaviy dasturiy ta’minot vositalarini tatbiq etish zaruriyati dolzarb masala sifatida ko‘riladi. Tadqiqot davomida dasturiy ta’minotni takomillashtirishda qo‘llaniladigan raqamli texnologiyalar, ularning metodik imkoniyatlari va ta’lim samaradorligiga ta’siri ilmiy asosda tahlil qilindi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, dasturiy ta’minotni takomillashtirish jarayonida interaktiv platformalar, vizualizatsiya vositalari, avtomatik baholash tizimlari hamda sun’iy intellekt elementlaridan foydalanish fan samaradorligini oshiradi, talabalar bilimlarini chuqurlashtiradi va mustaqil izlanish faoliyatini rivojlantiradi.

Kalit so‘zlar. Ma’lumotlar tuzilmasi; algoritmlar; dasturiy ta’minot; raqamli texnologiyalar; takomillashtirish usullari; interaktiv platforma; vizualizatsiya; avtomatik baholash; sun’iy intellekt; ta’lim samaradorligi.

Аннотация. В данной статье описаны методы совершенствования программного обеспечения с использованием цифровых технологий в преподавании дисциплины «Структура данных и алгоритмы». Эффективное освоение предмета имеет важное значение для учащихся, формирования алгоритмического мышления, системной обработки информации, развития практических навыков разработки программных проектов. В связи с этим налицо видится необходимость внедрения современных программных средств наряду с традиционными методами обучения. В ходе исследования были проанализированы научные основы цифровых технологий, используемых в совершенствовании программного обеспечения, их методологические возможности и влияние на эффективность образования. Результаты показали, что в процессе совершенствования программного обеспечения использование интерактивных платформ, средств визуализации, автоматических систем оценки и элементов искусственного интеллекта повышает эффективность науки, углубляет знания студентов и развивает самостоятельные исследования.

Ключевые слова. Структура данных; алгоритмы; программное обеспечение; цифровые технологии; методы совершенствования; интерактивная платформа; визуализация; автоматическая оценка; искусственный интеллект; эффективность образования.

Kirish

“Ma’lumotlar tuzilmasi va algoritmlar” fani informatika va dasturlash yo‘nalishidagi eng muhim tayanch fanlardan biri bo‘lib, talabalarda nazariy bilimlar bilan birga amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu fan yordamida talabalar murakkab masalalarni tahlil qilish, ma’lumotlarni tizimli tartibga solish, samarali algoritmlar tuzish va ularni dasturlash tillarida amalga oshirish

ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar. Shu bois, fan o‘zining nazariy qoidalari bilan bir qatorda, amaliy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etadi. So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar tez sur‘atlarda rivojlanib borayotgani ta’lim jarayonida ham tub o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Natijada, bu fan bo‘yicha an’anaviy o‘qitish shakllarini zamonaviy dasturiy vositalar bilan uyg‘unlashtirish zaruriyati dolzarb masalalardan biriga

aylandi. Raqamli texnologiyalar vositasida yaratiladigan dasturiy ta'minot o'quv jarayonini takomillashtirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki bunday vositalar fan mazmunini yanada qulay va tushunarli shaklda taqdim etish imkoniyatini beradi. Xususan, algoritmik jarayonlarni vizualizatsiya qilish, talabalarni interaktiv mashqlar va avtomatik testlar orqali baholash, mustaqil ta'limni qo'llab-quvvatlash kabi imkoniyatlar yaratiladi. Shu orqali talabalar bilimlarni chuqurroq o'zlashtiradilar, dars jarayonida faol ishtirok etadilar va o'z ko'nikmalarini doimiy ravishda takomillashtirib boradilar. Bunday yondashuv fanning nazariy va amaliy jihatlarini uyg'unlashtirish bilan birga, o'qituvchilarga ham jarayonni monitoring qilishda katta yordam beradi.

Mamlakatimizda ta'lim tizimini raqamlashtirish bo'yicha olib borilayotgan islohotlar ham ushbu yo'nalishda yangi vazifalarni belgilab bermoqda. Xususan, raqamli pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayoniga keng tatbiq etish, innovatsion dasturiy ta'minotlarni yaratish va ularni samarali qo'llash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, "Ma'lumotlar tuzilmasi va algoritmlar" fanini o'qitishda dasturiy ta'minotni takomillashtirish usullarini ishlab chiqish nafaqat fan samaradorligini oshirish, balki talabalarni zamonaviy mehnat bozoriga tayyorlashda ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada dasturiy ta'minotni takomillashtirishning metodik asoslari, qo'llaniladigan raqamli texnologiyalar vositalari, xorijiy va mahalliy tajribalar hamda tajriba-sinov natijalari keng yoritiladi. Shuningdek, takomillashtirish jarayonida qo'llanilishi mumkin bo'lgan metodlar, yondashuvlar va didaktik tamoyillar ham tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor fan bo'yicha talabalarda algoritmik tafakkurni

rivojlantirish, mustaqil ishlash qobiliyatini shakllantirish va o'qishga bo'lgan motivatsiyani kuchaytirishga qaratilgan.

Metodlar

Tadqiqotning metodologik asosini "Ma'lumotlar tuzilmasi va algoritmlar" fanini o'qitishda raqamli texnologiyalar vositasida yaratilgan dasturiy ta'minotni takomillashtirish usullari tashkil etadi. Tadqiqot obyekti sifatida oliy ta'lim muassasalarida ushbu fan bo'yicha olib borilayotgan o'quv jarayoni tanlandi. Predmet esa aynan dasturiy ta'minotni takomillashtirish jarayonida qo'llaniladigan metodik yondashuvlar va raqamli texnologiyalar hisoblandi. Mazkur fan nazariy jihatdan murakkab bo'lib, unda ma'lumotlarni samarali tashkil etish va qayta ishlash, algoritmik tuzilmalarni yaratish hamda ularni dasturiy vositalar orqali amalga oshirish asosiy vazifalar qatoriga kiradi. Shu sababli tadqiqot metodlarini tanlashda fanning nazariy hamda amaliy xususiyatlari, o'quvchilarning tayyorgarlik darajasi va o'qituvchilarning tajribasi hisobga olindi. Metodlar tizimli yondashuv asosida shakllantirildi va ular nazariy, amaliy, empirik hamda statistik guruhlariga ajratildi. Nazariy metodlardan foydalanishda ilmiy adabiyotlar, darsliklar, maqolalar va monografiyalar keng tahlil qilindi. [1]

Xususan, xorijiy adabiyotlarda algoritmik tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlar, vizualizatsiya vositalari va interaktiv muhitlardan foydalanish bo'yicha ilg'or tajribalar o'rganildi. Mahalliy ilmiy ishlarda esa ta'limda raqamli texnologiyalarning qo'llanilishi, dasturiy ta'minotni ishlab chiqish bosqichlari va ularning samaradorligini oshirish usullari o'rganildi. Ushbu nazariy manbalarni tahlil qilish natijasida dasturiy ta'minotni takomillashtirish jarayonida qo'llanilishi lozim bo'lgan metodik tamoyillar

1-jadval. "Ma'lumotlar tuzilmasi va algoritmlar" fanini o'qitishda qo'llangan metodlar mazmuni va ularning metodik ahamiyati.

Metod turi	Qo'llash mazmuni	Asosiy vazifasi	Kutilgan natija
Nazariy metodlar	Ilmiy adabiyotlar, xorijiy va mahalliy tajribalarni o'rganish va tahlil qilish	O'quv jarayonini modernizatsiya qilish zaruriyatini asoslash	Dasturiy ta'minotni takomillashtirishning ilmiy asoslarini belgilash
Amaliy metodlar	Interaktiv platforma, vizualizatsiya vositalari, test modullari va avtomatik baholash	Talabalarda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish va tajriba-sinov ishlarini o'tkazish	Dasturiy vositalarning samaradorligini tajriba asosida isbotlash
Empirik metodlar	So'rovnoma, intervyu va kuzatuvdan foydalanish	Talabalar va o'qituvchilar fikrini aniqlash, afzallik va cheklavlarni ko'rsatish	Dasturiy ta'minotning haqiqiy samaradorligini daliliy asoslash
Statistik metodlar	Natijalarni matematik ko'rsatkichlar bilan tahlil qilish	Nazorat va tajriba guruhlarini natijalarini obyektiv taqqoslash	Samaradorlikni raqamli ko'rsatkichlar orqali ilmiy asoslash

belgilandi. Natijada, nazariy metodlar keyingi bosqichlarda amaliy tadqiqotlarni olib borish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qildi. [2]

Amaliy metodlar tajriba-sinov ishlari davomida qo'llanildi. Bu jarayonda maxsus yaratilgan dasturiy ta'minot platformasi fan o'quv jarayoniga tatbiq etildi. Platforma tarkibiga algoritmik masalalar banki, vizualizatsiya vositalari, avtomatik test tizimlari va dasturiy kodni real vaqt rejimida sinab ko'rish imkoniyatlari kiritildi. Talabalarga ushbu platforma orqali mustaqil ishlash, murakkab masalalarni yechish va darhol natija olish imkoniyatlari yaratildi. O'qituvchilar esa talabalar faoliyatini onlayn kuzatish, natijalarni monitoring qilish va baholash imkoniga ega bo'ldilar. Amaliy metodlar yordamida dasturiy ta'minotning samaradorligi real o'quv jarayonida

tekshirildi. Bu bosqichda olingan natijalar metodikaning amaliy qiymatini aniq ko'rsatib berdi. Empirik metodlar sifatida so'rovnoma, intervyu va kuzatuvdan foydalanildi. Talabalardan olingan so'rovnomalarda ular dasturiy ta'minotning afzalliklari va kamchiliklarini qayd etdilar. Ularning ko'pchiligi platforma o'quv jarayonini qiziqarli, samarali va tushunarli qilganini ta'kidladi. O'qituvchilar bilan o'tkazilgan intervyular orqali esa platformaning ta'limiy jarayondagi ahamiyati, qulayliklari va metodik samaradorligi tahlil qilindi. Kuzatuv metodlari yordamida esa talabalar dars jarayonida dasturiy vositadan qanday foydalanayotganliklari va ularning faol ishtiroki qayd etildi. Bu metodlar dasturiy ta'minotning haqiqiy samaradorligini daliliy asoslashga xizmat qildi. [3]

Statistik metodlar tadqiqot natijalarini matematik asosda ishonchli qilib ko'rsatishga xizmat qildi. Dastlabki bosqichda talabalar bilim darajasi diagnostika qilindi, yakunida esa nazorat va tajriba guruhlar natijalari taqqoslandi. Statistik hisob-kitoblarda o'rtacha ballar, foiz ko'rsatkichlari, dispersiya va standart og'ish kabi ko'rsatkichlar ishlatildi. Natijalarda tajriba guruhining samaradorlik ko'rsatkichlari nazorat guruhiga qaraganda 15–20% yuqori ekanini aniqlandi. Bu esa dasturiy ta'minotning o'quv jarayoniga ijobiy ta'sirini ilmiy asosda tasdiqladi. Statistik metodlar yordamida metodikaning samaradorligi nafaqat subyektiv, balki obyektiv raqamli ko'rsatkichlar orqali ham asoslab berildi. [4]

Natijalar

Tadqiqotning dastlabki bosqichida talabalar bilim darajasi diagnostika qilindi va bu natijalar keyingi jarayonlar uchun asos bo'lib xizmat qildi. Nazorat guruhidagi talabalar an'anaviy usulda o'qitildi, tajriba guruhi esa takomillashtirilgan dasturiy ta'minot asosida darslarga jalb qilindi. Dastlabki testlarda ikki guruh ko'rsatkichlari deyarli teng bo'lib, o'rtacha 55–58% atrofida natija qayd etildi. Bu shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich bosqichda talabalar bilim darajasi yuqori farq qilmagan. Shu bois, yakuniy natijalardagi o'zgarishlar to'g'ridan-to'g'ri qo'llangan metodikaning samaradorligini ifodalab berdi. Dasturiy ta'minotdan foydalanish bosqichida talabalar algoritmik tafakkurni shakllantirish, masalalarni bosqichma-bosqich yechish va natijalarni tezkor baholash imkoniga ega bo'ldilar. Bu jarayon talabalar o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirdi, mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirdi va fanni chuqurroq o'zlashtirishga xizmat qildi. [5]

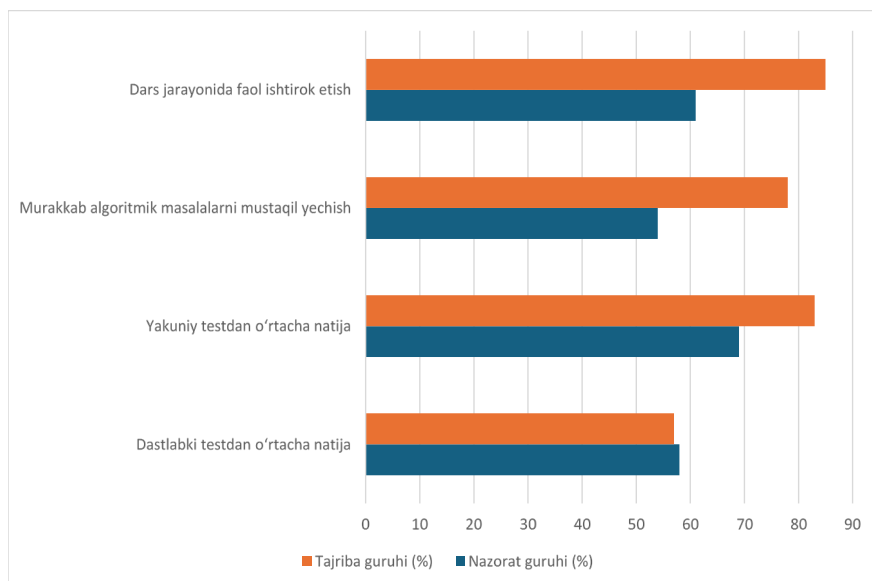
Tajriba yakunida olingan natijalar an'anaviy va innovatsion yondashuvlar o'rtasida sezilarli farqlarni ko'rsatdi. Tajriba guruhidagi talabalar yakuniy testlarda 83%

o'rtacha natija qayd etishdi, nazorat guruhida esa bu ko'rsatkich 69% ni tashkil qildi. Murakkab algoritmik masalalarni mustaqil yechish ko'nikmasi tajriba guruhida 78% ga yetgan bo'lsa, nazorat guruhida bu 54% bo'ldi. Bundan tashqari, dars jarayonida faol ishtirok etish ko'rsatkichlari ham tajriba guruhida yuqori bo'ldi – 85%, nazorat guruhida esa 61%. Motivatsiya va mustaqil ishlash ko'nikmalari bo'yicha ham farqlar aniq sezildi. Natijalardan ko'rinadiki, takomillashtirilgan dasturiy ta'minot o'quv jarayonida yuqori samaradorlikni ta'minlab berdi. [6]

So'rovnomalar ham talabalar motivatsiyasining ortganini ko'rsatdi. Talabalarning 82% dasturiy ta'minotdan foydalanish jarayonini qiziqarli va samarali deb baholadi. Ularning fikricha, vizualizatsiya vositalari mavzularni tushunarli qilishda, avtomatik test tizimi esa bilimlarni nazorat qilishda juda katta yordam berdi. O'qituvchilar bilan o'tkazilgan suhbatlar natijalarida ham dasturiy ta'minotning afzalliklari qayd etildi. Ular ta'kidlaganidek, platforma yordamida talabalar faoliyatini tezkor monitoring qilish, baholash va individual yondashuvni amalga oshirish qulay bo'ldi. Shu jihatlar dasturiy ta'minotning ta'limiy samaradorligini yanada kuchaytirdi.

Statistik tahlillar metodikaning obyektiv samaradorligini isbotlab berdi. Natijalar o'rtacha ballar, foiz ko'rsatkichlari va dispersiya hisoblari orqali tekshirildi. Tajriba guruhining umumiy o'sish ko'rsatkichi 25–26% atrofida bo'lib, bu an'anaviy usulda o'qigan nazorat guruhiga qaraganda sezilarli darajada yuqori bo'ldi. Bu raqamlar metodikaning nazariy emas, balki amaliy jihatdan ham samarali ekanini ko'rsatdi. Shuningdek, talabalarda ijodiy yondashuv va mustaqil ishlash qobiliyatining rivojlanishi ham muhim natija sifatida qayd etildi. [7]

Muhokama

2-rasm. *Ma'lumotlar tuzilmasi va algoritmlar" fanida nazorat va tajriba guruhlari natijalarining taqqoslanishi*

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar vositasida takomillashtirilgan dasturiy ta'minot "Ma'lumotlar tuzilmasi va algoritmlar" fanini o'qitishda yuqori samaradorlikka ega. Talabalar bilim ko'rsatkichlarining 20% dan ortiq o'sishi, murakkab masalalarni mustaqil yechish darajasining 78% ga yetishi va motivatsiyaning keskin ortishi bu metodikaning afzalligini isbotladi. An'anaviy o'qitish usullarida ko'proq nazariy bilimlar berilgan bo'lsa, dasturiy ta'minot asosidagi metodika ularni amaliy topshiriqlar va vizualizatsiyalar bilan uyg'unlashtirdi. Bu jarayon talabalar tafakkurini rivojlantirdi, ularda masalaga tizimli yondashuvni shakllantirdi va ijodiy izlanishga undadi. Natijalardan ko'rinadiki, raqamli vositalar o'quv jarayonini nafaqat qiziqarli, balki samarali ham qila oladi. Shu bilan birga, o'qituvchilar uchun ham monitoring va nazorat jarayonlari soddalashdi. Bu esa metodikaning ikki tomonlama foydasini ko'rsatib berdi. [8]

Natijalar xorijiy tajribalar bilan solishtirilganda ham sezilarli o'xshashliklar kuzatildi. Masalan, Ben Shneiderman va

Alan Dix asarlarida keltirilgan interaktiv platformalarning o'quv jarayonidagi ahamiyati bizning tajriba natijalari bilan mos tushadi. Rajib Mall va Kopetz singari olimlar algoritmik tafakkurni rivojlantirish uchun zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etish zarurligini ta'kidlaganlar. Bizning tadqiqot ham ularning ilmiy xulosalarini amaliy jihatdan tasdiqlaydi. Mahalliy olimlarning izlanishlarida ham ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarni joriy etish muhimligi qayd etilgan. Demak, ushbu metodika xalqaro va milliy ilmiy qarashlarga hamohang bo'lib chiqdi. Bu esa tadqiqotning dolzarbligi va ilmiy yangiligini oshirdi. Shu bilan birga, metodikaning amaliy natijalari uni kengroq ta'lim tizimiga tatbiq etish imkoniyatini yaratdi. [9]

Biroq, tajriba jarayonida ayrim cheklovlar ham kuzatildi. Jumladan, texnik vositalarning barcha talabalar uchun teng darajada mavjud emasligi muammosi paydo bo'ldi. Ayrim hollarda internet tezligining pastligi platformadan samarali foydalanishga xalaqit berdi. Talabalar orasida dasturiy ta'minot interfeysini dastlab o'zlashtirishda qiyinchiliklar kuzatildi. Shuningdek, ayrim

talabalar interaktiv mashqlarni bajarishda sustkashlik qildilar. Bu kamchiliklar metodikaning keyingi bosqichlarda yanada takomillashtirilishi lozimligini ko'rsatdi. Xususan, dasturiy ta'minot interfeysini soddalashtirish, mobil ilova shaklida ham joriy etish va sun'iy intellekt elementlarini qo'shish muhim vazifalardan biri sifatida belgilandi. Shuningdek, texnik infratuzilmani kengaytirish orqali cheklovlarni bartaraf etish zarurligi aniqlandi. Shu yo'l bilan metodikaning samaradorligini yanada oshirish mumkin bo'ladi.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, mazkur metodika nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham ishonchli va istiqbolli yondashuvdir. Talabalar bilimlarining chuqurlashishi, mustaqil ishlash ko'nikmalarining rivojlanishi va o'qishga bo'lgan motivatsiyaning ortishi bu metodikaning ta'limiy samaradorligini tasdiqlaydi. O'qituvchilar uchun esa o'quv jarayonini boshqarish, tezkor monitoring va baholash imkoniyatlarini yaratadi. Demak, metodika ikki tomonlama samarali bo'lib, ham talabalar, ham o'qituvchilar uchun qulay sharoitlar yaratadi. Shu sababli, uni boshqa fanlarga ham tatbiq etish mumkin. Natijalardan kelib chiqib, ushbu metodikaning ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda katta hissa qo'shishi mumkinligi ta'kidlanadi. Bu esa ta'lim jarayonida raqamli transformatsiyaning dolzarb va zarur ekanini yana bir bor ko'rsatadi. [10]

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, "Ma'lumotlar tuzilmasi va algoritmlar" fanini o'qitishda raqamli texnologiyalar vositasida dasturiy ta'minotni takomillashtirish yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Talabalar bilim darajasida 20% dan ortiq o'sish kuzatildi, bu esa metodikaning real samaradorligini tasdiqlaydi. An'anaviy o'qitish usullari ko'proq nazariy bilimlar berishga

yo'naltirilgan bo'lsa, takomillashtirilgan dasturiy ta'minot asosida o'qitish nazariya bilan birga amaliy ko'nikmalarni ham rivojlantirish imkonini berdi. Murakkab masalalarni mustaqil yechish ko'rsatkichlari ham sezilarli darajada oshdi. Talabalar fan bo'yicha chuqurroq bilimga ega bo'lish bilan birga mustaqil ishlash va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini shakllantirishdi. Bu natijalar raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga samarali tatbiq etilishi naqadar muhimligini ko'rsatadi. Shuningdek, o'qituvchilar uchun ham metodika dars jarayonini boshqarish, monitoring qilish va baholashda katta qulayliklar yaratdi. Demak, ushbu yondashuv ilmiy va amaliy jihatdan asoslangan bo'lib, keng joriy etishga arzigulikdir.

Metodikaning asosiy xulosalaridan biri shundaki, dasturiy ta'minotni takomillashtirish jarayoni o'quv jarayonining interaktivligini oshiradi. Talabalar vizualizatsiya vositalari yordamida mavzularni yaxshiroq tushunadilar, avtomatik test tizimlari esa ularga bilimlarini tezkor baholash imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, platforma talabalarni mustaqil ishlashga undaydi va ularning bilim darajasini bosqichma-bosqich oshiradi. O'qituvchilar uchun esa dasturiy ta'minot talabalarining faoliyatini nazorat qilishda va ularning rivojlanish trayektoriyasini aniqlashda yordam beradi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, metodika o'quv jarayonini shaxsga yo'naltirilgan va samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Bu esa ta'lim jarayonida individual yondashuvni kuchaytirish imkonini beradi. Demak, takomillashtirilgan dasturiy ta'minot ta'lim jarayonining sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Tadqiqot davomida metodikaning kuchli va zaif tomonlari aniqlanib, takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi. Kuchli tomonlariga samaradorlik, talabalarda mustaqil ishlash imkoniyatlari, bilimlarni vizuallashtirish va interaktivlik kiradi.

Zaif tomonlari esa texnik infratuzilmaning hamma joyda yetarli emasligi, ayrim talabalar uchun dasturiy vosita interfeysini o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar hamda internet tezligiga bog'liq muammolar bo'ldi. Ushbu kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha kelgusida dasturiy ta'minot interfeysini yanada soddalashtirish, mobil ilova shaklida joriy etish va sun'iy intellekt elementlarini integratsiya qilish muhim vazifa sifatida belgilandi. Bu yo'nalishlar metodikaning kelajakdagi rivojlanishi uchun muhim qadam bo'ladi. Shuningdek, texnik infratuzilmani takomillashtirish orqali barcha talabalar uchun teng sharoit yaratish zarur. Bu esa metodikaning yanada samarali bo'lishiga xizmat qiladi.

Yakunda shuni aytish mumkinki, raqamli texnologiyalar asosida "Ma'lumotlar tuzilmasi va algoritmlar" fanini o'qitishda

dasturiy ta'minotni takomillashtirish ilmiy asoslangan va amaliy jihatdan samarali metodikadir. Bu yondashuv talabalar bilimlarini mustahkamlash, amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish va o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishda muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilar uchun esa jarayonni nazorat qilish, baholash va individual yondashuvni qo'llash imkoniyatini beradi. Shuningdek, metodikaning xalqaro va mahalliy tajribalar bilan uyg'unligi uni yanada dolzarb qiladi. Bu yondashuv nafaqat bir fan, balki boshqa fanlarni ham samarali o'qitishda qo'llanishi mumkin. Shu bois, metodikani oliy ta'lim muassasalarida keng joriy etish tavsiya etiladi. Demak, bu yondashuv ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda va raqamli transformatsiya jarayoniga hissa qo'shishda muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ergasheva, Sh. M. (2023). Inson-kompyuter o'zaro ta'siri fanini o'qitishda dasturiy ta'minotlardan foydalanish metodikasi. Toshkent: TATU nashriyoti.
2. Jamolov, M. A., & Norqulova, N. Z. (2022). Algoritmlar va ma'lumotlar tuzilmalari: nazariya va amaliyot. Farg'ona: Farg'ona davlat universiteti matbaa markazi.
3. Idrisov, I. I. (2021). Zamonaviy ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarni qo'llash usullari. *Pedagogika va raqamli texnologiyalar jurnali*, 3(1), 44–51.
4. Yusupova, D. A. (2020). Ta'limda raqamli platformalardan foydalanishning metodik imkoniyatlari. *Oliy ta'lim muammolari jurnali*, 2(4), 57–63.
5. Muminov, B. B., & Norqulova, N. Z. (2021). Axborotlarni samarali vizualizatsiya qilishning o'quv jarayonidagi o'rni. *Ta'lim texnologiyalari ilmiy jurnali*, 2(3), 77–84.
6. Shneiderman, B. (2018). *Designing the User Interface: Strategies for Effective Human-Computer Interaction*. Boston: Pearson.
7. Mall, R. (2017). *Foundations of Software Engineering*. New Delhi: PHI Learning.
8. Dix, A., Finlay, J., Abowd, G., & Beale, R. (2020). *Human-Computer Interaction* (4th ed.). London: Pearson Education.
9. Aurah, C. M., & Mayer, R. (2019). Digital literacy and problem-solving in modern education. *Journal of Educational Technology*, 15(2), 99–112.
10. Kopetz, H. (2011). *Real-Time Systems: Design Principles for Distributed Embedded Applications* (2nd ed.). New York: Springer.

MAKTAB O'QUVCHILARINI KASBGA YO'NALTIRISHNING ILMIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

RAXMATOVA SEVARA ABDULLOYEVNA
Navoiy davlat universiteti, pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Annotasiya: O'quvchi-yoshlarni kasb tanlashga va kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishlariga tayyorlash – zamonaviy ta'limning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. O'quvchi-yoshlarning ta'limdagi muvaffaqiyati va kasbiy rivojlanish trayektoriyasi, ko'p jihatdan, maktab bosqichida kasbga yo'naltirish hamda karyera rejasini ongli va asosli shakllantirish bilan bog'liq bo'ladi.

Калит so'zlar: qobiliyat, kasb-hunar, zamonaviy ta'lim, kasbiy deformatsiya, kasbga qiziqtirish, o'quvchi-yoshlar, kasbga yo'naltirish, mehnat bozori, kasbiy axborot, kasbiy maslahat, karyera rejas, kasbiy diagnostika, malaka talablari, kasbiy tayyorlik.

Аннотация: подготовка учащихся к выбору профессии и успешной профессиональной деятельности является одной из основных задач современного образования. Успешность образования и траектория профессионального развития учащихся во многом связаны с профориентацией, а также осознанным и обоснованным формированием плана карьеры в период обучения в школе.

Ключевые слова: способности, профессия, современное образование, профессиональная деформация, интерес к профессии, учащаяся молодежь, профессиональная ориентация, рынок труда, профессиональная информация, профессиональная консультация, карьерный план, профессиональная диагностика, квалификационные требования, профессиональная готовность.

Annotation: Preparing students for choosing a profession and successful professional activity is one of the main tasks of modern education. The success of education and the trajectory of professional development of students are largely associated with career guidance, as well as a conscious and reasonable formation of a career plan during their school years.

Key words: abilities, profession, modern education, professional deformation, interest in the profession, students, career guidance, labor market, professional information, professional consultation, career plan, professional diagnostics, qualification requirements, professional readiness.

Kirish / dolzarbligi. Maktabda kasb-hunarga yo'naltirish ishi o'quvchilarni qobiliyat va ehtiyojlari, u yoki bu kasbni tanlashga bo'lgan xoxish, mayl va qiziqishlari hamda ularga ta'sir qiluvchi omillarni hisobga olib tashkil etiladigan g'oyat muhim vazifa hisoblanadi. Shu bilan birga, maktab o'quvchilarini kasb-hunarga yo'naltirish o'qituvchi-pedagoglardan g'oyat katta mas'uliyat va mahorat talab qiladi.

Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 18 yanvardagi 23-son qarori bilan tasdiqlangan O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini

2025 yilgacha rivojlantirish Kontseptsiyasida "yoshlarni kasbga yo'naltirish ishlarini tizimli tashkil etish, oliy va professional ta'limni tamomlagan yoshlarni o'z mutaxassisligi bo'yicha ishga joylashishiga ko'maklashish" masalasiga alohida e'tibor qaratilgan.

Bu esa uzluksiz ta'lim tizimi zimmasiga o'quvchi-yoshlarda bilim olishga intilish, ma'naviy va ahloqiy poklanish, mehr-oqibat kabi insoniy fazilatlarni yanada shakllantirish, ularni jismonan va ruhiy jihatdan sog'lom bo'lib o'sishlarini ta'minlash vazifalarini

yuklaydi. Shu sababli O'zbekiston Prezidenti Sh.M.Mirziyoev "Farzandlarimizni mustaqil fikrli, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallagan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega, chinakam vatanparvar insonlar sifatida tarbiyalash biz uchun dolzarb ahamiyatga ega bo'lgan masala", deb hisoblaydilar.

Hozirgi kunda yoshlarni kasb-hunar egallashga tayyorlash masalasi davlat miqyosidagi eng dolzarb vazifalardan biri bo'lib, bu maqsadga erishishning o'ziga xos nazariy muammolari ham mavjud. Bunday muammolardan biri – o'quvchilarni ularning qobiliyatlaridan kelib chiqib turli kasblarga yo'naltirishdir. Bu esa, o'z navbatida, maktablarda o'quvchilarni kasb-hunar tanlashga yo'naltirish ishlarini zamonaviy kishilik jamiyatida kasb egasiga qo'yiladigan talablarga to'liq javob beruvchi mutaxassisni shakllantirishning yangi, samarador va har tomonlama qulay bo'lgan yo'l va vositalar yordamida tashkil etilishini taqazo qiladi.

Zamonaviy ta'limning muhim vazifalaridan biri – o'quvchi-yoshlarni voyaga yetganda kasb tanlashga va kasbiy faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishga tayyorlash bo'lib, ushbu funksiya ta'lim va tarbiya bilan chambarchas bog'liqdir. Maktablarda o'quvchilarni kasbga yo'naltirish ishlari kasblar to'g'risida umumiy tushunchalarini shakllantirish, ularning o'z ehtiyoj va qobiliyatlarini hamda kasblarning mutaxassislarga qo'yadigan talablarini anglashlari, kasbiy faoliyat sohasini tanlashga ongli istakni va tayyorlikni shakllantirish bilan yakunlanishi kerak. Boshqacha qilib aytganda, kasbga yo'naltirish – bu bo'lajak kasbiy faoliyat bilan shug'ullanishga bo'lgan ongli istak va tayyorlik kasbiy shakllanish tizimining qolgan barcha bo'g'inlari qurilishiga asos bo'lib xizmat qiladi. Bunda, eng avvalo, kasb-hunar sohalari to'g'risida ma'lumotlar berilib, kasblarning jozibador tomonlari bilan birga mazmuni, ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati hamda kasbni egallamoqchi bo'lgan insonning bilim va psixofiziologik xususiyatlariga qo'yiladigan umumiy va maxsus talablar, muvaffaqiyatli

kasbiy faoliyat uchun zarur bo'lgan kompetentliklar to'g'risida tushunchalar shakllantiriladi. Ushbu bosqich o'quvchilarda kasblar to'g'risidagi ma'lumotlarni keng va chuqur bo'lishini ta'minlashga yo'naltirilgan bo'ladi.

Materiallar va usullar. Tadqiqotimiz jarayonida quyidagi nazariy usullardan foydalandik:

Ilmiy adabiyotlar tahlili va talqini — o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish samaradorligini oshirishning zamonaviy holati va ilmiy-nazariy asoslarini aniqlashda qo'llanildi;

Qiyosiy — o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish usullariga oid mahalliy va xorijiy olimlarning qarashlarini o'rganish va taqqoslashda hamda ilg'or xorijiy tajribalarni qiyoslashda foydalanildi. Bu o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishga ta'sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash imkonini berdi;

Tadqiqot jarayonida qo'llanilgan empirik usullar umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarning individual kasbiy rejalarini shakllantirish va rivojlantirish ularni kasb-hunarga yo'naltirishda muayyan hududdagi sanoat korxonalarining ehtiyojlari hamda o'quvchilarning psixofiziologik xususiyatlari va qiziqishlarini hisobga olish imkonini berishi mumkinligi aniqlandi;

Pedagogik tajribani umumlashtirish va tahlil qilish — o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish usullarini tahlillashni o'z ichiga olgan bo'lib, qo'llanilayotgan usul va shakllarning samaradorlik darajasini baholash va ularni amalga oshirishdagi mavjud qiyinchiliklarni qayd etish imkonini berdi;

Tadqiqotning yakuniy bosqichida mantiqiy tahlil, talqin va umumlashtirish usullari qo'llanilib, o'quvchilarda muayyan kasbga asoslangan va turg'un qiziqish shakllantirishning umumiy manzarasi yaratildi.

Yuqorida qayd etilgan usullarni majmuaviy qo'llash tadqiqotning metodologik qat'iyligini va tahliliy chuqurligini ta'minlab, maktab o'quvchilarini kasb-hunarga yo'naltirish usul

ba shakllarini tahlil qilish imkonini berdi.

O'quvchilarni kasbga yo'naltirish ishlarini ta'limning interfaol va rolli o'yinlar usullari vositasida o'tkazish mumkin. Kasbga yo'naltirish o'yinlari, kasbga yo'naltirish faoliyatini tashkil etishning guruhli shakli sifatida, juda aniq va erishish mumkin bo'lgan maqsadlarga ega. Bu usul o'quvchilarga turli vaziyatlarda o'zlarining kasbiy qobiliyatlarini sinab ko'rish va rivojlantirish imkoniyatini beradi, ularni turli kasb sohalari to'g'risida ma'lumotlar bilan ta'minlaydi va kasb tanlashga tayyorlaydi. O'quvchilarni kasbga yo'naltirish amaliyotlari xilma-xil bo'lishiga qaramasdan, ularning negizi, asosi bitta ya'ni bunda mazkur amaliyotlar har-bir hududning ehtiyojlaridan kelib chiqib amalga oshirilgan va ehtimol, shu sababli ham ular nisbatan samaralidir.

Natijalar. Muammoning muhimligi, yoshlarni kasbga yo'naltirishga oid bir qancha amaliy masalalarni shoshilinch ravishda hal qilishning zarurligi hozirgi vaqtda ko'plab mutaxassislar: pedagoglar, psixologlar, vrachlar, iqtisodchilar, sotsiologlar va g'oyat xilma-xil sohalarida ishlovchi amaliyotchi xodimlarning e'tiborini o'ziga jalb etdi. Bu borada ko'plab mutaxassislarning ishtirok etishi va ish olib borishi muammoni to'g'ri va kompleks tarzda hal etish uchun zamin va sharoitlar yaratib beradi, albatta. SHu bilan birga bu mutaxassislarning har biri to'la aniq ma'lumot olgan, muayyan ish tajribasiga ega xodimlardir. SHu boisdan ular kasbga yo'naltirish sohasidagi o'z faoliyatida o'zlariga ma'lum bo'lgan metodlarga, muammoga yondashuv usullariga hamda idrok qilish uslubi va shu kabilarga tayanadilar. Bu esa ba'zan ularda tushunchalarning ayrim atamalaridan foydalanishda ziddiyatlar tug'diribgina qolmay, kasbga yo'naltirish maqsad va vazifalarining qo'yilishida bir qancha amaliy masalalarini tushunib olishda bu borada yakdillikning buzilishiga ham olib kelmoqda. SHu sababdan ham kasbga yo'naltirishga oid bilimlar mazmunining yagona tizimini hamda kasbga yo'naltirish metodologiyasini ishlab chiqish

kasbga yo'naltirish sohasida bundan buyon muvaffaqiyatli ish olib borishning muhim shartidir.

Kasbga yo'naltirish uzoq va tizimli rivojlanish tarixiga ega bo'lib, muntazam ravishda jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda takomillashib borgan. Shuning uchun ham O'zbekistonda o'quvchilarni kasbga yo'naltirishda yangicha yondashuv zarur ya'ni mazkur masalani hal qilishda milliy mehnat bozori va har bir hududning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda o'quvchi-yoshlarning individual xususiyatlari va manfaatlarini hisobga olish, maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Kasbga yo'naltirish to'liqsiz o'rta maktabni bitirishidan ikki yil avval boshlanib, o'quv jarayoniga integrasiyalashgan bo'ladi. Bola ongli ravishda kasb tanlashga tayyorlanishi uchun 13-14 yosh eng mos keladigan davr hisoblanadi.

Maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirish muammosiga oid e'lon qilingan asarlarning qiyosiy tahlili va ommaviy maktablar tajribasini umumlashtirish asosida o'qituvchilarning e'tiborini yosh avlodga mehnat tarbiyasi berish va ularni kasbga yo'naltirishga doir etarli darajada yaxshi ishlab chiqilmagan bir qancha muammolarga alohida qaratish lozim. Jumladan, mintaqa sharoitlarini, milliy an'analarini hisobga olib o'quvchilarni kasblarga tayyorlash uchun ta'lim muassasining kasbga yo'naltirish bo'yicha kompleks tadbirlarini ishlab chiqish, kasbga yo'naltirish vazifalarini amalga oshirish bilan o'quvchilarning umummehnat va kasbiy tayyorgarligi o'rtasida uzviy aloqadorlikni ta'minlash alohida dolzarblik kasb etadi [Grinshpun S.S., 2006.; Barrow C.E., 2009; Александрова H.A. va boshq., 2016; Хорстман Дж., 2017; Fitzenberger B. va boshq., 2020].

Respublikamizda etarli darajada nazariy va amaliy jihatdan ishlab chiqilmagan bu kabi muammolarni hal qilishda mamlakatimiz mintaqa xususiyatlarini, milliy an'analarini va tarixiy tajribasini hisobga olish lozim

bo'ladi. Ikkinchi tomondan esa fan-texnika taraqqiyotining hozirgi talabalari asosida maktab yoshlariga mehnat tarbiyasi berish va ularni ishchi kasblarini egallashga yo'naltirish shakl va metodlarini takomillashtirishning yangi yo'llarini qidirishga to'g'ri keladi. Maktabning kasbga yo'naltirish tizimi o'quvchilarga karyera rejalarini shakllantirish borasida maxsus va individual maslahatlar berish, bitiruvchilarni ishga joylashishlarida ko'maklashish, shuningdek, ularning kelajakdagi kasbiy faoliyati trayektoriyasini nazorat qilishdan iborat. Karyera rejasi o'quvchining bevosita ishtirokida, uning shaxsi va individualligiga yo'naltirilgan tarzda, mehnat bozorining ehtiyojlarini hisobga olib shakllantiriladi va rivojlantiriladi. Zarur hollarda, mavjud holatlardan kelib chiqib, o'quvchi o'z karyera rejasiga qo'shimcha va tuzatishlar kiritishi mumkin [Гулямов Д.Р., Пантин Р., 2014].

Kasbga yo'naltirish tadbirlari o'quvchilarni kasbiy yo'nalishini diagnostika qilish, ularga individual psixologik maslahat berish, ota-onalar uchun o'quvchilar kasbiy o'zini o'zi belgilashiga oid maslahat berish, kasb vakillari ishtirokida kasbga yo'naltirish soatlari va kasbiy maslahatchilar tomonidan kasbga yo'naltirish darslarini tashkillashtirish, korxonalarga tematik ekskursiyalar va ochiq eshiklar kunlariga hamda shahar tadbirlarida tashrif buyurish, maktab va boshqa tashkilotlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning mexanizmlari, texnologiyalari va shakllarini belgilash kabi vazifalardan iborat.

Dj.R.Gulyamov o'quvchi-yoshlarning shaxsiy kasbiy rejalarini, ularning kasbga qiziqishlari turli vaziyatlardan kelib chiqqan xolda, ongli va asoslangan qarordan toki noaniq va asoslanmagan hollargacha bo'lgan keng qamrovni o'z ichiga olishi mumkinligini ta'kidlagan [Gulyamov Dj.R. va boshq., 2020].

E.G'oziyev ilk o'spirinlik yoshidagi bolalarni kasb tanlashga yo'llash va kasblarni targ'ib qilish maqsadida kasbiy ma'lumot berish usullaridan biri – ko'rsatmali vositalar, ya'ni

fotostendlardan, kitoblar ko'rgazmasidan, yosh rassom va tabiatshunoslar ijodiy faoliyatining mahsulidan, naqqoshlik va texnika to'garagi ishlaridan foydalanishdir, deb yozadi. Bundan tashqari, o'quvchilar uchun muzeylarga ekskursiya uyushtirish orqali ham ularda ayrim kasblarga qiziqish uyg'otish mumkin. [G'oziyev E., 2005]

Sh.Sharipov bu jarayonni kasbga yo'naltiruvchi mehnat ta'limi o'qituvchilari, mutaxassislar, psixologlar, asosiy fan o'qituvchilari va sinf rahbarlari amalga oshirishlarini ta'kidlagan [Sharipov Sh. va boshq., 2007: 55-6.].

Dj.R.Gulyamov o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishda bosh miya yarimsharlari funksional assimetriyasini hisobga olish muammosini ilmiy tadqiq etib, o'quvchi-yoshlar tomonidan kasb-hunarning noto'g'ri tanlanishi ularning psixosomatik sog'lig'iga zarar yetishi hamda ijtimoiy muhit bilan integratsiyasining qiyinlashishiga olib kelishi mumkinligini aniqlagan. Shu sababli, o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishda ularning psixikasi har tomonlama chuqur o'rganilishi hamda individual xususiyatlari va neyrologik imkoniyatlarini hisobga olish zarur, deb hisoblaydi [Gulyamov Dj.R.va boshq., 2020].

Hozirgi fan-texnika va ijtimoiy taraqqiyot sharoitida yosh avlodni jamiyat barpo etishda faol qatnashishga tayyorlashi lozim bo'lgan maktabning roli har qachongidan ko'ra o'sdi. SHu munosabat bilan o'quvchilarga ilm-fan asoslarining mustahkam bilimlarini singdirish, ularda yuksak onglilikni tarbiyalash, umuminsoniy axloqiylikni shakllantirish, yosh avlodni turmushga va mehnatga, ijtimoiy zarur kasblarni ongli ravishda tanlashga tayyorlash ta'lim va tarbiyaning hamma bosqichlarida hozirgi maktabning vazifalaridir.

Sh.S.Sharipov respublikamizdagi umumiy o'rta ta'lim maktablarida kasbga oid maslahatning maqsadi – o'quvchilarga turli mehnat turlari, kasblar shajarasi, kasblarning o'ziga hos xususiyatlari, xalq xo'jaligi,

jumladan, ular yashayotgan xududning kadrlarga bo'lgan ehtiyojlari, eng yaqin joylashgan ta'lim muassasalari va ularda tayyorlanayotgan mutaxassisliklar tasnifi bilan tanishtirishni o'z ichiga olishiga urg'u bergan [Sharipov Sh.S. va boshq., 2007].

Kasbni to'g'ri tanlash – inson turmushida muhim qadamdir, yosh avlodning butun hayotidagi muvaffaqiyat ko'p jihatdan kasbning qanchalik to'g'ri tanlanishiga bog'liq.

O'quvchilarni kasbga yo'naltirishda quyidagi tamoyillarga tayaniladi:

maktabda nazariy bilimlarni kasbiy faoliyatda qo'llash hamda kasbga yo'naltirish tizimini inson hayoti davomida kasbiy qo'llab-quvvatlash tizimiga integrasiya qiladigan ta'lim berish;

o'quvchilarni kasbga yo'naltirish ishlarida ota-onalarning faol ishtirok etishi;

o'quvchilarni kasbga yo'naltirishda ularning individual xususiyatlari hamda mahalliy va milliy mehnat bozorlarining ehtiyojlarini hisobga olish;

kasbiy maslahat beradigan mutaxassisning yuqori darajada kompetentlikka ega bo'lishi;

ta'limda muvaffaqiyat qozona olmagan o'quvchi-yoshlarning mehnat bilan bandligini ta'minlash;

o'quvchilarda o'z-o'zini tahlil qilish va kasblarni tahlil qilish qobiliyatini shakllantirishga yo'naltirish [Grinshpun S.S., 2005].

Kasbga yo'naltirish va kasbiy maslahat berish uchun mutaxassis ushbu soha bo'yicha kamida magistr darajasiga ega bo'lishi talab qilinadi. Kasbiy maslahatchi o'z faoliyatini quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiradi:

o'quvchilarni kasblarning turlari va mehnat bozoridagi vaziyat to'g'risida xabardor qilish;

kasblar mazmuni to'g'risida ma'lumot izlashda yordam berish;

kasbga yo'naltirish darslarini uslubiy ta'minotini amalga oshirish;

maktab o'quvchilarini kasbga

yo'naltirish masalalari bo'yicha o'qituvchilar va ota-onalar bilan hamkorlik qilish [Гулямов Дж.Р., Пахматова С.А., 2024].

Kasbni to'g'ri tanlash har bir maktab o'quvchisining qiziqishiga, mayliga, qobiliyatiga va imkoniyatlariga mos bo'lishi uchun uning sog'lig'ini, o'zlashtirishini va hissiyotlarini hisobga olish lozim, bular ijtimoiy foydali va unumli mehnatda hammadan ko'ra ko'proq qaror topadi va namoyon bo'ladi.

Xulosa. Shunday qilib, maktab o'quvchilarining kasb tanlashi ongli zaruriyat bo'lishi va ayni vaqtda jamiyat manfaatlariga mos bo'lib tushishi, yigit va qizlarning kamolot yo'lida shaxsiy muddaolarini qondirishi lozim. Buning uchun yuksak darajada ma'lumotli bo'lish zarur, hozirgi asrimizda bunday ma'lumotsiz fan-texnika ildam taraqqiy etishi mumkin emas.

O'quvchi-yoshlarni kasbga yo'naltirish ishlari tizimli xarakterga ega bo'lib, u davlat darajasida tegishli normativ aktlar asosida tartibga solinadi, kasbga yo'naltirish muddati, uni amalga oshirish shakllari va usullarining aniq belgilanganligi hamda ushbu soha mutaxassislari uchun maxsus malaka talablari ishlab chiqilganligi diqqatga sazovordir. Xorijda maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirish tizimli va individual yondashuv asosida ishlash tamoyillariga asoslangan bo'lib, maxsus tayyorgarlikka ega bo'lgan mutaxassislar tomonidan o'quvchilar, o'qituvchilar va ota-onalar bilan o'zaro hamkorlikda amalga oshiriladi.

Shubhasiz, yosh avlodga mehnatga ijodiy munosabatda bo'lishni tarbiyalash muhimdir. Ijodkorlik inson faoliyatiga umuman xos narsadir, qobiliyatlarini har tomonlama kamol toptirish uchun imkoniyat mavjud bo'ladi, chunki bolalar yoshligidanoq mehnatga qiziqib qoladilar: ular o'z o'yinlarida ota-onalariga, atrof-tevarakdagi kishilarga taqlid qiladilar, ularning mehnat harakatlarini takrorlaydilar. Faoliyatga ana shunda intilish, kattalarning mehnatiga taqlid qilish bolalarga maktabgacha yoshdayoq hammabop mehnat malakalarini

singdirish uchun qulay omil bo'lib xizmat qiladi. o'quvchi-yoshlarni kasbga yo'naltirish sohasidagi zamonaviy tajribalarni yanada chuqurroq va tizimli ravishda o'rganish hamda xalqimizning boy tarixi, urf-odatlarini va qadriyatlarini hisobga olgan holda maktablarda amaliyotga jorish etish respublikamizda bandlik muammosini hal etishda ijobiy qadam bo'lib xizmat qilishi aniq.

Bundan tashqari, o'quvchi-yoshlarni kasbga yo'naltirishni tizimli yo'lga qo'yish, maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirish tizimini insonga butun umri davomida kasb-hunar ta'limi va kasblar olamida hamrohlik qilishning keng tizimiga integrasiyalashuvini ta'minlash uchun tarmoqdagi barcha o'zaro manfaatdor tashkilotlar, maktab jamoasi va otionalarning samarali hamkorlik mexanizmlarini ishlab chiqilishi taqozo etiladi.

O'z-o'zidan ma'lumki, bunga o'qitishning

to'g'ri yo'lga qo'yilishi, bilimlarni, ilm-fan asoslarini, ayniqsa ijtimoiy foydali va unumli mehnat bilan chambarchas bog'langan mehnat politexnikbilimnichuqurvamustahkamegallash natijasidagina erishish mumkin. Har qanday kasbda eng muhimi - uning mehnat mazmuniga ega bo'lishidir. SHu boisdan mehnatsevarlikni, yaxshi urf-odatlarini tarbiyalash va ularni mehnat jo'shqinligiga ko'chirish bolalarni kasb tanlashga tayyorlashning bosh negizidir.

Oilada bolani mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash odatda maktabgacha bo'lgan 12 yoshdan boshlanadi. Ana shu paytdan e'tiboran bolalarni bo'lg'usi kasbni tanlashga tayyorlash amalga oshirilishi lozim. Bunda bolalarning qiziqishlari, mayllari, qobiliyatlari va imkoniyatlarini muntazam ravishda o'rganish zarur. Kasb tanlashda xato qilmaslik uchun bolalarga avvalo maktab va oila yordam berishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 11 avgustdagi "Kambag'al va ishsiz fuqarolarni tadbirkorlikka jalb qilish, ularning mehnat faolligini oshirish va kasb-hunarga o'qitishga qaratilgan hamda aholi bandligini ta'minlashga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4804-son qarori // <https://lex.uz/docs/4945748>
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021- yil 30- dekabrda "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarining 10-11-sinflari o'quvchilarini kasb-hunarga tayyorlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 792-son qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 26 maydagi "2022 – 2026 yillarda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi PF-79-sonli Farmoni.
4. Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 18-yanvardagi "O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" 23-son qarori.
5. Barrow, Clark Eugene. "An examination of factors that influence career decision-making certainty in high school students." [Pensacola, Fla.] : University of West Florida, 2009. <http://purl.fcla.edu/fcla/etd/WFE0000171>.
6. Bernd Fitzenberger, Annette Hillerich-Sigg and Maresa Sprietsma. "Different counselors, many options: Career guidance and career plans in secondary schools." German Economic Review 21, no. 1 (April 28, 2020): 65–106. <http://dx.doi.org/10.1515/ger-2019-0027>.
7. G'oziev E., Mamedov K. Kasb psixologiyasi. -Toshkent, .2013. – 103 b.
8. Hagans C.L. The relationship of parental subsystem to high school and college students' career self-efficacy // Virtual Press, 1991. <http://liblink.bsu.edu/uhtbin/catkey/833008>
9. Sharipov Sh.S. va boshq. Kasbga yo'naltirishning ilmiy-pedagogik asoslari. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2007. 146 b.
10. Александрова Н.А., Брюхова О.Ю. Профессиональная ориентация в фокусе внимания государства: проблемы, противоречия, пути решения // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики, 2016. – № 9. С. 13-16.
11. Амбарова П.А., Немировский М. В. Новые подходы к профессиональной ориентации в школе в условиях изменяющегося мира профессий // Образование: вызовы нового времени / Известия Уральского федерального университета. Серия 1. Том 26, № 1 (2020) <https://journals.urfu.ru/index.php/Izvestia1/issue/view/385>.
12. Бесклубная А.В. Формирование готовности старшеклассников к выбору профессии: Автореф. дисс..... кан.пед.наук. 13.00.01 – Общая педагогика, история педагогики и образования. –Нижний Новгород, 2013. – 24 с.

OILADA ER VA XOTIN MULOQOTIDA KONSTRUKTIV MULOQOTNING AHAMIYATI

O'G'ILoy NOMOZOVA AKMALJON QIZI,
Oila va gender ilmiy tadqiqot instituti 3-kurs tayanch doktoranti

Annotatsiya. Oila bilan aloqador masalalar yuzasidan olib borilayotgan ilmiy va amaliy tadqiqotlarda er va xotin muloqot madaniyati masalasi ham alohida dolzarb mavzulardan bir sanaladi, chunki muloqot ham oilaviy munosabatlarga sezilarli darajada ta'sir etadi. Oilada turmush o'rtoqlar o'rtasida samimiy va samarali muloqot muhitini yuzaga keltirish uchun bir qancha zarur ko'nikmalar, tamoyillar muhim o'rinda turib, ular qatorida konstruktiv muloqot alohida ahamiyatga ega. Zero, konstruktiv muloqot nizolarni bartaraf etishda yoxud kelishmovchiliklarning oldini olishda muhim omillardan biridir. Mazkur maqolada ham ushbu masalalar yuzasidan nazariy va amaliy tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: oila, muloqot, muloqot madaniyati, muloqot ko'nikmalari, konstruktiv muloqot, murosasozlik, konstruktiv tanqid, destruktiv tanqid.

Аннотация. В научных и практических исследованиях, посвященных вопросам семьи, культура общения между мужем и женой также считается одной из особо актуальных тем, поскольку общение оказывает значительное влияние на семейные отношения. Для создания в семье атмосферы искреннего и эффективного общения между супругами важную роль играет ряд необходимых навыков и принципов, среди которых особое значение имеет конструктивное общение. Ведь конструктивное общение является одним из важных факторов в разрешении конфликтов или предотвращении разногласий. В данной статье изложены теоретические и практические рекомендации по этим вопросам.

Ключевые слова: семья, общение, культура общения, коммуникативные навыки, конструктивное общение, компромисс, конструктивная критика, деструктивная критика.

Abstract. In scientific and practical research on family-related issues, the culture of communication between husband and wife is considered one of the most relevant topics, as communication significantly influences family relationships. To create an atmosphere of sincere and effective communication between spouses in the family, several essential skills and principles play a crucial role, among which constructive communication holds particular importance. Indeed, constructive communication is a key factor in resolving conflicts or preventing disagreements. This article presents theoretical and practical recommendations on these matters.

Keywords: family, communication, communication culture, communication skills, constructive communication, compromise, constructive criticism, destructive criticism.

Kirish. Oila jamiyatning asosiy bo'g'ini bo'lib, uning mustahkamligi va farovonligi butun jamiyat barqaror rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonda ham oila institutini mustahkamlash, yosh oilalarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, oilalar barqarorligini ta'minlashga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar ham olib borilmoqda. Ularda bir qancha masalalar qatorida oilaviy muloqot masalasi, oilada er va xotin muloqot

madaniyatini rivojlantirish masalasi ham dolzarb tadqiqotlardan hisoblanadi.

Asosiy qism. Oiladagi muloqot madaniyati oilaning ichki sog'lom muhitini shakllantirishga, oila a'zolari o'rtasida mehr-oqibat va o'zaro ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi. Oilada er va xotin muloqot madaniyatini rivojlantirishda bir qator muloqot ko'nikmalari asosiy o'rinda turadi. Bular quyidagilar:

– tinglash;

- hurmat;
- ochiqlik;
- samimiylik;
- hazil-mutoyiba;
- gender jihatlarga etiborlilik;
- nizolarni konstruktiv hal etish;
- shirinso'zlik.

Yuqorida keltirilgan muloqot ko'nikmalari qatorini yanada kengaytirish mumkin. Bular oilada nafaqat er-xotin, balki oilaning har bir a'zosining muloqot madaniyatini shakllantirishda ahamiyatlidir. Ushbu maqolada esa oilaviy muloqotda turmush o'rtoqlarda nizolarni konstruktiv hal etish ko'nikmasi, ya'ni konstruktiv muloqot haqida so'z yuritamiz.

Muloqotning ochiq va konstruktiv bo'lishi orqali oiladagi ziddiyatlar muammolarni yanada chuqurroq tushunish va yechimini topish jarayoniga aylanadi. Konstruktiv muloqot – bu o'zaro hurmat, tushunish, ochiqlik va hamkorlikka asoslangan samarali muloqotdir. Ushbu xususiyatlarga rioya qilish orqali muloqotning sifatini oshirish va ijobiy natijalarga erishish mumkin.

Oilada turmush o'rtoqlar o'rtasida konstruktiv muloqot xususida bir nechta xorijiy olimlarning tadqiqotlarini uchratish mumkin. Xususan, J.Gottman, M.A.Fitzpatrick va A.F.Koerner, Tamara Afifi, Deborah, John Gray kabi olimlarning ishlari shular jumlasidandir.

1-jadval

Oilaviy muloqot borasida xorij olimlari tadqiqotlari va ulardagi asosiy mazmun

Mualliflar	Asar nomi	Mazmuni
M.A. Fitzpatrick, A.F.Koerner	Toward a Theory of Family Communication (Oilaviy muloqot nazariyasi sari)	Oila ichidagi muloqot ikki o'lchovga asoslanadi: – suhbatga y o'naltirilganlik: ochiq va k o'p muloqotga qanchalik moyillik borligi. – konformizmga yo'naltirilganlik: oila a'zolari o'rtasida bir xil fikrlashga intilish darajasi. Ahamiyati: farzand tarbiyasida muvozanatli muloqot uslubini shakllantirish.
T.Afifi	Uncertainty and Information Management in Interpersonal and Family Relationships (Shaxslararo va oilaviy munosabatlardagi noaniqlik hamda ma'lumotlarni boshqarish)	Stressli vaziyatlarda oilaviy muloqotning ahamiyati va boshqaruv strategiyalarini o'rgangan. Ijobiy muloqot usullari: stressni kamaytirish va oilaviy bog'liqlikni kuchaytirish. Ahamiyati: oilaviy inqirozlarni samarali hal qilish usullarini ko'rsatadi.
O.Viio	Wii's laws (Vio qonunlari)	Oilaviy muloqotdagi not o'g'ri tushunish va xatoliklarni kamaytirish yo'llarini ko'rsatadi.
J.Gottman	Why Marriages Succeed or Fail and How You Can Make Yours Last	Oilaviy muloqotda muvaffaqiyatsizlikka olib keluvchi to'rt omilni aniqlagan: tanqid, nafrat, himoyaviylik va sukut. Nikohni saqlash uch un konstruktiv muloqot muhimligini ta'kidlaydi.

O'zaro munosabatlarda muloyimlik va samimiylikni saqlash uchun bir-biriga chiroyli va iliq so'zlar bilan murojaat qilish (shirinso'zlik) zarur. Hatto oilaviy nizolar yuzaga kelganda ham yomon so'zlardan uzoq turish, g'azabni boshqarish va konstruktiv muloqotga e'tibor qaratish oilaviy muhitni salbiy ta'sirlardan himoya qiladi. S.V.Kovalev fikricha, baxtli

oilalar nizolarning umuman bo'lmasligi bilan emas, balki ularning chuqurlashib ketmasligi yoki salbiy oqibatlarining oldi olinishi bilan ajralib turadilar. Murosasizlik yo'lini tanlamaslik, har qanday sharoitda muloqot orqali kelishuvga erishishga intilish (murosasozlik) oilada nizolarni kamaytiradi va ruhiy muvozanatni ta'minlaydi. Murosasozlik

bu kelishuvchanlik demakdir, ya'ni nizo yon berish, kelishish degan ma'nolarni anglatadi. Har bir oilada nizolar, o'zaro kelishmovchiliklar yuzaga kelib turishi mumkin, biroq ana shu paytda turmush o'rtoqlar vaziyatga qanday yondashishi kerak? Bunday vaziyatda ikkala tomon ham avvalo ushbu vaziyat yuzaga kelishiga sabab bo'lgan omilni bir-biridan o'rganishi va vazminlik bilan yondashishi kerak. Shunday oilalar borki, ularda er-xotin o'rtasida janjal chiqmagan kun yo'q, chunki ular vaziyatga to'g'ri yondashmaydi, nizolarni konstruktiv hal etish yo'lini emas, aksincha, bir-birini haqorat qilish, ayblash, tinglamaslik yo'lini tutadi. Bu esa ularda muloqot qilish madaniyati yetishmasligidan dalolat beradi. Erkaklar hattoki bunday vaziyatda o'z juftiga nisbatan qo'l ko'tarishi holati ham sodir bo'ladi. Ayrim ayollar ham vaziyatdan foydalanib, qo'pol so'zlarni, qarg'ishlarni ishlatadi. Ko'rinib turibdiki, bular so'z orqali amalga oshadi. Birgina so'z munosabatlarga nuqta qo'yishi mumkin yoki aksincha buzilgan munosabatlarni qayta tiklashi mumkin.

Konstruktiv muloqotda konstruktiv tanqid muhim hisoblanadi. Er-xotin muloqotida tanqiddan o'rinli foydalanish juda muhim, chunki bu munosabatlarga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ham tanqidning 2 turini bilib olish maqsadga muvofiq. Bular konstruktiv tanqid va destruktiv tanqid.

Konstruktiv tanqid – bushaxsrivojlanishiga, faoliyatini takomillashtirishiga yoki ijobiy o'zgarishlarga erishishiga ko'maklashish maqsadida bildirilgan asosli va ijobiy ruhdagi fikr-mulohazalardir. U odatda aniq faktlarga tayanadi, muammoning mohiyatiga e'tibor qaratilib, taklif yoki yechimlar bilan boyitiladi.

Destruktiv tanqid – bu shaxsiy kamchiliklarga urg'u berish, uni kamsitish, ruhiy jihatdan ezish yoki obro'sini tushirishga qaratilgan salbiy, hissiyotga asoslangan va odatda asossiz fikr-mulohazalardir. Bu turdagi tanqid insonda salbiy hissiyotlar, himoyalanih yoki ajralish reaksiyasini keltirib chiqaradi va odatda konstruktiv muloqotni buzadi. To'g'ri

tanqid qilish qoidalari: xolis bo'lish, aniq ma'lumotlar asosida gapirish, shaxsni emas, vaziyatni tahlil qilish, takliflar berish. Quyidagi rasmda konstruktiv va destruktiv tanqidning farqlari keltirilgan:

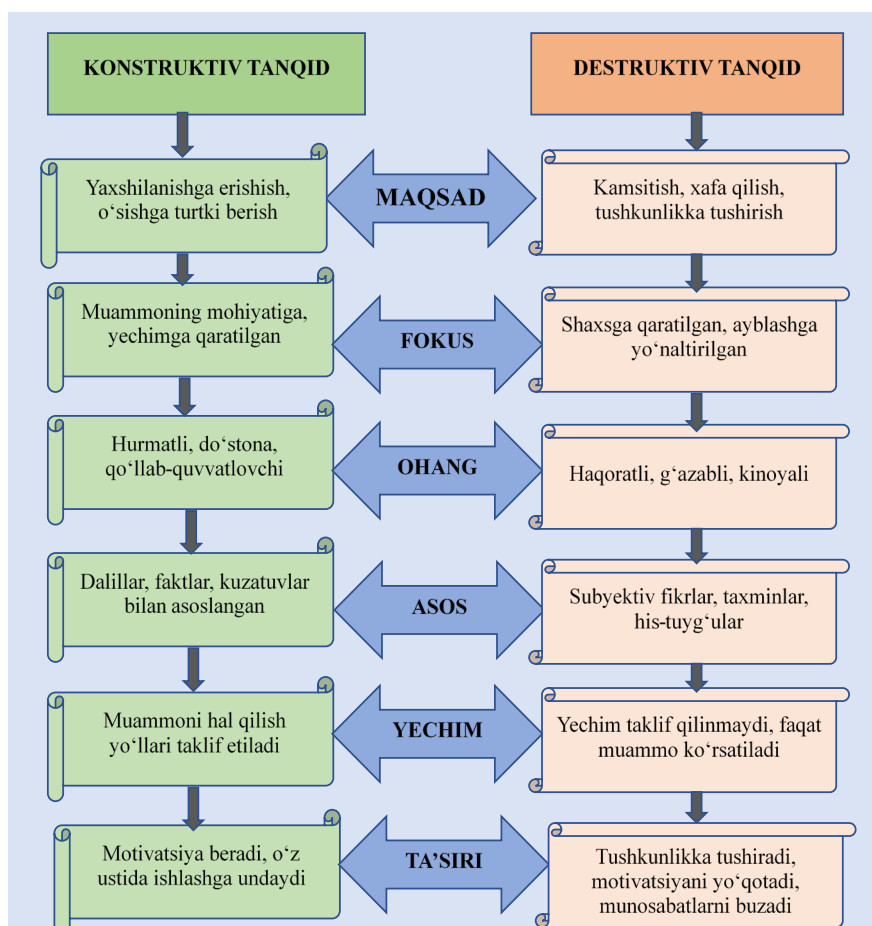
1-rasmda keltirilgan farqlarni, har bir tanqid ko'rinishini inobatga olgan holda aynan oilada er va xotin o'rtasidagi muloqotda ikkala tanqid turini misollar bilan yanada batafsil ochib berish maqsadida quyidagi jadval taqdim etiladi (2-jadval). Jadvalda misollar keltirish orqali har bir tanqid turining oqibati ham keltirilgan.

Er-xotin o'rtasida konstruktiv muloqotda quyidagilar muhim hisoblanadi:

O'zaro muloqotda hurmatni ifodalaydigan iboralarni ishlatish (masalan, "Men seni/sizni juda yaxshi tushunib turibman", "Bu mavzuda gaplashganimiz juda yaxshi bo'ldi", "Siz/sen bilan suhbatlashish juda maqroqli", "Ishonamanki, ikkalamiz bu muammoga birgalikda to'g'ri yechim topamiz", "Siz/sen men uchun qadrlisiz (qadrlisan)", "Shunday muhim masalani faqatgina siz/sen bilan bo'lisha olaman", "Yaxshiyam hayotimda borsiz (borsan)", "Mening eng yaqin insonimsiz/insonimsan, shuning uchun ham bu masalada sizning/sening maslahatingiz/maslahating men uchun juda muhim", "Men sizning/sening fikrlaring(iz)ni hurmat qilaman" va h.k.).

Muloqotga vaqt ajratish: er va xotin umumiy va muhim masalalarni muhokama qilish uchun har haftada kamida 1 marta vaqt ajratishi hamda muloqot vaqtida telefon, televizor va shu kabi chalg'ituvchi narsalarni o'chirib yoki ovozsiz rejimga qo'yib, e'tiborini faqatgina muloqotga qaratishi kerak.

Konfliktlarni boshqarish: qizg'in vaziyatlarda bir-birining gapini bo'lmaslik va hissiyotlarni boshqarishni bilish kerak. Konfliktlarni hal qilishda "siz/sen..." kabi qolipdan foydalanish o'rniga "men..." qolipidan foydalanish samarali bo'ladi. Masalan, "sen meni hech qachon tushunmay(siz)san", "Sen/Siz bilan kelisha olmaymiz" kabilar

1-rasm. Muloqotda konstruktiv va destruktiv tanqidning farqlari

2-jadval

Er-xotin muloqotida konstruktiv va destruktiv tanqidning ko'rinishi va oqibatlariga doir misollar

VAZIYAT:	XUSUSIYAT	KONSTRUKTIV TANQID	DESTRUKTIV TANQID
Xotin ovqatni kech tayyorladi. Bunga erining tanqidi	Maqsad	Vaziyatni tushunish, keyingi safar vaqtni to'g'ri rejalashtirishga yordam berish	Xotinni ayblash, uni xafa qilish
	Gapirish uslubi	"Azizam, ovqating kech tayyor bo'lganiga senga nimadir bo'ldimi deb xavotirlandim. Nima bo'ldi? Biror muammo bormi? Yoki charchadingmi? Agar yordamim kerak bo'lsa, ayt".	"Nega ovqat har doim kech tayyor bo'ladi? Sen hech narsani vaqtida qilmaysan! Men och qoldim, axir!"
	Yechim uchun taklif	"Jonim, agar ba'zi -ba'zida vaqtning yetmasa, charchab qolayotgan bo'lsang, oldindan aytib qo'y, yordam beraman, birgalikda qilamiz".	Hech qanday yechim taklif qilinmaydi, faqat ayblash
	Ta'siri	Xotinining kayfiyatini ko'taradi, muammolarni birgalikda hal qilishga undaydi	Xotinni xafa qiladi, o'ziga ishonchini yo'qotadi, janjalga sabab bo'ladi

VAZIYAT: <i>Er doimiy ravishda pulni behuda narsalarga sarflaydi. Bunga xotinning tanqidi</i>	XUSUSIYAT	KONSTRUKTIV TANQID	DESTRUKTIV TANQID
	Maqsad	Oilaviy byudjetni t o'g'ri rejalashtirishga erishish, kelajak uchun pul yig'ish	Erni ayblash, uni kamsitish
	Gapirish uslubi	“Jonim, bilaman, siz mehnat qilib topayotgan pul ingizga egalik qilasiz, lekin keling, byudjetni birgalikda k o'rib chiqaylik. Kelajak uchun ham pul yig'ishimiz kerak”.	“Siz pulni bekorga sovdurasiz! Siz hech qachon pulni t o'g'ri ishlata olmaysiz! Sizning qo'lingizda pul turmaydi!”
	Yechim uchun taklif	“Keling, har oy ma'lum miqdorda pulni jam g'arishga kelishib olamiz. Qolganini esa o'zingiz xohlagan narsaga sarflashingiz mumkin”.	Hech qanday yechim taklif qilinmaydi, faqat ayblash
	Ta'siri	Erning mas'uliyatini oshiradi, oilaviy munosabatlarni mustahkamlaydi	Erni xafa qiladi, janjalga sabab b o'ladi, o'zaro ishonchni yo'qotadi

o'rniga “Men siz/seni juda yaxshi tushunib turibman”, “Mening tushunishimcha, siz/sen ...”, “Menimcha, biz buni birga hal qilishimiz kerak” va h.k.

Er va xotin o'rtasidagi muloqot samarali bo'lishini ta'minlash hamda ularning nutq madaniyatini oshirish uchun nafaqat yuqorida keltirilgan ko'nikmalarga ega bo'lish, balki ma'lum nutqiy qoliplardan foydalanish ham muhim hisoblanadi. Nutqiy qoliplar—bu ma'lum vaziyatlarda doimiy ravishda ishlatiladigan, suhbat jarayonini soddalashtiruvchi va muloqotni samarali qilishga xizmat qiluvchi til birliklari yoki iboralaridir. Ular muloqotning pragmatik funksiyasini bajaradi, ya'ni gapirish jarayonida ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi, hissiy-harakatlarni ifodalaydi va muloqotning maqsadga muvofiq bo'lishini ta'minlaydi. Nutqiy qoliplaryordamida suhbatni yanada konstruktiv, hurmatga asoslangan va muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan tarzda olib borish mumkin. Masalan, “Men seni/

sizni tushunaman”, “Sening/sizning fikring menga qiziq”, “Keling, bu masalani birgalikda hal qilaylik” kabi iboralar munosabatlarni mustahkamlashda va nizolarni yumshatishda yordam beradi. Shu sababli er-xotin muloqotida muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish, va shu ko'nikmalarni amalda qo'llash vastasi sifatida nutqiy qoliplar bilan boyitish ham o'zaro tushunishni oshiradi va oilaviy hayotni yanada barqaror qiladi.

Xulosa. Oila farovonligini ta'minlashda er-xotin muloqot madaniyati muhim psixologik-pedagogik mezon sifatida namoyon bo'lib, uning shakllanganlik darajasi oilaning ichki barqarorligi, tarbiyaviy muhit va jamiyatdagi ijtimoiy sog'lomlikka bevosita ta'sir ko'rsatadi. Yuqoridagi fikrlardan xulosa qilib aytish mumkinki, konstruktiv muloqot nafaqat nizolarning oldini olishga, balki o'zaro hamkorlik va hissiy yaqinlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Er-xotinlar o'rtasidagi konstruktiv muloqotga oid nutqiy

va oliy ta'lim muassasalari mutaxassislariga tavsiya etilishi maqsadga muvofiq.

1. Gottman, John; Joan Declaire (2001). *The Relationship Cure: A Five-Step Guide for Building Better Connections with Family, Friends, and Lovers.* – New York: Crown Publishers. ISBN 978-0-609-60809-8.
2. Gottman, John; Silver, Nan (2012). *What Makes Love Last.* – New York: Simon & Schuster. p. 305. ISBN 978-1451608489.
3. Koerner A.F., Fitzpatrick M.A. Understanding family communication patterns and family functioning: The roles of conversation orientation and conformity orientation // *Annals of the International Communication Association*. 2002/1/1. Vol.:26. 36-65. Routledge.
4. Koerner A.F., Fitzpatrick M.A. Family type and conflict: The impact of conversation orientation and conformity orientation on conflict in the family // *Communication Studies*. 1997/3/1. Vol.: 48. 59-75. Taylor & Francis Group.
5. Afifi, W.A., & Afifi, T.A. (2009). (Eds). *Uncertainty, information management, and disclosure decisions: Theories and Applications* https://scholar.google.com/citations?user=2EW_7fMAAAAJ&hl=en
6. Tannen D. *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*. 2007. 342 p.
7. John Gray. *Men are from Mars, Women are from Venus*. 2004. 169 p.
8. A commentary of Wiio's laws <https://www.jkorpela.fi/wiio.html>
9. Dilbar Abdullayeva Oila psixologiyasi va psixoterapiyasi [Darslik]. – Toshkent: “Ilm ziyo zakovat”, 2022. – 244 b.
10. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. М ҳарфи / А.Мадвалиев таҳрир остида. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. https://n.ziyouz.com/books/uzbek_tilining_izohli_lugati/O'zbek%20tilining%20izohli%20lug'ati%20-%20M.pdf

O'ZBEKISTONDA MILLIY EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKILLANTIRISHNING DOLZARBLIGI VA AMALIY TASNIFI

BAHODIRJON OMONOV

Qo'qon universiteti ijtimoiy fanlar kafedrası v.b.dotsenti, p.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot O'zbekiston ta'lim tizimida ekologik ta'limning holati, milliy ekologik madaniyatni shakillantirishning zarurati, ekologik madaniyata shakillanishida ta'lim va tarbiyaning ahamiyat, ekologik madaniyatni shakillantirishning huquqiy, ijtimoiy, iqtisodiy hamda falsafiy asoslari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Milliy ekologik madaniyat, ta'lim va tarbiya, huquqiy asos, falsafiy asos, ekologik inqiroz, uzviy hamda uzluksiz ekologik ta'lim.

Kirish Ekologik muammolar bugungi kunda global darajadagi eng dolzarb masalalardan biri sanaladi. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasida yuzaga kelgan ekologik inqirozlar mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Tarixiy omillar, noto'g'ri tabiiy resurslardan foydalanish va sanoatning beqaror rivojlanishi natijasida bir qancha ekologik fojialar yuzaga kelgan. Mazkur maqolada O'zbekistondagi asosiy ekologik inqirozlar, ularning sabablari va yechimlari tahlil qilinadi.

Tahlil va natijalar. Orol dengizi fojiasi O'zbekiston tarixidagi eng yirik ekologik inqirozlardan biridir. XX asrning o'rtalaridan boshlab Amudaryo va Sirdaryo suvlarida nooqilona foydalanish natijasida ushbu muammo yuzaga keldi va uning salbiy oqibatlari quyidagilar:

Orol dengizining sathi keskin pasaydi.

Iqlim o'zgarib, harorat keskinliklari ortdi.

Tuproq sho'rlanishi kuchaydi.

Qurg'oqchil hududlarda chang bo'ronlari ko'paydi.

Aholi salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatdi (nafas yo'llari kasalliklari, saraton, allergiyalar).

Atmosfera havosini ifloslanishi: Yirik

sanoat markazlarida (masalan, Toshkent, Olmaliq, Navoiy, Angren) havoning ifloslanish darajasi yuqori. Og'ir metallar, chiqindilar va transportdan ajralayotgan gazlar atmosferaga katta zarar yetkazmoqda. Natijada aholi salomatligi yomonlashmoqda, Ekotizimlar izdan chiqmoqda va atmosferadagi CO₂ miqdori ortib, issiqxona effekti kuchaymoqda.

Suv resurslarining kamayishi va ifloslanishi: O'zbekistonning markaziy va janubiy hududlarida suv tanqisligi sezilmoqda. Asosan sug'orishga asoslangan qishloq xo'jaligi suvdan samarali foydalanmasligi natijasida muammolar chuqurlashmoqda. Shuningdek, sanoat korxonalari daryolarga tozalamasdan chiqindi suvlarni tashlashi bilan ekologik muvozanat buzilmoqda.

Tuproq degradatsiyasi va cho'llanish: Sug'orishdagi xatoliklar, ortiqcha mineral o'g'itlar ishlatilishi va iqlim o'zgarishi natijasida tuproq unumdorligi pasaymoqda. Bu ayniqsa Qoraqalpog'iston Respublikasi va Buxoro viloyatlarida yaqqol sezilmoqda.

Biologik xilma-xillikning kamayishi: Yovvoyi tabiatning yo'q qilinishi, ov qilish, o'rmonlarning kesilishi va inson faoliyatining kengayishi tufayli hayvonot va o'simlik dunyosi jiddiy zarar ko'rmoqda.

Ba'zi hayvon turlari yo'q bo'lib ketish xavfi ostida qolmoqda (masalan, qum mushugi, jayran, Sirdaryo to'ng'izi) kabi o'simlik va hayvonot dunyosining yo'qolib ketishiga sabab bo'lmoqda. Yuqoridagi holatlarni inobatga olib O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-maydagi "2030-yilgacha bo'lgan davrda aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi PQ-184-son qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 27-maydagi "O'zbekiston Respublikasida Ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi 434-sonli qarori. Bundan tashqari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2022-yil

21- fevralda "2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirishni jadallashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi 83-sonli qarorlari qabul qilindi. Ushbu qonun hamda qarorlarning ham asosiy maqsadlaridan biri respublika aholisining ekologik ong va madaniyatini yuksaltirishdan iborat.

Jamiyat uchun ekologik madaniyatli shaxsni kamol toptirishda O'zR milliy ta'lim tizimiga qo'yilayotgan asosiy talab – ekologik ta'lim va tarbiyani zamon talablariga moslash. Buning uchun jahon tajribasini ko'rib chiqish kerak bo'ladi (1.1-jadval).

1.1-jadval.

"Ekologik toza" va "Yashil iqtisodiyot"ga o'tayotgan davlatlarda maktabgacha ekologik ta'lim va tarbiya

Davlatlar	MTTda ekologik ta'lim-tarbiyaning mazmuni
Finlyandiya 	Finlandiyada ekologik madaniyatli shaxsni kamol toptirishda oilaning ahamiyat yuqori sanaladi. Oilada ekologik qadriyatlar bolaga singdiriladi. Bundan tashqari ekologik ta'lim 5 yoshdan boshlanadi va u maxsus takshil etilgan mahalliy " <i>Tabiat markazlari</i> "da olib boriladi[2].
Shvetsiya 	Shvetsiyada Ekologik ta'lim uzluksiz ravishda olib boriladi. oila – Maktabgacha ta'lim - maktab – oliy ta'lim - kasbiy faoliyat[2].
Daniya 	Barcha pedagogik kasbiy ta'lim tizimiga joriy etilgan hamda maktabgacha ta'lim yo'nalishidagi <i>pedagoglarni tayyorlashda majburiy</i> hisoblanadi
Avstriya 	Maktabgacha ta'limi pedagoglari uchun <i>doimiy seminar</i> tashkil etilgan, ularni <i>qayta tayyorlash va malakasini oshirish bo'yicha kurslar</i> ishlab turibdi
Norvegiya 	Bolalar bog'chasidagi pedagog albatta <i>maxsus ekologik tayyorgarlikka</i> ega bo'lishi lozim
Germaniya 	Bolalarning <i>atrof-muhit haqidagi tasavvur va bilim, tabiatni muhofaza qilishga tayyorlash, ekologik mas'uliyatli xulqni shakllantirishga</i> yo'naltirilgan
Yaponiya 	<i>Yuksak ekologik madaniyatli shaxsni tayyorlash</i> atrof-muhit sohasidagi maktabgacha ta'lim dasturlarida aks etgan
AQSH 	Bolajonlarning atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona va mas'uliyat bilan munosabatda bo'lishlarini shakllantirish jarayonida keng <i>omma va nodavlat jamoat tashkilotlari</i> bilan birga olib boriladi
Rossiya 	12-may " <i>Ekologik ta'lim kuni</i> " deb e'lon qilingan va MTTda tegishli bayramlar o'tkaziladi

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibtki "Ekologik toza" va "Yashil iqtisodiyot"ga erishishni o'z oldiga maqsad qilib olgan rivojlangan davlatlarda ekologik ta'limtarbiya aynan maktabgacha ta'lim muassasalaridan boshlanadi va bola tabiat haqidagi dastlabki bilimlarga ega bo'ladi[1]. Shu nuqtaiy nazardan ham O'zbekistonda ekologik ta'limni uzluksizligini taminlashda dastlabki bosqich bu MTT sanaladi. Bu o'rinda Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir" degan falsafiy fikrlarini yod etish juda muhimdir. Zero Buyuk ma'rifatparvar muallim bobomizning ushbu ibratli umuminsoniy qadriyatlarga bag'ishlangan so'zlari hozirda ham o'z dahamiyatini yo'qotgani yo'q.

Bundan tashqari O'zbekistonda ekologik madaniyatni shakllantirishdagi muhim bosqichlari sifatida quydagilarga to'xtalmoqchimiz: Qonunchilik asoslar, Ta'lim tizimidagi o'zgarishlar, Ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarni ro'lini oshirish, Jamoatchilik tashabbuslari.

O'zbekistonda ekologik madaniyatni shakllantirish milliy rivojlanish siyosatining muhim yo'nalishlaridan biridir. Bu yo'nalishda huquqiy asoslar muhim rol o'ynaydi, chunki ular ekologik ong va mas'uliyatni shakllantirish, tabiatni muhofaza qilish va barqaror rivojlanishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Quyida O'zbekistonda ekologik madaniyatni shakllantirishga oid asosiy qonuniy asoslar ko'rib chiqishimiz mumkin:

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida atrof muhit muhofazasi va undan oqilona foydalanish bo'yicha tegishli moddalar bilan fuqorolarning tabiatdan foydalanish borasidagi huquq va majburiyatlari qattiybelgilabqo'yilgan. Misol uchun 36-modda: Har bir fuqaro sog'lom atrof-muhitda yashash huquqiga ega hamda 50-modda: Fuqarolar tabiatga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishga majburliklari belgilangan. Bundan

tashqari respublika prezidenti tomonidan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-maydagi "2030-yilgacha bo'lgan davrda aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-184-son qarorida aholining ekologik madaniyatini yuksaltirishning maqsad va vazifalari, uni amalga oshirish mexanizmlari hamda amalga oshirish bo'yicha yo'l xaritasi ishlab chiqildi. Ekologik ta'limni rivojlantirish, ekologik madaniyatni shakllantirish va yuksaltirishda oilaning hamda ta'lim tashkilotlarining rolini yanada oshirish bo'yicha aniq vazifalar belgilab berildi. Ta'lim tizimining barcha bosqichlariga ekologik ta'limni integratsiya qilish masalasi keltirib o'tilgan.

Darxaqiqat bugungi kunda insoniyat ekologik inqiroz xavfi ostida yashamoqda. Atmosfera, suv resurslari, tuproq, biologik xilma-xillik kabi muhim ekologik tizimlarning buzilishi nafaqat tabiatga, balki inson salomatligi va hayot sifati uchun ham katta xavf tug'dirmoqda. O'zbekiston ham ushbu global muammolardan mustasno emas. Shu bois, ekologik muammolarning oldini olish, aholining ekologik madaniyatini oshirish va bu orqali barqaror rivojlanishga erishish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Bu jarayonda ta'lim tizimini o'rni beqiyosdir. Bunga birgina misol sifatida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 27-maydagi "O'zbekiston Respublikasida Ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 434-son qarorida ekologik ta'lim va tarbiyani rivojlantirish alohida yo'nalish sifatida belgilangani ekologik madaniyatni shakllantirishda muhim qadam bo'ldi. Ekologik ta'lim va tarbiyaning uzluksizligini taminlash uchun kerakli maqsad va vazifalar belgilab berildi. Bundan tashqari har yili 5-iyun – Butunjahon atrof-muhit kuni, "Yashil makon", "Obod qishloq", "Ekosinf" kabi umumxalq aksiyalari doirasida keng ko'lamli ekologik targ'ibot ishlari olib borilmoqda.

Yoshlar ittifoqi, mahalla qo'mitalari, fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlikda ekologik madaniyat targ'iboti kuchaymoqda.

Umumiy olib qaraganda bugungi globallashuv va raqamli axborot asrida ommaviy axborot vositalari (OAV) hamda ijtimoiy tarmoqlar nafaqat axborot tarqatish, balki jamoatchilik fikrini shakllantirish, turmush tarziga ta'sir ko'rsatish, madaniy qadriyatlarni rivojlantirishda muhim vositaga aylangan. Ayniqsa, ekologik madaniyatni shakllantirish va atrof-muhit muhofazasiga jamoatchilikni jalb etishda bu vositalarning roli tobora ortib bormoqda. O'zbekistonda ham bu boradagi faoliyat so'nggi yillarda sezilarli darajada kuchaymoqda. OAV va ijtimoiy tarmoqlarning ahamiyati shundan iboratki:

Ekologik muammolar haqida keng jamoatchilikni xabardor qiladi;

E'tiborsiz qolayotgan ekologik muammolarga e'tibor jalb etadi;

Ekologik aksiyalar va tashabbuslarga odamlarni safarbar etadi;

Yoshlar va bolalar ongida ekologik qadriyatlarni shakllantirishda vosita bo'lib xizmat qiladi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda kuzatilayotgan ijobiy o'zgarishlar OAVda ekologik mavzularning keng yoritilishiga sabab bo'lmoqda, Respublika telekanallari, xususan, "O'zbekiston 24", "Mahalla", "Yoshlar" telekanallarida ekologiyaga bag'ishlangan maxsus ko'rsatuvlar, intervyular, hujjatli filmlar namoyish etilmoqda. "Daryo"[3], "Kun.uz"[4], "Gazeta.uz"[8], "Zamon.uz"[9] kabi yirik onlayn-nashrlar muntazam ravishda ekologik muammolar, chiqindilarni qayta ishlash, yashil hududlar, ekologik qonunchilik haqidagi maqolalarni e'lon qilmoqda.

Yuqoridagi malumotlardan ko'rinadiki atrof-muhitni muhofaza qilish, barqaror taraqqiyotga erishish va ekologik xavfsizlikni ta'minlash borasida davlat tomonidan ko'plab islohotlar amalga oshirilmoqda. Ammo ekologik madaniyatni shakllantirish faqat davlat idoralari zimmasida emas —

bunda jamoatchilik tashabbuslari, fuqarolik jamiyati institutlari, ko'ngillilar va oddiy fuqarolarning faolligi muhim ahamiyat kasb etadi. Jamoatchilik tashabbuslari[7] — bu fuqarolar, nodavlat notijorat tashkilotlar (NNT), ko'ngillilar va turli guruhlar tomonidan o'z ixtiyori bilan ekologik masalalar yuzasidan ko'tarilgan, amalga oshirilgan yoki qo'llab-quvvatlangan amaliy harakatlardir. Bu tashabbuslar quyidagilarga xizmat qiladi:

Aholining ekologik ongini oshirish;

Ekologik muammolarni mahalliy darajada aniqlash va hal qilish;

Davlat va jamiyat o'rtasida "eko-ko'pri" vazifasini bajarish;

Yoshlarni ekologik faol hayotga jalb etish.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan muhim jamoatchilik tashabbuslaridan biri "Yashil makon" umumxalq loyihasi[5] 2021-yil 30-noyabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tashabbusi bilan har yili 200 million dona daraxt va buta ko'chatlari ekish rejalashtirilgan Ushbu dastur Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 30-noyabrdagi 719-sonli qarori bilan tasdiqlangan. 2024-yil 23-noyabrda Prezident tomonidan Respublikada yashilik darajasini yanada oshirish orqali ekologik barqarorlikni taminlash chora-tadbirlari to'risidagi farmon PF-199-son bilan imzolangan. 2024-yil 21-oktyabirda o'tkazilgan yig'ilishida Prezident Shavkat Mirziyoyev Yashil makon dasturi uchun 2025-yilda qo'shimcha 100 milliard so'm ajratilishini elon qildi[6]. Shuningdek daraxtlarni 3 yil davomida parvarishlash kasaliklardan saqlash va sug'orish xarajatlari investitsiya dasturiga kiritilishi belgilandi. 27 ta tumanda sug'orish tizimini yaxshilash uchun quduqlar qazish tog'li hududlarda suv yig'uvchi geomembranalar o'rnatish va terrasa usulida daraxt ekish kabi chora tadbirlar rejalashtirilgan. Bundan tashqari "Tashlandiqsiz shahar" ("Zero Waste") tashabbuslari ham sezilarli darajada o'z faoliyatini olib bormoqda.

Ushbu tashabbus doirasida ator ekologik

faollar va jamoat birlashmalari tomonidan chiqindilarni saralash, qayta ishlash, plastikni kamaytirish bo'yicha mahalliy darajadagi tashabbuslar yo'lga qo'yilgan. Ayrim maktab va universitetlarda chiqindilarni ajratish bo'yicha maxsus qutilar o'rnatilgan. Ko'plab davlat tashkilotlari hamda ta'lim muassasalarida Ko'ngilli ekologik subbotniklar tashkil etilmoqda Ko'plab hududlarda yoshlar, talabalar va aholi ishtirokida "Clean Up Day", "EcoDay", "Eko-marafon" kabi aksiyalar tashkil qilinmoqda. Bu kabi tadbirlar odatda ijtimoiy tarmoqlar orqali uyushtirilmoqda.

Shuningdek, 2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi Milliy maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar kun tartibida belgilanib olindi:

Qo'riqlanadigan tabiiy hududlarni kengaytirish;

Ekologik kam xavf tug'diruvchi material va mahsulotlardan;

ishlab chiqarish va boshqa obyektlardan ustuvor darajada foydalanish;

Atrof-muhit obyektlarini (atmosfera havosi, suv, yer, tuproq, yer qa'ri, bioxilmaxillik, qo'riqlanadigan tabiiy hududlar) antropogen ta'sir hamda boshqa salbiy ta'sir qiluvchi omillardan saqlash va sifatini ta'minlash;

Zaharli kimyoviy va radioaktiv moddalardan ekologik xavfsiz foydalanishni ta'minlash;

Chiqindilar bilan bog'liq ishlarni amalga oshirishning ekologik xavfsiz tizimini takomillashtirish;

Aholining ekologik madaniyatini shakllantirish, atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat organlari faoliyatining shaffoflik darajasini oshirish va fuqarolik jamiyatining rolini kuchaytirish bo'yicha tegishli davlat idoralari uchun yo'l xaritasi, dastur va rejalarini ishlab chiqish va belgilangan muddatlarda ularni amaliyotga joriy qilish.

Ekologik ta'limning maqsadi – ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun ta'limda uzluksiz va uzviylashgan

ekologiya va atrof-muhit muhofazasiga tegishli kadrlar tayyorlash tizimini yaratish va uni amalga joriy etish.

Ekologik tarbiya – kishini butun umri davomida yuksak ekologik ma'naviyatli individ qilib shakllantirish vositasi. Maktabgacha ta'limda ekologik tarbiyaning maqsadi – mahalliy sharoitda ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanish uchun tarbiyalanuvchilarni yuksak ma'naviyatli inson qilib tayyorlashning boshlang'ich (bazaviy) tarbiyasini yo'lga qo'yish.

Ekologik ta'lim va tarbiyaning maqsadlaridan kelib chiqqan tarzda maktabgacha ta'lim tizimiga quyidagi vazifalar yuklatiladi:

MTTda ekologik ta'lim va tarbiyaning hozirgi holatini o'rganish;

maktabgacha ekologik ta'lim va tarbiya bo'yicha ilg'or xorijiy davlatlar tajribasi tahlil qilish va uni milliy ta'lim tizimiga ilmiy asosda joriy qilish (implementatsiyalash) mexanizmini mahalliy sharoitdan kelib chiqqan tarzda amalga oshirish;

MTTdagi to'garaklarida ekologik ta'lim va tarbiyani tashkil etishning metodik shakllarini ishlab chiqish hamda unga oid bolalarga mos adabiyotlarni nashr etish;

maktabgacha ta'lim bosqichida, zamonaviy axborot texnologiyalarini (masalan, infografik multimedia vositalarini) qo'llagan tarzda ekologik ta'lim va tarbiyaning mazmun hamda mohiyatiga doir ilmiy, ilmiy-amaliy, amaliy tadqiqotlarni olib borish va h.k.

Xulosa:

Ekologik ta'lim va tarbiya orqali bolajonlarda:

- koinotdagi yagona hayot mavjud bo'lgan Yer sayyorasi haqidagi tasavvurlar;
- yashash makoni haqidagi bilimlar;
- tabiat va jamiyatning uzviy bog'langanligi haqidagi dunyoqarashlar;
- o'z o'lkasi va Vatanining o'ziga xos ajoyib tabiati, ularning paydo bo'lishi va evolyutsion rivojlanishi, antropogen o'zgarishi, makon va maydon bo'yicha tarqalishi haqidagi

bilimlar;

• atrof-muhitini muhofaza qilish, uning boyliklaridan oqilona foydalanish, buzilgan

tabiat majmularini qayta tiklashga oid bilim va ko'nikmalar shakillantiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. «Земля – наш общий дом». Паритетная программа для ДОО по экологическому воспитанию и образованию / Международный опыт по экологическому воспитанию и образованию детей дошкольного возраста // Грошева И.В. и др. Ташкент, 2022. С. 79.
2. Е. А. Тайлакова. Воспитание экологической культуры детей и молодежи в финляндии и швеции. ПЕДАГОГИКА и ПСИХОЛОГИЯ. 1398-1402.c
3. <https://daryo.uz/>
4. <https://kun.uz/news/2020/07/25/ozbekiston-shaharlarida-chiqindilar-muammosi-masalaga-zamonaviy-yechim-taklif-etilmoqda>
5. <https://lex.uz/docs/-5776122>
6. <https://president.uz/oz/lists/view/7629>
7. https://uz.wikipedia.org/wiki/Jamoatchilik_fikri
8. <https://www.gazeta.uz/oz/2025/02/03/plastic-waste/>
9. <https://zamon.uz/detail/chiqindi-poligonlarida-ekosanoat-zonalari-tashkil-etiladi-34622>

INFORMATIKA FANINI INKLYUZIV SINFLARDA O'QITISHNING INNOVATSION YONDASHUVLARI

G.O.UBAYDULLAYEVA

Tayanch doktorant, Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti

Annotatsiya. Informatika fanida inklyuziv muhitni shakllantirish masalasi zamonaviy ta'lim tizimida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolada pedagogik qo'llab-quvvatlashning informatika fanini o'qitishda tutgan o'rni nazariy va metodik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot metodlari sifatida nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, model ishlab chiqish va ekspert bahosi yondashuvlari qo'llanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, pedagogik qo'llab-quvvatlash o'quvchilarning ta'lim jarayonida ishtirokini kengaytiradi, dars materiallarini o'zlashtirish samaradorligini oshiradi hamda inklyuziv muhitda ijtimoiy integratsiyani mustahkamlaydi. Shuningdek, xalqaro tajriba tahlili pedagogik qo'llab-quvvatlashni samarali tashkil etishda metodik qo'llanmalar, moslashtirilgan resurslar va texnologik ta'minotning muhimligini ko'rsatdi. Maqola yakunida informatika fanini inklyuziv ta'lim muhitida yanada samarali o'qitish bo'yicha tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, pedagogik qo'llab-quvvatlash, ta'limda AKT, differensial ta'lim, ta'lim metodologiyasi.

Abstract. The issue of creating an inclusive environment in the teaching of computer science is becoming particularly important in the modern education system. This article analyzes the role of pedagogical support in teaching computer science from theoretical and methodological perspectives. Research methods such as theoretical analysis, comparative analysis, model development, and expert evaluation approaches were applied. The results showed that pedagogical support expands students' participation in the learning process, increases the effectiveness of mastering lesson materials, and strengthens social integration in an inclusive environment. In addition, the analysis of international experience demonstrated the importance of methodological guidelines, adapted resources, and technological support in the effective organization of pedagogical support. At the end of the article, recommendations are proposed for more effective teaching of computer science in an inclusive educational environment.

Keywords: Inclusive education, pedagogical support, ICT in education, differentiated learning, educational methodology.

Kirish. So'nggi yillarda inklyuziv ta'lim dunyo miqyosida eng muhim ta'limiy islohotlardan biri sifatida ko'rib chiqilmoqda. Uning asosiy maqsadi barcha o'quvchilarning, jumladan, jismoniy, aqliy yoki sensor nuqsonlari mavjud bo'lganlarning ham ta'lim olish imkoniyatini teng darajada ta'minlashdir. Inklyuziv ta'lim nafaqat maxsus ehtiyojli o'quvchilar uchun, balki butun sinf jamoasi uchun ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayonda pedagogik qo'llab-quvvatlash, ya'ni o'qituvchining o'quv jarayonini turli o'quvchilarning imkoniyatlariga moslashtirish

bo'yicha qiladigan tashkiliy, metodik va psixologik faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, informatika fanida bu yondashuv muhim bo'lib, u zamonaviy raqamli texnologiyalar, dasturlash va axborot madaniyatini o'rgatish orqali o'quvchilarning kelajakdagi ijtimoiy faolligi va kasbiy tayyorgarligini belgilab beradi. Bugungi kunda ko'plab tadqiqotchilar inklyuziv ta'limni demokratik jamiyatning asosiy belgilaridan biri sifatida talqin qilmoqdalar. Masalan, Ainscow ta'kidlaganidek, inklyuziv ta'lim barcha o'quvchilarga ta'lim olishda adolatli sharoitlar

yaratishni ko'zda tutadi [1]. UNESCO tomonidan e'lon qilingan "Education for All" konsepsiyasida ham ta'limda imkoniyatlar tengligini ta'minlash global ustuvor vazifa sifatida ko'rsatib o'tilgan. Bu yondashuv informatika fanini o'qitishda ham dolzarb bo'lib, o'quvchilarning turli ehtiyojlarini hisobga olgan holda pedagogik qo'llab-quvvatlash strategiyalarini ishlab chiqishni talab etadi. Informatika fanining o'ziga xosligi shundaki, u o'quvchilarni nafaqat bilim olishga, balki mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish, mantiqiy tahlil qilish va ijodkorlikka o'rgatadi. Shuningdek, bugungi raqamli jamiyatda informatika har bir kasb sohasida zarur bo'lib, uning o'qitilishi barcha o'quvchilar uchun teng imkoniyatlarda amalga oshirilishi kerak. Shu nuqtai nazardan, pedagogik qo'llab-quvvatlash informatika darslarida o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilgan resurslar, multimodal ta'lim vositalari, differensial yondashuv va moslashtirilgan topshiriqlar orqali amalga oshirilishi mumkin. O'zbekiston Respublikasida ham inklyuziv ta'lim masalasi davlat siyosati darajasida qo'llab-quvvatlanmoqda. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da barcha o'quvchilar uchun ta'limda teng imkoniyatlar yaratish vazifasi belgilab qo'yilgan. Shu bilan birga, 2020–2030 yillarga mo'ljallangan "Inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi"da o'quvchilarning turli ehtiyojlarini qondirish uchun ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish belgilangan. Bu esa informatika fanini inklyuziv muhitda o'qitish metodikasini ishlab chiqishda mustahkam huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi. Pedagogik qo'llab-quvvatlashning nazariy asoslari ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan o'rganilgan. Masalan, Florian inklyuziv pedagogika konsepsiyasida "o'qituvchi barcha o'quvchilarning individual farqlarini hisobga olib, umumiy o'quv jarayonida ularni qo'llab-quvvatlashi zarurligini

ta'kidlaydi" [2]. Inklyuziv ta'limda axborot texnologiyalarining qo'llanilishi nogironligi bo'lgan o'quvchilarning ta'lim jarayoniga integratsiyasini osonlashtiradi. Shu bois informatika darslarida pedagogik qo'llab-quvvatlash o'quvchilarning bilimlarni egallash jarayonini yanada samarali tashkil qilish imkonini beradi. Bundan tashqari, pedagogik qo'llab-quvvatlashning psixologik jihatlari ham muhimdir. Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar qo'llab-quvvatlash olganida murakkab vazifalarni ham bajara olish imkoniga ega bo'ladilar [3]. Informatika fanida bu yondashuvni dasturlash, algoritmlar tuzish yoki murakkab masalalarni yechishda ko'rish mumkin. Agar o'quvchi o'qituvchi tomonidan metodik va texnologik qo'llab-quvvatlash olsa, u o'z salohiyatidan to'liq foydalanishi mumkin bo'ladi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, informatika darslarida pedagogik qo'llab-quvvatlash nafaqat maxsus ehtiyojli o'quvchilar uchun, balki butun sinf jamoasi uchun foydalidir. Bu jarayon o'quvchilarning hamkorlikda ishlashini, bir-biriga yordam berishini va ijtimoiy integratsiyasini kuchaytiradi. Shuningdek, o'qituvchining metodik yondashuvlari o'quvchilarni ta'lim jarayonida faol bo'lishga undaydi. Natijada, inklyuziv muhitda informatika o'quvchilarning hayotiy ko'nikmalarini shakllantirishda samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi. Informatika fanini inklyuziv ta'lim sharoitida o'qitishda pedagogik qo'llab-quvvatlash muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Bu nafaqat maxsus ehtiyojli o'quvchilarning, balki barcha o'quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shuningdek, pedagogik qo'llab-quvvatlash metodikasi informatika fanini o'qitishning samaradorligini oshiradi, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash imkonini beradi va inklyuziv ta'limning umumiy maqsadlariga erishishda muhim rol o'ynaydi.

Metodologiya . Ushbu tadqiqotda informatika fanini inklyuziv ta'lim sharoitida

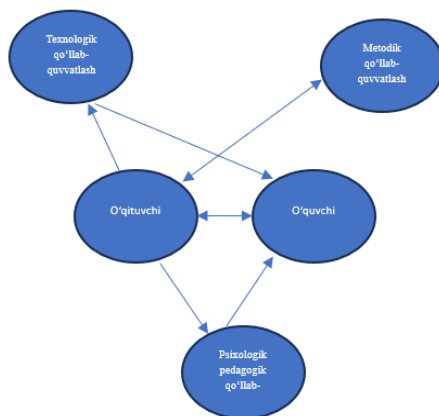
o'qitishda pedagogik qo'llab-quvvatlashni nazariy va metodik jihatdan asoslash maqsad qilingan. Shu bois metodologik yondashuv sifatida ilmiy-nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, kontseptual model ishlab chiqish va ekspert baholash usullari qo'llanildi. Mazkur metodlar yordamida inklyuziv ta'limning nazariy asoslari, xalqaro va mahalliy tajribalar, shuningdek, informatika fanini o'qitishda pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlari chuqur o'rganildi.

Avvalo, ilmiy-nazariy tahlil orqali inklyuziv ta'limning falsafiy, psixologik va pedagogik asoslari ko'rib chiqildi. Ainscow va Florian tomonidan ilgari surilgan inklyuziv pedagogika konsepsiyalari tahlil qilinib, ular informatika fanini o'qitish jarayoniga tatbiq etildi [1,2]. Shu bilan birga, Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" haqidagi nazariyasi ham asos sifatida olingan, chunki bu yondashuv pedagogik qo'llab-quvvatlashning o'quvchilar

rivojiga ta'sirini chuqur tushunishga imkon beradi [3].

Ikkinchidan, qiyosiy tahlil usuli yordamida turli davlatlarda inklyuziv ta'limni informatika fanida amalga oshirish bo'yicha tajribalar solishtirildi. Masalan, Finlyandiya ta'lim tizimida maxsus ehtiyojli o'quvchilar uchun moslashtirilgan elektron darsliklar va multimediya resurslari keng qo'llanilishi aniqlangan. AQShda esa informatika fanini o'qitishda individual ta'lim rejasi (Individual Education Plan) asosida pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlari ishlab chiqilgan [4]. Ushbu tajribalar O'zbekiston sharoitida ham qo'llanishi mumkin bo'lgan metodik yondashuvlarni shakllantirishga asos bo'lib xizmat qildi.

Uchinchidan, kontseptual model ishlab chiqish usuli qo'llanilib, informatika darslarida pedagogik qo'llab-quvvatlashning umumiy modeli yaratildi.

1-rasm Inklyuziv ta'limda informatika darslarini o'qitish kontseptual modeli

Ushbu model uchta asosiy tarkibiy qismni o'z ichiga oldi:

1. metodik qo'llab-quvvatlash (moslashtirilgan topshiriqlar, differensial yondashuv, multimodal ta'lim resurslari);
2. texnologik qo'llab-quvvatlash (kompyuter dasturlari, interaktiv platformalar, moslashtirilgan dasturiy ta'minot);
3. psixologik qo'llab-quvvatlash (motivatsiyani oshirish, hamkorlikda o'qitish,

o'quvchilar o'rtasida ijtimoiy integratsiyani rag'batlantirish).

Mazkur model yordamida informatika darslarida o'quvchilarning turli ehtiyojlarini hisobga olish va ularni ta'lim jarayoniga samarali jalb qilish imkoniyatlari belgilandi.

To'rtinchidan, ekspert bahosi usulidan foydalanildi. Bu bosqichda O'zbekiston va xorijiy mamlakatlarda inklyuziv ta'lim bo'yicha tajribaga ega bo'lgan mutaxassislarning fikrlari

tahlil qilindi. Mutaxassislarning baholari pedagogik qo'llab-quvvatlash modelining ilmiy asoslanganligini va amaliy samaradorligini tasdiqlash imkonini berdi. Informatika fanida pedagogik qo'llab-quvvatlash nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun ta'lim sifatini sezilarli darajada oshiradi va ularning ijtimoiy integratsiyasini mustahkamlaydi. Shuningdek, tadqiqot metodologiyasida integrativ yondashuv ham qo'llanildi. Bu yondashuv informatika fanining o'ziga xos xususiyatlarini – algoritmik tafakkur, dasturlash ko'nikmalari, axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini – inklyuziv ta'limning maqsad va vazifalari bilan uyg'unlashtirishni nazarda tutadi. Natijada, informatika darslarida qo'llab-quvvatlash nafaqat bilimlarni o'zlashtirishga, balki o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qilishi aniqlandi. Umuman olganda, ushbu tadqiqot metodlari informatika fanini inklyuziv ta'lim sharoitida samarali o'qitishda pedagogik qo'llab-quvvatlashning nazariy asoslarini ishlab chiqish, xalqaro tajribalarni tahlil qilish va metodik modelni asoslash imkonini berdi. Shu tariqa, metodologik yondashuv maqolaning natija va muhokama qismlarida keltiriladigan xulosalarning ishonchlilikini ta'minlaydi.

Results. Ushbu tadqiqotda informatika fanini inklyuziv ta'lim sharoitida o'qitishda pedagogik qo'llab-quvvatlashning nazariy va amaliy jihatlari o'rganildi. Tadqiqot jarayonida qo'llanilgan metodlar – ilmiy-nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, ekspert bahosi va kontseptual model ishlab chiqish – asosida bir qator muhim natijalarga erishildi. Avvalo, nazariy tahlil asosida aniqlanishicha, inklyuziv ta'limda pedagogik qo'llab-quvvatlash o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda dars jarayonini tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Florian tomonidan ishlab chiqilgan inklyuziv pedagogika konsepsiyasi shuni ko'rsatadiki, barcha o'quvchilar turlicha qobiliyatlarga ega bo'lsa-da, o'qituvchi ularning imkoniyatlarini to'laqonli amalga oshirish uchun zarur sharoitlarni yaratishi

lozim.[2] Ushbu g'oya informatika darslariga tatbiq etilganda, o'quvchilarni algoritmik tafakkurga, dasturlash ko'nikmalariga va texnologiyalardan foydalanishga o'rgatishda moslashtirilgan yondashuvlarni qo'llashni talab etadi. Qiyosiy tahlil natijalariga ko'ra, turli mamlakatlarda informatika fanini inklyuziv muhitda o'qitishning o'ziga xos mexanizmlari mavjud. Masalan, Finlyandiyada elektron darsliklarning moslashtirilgan variantlari nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun yaratilgan bo'lsa, AQShda Individual Education Plan (IEP) orqali informatika darslari shaxsiy ehtiyojlarga moslashtiriladi O'zbekiston sharoitida bu tajribalarni qo'llash imkoniyatlari mavjud bo'lib, ular mahalliy o'quv dasturlariga moslashtirilgan holda amalga oshirilishi mumkin. [4,8].

Eng muhim natijalardan biri sifatida informatika fanini inklyuziv muhitda o'qitishda pedagogik qo'llab-quvvatlashning kontseptual modeli ishlab chiqildi. Ushbu model uch asosiy tarkibiy qismdan iborat:

1. Metodik qo'llab-quvvatlash – dars topshiriqlarini differensiallashtirish, moslashtirilgan metodik ko'rsatmalar ishlab chiqish, multimodal ta'lim vositalaridan foydalanish. Masalan, bir o'quvchiga algoritmik masalani og'zaki izoh orqali tushuntirish mumkin bo'lsa, boshqa o'quvchi uchun vizual diagrammalar qo'llash samarali bo'lishi mumkin.

2. Texnologik qo'llab-quvvatlash – maxsus dasturlar, moslashtirilgan interfeyslar va interaktiv platformalar yordamida ta'lim jarayonini qulaylashtirish. Masalan, eshitisida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun subtitrlı videodarslar, ko'rishida muammosi bor o'quvchilar uchun esa ekran o'qish dasturlaridan foydalanish imkoniyati.

3. Psixologik qo'llab-quvvatlash – o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, sinfdagi hamkorlikni rivojlantirish, ijtimoiy integratsiyani mustahkamlash.

Ekspert bahosi natijalariga ko'ra, ishlab chiqilgan kontseptual model informatika

fanini inklyuziv sharoitda samarali o'qitish uchun muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi. Mutaxassislar modelning metodik, texnologik va psixologik komponentlari o'zaro uyg'unlashganini va real amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega ekanini ta'kidladilar. Natijalar shuni ko'rsatdiki, pedagogik qo'llab-quvvatlashning turli shakllarini informatika fanida qo'llash quyidagi samaralarga olib keladi:

- O'quvchilarning ta'lim jarayonidagi faolligi oshadi;
- Maxsus ehtiyojli o'quvchilar bilimlarni egallashda imkoniyatlar tengligiga ega bo'ladilar;
- O'quvchilarda ijtimoiy integratsiya va hamkorlik kuchayadi;
- Informatika faniga bo'lgan motivatsiya ortadi;
- Ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalari rivojlanadi.

Shuningdek, natijalar O'zbekiston ta'lim tizimida mavjud imkoniyatlar bilan uyg'unlashadi. Davlat tomonidan qabul qilingan "Inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi" (2020–2030) informatika fanini o'qitishda pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini tatbiq etish uchun huquqiy va tashkiliy asos bo'lib xizmat qiladi. Bu esa ishlab chiqilgan modelning amaliyotga tatbiq etilishini yanada osonlashtiradi.

Xulosa sifatida ta'kidlash mumkinki, informatika fanini inklyuziv muhitda o'qitishda ishlab chiqilgan pedagogik qo'llab-quvvatlash modeli ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, o'quvchilarning turli ehtiyojlarini hisobga olish va ijtimoiy integratsiyani kuchaytirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Ushbu model nafaqat maxsus ehtiyojli o'quvchilar, balki barcha o'quvchilar uchun ta'lim sifati va mazmunini yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi.

Conclusion. O'tkazilgan tadqiqot informatika fanini inklyuziv muhitda o'qitishda pedagogik qo'llab-quvvatlashning zarurligini va

samaradorligini nazariy hamda amaliy jihatdan asoslab berdi. Tadqiqot jarayonida ishlab chiqilgan konseptual model asosida shunday xulosaga kelindiki, informatika ta'limida qo'llab-quvvatlash tizimi o'quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi, ularning dars jarayonida faol ishtirokini ta'minlaydi va ijtimoiy integratsiyani rivojlantiradi.

Birinchidan, pedagogik qo'llab-quvvatlash informatika fanining murakkab mazmunini turli ehtiyojlarga ega o'quvchilar uchun qulay va tushunarli qilish imkonini beradi. Multimodal resurslar, vizualizatsiya, interaktiv vositalar va differensial yondashuvlar orqali o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish darajasi sezilarli darajada oshadi. Bu natija Vygotskiy nazariyasi hamda zamonaviy inklyuziv ta'lim yondashuvlari bilan uyg'un bo'lib chiqdi.[3]

Ikkinchidan, metodik qo'llab-quvvatlash o'qituvchining faoliyatini samarali tashkil etishga yordam beradi. O'qituvchi uchun ishlab chiqilgan metodik tavsiyalar va innovatsion yondashuvlar informatika fanida dasturlash, algoritmik tafakkur va amaliy ko'nikmalarni o'rgatishda aniq yo'nalish beradi. Tadqiqot jarayonida aniqlanganidek, o'qituvchining metodik tayyorgarligi qanchalik puxta bo'lsa, o'quvchilar o'zlashtirishi ham shunchalik samarali bo'ladi. [2]

Uchinchidan, psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash ijobiy motivatsion muhit yaratadi. O'quvchilar o'zini tengdoshlari qatorida his etadi, hamkorlik va ijtimoiy muloqot ko'nikmalari rivojlanadi. Shu tariqa, informatika fanidagi bilimlar nafaqat nazariy va amaliy jihatdan, balki ijtimoiy integratsiya nuqtayi nazaridan ham mustahkamlanadi [6].

Mazkur tadqiqot natijalari xalqaro tajribalar bilan qiyosiy tahlil qilinib, UNESCO (2017, 2020) tavsiyalariga uyg'unligi tasdiqlandi.[4,7] Shuningdek, Booth va Ainscow tomonidan ishlab chiqilgan inklyuzivlik modeli ham tadqiqotimiz natijalarini qo'llab-quvvatlaydi. [5] Bu esa mazkur konseptual modelning ilmiy asoslangan va amaliy jihatdan qo'llash mumkinligini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

- Informatika fanini inklyuziv muhitda o'qitishda multimodal o'quv resurslarini kengaytirish va ta'lim mazmunini moslashtirish zarur.

- O'qituvchilar uchun muntazam metodik treninglar tashkil etilib, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalarini oshirish kerak.

- Ta'lim muassasalarida inklyuziv informatika ta'limini qo'llab-quvvatlovchi texnik vositalar va dasturiy ta'minotni kuchaytirish lozim.

- O'quvchilarning ijtimoiy

integratsiyasini rivojlantirish uchun jamoaviy loyihalar, hamkorlik asosidagi topshiriqlar va qo'shma faoliyat turlarini keng qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda, informatika fanini inklyuziv muhitda o'qitishda pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimi nafaqat ta'lim samaradorligini oshiradi, balki o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga, ijtimoiy moslashuviga va kelgusidagi raqamli jamiyatda faol ishtirokiga ham zamin yaratadi. Shu sababli, mazkur modelni ta'lim amaliyotiga keng joriy etish inklyuziv ta'limni rivojlantirishning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ainscow, M. (2005). Developing inclusive education systems: What are the levers for change? *Journal of Educational Change*, 6(2), 109–124. <https://doi.org/10.1007/s10833-005-1298-4>
2. Florian, L., & Black-Hawkins, K. (2011). Exploring inclusive pedagogy. *British Educational Research Journal*, 37(5), 813–828. <https://doi.org/10.1080/01411926.2010.501096>
3. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
4. UNESCO. (2017). *A guide for ensuring inclusion and equity in education*. UNESCO Publishing. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000248254>
5. Booth, T., & Ainscow, M. (2011). *Index for inclusion: Developing learning and participation in schools* (3rd ed.). pp. 10–25 Centre for Studies on Inclusive Education.
6. Rose, D. H., & Dalton, B. (2009). Learning to read in the digital age. *Mind, Brain, and Education*, 3(2), 74–83. pp. 75–80 <https://doi.org/10.1111/j.1751-228X.2009.01057.x>
7. UNESCO. (2020). *Global education monitoring report 2020: Inclusion and education – All means all*. UNESCO Publishing. pp. 45–90. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373718>
8. Tillaev, A. I. Creating Multimedia Applications and Using Them in the Teaching of "Digital and Information Technology" in Higher Education. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding (IJMMU)* ISSN 2364-5369, Vol 9, No 4, April 2022. P. 266-271.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TANQIDIY FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

TALABOVA DILRABO TOLIBOVNA

Farg'ona viloyati mahorat markazi "Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus
ta'lim metodikalari" kafedrası mudiri

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishning mazmuni, ahamiyati hamda samarali metodlari yoritilgan. Shu bilan birga, tanqidiy fikrlashning o'quv jarayonidagi o'rni va uni rivojlantirishga doir pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Tanqidiy fikrlash, boshlang'ich ta'lim, tafakkur, o'quvchi faolligi, savol-javob, mantiqiy fikrlash.

Аннотация: В статье рассматриваются содержание, значение и эффективные методы формирования критического мышления у учащихся начальной школы. Проанализированы роль критического мышления в образовательном процессе и педагогические подходы к его развитию.

Ключевые слова: критическое мышление, начальное образование, мышление, активность учащихся, вопросно-ответное, логическое мышление.

Abstract: This article discusses the content, importance, and effective methods of developing critical thinking skills in primary school students. In addition, the role of critical thinking in the learning process and pedagogical approaches to its development are analyzed.

Keywords: Critical thinking, primary education, reflection, student activity, question-answer, logical thinking.

Zamonaviy ta'lim mazmuni o'z oldiga o'quvchining shaxs sifatida har tomonlama rivojlanishini maqsad qilib qo'ygan. Ayniqsa, tanqidiy fikrlash — XXI asr ta'limining markaziy kompetensiyalaridan biridir. Boshlang'ich sinfda bu ko'nikmalarni shakllantirish o'quvchilarning mustaqil fikrlovchi, muammolarni hal qila oladigan va ijodiy yondashuvga ega shaxs sifatida voyaga yetishiga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish — ularning aqliy, mantiqiy va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan uzluksiz pedagogik jarayondir. Bu jarayon o'quvchining mustaqil fikrlashi, sabab-oqibat bog'liqligini tushunishi, savol berish va muammoga turlicha yondashishni o'rganishini ta'minlaydi.

Zamonaviy ta'lim tizimi o'quvchilardan

mustaqil fikrlash, tahlil qilish va muammolarga ijodiy yondashishni talab etmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich sinflarda bu ko'nikmalarni shakllantirish muhim ahamiyatga ega, chunki bu bosqich — shaxsning intellektual va ruhiy rivojlanishining poydevori hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash — bu har qanday axborotni tahlil qilish, baholash va asosli qarorlar chiqarish jarayonidir. Fikrlash — bu inson ongining murakkab kognitiv (aqliy) jarayoni bo'lib, atrof-muhitdagi hodisa va narsalarni tahlil qilish, solishtirish, umumlashtirish, sabab-oqibat bog'liqlarini aniqlash orqali bilim olishga xizmat qiladi. Fikrlashni rivojlantirishning asosiy maqsadlari:

1. O'quvchilarda tanqidiy va ijodiy fikrlashni shakllantirish

2. Muammolarni yechish ko'nikmasini rivojlantirish

3. Mantiqiy mushohada yuritishga o'rgatish

4. Mustaqil qaror qabul qilishga undash

5. Savol berishga, izlanishga rag'batlantirish

Fikrlash turlari:

1. Tanqidiy fikrlash – ma'lumotni shubha bilan ko'rib chiqish, dalillar asosida xulosa chiqarish

2. Ijodiy fikrlash – yangicha g'oyalar, innovatsion yechimlar topish qobiliyati

3. Mantiqiy fikrlash – sabab-oqibat munosabatlarini aniqlay olish, ketma-ketlikda fikrlash

4. Abstrakt fikrlash – tushunchalar bilan ishlash, mavhum holatlarni anglash

5. Amaliy fikrlash – bilimlarni real hayotda qo'llay olish

O'quvchilarning fikrlashini rivojlantirish usullari:

1. Savol-javob metodi – ochiq savollar berish orqali o'quvchini fikrlashga undash

2. Muammoli vaziyatlar yaratish – o'quvchini izlanishga, tahlilga jalb qilish

3. Munozara va bahslar tashkil etish – turli nuqtai nazarlarni o'rganish

4. Kuzatish, tajriba va loyihalash ishlari – amaliy fikrlashni rivojlantirish

5. Krossvord, mantiqiy topishmoqlar, klaster va grafik organayzerlar – fikrlashni vizual va analitik tarzda rivojlantirish

O'quvchilar fikrlash faoliyatining rivojlanishi ta'lim jarayonining eng muhim maqsadlaridan biridir. Bu jarayon faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki o'quvchining mustaqil fikrlash, savol berish, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tanqidiy fikrlash — bu insonning axborotlarni tahlil qilish, solishtirish, baholash, muammolarni aniqlash va bu faktlarni noto'g'ri ma'lumotlardan ajrata olish, muammoga turli nuqtai nazardan qarash, savollar berish va asosli xulosa chiqarish jarayonidir. Bu faqat "tanqid qilish" degani emas, balki har qanday fikr, g'oya yoki holatni chuqur o'rganib, mantiqiy

xulosa chiqarishga qaratilgan jarayondir. Boshlang'ich yoshdagi bolalar tabiatan qiziquvchan va kuzatuvchan bo'lishadi. Shuning uchun ularning savol berishga bo'lgan qiziqishini rag'batlantirish, o'z fikrlarini erkin ifoda etishga imkon yaratish orqali tanqidiy fikrlashga zamin yaratiladi. Tanqidiy fikrlash turli yondashuvlarga tayanadi:

Nazariy yondashuvlar

1. Kognitiv yondashuv:

Tanqidiy fikrlash – bu kognitiv (aqliy) jarayon bo'lib, analiz, tafakkur va xulosa chiqarish faoliyati bilan bog'liq.

2. Metafikrlash (metakognitiv yondashuv):

Inson o'zining fikrlash jarayonini kuzatish, nazorat qilish va baholash orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.

3. Konstruktivistik yondashuv:

Yangi bilimlar insonning oldingi tajriba va bilimlari bilan bog'liq holda shakllanadi. Tanqidiy fikrlash bu bilimlarni qayta ko'rib chiqish va baholashni o'z ichiga oladi.

Boshlang'ich yoshda tanqidiy fikrlashni shakllantirish zarurati shundaki, o'quvchilari o'z fikrini mustaqil ifoda etishga qiziqadi, ammo bu fikrlar ko'pincha hissiy va bevosita bo'ladi. Shuning uchun ularni tanqidiy fikrlashga o'rgatish o'quvchilarning tafakkurini faollashtiradi, har bir bilimni faqat yodlash emas, balki tushunishga o'rgatadi, hayotiy vaziyatlarda muammolarni hal qilish ko'nikmasini hosil qiladi, savol berish, javob izlash, izchil fikrlashga asos yaratadi.

Tanqidiy fikrlashning asosiy xususiyatlari esa mantiqiy tahlil qilish, fakt va fikrni ajrata olish, qarama-qarshi fikrlarni baholash, asosli xulosa chiqarish, o'z fikrini isbotlash va himoya qilishdir.

Tanqidiy fikrlashni shakllantirish usullari

1. Savol-javob metodidan samarali foydalanish

O'quvchilarga faqat tayyor ma'lumot berish emas, balki ularni savollar orqali o'ylashga undash zarur. Masalan:

“Agar bu voqea boshqacha sodir bo'lganida nima bo'lardi?”

“Siz bu masalaga qanday yechim taklif qilgan bo‘lardingiz?”

2. Muammoli vaziyatlarni yaratish

Dars davomida real hayotga oid yoki ertak-qahramonlar asosidagi muammoli topshiriqlarni kiritish o‘quvchilarni fikrlashga undaydi.

3. Kichik guruhlarda ishlash

O‘quvchilarni guruhlariga bo‘lib, birgalikda muhokama yuritish, qarama-qarshi fikrlarni eshitish va o‘z fikrini himoya qilish ko‘nikmasini oshiradi.

4. Diagrammalar va mantiqiy xaritalardan foydalanish

Mavzuga oid sabab-oqibat aloqalarini vizual tarzda ko‘rsatish o‘quvchilarning tahlil qilish ko‘nikmasini kuchaytiradi.

5. Ijodiy topshiriqlar

Hikoya tugashini boshqacha yakunlash, voqeani boshqa qahramon nuqtai nazaridan aytib berish kabi topshiriqlar tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi.

O‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish texnologiyasi pedagoglar

tomonidan maxsus turdagi topshiriqlar, mustaqil faoliyat turlarini bajarish orqali ro‘yobga chiqariladi va ularning samaradorligi muayyan mezonlar yordami bilan amalga oshiriladi. Ta‘lim jarayoni to‘laonli tarzda o‘quvchiga yo‘naltirilsa, uning ehtiyoj va imkoniyatlari, qiziqishlari, iqtidorini hisobga olgan holda muayyan tamoyillar asosida tashkil etilsa, bunday ta‘lim natijalari, birinchi navbatda, o‘quvchi shaxsining o‘zini, shu bilan bir qatorda, davlat, jamiyat hamda fan va ishlab chiqarishni rivojlantiruvchi omil darajasiga ko‘tariladi. Ta‘lim jarayoni o‘quvchilar tomonidan tanlangan turli yo‘llarga moslashtirilib, takomillashtirilib borilgandagina ularda tanqidiy fikrlashni shakllantirishga zamin yaratiladi.

Jamiyatimiz buyuk o‘zgarishlar tomon yuz tutgan bugungi davrda erkin

fikrlovchi, barkamol, yetuk shaxsini tarbiyalash uchun ta‘lim — tarbiya jarayonini o‘zgartirish muammosini qo‘ydi. Bu biz

o‘qituvchilardan o‘qitish emas, o‘qishga o‘rgatish tizimiga o‘tib, yangicha malaka, ijodiy faoliyat tajribalari ma‘lum tizim doirasida kechadigan pedagogik jarayon mahsuli bo‘lgani uchun ham bugungi kunda ijodkorlik, bilish faoliyatini ilmiy asosda boshqarish, shaxs psixologiyasini e‘tiborga olgan holda o‘zini-o‘zi boshqarish tizimiga o‘tish, qisqasi yakuniy natijaning samaradorligiga erishish, bugungi kunning dolzarb muammosidir. O‘qituvchining o‘z amaliy faoliyatida ijodiy ishlaganda ba‘zi bir muammolarni yechishga noan‘anaviy

yondashadi. O‘qituvchining yangi usuli, yo‘l vositalarini qo‘llaydi, yoki, boy

tajribalaridan ijodiy foydalanadi. Amaliy faoliyatidagi ijodkorlikning yuqori darajasi o‘quvchilarni o‘qitish va tarbiyalashning yangi, yuqori va samara majmuasini yaratishdir. O‘qituvchi agar ijodkor bo‘lsa ta‘lim — tarbiya ishini tashkil etishda nostandart yo‘ldan boradi, ya‘ni u ishini odatdagi ishdan boshqacharoq boshlaydi. O‘z faoliyatida dars o‘tishning turli usullaridan foydalanib, zamonaviy darslarni tashkil etadi. Tanqidiy fikrlash — bu XXI asrda eng muhim ko‘nikmalardan biri bo‘lib, shaxsning bilimlarni faqat yod olishi emas, balki ularni tahlil qilishi, baholashi va to‘g‘ri qo‘llay olishiga xizmat qiladi. Ta‘lim, fan, siyosat va kundalik hayotda bu ko‘nikma yuqori samaradorlik beradi.

Yuqoridagi jarayonlarni amalga oshirishda o‘qituvchining roli juda ahamiyatlidir. Mazkur jarayonni tashkil qilishda o‘qituvchi o‘quvchilarning fikr yuritish doirasini kengaytiruvchi shaxs hisoblanadi. U har bir o‘quvchining fikrini qadrlashi, noto‘g‘ri bo‘lsa ham fikr bildirishga rag‘batlantirishi zarur. O‘qituvchi o‘z darslarini faqat axborot berishga emas, balki fikrlashga o‘rgatishga yo‘naltirishi kerak. Boshlang‘ich sinfda tanqidiy fikrlashni shakllantirish o‘quvchilarning aqliy salohiyatini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Bu ko‘nikma o‘quvchining mustaqil fikrlovchi, muammolarga yechim topa oladigan va faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lgan shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

O'qituvchi esa bu jarayonning yo'l boshchisi va ilhomlantiruvchisi bo'lishi kerak. Tanqidiy fikrlashni boshlang'ich bosqichdayoq shakllantirish o'quvchilarning tafakkurini

chuqurlashtiradi, savodxonligini oshiradi, hayotga ongli va mas’uliyatli yondashadigan shaxsni tarbiyalaydi. O‘qituvchining bu jarayondagi yondashuvi esa natijani belgilaydi.

1. Dewey, J. How We Think. — Boston: D.C. Heath & Co Publishers, 1933. — 325 p.
2. Paul, R., & Elder, L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. — New Jersey: Pearson Education, 2014. — 520 p.
3. Ennis, R.H. Critical Thinking. — Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 1996. — 247 p.
4. Lipman, M. Thinking in Education. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003. — 312 p.
5. Halpern, D. F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. — New York: Psychology Press, 2014. — 480 p.
6. Hasanov, B. M. Boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. — 210 b.

ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH ASOSIDA TALABALARNING REFLEKTIV TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI AMALIYOTDA JORIY ETISH YO‘LLARI

ABDULLAYEVA ZIROATXON QURBONOVNA

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayonida qo‘llash orqali talabalarning reflektiv tafakkurini rivojlantirish metodikasini amaliyotda joriy etish masalalari yoritilgan. Unda reflektiv tafakkurning mohiyati, uning shakllanish bosqichlari va rivojlantirish mexanizmlari ilmiy-nazariy asosda tahlil qilinadi. Shuningdek, talabalarda refleksiyani faollashtirishga xizmat qiluvchi interfaol usullar va texnologiyalarni tatbiq etish tajribalari keltirilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni samarali qo‘llash talabalarning mustaqil fikrlash, o‘z faoliyatini tahlil qilish va baholash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы внедрения методики развития рефлексивного мышления студентов на основе применения современных педагогических технологий. Раскрывается сущность рефлексивного мышления, этапы его формирования и методические механизмы развития. Приведены примеры эффективного использования интерактивных технологий и методов, способствующих активизации рефлексии у студентов. Результаты исследования показывают, что использование современных педагогических технологий повышает уровень самостоятельного мышления студентов, развивает их способность к самоанализу и саморегуляции в учебном процессе.

Annotation: The article explores the ways of implementing a methodology for developing students' reflective thinking through the use of modern pedagogical technologies. It analyzes the essence, formation stages, and development mechanisms of reflective thinking from a theoretical and methodological perspective. The study presents examples of applying interactive teaching methods and technologies that enhance students' reflection and self-assessment skills. The findings demonstrate that the effective use of modern pedagogical technologies significantly contributes to the development of students' independent thinking, analytical abilities, and self-regulation in the learning process.

Kalit so‘zlar: zamonaviy pedagogik texnologiyalar, reflektiv tafakkur, refleksiya, metodika, o‘quv jarayoni, interfaol yondashuv, mustaqil fikrlash.

Ключевые слова: современные педагогические технологии, рефлексивное мышление, рефлексия, методика, образовательный процесс, интерактивные методы, самостоятельное мышление.

Keywords: modern pedagogical technologies, reflective thinking, reflection, methodology, educational process, interactive learning, independent thinking.

Kirish

XXI asr ta’lim tizimi inson kapitalini shakllantirish, mustaqil fikrlovchi, tahliliy yondashuvga ega va o‘z faoliyatini ongli ravishda boshqaruvchi shaxsni tarbiyalashga qaratilgan. Shuning uchun bugungi kunda ta’lim jarayonining asosiy maqsadi bilimni shunchaki egallash emas, balki shaxsda o‘z fikrini tahlil qilish, faoliyat natijalarini baholay

olish va ularni takomillashtirish ko‘nikmalarini rivojlantirishdan iboratdir. Shu nuqtayi nazardan, talabalarda reflektiv tafakkurni shakllantirish zamonaviy pedagogikaning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Reflektiv tafakkur bu talabaning o‘z tafakkur faoliyatini tahlil qilish, o‘z xatti-harakatlari mohiyatini anglash, faoliyat natijalarini baholash va kelgusidagi faoliyatni

ongli ravishda rejalashtirish imkonini beruvchi aqliy jarayondir. J.Deweyning fikricha, refleksiya — bu inson tafakkurining yuqori shakli bo'lib, u o'z fikrlarini kuzatish, ularni tahlil qilish hamda o'z faoliyatini baholash orqali yangi bilimga ega bo'lishga yo'l ochadi. L.S.Vygotskiy esa refleksiyani tafakkurning ijtimoiy-madaniy mexanizmi sifatida talqin etadi, chunki u shaxsning o'z faoliyatini ichki tahlil orqali ongli boshqarish qobiliyatini shakllantiradi.

Bugungi kunda ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish reflektiv tafakkurni shakllantirishning eng samarali yo'li sifatida qaralmoqda. Bu texnologiyalar ta'limni individuallashtirish, talabaning bilish faolligini oshirish, o'z fikrini erkin ifoda etish va o'z faoliyatini tanqidiy tahlil qilish uchun qulay sharoit yaratadi. Shu bois, pedagogik texnologiyalarni reflektiv yondashuv bilan uyg'unlashtirish ta'lim sifatini oshirish va shaxsiy rivojlanishga yo'naltirilgan o'qitish jarayonini tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar bu o'qitish jarayonini ilmiy asosda tashkil etish, natijani oldindan rejalashtirish, ta'lim maqsadini aniqlik bilan belgilash va o'quv faoliyati samaradorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi tizimdir. Bu texnologiyalar o'qitish jarayonida talabani faol subyekt sifatida ko'radi, uni bilim oluvchi emas, balki bilim yaratuvchi sifatida shakllantiradi.

Bunday texnologiyalar qatoriga interfaol usullar, muammoli o'qitish, loyiha asosidagi ta'lim, axborot-kommunikatsion texnologiyalar hamda hamkorlikda o'qitish texnologiyasi kiradi. Ular ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirilgan tarzda tashkil etish, talabani faol fikrlash va o'z faoliyatini tahlil qilishga undash orqali reflektiv tafakkurning rivojlanishiga sharoit yaratadi.

Masalan, muammoli ta'lim texnologiyasi o'quvchini muayyan vaziyatni tahlil qilishga, sabab va oqibatlar o'rtasidagi bog'liqlikni

anglashga undaydi. Loyiha texnologiyasi esa talabaning mustaqil qaror qabul qilish, natijalarni baholash va refleksiya qilish malakasini rivojlantiradi.

D.Kolbning "Tajriba asosida o'qitish modeli"da refleksiya o'quv jarayonining markaziy bosqichi sifatida talqin etiladi. Kolbga ko'ra, inson bilimni o'zlashtirish jarayonida o'z tajribasini tahlil qilgan sayin, o'z faoliyatining samaradorligini oshiradi. Shu sababli reflektiv tafakkur ta'lim jarayonida bilimlarni amaliyotga tatbiq etishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

J.Bruner ham reflektiv faoliyatni inson tafakkurining ijodiy mexanizmi sifatida baholagan. Unga ko'ra, refleksiya insonning "o'z fikrini fikr ustidan nazorat qilish" qobiliyatini rivojlantiradi. Shuning uchun ham zamonaviy ta'limda refleksiya faqat o'qitish vositasi emas, balki shaxsiy rivojlanish strategiyasidir.

Talabalarda reflektiv tafakkurni shakllantirish murakkab, tizimli va uzluksiz jarayondir. Mazkur jarayon maqsadli yondashuv asosida tashkil etilganda, u shaxsning o'quv faoliyati bilan bog'liq barcha jihatlarini — kognitiv, emotsional, ijtimoiy va irodaviy komponentlarni o'z ichiga oladi.

Reflektiv tafakkurni rivojlantirish metodikasi quyidagi bosqichlardan iborat bo'lishi lozim:

Motivatsion bosqich: talabalarda o'z tafakkuri va faoliyatini tahlil qilish zarurligini anglash, reflektiv madaniyatni shakllantirish va o'z-o'zini rivojlantirishga ichki ehtiyoj yaratish.

Amaliy faoliyat bosqichi: muammoli topshiriqlar, "Reflektiv kundaliklar", "SWOT-analiz", "Portfel tahlili", "Aqliy hujum", "Fishbone" va "Debat" kabi texnologiyalar orqali o'quv jarayonini reflektiv yo'sinda tashkil etish.

Tahliliy bosqich: o'z faoliyatini natijalar asosida baholash, kamchiliklarni aniqlash, yutuqlarni tahlil qilish va kelgusidagi rivojlanish strategiyasini belgilash.

A. Aripdjanovanning ta'kidlashicha, reflektiv tafakkur shaxsning "pedagogik o'zligini anglash" jarayonida shakllanadi. U kasbiy kompetentlikning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, shaxsni o'z faoliyatini tahlil qilishga va o'zining ta'limiy strategiyalarini ongli tarzda boshqarishga o'rgatadi. Shu jihatdan, reflektiv metodika ta'lim jarayonida faollik, tanqidiy fikrlash va o'zini baholashni rag'batlantiruvchi psixologik-motivatsion asos sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Reflektiv tafakkurni rivojlantirish metodikasini o'quv jarayoniga tatbiq etish bir necha yo'nalishlar bo'yicha amalga oshiriladi:

1. Ta'lim mazmunini qayta loyihalash: o'quv dasturlarida reflektiv komponentlarni integratsiya qilish, tahliliy va o'z-o'zini baholashga yo'naltirilgan topshiriqlarni kiritish.

2. Interfaol muhit yaratish: "Aqliy hujum", "Debat", "Insert", "Klaster", "Venn diagrammasi" kabi metodlar yordamida o'quvchilarni tahliliy fikrlash va o'z fikrini asoslashga yo'naltirish.

3. Reflektiv diagnostika tizimini yo'lga qo'yish: talabalarning reflektiv kundaliklari, o'z-o'zini baholash jadvallari, shaxsiy o'sish xaritalari orqali ularning rivojlanish dinamikasini kuzatish.

4. O'qituvchi va talaba o'rtasida reflektiv muloqotni shakllantirish: bu jarayon ta'limning reflektiv siklini yaratadi va o'zgarishlarni amaliy tahlil orqali amalga oshirishga yordam beradi.

Farg'ona davlat universitetida o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari natijalariga ko'ra, mazkur metodika asosidatashkiletilgan mashg'ulotlarda talabalarning reflektiv tahlil qilish, o'z fikrini asoslash va mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalari sezilarli darajada o'sdi. Nazorat guruhi bilan taqqoslaganda, tajriba guruhi talabalari reflektiv tafakkur darajasini o'rtacha 30 foizga oshirgan. Bu natijalar metodikaning amaliy samaradorligini isbotlaydi. Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash asosida talabalarda reflektiv tafakkurni rivojlantirish ta'lim jarayonining insonparvarlik tamoyillariga asoslangan yangi bosqichini belgilaydi. Reflektiv metodika talabaning o'zini anglash, o'z fikrini nazorat qilish, faoliyat natijalarini tahlil etish hamda o'z-o'zini rivojlantirishga yo'naltirilgan intellektual mexanizm sifatida xizmat qiladi. Bunday yondashuv nafaqat talabalarning o'quv motivatsiyasini oshiradi, balki ularning kasbiy kompetentligini, ijodkorlik salohiyatini ham rivojlantiradi. Shuningdek, reflektiv tafakkurni rivojlantirish ta'lim jarayonini insonparvarlashtirish, demokratlashtirish va shaxsga yo'naltirish tamoyillarini amalda ro'yobga chiqaradi. Kelgusida reflektiv tafakkurni baholash mezonlarini ishlab chiqish, raqamli texnologiyalar asosida reflektiv monitoring tizimini yaratish va o'qituvchilar uchun reflektiv madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan trening dasturlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aripdjanova A.A. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020. – 212 b.
2. Dewey J. How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process. – Boston: D.C. Heath & Co., 1933. – 356 p.
3. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – 159 p.
4. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1984. – 340 p.
5. Hattie J. Visible Learning for Teachers: Maximizing Impact on Learning. – London & New York: Routledge, 2012. – 270 p.
6. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977. – 247 p.

TALABALARNING IJTIMOIIY MEDIA TARMOQLARI ASOSIDA AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH YUZASIDAN XORIJIY TAJRIBALAR TAHLILI

PAZILOVA DILNOZA XAYDARALIYEVNA

Pazilovadilnoza1014@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarning ijtimoiy media tarmoqlari asosida axborot kompetentligini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Xorijiy tajribalar tahliliga tayangan holda, ijtimoiy media vositalarini ta'lim jarayoniga integratsiya qilish, maxsus metodik qo'llanmalar ishlab chiqish hamda global ilmiy hamjamiyat bilan muloqotni kuchaytirish zarurligi asoslab berildi. Maqolada axborot kompetentligini rivojlantirish bo'yicha ilmiy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar. Axborot kompetentligini rivojlantirish, ijtimoiy media, oliy ta'lim, tanqidiy tafakkur, ilmiy hamjamiyat, metodik qo'llanma, axborot savodxonligi.

Globalashuv va raqamli texnologiyalar davrida talabalarning axborot kompetentligini rivojlantirish oliy ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biridir. Axborot oqimining tezligi, uning turli manbalarda tarqalishi va ko'p hollarda ishonchliligining turlicha bo'lishi talabalarni mustaqil tanqidiy fikrlashga, axborotni tahlil qilish va to'g'ri qaror qabul qilishga o'rgatishni taqozo etadi.

Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy media tarmoqlari (Facebook, Twitter, YouTube, Instagram, LinkedIn va boshqalar) talabalarning axborot kompetentligini shakllantirish va rivojlantirishda muhim o'rin tutmoqda. Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy media nafaqat muloqot vositasi, balki bilimlarni yaratish, almashish va ijodiy faoliyatni rivojlantirish platformasi sifatida ham xizmat qilmoqda.

Talabalarda axborot kompetentligining asosiy tarkibiy qismlari – soxta yangiliklarni aniqlash, ishonchli manbalarni farqlash, axborotni qayta ishlash va tahlil qilish ko'nikmalari yetarlicha shakllanmagan.

Shuningdek, ijtimoiy media asosida axborot kompetentligini rivojlantirish bo'yicha metodik qo'llanmalar, ta'limiy kurslar va o'quv dasturlarining yetishmasligi bu jarayonni samarali tashkil etishda jiddiy to'siq bo'lib qolmoqda. Bu esa, talabalarning global ilmiy

hamjamiyat bilan faol muloqotga kirishish, xalqaro axborot maydonida o'z o'rnini mustahkamlash imkoniyatlarini sezilarli darajada cheklaydi.

Talabalarning ijtimoiy media tarmoqlari asosida axborot kompetentligi-ni rivojlantirish yuzasidan xorijiy tajribalar tahlili:

AQSH tajribasi: Universitetlarda Media Literacy Program keng qo'llanilib, talabalar axborot oqimini tanqidiy baholashga o'rgatiladi. LinkedIn, ResearchGate va Twitter orqali talabalar o'z ilmiy ishlari bilan global hamjamiyatda bo'lishadi. Digital Citizenship kurslari yordamida talabalar internet xavfsizligi, intellektual mulk huquqlari va axborot ishonchliligini aniqlash bo'yicha tayyorlanadi.

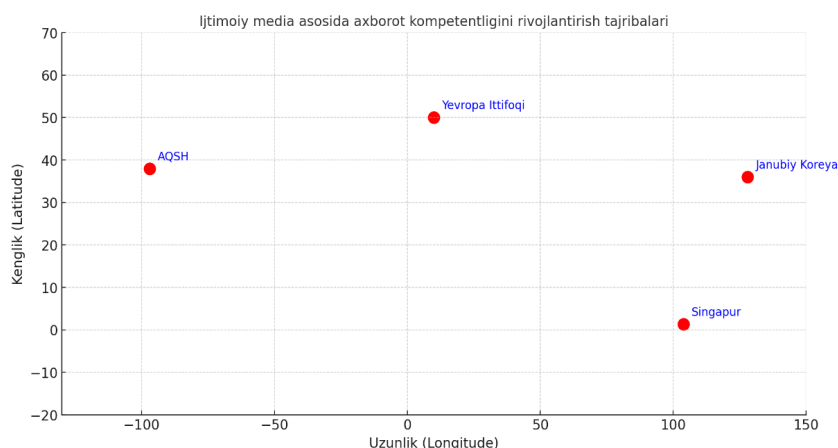
Yevropa Ittifoqi tajribasi: Erasmus+ dasturi doirasida ijtimoiy media orqali talabalar o'rtasida madaniyatlararo hamkorlik rivojlantirilmoqda. Germaniya va Finlyandiya universitetlarida talabalar YouTube va blog platformalaridan foydalangan holda ta'limiy kontent ishlab chiqishadi. "Open-source learning" asosidagi ijtimoiy media integratsiyalangan kurslar talabalarni axborotni yaratish va ulashishga yo'naltiradi.

Janubiy Koreya tajribasi: "Smart Education" konsepsiyasi asosida ijtimoiy media tarmoqlari o'quv jarayoniga to'liq integratsiya qilingan. YouTube va Naver platformalari orqali

talabalar o'z taqdimotlarini ommaga ulashib, keng tahlil va baholash imkoniga ega bo'ladilar. Onlayn guruh loyihalari talabalarni birgalikda muammolarni hal qilishga yo'naltiradi.

Singapur tajribasi: "Lifelong Learning"

siyosati asosida ijtimoiy media uzluksiz o'qish va mustaqil ta'lim jarayonida qo'llaniladi. Telegram va WhatsApp orqali ilmiy guruhlar tashkil etilib, talabalar o'zaro tezkor muloqot va loyiha muhokamalarini olib boradi.

1-rasm. Xorijiy davlatlar (AQSH, Yevropa Ittifoqi, Janubiy Koreya, Singapur) xaritasi

O'quv dasturlarida blended learning (an'anaviy va onlayn ta'lim uyg'unligi) keng qo'llaniladi.

Talabalarning ijtimoiy media tarmoqlari asosida axborot kompetentligini rivojlantirish yuzasidan xorijiy olimlar ning ilmiy qarashlari:

1. Manuel Castells (2000) – axborot jamiyati nazariyasida ijtimoiy tarmoqlar axborot almashishning global kanali sifatida talqin qilinadi. Ammo, agar ular faqat ko'ngilochar maqsadlarda ishlatilsa, ta'lim jarayoniga qo'shadigan ilmiy salohiyat yo'qoladi, deb ta'kidlaydi.[1]

2. Howard Rheingold (2012) – "Net Smart" asarida talabalarda axborot savodxonligi va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish zarurligini urg'ulaydi. Unga ko'ra, ijtimoiy media faqat passiv iste'mol emas, balki ilmiy hamjamiyat bilan muloqot qilish, axborotni qayta ishlash va baham ko'rish vositasi sifatida qo'llanishi kerak.[2]

3. Jenkins, Ito & Boyd (2016) – raqamli madaniyat tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, yoshlar ko'proq ijtimoiy tarmoqlarda vaqt

o'tkazsa-da, ta'limiy maqsadga yo'naltirilgan kontent yetarli emas. Shu sababli, pedagogik metodik qo'llanmalar ishlab chiqilishi talab etiladi.[4]

4. UNESCO (2018) – "Media and Information Literacy" konsepsiyasida talabalarda soxta yangiliklarni ajratish, manba ishonchliligini baholash va axborotni qayta ishlash kompetensiyalari global ta'limning ustuvor vazifasi ekanligini ta'kidlaydi.[3,]

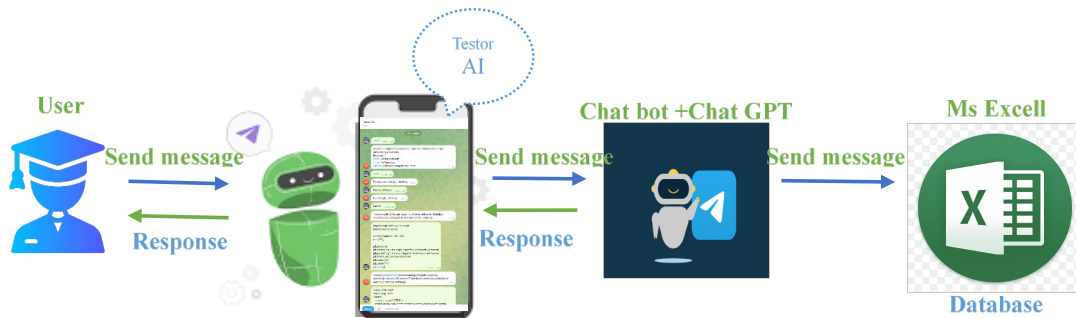
5. Shulman & Cox (2020) – tadqiqotlarida oliy ta'lim tizimida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish ilmiy hamjamiyat bilan integratsiya qilish, onlayn kollaboratsiya va global hamkorlikni kuchaytirishga yordam berishi mumkinligini qayd etadi.[5]

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida talabalarning axborot kompetentligini rivojlantirishda ijtimoiy media tarmoqlaridan samarali foydalanish uchun quyidagi yo'nalishlarda ish olib borish lozim:

Pedagogik integratsiya – Ijtimoiy media platformalarini ta'lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida integratsiya

qilish talab etiladi. Masalan, Testor AI kabi sun'iy intellekt vositalaridan foydalanib, talabalarning bilimlarini avtomatik tahlil qilish

va natijalarni teskari aloqa sifatida yetkazish mumkin. [6]

2-rasm. Testor AI interfeysining ishlash algoritmi

Bu usul talabalarda axborotni izlash, qayta ishlash va baholash ko'nikmalarini shakllantiradi.

– Ilmiy manbalar: Siemens (2005) tomonidan ilgari surilgan konektivizm nazariyasi ijtimoiy media orqali bilim olish va axborot almashinuvining ta'limdagi muhim rolini asoslaydi.

Maxsus metodik qo'llanmalar ishlab chiqish – O'qituvchilar uchun ijtimoiy media asosida axborot kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan metodik qo'llanmalar va o'quv kurslari yaratish zarur. Bu qo'llanmalarda talabalarga:

- ishonchli manbani aniqlash,
- axborotni qayta ishlash,
- plagiatni oldini olish,

tanqidiy tahlil ko'nikmalarini rivojlantirishga oid mashg'ulotlar bo'lishi lozim.

– UNESCO (2018) tavsiyalarida “Media va axborot savodxonligi” kurslarini oliy ta'lim dasturlariga kiritish samarali yechim sifatida ko'rsatilgan.

Ilmiy hamkorlik va global muloqotni kuchaytirish– Talabalar ijtimoiy media orqali xalqaro ilmiy loyihalar, virtual konferensiyalar,

onlayn seminarlarda faol ishtirok etishlari uchun imkoniyatlar kengaytirilishi kerak.

– Bu jarayon ularni global ilmiy hamjamiyat bilan bog'lash va xalqaro tajribani o'zlashtirishga yordam beradi.

Axborot madaniyatini shakllantirish– O'zbekiston sharoitida ijtimoiy media ko'proq ko'ngilochar maqsadlarda ishlatilayotganini hisobga olib, talabalarda axborot madaniyatini rivojlantirish zarur.

Bu borada, axborot savodxonligini ta'limning barcha bosqichlarida izchil rivojlantirish — yoshlarni ijtimoiy media orqali yuzaga keladigan xavflardan himoya qilish va ularning ilmiy salohiyatini oshirishning eng muhim omilidir.

Xorijiy tajribalar tahlili shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy media vositalarini ta'lim jarayoniga maqsadli integratsiya qilish, maxsus metodik qo'llanmalar ishlab chiqish va talabalarning global ilmiy hamjamiyat bilan faol muloqotini yo'lga qo'yish axborot kompetentligini samarali rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, O'zbekiston oliy ta'limida ham ijtimoiy media texnologiyalaridan foydalanishning yangi pedagogik yondashuvlari joriy etilishi lozim.

Demak, ijtimoiy media asosida axborot kompetentligini rivojlantirish — nafaqat talabalarning shaxsiy va kasbiy salohiyatini oshirish, balki ularni global ilmiy axborot makoniga integratsiya qilishga xizmat qiladi.

Bu esa zamonaviy ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasi sharoitida dolzarb ilmiy-pedagogik vazifalardan biri sifatida qaralishi kerak.[7]

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] M. Castells, *The Rise of the Network Society*. Oxford, U.K.: Blackwell Publishing, 2000.
- [2] H. Rheingold, *Net Smart: How to Thrive Online*. Cambridge, MA, USA: MIT Press, 2012.
- [3] UNESCO, *Media and Information Literacy Curriculum for Teachers*. Paris, France: UNESCO Publishing, 2018.
- [4] H. Jenkins, M. Ito, and d. boyd, *Participatory Culture in a Networked Era: A Conversation on Youth, Learning, Commerce, and Politics*. Cambridge, U.K.: Polity Press, 2016.
- [5] G. Siemens, "Connectivism: A learning theory for the digital age," *Int. J. Instr. Technol. Distance Learn.*, vol. 2, no. 1, pp. 3–10, 2005.
- [6] J. Knight, "Internationalization of higher education: Challenges and opportunities," *Int. Higher Educ.*, no. 80, pp. 2–4, 2015.
- [7] T. Shodmonov and B. O'rinov, "O'zbekiston ta'lim tizimida axborot savodxonligini rivojlantirishning metodik asoslari," *Oliy ta'lim muammolari jurnali*, vol. 4, no. 2, pp. 55–61, 2020.

DIZARTRIYADA NUTQ MOTORIKASINI RIVOJLANTIRISHDA ARTIKULYATSION GIMNASTIKA VA NAFAS TERAPIYASINING AHAMIYATI

MAKSUDBEKOVA XOYVAJON XAMIDBEK QIZI

Alfraganus Universiteti Pedagogika va Psixologiya fakulteti Defektologiya yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada dizartriya bilan og‘rigan bolalarda nutq motorikasini rivojlantirish jarayonida artikulyatsion gimnastika va nafas terapiyasining o‘rni, ularning bir-biri bilan uyg‘un holda qo‘llanishi hamda samaradorlik omillari tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, artikulyatsion mashqlar va nafasni to‘g‘ri boshqarish texnikalari og‘iz, lab, til, yumshoq tanglay hamda nafas apparati muskullarining koordinatsiyalangan faoliyatini tiklashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: dizartriya, nutq motorikasi, artikulyatsion gimnastika, nafas terapiyasi, logopediya, fonatsiya, nafas chiqishi, artikulyator apparat.

Nutqning to‘laqonli shakllanishi markaziy nerv tizimi, artikulyatsion apparat, nafas va fonatsiyamexanizmlarining muvofiq faoliyatiga bog‘liqdir. Dizartriya – bu nutqning talaffuz tomonini buzuvchi murakkab nevrologik nutq buzilishi bo‘lib, u markaziy yoki periferik nerv tizimi zararlanishi natijasida yuzaga keladi. Dizartriya bilan og‘rigan bolalarda nutq apparatining motorika funktsiyasi yetarli rivojlanmagan bo‘ladi, bu esa tovushlarning to‘g‘ri talaffuz qilinmasligiga, nutqning noaniqligiga va ritm-prosodik buzilishlarga olib keladi.

Logopediya sohasida olib borilayotgan ilmiy izlanishlar dizartriya nutq motorikasini tiklashda artikulyatsion gimnastika va nafas terapiyasining kompleks qo‘llanishi yuqori natijalar berishini ko‘rsatmoqda. Bu yondashuv nafaqat nutq organlari harakatini faollashtiradi, balki bolalarda to‘g‘ri nafas olish, nafas chiqarishni nazorat qilish, fonatsion nafasni rivojlantirishga ham yordam beradi.

Dizartriya – bu markaziy yoki periferik nerv tizimi shikastlanishi natijasida yuzaga keladigan nutqning talaffuz tomonining buzilishi bo‘lib, u artikulyatsion apparatning innervatsiya jarayonidagi buzilishlar bilan tavsiflanadi.

Bu buzilishlar natijasida nutq organlarining harakatlari sekinlashadi, kuchsizlanadi yoki ularning muvofiqlashtirilgan ishlashi izdan chiqadi. Shunday qilib, dizartriya nafaqat tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilishga, balki nutq motorikasining umumiy rivojlanishiga ham jiddiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Dizartriya bilan og‘rigan bolalarda nutq apparatining mushak-tonik holatida o‘zgarishlar kuzatiladi. Ba’zida mushaklar gipertonik (ya’ni haddan tashqari tarang) holatda bo‘ladi, bu esa artikulyatsion harakatlarning qotib qolishiga olib keladi; ba’zida esa gipotonik (bo‘shashgan) holatda bo‘lib, tovush talaffuzi sust, noaniq va “shovqinli” bo‘lib chiqadi. Ushbu motor buzilishlar til, lab, jag‘, yumshoq tanglay va nafas muskullarining harakat doirasini cheklaydi, ularning o‘zaro koordinatsiyasini buzadi.

Dizartrik bolalarda artikulyatsion differensiallashuv yetarli darajada rivojlanmagan bo‘ladi. Masalan, ular til uchini yuqoriga ko‘tarib turish yoki lablarni kerakli shaklda cho‘zish kabi murakkab artikulyatsion pozitsiyalarni bajara olmaydi. Natijada, tovushlar o‘rtasida fonetik yaqinlik paydo bo‘ladi – bu tovushlarni farqlash qobiliyatining

pasayishiga olib keladi. Shuningdek, bu bolalarda artikulyatsion perseveratsiya (bir xil harakatning takrorlanib qolishi) va inertlik holatlari kuzatiladi, bu esa nutqni sekinlashtiradi va ravonlikni pasaytiradi.

Dizartriya nutq motorikasining buzilishi nafas va fonatsiya tizimlari faoliyatida ham o'z ifodasini topadi. Ko'p hollarda dizartrik bolalarda nafas olish va chiqarish jarayonlari notekis, qisqa va yuzaki bo'ladi. Ular nafasni nutq davomida to'g'ri taqsimlay olmaydi, bu esa nutqning tabiiy ritmi va intonatsion ohangdorligini buzadi. Natijada nutqning melodik-prosodik tuzilishi (intonatsiya, urg'u, temp) hamda ritmikligida muvozanat yo'qoladi.

Bundan tashqari, dizartriya bilan og'rigan bolalarda mimik harakatlar (yuz ifodalari) va noartikulyatsion motorika (barmoqlar, kaftlar harakati) ham cheklangan bo'ladi. Bu holat markaziy nerv tizimidagi umumiy motor buzilishlar bilan bog'liq bo'lib, nutq motorikasi va umumiy motorika o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yana bir bor tasdiqlaydi. Shu bois dizartrik bolalarda logopedik korreksiya jarayonida nafaqat artikulyatsion mushaklar, balki umumiy motorika ham birgalikda rivojlantiriladi.

Ilmiy tadqiqotlar (Volkova G.A., Levina R.E., Cheveleva N.V. va boshqalar) shuni ko'rsatadiki, dizartrik bolalarda nutq motorikasining buzilishi asosan markaziy motor zonalaridagi shikastlanishlar natijasidir. Bu zonalar til, lab, yumshoq tanglay va fonatsion apparat mushaklarini boshqaruvchi markazlar bilan bevosita bog'liq. Shu sababli, ularning shikastlanishi nutq harakatlarining aniq, tez va ritmik bajarilishiga to'sqinlik qiladi.

Dizartriyaning turli shakllarida (spastik, ataktik, gipotonik, giperkinezli va aralash shakllarda) nutq motorikasi turlicha buziladi:

Spastik shaklda – artikulyatsion mushaklarda haddan tashqari taranglik, qotish, tovushning “keskin” chiqishi kuzatiladi;

Ataktik shaklda – artikulyatsiya noaniq, tartibsiz, nutqda “tebranish” effekti paydo bo'ladi;

Gipotonik shaklda – mushaklar bo'shashgan, tovush talaffuzi sust, nafas yetarli chiqmaydi;

Giperkinezli shaklda – artikulyatsion organlarda ixtiyorsiz harakatlar bo'ladi, bu tovushni boshqarishni qiyinlashtiradi.

Shu sababli, har bir dizartriya turi uchun logopedik ishlar individual tarzda tashkil etiladi. Bunda asosiy e'tibor nutq motorikasining tiklanishi, ya'ni artikulyatsion organlarning harakatchanligi, kuchi va muvofiqlashtirilganligini oshirishga qaratiladi.

Artikulyatsion gimnastika - bu nutq apparati a'zolarining (lab, til, yumshoq tanglay, jag') harakat faolligini oshirish, ularning kuchini, chaqqonligini va muvofiqlashtirilganligini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar tizimidir. Ular dizartrik bolalarda motor koordinatsiyani yaxshilaydi, artikulyatsion pozitsiyalarni to'g'ri shakllantiradi hamda tovush talaffuzi jarayonida barqarorlikni ta'minlaydi.

Mashqlar individual yondashuv asosida, bola nutq apparati holatiga qarab tanlanadi. Masalan, “Ot”, “Soat”, “Qo'ng'iroqcha”, “Qo'ziqorin” kabi mashqlar til uchini mustahkamlashga; “Tishlar orasidan shamol” mashqi esa yumshoq tanglayni faollashtirishga xizmat qiladi.

Artikulyatsion gimnastika jarayonida ko'zgudan foydalanish, ko'rgazmali modellar va logopedik o'yin elementlari mashg'ulot samaradorligini oshiradi.

Dizartriya bilan og'rigan bolalarda nafas jarayonining buzilishi nutqning tabiiy shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Chunki nutqning fiziologik asosi nafas chiqarish jarayoni bo'lib, u fonatsiya (tovush hosil bo'lishi), artikulyatsiya va rezonans tizimlarining muvofiqlashtirilgan faoliyatini ta'minlaydi. Nutq nafasining to'g'ri rivojlanmaganligi - dizartriyaning eng muhim simptomatik belgilaridan biri hisoblanadi.

Normal sharoitda bola nutq jarayonida nafas olish va chiqarishni aniq muvofiqlashtiradi: qisqa nafas olish, uzoq va barqaror nafas chiqarish orqali bir yoki bir

necha gapni to'liq aytish mumkin bo'ladi. Dizartriyada esa bu muvofiqlik buziladi - bola nutq davomida tez nafas olib, qisqa nafas chiqaradi yoki gap orasida nafas yetmaydi. Bu holat nutqning ritmik, intonatsion va semantik to'liq chiqmasligiga olib keladi.

Logopedik amaliyotda bu holat "nutq nafasining yetishmovchiligi" deb ataladi. Bunday bolalarda ko'pincha quyidagi belgilar kuzatiladi:

nafas olish va chiqarish hajmining kamayishi;

og'iz orqali nafas olish odatining shakllanishi;

nutq jarayonida tez charchash, "havo yetishmasligi" hissi;

nutqning past ovozda, ravonsiz chiqishi;
tovushlarni cho'zish yoki qisqartirish.

Shuning uchun nafas terapiyasi dizartriya korreksiya qilish jarayonida markaziy o'rin egallaydi.

Nafas terapiyasining maqsad va vazifalari

Nafas terapiyasi - bu nafas olish va chiqarish jarayonlarini fiziologik jihatdan to'g'rilash, nafas mushaklari faoliyatini kuchaytirish hamda nutq jarayonida nafasni ongli boshqarishga o'rgatishga qaratilgan maxsus mashqlar tizimidir.

Nafas terapiyasining asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

Nafas olish va chiqarish jarayonlarini to'g'rilash;

Nafas mushaklari tonusini normallashtirish;

Fonatsion (nutqiy) nafasni shakllantirish;

Nutq jarayonida nafasni ongli boshqarishga o'rgatish;

Nutqning ravnligi, temp va intonatsiyasini yaxshilash.

Ushbu maqsadlarga erishish uchun nafas terapiyasi statik, dinamik va fonatsion mashqlar tizimini o'z ichiga oladi.

Statik mashqlar orqali bola to'g'ri nafas olish (burun orqali), nafas chiqarishni (og'iz orqali) va nafasni ushlab turish ko'nikmalarini egallaydi. Masalan:

"Ko'krakda nafasni ushlab turish" mashqi

- chuqur nafas olib, uni 3-5 soniya ushlab turish;

"Burun orqali nafas olish" - toza havoni chuqur tortib, sekin chiqarish;

"Ko'pik puflash" - sekin nafas chiqarish orqali ko'pikni ushlab turish.

Bu mashqlar nafas mushaklarini mustahkamlaydi, nafasning ritmik boshqaruvini shakllantiradi va nutq uchun zarur bo'lgan diafragmatik nafasni rivojlantiradi.

Dinamik mashqlar nafasni harakat bilan uyg'unlashtirishga qaratilgan. Masalan, bola nafas chiqarish jarayonida qo'lni ko'taradi yoki pastga tushiradi, shu orqali nafas olish-chiqarish harakatlari avtomatik tarzda muvofiqlashtiriladi.

Quyidagi mashqlar eng samaralilaridan hisoblanadi:

"Shamni o'chir" - bola chuqur nafas olib, shamni bir xil kuch bilan puflaydi;

"Sharcha uchirsak" - rangli sharchalarni nafas bilan puflab harakatlantirish;

"Qog'oz kemalar" - suvda yurgizilayotgan qog'oz kemani puflash orqali nafas chiqarishni uzaytirish.

Bunday mashqlar nafas chiqarishni barqarorlashtirib, tovush chiqarish jarayoniga tayyorlaydi.

Fonatsion mashqlar

Fonatsion mashqlar dizartrik bolalarda nafas va fonatsiya jarayonining sinxronligini tiklashga qaratilgan. Bu mashqlar orqali bola nafas chiqarish vaqtida tovush hosil qiladi, ya'ni nafas chiqishi nutqiy ohang bilan birgalikda amalga oshadi. Masalan:

"ssss", "ffff", "shshsh", "rrrr" tovushlarini cho'zib talaffuz qilish;

bo'g'inli mashqlar: "ma-ma-ma", "ta-ta-ta", "pa-pa-pa";

nutqiy o'yinlar: "Sham yonadi - sham o'chdi", "Pufla va ayt" kabi o'yinli mashqlar.

Bu mashqlar orqali bola fonatsion nafasni nazorat qilish, tovushni barqaror chiqarish, ovoz kuchini me'yorlashtirish va nutqning ritmika-intonatsion tuzilishini yaxshilashga o'rganadi.

KORREKSION TA'LIMDA MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA TARBIYA BERISHNING ILMIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

UMIDA O'TBASAROVA MEXMANOVNA

Alfraganus Universiteti oliy ta'lim tashkiloti Pedagogika va Psixologiya PhD v.b
dotsent

MAKSUDBEKOVA XOYVAJON XAMIDBEK QIZI

Alfraganus Universiteti Pedagogika va Psixologiya fakulteti Defektologiya yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada korreksion ta'lim jarayonida milliy qadriyatlarning tarbiyaviy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Maxsus ehtiyojli bolalarda shaxsiy fazilatlarni shakllantirish, ijtimoiy moslashuv va ma'naviy-axloqiy tarbiyada milliy qadriyatlarga tayanishning pedagogik zaruriyati yoritilgan. Shuningdek, maqolada korreksion-pedagogik faoliyatda xalq an'analari, milliy urf-odatlar va ma'naviy merosdan samarali foydalanish yo'llari asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: korreksion ta'lim, milliy qadriyat, tarbiya, ma'naviy meros, inklyuziv muhit, shaxs kamoloti, pedagogik yondashuv.

Аннотация. В статье анализируется воспитательный потенциал национальных ценностей в процессе коррекционного образования. Подчеркивается педагогическая необходимость опоры на национальные ценности в формировании личностных качеств, социальной адаптации и духовно-нравственном воспитании детей с особыми потребностями. Обосновываются пути эффективного использования народных традиций, национальных обычаев и духовного наследия в коррекционно-педагогической деятельности.

Ключевые слова: коррекционное образование, национальные ценности, образование, духовное наследие, инклюзивная среда, развитие личности, педагогический подход.

Annotation. This article analyzes the educational potential of national values in the process of correctional education. The pedagogical necessity of relying on national values in the formation of personal qualities, social adaptation and spiritual and moral education of children with special needs is highlighted. The article also substantiates the ways of effective use of folk traditions, national customs and spiritual heritage in correctional and pedagogical activities.

Keywords: correctional education, national value, education, spiritual heritage, inclusive environment, personal development, pedagogical approach.

Zamonaviy ta'lim tizimining asosiy maqsadi – har bir shaxsning imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarish, uni jamiyatda munosib o'rin egallaydigan barkamol inson sifatida shakllantirishdan iborat. Bu jarayonda maxsus pedagogika sohasi alohida o'rin tutadi. Chunki korreksion ta'lim tizimi – bu nafaqat ta'lim olish imkoniyati cheklangan bolalarga bilim berish, balki ularning shaxsiy fazilatlari, ijtimoiy moslashuvchanligi, ma'naviy va madaniy rivojini ta'minlashga qaratilgan kompleks pedagogik faoliyatdir.

So'nggi yillarda maxsus pedagogika sohasida shaxsga yo'naltirilgan,

kompetensiyaviy va qadriyatlarga asoslangan yondashuvlar tobora ahamiyat kasb etmoqda. Bu yondashuvlar orasida milliy qadriyatlarga tayangan tarbiya konsepsiyasi alohida o'rin egallaydi. Chunki milliy qadriyatlar – xalqning ma'naviy merosi, tarixiy tajribasi, axloqiy qarashlari va ijtimoiy hayot falsafasining mujassam ifodasidir.

Korreksion ta'lim jarayonida milliy qadriyatlardan foydalanish bolalarda nafaqat ma'naviy ongni shakllantiradi, balki ularning hissiy-irodaviy sohasini mustahkamlaydi, o'zini jamiyat a'zosi sifatida anglashiga yordam beradi. Shu boisdan, bugungi kunda

maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlovchi pedagoglar oldida milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashning samarali metod va vositalarini ishlab chiqish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Prezident Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Biz yosh avlodni nafaqat bilimli, balki milliy qadriyatlarimizga sodiq, vatanparvar, o'zligini anglagan insonlar qilib tarbiyalashimiz kerak." (Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi, 2021).

Ushbu yondashuv, avvalo, maxsus ta'lim tizimida ijtimoiy moslashuvni ma'naviy-axloqiy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi. Chunki faqat texnik yoki kognitiv rivojlanish emas, balki axloqiy, estetik va hissiy rivoj ham to'laonli shaxs shakllanishining asosi hisoblanadi.

Korreksion ta'limda milliy qadriyatlar asosida tarbiya berish masalasi ilmiy adabiyotlarda turli yondashuvlar asosida o'rganilgan. O'zbekistonlik pedagog-olimlardan M.Sodiqova (2019) o'zining "Maxsus pedagogikaning nazariy asoslari" asarida korreksion ta'limning maqsadi shaxsni har tomonlama rivojlantirishdan iborat ekanligini ta'kidlaydi. Olimaning fikricha, milliy qadriyatlar shaxsiy o'sishning tabiiy poydevorini tashkil etadi va ularni ta'lim jarayoniga singdirish, bolalarning hissiy, axloqiy va ijtimoiy rivojini qo'llab-quvvatlaydi.

N.Jo'rayeva (2020) "Milliy qadriyatlar va ma'naviy tarbiya asoslari" nomli asarida milliy qadriyatlarni shaxs tarbiyasining ustuvor yo'nalishi sifatida talqin etadi. U qadriyatlarning tarbiya jarayonidagi asosiy funksiyasini "madaniy xotirani saqlash va uzatish"da ko'radi. Jo'rayeva fikricha, ayniqsa maxsus ehtiyojli bolalarda milliy qadriyatlarni singdirish orqali ularning jamiyatdagi o'z o'rnini anglash, o'ziga ishonchni oshirish mumkin.

D.Karimova (2023) o'zining "Korreksion-pedagogik faoliyatda ma'naviy qadriyatlarning o'rni" maqolasida milliy qadriyatlarning pedagogik korreksiyada ijtimoiy moslashuv vositasi sifatida ahamiyatini tahlil qiladi. Uning

tadqiqot natijalariga ko'ra, qadriyatlar asosidagi darslar va mashg'ulotlar o'quvchilarning emotsional barqarorligi, ijobiy o'zini baholash ko'rsatkichlarini oshiradi.

Korreksion ta'lim shaxsning psixofiziologik xususiyatlari va individual imkoniyatlarini inobatga olgan holda, uning to'laonli rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Bu jarayonda milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiya o'quvchi shaxsining axloqiy mezonlarini, o'zligini anglash tuyg'usini, madaniy identifikatsiyasini shakllantirishga yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Maxsus ta'lim to'g'risida"gi nizomlar va Davlat ta'lim standartlarida ta'limning milliy qadriyatlarga tayanishi alohida e'tirof etilgan. Bu, o'z navbatida, korreksion-pedagogik jarayonda ham ma'naviy tarbiya masalalariga yangicha yondashuvni talab qiladi.

Maxsus ehtiyojli bolalarda tarbiya jarayonini tashkil etishda milliy qadriyatlarga tayangan yondashuv o'ziga xos pedagogik ahamiyatga ega. Chunki bu jarayon bolalarning nafaqat aqliy va nutqiy rivojlanishini, balki ularning ma'naviy, hissiy, estetik va ijtimoiy jihatdan shakllanishini ham ta'minlaydi. Milliy qadriyatlar – xalqning asrlar davomida to'plagan madaniy merosi, hayotiy tajribasi, axloqiy-me'yoriy qarashlari va tarbiyaviy tamoyillarining yaxlit tizimidir. Shu sababli, maxsus pedagogika tizimida milliy qadriyatlar asosida tarbiya berish bolaning shaxs sifatida o'zligini anglash, ijtimoiy moslashuvchanligini rivojlantirish va milliy g'ururni shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiyaning mazmuni, avvalo, o'zbek xalqining ma'naviy-axloqiy merosiga tayanadi. Ushbu merosda mehr-oqibat, sabr-toqat, halollik, mehnatsevarlik, kattalarga hurmat, kichiklarga mehr, oila va Vatanga sadoqat kabi fazilatlar asosiy o'rin tutadi. Korreksion ta'lim jarayonida ana shu qadriyatlarni bolalarga sodda, hayotiy misollar, xalq og'zaki ijodi namunalaridan

foydalanish orqali singdirish katta tarbiyaviy samarani beradi.

Masalan, xalq ertaklari, maqollar, topishmoqlar va xalq qo'shiqlari bolalarda axloqiy tushunchalarni shakllantirishda, nutq rivojini rag'batlantirishda va hissiy dunyosini boyitishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. O'zbek xalqining og'zaki ijodi orqali bola yaxshilik va yomonlikni farqlashni, sabr va mehr kabi qadriyatlarni his qilishni o'rganadi. Shu jihatdan, milliy qadriyatlar asosidagi tarbiya korreksion pedagogikaning asosiy yo'nalishlaridan biri – axloqiy va emotsional rivojlanishni qo'llab-quvvatlash bilan uzviy bog'liqdir.

Tarbiya mazmunini belgilovchi ikkinchi muhim yo'nalish – milliy madaniyat va an'analarni o'rganishdir. Maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashda milliy liboslar, milliy raqslar, xalq o'yinlari, milliy bayramlar va urf-odatlar asosida mashg'ulotlar tashkil etish ularning estetik didini, ijtimoiy faoliyatga qiziqishini oshiradi. Masalan, "Navro'z", "Mehrjon", "Mustaqillik bayrami" kabi tadbirlarda bolalar faol ishtirok etganda, ularda o'z milliy ildizlariga nisbatan hurmat va faxr tuyg'usi kuchayadi. Shu tarzda o'tkazilgan faoliyatlar ijtimoiy moslashuv va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Uchinchi yo'nalish – mehnat va hunar qadriyatlarini tarbiyalashdir. O'zbek xalqining qadimiy urf-odatlarida mehnat eng ulug' fazilat sifatida e'tirof etilgan. Korreksion ta'limda bolalarni oddiy mehnat faoliyatiga – bog'dorchilik, to'qish, qo'l mehnati, pazandalik yoki hunarmandchilik elementlariga jalb etish orqali ularda mas'uliyat, mustaqillik va o'ziga ishonch tuyg'usi shakllantiriladi. Mehnat faoliyatida milliy qadriyatlarni qo'llash, masalan, o'zbek xalqining hunar an'analari (kashtachilik, kulolchilik, zardo'zlik, yog'och o'ymakorligi va boshqalar) bilan tanishtirish, bolalarga nafaqat amaliy ko'nikmalarni, balki milliy madaniyat bilan g'ururlanish hissini ham beradi.

Shuningdek, oila qadriyatlariga asoslangan tarbiya ham muhim o'rin tutadi. O'zbek oilaviy qadriyatlarida bolani mehr va e'tibor bilan tarbiyalash, kattalarni e'zozlash, oila a'zolari o'rtasidagi hurmat va birdamlik qadriyatlari ustuvor hisoblanadi. Maxsus ehtiyojli bolalarda oilaviy qadriyatlarni shakllantirish, ularni o'z oilasi bilan iliq munosabatda bo'lishga, mehr va minnatdorlik hislarini ifodalashga o'rgatish – ularning psixologik barqarorligi va ijtimoiy integratsiyasi uchun zarurdir.

Milliy qadriyatlar asosida tarbiya berish jarayoni o'qituvchidan nafaqat metodik tayyorgarlik, balki yuqori ma'naviyat va milliy ongni talab qiladi. Chunki pedagog bu jarayonda nafaqat bilim beruvchi, balki milliy madaniyat targ'ibotchisi, axloqiy namuna va ma'naviy yetakchi rolini bajaradi. Shunday qilib, maxsus ehtiyojli bolalarning tarbiyasida milliy qadriyatlarga tayanish – ularning ichki dunyosini boyituvchi, ijobiy ijtimoiy xulqni shakllantiruvchi, ma'naviy o'sishga yo'naltiruvchi eng samarali yondashuvlardan biridir.

Shu asosda aytish mumkinki, milliy qadriyatlar asosida tarbiya berish korreksion ta'limning mazmunini boyitadi, bolalarning o'zligini anglashini chuqurlashtiradi, ularni jamiyat hayotiga to'liq jalb etish uchun zarur ma'naviy tayanchni yaratadi. Bu jarayon natijasida bolalarda milliy o'zlik, insoniy qadriyatlar, ijtimoiy mas'uliyat va madaniy tafakkur shakllanadi.

Korreksion ta'lim jarayonida milliy qadriyatlarga asoslangan pedagogik yondashuvlarni shakllantirish shaxsni har tomonlama kamol toptirish, ijtimoiy faol, ma'naviy yetuk insonni tarbiyalashda muhim o'rin tutadi. Bu yondashuvning mohiyati – ta'lim jarayonida xalqning tarixiy, madaniy va ma'naviy merosini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirib, o'quvchi shaxsining aqliy, hissiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashdan iboratdir.

Milliy qadriyatlarga asoslangan pedagogik yondashuv, avvalo, shaxsga yo'naltirilgan

ta'lim konsepsiyasi bilan uzviy bog'liq. Chunki har bir maxsus ehtiyojli bola o'ziga xos shaxsdir, uning rivojlanish sur'ati, qiziqishlari va qobiliyatlari individual tarzda shakllanadi. Shu bois, tarbiya jarayonida pedagog milliy qadriyatlarni bolaning shaxsiy xususiyatlariga mos holda, shaxsiy tajribasi va idrok darajasini hisobga olib singdirishi lozim.

Mazkur yondashuvda tarbiya jarayoni markazida o'quvchi shaxsi turadi. Maxsus ehtiyojli bolalarda milliy qadriyatlarni singdirish shaxsiy tajribalar, hayotiy vaziyatlar, interaktiv mashg'ulotlar orqali amalga oshiriladi. Masalan, "Kattalarni hurmat qilish" qadriyatini shakllantirish uchun bolalar o'z oilasi, mahallasi yoki maktabidagi kattalarga yordam berish, minnatdorchilik bildirish kabi amaliy faoliyatlarda ishtirok etadi. Bunda pedagog ularning harakatini ijobiy baholab, qadriyatni hayotiy tajriba orqali mustahkamlaydi.

Korreksion ta'limda bolalar bilimni bevosita faoliyat orqali o'zlashtiradi. Shu sababli milliy qadriyatlarni faqat nazariy tushuncha sifatida emas, balki kundalik hayotdagi faoliyat elementlari orqali o'rgatish muhimdir. Misol uchun, o'zbek xalqining mehnatsevarlik qadriyatini shakllantirish maqsadida bolalar oddiy mehnat mashg'ulotlariga – gul ekish, qo'l mehnati, pazandalik yoki hunarmandchilik faoliyatlariga jalb etiladi. Bunda pedagog "mehnatning sharafi" haqidagi xalq maqollarini, oila mehnat an'analari misol qilib keltirib, qadriyatni amaliy tarzda mustahkamlaydi.

Milliy qadriyatlar faqat tarbiya sohasiga emas, balki ta'limning barcha yo'nalishlariga – nutq o'stirish, san'at, musiqa, jismoniy tarbiya, mehnat ta'limi va hatto matematika kabi fanlarga ham integratsiya qilinishi lozim. Masalan, nutq o'stirish darslarida xalq maqollaridan foydalanish, musiqiy mashg'ulotlarda o'zbek xalq qo'shiqlarini kuylash, rasm chizish mashg'ulotlarida milliy naqshlardan foydalanish bolalarda estetik did, milliy faxr va madaniy identifikatsiyani kuchaytiradi.

Integratsiyalashgan yondashuvning

afzalligi shundaki, u milliy qadriyatlarni ta'limning tabiiy tarkibiy qismiga aylantiradi va o'quvchi ongida ularni sun'iy tushuncha emas, hayotiy zarurat sifatida shakllantiradi.

Korreksion ta'limda muloqot jarayoni – o'quvchi shaxsini ijtimoiylashtirishning eng muhim mexanizmlaridan biridir. Shuning uchun milliy qadriyatlarni o'rgatishda o'zaro suhbatlar, munozaralar, sahna ko'rinishlari, hikoyalar tuzish kabi interaktiv usullar qo'llaniladi. Masalan, "do'stlik" yoki "mehr-oqibat" mavzularida bolalar o'z fikrlarini aytish, voqealarni tahlil qilish orqali qadriyatni shaxsiy nuqtayi nazardan anglaydi. Bu usul ularda fikrlash, muloqot, ijtimoiy moslashuv va empatiya ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Milliy qadriyatlarni singdirish faqat ta'lim muassasasida emas, balki oilada ham davom etishi kerak. Shu bois, korreksion ta'lim jarayonida ota-onalar bilan yaqin hamkorlik o'rnatish muhimdir. Pedagog ota-onalarga milliy qadriyatlarni bolalar bilan muloqot, o'yin, bayram tadbirlari orqali singdirish bo'yicha metodik tavsiyalar beradi. Masalan, ota-onalar ishtirokidagi "Milliy qadriyatlar haftaligi", "Oilaviy qadriyatlar kuni" kabi tadbirlar bolalarda milliy o'zlikni yanada mustahkamlaydi.

Zamonaviy korreksion ta'lim texnologiyalari milliy qadriyatlar asosida tarbiya berish jarayonini yanada samarali tashkil etish imkonini yaratadi. Multimedia, interaktiv darslar, audio-video materiallar yordamida xalq ertaklari, maqollar, milliy qo'shiqlar va tarixiy shaxslar hayoti haqidagi ma'lumotlar vizual tarzda berilishi bolalarning diqqat va idrokini faollashtiradi. Shu tariqa, qadriyatlar zamonaviy axborot texnologiyalari orqali bola ongiga tushunarli, hissiy va qiziqarli shaklda yetkaziladi.

Pedagogik jarayon samaradorligini ta'minlash uchun bolalarda o'z-o'zini anglash va o'z faoliyatiga baho berish ko'nikmalarini shakllantirish lozim. Refleksiya jarayonida o'quvchilar o'z harakatlari, xulqi, so'zlari milliy qadriyatlarga qay darajada mos kelishini

BO‘LAJAK LOGOPEDLARNING INKLYUZIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH UCHUN PEDAGOGIK KOMPETENSIYA-KONTEKSTLI TEXNOLOGIYALARI

ABIDOVA NILUFAR ZAKIROVNA

“Logopediya” kafedrası prof.v.b, O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida kasbiy-pedagogik faoliyatning mazmuni va pedagogik imkoniyatlari muammosi o‘rganilgan. Shu bilan birgalikda, kasbiy va pedagogik faoliyatning tuzilishi bayon etilgan, inklyuziv kompetensiya muammosining asosiy yo‘nalishlari va mutaxassislarni inklyuziv ta’limda ishlashga tayyorligining mazmuni tahlil qilingan.

Аннотация: В данной статье рассматривается проблема содержания и педагогических возможностей профессионально-педагогической деятельности в условиях инклюзивного образования. Наряду с этим описывается структура профессионально-педагогической деятельности, анализируются основные направления проблемы инклюзивной компетентности и содержание готовности специалистов к работе в инклюзивном образовании.

Annotation: This article deals with the problem of the content and pedagogical possibilities of professional and pedagogical activity in the context of inclusive education. Along with this, the structure of professional and pedagogical activity is described, the main directions of the problem of inclusive competence and the content of the readiness of specialists to work in inclusive education are analyzed.

Tayanch so‘zlar: inklyuziv ta’lim, yo‘nalish, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bola, pedagog, kasbiy-pedagogik faoliyat, pedagogik faoliyat komponentlari.

Ключевые слова: инклюзивное образование, направление, ребенок с особыми образовательными потребностями, педагог, профессионально-педагогическая деятельность, компоненты педагогической деятельности.

Key words: inclusive education, direction, child with special educational needs, teacher, professional and pedagogical activity, components of pedagogical activity.

Mamlakatimiz ta’lim tizimida sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar tadqiqotchilarni kasbiy vazifalarni samarali hal qila oladigan bo‘lajak logopedlarni tayyorlash sifatini ta’minlash bo‘yicha o‘ta murakkab vazifalarni hal qilish haqida jiddiy o‘ylashga majbur qiladi. Shuning uchun oliy ta’lim muassasalarida maxsus pedagog (logoped)larni tayyorlash texnologiyalari o‘quv jarayonining barcha jabhalariga (mazmunli, uslubiy, didaktik) ta’sir qilishi, shuningdek, kasbiy pedagogik fikrlash va xulq-atvor modellarini belgilaydigan zarur shaxsiy o‘zgarishlarga (kognitiv, hissiy, motivatsion, konativ, kommunikativ) hissa qo‘shishi kerak.

Bo‘lajak logopedlarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirishning majburiy

pedagogik sharti – bu o‘quv fanlari mazmunini birlashtirish, ya’ni o‘quv jarayonining fanlararo aloqasini ta’minlash. Kompetensiya-kontekstli nazariyasiga asoslangan bo‘lajak logopedlarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirish uchun kontekstli texnologiya bo‘lib, kontekstli vazifalar va muammoli vaziyatlarni hal qilishda ularning integratsiyasi orqali o‘quv fanlarini mazmunli ajratish muammosini hal qilishni ta’minlaydi.

Bo‘lajak logopedlarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirishning pedagogik texnologiyasini fanlararo kompetensiya-kontekstli deb ta’riflash mumkin. Kompetensiya-kontekstli texnologiyaning maqsadi – bo‘lajak logopedlarning ta’lim natijalari samaradorligini ta’minlaydigan

ta'lim effekti sifatida inklyuziv kompetentligini rivojlantirishdan iborat akademik, kasbiy va ijtimoiy to'plamdir[3,4].

Bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirish uchun pedagogik kompetensiya-kontekstli texnologiyani rivojlantirish quyidagilarni talab qiladi: mutaxassislarini tayyorlash uchun ta'lim standartlari mazmunini tahlil qilish; oliy ta'limning tashqi konteksti sifatida kelajakdagi kasbiy-pedagogik faoliyatni tarkibiy-funksional va subyektiv-funksional tahlil qilish asosida inklyuziv ta'lim logopedining kompetensiya modelini yaratish; logopedning inklyuziv kompetentligining tarkibiy qismlarini va ularning komponentlari tarkibini aniqlash; logopedning inklyuziv kompetentligini maqsadli shakllantirishni o'z ichiga olgan o'qitishning shakllari, usullari, pedagogik vositalari majmuasini aniqlash; logopedning inklyuziv kompetentligini rivojlantirish jarayoniniva uning oliy o'quv yurtining ta'lim makonida shakllanish darajasini baholash uchun mezon komplekslarini tuzish; o'quv jarayonida kompetensiya-kontekstli texnologiyadan foydalanish bo'yicha oliy ta'lim muassasasining professor-o'qituvchilari bilan ishlash yo'nalishlarini tanlash va aniqlash [2,6,8].

Bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirish uchun kompetensiya-kontekstli texnologiya pedagogik texnologiyaning barcha belgilariga ega. Uning maqsadi – inklyuziv ta'lim sharoitida logopedlarning muvaffaqiyatli kasbiy faoliyati uchun zarur shart-sharoitlarni shakllantirish.

Taklif etilayotgan kompetensiya-kontekstli texnologiya o'quv maydoni subyektlari faoliyati jarayoni va natijalarini, olingan o'quv natijalarini, shuningdek, o'quv jarayoni shartlarini tahlil qilishga imkon beradigan monitoringning asosini tashkil etuvchi pedagogik diagnostika vositalarining to'plamini o'z ichiga oladi.

Konseptual qism. Bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirish uchun kompetensiya-kontekstli texnologiyaning

konseptualligi uning gumanistik, kompetensiya-ga va faoliyatga asoslangani hamda kontekstli yondashuvlar qoidalariga tayanishi bilan belgilanadi. Ushbu texnologiyadagi gumanistik yondashuvning pozitsiyalari pedagogik ta'limning qiymat-semantik mazmunini belgilaydi.

Kompetensiya yondashuvi bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirish uchun kompetensiya-kontekstli texnologiyaning konseptual asosidir, chunki inklyuziv kompetensiya akademik, kasbiy va ijtimoiy-shaxsiy kompetensiyalar majmuasini shakllantirishni nazarda tutadi. Bundan tashqari, oliy ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuv o'quv jarayonining texnologik samaradorligini ta'minlaydi.

Ijtimoiy tajribani o'zlashtirish faoliyat nazariyasining pozitsiyasiga asoslanib, bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirish kompetensiya-kontekstli texnologiyasi kelajakdagi logopedlarning kasbiy faoliyatni o'zlashtirishda noxolis ta'lim faoliyati uchun sharoit yaratishni nazarda tutadi, uning asosiy birligi harakatdir.

Kompetensiya-kontekstli texnologiyaning muhim tarkibiy qismi talabning maxsus tashkil etilgan va amalga oshirilgan o'quv faoliyati bo'lib, ichki kontekst bilan ham, tashqi kontekst bilan ham belgilanadi, ya'ni inklyuziv ta'limdagi kasbiy va pedagogik faoliyat shartlari, inklyuziv ta'lim muhitining subyektiv asoslanganligi[3,4].

Bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirishning kompetensiya-kontekstli texnologiyadagi kontekstli yondashuvi ta'lim mazmunining manbasini aniqlash uchun asos bo'lib xizmat qiladi — bo'lajak logopedning inklyuziv ta'limdagi kasbiy faoliyati bu kontekstli muammoli vazifalar va vaziyatlardan keng foydalanish sharti bo'lib, uning yechimi kelajakdagi kasbiy faoliyatning ajralmas tuzilishini shakllantirish mexanizmi hisoblanadi. Bu holatda bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirishni belgilaydigan kontekstlarning

qiymat-semantik mazmuni muhim rol o'ynaydi.

Inklyuziv kompetensiyani shakllantirishning kompetensiya-kontekstli texnologiya bosqichlarini amalga oshirishning psixologik asosi birin-ketin yuzaga keladigan bosqichli (tayyorgarlik, xabardorlik, qayta baholash, harakat) jarayoni sifatida konstruktiv xatti-harakatni o'zgartirishning psixologik texnologiyasidir [2,6,8]. Bu logopedlarning ham, uning alohida tarkibiy qismlarining ham inklyuziv kompetentligini rivojlantirish jarayoni qonunlariga mos keladi. Har bir bosqichni amalga oshirish kompetensiya-kontekstli texnologiyada bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirish uchun oliy o'quv yurtining o'quv maydonida o'qitish va ta'lim usullari hamda shakllari to'plami bilan ta'minlanadi.

Bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirishning Kompetensiya-kontekstli texnologiyadagi kontekstli yondashuvi ta'lim mazmunining manbasini aniqlash uchun asosbo'lib xizmat qiladi — maxsus pedagog (logoped)ning inklyuziv ta'limdagi kasbiy faoliyati bu kontekstli muammoli vazifalar va vaziyatlardan keng foydalanish sharti bo'lib, uning yechimi kelajakdagi kasbiy faoliyatning ajralmas tuzilishini shakllantirish mexanizmi hisoblanadi. Bu holatda bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirishni belgilaydigan kontekstlarning qiymat-semantik mazmuni muhim rol o'ynaydi.

Inklyuziv kompetensiyani shakllantirishning kompetensiya-kontekstli texnologiya bosqichlarini amalga oshirishning psixologik asosi birin-ketin yuzaga keladigan bosqichli (tayyorgarlik, xabardorlik, qayta baholash, harakat) jarayoni sifatida konstruktiv xatti-harakatni o'zgartirishning psixologik texnologiyasidir [1,7]. Bu logopedlarning ham, uning alohida tarkibiy qismlarining ham inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish jarayoni qonunlariga mos keladi. Har bir bosqichni

amalga oshirish kompetensiya-kontekstli texnologiyada bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish uchun oliy o'quv yurtining o'quv maydonida o'qitish va ta'lim usullari va shakllari to'plami bilan ta'minlanadi.

Logopedlarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirishning kompetensiya-kontekstli texnologiyasi bo'lajak logopedlarni tayyorlash mazmunini tashkil etuvchi o'quv fanlarini mazmunli ajratish muammosini ularni kompetensiyaga asoslangan vazifalar va muammolivaziyatlarni hal qilishda birlashtirish orqali hal qilish orqali ta'minlanadi. Shunday qilib, kasbiy ta'lim qayta tashkil etiladi: o'quv fanlari va fan asoslarini o'zlashtirishdan tortib, undan mazmunli foydalanishga tayyorlik va qobiliyatni shakllantirish uchun ta'limning yaxlit mazmunini tarjima qilishgacha.

Bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirishning kompetensiya-kontekstli texnologiyasi quyidagi tasniflash parametrlariga ega: qo'llash darajasiga ko'ra — umumiy pedagogik; rivojlanishning asosiy omiliga ko'ra — sotsiogen; ijtimoiy tajribani o'zlashtirish konsepsiyasiga ko'ra — faoliyatli; shaxsiy tuzilmalarga yo'naltirilganligiga ko'ra — amaliy bilan birgalikda o'z-o'zini rivojlantirish texnologiyasi; tarkibning tabiatiga ko'ra — ijtimoiy, kasbiy; boshqaruv turi bo'yicha — kichik guruhlar tizimi; tashkiliy shakllarga ko'ra — akademik, guruhli, individual; mavjud usulga ko'ra — tushuntirish va tasvirli; modernizatsiya yo'nalishida — didaktik qayta qurish; talabalar toifasi bo'yicha — ommaviy + rivojlangan.

Bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish uchun kompetensiya-kontekstli texnologiyasi maqsadli yo'nalishlari guruhlar tomonidan namoyish etiladi:

1) didaktik: logopedlarning inklyuziv kompetensiyasi va ta'limni birlashtirish sharoitida samarali ishlashini belgilaydigan akademik, kasbiy va ijtimoiy-shaxsiy kompetensiyalar majmuasini shakllantirish;

o'quv jarayonining yaxlitligini ta'minlaydigan o'quv fanlarining mazmunli integratsiyasi;

2) rivojlanayotgan: muammoli vaziyatlar va vazifalarni hal qilish qobiliyatini, muvofiqlashtirilgan qarorlar qabul qilish qobiliyatini, fanlararo qobiliyatlarini rivojlantirishni ta'minlaydigan ijtimoiy va pedagogik bag'rikenglik, fikrlash jarayonlari va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish, muloqotning turli usullari va vositalarini o'zlashtirish, shuningdek, sintez qilish qobiliyati;

3) ijtimoiylashuv: inklyuziv ta'lim g'oyalari vaqadriyatlarini bilan tanishish, kasbiy faoliyat sharoitlariga profilaktik moslashish, turli toifadagi bolalar va ularning yaqin atroflari bilan muloqot qilish va o'zaro munosabatlarga o'rgatish.

Ta'lim mazmunining xususiyatlari. Kompetensiya-kontekstli texnologiya quyidagilarni nazarda tutadi:

bo'lajak logopedlarni tayyorlash uchun o'quv dasturining mazmunli tarkibi, inklyuziv ta'limning ma'nolari, qadriyatlarini, shaxsiy va pedagogik bag'rikenglik, turli o'quv fanlari doirasidagi muammoli xarakterdagi kontekstli vazifalar va vaziyatlarni hal qilish;

oliy ta'lim muassasasi, pedagogik amaliyot asoslari, darsdan tashqari mashg'ulotlarda ishtirok etish, ijtimoiy va madaniy-o'zgarishlarning progressiv va evolyusion tabiati bilan belgilanadigan bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish jarayonini uzaytirish;

tashkiliy shakllar, texnologiyalar va o'qitish usullarining o'zgaruvchanligi, shuningdek, bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasining asosini tashkil etuvchi akademik, kasbiy va ijtimoiy-shaxsiy kompetensiyalarni maqsadli va har tomonlama shakllantirishni ta'minlaydigan darsdan tashqari mashg'ulotlar orqali pedagogik rezonans ta'siriga erishish uchun sharoit yaratish;

bo'lajak logopedlar uchun inklyuziv ta'lim-xavfini shaxsiy idrok etishni optimallashtirish uchun sharoit yaratish;

ta'lim olish jarayonida ijtimoiy va

kasbiy tajribani rivojlantirishning faoliyatga asoslangan tabiati.

Bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirish uchun kompetensiya-kontekstli texnologiyadan foydalanish quyidagi bosqichlarni izchil amalga oshirishni talab qildi.

Diagnostic va motivatsion bosqich. Ushbu bosqichning maqsadi bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirish darajasi ko'rsatkichlarini va uning tarkibiy qismlarini aniqlash, shuningdek, inklyuziv ta'limda kasbiy faoliyatning ichki motivlarini rivojlantirishdir.

Kognitiv-affektiv bosqich. Ushbu bosqichning maqsadi bo'lajak logopedlar tomonidan inklyuziv ta'lim muhitining barcha talabalarini kasbiy pedagogik faoliyat qadriyatlarini sifatida hissiy qabul qilish, kasbiy fikrlash va xulq-atvorni rivojlantirish, zarur bilim va malakalarni o'zlashtirish uchun sharoit yaratishdir.

Qadriyat-semantik bosqich. Ushbu bosqichning maqsadi boshqa shaxsning ma'nolarini tushunish va bu ma'nolar ortidagi maqsad, motivlarni tushunish, shuningdek, ularning faoliyat va/yoki vaziyatning individual qiymat-semantik tuzilishiga kiritilishi. Yangi ma'nolarning paydo bo'lishi uchun shart-sharoitlar ta'lim faoliyatining maqsadlari, ta'lim mazmuni, didaktik model, shuningdek, kasbiy va shaxsiy qadriyatlar, o'quvchilarning ehtiyojlari va motivlari hisoblanadi.

Konativ (amaliy) bosqich. Ushbu bosqichning maqsadi inklyuziv ta'lim muhitida kasbiy xulq-atvor, o'zaro aloqa va muloqotning aniq harakatlarida niyatni amalga oshirish uchun sharoit yaratishdir. Ushbu bosqichda amaliy mashg'ulotlar, shuningdek, bo'lajak logopedlarning auditoriyadan tashqari ishlarning turli shakllarida ishtirok etishi amalga oshirildi.

Har bir bosqichning natijasi bo'lajak logopedlarning inklyuziv kompetensiyasini va uning tarkibiy qismlarini (kognitiv, hissiy, konativ, kommunikativ, refleksiv) belgila-

kabilarni o‘z ichiga oladi.

Shunday qilib, kompetensiya-kontekstli texnologiya inklyuziv ta'limdagi kelajakdagi kasbiy va pedagogikfaoliyat mazmunini o'quv fanlari mazmunida aks ettirilgan oliy pedagogik ta'lim mazmuniga aylantirishni va ta'limning ichki kontekstini shakllantirishni o'z ichiga oladi

-

TA'LIM JARAYONIDA XALQ OG'ZAKI IJODI NAMUNALARINI O'RGANISH

DANABOEVA GULIMOH MUXTORQUL QIZI,
Jizzax viloyati Sharof Rashidov tumani 13-maktab ona tili va adabiyot
o'qituvchisi, JDPU tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim jarayonida xalq og'zaki ijodi namunalarini o'rganishning nazariy-metodik asoslari, ularning o'quvchilarda milliy qadriyatlarni anglash, ma'naviy tarbiya va estetik didni shakllantirishdagi o'rni ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Xalq og'zaki ijodining turli janrlari — ertak, maqol, topishmoq, doston va afsonalarning didaktik imkoniyatlari, ularni dars jarayoniga integratsiya qilish metodikasi ochib berilgan. Shuningdek, maqolada o'qituvchining pedagogik mahorati, zamonaviy texnologiyalar yordamida og'zaki ijod namunalarini interaktiv shaklda o'rgatish yo'llari va innovatsion yondashuvlar yoritilgan. Tadqiqot natijalari ta'limda xalq og'zaki ijodi elementlaridan foydalanish o'quvchilarning mustaqil fikrlash, milliy o'zlikni anglash va ijobiy axloqiy fazilatlarni rivojlantirishda muhim omil ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: xalq og'zaki ijodi, ta'lim jarayoni, milliy qadriyatlar, ertak, maqol, topishmoq, doston, ma'naviy tarbiya, didaktika, innovatsion metodlar.

Ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish, milliy urf-an'alarni singdirishda adabiyot fanining tutgan o'rni hamda imkoniyatlari benihoya katta. Shu o'rinda alohida ta'kidlash joizki, hozirgi ta'lim oldida turgan eng muhim vazifalardan biri, o'quvchilarni mustaqil fikrlay oladigan qilib tarbiyalash. Xususan, yoshlarda ijodiy tafakkur, izlanish, mavjud imkoniyatlardan eng qulay, serunumini tanlay olish ko'nikmalarini shakllantirish hamda rivojlantirish uchun "Maktabda adabiyot o'qitishning bosh maqsadi sog'lom, e'tiqodli, o'zga insonning tuyg'ularini anglaydigan, o'tkir hissiyotli, yuksak didli, axloqan barkamol, aqlan yetuk, o'z xatti-harakatlariga mas'ul bo'la oladigan komil insonning ma'naviy dunyosini shakllantirish" ekanligini yodda tutish lozim. Zero, "O'zbek xalqining yuksak milliy qadr-qimmat, or-nomusi va shon-sharafi, uning o'ta mehribonligi va sof vijdonligiga asoslangandir. Ayni choqda: O'z xalqiga, uning an'analariga, tili va madaniyatiga muhabbat va hurmatini tarbiyalamasdan turib, o'z xalqi millatlarining butun jahon hamjamiyatida tenglardan biri sifatida idrok qiluvchi haqiqiy insonni, o'z Vatanining jonkuyarini tarbiyalash

mumkin emas". Buning uchun biz birinchi galda xalq og'zaki ijodi namunalari bilan yaxshi tanish bo'lishimiz, ularning qat-qatiga singib ketgan xalq durdonlarini qalblarimizga jo qilib olishimiz kerak. Chunki xalqimiz o'zining yuksak estetik ideallarini o'zi yaratgan san'at asarlari orqali avloddan-avlodga o'tkazib, eng ibratli fazilatlar meros bo'lib qolishini orzu qilgan. Binobarin, estetik ideal insonda vatanparvarlik, mehnatsevarlik, odob, rostgo'ylik, halollik, kamtarlik, do'stlik, mardlik, donolik, andishalilik kabi fazilatlarning mujassamlashganligini taqozo etadi.

Ma'lumki, maktab darsliklaridan o'rin olgan folklor namunalari xalq hayotining ko'zgusi hisoblanib, asrlar davomida dono insonlar tomonidan ijod etilgan. Ular mazmunan boy, shaklan go'zal badiiyat durdonalar bo'lgani bois bugungi kunda ham xalqqa xizmat qilmoqda. O'zbek xalqining og'zaki adabiyot durdonalari xalqning iste'dodli vakillari ijrosida sayqal topib, avloddan-avlodga o'tib, xalq poetik ijodini yuzaga keltirgan.

"Folklor" atamasi birinchi marta XIX asrning tadqiqotchisi Vil'yam Toms tomonidan

1846-yilda qoʻllangan boʻlib, u ikki soʻzdan: “folk” (folk) – xalq, “lor” (lor) – bilim, donolik, donishmandlik, yaʼni “xalq donishmandligi”, “xalq donoligi” maʼnosini ifodalagan. Oʻzbekistonda dastlab, “ogʻzaki adabiyot”, “ogʻiz adabiyoti” atamaları qoʻllangan. “Folklor” termini 30-yillarning oʻrtalaridan ishlatila boshlagan. 1939-yilda Hodi Zarifning “Oʻzbek folklori” xrestomatiyasi nashr etilgach, bu termin oʻzbek folklorshunosligida mustahkam oʻrin oldi.

Folklor ommaviy ijod boʻlib, unda xalq ijodiyotining yaratilishi va yashash tarzi ogʻzaki usulda aks etadi. Bu jarayonda asarning shakli va mazmuni oʻzgarishi yoki biror qismi tushib qolish holatlari kuzatiladi. Jumladan, baʼzi dostonlardagi qoʻshiq qismining unutilishi oqibatida, u ertak shaklida yashashi mumkin yoki aksincha, ertak dostonga aylangan. Folklorda anʼanaviylik xususiyati uning gʻoyaviy-estetik mohiyatini belgilaydi. Anʼana – jamoa ijodkorligining mahsuli, shu bilan birga, folklor asarlarini ommaviy holda saqlab qolish ham oʻziga xos shakl hisoblanadi. Ogʻzakilik folklorning oʻzgarmas shakli boʻlib, oʻz navbatida, xotirada saqlamoqni, yoddan aytishni, eslamoqni taqazo etadi. Oʻzbek baxshi-shoirlari oʻrtasida qirqdan ziyod anʼanaviy dostonlarni, qanchadan-qancha termalarni bilgan, kuylagan, yana oʻzi toʻquvchi ijodkorlarning borligi shu anʼanaviy ehtiyojning hosilidir. Xalqning asrlar davomida shakllangan badiiy zavqi estetik didi bor, folklor hamisha shu xalqona estetik tamoyilga amal qilib yashaydi. Ijtimoiy iqtisodiy taraqqiyotning xalq estetikasiga koʻrsatadigan taʼsiri folklordagi anʼanaviylikni harakatga soladi.

Endi, xalq ogʻzaki ijodining soʻz sanʼati ekanligini nazarda tutgan holda, avvalo sanʼat soʻzining lugʻaviy maʼnosiga eʼtibor qaratsak. 5 jildlik “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”ning 3-jildida: “Sanʼat” [-] ع ن ص یش, mehnat; mahorat; kasb-hunar deb koʻrsatilgan. Agar izohdagi soʻzlarga eʼtibor bersak, sanʼat deganda, mahorat bilan amalga oshirilgan

mehnat ekanligi aytilgan. Haqiqatdan, sanʼatni mahoratsiz tasavvur qilish mumkin emas. Birinchidan, har bir soʻz sanʼati namunasi, jumladan, xalq ogʻzaki ijodidagi qoʻshiq, ertak, doston va boshqa asarlarda fikriy yangilik boʻlishi lozim. Bu yangilik kichik hayotiy voqeadan tortib murakkab ijtimoiy vaziyatlarni baholash bilan belgilanadi. Inson hayoti davomida sonsiz-sanoqsiz yangiliklarga duch keladi. Katta avlod vakili tajribasidagi oddiy haqiqatlar yoshlar uchun yangilik hisoblanaveradi. Shuning uchun xalq ogʻzaki ijodi asarlarini eshitganimizda, ular bilan kitobdagi matn vositasida tanishganimizda juda koʻp yangi-yangi fikrlarga duch kelamiz. Ikkinchidan, asar shakli va mazmuni jihatdan mutanosib boʻlishi kerak. Odatda, shakl qanchalar ixcham, mazmun qanchalar keng koʻlamga ega boʻlsa, asar shunchalar qadrlidir. Xalqimiz ogʻzaki ijodida koʻpincha bunday fazilat maqollarda namoyon boʻladi. Bir jumladan iborat maqolning mazmunini hayotiy dalil va misollar bilan soatlab tahlil qilish mumkin. Lekin hamma janrdagi asarlarga ham bu oʻlchov bilan yondashish mumkin emas. Xususan, dostonlar ming-ming misralardan iborat sheʼriy va hajm jihatdan katta nasriy parchalardan tashkil topadi. Ularning mazmuni ham millatimiz vakillarining hayotini tasvirlovchi lavhalardan iborat. Shunday qilib, topishmoq, askiya, qoʻshiq va boshqa janrdagi asarlar ham oʻzlarida aks ettirayotgan mazmun bilan shaklan mutanosib boʻlishi zarur. Uchinchidan, badiiy asar, xususan, xalq ogʻzaki ijodida umuminsoniy muammolar ifodalanadi. Albatta, har bir xalqning oʻz milliy xususiyati, milliy tabiati, yaʼni milliy mentaliteti mavjud. Ammo bu milliylik badiiy adabiyotda umuminsoniy muammolarning aks etishiga mutlaqo salbiy taʼsir koʻrsatmaydi. Chunki yer kurrasining turli mintaqalarida yashaydigan, turli dinlarga ishonuvchi xalqlarning hayotiy munosabatlarida mushtarak nuqtalar juda koʻp. Har bir millatda Vatan, xalq, ota-ona, aka-uka, opa-singil, oʻgay ota, oʻgay ona, ustoz, shogird kabi tushunchalar bor. Toʻrtinchidan, xalq

og‘zaki ijodi so‘z san‘ati ekanini aytdik. Bu fikr og‘zaki ijodning san‘at sifatini ta‘minlaydigan asosiy omil so‘z ekanini tasdiqlaydi. Har bir san‘at turining o‘z quroli bo‘lganidek, og‘zaki ijodning ham o‘z quroli bor. Bu qurol so‘z hisoblanadi. Beshinchidan, xalq og‘zaki ijodi badiiy adabiyotning tarkibiy qismidir. “Badiiy” so‘zining go‘zal, ajoyib ma’nolarga ega bo‘lishi lug‘atlarda qayd etilgan. Asar matnini go‘zal qilib turadigan omil esa, ko‘pincha, badiiy tasvir vositalariga bog‘liq. Badiiy tasvir vositalarini mutaxassislar “badiiy san‘atlar”, “tasvir vositalari”, “she‘r san‘atlari” deb ham ataydilar. Ularning sifatlash, o‘xshatish, mubolag‘a kabi o‘nlab turlari mavjud. Aslini olganda, har bir badiiy san‘at namunasi ham o‘ziga xos kashfiyot hisoblanadi. Ertakchi tasvirlayotgan malikaning go‘zalligini o‘n to‘rt kunlik oyga o‘xshatadi. Qiz shu qadar latofatga ega bo‘ladiki, kulsa, atrofga gul, yig‘lasa, dur sochiladi. U yurganida oyog‘i ostidagi izlar o‘rnidan rayhon, jambillar o‘sib chiqadi. Doston qahramonlari shu qadar jahldorki, g‘azabga to‘lganida mo‘ylovining ustini qirov bosadi, tikilganida tog‘- Toshlar qumdek maydalanib ketadi. “Xalq og‘zaki ijodi – so‘z san‘ati” deganimizda, shuningdek, ertakchi, baxshi, qo‘shiqchi, askiyaboz, latifachi ijrochilarning tinglovchilarga bag‘ishlayotgan ma‘naviy lazzatini ham unutmazlik lozim. Xalq qo‘shiqlarida aks etgan his-tuyg‘u, ichki kechinmalar; ertaklardagi g‘aroyib voqealar; dostonlardagi go‘zal tasvirlar, eng avvalo, zargarona tanlangan so‘zlardan iboratligi, ikkinchidan, ularning mahorat bilan ijro qilinishi asrlar davomida xalqimizga zavq bag‘ishlagan. Shuning uchun ham mazkur asarlar o‘zbek xalqi ma‘naviy xazinasining bebaho qadriyatlari sifatida hamisha e‘zozlangan. Shunday qilib, folklor namunalari yillar osha takomillashib, sayqal topib bordi.

Xalq og‘zaki ijodi namunalarini o‘qitish va tahlil qilish jarayonida xalq yaratgan qahramonlarning xatti-harakatlari, fe‘l-atvori, ruhiy olamga munosabat bildirishi o‘quvchini fikrlashga yo‘naltiradi. Adabiyot o‘qitishning

vazifasi har bir xalqni o‘zigagina xos ma‘naviy qadriyatlar majmuida idrok etish mumkin ekanligini o‘quvchilarga singdirish ham ekan, “Avlod-ajdodlarimiz asrlar mobaynida intilib kelgan ma‘naviy-axloqiy barkamollik, avvalo, insonning o‘z-o‘zini anglashi bo‘lib, ta‘lim-tarbiya orqali amalga oshiriladi. O‘z-o‘zini anglash esa boshqalarni anglash, demakki, dunyoni anglash... uning sir-asrorlarini tushunishning ildizini kishilik jamiyatining ilk davridan, xalq og‘zaki ijodi namunalari ijrosidan izlamoq kerak”.

Xalq og‘zaki ijodi asarlari tahlili ajdodlarimizning yosh avlodni barkamol kishilar qilib voyaga yetkazish borasidagi qadimiy va ilg‘or an‘analarini tiklash yo‘lidagi muhim bir qadamdir. Aslida avlod-ajdodlarimiz ham farzandlarni umumbashariy tuyg‘ular, milliy qadriyatlarga sadoqat ruhida tarbiyalash maqsadida folklor asarlarining yuksak ma‘naviy qudratidan samarali foydalanib kelishgan. Folklor xalq ommasining ijodiy salohiyati natijasida yuzaga kelganligi, asrlar davomida badiiy estetik an‘ana tarzida yashab kelayotganligi, turli-tuman variantlarda ommalashganligi, badiiy so‘z izchil tizim sifatida shakllangan harakat va ohang uzvlaridan tarkib topganligiga ko‘ra mohiyatan xalq og‘zaki ijodi namunasi hisoblanadi.

Ta‘lim jarayonining har bir bosqichida o‘quv materiallarini o‘quvchi shaxsi, intellektual imkoniyatlari, ruhiyati, intilishlari va qiziqishlarini e‘tiborga olib munosabatda bo‘lish ko‘zda tutilgan. Adabiy ta‘lim boshqa ta‘lim shakllaridan bunday imkoniyat doirasining kengligi bilan ajralib turadi. O‘quvchi fikrlash orqali o‘zi ko‘rgan, idrok etgan, sezgan, tasavvur qilgan narsa va hodisalarning to‘g‘riligi, aniqligi, haqiqatligi yuzasidan muayyan tushunchaga ega bo‘ladi. Mulohaza yuritib, so‘ng o‘z munosabatini bayon qiladi. Ana shu fikrlash jarayonida o‘quvchi o‘zi egallagan bilim, ko‘nikma va malakaga tayanib so‘z yuritadi. Ijodkor yaratilardagi folklor unsurlarini tahlil qilish jarayonida xalq yaratgan qahramonlarning xatti-harakatlari,

adabiy ta'limidagi tarkibiy bo'lak sifatida, ularning badiiy-estetik didlarining kamol topishi uchun xizmat qiladi. Ularni o'rganish asosida o'quvchi folklor namunalarining ma'rifiy, badiiy estetik jihatlarini anglab, his etib boradi. Ayniqsa, folklordagi o'ziga xos tasvir usullarining, hayotiy qarashlarning amal qilishi ularning mazmun va mohiyatini to'la va to'g'ri idrok etishga zamin hozirlaydi.

-

PEDAGOGIKA KOLLEJI O'QUVCHILARI KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING MANTIQUIY FUNKSIYALAR TUZILMASI

AZIZOV OBID ERGASHJANOVICH,
Jizzax politexnika instituti dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogika kolleji o'quvchilari kommunikativ kompetensiyasi rejalashtirilayotgan natijalarga erishishda o'zaro bog'liqlik va tizimlilik sezilarli darajada olingan natijalar, umumiy maqsadlar hamda ularni rivojlantirish vazifalarining maqsadga muvofiq imkoniyati mantiqiy funksiyalar tuzilmasi hamda ularda qo'llaniladigan metodlar bilan ishlash ko'nikmasini shakllantirish orqali izohlab berilgan.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetensiya, til kompetensiyasi, diskursiv, madaniy tadqiqotlar, ritorik, muloqot qobiliyati, gnostik, aksiologik, interaktiv hamda empirik komponentlar, disput, suggestiya metodi.

Аннотация: В данной статье обосновывается существенная взаимозависимость и системность полученных результатов, общность целей и целенаправленная возможность решения задач их развития в достижении планируемых результатов коммуникативной компетентности студентов педагогического колледжа через формирование умений и навыков работы со структурой логических функций и применяемыми в них методами.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, языковая компетентность, дискурсивность, культурология, риторика, коммуникативные умения, гностический, аксиологический, интерактивный и эмпирический компоненты, спор, метод внушения.

Abstract: In this state, there is a substantial interrelationship and systematicity of the obtained results, the commonness of the whole and the tselenapravlenaya vozmojnost of the solution to the problem, and the achievement of the planned results.

Key words: communicative competence, language competence, discursive, cultural studies, rhetoric, communication skills, gnostic, axiological, interactive and empirical components, dispute, suggestion method.

KIRISH

Pedagogika kolleji o'quvchilarining kommunikativ kompetensiyasini innovatsion yondashuv asosida rivojlantirishda ta'lim jarayonining tashkil etilishi bilan bog'liq bo'lgan vaziyat muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik shart-sharoitlarni o'rganish ta'lim-tarbiyaning yondashuvlar birligini umumiy holatda kommunikativ kompetensiyani ta'lim maqsadlari va vazifalariga mos pozitsiyadan shakllantirishning mazmuni, tashkiliy shakllari, metodlari hamda vositalarining seleksiyasi va differensiyasini ko'zda tutadigan pedagogik sharoitlarning algoritmik majmui sifatida tasavvur qilish mumkin.

XX asrning 60 yillarida ilk bor

«kompetensiya» va «kompetentlik» so'zlari ilmiy adabiyotlarga kirib kela boshladi. Shu davrdan boshlab til o'rganish nazariyasi yo'nalishida D.Xayms tomonidan, «kommunikativ kompetentlik» tushunchasi ilmiy muomalaga kiritildi.

Hozirgi kunda ilm-fan, texnika hamda ishlab chiqarish sohalarining tez sur'atlarda jadal rivojlanishi kuzatilmoqda. Ta'lim-tarbiya jarayoniga umumta'lim fanlarini o'qitishning prinsipial yangi metodologiyasi sifatida kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'limni joriy etish siyosiy, umumdavlat va didaktik ahamiyatga ega bo'lgan hodisa hisoblanadi.

Shundan kelib chiqib bugungi kunda, “inson-inson” tizimiga bog'liq bo'lgan kasb

vakillarining insonlar bilan bevosita muloqot qilishida kommunikativ kompetensiya muhim sanaladi.

Bizning fikrimizcha, kommunikativ kompetensiyaga ega bo'lish kommunikatsiya qoidalarini bilish, ularni o'rnatish, aloqa jarayonini shakllantirish hamda uni boshqarish imkoniyatiga ega bo'lish demakdir. Muloqotning bu xususiyati haqida gapirish, suhbat, bahs-munozaralar, intervyu, muzokaralardan foydalanish, bo'lajak mutaxassisning muhim kasbiy sifatleri bo'lib hisoblanadi.

Kommunikativ kompetensiya tarkibiy ta'lim sifatida qaraladi, u quyidagi darajalarni o'z ichiga oladi: til, nutq, diskursiv, madaniy va ritorik kompetensiya. Har bir daraja, o'z navbatida, erkin va samarali nutq faoliyati uchun zarur bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalar to'plamini o'z ichiga oladi:

til kompetensiyasi – maqsad darajasidagi til to'g'risidagi ma'lumotlar tizimiga uning darajalari bo'yicha ega bo'lish: fonetika, lug'at, so'z tarkibi va so'z tuzilishi, morfologiya, sodda va murakkab jumlar sintaksisi, matn stilistikasining asoslari;

nutq – til orqali fikrlarni tuzish va shakllantirish usullariga, nutqni idrok etish va shakllantirish jarayonida bunday usullardan foydalanish qobiliyatiga ega bo'lish;

diskursiv – samarali va foydali diskursiv faoliyatni amalga oshirishda shaxsning ko'nikmalarini shakllantirish darajasini o'lchash imkonini beradigan kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismi;

madaniy tadqiqotlar – tilni milliy madaniyatning ifodasi shakli sifatida xabardor qilish, til va xalq tarixi o'rtasidagi munosabatlar, o'zbek tilining milliy va madaniy xususiyatlari, o'zbek tilida nutq odob-axloq normalari, millatlararo muloqot madaniyatini bilish;

ritorik – ommaviy nutqning maqsadi va holatiga muvofiq ongli ravishda nutq ritorik janrda muallifning manzili matnini yaratish, talaffuz qilish va aks ettirish qobiliyati.

Kommunikativ kompetensiya haqida dastlab ta'lim oluvchining aniq kommunikativ

vaziyatlarda muloqot qila olish qobiliyati va mulohazalarni kommunikativ maqsadga muvofiqligi hamda ijtimoiy – madaniy xulq normalarini hisobga olgan holda nutqli muloqotni tashkil etish ko'nikmasi sifatida xorijiy didaktikada ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Insonlar o'rtasidagi nutq muloqoti bitta madaniyat doirasida va madaniyatlar o'rtasida til orqali amalga oshiriladi. Til – bu inson hayotining haqiqiy sharoitlardan ajralib turadigan muayyan mavhum tizim sifatida qaralishi mumkin bo'lmagan universal bir hodisa, chunki u insonning o'ziga xos xususiyatlarini haqiqiy hayot sharoitida aks ettiradi.

Kompetensiyani insonning tug'ma qobiliyati sifatida talqin qilgan N.Xomskiydan farqli ravishda, D.Xayms va uning izdoshlari uni ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'sirlashuvda shakllanadigan malaka sifatida qaragan. Bunday shakllanish, bir tomondan, shaxsning ijtimoiy tajribasi va boshqa tomondan ijtimoiy muloqot olib boradigan impuls bilan bog'liq [4,32].

Shunday qilib, kommunikativ kompetensiya bir tomondan inson qobiliyatlari bilan belgilanadi, boshqa tomondan esa, u olingan bilimlar, ko'nikmalar va hatto qadriyatlar yo'nalishlari bilan bog'liq [5].

Bugungi kundagi amalga oshirilgan tadqiqotlarda esa kommunikativ kompetensiya shaxsning boshqa tillarda [6], shuningdek, ona tilida muloqot qilishga qobiliyatligi va tayyorligi sifatida qaralgan [7].

ASOSIY QISM

Kommunikativ kompetensiya tushunchasiga berilgan ta'riflar tahlili bizni u tizimli yondashuvga asoslangan, degan xulosaga olib keldi. Kommunikativ kompetensiyani tizim sifatida o'rganish uning ichki sifatini, munosabatlarini va aloqalarini aniqlashga imkon beradi. Tizimli yondashuv sharoitida, boshqa har qanday tizim ob'ekti kabi kommunikativ kompetensiyalar ham, tadqiqotdagi aniq vazifalarga qarab, ko'p sonli

kichik tizimlarga ajratilishi mumkin.

Ushbu maqolada yuqoridagi muammo va kamchiliklarni muayyan darajada hal qilishga yo'naltirilgan bo'lib, unda o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishga harakat qildik.

Bizning fikrimizcha, kommunikativ kompetensiya – bu o'quvchilarda o'zaro muloqot doirasi va qabul qila olish san'atini, nutq faoliyatini hamda fikrlarni bayon qilish fazilatlarining shakllanishi, o'zi va o'zgalarni tinglashi hamda tushunishga bo'lgan reaksiyalari yig'indisining namoyon bo'lishidir [O.Azizov].

Shunday qilib, "kompetensiya" tushunchasi, nafaqat, bilim va operatsion-texnologik tarkibiy qismlarni, balki motivatsion, axloqiy, ijtimoiy – xulq-atvorni ham o'z ichiga oladi. Kompetensiyaning konseptual tarkibining bunday keng ta'rif uni o'rganish natijasi sifatida o'lchash va baholashni sezilarli darajada murakkablashtiradi.

O'rganishlardan kelib chiqqan holda kommunikativ kompetensiyaning bir-birini izohlaydigan gnostik, aksiologik, interaktiv va empirik komponentlarining majmui hamda pedagogika kolleji o'quvchilarida rivojlanishiga asoslanib komponentlar mazmunining birliklari sifatida belgilandi.

Bunda o'rganishlar ketma-ketligiga muvofiq gnostik komponent mazmuni birliklari o'quvchilarning yoshiga mos, suhbat va yozma, bevosita va bilvosita, ona tili va chet tillardagi muloqot turlari hamda usullari haqidagi tasavvurlarini boyitishga xizmat qiladi.

Pedagogika kolleji o'quvchilari kommunikativ kompetensiyasi rejalashtirilayotgan natijalarga erishishda o'zaro bog'liqlik va tizimlilik sezilarli darajada olingan natijalar, umumiy maqsadlar hamda ularni rivojlantirish vazifalarining maqsadga muvofiq imkoniyati bilan belgilanadi. Bu holat jarayon refleksiya va uning mazmuni nazorati asosida muloqot natijasini ko'zda tutadigan o'quvchilar kommunikativ

kompetensiyasi empirik komponenti mavjudligini tushuntiradi. Kommunikativ kompetensiya komponentlarini pedagogika kolleji o'quvchilarida rivojlantirishda metod hamda vositalardan, usullardan foydalanish asosida rivojlantirish natijalariga erishishga bog'liq ma'lum maqsadli, mazmuniy va didaktik xususiyatlarga ega.

Pedagogik-psixologik tahlillardan ta'lim jarayonida pedagogika kolleji o'quvchilarining kommunikativ kompetensiyasini gnostik, aksiologik, interaktiv hamda empirik komponentlaridan har birini rivojlantirishga alohida urg'u berilganligini ko'rishimiz mumkin.

- gnostik komponent orqali pedagogika kolleji o'quvchilarida muloqot turlari va usullari haqidagi bilimlar rivojlantiriladi;

- muloqot motivlari va maqsadlariga yo'naltirishda pedagogika kolleji o'quvchilari kommunikativ kompetensiyaning aksiologik komponentidan foydalanadilar;

- interaktiv komponentni rivojlantirish orqali universal kommunikativ harakatlar va muloqotning ularga mos og'zaki hamda yozma usullari rivojlantiriladi;

- muloqotni olib borishda hamda natijasining mazmunini nazorat qilish asosida refleksiya, o'zaro munosabat usullari va vositalarini rivojlantirish kommunikativ kompetensiyaning empirik komponentlari yordamida amalga oshiriladi.

Pedagogika kolleji o'quvchilarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish bo'yicha ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilishning asosiy shakli bu-darsdir.

Auditoriyada olib boriladigan darslar bir xilda doimgiday kollejlardagi ta'limni (o'qitishni) tashkil qilishning asosiy shakli hisoblanadi. An'anaviy dars belgilari qat'iy reglamentlangan (bo'ysundiradigan) bosqichlar; o'qituvchi tomonidan dars mashg'ulotlarining borishini o'zi nazoratga olishi; o'zaromunosabatusullarini rejalashtirish, birgalikdagi faoliyatni tashkil qilish va bu faoliyat natijalarni sub'ektiv baholash ham

o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladi; butun muloqot asosan o'qituvchining yoki o'quvchilarning monologiga borib taqaladi.

Mashg'ulotlar jarayonlarining bunday shakli kreativ ta'lim-tarbiya mazmuniga va pedagogika kolleji o'quvchilari kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishga muvofiq emas.

Innovatsiyalarga asoslangan kasbiy faoliyatga tayyorgarlik jarayonidagi yetakchi talablar o'quvchilarning kommunikativ faoliyati mavjudligidir. Aynan guruhda, juftlikda, o'qituvchi bilan o'quvchilarning har xil mavzularda bir vaqtdagi muloqoti – zamonaviy darsga qo'yiladigan talablardan biridir.

O'qish va o'qitishda shaxsiy va kasbiy sifatlarni hisobga olgan holda rejalashtirilgan ta'lim-tarbiya jarayonida amalga oshiriladigan muloqot samarali bo'ladi.

Auditoriyada hamda auditoriyadan tashqari jarayonlarda, mustaqil ta'lim bilan shug'ullanish bosqichlarida har bir o'quvchining va butun guruhning psixofiziologik, yosh hamda individual xususiyatlari, o'qituvchining individualligi hisobga olinishi kerak. O'qituvchi rahbarligidagi (frontal) ish zamonaviy darsda yetakchi bo'lmasligi kerak, chunki u qo'yilgan maqsadlarga erishishga imkon bermaydi. Bugungi ta'limda o'qituvchi dars jarayonida juftlikda, jamoaviy hamda guruh bo'lib ishlashga imkoniyat berishi kerak.

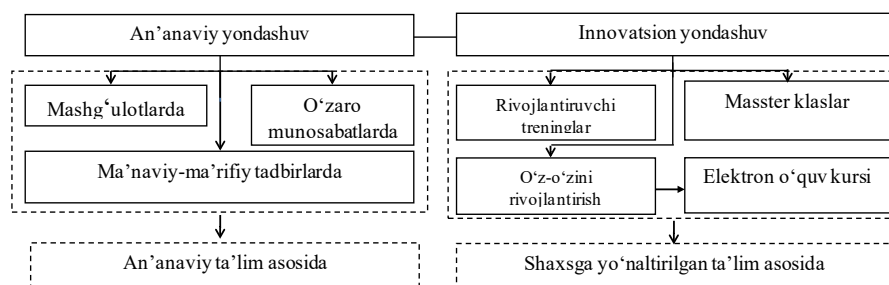
Pedagogika kolleji o'quvchilarining darsdan tashqari faoliyati sport-sog'lomlashtirish, ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy,

umumintellektual hamda umummadaniy kabi shaxs kamolati rivojlanishi yo'nalishlari bo'yicha tashkil qilinadi.

O'quvchilar uchun mashg'ulotlarni o'tkazishning dars shakllari kommunikativ kompetensiyaning gnostik va interaktiv komponentlarini rivojlantirish uchun yanada samaralidir, aksiologik va empirik komponentlarini darsdan tashqari shakllarda rivojlantirilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish bo'yicha ta'lim jarayonini tashkil qilishning yana bir muhim shart bu – pedagogika kolleji o'quvchilari kommunikativ kompetensiyasi komponentlarini rivojlantirishning kreativ metod va innovatsion treninglarini qo'llash hisoblanadi. Ta'lim jarayonini tashkil qilishning shakllari kabi metodlari ham o'quvchilar kommunikativ faoliyat xususiyati (o'ziga xosligi) bilan belgilanadi.

Kiritilayotgan kreativ metod va innovatsion treninglar pedagogika kollejlarda o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda innovatsion yondashuv hisoblanib – bu an'anaviy yondashuv asosida o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish jarayoni mazmuni, shakllari va metodlarining hamda ta'lim maqsadi va natijalarning o'zgarishidir, o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining yangilanishidir (1-rasm). Demak, innovatsion yondashuvda o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish jarayoni butunlay o'zgaradi va takomillashadi.

1-rasm. Pedagogika kolleji o'quvchilarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda an'anaviy va innovatsion yondashuv

Innovatsion yondashuvga asoslangan ta'lim asosida kreativ fikrlash, faol shaxs sifatida o'z o'rniga ega bo'lish, ijodkorlik, dunyoqarashining kengligi bilan suhbatdoshni jalb qila olish, kommunikativ kommunikatsiya texnologiyalaridan o'z o'rnida oqilona foydalana olish, ongli ravishda bajarayotgan ishlarini to'g'ri tahlil qila olish kabi ko'nikmalarni shakllantiriladi.

Pedagogika kolleji o'quvchilarida kommunikativ kompetensiya komponentlarini rivojlantirishning mos metodlarini tanlash mantiqiy-funksional tuzilmasiga va uni takomillashtirish bo'yicha vazifalarga, shuningdek gnostik, aksiologik, interaktiv va empirik komponentlar tuzilishiga muvofiq amalga oshiriladi.

Pedagogika kolleji o'quvchilarida kommunikativ kompetensiya haqida dastlabki ma'lumotlar beradigan gnostik komponentini (muloqot turlari haqidagi bilimlar: ona tili va chet tilida, og'zaki va yozma, nutqiy va nutqiy bo'lmagan) o'qituvchi hikoyasi, tushuntirish, eshitish va suqrot suhbat kabi metodlar yordamida rivojlantirish imkoni bo'ladi.

O'quvchilarda kasbiy faoliyat haqida kommunikativ maqsad qo'yishi va uni tushunib yeta olish, axborotlarni saralay bilish hamda faoliyatda qo'llay olishga o'zida ishonch topish maqsadi bo'lsa, unda aksiologik komponentni rivojlantirish uchun quyidagi metodlar to'g'ri keladi: munozara, pedagogik couching, disput, evristik va demokratik suhbat, emotsional yuqtirish, e'tiqod kabilar.

Pedagogika kollejlarda o'quvchilar kommunikativ kompetensiyasining interaktiv komponenti (universal kommunikativ harakatlar, og'zaki va yozma muloqotning ularga mos usullari)ni monolog, dialog, polilog, xabar, mulohaza, disput, munozara, chiqish, argumentatsiya, savol, inkor, xat, telefonda suhbat, telegramma kabi metodlar orqali rivojlantirish samaralidir.

Kasbiy faoliyatga tayyorgarlikda empirik komponentni o'quvchilar disput, munozara, xabar, referat, loyiha faoliyati, taqdimot

kabi metodlari yordamida amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Pedagogika kolleji o'quvchilari kommunikativ kompetensiyasi komponentlarini rivojlantirishda samarali hisoblangan interaktiv metodlarning ahamiyati hamda mazmun mohiyatini alohida kiritib o'tmoqchimiz.

METODLAR

Disput interaktiv ta'lim metodi kommunikativ kompetensiyaning komponentlarini rivojlantirishga imkon beradigan metod bo'lib bu fikrlar to'qnashuvidan iborat. Bu metodning maqsadi - munosabatlarni, mulohazalarni, baholarni shakllantirish. O'quvchilar bu metod yordamida «Innovatsion ta'lim texnologiyalari va metodlari» fanida amaliy mashg'ulot topshiriqlarini bajarish mobaynida o'z qarashlarini isbotlagan holda himoya qilishni, ularga boshqa odamlarni zamonaviy usullar bilan ishontirishga o'rganadi, yolg'on nuqtayi nazarni inkor qilishni, etika me'yorlari va talablardan voz kechmaslikni o'rganadi.

Kayfiyatning ta'siri – bu pozitiv kayfiyat, emotsiyani o'qituvchidan o'quvchiga o'tishi. Muloqotda so'z, intonatsiya, mimika, imo-ishora, qarash, nutqsiz tovushlar, ko'rgazmali tasvirlar, qisqa yozma matnlar kabilar emotsiyalarda namoyon bo'ladi. O'qituvchining murakkab masalalarni muhokama qilishdagi xayrixoh qarashi, emotsional nutqi ishonchning ijobiy fonini yaratishga yordam beradi. Kayfiyatning ta'siri juda kuchli bo'lishi mumkin, lekin kuchli emotsiyalar o'qituvchi ixtiyoridagi boshqa metodlar bilan tashkil etilgan chuqur tushunish, anglash bilan mustahkamlangan bo'lishi lozim.

Pedagogika kolleji o'quvchilarining kommunikativ kompetensiyasi aksiologik komponentini shakllantirishda ba'zida, nafaqat, to'g'ri, balki qayta yo'nalish bo'yicha ham, ishontiruvchi ta'sir zarurati vujudga keladi. O'quvchining e'tiborini u yoki bu kommunikativ vositadan foydalanishdagi kamchiliklarga jalb qilish, uning diqqatini muloqot maqsadi va unga erishish usuliga

qaratish juda muhim.

Muloqotga kirishishda ta'sir ko'rsatishning yana bir usuli ishonch metodi hisoblanadi. Pedagogika kolleji o'quvchilarida kommunikativ motivlar, maqsadlar, muloqotga qadriyatli munosabatni shakllantirish maqsadida aksiologik komponentning metodlaridan foydalanib, o'qituvchi o'quvchilarning tuyg'ulariga, tajribasiga, ongiga murojaat qiladi. Ishonch (e'tiqod) isbot, ishontirish yoki ularning kombinatsiyasi kabi ko'rinishda bo'lishi mumkin. Agar o'qituvchiga o'quvchini qandaydir qoidani haqiqiylikiga ishontirish kerak bo'lsa, unda u isbot bo'ladigan argumentlarning mantiqiy benuqson zanjirini yaratadi. Agar o'qituvchi oldida muloqot faoliyatiga yoki o'zaro munosabat ishtirokchilari (hamsuhbatlar)ga) qadriyatli munosabatni shakllantirish vazifasi turgan bo'lsa, unda o'quvchining his-tuyg'ulariga murojaat qilishi zarur. Shunda ishonch (e'tiqod) o'git sifatida maydonga chiqadi. Ko'pincha o'qituvchi bir vaqtning o'zida o'quvchining ham aqliga, ham tuyg'usiga murojaat qiladi.

Ishonchning yana bir metodi – namuna, o'rnak. Pedagogik amaliyotda namunaning quyidagi: pozitiv (ijobiy), negativ (salbiy), to'g'ri, bivosita va obrazli (ta'sirchan) - turlaridan foydalaniladi.

Pedagogika kolleji o'quvchilarida namuna metodining ishontiruvchi kuchi bu metoddan foydalanadigan, misol keltiradigan o'qituvchi o'rtasida ishonchli munosabatlar qanchalik shakllanganligiga bog'liq.

Suggestiya – (bu psixologik jarayon bo'lib, uning yordamida odam o'zining yoki boshqa odamning orzu qilgan fikrlari, his-tuyg'ulari va xatti-harakatlarini ongli harakatlarga tayanmasdan, ularni refleks sifatida qo'zg'atishi mumkin bo'lgan ogohlantirishlarni taqdim etish orqali boshqaradi) yoki ishontirish – bu auditoriyaga verbal va noverbal emotsional bezalgan ta'sir usuli. Ishontirishning maqsadi o'quvchilarda muayyan emotsional holatni yaratish hisoblanadi. Bu metod harakatga undashda ham qo'llaniladi. Ishontirish metodi

imkoniyatlariga ortiqcha baho qo'yish mumkin emas. Ishontirish metodi bilan birga ta'sirning boshqa usullaridan ham foydalanish zarur, masalan, argumentlashni, isbotni kuchaytirish kerak. Aks holda ishontirishdan foydalanish o'quvchilarda qayta reaksiyani tug'dirishi mumkin.

Pedagogical coaching interaktiv ta'lim metodi kommunikativ faoliyatda pedagogika kolleji o'quvchilarining motivatsiyasini vujudga keltirishga, ushbu jarayon qoniqish hosil qiladigan darajada muloqot maqsadlarini shakllantirishga va ularga erishishga yordam beradigan muhitni yaratish (suhbat va maqsadga yo'naltirilgan xulq-atvor yordamida) metodi. Bunda o'quvchilar berilgan topshiriqlarni guruh bilan bajarish jarayonida eng samarali natijani olish uchun birgalikdagi ijtimoiy, shaxsiy va ijodiy salohiyatni amalga oshirishga yordam beradigan tizimda ishlaydi.

Coaching metodi – maxsus maqsadlarda ko'rsatmalar berish, kasbiy faoliyat bilan shug'ullanadigan shaxsda shaxsiy salohiyat, o'z-o'zini anglash va mas'uliyat hissini rivojlantirishga yordam beradigan texnologiya hisoblanadi.

Keltirilgan tuzilmada kommunikativ kompetensiyaning pedagogika kolleji o'quvchilarida rivojlanishi lozim bo'lgan komponentlaridan quyidagi jihatlarni kuzatishimiz mumkin bo'ladi.

Kognitiv (gnostik) komponentni rivojlantirish orqali:

- pedagogika kolleji o'quvchilarini o'qitishda qo'llanilayotgan innovatsion jarayonlarni;

- umumkasbiy fanlarni o'qitish jarayonidagi innovatsion yondashuv xususiyatlarini;

- o'quvchilarda kompetensiya tuzilishini aniqlashni;

- tayanch kompetensiyalar nomenklaturasini;

- professional ta'limni modernizatsiyalashning asosiy yo'nalishlarini;

- pedagogika kollejlarda kompetentli

yondashuvni amalga oshirishning texnologik aspektlarini va berilgan fanlar mazmunini tanlash prinsiplarini bilish.

Aksiologik komponentni rivojlantirish orqali:

- pedagogika kolleji o'quvchilarining tatbiq qilish imkoniyati va maqsadga muvofiqligini e'tirof etish;

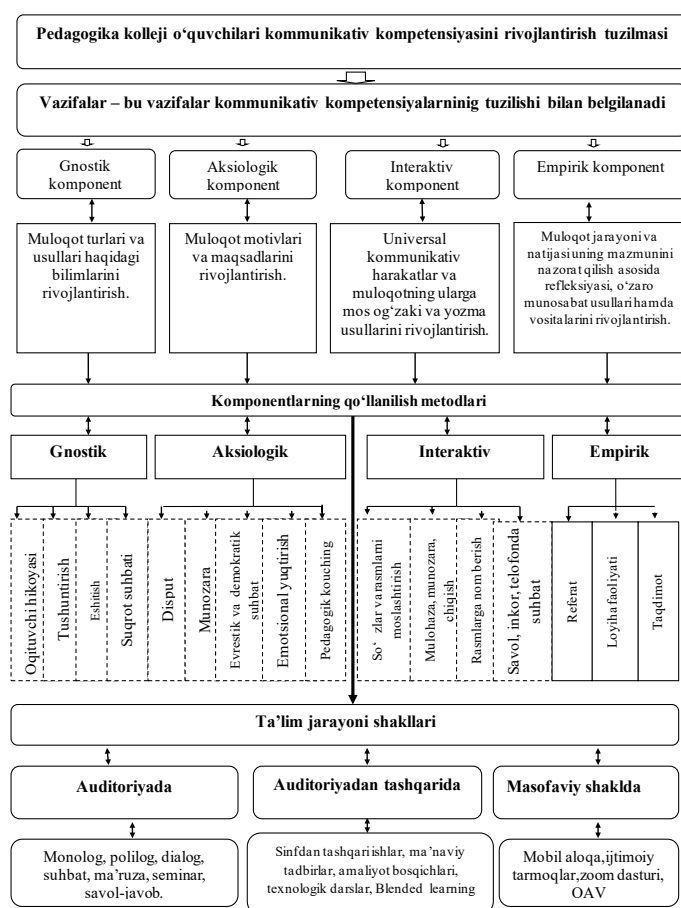
- pedagogika kolleji o'quvchilarda kommunikativ faoliyatga pozitiv munosabatni shakllantirish.

Interaktiv komponentni rivojlantirish orqali:

- kommunikativ faoliyat mazmunini, me'yorlari haqidagi bilimlarni o'quvchilarda rivojlantirish texnologiyalarini;

- kommunikativ faoliyatga pozitiv munosabatni o'quvchilarda rivojlantirish texnologiyalarini;

- kasbiy faoliyatga tayyorgarlik jarayonida kommunikativ universal o'quv harakatlarini rivojlantirish texnologiyalarini; o'zaro hamkorlik faoliyatida o'quvchilarda kommunikativ faoliyatning pozitiv tajribasini rivojlantirish texnologiyalarini qo'llash.

2-rasm. Kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishning mantiqiy-funksional tuzilmasi.

Pedagogika kollejlarda empirik komponentni rivojlantirish orqali:

- pedagogika kolleji o'quvchilarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga yo'naltirilgan darsning texnologik xaritasini;

- pedagogika kolleji o'quvchilarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga yo'naltirilgan darsdan tashqari mashg'ulotning texnologik xaritasini;

- o'quvchilar kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish jarayonini

kuzatish va kommunikativ kompetensiyaning tashkil qiluvchilari diagnostikasi xaritalarini loyihalashtirish;

- kommunikativ kompetensiyaning tashkil qiluvchilarni baholashga erishiladi.

Pedagogika kolleji o'quvchilarining kommunikativ faoliyatga motivatsiyaning mavjudligi – bu kommunikativ kompetensiyaning rivojlantirishning diagnostik-korreksion bosqichi tugallanganligining belgisi. Motivatsiya, o'z navbatida, o'quvchilar kommunikativ faoliyatida maqsad qo'yishning asosi hisoblanadi.

XULOSA

Yuqorida aytilganlardan kelib chiqadiki, pedagogika kolleji o'quvchilarining kommunikativ faoliyati motivlari to'g'ridan – to'g'ri ularning ehtiyojlariga bog'liq. Yangi taassurotlar zarurati pedagogika kolleji o'quvchilar muloqotining bilish motivlarini, faol harakat qilishga ehtiyojni –

kommunikatsiyaning ishchanlik motivlarini yaratadi, qo'llab-quvvatlashga va e'tirof etishga ehtiyoj esa muloqotning shaxsiy motivlarini vujudga kelishi uchun asos hisoblanadi.

Shunday qilib, pedagogika kolleji o'quvchilarining kommunikativ faoliyati yetakchi motivlarini aniqlash kommunikativ kompetensiyaning shakllantirishning ikkinchi-kommunikativ-faoliyatli bosqichiga o'tishga imkon beradi. Kommunikativ-faoliyatli bosqich pedagogika kolleji o'quvchilarining kommunikativ faoliyatga bevosita kirishishini ko'zda tutadi. Motivlarning mavjudligi natija sifatida, o'quvchilarda muloqot faoliyatiga qimmatli munosabatning shakllanish predmeti – kommunikativ maqsad qo'yishni belgilaydi. Maqsad qo'yishni shakllantirish zarurati pedagogika kolleji o'quvchilarining kommunikativ faoliyatda sub'ektiv pozitsiyani qabul qilish muhimligi bilan izohlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 24-sentabrdagi "Ta'lim to'g'risida"gi 637-sonli qonuni // <https://lex.uz./dosc/5013007>.
2. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrdagi. "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'RQ-595-sonli Qonuni. <https://nrm.uz/>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «2022-2026-yillarga mo'ljallagan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-sonli Farmoni. // <https://lex.uz./dosc/5841063>.
4. Хомский Н.М. Аспекты теории синтаксиса. -М.: Изд-во Московского университета -1972. -259 с.
5. Орлова Э.А. Культурная (социальная) антропология -М.: Академический проект, 2004. -480 с.
6. Бим И.Л. Цели обучения иностранному языку в рамках базового курса // Ж. Иностранные языки в школе. -1996. -№1. -С.48-52.
7. Зиямухаммедов Б., Зиямухаммедова С, Новая педагогическая технология. –Т.: Абу Али ибн Сино, 2002. -48 с.
8. O.Azizov - Pedagogika kollejlari o'quvchilarining kommunikativ kompetensiyasini innovatsion yondashuv asosida rivojlantirish. 13.00.05 – Kasb-hunar ta'limi nazariyasi va metodikasi pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya ishi.
9. Azizov O.E. Pedagogika kolleji o'quvchilariga kommunikativ kompetensiyalarning tarkibiy qismlari.// Namangan davlat universiteti – ilmiy axborotnomasi. 2021.2-son.
10. Azizov O.E. Pedagogika kolleji o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishda muloqot va nutq faoliyatining ahamiyati.// Namangan davlat universiteti – ilmiy axborotnomasi. 2022.
11. Azizov O.E. Kommunikativ kompetensiyaning rivojlantirishda nutq shakllarini qo'llashning metodik asoslari.// Ishlab chiqarishning texnik, muhandislik va texnologik muammolari innovatsion yechimlari mavzusidagi Xalqaro miqyosidagi ilmiy-texnik anjumani materiallari to'plami.2021.
12. Azizov O.E. Pedagogika kolleji o'quvchilarining kommunikativ kompetensiyalarini o'quv-ilmiy jarayonlarda rivojlantirish.// «Kompensiyaviy yondashuvli ta'lim tizimini tashkil etish usullari» mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Jizzax. 2021.
- 13.